

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 19/2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права». Україна.
73039. м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
13.03.2023 р., протокол № 2

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник

головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмestніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Копельців-Левицька Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;

Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Іванченко О. М. Правові норми: від легітимності до ефективності.....	7
Мельникович М. С. Правове регулювання державно-церковних відносин в Україні.....	18
Міхайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Геноцид українського народу у контексті інформаційного суспільства.....	26

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Дрозд О. Ю. Юридична характеристика трудової міграції крізь призму норм законодавства України.....	32
Немцева А. О. Правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.....	38
Сербина Н. В. Мобінг як форма дискримінації у сфері праці та шляхи його подолання.....	44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Балан Б. М. Видання нормативно-правових та адміністративних (індивідуальних) актів як інструменти публічного адміністрування використання англійської мови в Україні.....	51
Василенко О. Ю. Удосконалення засад адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні.....	57
Долуда І. І. Принципи правового регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні.....	64
Марчук В. В. Принцип верховенства права при здійсненні публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю в Україні.....	71
Наконечна І. В. Інформаційно-аналітичні процедури забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції.....	77
Приймаченко Д. В., Новицька Н. Б., Лютиков П. С. Адміністративно-правовий статус приватних виконавців.....	85

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Березняк В. С. Застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному праві України.....	91
Боровик А. В. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за посягання на представників влади.....	99
Гарасим П. С. Вплив громадського контролю на стан реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України.....	110
Рудик М. М. Віктимологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.....	117
Северінова О. Б., Бичін С. О., Пономарьова Т. І. Запобіжна детективна діяльність як спосіб забезпечення кримінологічної безпеки України.....	125
Хороновський О. І. Міжнародно-правове регулювання у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави.....	132

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Багрий Т. Я., Денисовський М. Д., Сівіцька Г. Є. Застосування арешту майна в кримінальному провадженні: правові аспекти та практичний досвід.....	141
Вахліс І. В. Проблемні питання дотримання розумних строків у кримінальному провадженні.....	147
Довбаш Р. С. Способи легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків.....	154
Полковников В. Г. Процесуальний статус слідчого органу досудового розслідування в Україні.....	163

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Смирнов М. І. Створення та діяльність спеціального міжнародного трибуналу ad hoc щодо злочину агресії росії проти України.....	169
--	-----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Миколаєць В. А. Апеляційне оскарження ухвали про витребування доказів та ухвали про забезпечення доказів способом їх витребування у господарському процесі.....	178
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Дроздов О. М., Марочкін О. І. Закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.....	185
Руснак Л. В. Поняття та властивості доказів у доктрині німецького права.....	204
Юнін О. С. Дозвільно-ліцензійні послуги у діяльності Національної поліції під час дії воєнного стану.....	208
Сербин Р. А., Павленко С. О. Окремі шляхи удосконалення правового регулювання адміністративно-правового статусу Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу.....	214
Миронюк Р. В., Голобородько Д. В. Медіаційна процедура досудового урегулювання адміністративно-правових спорів: поняття, правове забезпечення та напрямки удосконалення.....	221
Луців О. В. Значення вивчення стану адміністративно-правових досліджень щодо протидії булінгу.....	228
Мануїлова К. В. Юрисдикційні проблеми доступу до захисту прав іноземного інвестора у міжнародному центрі з врегулювання інвестиційних спорів.....	238
Назимко Є. С., Кисько А. І., Пономарьова Т. І. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.....	245

Бабенко А. М. Особливості запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні.....	251
Князєва Ю. А. Гене́за адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.....	259
Терлюк О. І. Практика нормативно-правового забезпечення системи електронного голосування на Blockchain: окремі аспекти міжнародного досвіду.....	276
Х. Н. Бехруз, М. В. Грушко. Правонаступництво держав щодо громадянства фізичних осіб.....	283
М. Р. Аракелян, Ю. Ю. Акіменко, О. О. Бєслогубова. Приєднання України до процесу уніфікації актів міжнародного приватного права в ЄС.....	290
В. В. Вайда. Національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.....	296
Т. О. Коломосць, Д. С. Кремова Водні ресурси як предмет адміністративно-деліктного регулювання: чи коректним є використання понятійного апарату?.....	305
Н. В. Анішук Гендерно-правові реформи у Данії.....	312
Г. С. Буга Сучасне становлення Національної гвардії України.....	317
В. В. Дудченко Інтерпретація права (порівняльно-правовий аспект).....	323
О. В. Степаненко Соціальна обумовленість криміналізації домашнього насильства.....	331
В. В. Завальнюк Юридична антропологія в системі соціальних наук.....	339
Н. Є. Хлібороб Правосуб'єктність іммігрантів в Україні крізь призму процедури надання дозволу на імміграцію.....	346
Т. В. Аверочкина Правове забезпечення дисципліни в митних органах.....	353
К. Л. Бугайчук Керівник, як суб'єкт публічного адміністрування у сфері запобігання та протидії корупції.....	359
О. О. Торбас Способи використання штучного інтелекту при проведенні наукових досліджень в сфері кримінального процесу на прикладі функціоналу ChatGPT та аналізу категорії «розсуд» у кримінальному провадженні.....	368
І. І. Чугуніков Об'єкт кримінальних правопорушень в сексуальній сфері: історія, сучасне порозуміння та тенденції розвитку.....	378
О. С. Смірнов Нормативне регулювання обшуку особи.....	389
Д. М. Цехан, С. П. Чумак Організаційно-тактичні особливості проведення огляду та обшуку під час розслідування злочинної діяльності рецидивістів.....	396
А. І. Берляч Реалізація адміністративно-правового статусу медичних працівників в Україні: виклики сьогодення.....	402
А. А. Бутирський, І. А. Бутирська Вмотивованість судових рішень господарських судів.....	407
Г. З. Цулаїя Енергетична безпека як об'єкт державної політики України.....	413
В. К. Колпаков, Є. В. Курінний, А. А. Шарая Доброчесність як принцип державної служби: питання нормативного закріплення.....	420
А. А. Албу Тлумачення міжнародних договорів: правовий аспект.....	427
О. І. Миколенко, М. І. Лазарєва Періодизація наукової думки щодо адміністративно-правового і цивільно-правового регулювання охорони здоров'я.....	432
М. Р. Іванців Інституційно-змістова характеристика професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.....	438
О. В. Фелик Становлення кримінальної відповідальності за введення в обман суду або іншого уповноваженого органу в сьомому періоді розвитку суспільства, держави та права на теренах України.....	447
О. О. Закаль Міжнародно-правові проблеми захисту кліматичних прав людини.....	454
О. Р. Bondarchuk The concept of social dialogue as a perspective for the development of administrative and legal relations.....	462
Є. В. Жадан Екологічна безпека як складова регіональної політики: нормативний аспект.....	466
Д. П. Калаянов, М. А. Слободянюк Нормативно-правові засади притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських.....	470
Д. М. Тичина Віктимологічні заходи запобігання домашньому насильству.....	476
Г. І. Черненко Припинення договору купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом приватним домогосподарством.....	484
О. І. Миколенко, А. А. Манжула Концепт щодо особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в податкових правовідносинах.....	490
Є. О. Бокови́кова Субвенції у складі доходів місцевих бюджетів: правове регулювання та класифікація.....	499
В. В. Дем'янов Про спеціально-кримінологічні заходи запобігання порушенням правил екологічної безпеки.....	506
І. В. Яромій Кадрове забезпечення в митних органах.....	513
Т. Г. Цибулін Нормативне забезпечення мети як елементу компетенції Міністерства юстиції України.....	519

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Ivanchenko O. M.	
Legal norms: from legitimacy to effectiveness.....	7
Melnykovich M. S.	
Legal regulation of state and church relations in Ukraine.....	18
Mikhailina T. V., Hotsuliak Yu. V.	
Genocide of the Ukrainian People in the Context of the Information Society.....	26

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Drozd O. Yu.	
Legal characteristics of labor migration through the prism of Ukrainian legislation.....	32
Serbyna N. V.	
Mobbing as a form of discrimination in the field of labor and ways of its overcoming.....	38
Bohdana B. M.	
Issuance of regulatory and administrative (individual) acts as tools of public administration of the use of the English language in Ukraine.....	44

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Balan B. M.	
Issuance of regulatory and administrative (individual) acts as tools of public administration of the use of the English language in Ukraine.....	51
Vasylenko O. Yu.	
Improving the principles of administrative responsibility for commitment of corruption-related offenses in Ukraine.....	57
Doluda I. I.	
Principles of legal regulation of export and import of military and dual purpose goods in Ukraine.....	64
Marchuk V. V.	
The principle of the rule of law in the implementation of public administration of the fight against organized crime in Ukraine.....	71
Nakonechna I. V.	
Information and analytical procedures for ensuring the national security of Ukraine in the conditions of European integration.....	77
Prymachenko D. V., Novytska N. B., Liutikov P. S.	
Administrative and legal status of private performers.....	85

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Bereznia V. S.	
Application of the practice of the European Court of Human Rights in the criminal law of Ukraine.....	91
Borovyk A. V.	
The age when criminal liability may arise for assaulting representatives of the authorities.....	99
Garasym P. S.	
The role and place of public control in the implementation of tasks of criminal law enforcement of Ukraine.....	110
Rudyk M. M.	
Victimology measures for the prevention of criminal offenses in the field of road safety and vehicle operation.....	117
Severinova O. B., Bychin S. O., Ponomarova T. I.	
Preventive detective activity as a way of ensuring criminological security in Ukraine.....	125
Khoronovskyi O. I.	
International legal regulation in the field of combating transnational organized crime to the harm of the state economic interests.....	132

CRIMINAL PROCESS

Bagrii T. Ya., Denysovskiy M. D., Sivitska H. Ye.	
Application of seizure of property in criminal proceedings: legal aspects and practical experience.....	141
Vakhliis I. V.	
Problematic issues of compliance with reasonable terms in criminal proceedings.....	147
Dovbash R. S.	
Methods of legalization (laundering) of money received as a result of tax evasion.....	154
Polkovnikov V. H.	
Procedural status of the investigative body of the pre-trial investigation in Ukraine.....	163

INTERNATIONAL LAW

Smyrnov M. I.	
Creation and activity of a special international tribunal ad hoc on the crime of russian aggression against Ukraine.....	169

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Mykolaiets V. A.	
Appeal of the resolution on reclamation of evidence and the resolution on provision of evidence by mechanism of reclamation in economic proceedings.....	178

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Drozdov O. M., Marochkin O. I.	
Closure of criminal proceedings in connection with the loss of force by the law, which established the criminal wrongfulness of the act.....	185
Rusnak L. V.	
Concepts and properties of evidence in the doctrine of German law.....	204
Yunin O. S.	
Permitting and licensing services in the activities of the national police during martial law.....	208
Serbyn R. A., Pavlenko S. O.	
Separate ways of improving the legal regulation of the administrative and legal status of the National bank of Ukraine as a subject of state financial monitoring.....	214
Myroniuk R. V., Holoborodko D. V.	
Mediation procedure for pre-court settlement of administrative and legal disputes: concept, legal provision and directions for improvement.....	221

Lutsiv O. V. The significance of studying the status of administrative law research on anti-bullying.....	228
Manuilova K. V. Jurisdiction issues of access to the protection of the rights of a foreign investor in the International center for settlement of investment disputes.....	238
Nazymko Ye. S., Kysko A. I., Ponomarova T. I. Classification of criminal offenses in the field of traffic safety.....	245
Babenko A. M. Features of prevention of criminal offenses against traffic safety and operation of transport in Ukraine.....	251
Knyazieva Yu. A. The genesis of administrative and legal regulation of placement of orphans and children deprived of parental care.....	259
Terlyuk O. I. The practice of regulatory legal support of the electronic voting system on Blockchain: certain aspects of international experience.....	276
Bekhrhuz H. N., Grushko M. V. Legal succession of states regarding the citizenship of natural persons.....	283
Arakelian M. R., Akimenko Yu. Yu., Bielohubova O. O. Accession of Ukraine to the process of unification of international private law acts in the EU.....	290
Vayda V. V. National institutional system of the administrative and legal mechanism for ensuring of the sustainable management in the forests of Ukraine.....	296
Kolomoiets T. O., Kremova D. S. Water resources as a subject of administrative and tort regulation: is the use of the conceptual series correct?.....	305
Anischuk N. V. Gender-Legal Reforms in Denmark.....	312
Buha H. S. Modern formation of the national guard of Ukraine.....	317
Dudchenko V. V. Interpretation of law (a comparative-legal aspect).....	323
Stepanenko O. V. Social condition of domestic violence criminalization.....	331
Zavalniuk V. V. Legal anthropology in the system of social sciences.....	339
Hliborob N. Ye. The legal personality of immigrants in Ukraine through the lens of the immigration permit procedure.....	346
Averochkina T. V. Legal support of discipline in customs authorities.....	353
Buhaichuk K. L. Manager as a subject of public management in the field of corruption prevention and combat.....	359
Torbas O. O. Methods of using artificial intelligence when conducting scientific research in the field of criminal proceedings on the example of ChatGPT and the analysis of discretion in criminal proceedings.....	368
Chugunikov I. I. The object of criminal offenses in the sexual sphere: history, modern understanding and development trends.....	378
Smirnov O. S. Normative regulation of person searches.....	389
Tsekhan D. M., Chumak S. P. Organizational and tactical features of inspection and search during the investigation of the criminal activity of recidivists.....	396
Berlach A. I. Implementation of the administrative and legal status of medical workers in Ukraine: challenges of the present.....	402
Butyrskyi A. A., Butyrskaya I. A. Motivation of court decisions of economic courts.....	407
Tsulaia H. Z. Energy security as an object state policy of Ukraine.....	413
Kolpakov V. K., Kurinnyi Ye. V., Sharaia A. A. Honesty as a principle of public service: nutrition of regulations.....	420
Albu A. A. Interpretation of international treaties: legal aspect.....	427
Mykolenko O. I., Lazareva M. I. Periodization of scientific opinion regarding administrative-legal and civil-legal regulation of health care.....	432
Ivantsiv M. R. Institutional and substantive characteristics of professional legal aid in the process of administrative case resolution.....	438
Felyk O. V. Establishment of criminal responsibility for misleading the court or another authorized body in the seventh period of development of society, state and law in Ukraine.....	447
Zakal O. O. International legal problems of protection climate human rights.....	454
Bondarchuk O. P. The concept of social dialogue as a perspective for the development of administrative and legal relations.....	462
Zhadan Ye. V. Environmental safety as a component of regional policy: normative aspect.....	466
Kalaianov D. P., Slobodianiuk M. A. Regulatory and legal basis for disciplinary responsibility of police officers.....	470
Tychyna D. M. Victimology measures to prevent domestic violence.....	476
Chernenko H. I. Termination of the agreement on feed-in-tariff electricity purchase and sale by a private household.....	484
Mykolenko O. I., Manzhula A. A. Concept regarding the peculiarities of the administrative and legal status of public administration subjects in tax legal relations.....	490
Bokovykova Ye. O. Subventions as part of local budget' revenues: legal regulation and classification.....	499
Demianov V. V. On special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules.....	506
Yaromii I. V. Staffing in customs authorities.....	513
Tsybulin T. G. Regulatory provision of the goal as an element of the competence of the Ministry of Justice of Ukraine.....	519

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.01>

Іванченко О. М.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри загальної теорії права та держави

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ НОРМИ: ВІД ЛЕГІТИМНОСТІ ДО ЕФЕКТИВНОСТІ

Постановка проблеми. Легітимність права зумовлюється найрізноманітнішими чинниками об'єктивного і суб'єктивного порядку, якими детермінується суспільний розвиток, його історія. Легітимність таким чином постає дуже складною та об'ємною характеристикою, де дуже важливу роль відіграє ефективність. Адекватне публічне управління, вміле використання та трансформація наявних політичних інститутів розширюють значення ефективного права. Основним фактором ефективності певного закону є правильне розуміння потреб суспільства, що, своєю чергою, уможливорює використовувати право як соціальний регулятор, тобто приведе до схвалення права більшістю суб'єктів як належного легітимного соціального регулятора. До умов ефективності права слід відносити правильно організовану правову політику у відносинах із суспільством з боку законодавця, якісну юридичну технологію, обов'язкову відповідність ухваленого закону культурним і моральним нормам. Крім того, обов'язковою умовою є високий професійний рівень правозастосовної діяльності та відповідний рівень правової культури населення.

Важливим фактором забезпечення правової легітимності норм права являється форма налагодження різних способів безпосередніх зв'язків з народом з боку законодавчої влади як представниці суверенної народної волі. Сьогодні необхідно проаналізувати як саме враховується громадська думка при розробці законопроектів, а разом з нею відповідні моральні санкції, як використовуються в законодавчій діяльності дані соціального

прогнозування як обов'язкового елементу цієї діяльності, що дозволяє в багатоаспектному і калейдоскопічному колоритному життєвому бутті розрізняти розумне і нерозумне, передбачити можливе і неможливе, логічно очевидне, випадкове і необхідне.

Усі вищеописані проблеми і зумовлюють актуальність обраної теми цієї статті.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів легітимності правових норм, яка вбачається підґрунтям їх ефективності застосування.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження теоретико-методологічних аспектів поняття легітимності в сфері науки держави і права зверталися такі українські науковці як: А. Богачов, В. Дудченко, Ю. Калюжна, О. Коваль, В. Кокорський, Т. Кравченко, П. Манжола, І. Музика, В. Невідомий, М. Неліп, В. Нечипоренко, Ю. Оборотов, С. Олєфіренко, О. Петришин, І. Рибак, Т. Сивак, О. Скрипнюк, С. Сливка, Л. Спинка, М. Тур, В. Федоренко та інші.

Проблематику легітимності як фундаменту права, винайдення засобів легітимації державно-правових інституцій, співвідношення легальності позитивного права і легітимності права природного в межах сучасної теорії права досліджували такі зарубіжні вчені як: К. Апель, Р. Арон, М. Вебер, Ю. Габермас, Р. Дворкін, І. Кант, Д. Лок, Н. Луман, Е. Макінтайр, Т. Парсонс, С. Хантінгтон, Х. Хайнінг та інші.

Дослідженням аспектів норм права приділялася увага таких вчених, як: О. Бігняк, В. Дудченко, Л. Заморська, В. Косович,

І. Онищук, Л. Могілевський, Ю. Сайфуліна, В. Сухонос, Т. Тарахонич та інші.

Виклад основного матеріалу. Легітимність права являє собою складовий елемент політичної культури суспільства в сучасній державі та відображає, наскільки ціннісні уявлення громадян реально корелюють із такою культурою. Своєю чергою, ставлення до права з боку громадян характеризується не тільки ціннісною концепцією (з посиленням на норми моральності при оцінюванні правових феноменів), але й інструментальною складовою (з паралельним оцінюванням права у площині його здобутків для суспільства). Саме ця інструментальна особливість оцінювання права з боку громадян і являє собою категорію ефективності права і законодавства в сучасній державі.

Дослідження авторитарних режимів показали початковий дефіцит легітимності права при їх формуванні, зокрема в таких державах, як Чилі, Північна Корея, Бразилія. Але з часом такі чинники, як успішна економічна політика, зміцнення правопорядку та підвищення добробуту громадян у цих країнах, викликали значне підвищення легітимності права [1, с. 570–573].

Досягнення ефективності без схвалення та підтримки населення, тобто без фактичної легітимності, є достатньо складним процесом. Сьогодні велика кількість країн світу переживає тривалу кризу легітимності власного права.

Десятиліттями у державах так званого «третього світу» ця проблема виявляє себе в самих різноманітних формах, зокрема як політична нестабільність, часті державні перевороти тощо.

У наш час кризові явища легітимності права спостерігаються і в «пострадянських» державах, отже проблема кризи легітимності значним чином актуалізується і для них. Ці процеси пов'язані насамперед з тим, що в зазначених країнах руйнуються традиційні, ідеологічні та харизматичні механізми легітимації. Водночас там не сформувалися зрілі

передумови, необхідні для демократичних перетворень, а ефективність права залишається низькою [2, с. 20–29].

Владні режими в більшості пострадянських країн характеризуються нездатністю виведення своїх держав із кризи, що, своєю чергою, підриває довіру громадян до наявних доктрин раціонально-правової легітимації.

Недостатньо імплементовані в політичну культуру цих країн демократичні цінності сприяють тому, що зміцнити легітимність права там можливо, лише практично демонструючи здатність до вирішення гострих економічних і соціальних проблем [2, с. 28–29].

Що ж до власне політичної влади, то можна стверджувати про нерівномірний її розподіл серед членів суспільства. З давніх часів до сьогодні у переважній кількості держав основна маса громадян не бере безпосередню систематичну участь у політичних процесах і процесах державного управління [2, с. 105–115].

У зазначеному контексті особливе значення отримують політичні режими. Так Литвин В. наголошував, що «очевидно, політичний режим – інституціалізований набір основних формальних і неформальних правил, які структурують взаємовідносини в центрі політичної влади (тобто горизонтальні відносини) та її взаємозв'язок із суспільством загалом (вертикальні відносини). Для окреслення горизонтальних відносин найчастіше у науковій літературі застосовують ракурс взаємозв'язку між гілками влади – у вузькому змісті йдеться про горизонтальні обмеження (або підзвітність) влади» [3, с. 15]. Але слід зазначити, що навіть у демократичних умовах, коли населення уособлює собою джерело права, все одно реальні суб'єкти правотворчості – це, фактично, політичні еліти і лідери.

Дослідження ефективності правових норм є можливим у декількох напрямках, які залежать від методологічних передумов розуміння самого правового феномена.

Сприймаючи право як інструмент, за допомогою якого реалізовується соціальне управ-

ління, можна виміряти його дієвість через рівень ефективності правового регулювання суспільних відносин. Використання такого методу вже саме по собі ставить право в жорсткі рамки, спочатку урізуючи його потенціал. У контексті ефективності права головним критерієм є, зрозуміло, мета. Її якісне досягнення можливе виключно за умови, якщо в процесі досягнення мети було сформовано відповідне, якісне й адекватне законодавство [4, с. 85].

Якщо схема дії права розглядається виключно в контексті парадигми «норма-індивід», такий підхід є дуже абстрактним. За відсутності уточнення деталей, ефективність права при такому підході розглянути неможливо. Будь-яка правова норма спочатку має бути створена для контролю за певними відносинами, а не для їх створення. Саме зміст норм відображає реальну ефективність права. Як тільки право починає сприйматися в цих рамках, соціальна парадигма зміщується в бік відносин «поведінка людини – її соціальна діяльність», яка, своєю чергою, визначається безліччю інших, у тому числі й економічних факторів [5, с. 16–20].

Отже, можна дійти висновку, що для коректного визначення ефективності норм права необхідно значно розширити перелік критеріїв такої ефективності, відмовившись від формалізму, властивого абстрактному підходу.

Альтернативним підходом може стати аналіз правових норм в рамках поведінкової парадигми індивіда, де норма вважається дієвою настільки, наскільки індивід здатний прийняти і реалізувати її. Обидва підходи сходяться на важливості систематизації численних важливих факторів, але системний підхід залишається найоптимальнішим у цій ситуації. Застосовуючи його, можна побачити, що фактори, які впливають на ефективність права, виходять далеко за межі конкретного суспільства і навіть конкретної країни, що унеможливорює досконально виміряти його ефективність, навіть використовуючи передові технічні засоби. Зрозуміло, це не озна-

чає, що вивчення ефективності права втрачає наукове значення, адже його актуальність сьогодні досягла високого рівня.

Проблема сьогоденної юридичної науки полягає якраз у тому, що вона розглядає будь-яку правову проблему, не виходячи за рамки юриспруденції, іншими словами, досліджуючи її якісну природу, обмежуючи аналіз відносинами «право-індивід». Однак звертаючи увагу на історичний контекст, можна легко помітити, що будь-яке історичне дослідження права звертається передусім саме до взаємодії соціуму та правової системи [6, с. 18].

Драч Д. надає авторське визначення ефективності права: «Враховуючи багатогранність досліджуваної юридичної категорії, запропоновано розуміти під ефективністю права комплексну кількісно-якісну характеристику дії об'єктивного права, яка позначає міру і характер результативного впливу права на стан впорядкованості суспільних відносин, виражаючи тим самим реалізований потенціал самого права» [7, с. 96].

Так, у системному підході перша його стадія необхідна для розуміння самої суті явища, а друга – для визначення його впливу на практиці. Саме завдяки такому підходові можна визначити критерії легітимності правових норм. Для розуміння явища в цілому треба не просто визначити його природу, але і його функціонал, місце в конкретній системі [8, с. 12–14].

Варто зазначити, що за останні 20 років вивчення права занадто багато уваги приділялося безпосередньо його юридичним аспектам, якісній природі. Не слід вважати, що такий аналіз не є ефективним, – більше того, в рамках загальних умов він працює відмінно. Але до таких умов належить величезна кількість соціально-культурних факторів, конкретного суспільства, часу.

Отже, легітимація права не настає в момент його формування.

Право постійно відтворюється на рівні соціуму, і коли змінюється суспільство, закони в ньому також змінюються [9, с. 124].

Слід враховувати, що іноді з плином часу суть права змінюється під впливом зміни інтересів суспільства.

Отже, соціальний підхід до права сьогодні є дуже актуальним і потребує значного розширення в застосуванні. У системі теорії держави і права цей підхід показує дуже високий рівень ефективності. З метою вивчення взаємодії суб'єктів у тому чи іншому суспільстві зазвичай така взаємодія сприймається як окремий випадок суб'єкт-об'єктних відносин. Такі випадки можуть бути вивчені лише тоді, коли йдеться про співвідношення права та інших соціальних інститутів. Таким чином, ці випадки в рамках зазначеного вище підходу аналізуються на двох рівнях – специфічному та функціональному [10, с.134-136].

Цей підхід має важливі позитивні сторони – за його допомогою можна в історичному контексті проаналізувати різні особливості становлення і функціонування права. По-друге, завдяки певному протиставленню категорій «суб'єкт» і «об'єкт» легше визначити джерело самостійного руху цих відносин у рамках конкретного суспільно-історичного типу. Це саме дозволяє відокремити право від прив'язки до якогось явища. Як об'єкт, так і суб'єкт в історичному контексті можуть чинити абсолютно різний вплив на право в контексті свого співвідношення [11, с.138].

Якщо ж сприймати право в контексті конкретного індивіда, то така парадигма є лише підпунктом, певним уточненням до описаного вище підходу. До того ж, численні дослідження наочно показують, що в таких відносинах конкретний індивід не порівнює свою поведінку лише з правом, перебуваючи під впливом безлічі сторонніх факторів.

У рамках соціології права вважається, що поведінка індивіда дорівнює умовам соціуму, в яких він існує [12, с. 56]. Відтак, необхідним є дослідження умов формування системи соціально-нормативного регулювання, перш за все правового.

Поль Рікер досліджуючи природу політичної влади, обґрунтовував моральні засади її

застосування через легітимність порядку, за допомогою якого держава намагається стати на перешкоді насильству, нехай навіть ціною іншого насильства, від якого, власне, є похідною і сама політична влада і ознаки якого вона не може позбутися [13, с. 6].

Певним чином, вирішення зазначеної проблематики досягається завдяки прийняттю ефективного законодавства.

Законотворчість – повноцінний юридичний процес, який поєднує в собі фактичну та інформаційну діяльність. Ці діяльності багато в чому є несумісними, але прагнути до їх симбіозу в науці варто обов'язково. Величезну роль в такому процесі відіграє зважання на юридичний мотив – усвідомлення суспільних відносин, які потребують правового регулювання, а також на матеріальні та ідейні джерела права [11, с. 64].

У рамках пізнавального процесу особливу роль має саме формування законопроекту, і з його важливістю неможливо не погодитися, адже від цього залежить його якість. У зв'язку з цим особливого значення набуває залучення фахівців з галузі, яка підлягатиме правовому регулюванню.

Структурним елементом юридичного процесу є процесуальна стадія, тому оптимальним вбачається рішення розглядати законодавчий процес через її призму. Стадія юридичного процесу являє собою його певний етап, в ході якого відбувається певна сукупність процесуальних дій і процесуальних правовідносин, що мають спільну мету. О. Богачова розуміє юридичну суть поняття «законотворчий процес» як «виключну монополію представницьких вищих органів держави або народу на створення закону в передбачених законом випадках» [22, с. 15].

Не менш важливим є врахування специфіки конкретної держави, в реаліях якої формується закон, оскільки неправильно обране коло суспільних відносин, або ж неврахування найважливіших соціальних факторів, значно знизить ефективність того чи іншого закону.

Далі необхідно визначити конкретну мету прийняття закону, і мета має бути правильно перекладеною на юридичну мову, іншими словами – не бути абстрактною. Після цього треба чітко визначити конкретні методи правового регулювання. Потрібно позначити, як саме та чи інша мета буде досягатися на практиці, а для цього мета повинна бути насамперед досяжною.

Найважливішими принципами застосування правил і засобів законодавчої техніки є: принципи верховенства права, конституційності, демократизму, гуманізму, комплексності, системності, логічності, оптимального збалансування дозволів, заборон та зобов'язань, оптимального ступеня конкретизації норм права, узгодженості, доцільності, науковості, професіоналізму, незалежності суб'єктів проведення правової експертизи проєктів законів та ін. [23, с. 86].

Закон повинен бути системним, адекватно співвідноситися з чинним законодавством, і що важливо – його прийняття має бути своєчасним. Іншими словами, з одного боку – якщо закон ухвалений із запізненням, то рівень його ефективності буде низьким; з іншого боку – занадто рано, без дотримання низки умов прийнятий закон також не матиме ефективності на практиці. Однак сьогодні, на жаль, більшість законів приймається з великою поспішністю, бо законодавець намагається встигати за постійними змінами в суспільстві, прагнучи задовольнити нові потреби соціуму на ранніх стадіях. Така тенденція впливає на ефективність права дуже негативно.

Ще один аспект розглядають О. Копиленко та О. Богачова: «...не всі відносини мають бути предметом закону, оскільки існують та використовуються й інші регулятори – підзаконні акти і способи саморегулювання. Недооцінка їх та штучне перебільшення ролі закону знижують його ефективність. Тому доцільно виходити з таких принципів законодавчого регулювання відносин: високе їх значення для суспільства, держави і грома-

дянина; стабільність; первинно-нормативне регулювання; передвизначеність Конституцією; правомочність суб'єкта законодавчої діяльності» [14, с. 173].

Дудченко В. та Д. Манько стверджують, що формування новаційного підходу до вивчення державно-правових явищ є можливим лише на основі критичного аналізу традиційних, сформованих раніше дефініцій і тверджень, наукових знань. З урахуванням об'єктивних потреб суспільства в поточний період і можливих змін у майбутньому [15, с. 16]. Ефективність законодавства не є виключенням у цьому розумінні.

Як підсумок усього сказаного вище, можна конкретизувати, що найважливішим фактором ефективності законодавства є закріплення суспільних відносин, особливо актуальних у певний момент, у формі конкретного закону. Саме з цією метою законодавець повинен коректним чином обрати соціальну сферу і методи впливу на неї. Видається, що від дотримання цих правил багато в чому буде залежати ефективність того чи іншого закону.

Переходимо до аналізу зовнішніх факторів ефективності законодавства і до головного з них – політико-економічної соціальної ситуації. Саме вона значною мірою визначає вектор роботи законодавця, потребу ухвалення нового закону або скасування попереднього.

Однак політико-економічна ситуація не є цілісним явищем, а складається з численних проміжних факторів, вивчення яких є обов'язковим, щоб з'ясувати, буде той чи інший закон схвалений українським суспільством чи ні. Питання схвалення закону населенням належить більшою мірою до політології. З цієї причини варто зосередитися на проблемі легітимності законодавства як на факторі його ефективності. Але ця проблема безпосередньо стосується питання про механізми й інструменти верифікації легітимності. Варто визнати, що, наприклад, опитування думки населення України про певний закон, які часто відбуваються в суспільстві, через неякісні формулювання часто провоку-

ють людей на «потрібну» відповідь [16, с. 43].

Крім того, у більшості випадків певний закон персоніфікують з конкретними прізвищами або ототожнюють з конкретним державним посадовцем, що не додає дослідженню об'єктивності та впливає на аналіз легітимності цього закону. Зрозуміло, як законодавець, так і виконавці закону із числа державних службовців повинні мати певний рівень довіри в суспільстві.

Ще в кінці минулого століття до факторів ефективності законодавства додався так званий «зоровий ефект», суть якого полягає в запозиченні досвіду інших правових систем. Так, через світову глобалізацію, системи, що так чи інакше взаємодіють між собою, будуть запозичувати певний досвід одна від одної. Деякий час вважалося, що існує єдиний історичний шлях розвитку, яким пройшла Західна Європа, тобто рано чи пізно ним повинні пройти й інші держави, що розвиваються. Це означало, що запозичення економічних норм і соціальних інститутів було необхідним для держав, які бажали домогтися успішного історичного розвитку [16, с. 45].

Сьогодні проблема ефективності законодавства в Україні актуальна як ніколи раніше. Волошенюк О. констатує, що «...для суспільства ефективність права є фактором збереження солідарності, його нейтралізації цілісності, відцентрових тенденцій і улагодження конфліктів, що виникають, а також можливістю відображати тенденції розвитку суспільства, прогнозувати позитивні соціальні процеси та можливі відхилення, вчасно реагувати на зміни, що відбуваються, і коректувати їх у бажаному напрямку» [17, с. 20].

Українська практика управління останніх десятиліть свідчить, що з'ясування меж регулювання, як і «транслявання» (у підзаконних і локальних актах), є неоднозначним з точки зору встановлення правил, що діють «оптимально» в рамках «спільних інтересів».

Ефективність того чи іншого правового акту – це коефіцієнт його користі для суспільства. Однак «корисність» рішень часто

«виправдовується» об'єктивними умовами існування сучасного суспільства (економічна криза, негативна демографія, зовнішня політика тощо). Закони є ефективними, коли люди їх дотримуються або, навпаки, коли вони не дотримуються, але за їх невиконання зазнають юридичних санкцій [18].

Джеллінек Г. писав: «...необхідним є визнання справедливою в юридичній науці тези про те, що закон, як вираження державної волі, покликаний бути точним в науковому відношенні бездоганним формулюванням дійсного, об'єктивного, фактично існуючого і розвиваючогося в суспільстві права» [19, с. 113]. Науковець вважає, що ефективність права – це можливість його реалізації. А реалізація права, на думку Г. Джеллінека, залежить насамперед від його системності та відповідності вже наявним нормам, а також від можливості використовувати це право на практиці через відповідні державні органи [19, с. 118].

Оборотов Ю. має іншу думку про ефективність права, вважаючи, що його головний критерій – це досягнення тієї чи іншої мети, яку переслідував закон на етапі його ухвалення [20, с. 47]. З цією точкою зору науковця слід погодитися.

Для аналізу ефективності права в рамках суспільних відносин потрібно обрати основні критерії. Слово грецького походження «критерій» має певне визначення: у контексті порушеної нами теми він розглядається як виокремлення загальних ознак оцінки дієвості (результативності) правотворчої діяльності.

За визначенням Л. Купіної: «...критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чого небудь, мірило. Переносячи значення вказаного терміну в площину юридичної науки в цілому та щодо визначення ефективності правових норм зокрема, можна визначити критерій ефективності правової норми як мірило впливу правової норми на суспільні відносини та забезпечення в результаті реалізації правової норми суспільних

потреб, досягнення поставлених нею юридичних та соціальних цілей» [21, с. 52].

Виходячи з української практики, можна побачити, що законодавець у багатьох випадках вкрай неадекватно відповідає на потреби суспільства, іноді діючи занадто радикально, а іноді приймаючи закони, які мають протилежний ефект. Крім того, одним із найважливіших факторів є саме мінливість, з тієї простої причини, що занадто часто мінливий вектор розвитку певної державної сфери негативно позначається на праві в цілому.

Крім цього, будь-який закон повинен мати чітку мету своєї реалізації. Тобто початково існує певна проблема в суспільстві, яку закон повинен вирішити.

Однак потрібно враховувати, що перед тим, як видати закон, необхідно бути впевненим у наявності відповідних коштів для його реалізації на практиці. В іншому випадку, впроваджений із благих спонукань, але не підкріплений засобами до реалізації, закон, у кращому випадку, не вирішить проблему, а в гіршому – посилить. Так, досяжність мети ухвалення закону – другий фундаментальний критерій його ефективності.

Не менш важливим фактором є системність. Саме завдяки системності законодавець може якісно впливати на зміни в суспільстві. Іншими словами, законодавець повинен протягом усього часу своєї діяльності, по-перше, триматися чіткої лінії реформ, обраної в узгодженні з потребами та вимогами населення, а по-друге – змінювати цей курс у тому випадку, якщо динаміка життя соціуму змінила пріоритети [24, с. 212].

Підсумок щодо всього вищевикладеного – це прийняття ефективного законодавства. З цією метою необхідно чітко визначити об'єкт законодавчого регулювання, чітко визначити мету і засоби правового регулювання тощо. Від того, як саме потреби суспільства та план вирішення тієї чи іншої проблеми буде викладено в правовому акті, буде прямо залежати його практична ефективність.

Науковці сформулювали декілька правил,

згідно з якими можна сподіватися ефективності певного правового акту. На їх думку, будь-який акт повинен прийматися виключно на законній основі, органічно вписуватися у вже наявне законодавство; законодавець повинен розраховувати на необхідні ресурси для його реалізації. Крім того, існує необхідність регулювання виключно реально наявних, а не абстрактних суспільних відносин. Також правовий акт жодним чином не повинен суперечити будь-якому іншому. І головне правило, на думку вчених, – це чіткий і ясний виклад закону, доступний для розуміння кожному представнику суспільства [25, с. 162–163].

Необхідно також брати до уваги, що не можна сприймати право виключно в рамках «дійсності», адже прогнозування його реалізації в майбутньому також є однією з умов ефективності того чи іншого закону. Цілком можлива ситуація, за якої законодавець настільки добре налагодив механізм прийняття законів, що навіть не беручи до уваги численних соціально-економічних факторів, закон зовні виглядає цілком якісно, але як тільки закон почне реалізовуватися на практиці, його неефективність вже незабаром стає очевидною.

Висновки. Для коректного визначення ефективності норм права необхідно значно розширити перелік критеріїв такої ефективності, відмовившись від формалізму, властивого абстрактному підходу. В результаті обґрунтування шляхів подолання проблем легітимності законодавства України задля підвищення його ефективності констатовано, що легітимність права нерозривно пов'язана з політичною культурою населення, яка, своєю чергою, включає культуру політичної свідомості та політичної поведінки індивідів і інших соціальних суб'єктів. Це зумовлює виокремлення ціннісної та нормативно-інструментальної складових політичних процесів. Відтак проблема ефективності права в Україні нерозривно пов'язана з процесом законотворчості. Основним фактором ефек-

тивності певного закону є правильне розуміння потреб суспільства, що, своєю чергою, уможливорює використовувати право як соціальний регулятор, а значить – приведе більшість суб'єктів до сприйняття права як належного легітимного соціального регулятора.

Підсумовано, що стабільність права в Україні засновується на справедливому балансі «бажаного і можливого», квінтесенцією чого виступає високий рівень легітимності права, який проявляється в абсолютному домінуванні правомірної поведінки в суспільстві. Такий «баланс» підтверджує, що держава не лише вірно визначила та врахувала інтереси і потреби суспільства, але й обрала необхідні ресурси для забезпечення належного їх закріплення, втілення в життя та захист. Закон

повинен бути системним, адекватно співвідноситися з чинним законодавством, і що важливо – його прийняття має бути своєчасним. Крім цього, будь-який закон повинен мати чітку мету своєї реалізації. Не менш важливим фактором є системність. Саме завдяки системності законодавець може якісно впливати на зміни в суспільстві. Підсумок щодо всього вищевикладеного – це прийняття ефективного законодавства. З цією метою необхідно чітко визначити об'єкт законодавчого регулювання, чітко визначити мету і засоби правового регулювання тощо. Від того, як саме потреби суспільства та план вирішення тієї чи іншої проблеми буде викладено в правовому акті, буде прямо залежати його практична ефективність.

Анотація

У статті досліджено теоретичні аспекти легітимності права правових норм, яка вбачається підґрунтям їх ефективності застосування. Визначено, що легітимність права являє собою складовий елемент політичної культури суспільства в сучасній державі та відображає, наскільки ціннісні уявлення громадян реально корелюють із такою культурою. Зазначено, що легітимність законодавства та його ефективність є двома найважливішими чинниками таких характеристик права, як стабільність, довіра та підтримка його з боку суспільства, стійкість і зрілість громадян держави загалом. Наголошено, що досягнення ефективності без схвалення та підтримки населення, тобто без фактичної легітимності, є достатньо складним процесом. Вказано, що сьогодні велика кількість країн світу переживає тривалу кризу легітимності власного права. Зазначено, що у наш час кризові явища легітимності права спостерігаються і в «пострадянських» державах, отже проблема кризи легітимності значним чином актуалізується і для них. Доведено, що владні режими в більшості пострадянських країн характеризуються нездатністю виведення своїх держав із кризи, що, своєю чергою, підриває довіру громадян до наявних доктрин раціонально-правової легітимації. Також наголошено на тому, що недостатньо імплементовані в політичну культуру цих країн демократичні цінності сприяють тому, що зміцнити легітимність права там можливо, лише практично демонструючи здатність до вирішення гострих економічних і соціальних проблем. Визначено, що навіть влада, діяльність якої не можна назвати ефективною, ще довгий час може залишатися легітимною – до тих пір, поки невдоволення суспільства, поступово назріваючи, не зведе її до нуля. Вказано, що висока ефективність і легітимність створюють умови, в яких політична система та суспільство є більш продуктивними та синергічними. Аргументовано, що проблема сьогоднішньої юридичної науки полягає якраз у тому, що вона розглядає будь-яку правову проблему, не виходячи за рамки юриспруденції, іншими словами, досліджуючи її якісну природу, обмежуючи аналіз відносинами «право-індивід». Доведено, що законотворчість – це повноцінний юридичний процес, який поєднує в собі фактичну та інформаційну діяльність. Ці діяльності багато в чому є несумісними, але прагнути до їх симбіозу в науці варто обов'язково. Обґрунтовано, що найважливішими принципами застосування правил і засобів законодавчої техніки є: принципи

верховенства права, конституційності, демократизму, гуманізму, комплексності, системності, логічності, оптимального збалансування дозволів, заборон та зобов'язань, оптимального ступеня конкретизації норм права, узгодженості, доцільності, науковості, професіоналізму, незалежності суб'єктів проведення правової експертизи проектів законів. Констатовано, що закон повинен бути системним, адекватно співвідноситися з чинним законодавством, і що важливо – його прийняття має бути своєчасним. Іншими словами, з одного боку – якщо закон ухвалений із запізненням, то рівень його ефективності буде низьким; з іншого боку – занадто рано, без дотримання низки умов прийнятий закон також не матиме ефективності на практиці. Зроблено висновок, що для коректного визначення ефективності норм права необхідно значно розширити перелік критеріїв такої ефективності, відмовившись від формалізму, властивого абстрактному підходу.

Ключові слова: легітимність права, легітимація права, легальність права, правова держава, правові норми, ефективність права, законодавство.

Ivanchenko O. M. Legal norms: from legitimacy to effectiveness

Summary

The article examines the theoretical aspects of the legitimacy of legal norms, which is seen as the basis for their effectiveness of application. It is determined that the legitimacy of law is a component of the political culture of society in a modern state and reflects how much the value concepts of citizens actually correlate with such culture. It is noted that the legitimacy of legislation and its effectiveness are two of the most important factors of such characteristics of law as stability, trust and support from society, stability and maturity of citizens of the state in general. It is emphasized that achieving effectiveness without the approval and support of the population, that is, without actual legitimacy, is a rather complex process. It is indicated that today a large number of countries in the world are experiencing a long-term crisis of the legitimacy of their own law. It is noted that in our time, crisis phenomena of the legitimacy of law are also observed in «post-Soviet» states, therefore the problem of the crisis of legitimacy is significantly actualized for them as well. It is proven that the regimes of power in most post-Soviet countries are characterized by the inability to lead their states out of crisis, which, in turn, undermines the trust of citizens in the existing doctrines of rational-legal legitimation. It is also emphasized that the democratic values that are insufficiently implemented in the political culture of these countries contribute to the fact that it is possible to strengthen the legitimacy of law there only by practically demonstrating the ability to solve acute economic and social problems. It is determined that even the government, the activities of which cannot be called effective, can remain legitimate for a long time - until the discontent of society, gradually maturing, reduces it to zero. It is indicated that high efficiency and legitimacy create conditions in which the political system and society are more productive and synergistic. It is argued that the problem of today's legal science lies precisely in the fact that it considers any legal problem without going beyond the framework of jurisprudence, in other words, exploring its qualitative nature, limiting the analysis to the «law-individual» relationship. It is proven that lawmaking is a full-fledged legal process that combines factual and informational activities. These activities are largely incompatible, but it is necessary to strive for their symbiosis in science. It is substantiated that the most important principles of applying the rules and means of legislative technique are: the principles of the rule of law, constitutionalism, democracy, humanism, complexity, systematicity, logic, optimal balancing of permissions, prohibitions and obligations, the optimal degree of concretization of legal norms, coherence, expediency, scientificity, professionalism, independence of subjects conducting legal expertise of draft laws. It is stated that the law must be systematic, adequately correlate with the current legislation, and what is important - its adoption must be timely. In other words,

on the one hand - if the law is adopted late, then the level of its effectiveness will be low; on the other hand - too early, without observing a number of conditions, the law adopted will also not be effective in practice. It is concluded that in order to correctly determine the effectiveness of legal norms, it is necessary to significantly expand the list of criteria for such effectiveness, abandoning the formalism inherent in the abstract approach.

Key words: legitimacy of law, legitimation of law, legality of law, rule of law, legal norms, efficiency of law, legislation.

Список використаних джерел:

1. Bozzon, M. In the Vertigo of this freedom: Democracy between procedural and divided popular sovereignty. *European Journal of Social Theory*. 2021. Vol. 24 (4). P. 562 – 580.
2. Gilbert A. S. The Crisis Paradigm : Description and Prescription in Social and Political Theory. Palgrave Macmillan, 2019. 250 p.
3. Литвин В. С. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 632 с.
4. Рибак І. В. Політична легітимність як константа минулого та сучасного політичного дискурсу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2008. Вип. 81. Ч. I. С. 84 – 88.
5. Бистрицький Є. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 16 – 20.
6. Савченко О. В., Петренко В. В., Тімакова А. В. «Методика довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» (А. Купрейченко): україномовна адаптація, валідизація та стандартизація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Психологія. 2022. Вип. 5. С. 16 – 22.
7. Драч Д. Л. Теоретико-правова характеристика ефективності права. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 86. С. 90 – 98.
8. Garbolino E., Chéry J.-P., Guarnieri F. The Systemic Approach: Concepts, Method and Tools // Safety Dynamics. ASTSA, 2018. P. 1 – 30.
9. Головченко В. В. Система права і комплексні правові галузі. *Правова держава*. 1997. Вип. 8. С. 23 – 31.
10. Schwartz B. The Socio-Historic Approach. *World Politics*. 1955. Vol. 8. P. 134 – 145. doi:10.2307/2009102
11. Ришелюк А. М. Законотворчий процес в Україні : навч. посіб. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 220 с.
12. Zippelius R. Grundbegriffe der Rechts- und Staatssoziologie, 3rd. ed. Tübingen, 2012. 240 s.
13. Рікер П. Право і справедливість. Видавництво: Дух і Літера, 2002. 216 с.
14. Курс лекцій з питань законотворчості : навч. посіб. / за ред. О. Л. Копиленка, О. В. Богачової. Київ : «МП Леся», 2011. 456 с.
15. Дудченко В. В., Манько Д. Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. № 21. С. 13 – 17.
16. Законодавство: Проблеми ефективності / В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, В. В. Головченко та ін. Київ : Наук. думка, 2005. 78 с.
17. Волошенюк О. В. Цінність права. Право і безпека. 2005. № 4-1. С. 18 – 20.
18. Hahn J. Foundations of a Sociology of Canon Law. Springer, 2019. 235 p.
19. Kersten J. Georg Jellinek und die klassische Staatslehre. Mohr Siebeck, Tübingen 2000. 535 с.
20. Оборотов, Ю. Традиції та інновації у правовому розвитку. Психологія і суспільство. 2004. № 1. С. 15 – 42.

21. Купіна Л. Ф. Критерії ефективності правових норм. Право. 2017. Вип. 32. С. 51 – 57.
22. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 276 с.
23. Чорнолуцький Р. В. Принципи юридичної (законодавчої) техніки та їх роль і значення в законопроектній діяльності. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (11). С. 83 – 88.
24. Police-Citizen Relations Across the World: Comparing Sources and Contexts of Trust and Legitimacy / Ed. by Dietrich Oberwittler, Sebastian Roché. Routledge, 2017. 332 p. <https://doi.org/10.4324/9781315406664>
25. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 568 с.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.02>

Мельникович М. С.

*доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
доцент кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ПРАВОВОЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Поява великої кількості релігійних течій та конфесій змусила державу в особі її законодавчих та виконавчих органів влади приділити увагу питанням правового регулювання церковно-державних відносин. При цьому особливістю цих відносин на сучасному етапі є участь держави, у якості модератора, в релігійних відносинах, тобто тих, що ускладнені участю релігійного елемента – релігійними організаціями, відповідними конфесіями, їхніми представниками.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі проблеми взаємодії держави, права та релігійних організації досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними науковцями як М. Бабій, Б. Волос, О. Дзявроник, А. Єрмакова, Г. Єрмакова, Р. Калюжний, В. Климов, А. Кобетяк, А. Попок, М. Рибачук, Г. Сергієнко, Ю. Чорноморець та інші.

Мета дослідження полягає у комплексній характеристиці особливостей правового регулювання державно-церковних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР на території України стали активно діяти різноманітні релігійні організації – традиційні і нетрадиційні. Адже відродження України як незалежної правової держави є етапом прояву релігійної ідентифікації населення та ренесансу конфесій, діяльність яких тривалий час перебувала під заборонаю радянської влади.

Міжконфесійні відносини в Україні на сучасному етапі державотворення є одним із найбільш важливих та гострих питань у публічно-політичній та суспільно-куль-

турній площинах для вирішення якого необхідний пошук максимально оптимальних та ефективних на сучасному етапі вітчизняного державотворення форм взаємодії між інститутами державної влади та власне релігійними організаціями у всьому їх різноманітті на умовах партнерського співробітництва. Аналіз саме таких форм взаємодії між церквою і державою та шляхи конструювання більш ефективних моделей церковно-державної співпраці є предметом розгляду цієї частини дисертаційного дослідження.

Міжконфесійність українського суспільства як його ознака є беззаперечним фактом, а те, що міжконфесійні відносини усе більше стають латентною загрозою національній безпеці, – об'єктивна реальність подальшого існування суспільства без належного конституційно-правового врегулювання державно-церковних та міжконфесійних відносин.

Комплексне дослідження теоретичних та практичних питань конституційно-правового забезпечення та перспектив правового регулювання державно-церковних відносин в Україні неможливе без встановлення особливостей та структурних елементів конституційно – правового механізму функціонування аналізованого інституту.

Це, насамперед, пов'язано із тим, що: по-перше, Конституція України у статті 35 визначила, що кожен має право на свободу світогляду й віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культи й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [10].

Констатуючи загальну відповідність українського законодавства у сфері свободи совісті та віросповідання міжнародним стандартам та правам людини, що є предметом комплексного аналізу в інших частинах нашого дослідження, не можна ігнорувати того, що конституційне відокремлення церкви від держави, постало радше як бажання подолати негативні наслідки тоталітарного режиму, ніж побудувати світську державу, яка залишає релігію у сфері приватного життя.

Задеклароване Конституцією України відокремлення церкви від держави, не було підставою для утвердження цілком світської, як у Франції, чи подібної до американської надконфесійної моделі церковно-державних відносин, в межах якої церква посідає важливе місце в суспільному житті, дистанціюючись водночас від політичних процесів.

В Україні стихійно від самого початку незалежності формувалася тісна партнерська співпраця між цервою (або міжконфесійними організаціями) та державою, при чому держава та церква на практиці часто втручаються у внутрішні справи одна одної, без уваги на те, що у сучасному світі принцип взаємного невтручання сьогодні є наріжним.

Між тим, в Україні реалізація цього принципу супроводжувалася неабиякими складнощами, які на наш погляд, були зумовлені передусім трансляцією у сьогодення того історичного досвіду, який не завжди відіграє позитивне значення. Першочергове значення в цьому контексті відіграє той факт, що незважаючи на поліетнічність та поліконфесійність України, домінуюче значення тут відіграє православ'я, у світогляді якого не існувало дуалізму граду Божого та граду земного в історичній ретроспективі [5, с. 117–125].

Разом з тим, необхідна органічно побудована система різноманітних засобів, що в єдності складають відповідний механізм, який не лише розкриває сутність того чи іншого правового інституту, але й сприяє виробленню шляхів його подальшого вдоско-

налення. Не є виключенням і інститут міжконфесійних відносин [5, с. 5–10].

Чинники релігійного життя суспільства загалом і окремих людей зокрема стали необхідними при виробленні внутрішньої і зовнішньої політики України. Так, активізація релігійних організацій породжує необхідність з боку української влади відмежувати порядок їхньої діяльності та взаємодії.

Зазначимо, що провідною метою функціонування держави щодо забезпечення належного рівня свободи совісті в Україні, адже саме це слід вважати її метою у контексті державно-церковних відносин, є встановлення на законодавчому рівні принципів міжконфесійної згоди та цивілізованого діалогу між релігійними об'єднаннями й течіями для розвитку в державі цінностей гуманізму та моралі.

Виходячи із соціального вчення християнства, можна говорити, про існування трьох основних сфер життєдіяльності людини, у яких Церква тісно співпрацює з державою та громадянським суспільством: духовна, політична та соціальна (економічна).

Духовна сфера – це богослов'я, наукові теорії, філософські концепції, творчість, мистецтво, культура, психологічні установки, життєвий духовний досвід людини, всебічні релігійні традиції світу тощо. В ході духовної взаємодії Церква та держава цілеспрямовано формують через механізми соціалізації такі духовні ціннісні особистості, які б найбільшою мірою відповідали реаліям людського буття.

Політична сфера – це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів віруючої людини, реалізацією її свободи шляхом богословського осмислення сучасної політики та участі християн у різного роду політичних партіях, громадських об'єднаннях, рухах та асоціаціях. Саме цей інтерес є домінуючим і таким, що визначає політичний образ будь-якої організації, її відношення до існуючої держави. В ході політичної взаємодії Церква й демократична держава забезпечують пріоритет політичних

прав і свобод особистості в повсякденному буденному житті людства.

Безсумнівно, «правове регулювання державно-конфесійних відносин – це один з реальних і ефективних способів запобігання міжконфесійної конфліктогенності» [3, с. 153–157].

Адже, як стверджує В. Климов, «...уже на початок 80-х років почала досить чітко проглядатися невідповідність законодавчих норм реаліям релігійного життя в Україні, відчувалися негативні для самої держави наслідки подальших правових чи адміністративних обмежень нових процесів у релігійних спільнотах...», а така ситуація могла призвести до непорозумінь у середовищі віруючих та стимулювати ускладнення, конфлікти, агресію і в державно-конфесійних відносинах, і в міжконфесійних. Тому потреба в прийнятті нового законодавчого акту назріла під впливом активних змін у суспільстві [8, с. 81–85].

Правові та релігійні норми можуть вільно співіснувати в суспільстві, законодавстві, правовій практиці. Розвиток, становлення, конкуренція та співвідношення норм релігії відбуваються паралельно з правовими нормами. Велике значення має історичний фактор розвитку державно-церковних відносин, саме він визначає напрям взаємодій цих норм. Соціальні норми відрізняються своєю різноманітністю. Серед соціальних норм великий вплив на право здійснює мораль, але остання, своєю чергою, немає чіткого закріплення як правові норми в законодавчій сфері та як релігійні норми в релігійних книгах і канонічному праві [18].

Ці положення закону є визначальними в забезпеченні державою релігійної свободи людини, якій надано можливість не лише обрати релігію, а й добровільно вступати в певну релігійну організацію. А це породжує для кожної релігійної спільноти необхідність у державних гарантіях захисту своїх прав і законних інтересів.

Сучасні дослідники висловлюється щодо необхідності «невтручання державних орга-

нів у внутрішню церковні справи, зокрема щодо створення єдиної помісної православної Церкви, нав'язування певної єдиної організаційної структури» [13, с. 528].

Зауважимо, що предметом конфлікту між конфесіями нерідко стає незабезпеченість окремих із них майном, що перешкоджає громадянам реалізувати свої конституційні права та свободи.

Так, А. Кобетяк, провівши соціологічні дослідження, вказує, що «серед причин виникнення конфліктів найчастіше респонденти зазначають не негативне ставлення представників одних церков до інших, а суперечки стосовно майна та будівель...» [9, с. 196].

При цьому А. Попок зазначає: «Майнові суперечки в деяких населених пунктах призводять до гострого протистояння між релігійними громадами, порушення громадського порядку» [12].

Тому з метою усунення таких протиріч державою першочергово повинно бути вирішено питання щодо повернення релігійним організаціям культового майна, яке колись було у їхньому віданні.

Динаміка розвитку міжконфесійних відносин у нашій державі є досить стрімкою, в окремих випадках настільки, що може випереджувати навіть темпи їхньої правової регламентації, а також призводити до того, що окремі міжконфесійні відносини не повною мірою підпадають під регулювання правовими нормами [6, с. 177–181].

Зауважимо, що дослідження динаміки міжконфесійних відносин в Україні має безпосереднє практичне значення для перспективного забезпечення високого рівня церковно-державних відносин в Україні.

Сучасний етап розвитку міжконфесійних відносин розпочинається з реформування законодавчої бази у сфері регулювання релігійних та міжконфесійних відносин.

Так, у 2010 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у статті 10 якого зазначено, що до основних засад вну-

трішньої політики в гуманітарній сфері належить відновлення повноцінного діалогу між представниками різних соціальних та етнічних груп, культур та релігійних конфесій, а також забезпечення умов для формування толерантного суспільства, гарантування свободи совісті та віросповідання [15].

Заслуговує на увагу Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, який був розроблений відповідно до вище зазначеного Закону України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» та доручення Кабінету Міністрів України від 01.07.2010 р. № 38719/1/1-10.

Зазначений проект було розроблено в умовах Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України. У Концепції зазначалось, що «головним завданням гуманітарного розвитку у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин є пошук шляхів налагодження й поглиблення всебічних зв'язків представників всіх етнічних та конфесійних груп України як основи співробітництва, збереження миру і злагодності в суспільстві» [11].

Першим і головним напрямком удосконалення конституційно-правового забезпечення державно-церковних відносин в Україні в контексті регулювання міжконфесійних відносин ми вбачаємо у внесенні необхідних змін до Конституції України.

Імплементация норм, якими б визначалися, а не регулювалися бажані пріоритети та стан державно-церковних відносин, є, на наш погляд, абсолютно нормальною практикою та свідчить про розширене тлумачення державою власних обов'язків перед суспільством у сфері забезпечення громадського порядку та національної безпеки.

Найбільш активно церкви та релігійні організації лобіювали прийняття «Концепції» як закону після перемоги Євромайдану у 2014 році [20].

Поступово відповідні зусилля спрямувалися на внесення у законодавство окремих норм щодо капеланства, подолання дискреди-

тації духовної освіти, щодо права релігійних організацій засновувати школи, тощо. Також «Концепція» відійшла на задній план через намагання ВРЦіРО активно вплинути на нову редакцію Конституції розробка якої активно здійснювалася в 2015–2016 роках.

Аналіз «Концепції» є критично важливим для нашого дослідження, оскільки саме у ній втілювалося бачення українськими церквами і релігійними організаціями того якими мають бути державно-церковні відносини як втілення норм і практик європейського культурного простору в українському контексті початку ХХІ століття [17].

З точки зору релігієзнавства та правознавства не усі пропозиції «Концепції» можуть бути розглянуті як такі, що повністю відповідають нормам міжнародного законодавства, що забезпечують свободу світогляду. Також не все, що пропонувалося в «Концепції» як загальний європейський досвід державно-церковних відносин, у дійсності є таким.

Релігійний фактор, як було доведено, є важливим чинником розвитку суспільства та несе в собі досить серйозні за ступенем наслідків ризики соціально-економічного та суспільно-політичного характеру. У зв'язку з цим Р. Калюжний акцентував навіть увагу на актуалізації суспільної безпеки як окремого напрямку державної політики та окремого об'єкта регулювання правової науки [7, с. 158–159].

Враховуючи це, внесення певних змін до Конституції України стосовно визначення основних засад функціонування церкви в Україні є елементом державних гарантій соціальної стабільності та недопущення етно-релігійних конфліктів. Це не означає прямого втручання держави в діяльність релігійних організацій та церковних установ, а, швидше, виступає спробою створення рамкового визначення меж дозволених модусів поведінки церкви відносно суспільства.

Так, 19 серпня 2015 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 652 «Про державне визнання документів про вищу духовну

освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти» [14].

На нашу думку, це стало важливою подією у сфері міжконфесійних відносин, оскільки вищезгадана Постанова Кабінету Міністрів України значно розширила повноваження релігійних організацій. Адже до видання Постанови за релігійними організаціями не було права засновувати навчально-виховні заклади, а отже, і права видавати документи про духовну освіту, наукові ступені та вчені звання.

Цього ж року 23 листопада Кабінет Міністрів України видає розпорядження «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року».

Так, відповідно до цього Розпорядження з метою вдосконалення процедури державної реєстрації релігійних організацій та погодження мирних зібрань релігійного характеру на Міністерство юстиції України та Міністерство культури України було покладено завдання розробити законопроект про внесення змін до Розділу II Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», спрямований на взаємне узгодження процедур реєстрації статутів (положень) релігійних організацій та внесення даних про них до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб підприємців (державна реєстрація) [16].

Завершуючи аналіз динаміки міжконфесійних відносин в Україні та її конституційно-правового забезпечення, зауважимо, що сьогодні Україна є багатоконфесійною державою з розгалуженою релігійною мережею.

Аналіз положень Конституції нашої держави та чинного законодавства дає змогу охарактеризувати вітчизняну модель державно-церковних відносин як автономну, помірно сепараційну.

На підтвердження цього можна навести конституційні принципи відносин держави і релігійних організацій в Україні, які виділяє Г. Сергієнко: гарантування свободи віросповідання; заборони його неконституційного обмеження; відокремлення держави і релігійних організацій; відокремлення державних, комунальних навчальних закладів від релігійних організацій; рівності релігійних організацій перед законом; заборони дискримінації релігійних організацій [19, с. 209].

На нашу думку, така модель державно-церковних відносин в цілому є прийнятною для вітчизняних реалій сьогодення. У той же час напружена, а іноді – конфліктна конфесійна ситуація в Україні, збереження у законодавстві про релігійні організації деяких радянських стереотипів, численні, іноді суперечливі, пропозиції про вдосконалення юридичного статусу церкви, які висловлюються у літературі, свідчать про відсутність чіткого розуміння як соціальної природи церковних інститутів, так і теоретичних підвалин взаємовідносин держави і церкви. З'ясування ж цих питань є необхідною передумовою узгодженого і послідовного поліпшення законодавства про свободу совісті і релігійні організації та врівноваження державно-церковних відносин [2, с. 361–366].

Висновки. Таким чином, дослідивши особливості правового регулювання державно-церковних відносин в сучасному українському суспільстві, можна зробити наступні висновки, що досвід української правотворчості спрямовується на закріплення обов'язку для державних інституцій більше уваги приділяти практичному регулюванню міжконфесійних відносин у межах, визначених українським законодавством. Що стосується змісту практики державного регулювання релігійних та міжконфесійних відносин в Україні, то тут виникає необхідність побудови ефективної парадигми взаємодії релігії, права і держави на основі поєднання елементів різних наявних моделей.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що поява великої кількості релігійних течій та конфесій змусила державу в особі її законодавчих та виконавчих органів влади приділити увагу питанням правового регулювання церковно-державних відносин. При цьому особливістю цих відносин на сучасному етапі є участь держави, у якості модератора, в релігійних відносинах, тобто тих, що ускладнені участю релігійного елемента – релігійними організаціями, відповідними конфесіями, їхніми представниками. Мета дослідження полягає у комплексній характеристиці особливостей правового регулювання державно-церковних відносин в Україні. У статті досліджуються особливості правового регулювання державно-церковних відносин в сучасному українському суспільстві. Встановлено та обґрунтовано, що досвід української правотворчості спрямовується на закріплення обов'язку для державних інституцій більше уваги приділяти практичному регулюванню міжконфесійних відносин у межах, визначених українським законодавством. Наголошено, що першим і головним напрямком удосконалення конституційно-правового забезпечення державно-церковних відносин в Україні в контексті регулювання міжконфесійних відносин ми вбачаємо у внесенні необхідних змін до Конституції України. З'ясовано, що імплементація норм, якими б визначалися, а не регулювалися бажані пріоритети та стан державно-церковних відносин, є, на наш погляд, абсолютно нормальною практикою та свідчить про розширене тлумачення державою власних обов'язків перед суспільством у сфері забезпечення громадського порядку та національної безпеки. Зроблено висновок, що досвід української правотворчості спрямовується на закріплення обов'язку для державних інституцій більше уваги приділяти практичному регулюванню міжконфесійних відносин у межах, визначених українським законодавством. Що стосується змісту практики державного регулювання релігійних та міжконфесійних відносин в Україні, то тут виникає необхідність побудови ефективної парадигми взаємодії релігії, права і держави на основі поєднання елементів різних наявних моделей.

Ключові слова: норма права, релігійні норми, правові відносини, державно-церковні відносини, правове регулювання.

Melnykovych M. S. Legal regulation of state and church relations in Ukraine

Summary

The relevance of the article lies in the fact that the emergence of a large number of religious currents and confessions forced the state in the form of its legislative and executive authorities to pay attention to the issues of legal regulation of church-state relations. At the same time, a feature of these relations at the present stage is the participation of the state, as a moderator, in religious relations, that is, those complicated by the participation of a religious element – religious organizations, relevant denominations, and their representatives. The purpose of the study is to comprehensively characterize the peculiarities of the legal regulation of state-church relations in Ukraine. The article examines the peculiarities of legal regulation of state-church relations in modern Ukrainian society. It has been established and substantiated that the experience of Ukrainian law-making is aimed at establishing the obligation for state institutions to pay more attention to the practical regulation of interfaith relations within the limits defined by Ukrainian legislation. It was emphasized that the first and main direction of improvement of the constitutional and legal provision of state-church relations in Ukraine in the context of the regulation of inter-religious relations is the introduction of the necessary changes to the Constitution of Ukraine. It was found that the implementation of norms, which would determine, rather than regulate, the desired priorities and the state of state-church relations, is, in our opinion, a completely normal practice and indicates an expanded interpretation by the state of its

own obligations to society in the area of public order and national security. It was concluded that the experience of Ukrainian law-making is aimed at establishing the obligation for state institutions to pay more attention to the practical regulation of inter-religious relations within the limits defined by Ukrainian legislation. As for the content of the practice of state regulation of religious and interfaith relations in Ukraine, there is a need to build an effective paradigm of interaction between religion, law and the state based on the combination of elements of various existing models.

Key words: rule of law, religious norms, legal relations, state-church relations, legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Бабій М. Ю. Державна політика щодо свободи совісті й релігій: сутність і практика. *Людина і світ*. 2004. № 3. С. 16–19.
2. Волос Б. Удосконалення державно-церковних відносин у сфері охорони здоров'я населення. *Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України*. 2005. № 2. С. 361–366.
3. Дзявроник О. Б. Про адміністративно-правове регулювання взаємовідносин держави та церкви (релігійних організацій, конфесій). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 153–157.
4. Єрмакова А. С. Правовий статус церкви та проблеми регулювання державно-церковних відносин в контексті євроінтеграційних процесів в державах-членах ЄС. *Вісник Маріупольського державного університету. Право*. Маріуполь, 2014. Вип. 8. С. 117–125.
5. Єрмакова Г. С. Поняття та зміст релігійного фактору у правовій доктрині. *Наше право*. 2014. № 9. С. 5–10.
6. Єрмакова Г.С. Трансформаційні прояви взаємозв'язку «політика – релігія – право» в історії України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 177–181.
7. Калюжний Р. А. Суспільна безпека як перспективний напрям розвитку адміністративного права. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*: зб. наук. праць. Київ, 2014. № 1(30). С. 158–159.
8. Климов В. Особливості української моделі державно-церковних відносин. Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив у сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст). Київ, 2000. С. 81–85.
9. Кобетяк А. Р. Імперативи толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні: дис. канд. філоф. наук: 09.00.11 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2015. 196 с.
10. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (проект). URL: https://www.irs.in.ua/files/publications/2011.11_humanitarian_conception_project_www.irs.in.ua
12. Попок А. А., Решетніков Ю. Є. Стан, проблемні питання та напрями подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин в Україні. *Державне будівництво*. 2012. № 1. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/5/01.pdf>
13. Права людини в Україні – 2006: доповідь правозахисних організацій / за ред.: Є. Захаров, І. Рапп, В. Яворський. Харків : Права людини, 2007. 528 с.
14. Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, видані вищими духовними навчальними закладами: постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 652. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF>
15. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

16. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11. 2015 року № 1393 р . URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>
17. Пропозиції Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо змін до Конституції України (2015 р.) / ВРЦіРО. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/437-uccro-proposals-for-constitution-ofukraine>
18. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква. Сучасна українська політика. *Політики і політологи про неї*. Вип. 5. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/4.pdf>
19. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні : автореф. дис.канд. юрид. наук: 12.00.02. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. 2004. 209 с.
20. Чорноморець Ю. Пріоритети державної політики в релігійній сфері. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/prioriteti-derzhavnoyi-politiki-vreligiyniy-sferi>

УДК 340:004

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.03>

Міхайліна Т. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Гоцуляк Ю. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії, історії держави і права та філософії права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Російська агресія проти України сколихнула весь світ та підняла цілий пласт проблем, які потребуватимуть вирішення, а також будуть предметом численних досліджень у межах науки міжнародного права, історії, політології та інших соціальних наук. Однією з таких проблем є визнання геноциду українського народу та притягнення винних до юридичної відповідальності. Щодо геноциду, то на сьогодні у науковій літературі нерідко розглядаються окремі його види, такі як культурний геноцид, екоцид, лінгвоцид та багато інших. Проте, для мети цієї статті геноцид буде розглядатися у сенсі, закріпленому Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року.

Слід акцентувати увагу на тому, що сучасне інформаційне суспільство дає набагато більше можливостей достукатися до міжнародної спільноти щодо визнання геноцидом дій Росії в Україні, ніж будь-коли раніше. Саме тому обрано такий предмет наукової статті як дослідження геноциду українського народу у контексті інформаційного суспільства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питанню притягнення до юридичної відповідальності за здійснення геноциду присвячували свої наукові праці такі вчені, як М. Антонович, А. Бакаєв, Ю. Бендерський, К. Важна, М. Герасименко, Р. Ребриш, П. Ярошевич та інші. Тим не менше, втор-

гнення Росії на територію України та дії агресора, які за цим послідували, ще більше актуалізували зазначену проблематику, а отже, необхідність її висвітлення.

Метою статті є аналіз ролі інформаційного суспільства у визнанні геноцидом дій Росії в Україні, а також формулювання пропозицій щодо доцільності використання тих чи інших засобів digital-суспільства для притягнення винних до міжнародної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Вперше геноцид був визнаний злочином у межах міжнародного права в 1946 році на Генеральній асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Як окремий злочин його закріпили у «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року [1]. Причому Міжнародний суд ООН неодноразово наголошував, що ця Конвенція уособлює принципи, які є частиною загального звичаєвого міжнародного права. Це означає, що незалежно від того, чи ратифікували держави «Конвенцію про геноцид», чи ні, вони зобов'язані дотримуватися принципу, що геноцид – це заборонений міжнародним правом злочин [2]. Саме визначення геноциду, закріплене в Конвенції, є міжнародно визнаним та використовується у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [3].

Д.І. Радомська та В.Н. Кубальський висловили думку, що однією з найактуальніших

проблем нашого часу є злочини проти миру і безпеки людства, тобто міжнародні злочини, які представляють собою найбільшу небезпеку, це – агресія, військові злочини, злочини проти людяності, колоніалізм, геноцид, апартеїд, рабство, екоцид [4, с. 2; 5, с. 132].

Ю. Аносова зазначає, що в міжнародному праві сформувались два автономні режими відповідальності за злочин геноциду, зокрема, режим міжнародно-правової відповідальності держав та міжнародної кримінальної відповідальності індивідів [6, с. 47].

Друга стаття Конвенції ООН визначає геноцид як будь-які дії, «вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку». Конвенція віділила п'ять дій, які можуть трактуватися як геноцид, а саме:

- 1) вбивство членів групи;
- 2) завдання серйозної тілесної або психічної шкоди членам групи;
- 3) навмисне створення групі життєвих умов, розрахованих на її фізичне знищення у цілому чи частково;
- 4) застосування дій, спрямованих на попередження народжуваності в групі;
- 5) примусове переміщення дітей однієї групи в іншу.

Для визнання факту геноциду необхідно довести факт хоча б одного з цих п'яти актів, навмисно спрямованих проти однієї з вищезгаданих груп [1].

Якщо оперувати категоріями кримінального права, то об'єктивну сторону злочину складатимуть діяння у вигляді одного або комбінації кількох з перелічених п'яти дій. Суб'єктивна ж сторона (психологічний критерій) визнається у формі умислу, тобто зазначені дії мають бути вчинені навмисно.

Тож, для доведення наміру геноциду у першу чергу потрібно визначити, про яку саме групу йдеться. Потрібно довести, що у цієї групи людей є спільна групова ідентичність, і що був намір знищити їх як членів цієї групи, а не тому, що вони не є членами іншої групи. Юридичне визнання подій

в Україні геноцидом можливе лише компетентним судом після проведення розслідування. Це, однак, не позбавляє експертів можливості вивчати ситуацію та оприлюднювати дослідження, і цей процес уже розпочався – 27 травня New Lines Institute та Raoul Wallenberg Centre for Human Rights оприлюднили свій незалежний юридичний аналіз щодо порушення Росією Конвенції про злочин геноциду. І за попередньою оцінкою, що базується на даних цього звіту та звітах інших незалежних документаторів, можна говорити про наявність ознак злочину геноциду щодо українців [7]. Однак, розуміємо, що дані цього звіту ще не є юридичною кваліфікацією. Тим більше, ознака спільності групи осіб може стати певним каменем спотикання у доказуванні, оскільки у випадку з агресією Росії проти України про спільну етнічну ознаку мова не йде.

Тим не менше, вбачається, що перспективи у цьому напрямі існують. У справі Ноттебома Міжнародний суд справедливості розглядав схожі питання, однак стосовно державної приналежності (nationality), а не етнічної, релігійної чи расової ідентифікації. За його твердженням, «Державна приналежність (nationality) – це правовий зв'язок, що має в основі соціальний факт належності, істинний зв'язок існування, інтересів і сентиментів, разом з існуванням взаємних прав і обов'язків» [8]. Р. Сербин також акцентує увагу на певній двозначності, яка завжди була у питанні відмінностей між двома групами, які в Конвенції іменуються як «національні» та «етнічні» [9, с. 186]. Він посилається на В. Шабаса, котрий вважає, що всі чотири групи частково збігаються, оскільки з самого початку замислювались для захисту меншин. Цитуючи справу Руандійського трибуналу, він доходить висновку: «Як вважає Міжнародний карний трибунал щодо Руанди, термін “національна група” стосується колективу людей, котрі сприймаються як такі, що мають правовий зв'язок, який базується на спільному громадянстві, в поєднанні із взаємними правами й обов'язками» [10, с. 115; 11, с. 62].

Цьому повністю відповідає твердження, висвітлене у Заяві ВР від 14 квітня 2022 року, в якій такою захищеною групою визнано Український народ як сукупність громадян України всіх національностей, що проживають на території України. Для кваліфікації геноциду не має значення, чи дійсно жертва злочину є членом національної, етнічної, расової або релігійної групи, чи є вона етнічним українцем чи громадянином України. Вирішальним є намір суб'єкта злочину. Для прикладу, у справі *Nchamihigo* Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди дійшов висновку, що для засудження особи за злочин геноциду достатньо, аби сам злочинець сприймав жертву як таку, що належить до певної захищеної групи. Не обов'язково, щоб жертва насправді належала до такої групи [12].

Для доведення, що вчинені Росією діяння підпадають під ознаки геноциду, також слід встановити, що був намір вчинити одну чи кілька з перелічених дій щодо групи осіб, яка має певну внутрішню єдність. Так званий спеціальний намір або *dolus specialis*, який відрізняє геноцид від воєнних злочинів та злочинів проти людяності, має існувати у двох формах: по-перше, має існувати загальний намір (політика, наказ, план тощо) на знищення повністю або частково певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи; по-друге, особа, яка безпосередньо вчиняє зазначені дії, усвідомлює, що вона здійснює їх у межах такого загального наміру (політики, наказу, плану тощо) [12]. Складність доведення умислу у справах про геноцид полягає у тому, що, як правило, жодних документальних підтверджень саме мети знищення певної групи людей, – не зафіксовано. Тому, якщо розглядати міжнародну судову практику з аналогічних справ, то можна зробити висновок доведення умислу, зокрема, на підставі аналізу загального контексту подій, політичних наративів, що транслиються агресором у різних джерелах інформації, у вигляді виступів, закликів, інтерв'ю тощо. Що ж до

російської пропаганди, то за час військових дій та до цього неодноразово лунали заклики до того, щоб підкорити, знищити український народ.

Що ж до об'єктивної сторони, то у діях агресора спостерігаються щонайменше: вбивство членів групи, завдання серйозної тілесної або психічної шкоди членам групи (масові вбивства, катування, згвалтування, задокументовані міжнародними організаціями та правоохоронними органами України на всіх територіях, які тимчасово були непідконтрольні Україні; обстріли мирного населення); навмисне створення груп життєвих умов, розрахованих на її фізичне знищення у цілому чи частково (обстріли критичної інфраструктури, її пошкодження, виведення з ладу, зокрема у холодну пору року); примусове переміщення дітей однієї групи в іншу (на цей час зафіксовані численні факти депортації українських дітей на територію росії). Тож, очевидно, що об'єктивна сторона злочину у цьому випадку складається з кількох дій, причому навіть наявність однієї з них тягне за собою визнання геноциду у діях особи чи держави.

Але це очевидно для нас, як для осіб, які, на жаль, знаходяться у епіцентрі подій. У випадку ж міжнародного права, яке останніми роками знаходиться у стані глибокої кризи, ці ознаки потребують свого доведення. За словами Я. Грицака, можна побачити, що людство, зокрема найбільші міжнародні організації, дуже складно виконують превентивну функцію. Вони не можуть запобігти геноциду. Навпаки, вони приходять, коли цей вже геноцид стався. Причому все більше і більше акцій геноциду залишаються безкарними [13]. Щоб цього не сталося у черговий раз, доцільно намагатися достукатися до міжнародної спільноти, використовуючи усі засоби інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство визначається у правовій доктрині як громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформа-

ційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку [14, с. 99]. Тож, інформаційне суспільство та його технологічні компоненти (digital-суспільство) за їхнього кваліфікованого використання можуть створити інформаційні передумови для визнання дій осії на території нашої держави геноцидом. Тобто, не применшуючи ролі правильної кваліфікації та роботи з міжнародними інституціями на юридичному та організаційному рівні, визнання або невизнання геноцидом українського народу не в останню чергу залежатиме від інформаційної політики України. У суспільствах держав-партнерів України треба створити резонанс щодо можливості та необхідності подібної кваліфікації дій агресора та притягнення винних до відповідальності.

Це, передусім, пов'язано зі створенням якісного, грамотного контенту для соціальних мереж з правопросвітницькою метою. І хоча останніми роками інформаційна політика України вийшла на більш високий рівень, в інформаційному полі не вистачає матеріалів щодо юридичного співвіднесення дій, які росія вчиняє на території України, з ознаками геноциду у визначенні Конвенції (роз'яснень, інтерв'ю, площадок для обговорення – форумів, телеграм-каналів тощо). Крім того, такий

контент варто створювати не лише українською мовою (бо він здебільшого орієнтований на внутрішнього споживача), і навіть не тільки англійською, а тиражувати якнайбільшою кількістю мов країн-партнерів.

Висновки. Зроблено висновок, що, не применшуючи ролі правильної кваліфікації та роботи з міжнародними інституціями на юридичному та організаційному рівні, визнання або невизнання геноцидом українського народу не в останню чергу залежатиме від інформаційної політики України. У суспільствах держав-партнерів України треба створити резонанс щодо можливості та необхідності подібної кваліфікації дій агресора та притягнення винних до відповідальності.

Це, передусім, пов'язано зі створенням якісного, грамотного контенту для соціальних мереж з правопросвітницькою метою. І хоча останніми роками інформаційна політика України вийшла на більш високий рівень, в інформаційному полі не вистачає матеріалів щодо юридичного співвіднесення дій, які Росія вчиняє на території України, з ознаками геноциду у визначенні Конвенції (роз'яснень, інтерв'ю, площадок для обговорення – форумів, телеграм-каналів тощо). Крім того, такий контент варто створювати не лише українською мовою (бо він здебільшого орієнтований на внутрішнього споживача), і навіть не тільки англійською, а тиражувати якнайбільшою кількістю мов країн-партнерів.

Анотація

Метою статті є аналіз ролі інформаційного суспільства у визнанні геноцидом дій Росії в Україні, а також формулювання пропозицій щодо доцільності використання тих чи інших засобів digital-суспільства для притягнення винних до міжнародної відповідальності.

Розкрито ознаки геноциду у розумінні Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Проаналізовано співвідношення дій, що визнаються Конвенцією як акти геноциду, та фактичних дій Росії під час агресії проти України (тобто здійснено кваліфікацію на доктринальному рівні). Виявлено, що у діях агресора наявні чотири діяння, які перераховано у Конвенції, в той час, як для встановлення факту геноциду достатньо навіть одного.

Зазначається, що проблемними аспектами під час доказування у діях Росії акту геноциду може стати пошук доказів на користь наявності спільних ідентифікуючих ознак групи осіб, а також наявності умислу (спеціальної мети) у діях агресора. Проте аналіз міжнародної судової практики свідчить про те, що за наявності політичної волі в цілому це є перспективним.

Зроблено висновок, що, не применшуючи ролі правильної кваліфікації та роботи з міжнародними інституціями на юридичному та організаційному рівні, визнання або невизнання геноцидом українського народу не в останню чергу залежатиме від інформаційної політики України. У суспільствах держав-партнерів України треба створити резонанс щодо можливості та необхідності подібної кваліфікації дій агресора та притягнення винних до відповідальності. Це, передусім, пов'язано зі створенням якісного, грамотного контенту для соціальних мереж з правопросвітницькою метою. І хоча останніми роками інформаційна політика України вийшла на більш високий рівень, в інформаційному полі не вистачає матеріалів щодо юридичного співвіднесення дій, які Росія вчиняє на території України, з ознаками геноциду у визначенні Конвенції (роз'яснень, інтерв'ю, площадок для обговорення – форумів, телеграм-каналів тощо).

Акцентується увага, що такий контент варто створювати не лише українською мовою (бо він здебільшого орієнтований на внутрішнього споживача), і навіть не тільки англійською, а тиражувати якнайбільшою кількістю мов країн-партнерів.

Ключові слова: геноцид, злочин, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, міжнародна відповідальність, інформаційне суспільство, digital суспільство, кваліфікація, акт, міжнародний акт.

Mikhailina T. V., Hotsuliak Yu. V. Genocide of the Ukrainian People in the Context of the Information Society

Summary

The purpose of the article is to analyze the role of the information society in recognizing Russia's actions in Ukraine as genocide, as well as to formulate proposals on the expediency of using certain means of the digital society to bring those responsible to international responsibility.

The article reveals the signs of genocide within the meaning of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The correlation of actions recognized by the convention as acts of genocide and actual actions of Russia during the aggression against Ukraine is analyzed (i.e., qualification at the doctrinal level is carried out). It is revealed that in the actions of the aggressor there are four acts listed in the convention, while even one is enough to establish the fact of genocide.

It is noted that problematic aspects in proving an act of genocide in Russia's actions may be the search for evidence in favor of the presence of common identifying features of a group of persons, as well as the presence of intent (special purpose) in the actions of the aggressor. However, an analysis of international judicial practice shows that if there is political will in general, this is promising.

It is concluded that, without detracting from the role of proper qualification and work with international institutions at the legal and organizational level, recognition or non-recognition of the genocide of the Ukrainian people will not least depend on the information policy of Ukraine. In the societies of Ukraine's partner states, it is necessary to create a resonance about the possibility and necessity of such qualification of the aggressor's actions and bringing those responsible to justice. This is primarily due to the creation of high-quality, competent content for social networks for legal education purposes. Although Ukraine's information policy has reached a higher level in recent years, the information field lacks materials on the legal correlation of the actions that Russia commits on the territory of Ukraine with the signs of genocide in the definition of the convention (explanations, interviews, platforms for discussion – forums, Telegram channels, etc.).

It is emphasized that such content should be created not only in Ukrainian (because it is mainly aimed at the domestic consumer), and even not only in English, but replicated in the largest number of languages of partner countries.

Key words: genocide, crime, legal responsibility, criminal responsibility, international responsibility, information society, digital society, qualification, act, international act.

Список використаних джерел:

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII. www.un.org/en. URL: www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf
2. Цюпин Б. Що таке геноцид згідно з конвенцією ООН? <https://ukrainian.voanews.com> URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/un-definition-and-explanation-of-the-crime-of-genocide/6527514.html>
3. Які злочини є геноцидом за міжнародним правом. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/roziysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlochyny-ye-genocydom-za-mizhnarodnym-pravom>
4. Радомська Д. І., Кубальський Н. В. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві. Актуальні проблеми міжнародного права та порівняльного правознавства. <https://nau.edu.ua>. URL: <https://nau.edu.ua/site/variables/news/2018/5>
5. Герасименко М. М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 130–135.
6. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 270 с.
7. Синюк О. Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців. <https://zmina.info> URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-zlochyn-genocydu-yak-jogo-dovesty-i-chy-ye-oznaky-genocydu-ukrayincziv/>
8. Nottebohm (*Liechtenstein v. Guatemala*) (Merits). I.C.J. Rep. 4. 1955.
9. Serbyn R. The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948. *The Ukrainian Quarterly*. 2006. Vol. LXII, №2. P.186.
10. Schabas W. A. Genocide in International Law. The Crime of Crimes. Cambridge: Cambridge University Press, 2000
11. Герасименко М. М. Проблема визначення злочину геноциду в міжнародному праві та його застосування до голодомору 1932–1933 рр. в Україні. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2008. Т. 77. С. 61–65.
12. Гонтар О., Микієвич Н. 10 головних питань про геноцид в Україні, покарання за нього та міжнародні суди. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/20/7139730/>
13. Що таке геноцид і чи вчиняє його Росія в сучасній Україні? Говоримо з істориком Ярославом Грицаком. <https://suspilne.media> URL: <https://suspilne.media/242447-so-take-genocid-i-ci-vcinae-jogo-rosia-v-sucasnij-ukraini-govorimo-z-istorikom-aroslavom-gricakom/>
14. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія / за ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.

Дрозд О. Ю.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
Національна академія внутрішніх справ*

ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Актуальність тематики. Права і свободи людини і громадянина в Україні та світі є тими демократичними підвалинами, що формують уявлення про зміст і сутність розвитку та динаміку становлення цивілізаційних цінностей у будь-якій державі. Крім цього, оскільки всі люди мають право на свободу пересування та вільний вибір місця роботи, життя та інших складових соціальної комунікації та життя, як свідомої суспільної взаємодії, актуальним було й залишається укріплення інституту прав і свобод людини і громадянина в сучасних глобалізаційних умовах.

Збройна агресія росії проти незалежності та суверенітету України винесла на порядок денний низку проблемних питань, пов'язаних зокрема й із міграційними процесами, що на нашу думку є досить серйозними, оскільки в результаті бойових дій на території України більш як 3 мільйони осіб вимушені були покинути свої домівки, а відповідно й місця роботи, з метою збереження свого життя. Оскільки праця як вид оплачуваної діяльності є одним, а подекуди єдиним джерелом здобуття коштів для забезпечення своїх потреб, актуальними на сьогодні є питання пов'язані з юридичною характеристикою процесів трудової міграції як в Україні загалом так і відносно громадян України за її межами.

Адміністративна та трудова сутність правовідносин у сфері трудової міграції полягає в дотриманні низки обов'язкових складових цього процесу, оскільки науковці поділяють міграцію на внутрішню та зовнішню, відпо-

відно важливим, подекуди є процедурний аспект перетину державного кордону, а враховуючи національне законодавство низки країн-партнерів, обов'язковим, крім цього, є аналіз і визначення можливостей і перспектив здійснення трудової діяльності в певній державі світу, за умови збереження правового статусу громадянина України.

Відповідно, наведене вище лише актуалізує необхідність юридичного аналізу процесів трудової міграції українських громадян всередині України та на міжнародному рівні, оскільки окреслені проблемні питання не можуть бути розв'язані пасивним способом, а законодавча та судова практика відносно цих аспектів соціально-правової діяльності осіб, лише деструктивізує можливості та перспективи ефективного розв'язання труднощів та перепон.

Слід звернути також увагу на те, що питання пов'язані з юридичною характеристикою процесів трудової міграції неодноразово досліджувались вітчизняними та закордонними дослідниками, що в свою чергу відкриває можливості до аналізу відповідних думок учених і синтезу найбільш дотичних до тематики дослідження думок і позицій. Так, у статті використано, з відповідним посиланням на них, праці таких учених як: Л. Амелічева, А. Андрушко, Б. Белевцева, О. Позняк, О. Трюхан та інших. Водночас, окреслена попередньо актуальність та проблематика наукової статті не була розв'язана в повному обсязі, що відповідно потребуватиме додаткових досліджень.

Метою статті є юридична характеристика трудової міграції крізь призму норм законодавства України. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Визначення змісту та сутності трудової міграції як соціального процесу, що регулюється нормами законодавства; 2. Окреслення меж і змісту регулювання процесу міграції як нормами законодавства України так і міжнародно-правовими нормативними актами; 3. Обґрунтування загальноправових висновків і рекомендацій щодо вдосконалення процесів гарантування трудових прав громадян України в межах трудової міграції.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері трудової міграції крізь призму норм законодавства України.

Предметом дослідження є юридична характеристика трудової міграції крізь призму норм законодавства України.

Виклад основного матеріалу статті. Забезпечення трудових прав людини і громадянина в Україні загалом і в міграційних правовідносинах щодо праці, зокрема є одним із найбільш важливих завдань законодавства України та зокрема, наукової спільноти. Найважливішим є те, що нормативно-правове підґрунтя реалізації трудових прав громадян України як на її території так і поза її межами визначається в законодавстві України та чітко регламентує відповідні правовідносини. Так права громадян України, які працюють за кордоном, захищаються законодавством України та держави перебування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1], що в цілому, виходячи з положень Конституції України щодо права здійснювати будь-яку оплачувану та не заборонену законодавством трудову діяльність формує архітектуру й принципи трудової міграції як соціо-правового процесу та унеможливорює порушення прав і свобод людини і громадянина в даній сфері правовідносин.

А. Андрушко звертає увагу на те, що трудова міграція в Україні відображає загальні та типові для більшості держав головні причини, які пов'язані насамперед із високим рівнем безробіття, низьким рівнем заробітної плати, відсутністю попиту на окремі професії в державі, низьким рівнем економічного розвитку окремих регіонів. Основними передумовами для зменшення міграційних процесів в Україні є стабілізація безпекової ситуації, підвищення рівня працевлаштування, добробуту громадян, надання пільг для розвитку малого й середнього бізнесу, підвищення рівня інвестиційної привабливості України та соціального забезпечення населення [2]. Водночас, в розрізі окресленого, найбільш суттєвим безпековим чинником сьогодення є дестабілізація безпекової ситуації на території України через напад росії на незалежність й територіальну цілісність нашої держави, що характерний не лише введенням регулярних військових частин на суверенні та незалежні території України, а й системні ракетні атаки цивільної інфраструктури та мирного населення. Ці фактори докорінно змінюють процеси й динаміку трудової міграції в Україні та потребують належної уваги в питанні забезпечення прав і свобод трудових мігрантів, як тих що тимчасово перемістились в західну частину України, так і тих хто вимушений і мав таку можливість – полишити територію України для працевлаштування на більш вигідних трудових умовах.

З цього приводу, слушно доповнює та розширяє відповідну позицію дослідниця О. Трюхан, котра підкреслює, що розуміння, що таке війна, для більшості українців прийшло 24 лютого 2022 року. Понад 100 днів триває жорстоке повномасштабне військове вторгнення росії в Україну. Доречно наголосити, що, за даними ООН, майже 5,2 млн осіб були змушені шукати прихисток в інших країнах. Майже 2,9 млн осіб виїхали до Польщі, майже 800 тис. до Румунії, до Молдови – 443 тис., до Угорщини – 490 тис., до Словаччини – 354 тис., до Чехії – 357 тисяч. Зазначені країни прийняли найбільшу кількість

біженців з України. Саме тому на сьогоднішній день питання працевлаштування українців за кордоном та легалізація цього процесу є доволі актуальним [3]. Відповідно, оскільки вказане, значно виходить за межі одночасної можливості забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина як в Україні так і на міжнародній арені, важливим є створення сприятливих законодавчих і наукових умов щодо вдосконалення законодавства в указаній сфері, своєчасного виявлення проблем і неточностей для їх якнайшвидшого усунення та врегулювання.

Словникові видання українських авторів, під трудовою міграцією (лат. *migratio* – переселення) тлумачать соціально-правове явище, яке характеризується переміщенням працездатного населення як усередині країни, так і за її межами під впливом негативних економічних чинників у пошуках роботи на певний термін. Вирізняють зовнішню (міжнародну) та внутрішню трудову міграцію [4].

Низка дослідників вважає, що міграційні процеси, що мають місце у сучасному світі, є складовою частиною державної та внутрішньої політики держав, а її реалізація має бути пріоритетним завданням, оскільки вона впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства (соціальну, економічну, зовнішньоекономічну, демографічну, сферу національної безпеки). Наразі поступово триває процес формування такої галузі національного законодавства, як «міграційне право» [5], хоча на нашу думку, відповідна галузь права може не мати ознак самостійності, хоч це питання й потребує додаткового глибокого та системного аналізу. Сукупність норм адміністративного, цивільного та трудового й міжнародного приватного права забезпечують правове регулювання й нормативно-правові основи в указаній сфері правовідносин.

Дотично, вказану позицію підтверджує думка О. Трюхан котра до змісту права на трудову міграцію відносить: право приймати реально запропоновану роботу; право вільно пересуватися в цих цілях територією дер-

жав-членів співтовариства; право перебувати в одній із держав-членів співтовариства, займаючись трудовою діяльністю відповідно до законодавства, що регулює зайнятість громадян даної держави співтовариства; право залишатися на території однієї з держав-членів співтовариства після завершення трудової діяльності в цій державі на визначених співтовариством умовах [6, с. 178]. На нашу думку, окреслені структурні компоненти ґрунтовно формують уявлення про сукупність норм також і конституційного права, а також трудового та міжнародного приватного права (в разі характеристики процесу міжнародної трудової міграції), що регулюють відповідний соціальний процес.

О. Позняк зауважує, що світовий досвід свідчить, що трудова міграція створює беззаперечні перешкоди як для країни перебування, так і для країни, яка надає трудові послуги. Водночас вона має й певні позитивні наслідки, оскільки сприяє підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів, притоку валюти із закордону, підвищенню кваліфікації працівників, створює додатковий попит на товари та послуги, виступає амортизатором безробіття. Після повернення в Україну частина колишніх мігрантів долучається до класу підприємців і професіоналів, робота яких відповідає світовим стандартам [7, с. 169]. Поряд із цим, слід звертати увагу на чинники трудової міграції сьогодення, оскільки більшість таких процесів спровокована бойовими діями на території України, важливим є питання соціального та трудового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в відповідному сегменті, як законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами, так і національним законодавством окремих країн-партнерів.

Л. Амелічева підкреслює, що правовий статус трудових мігрантів за чинним КЗпП України та іншим трудовим законодавством є ідентичним із статусом громадян України, але за умови, якщо перебування іноземця на території України відповідає вимогам Законів

України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про зайнятість населення», «Про імміграцію», «Про зовнішню трудову міграцію», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією», а також підзаконних актів, які регламентують питання перебування іноземців в Україні, оформлення для них дозволу на працевлаштування роботодавцями й інші [8], що комплексно, на нашу думку формує нормативно-правове підґрунтя для реалізації своїх трудових прав як внутрішнім трудовим мігрантам так і зовнішнім. Водночас, без належної міжнародної підтримки процеси міжнародної трудової міграції є неможливими, оскільки їх зміст і сутність полягає в можливості працевлаштування на законних підставах у іншій країні.

О. Трюхан посиляючись на публічні джерела звертає увагу, що Директива про тимчасовий захист 2001/55/ЄС та рішення Ради Європейського союзу про її активацію для українців 2022/382 від 04.03.2022 р. встановлюють мінімальні стандарти захисту, які має забезпечити кожна країна Європейського Союзу [9]. Тобто дозволяється особам, які виїхали з України 24 лютого 2022 року або пізніше, перебувати в країнах ЄС, окрім Данії, протягом одного року з можливістю продовження до трьох років. Особи з таким статусом отримують право на працю, повноцінний доступ до системи охорони здоров'я, освіти та соціальної допомоги. Цікавим є той факт, що Данія не зв'язана положеннями цієї Директиви ЄС через особливості членства країни у Європейському Союзі. Проте 17 березня у Данії ухвалили спеціальний закон, положення якого подібні до Директиви ЄС (набув чинності 18 березня). Цим законом передбачена можливість отримати дозвіл на перебування на два роки з можливістю продовження на один рік [3]. Таким чином, обґрунтовується

висновок про те, що процеси зовнішньої трудової міграції громадян України також суттєво врегульовані, хоч це питання й потребує вдосконалення на підставі додаткового аналізу крізь призму норм міжнародного гуманітарного права та особливостей членства окремих країн у Європейському союзі.

Висновки. У статті надано юридичну характеристику трудової міграції крізь призму норм законодавства України наведено, що процес трудової міграції, як один із основоположних соціально-правових векторів і факторів світового прогресу має бути належним чином регламентований і забезпечений. Автором аргументовано позицію про те, що нормативно-правове забезпечення процесів трудової міграції характерне системністю та впорядкованістю, міститься в нормах як національного так у міжнародного законодавства, що дозволяє належним чином врегулювати відповідні соціально-правові відносини на міждержавному рівні.

Упорядковано розуміння про те, що трудова міграція як соціальний процес, перш за все має бути належним чином гарантована в нормах законодавства, що дозволить на високому демократичному рівні реалізовувати відповідний спектр прав громадянам України. Наведено низку аргументів, що в умовах активних бойових дій виступають додатковими регуляторами процесів трудової міграції, як крізь призму трудового так і адміністративного законодавства. Перспектива подальшого дослідження юридичної характеристики трудової міграції крізь призму норм законодавства України полягає в необхідності більш глибокого дослідження відповідної системи норм українського права в світлі набуття Україною статусу кандидата в члени європейського союзу. Крім цього, окремої уваги, на думку автора, потребує питання гармонізації національного та європейського законодавства щодо процесів трудової міграції.

Анотація

У статті надано юридичну характеристику трудової міграції крізь призму норм законодавства України наведено, що процес трудової міграції, як один із основоположних соціально-правових векторів і факторів світового прогресу має бути належним чином регламентований і забезпечений.

Автором аргументовано позицію про те, що нормативно-правове забезпечення процесів трудової міграції характерне системністю та впорядкованістю, міститься в нормах як національного так у міжнародного законодавства, що дозволяє належним чином врегулювати відповідні соціально-правові відносини на міждержавному рівні.

Упорядковано розуміння про те, що трудова міграція як соціальний процес, перш за все має бути належним чином гарантована в нормах законодавства, що дозволить на високому демократичному рівні реалізовувати відповідний спектр прав громадянам України. Наведено низку аргументів, що в умовах активних бойових дій виступають додатковими регуляторами процесів трудової міграції, як крізь призму трудового так і адміністративного законодавства.

Перспектива подальшого дослідження юридичної характеристики трудової міграції крізь призму норм законодавства України полягає в необхідності більш глибокого дослідження відповідної системи норм українського права в світлі набуття Україною статусу кандидата в члени європейського союзу. Крім цього, окремої уваги, на думку автора, потребує питання гармонізації національного та європейського законодавства щодо процесів трудової міграції.

Ключові слова: механізм, правовий захист, міграція, трудове право, законодавство, правоохорона, європейська інтеграція.

Drozd O. Yu. Legal characteristics of labor migration through the prism of Ukrainian legislation

Summary

The article provides a legal description of labor migration through the prism of the norms of Ukrainian legislation, it is stated that the process of labor migration, as one of the fundamental socio-legal vectors and factors of world progress, must be properly regulated and ensured.

The author argues the position that the regulatory and legal support of labor migration processes is characterized by consistency and orderliness, is contained in the norms of both national and international legislation, which allows to properly regulate the relevant socio-legal relations at the interstate level.

The understanding that labor migration as a social process, first of all, must be properly guaranteed in the norms of the legislation, which will allow to implement the appropriate range of rights for citizens of Ukraine at a high democratic level, is streamlined. A number of arguments are made that in the conditions of active hostilities they act as additional regulators of labor migration processes, both through the prism of labor and administrative legislation.

The prospect of further research of the legal characteristics of labor migration through the prism of the norms of Ukrainian legislation lies in the need for a deeper study of the relevant system of Ukrainian law norms in the light of Ukraine's acquisition of the status of a candidate for membership of the European Union. In addition, special attention, according to the author, requires the issue of harmonization of national and European legislation on labor migration processes.

Key words: mechanism, legal protection, migration, labor law, legislation, law enforcement, European integration.

Список використаних джерел:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
2. Андрушко А. В. Проблеми міграції в Україні та шляхи їх розв'язання. *Українське Полісся: проблеми та тренди сучасного розвитку* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ніжин, 10–11 лютого 2022 року). Ніжин : НДУ ім. Гоголя, 2022. 223 с. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/2340/1/Українське%20Полісся.%202022р.pdf#page=141>
3. Трюхан О. А. До питання реалізації права громадян України на трудову діяльність за кордоном: теоретико-правовий аспект. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 541–545.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-ти т. Том 11. Трудове право. Право. 2018. 776 с.
5. Белевцева В. В. Правове регулювання міжнародних трудових процесів. *Інформація і право*. № 2(25)/2018. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/12_8.pdf
6. Трюхан О. А. Право працівників – мігрантів на зайнятість: міжнародні стандарти і законодавство України. *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 178–184.
7. Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2(27). С. 169–172.
8. Амелічева Л. Право на гідну працю трудових мігрантів в умовах глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. № 1/2020. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/11.pdf>
9. Україна: Комісія пропонує тимчасовий захист для людей, які тікають від війни в Україні, та рекомендації щодо прикордонних перевірок. URL: https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/uk/ip_22_1469

Немцева А. О.

аспірант

*Академія Державної пенітенціарної служби;
провідний фахівець відділу пенітенціарної пробації
Державна установа «Центр пробації»*

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Одним із важливих векторів державної політики є створення належних правових та організаційних умов для розвитку конкурентоспроможного наукового та технологічного середовища, забезпечення держави висококваліфікованими фахівцями. Означене є запорукою утвердження України як високотехнологічної та інноваційної держави. Ключовим елементом механізму реалізації таких цілей є гарантування прав і свобод людини, які відповідно до Конституції України і визначають сутність та зміст діяльності держави [1]. Таке посилення на основоположний Закон наділяє правові гарантії особливим значенням незалежно від галузі їх застосування.

В контексті галузі науки і освіти, окремої уваги вимагає означення системи правових гарантій науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Адже із реформуванням системи вищої освіти дане питання набуває принципового значення та є фундаментальним для подальшого розвитку галузі. Зокрема, окремим аспектам правового регулювання праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та їх правового статусу в різний час присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: О.А. Абрамова, Ю.В. Баранюк, О.Л. Лазор, О. Мірошниченко, П.Д. Пилипенко, М.Л. Смолярова, М.П. Стадник та ін. Водночас питання аналізу правових гарантій науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти не знайшло належного висвітлення, що в свою чергу зумовлює актуальність обраної теми.

Насамперед слід відзначити, що гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти охоплюють забезпечення: а) прав відповідної категорії суб'єктів в державі; б) принципів правової, соціальної та демократичної політики в державі. Окрім цього, визначення якісних характеристик гарантій праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти одночасно відображає елемент їх правового статусу.

Зазначимо, що структурно правовий статус науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти складається з набору елементів і дозволяє розглядати його як цілісну структуру, що включає в себе: 1) правові норми; 2) права, свободи, законні інтереси та обов'язки; 3) правосуб'єктність; 4) принципи, гарантії; юридичну відповідальність [2, с. 194]. В даній статті ми сфокусували увагу на трактуванні гарантій праці науково-педагогічних працівників з позиції статусного підходу.

Щодо співвідношення термінів «гарантія», «правова гарантія», «юридична гарантія», то усталеним є їх синонімічне використання. Можна стверджувати, що поняття «правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти» та «правові гарантії» співвідносяться як загальне та конкретне. При цьому, перше поняття можна охарактеризувати через сукупність загальних ознак, які притаманні усім правовим гарантіям та спеціальних ознак, які опосередковано передбачаються специфікою праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Категорія «гарантія» (означає «запоруку; умову, яка забезпечує що-небудь; забезпечення») та етимологічно детермінує умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод людини [3, с. 345].

Гарантії є багатоаспектним об'єктом пізнання, який розглядається, з одного боку, як специфічне зовнішнє буття суб'єктів, щодо яких застосовано гарантії, а з іншого – як сфера теоретичної і практичної діяльності з гарантуванням конкретного блага. Використання поняття «гарантія» поширено як в юриспруденції, так і в інших науках, наприклад, соціології, політології, економіці тощо. Особливістю використання цього поняття в юриспруденції є те, що в широкому розумінні поняття гарантії може охоплювати всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що спрямовані на реалізацію прав, на усунення можливих причин та перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень [4, с. 52].

Зміст гарантії характеризується мінливістю, яка обумовлена цільовою, інституційною та функціональною спрямованістю, станом суспільно-політичних, духовних та інших процесів, що відбуваються в країні на певних етапах її історичного розвитку [5, с. 22–23]. Ступінь гарантованості прав людини і засоби, які при цьому використовуються, неоднакові. Обов'язком держави в цьому, є створення якісних гарантії для реалізації наданих законних прав та інтересів. До умов що сприяють реалізації прав і свобод людини, відносять: рівень розвитку демократії, політичний режим, ступінь розвиненості законодавства, економічний потенціал, рівень правосвідомості і культури суспільства, ефективність механізму попередження порушень прав, та дієвість процедур їх повного і швидкого поновлення [6].

На теперішній час, відсутній єдиний підхід до доктринального визначення поняття «гарантії». На думку, О.Ф. Скакун, гарантії – це система соціально-економічних, політич-

них, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та надійний захист прав [7, с. 203]. Гурик А.Ю. запропоновано визначати гарантії як систему об'єктивних і суб'єктивних чинників, що мають вираження в соціально-економічних, політичних, юридичних умовах та засобах і забезпечують реальну реалізацію, охорону та захист прав і свобод громадян [8]. Натомість, А.С. Мордовець визначає їх через ознаку формування та забезпечення рівних можливостей при реалізації наданих прав, свобод та інтересів [9, с. 174]. На нормативному рівні, гарантії прийнято визначати як засоби захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав і порядок відшкодування завданої шкоди [10].

Щодо правових гарантії – то це ті гарантії, які закріплені у сукупності нормативно-правових актів. Як влучно зазначено Л.В. Міхневич, система правових гарантії побудована за дворівневою схемою – міжнародного рівня та гарантії внутрішньодержавного рівня, де міжнародно-правові гарантії знаходяться у комплексі глобальних і регіональних міжнародних конвенцій (рекомендацій) і забезпечуються діяльністю міждержавних об'єднань та їх органів. У свою чергу, внутрішньодержавні гарантії у залежності від юридичної сили нормативно-правового акту, яким закріплено гарантію поділяються на: 1) гарантії, яких закріплено у законі; 2) гарантії, яких закріплено у підзаконних нормативно-правових актах; 3) гарантії, яких закріплено у локальних актах суддівського самоврядування. [11, с. 43].

Залежно від юридичної сили нормативно-правових актів, в яких містяться гарантії, їх можна класифікувати шляхом поділу на ті що містяться в: а) законах; б) підзаконних нормативно-правових актах.

В контексті сфери суспільного життя, за якою закріплюються гарантії, доцільно їх поділити на: 1) економічні; 2) політичні; 3) ідеологічні; 4) соціальні; 5) побутові тощо, – зазначимо, що така класифікація

є умовною. Це пов'язано з тим, що усі гарантії діалектично взаємопов'язані, пронизують і доповнюють одна одну. Наприклад, соціальні гарантії містяться серед правових форм і можуть переходити до категорії правових гарантій, які, у свою чергу, можуть носити ідеологічний характер.

Вагомою для цілей цього дослідження є класифікація правових гарантій залежно від об'єкту гарантування та виокремлення такої групи гарантій як гарантії праці. Сутність гарантій праці полягає не в формуванні організаційно-правових засад праці, а безпосередньо в охороні, захисті та забезпеченні безперешкодної реалізації прав, свобод та законних інтересів учасників трудових правовідносин. Як слушно зазначено Андріїв В.М., правові гарантії трудових прав працівників – це така система умов, засобів, способів, прийомів та форм, яка покликана охороняти, захищати ці права забезпечувати їх безперешкодну реалізацію та виконання кореспондуючих останнім обов'язків [12, с. 18].

Рижиченко К.С. визначено гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти як встановлені державою та роботодавцями у відповідних законах і підзаконних (зокрема локальних) нормативно-правових актах умови, засоби і способи забезпечення нормального здійснення зазначеними найманими працівниками своїх трудових і тісно пов'язаних із ними прав і законних інтересів, захисту цих прав та інтересів від порушень, прояву свавілля і зловживань з боку представників публічної влади та роботодавців [13, с. 92]

Правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти доцільно визначити як сукупність засобів захисту трудових прав науково-педагогічних працівників від порушень, способів їх поновлення та умов, яких має бути забезпечено для якісного виконання трудової діяльності науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти.

Тобто, правовим гарантіям праці науково-педагогічних працівників закладів вищої

освіти будуть притаманними такі загальні ознаки правових гарантій, як:

1) це система юридичних умов, способів та засобів;

2) їх зміст спрямовано на забезпечення фактичної реалізації та охорону визначених прав;

3) вони формують наявність рівних можливостей для визначеного кола суб'єктів у межах визначених відносин;

4) вони відображають наявні національні механізми правового захисту особи відповідно до наявного стану суспільних відносин;

5) їх закріплено в актах різної юридичної сили та галузевої приналежності.

Відповідно, на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти будуть поширюватися гарантії праці, яких первинно визначено Законом України «Про охорону праці». Положення означеного нормативно-правового акту вказують на те, що охорона праці в цілому є «системою правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності». Крім того, у ньому виокремлено такі гарантії праці, як: умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам з охорони праці; умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства; для працівників встановлюються пільги і компенсації за важкі та шкідливі умови праці; передбачається відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я працівників або у разі їх смерті; праця вагітних жінок і жінок, які мають неповнолітню дитину, регулюється законодавством; підприємства, які використовують працю осіб з інвалідністю, зобов'язані створювати для них умови праці з урахуван-

ням рекомендацій медико-соціальної експертної комісії та індивідуальних програм реабілітації, вживати додаткових заходів безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії працівників [14].

Прикладом правових гарантій праці, які поширюються на усіх працівників, включаючи науково-педагогічних закладів вищої освіти, слугуватимуть ті, що визначені:

а) Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [15], Кодексом законів про працю України [16], «Про пенсійне забезпечення» [17];

б) підзаконними нормативно-правовими актами, типу: наказу Держнаглядохоронпраці України «Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою» [18], наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці» [19].

Висновки: в результаті проведеного дослідження встановлено, що визначення якісних

характеристик гарантій праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти одночасно відображає елемент їх правового статусу. Водночас гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти передбачають забезпечення дотримання: а) прав даної категорії суб'єктів в державі; б) правових, соціальних та демократичних принципів в державі.

Обґрунтовано, що поняття «правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти» та «правові гарантії» співвідносяться як загальне та конкретне.

Доведено, що сутність гарантій праці полягає не стільки в формуванні організаційно-правових засад праці, а безпосередньо – в охороні, захисті та забезпеченні безперешкодної реалізації прав, свобод та законних інтересів учасників трудових правовідносин.

Запропоновано правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти визначити як сукупність засобів захисту трудових прав науково-педагогічних працівників від порушень, способів їх поновлення та умов, яких має бути забезпечено для якісного виконання трудової діяльності науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти.

Анотація

В статті досліджено правові гарантії науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Відзначено, що на теперішній час, відсутній єдиний підхід до доктринального визначення поняття «гарантії». Зазначено, що гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти передбачають забезпечення: а) прав даної категорії суб'єктів у державі; б) дотримання правового, соціального та демократичного принципів у державі.

Встановлено, що визначення якісних характеристик гарантій праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти одночасно є і елементом їх правового статусу.

Обґрунтовано, що поняття «правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти» та «правові гарантії» співвідносяться як загальне та конкретне.

Встановлено, що сутність гарантій праці полягає не лише у формуванні організаційно-правових засад праці, а і безпосередньо – в охороні, захисті та забезпеченні безперешкодної реалізації прав, свобод та законних інтересів учасників відповідних трудових правовідносин.

У статті конкретизується, що під правовими гарантіями розуміються усі правові гарантії закріплені в усіх нормативно-правових актах, якими регулюються трудові відносини досліджуваної категорії осіб. Обґрунтовано, що усі гарантії діалектично взаємопов'язані – взаємозумовлені та взаємодоповнюючі. Як приклад наведено соціальні гарантії, які нормативно закріплено серед правових форм, проте належать і до правових гарантій, які, у свою чергу, можуть носити ідеологічний характер.

Запропоновано авторське визначення правових гарантій праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Відповідно пропонується їх визначити правові гарантії праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти як сукупність засобів захисту трудових прав науково-педагогічних працівників від порушень, способів їх поновлення та умов, яких має бути забезпечено для якісного виконання трудової діяльності науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти.

Зазначено, що правовим гарантіям праці науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти притаманні загальні ознаки правових гарантій (зокрема, системність юридичних умов, способів та засобів; спрямованість їх змісту на забезпечення фактичної реалізації та охорони визначених прав; наявність рівних можливостей для визначеного кола суб'єктів у межах визначених відносин; наявність національних механізмів правового захисту особи відповідно до наявного стану суспільних відносин; закріпленість в актах різної юридичної сили та галузевої приналежності).

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, правовий статус, заклади вищої освіти, гарантія, правова гарантія, юридична гарантія.

Nemtseva A. O. Legal labor guarantees of scientific and teaching employees of higher education institutions

Summary

The article examines the legal guarantees of scientific and pedagogical workers of higher education institutions. It is noted that there is no unified approach to the doctrinal definition of the concept of "guarantee". At the same time the labor guarantees of scientific and pedagogical workers of higher education institutions indicate the availability of: a) the rights of the specified category of subjects in the state; b) the legal, social and democratic principles in the state.

It was established that the determination of the quality characteristics of the labor guarantees of scientific and pedagogical workers of higher education institutions simultaneously reflects an element of their legal status.

It is substantiated that the concept of "legal guarantees of the work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions" and "legal guarantees" are correlated as general and specific.

It was established that the essence of labor guarantees is not so much in the formation of organizational and legal foundations of labor, but directly in the protection, protection and provision of unhindered realization of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in labor relations.

It is proposed to define the legal guarantees of the work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions as a set of means of protecting the labor rights of scientific and pedagogical workers from violations, methods of their renewal and conditions that must be ensured for the quality performance of labor activities by scientific and pedagogical workers of higher education institutions.

It is noted that the legal guarantees of the work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions are characterized by general features of legal guarantees (in particular, the systematicity of legal conditions, methods and means; the focus of their content on ensuring the actual implementation and protection of certain rights; they form the presence of equal opportunities for a certain circle of sub- objects within the limits of defined relations; reflect the available national mechanisms of legal protection of the person in accordance with the existing state of social relations; enshrined in acts of different legal force and branch affiliation).

Key words: scientific and pedagogical workers, legal status, institutions of higher education, guarantee, legal guarantee, legal guarantee.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. : Т.1. Загальна частина / ред. кол. В.Б. Авер'янов. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2004. 287 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 1998. 555 с.
4. Крисань Т.Є. Теоретико-правова характеристика категорії «юридична гарантія»: загальнотеоретичний аналіз. *Часопис цивілістики*. 2013. Вип. 14. С. 51–54.
5. Зиновьев А. В. Основы конституционного права. СПб.: Альфа, 1996. 80 с.
6. Новіков В. В., Боровікова В. С. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 45–56.
7. Скакун. О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков : Кон-сум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
8. Гурик А. Ю. Гарантії забезпечення права на пенсію державних службовців. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 321–327.
9. Мордовец А. С. Гарантії прав личности: понятие и классификация. Теория государства и права : курс лекций. 2-е изд., перераб. и допол. : Юристъ, 2000. 728 с.
10. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 56–70.
11. Міхневич Л. В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина) : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. Київ : КНЕУ, 2005. 164 с.
12. Андрійв В.М. Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2011. № 4. С. 15–20.
13. Риженченко К. С. До проблеми визначення поняття «гарантії реалізації права на працю працівниками закладів вищої освіти». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 90–93.
15. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
16. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>
17. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n2>
18. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>
19. Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою: наказ Держнаглядохоронпраці України від 26.01.2005 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#n32>
20. Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці: наказ Міністерства соціальної політики України від 29.11.2018 р. № 1804. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-18#Text>

Сербина Н. В.

кандидат юридичних наук,

головний спеціаліст відділу забезпечення діяльності тренінгового центру

Тренінговий центр прокурорів України

МОБІНГ ЯК ФОРМА ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Реалії сьогодення визначають поведінку людини як таку, що перебуває в постійній динаміці та комплексних взаємовідносинах із іншими людьми. В процесі таких комунікацій та взаємодій людина реалізує свої права та свободи, гарантовані їй законодавством. На жаль, наразі в світі спостерігається загрозлива тенденція щодо все частішого утиску та нівелювання рівності принципів права для всіх членів суспільства, посилення дискримінації в усіх сферах життя людини та сфері праці зокрема. З приводу цього, досить влучно у своїх наукових працях О. В. Кравченко підкреслює, що повага до людини, яка виконує свою трудову функцію, надає галузі трудового права гуманістичний характер. Але на практиці все частіше в сфері трудових відносин проявляється таке поняття як «мобінг», який шкодить не тільки співробітнику-жертві, а й фірмі, тому що гальмує робочий процес [1, с. 91]. Не можливо не погодитись із таким твердженням, адже мобінг як форма дискримінації та утиску трудових прав людини є фактором, що наносить комплексну шкоду усій економіці країни. Досить влучною з приводу цього є думка і Д. Г. Тініна, який у своїх наукових працях зауважує, що розповсюдження мобінгу у сфері праці показує беззахисність найбільш вразливих категорій населення перед посиленням трудової експлуатації, падінням соціального статусу та браком товариської підтримки. Хижацькі закони ринкової системи диктують хижацьку поведінку учасників ринку праці, які перебувають у страху втрати джерел до

існування [2, с. 172]. Враховуючи викладене, варто зауважити, що визначальним фактором, що спричиняє виникнення мобінгу всередині установи чи підприємства є рівень соціального виховання людей та наявність морально-етичних якостей. Тому, виходячи з цього, мобінг – є складним суспільно-економічним явищем, окремою формою дискримінації, яка потребує вивчення та удосконалення, адже є однією із головних та найбільш руйнівних форм дискримінації трудових прав працівників. При цьому варто зауважити, що мобінг не є прямо залежний від соціального статусу людини та може виникати у підприємствах та установах усіх форм власності та наносити колосальну шкоду цілим галузям економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть поняття мобінгу та схожих правових явищ, а також шляхи їх подолання у своїх наукових працях неодноразово досліджували такі вчені як: В. В. Гончарук, Ю. М. Гришина, К. О. Дробинська, М. І. Іншин, О. В. Качмар, Т. А. Коляда, В. А. Оверчук, С. Г. Рудакова, О. І. Сердюк, О. В. Тищенко, Л. П. Червінська, Н. А. Чередніченко, Н. М. Швець, О. М. Ярошенко ін. Проте, незважаючи на ряд наукових досліджень у вказаній сфері, проблема правового регулювання мобінгу в сфері трудових відносин залишається актуальною та потребує нових підходів до її вирішення.

Невирішені раніше проблеми. Проблеми мобінгу були відомі завжди, однак особливого поширення набули в останні десятиріччя, що

пов'язано з інтенсивними процесами стратифікації суспільства, утворення офісних і бізнесових компаній, де, безумовно, домінуювальну роль відводять їх одноосібному керівництву, а також зі зростанням професійної й міжособистісної конкуренції та відсутністю достатнього рівня контролю і відповідальності за порушення прав кожного на самовираження, самореалізацію і повагу власної гідності [3, с. 33]. Тому, конфліктні ситуації, які виникають в процесі реалізації людиною своїх прав на працю та справедливу винагороду за таку працю, є вкрай складною сферою для дослідження адже в такому контексті негативному впливу піддається цілий комплекс різного роду чинників, зокрема соціологічних, економічних, морально-етичних та психологічних. При цьому, права людини, яка є найманим працівником, досить часто порушуються цілеспрямовано, щоб не дати їй можливості досягти певного становища на підприємстві чи в організації. Критичною може бути ситуація, за якої тиск на особу здійснюється з метою доведення її до стану, за якого вона не може виконувати свої прямі посадові обов'язки, аж до звільнення. Найбільш суспільно небезпечним наслідком може стати навіть самогубство особи, яка піддавалася таким утискам [4, с. 22]. Таким чином, варто підкреслити, що в основі дестабілізації всередині робочого колективу лежить насамперед наявність психологічного тиску, несприятливого соціального-психологічного мікроклімату. Це в свою чергу призводить до деструктивних наслідків, таких як зниження продуктивності праці, невиконання планових та фактичних показників роботи як окремого відділу так і бізнесу в цілому. І враховуючи те, що на сьогоднішній день мобінг, як негативне соціально-психологічне явище у сфері праці є досить новим та до кінця не вивченим питанням, варто виокремити ряд проблем, які зумовили його вивчення. Так, серед основних є: відсутність чітких та зрозумілих механізмів, що визначають мобінг, як негативне явище, неоднозначна нормативно-правова

база його тлумачення та національний менталітет замовчування проблеми та намагання все вирішити наодинці.

Метою статті є дослідження проблем правового регулювання мобінгу у сфері трудового права. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється аналіз наукових праць, які визначають поняття мобінгу, як соціального явища, його сутності, наслідків та основних шляхів подолання.

Виклад основного матеріалу. Поняття «мобінг» набуває стрімкого розповсюдження в сучасному світі, де існує велика конкуренція, обмеженість ресурсів, соціально-політичні катаклізми та нерівномірне збагачення окремих верств населення. Так, одним із перших це поняття запропонував шведський учений Хайнц Лейманн і описав його як психологічний терор, що включає систематично повторюване вороже й неетичне поведіння одного або кількох людей, спрямоване проти іншої людини [5, с. 121–122]. Деякі вчені, які працюють над цією проблемою, зокрема Н.В. Замятіна та Г.В. Долга, визначають мобінг як деструктивну стратегію поведінки персоналу, що призводить до гострого міжособистісного конфлікту, який відрізняється своєю специфічністю та тривалістю і спрямований проти окремого співробітника та/або керівником [6, с. 99]. Отже, зазначимо, що у вузькому розумінні мобінг – це форму утиску, приниження та відкритої зневаги в робочому колективі. Як більш широке поняття мобінг – це крайня форма дискримінації прав людини у сфері праці, систематичне та цілеспрямоване знищення нормального психологічного стану жертви з метою нівелювання її авторитету в професійному середовищі, подальшої зміни місця роботи або навіть доведення до самогубства. І як відзначає О. В. Качмар, мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації [7, с. 59].

Поряд із думками науковців, визначення мобінгу знаходить своє відображення і в Кодексі законів про працю України. Так,

згідно 2² КЗпП України мобінг визначається як «систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [8]. Отже, мобінг спрямований на одного працівника, супроводжується створенням угруповань в організації, залученням до психологічного тиску на працівника інших членів організації. При цьому, основними механізмами розвитку мобінгу є, як правило, заздрощі та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось власній волі (самоствердитись у ролі сильного і авторитетного), витіснити когось із групи (колективу), принизити. До основних засобів мобінгу належать штучно створені інтриги, пліткування, донесення до значимих осіб у групі неправдивої і спеціально викривленої інформації, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика і осмикування (з будь-яких причин), маніпулювання і залякування, необ'єктивно низька або негативна оцінка процесу діяльності або ж виконаної роботи, ігнорування, умисне замовчування чи невизнання досягнень і успіхів – натомість акцентування на якихось невдачах, навіть якщо вони є незначними (тим самим формування у жертви образу невдахи, некомпетентної чи просто поганої людини), систематичне нав'язування їй своїх поглядів та способу життя, перенавантаження різними завданнями, блокування ініціатив, налаштовування проти неї групи, сексуальні домагання, соціальна ізоляція тощо [9; с. 9]. Відтак, визначаючи сутність мобінгу, доцільним є виокремлення його причин виник-

нення. Так, на думку, В. А. Оверчукдо вказаних причин можна віднести: 1) зовнішня для колективу кризова ситуація; 2) конкуренція за вакантне місце; 3) заздрість як прояв латентної агресії; 4) страх втратити роботу; 5) страх виявлення корпоративних махінацій; неприйняття «інших» людей (провінціалів, осіб із інвалідністю, іноземців тощо), які мають відмінні політичні та соціальні переваги; 6) відсутність зворотного зв'язку між працівниками; погана організація інформаційних потоків на підприємстві [10, с. 187]. Аналізуючи вищезазначені причини, які призводять до мобінгу, варто зазначити, що ми поділяємо позицію автора. При цьому варто зауважити, що така велика кількість причин виникнення мобінгу тільки підтверджує той факт, що дана форма дискримінації у сфері праці є недооціненою з точки зору шкоди, яку вона заподіює в суспільстві в цілому. Потребує уваги і думка О. В. Тищенко, згідно якої в підґрунтя цієї добросовісної боротьби покладено конкуренцію між колегами по роботі, і хоча успіх спільної справи повинен об'єднувати, працювати на створення єдиної команди однодумців, цього якраз не відбувається, а феноменальність ситуації полягає в тому, що успішність одного колеги породжує в інших відчуття заздрощів [11, с. 63-64]. В доповнення варто зазначити, що атмосфера нездорових заздрощів у професійному колі в межах одного колективу, являє собою парадоксальну ситуацію, коли успішність одних є причиною мобінгу з боку їх колег. Відтак, враховуючи вищевикладене, можна з впевненістю сказати, що боротьба з мобінгом передбачає передусім розуміння сутності цього явища, усвідомлення відповідальності за його подолання, визначення способів протидії.

Так, В. В. Гончарук у своїх працях приходить до висновку, що для протидії мобінгу в Україні насамперед необхідно визнати наявність цієї проблеми [12, с. 74]. Професор Лейманн у своїх роботах пропонував цілу низку заходів, які могли б протистояти поширенню даної проблеми на підприємствах.

В його алгоритмі було зазначено про погодження сторін на примирення; застосування посередників, які б представляли інтереси сторін; знеособлення конфлікту шляхом переходу від особистих інтересів до реальних причин конфлікту; процес переговорів з метою пом'якшення очікувань сторін; укладання угоди; надання психологічної допомоги потерпілому [4, с. 122–123]. Аналізуючи думки вчених та науковців, також варто відзначити, що у питаннях протидії мобінг базисом слугує стаття 21 Конституції України, згідно якої «всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах» та стаття 28, яка передбачає гарантує кожному право на повагу до його гідності [13]. Підсумовуючи викладене, варто зробити акцент на тому, що самих лише заходів демократичного та превентивного характеру для вирішення проблеми мобінгу буде недостатньо. Як результат, необхідна комплексна система дієвих штрафних санкцій, які будуть давати позитивний ефект в боротьбі із цим ганебним явищем.

Згідно Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 01.12.2022 № 2806-IX [14] встановлено наступні штрафні санкції, а саме: «Вчинення мобінгу (цькування) працівника – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від

тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин» [14]. На нашу думку, існуюча система штрафів за вчинення дій, котрі підпадають під законодавче визначення мобінгу, незважаючи на їх нещодавне закріплення, є вкрай неефективною. Величина штрафів, які визначені законом, за вперше скоєне порушення та повторні правопорушення, прив'язані до розміру неоподаткованого мінімуму, а відтак не спричиняють необхідного карально-виховного впливу на особу, що вчинила такі протиправні дискримінаційні дії.

Враховуючи усе вищевикладене, пропонуємо наступні кроки на шляху зниження мобінгу у сфері праці: 1) закріпити в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI мобінг як одну із форм дискримінації; 2) розробити методологічно – роз'яснювальний матеріал, що визначатиме мінімальний перелік доказової бази, яка має бути зібрана для написання заяви про вчинення мобінгу; 3) збільшення штрафів за вчинення такого правопорушення як мобінг, прив'язавши його розрахункову базу до мінімальної заробітної плати на момент правопорушення. На нашу думку, це буде цілком логічним кроком, адже, в першу чергу, мобінг це одна з форм дискримінації у сфері праці, а відтак особа-жертва підпадає під потенційну загрозу втрати як роботи, так відповідно і заробітку; 4) зобов'язати проводити профілактично-роз'яснювальну роботу по унеможливленню проявів мобінгу у будь якій його формі на підприємствах, де вже було зафіксовано такі випадки. При цьому вказані функції необхідно покласти на органи профспілки або ж, за відсутності останніх, на співробітників кадрової служби.

Висновки. Підсумовуючи усе вищевикладене, варто підкреслити наступне. Мобінг –

це форма дискримінації прав людини у сфері праці. На жаль, даний ганебний прояв утиску та систематичного приниження людини в трудовому колективі має місце і в Україні. Нормативно-правова база, яка регулює питання визначення та притягнення до відповідальності винних у мобінгу працівників перебуває на етапі становлення та приведення у відповідність європейським та світовим стандартам. Проте, на даний час вітчизняне законодавство залишається ще не досконалим та не зменшує загрозливу величину проблеми такого дискримінаційного прояву в сфері

праці як мобінг. Профілактична робота по присіканню мобінгу на підприємствах практично не ведеться, збір та оформлення належним чином доказової бази для передачі прецедентів по мобінгу до органів суду є дуже складним та невизначеним процесом, специфіка національного менталітету замовчування існуючої проблеми всередині трудових колективів також не сприяє вирішенню проблем мобінгу, система штрафів, що існує в законодавстві є недостатньою для реалізації відчутного виховного ефекту, а відтак потребує негайного перегляду в сторону збільшення.

Анотація

У статті досліджено сутність та особливості мобінгу, як однієї із форм дискримінації у трудовому праві. Наведено думки різних науковців щодо визначення поняття мобінгу. Виокремлено основні види мобінгу, причини його виникнення, індикатори прояву та наслідки для діяльності як для самого підприємства, так і для працівника. Автором акцентовано увагу, що основними механізмами розвитку мобінгу є, як правило, заздрощі та конкуренція, страх, неприйняття змін, бажання підкорити когось власній волі, тобто самоствердитись у ролі сильного і авторитетного, витіснити когось із групи (колективу), принизити. Виокремлені основні засоби мобінгу, серед яких важливе місце належить штучно створеним інтригам, пліткуванню, донесення неправдивої і спеціально викривленої інформації, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика і осмикування, маніпулювання і залякування, не об'єктивно низька або негативна оцінка процесу діяльності. В ході дослідження сформульовані основні шляхи подолання мобінгу, серед яких автором виокремлено такі: 1) закріпити в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» мобінг як одну із форм дискримінації; 2) розробити методологічно – роз'яснювальний матеріал, що визначатиме мінімальний перелік доказової бази, яка має бути зібрана для написання заяви про вчинення мобінгу; 3) збільшити розмір штрафів за вчинення такого правопорушення як мобінг прив'язавши його розрахункову базу до мінімальної заробітної плати на момент правопорушення; 4) зобов'язати проводити профілактично-роз'яснювальну роботу по унеможливленню проявів мобінгу у будь-якій його формі на підприємствах, де вже було зафіксовано випадки мобінгу.

У статті визначено, що нормативно-правова база, яка регулює питання визначення та притягнення до відповідальності винних у мобінгу працівників перебуває на етапі становлення та приведення у відповідність європейським та світовим стандартам.

Ключові слова: мобінг, психологічний тиск, дискримінація, причини мобінгу, індикатори виникнення, подолання мобінгу.

Serbyna N. V. Mobbing as a form of discrimination in the field of labor and ways of its overcoming

Summary

The article examines the essence and features of mobbing as one of the forms of discrimination in labor law. The opinions of various scientists regarding the definition of the concept of mobbing are given. The main types of mobbing, the causes of its occurrence, indicators of manifestation and

consequences for the activity both for the enterprise itself and for the employee are highlighted. The author emphasized that the main mechanisms of the development of mobbing are, as a rule, envy and competition, fear, rejection of changes, the desire to subjugate someone to one's own will, that is, to assert oneself in the role of a strong and authoritative person, to displace someone from the group (collective), to humiliate. The main means of mobbing are singled out, among which an important place belongs to artificially created intrigues, gossip, reporting false and specially distorted information, spreading baseless rumors, systematic public criticism and slander, manipulation and intimidation, not objectively low or negative assessment of the activity process. In the course of the study, the main ways of overcoming mobbing were formulated, among which the author singled out the following: 1) enshrine mobbing as one of the forms of discrimination in the Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine"; 2) develop methodologically – explanatory material that will determine the minimum list of the evidence base that must be collected for writing a statement about the commission of mobbing; 3) increase the amount of fines for committing such an offense as mobbing by tying its calculation base to the minimum wage at the time of the offense; 4) oblige to carry out preventive and explanatory work to prevent the manifestation of mobbing in any of its forms at enterprises where cases of mobbing have already been recorded.

The article determines that the legal framework that regulates the issue of identifying and prosecuting those guilty of mobbing employees is at the stage of formation and bringing it into line with European and world standards.

Key words: mobbing, psychological pressure, discrimination, causes of mobbing, indicators of occurrence, overcoming mobbing.

Список використаних джерел:

1. Кравченко О. В. Мобінг у трудовому праві. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 3. С. 90–91.
2. Тінін Д. Г. Поняття та сутність мобінгу, шляхи його подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1(110). С. 171–175.
3. Сорока О. В. Сутність, наслідки та профілактика мобінгу у трудових колективах. Сборник научных трудов SWorld. *Современные направления теоретических и прикладных исследований-2013* : материалы международной научно-практической конференции. Одеса, 2013. Вип. 1. Т. 32. С. 32–38.
4. Алексєєнко Т. Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Особистість у просторі виховних інновацій* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 2018). С. 19–25.
5. Leymann H. Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*. 1990. 5(2). P. 119–126.
6. Замятіна Н. В., Долга Г. В. Теоретичні аспекти явища мобінгу у трудових колективах. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2015. Вип. 3. С. 98–106.
7. Качмар О. В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 14. С. 58–61.
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.02.2023).
9. Olweus D. (1978) Aggression in the schools: *Bullies and whipping boys*. Oxford, England: Hemisphere xiii, 218 p.

10. Оверчук В. А. Мобінг як форма психологічного насилля в трудовому колективі. *Збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології»*. 2019. № 1. С. 185–189.
11. Тищенко О. В. Явище мобінгу в трудових правовідносинах: реалії сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 6(80). С. 62–68.
12. Гончарук В. В. Протидія мобінг у трудових правовідносинах. *Вісник ХНУВС*. 2020. № 3(90). С. 70–77.
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відом. Верховн. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 01.12.2022 № 2806-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-20#Text>

Балан Б. М.
аспірантка

Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИДАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ (ІНДИВІДУАЛЬНИХ) АКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. В системі інструментів публічного адміністрування провідне місце займають такі способи адміністративно-правового впливу на суспільні відносини як видання нормативно-правових та індивідуальних актів.

Практично не існує суспільних відносин, що врегульовані нормами адміністративного права, в яких би адміністративні органи не застосовували такі способи виконання завдань що стоять перед ними. Не є виключенням із цього й проблеми публічного адміністрування використання англійської мови в Україні, як мови міжнародного та публічного спілкування.

В умовах сьогодення українське суспільство переживає низку концептуальних і викликів які пов'язані з євроатлантичною інтеграцією, метою якої є повноцінне входження України в ЄС та НАТО. На цьому шляху питання інструментарію публічного адміністрування використання англійської мови в Україні піднімається з новою гостротою. Так як у цій сфері, існують певні протиріччя та невідповідності. Все це, разом із поєднанням недосконалості норм адміністративного права обґрунтовують актуальність аналізованої статті.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми публічного адміністрування публічного використання англійської звертали в свою увагу вчені правники Ю. Богатирець, В. Галунько, В. Данілов, П. Діхтієвський, О. Єщук, Т. Коломоєць, О. Колюшова, О. Костенко, О. Кузьменко, П. Лютіков,

О. Мажник, Р. Мельник, С. Монсьонз, С. Стеценко, С. Сливка, О. Ястремська та ін. Проте вони питання аналізованої нами проблематики безпосередньо не аналізували, а звертались свої зусилля на найбільш загальних, спеціальних чи суміжних викликах. .

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в тому щоб на основі аналізу теорії адміністративного права, діючого законодавства та практики діяльності адміністративних органів розкрити зміст видання нормативно-правових та індивідуальних актів, як інструментів публічного адміністрування використання англійської мови в Україні.

Виклад основних положень. В своїх дослідженнях ми виходимо із концепції нерозривного зв'язку публічного забезпечення розвитку української мови (як державної) та збільшення вживаності англійської, як мови міжнародного спілкування. При безумовному пріоритеті української мови як єдиної державної. Відповідно інструменти публічного адміністрування використання української та англійської мови є не тільки тісно пов'язаними, а в деяких випадках й спільними.

Згідно із вимогами Кодексу адміністративного судочинства *Erhf]yb* нормативно-правовий акт – це акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування [1]. Видання нормативних актів – це установлення норм права

підзаконного характеру в процесі адміністративної діяльності публічної адміністрації – це адміністративна правотворчість, яка здійснюється у формі видання органами та посадовими особами публічної адміністрації актів неперсоніфікованого (загального) характеру – нормативних. Це викликано тим, що загальні норми і правила поведінки, сформульовані в законах, не в змозі охопити всіх аспектів, які потребують додаткового врегулювання нормами адміністративного права. Тому й виникає потреба в конкретизації та деталізації законодавчих норм до стадії їх правозастосування. Це правотворчий підзаконний напрямок адміністративної діяльності публічної адміністрації (адміністративна правотворчість), що передбачає розпорядчу діяльність, спрямовану на розроблення та встановлення підзаконних правил загального характеру, які мають владний характер відповідно до вольової сутності адміністративного права, спричиняють нормативні наслідки в ході реалізації завдань публічної адміністрації; здійснюються у формі видання суб'єктами публічної адміністрації актів неперсоніфікованого характеру – офіційних документів; ухвалюються виключно повноважним суб'єктом публічної адміністрації у встановленому порядку й згідно з офіційно передбаченою процедурою; можуть бути опротестовані або оскаржені в установленому чинним законодавством порядку (наприклад, у порядку адміністративного судочинства); у разі недотримання вміщених у них юридичних владних приписів спричиняють особливі юридичні наслідки – відповідальність винної сторони; з ними пов'язане розв'язання публічною адміністрацією численних проблем у різних галузях, сферах і секторах суспільного життя. В цілому провідні вчені адміністративісти доводять, що видання нормативних актів – це правотворчий підзаконний напрямок діяльності публічної адміністрації, що передбачає розпорядчу діяльність через ухвалення правил загального характеру, які породжують юридичні наслідки стосовно

конкретизації та деталізації законів до стадії їх правозастосування [2].

Наприклад, згідно із підзаконним нормативно-правовим актом який затверджений Указом Президента України від 16 листопада 2015 р. № 641, було оголошено 2016 р. Роком англійської мови в Україні. Згідно з яким ставилося завдання активізувати вивчення громадянами англійської мови з метою створення для них можливостей її використання у сферах освіти, науки, культури, економіки та інших сферах, передбачивши здійснення в установленому порядку заходів, зокрема щодо: організації на базі вищих навчальних закладів курсів із вивчення англійської мови студентами, аспірантами, докторантами, педагогічними і науково-педагогічними працівниками, іншими громадянами; сприяння розширенню в установленому порядку викладання здобувачам вищої освіти навчальних дисциплін англійською мовою; запровадження вивчення англійської мови як другої іноземної у загальноосвітніх навчальних закладах, у яких вона не вивчається; розширення мережі гуртків з вивчення англійської мови у позашкільних навчальних закладах, а також практики її застосування в роботі з вихованцями, учнями і слухачами за різними напрямками позашкільної освіти; проведення фахових конкурсів, олімпіад та інших змагань з англійської мови серед педагогічних, науково-педагогічних працівників, учнів та студентів; розвитку взаємного обміну учнями, студентами між навчальними закладами України та держав, у яких англійська мова є основною мовою спілкування; активізації участі загальноосвітніх навчальних закладів України в навчальній програмі Європейського Союзу «E-Twinning Plus» [3]. Ще одним прикладом видання підзаконного нормативно-правового акту аналізовані нами сфері публічного адміністрування використання англійської мови в Україні є затвердження центральним органом виконавчої влади, що формує та здійснює державну політику у сфері охорони здоров'я та медичної освіти «Критеріїв успішного

складання тестових екзаменів ліцензійних інтегрованих іспитів і величини критерію «склав» для інтегрованого тестового іспиту «КРОК» та іспиту з англійської мови професійного спрямування як компонентів єдиного державного кваліфікаційного іспиту у 2021–2023 роках» [4].

Отже, видання підзаконних нормативно-правових актів адміністративними органами у сфері публічного адміністрування використання англійської мови в Україні це – розпорядча діяльність адміністративних органів щодо розробки та затвердження норм права з метою деталізації та уточнення законів України до моменту їх правозастосування стосовно органічного використання англійської мови в мовному просторі України як мови міжнародного спілкування та захисту й розвитку української мови як первинної цінності Українського народу.

У діючому законодавстві під адміністративним актом розуміють рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб) [5]. Хоча в Кодексі адміністративного судочинства, практично тотожна за змістом категорія має іншу назву індивідуальний акт – акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [1]. На наш погляд наведені два законодавчих визначення провідної категорії адміністративного права є певним недопрацюванням законодавця, однак вони не несуть собі як сутнісних так і змістовних протиріч. В цілому вони доповнюють один одного.

Юридичній літературі з адміністративного права доводиться що, адміністративний акт – будь-яке рішення органу публічної адміністра-

ції, яке має зовнішню спрямованість і приймається з метою врегулювання конкретного випадку у сфері публічної адміністрації [6]. Ознаками індивідуального акта є такі: є юридичним актом індивідуальної дії, адже ці акти стосуються конкретних осіб та їхніх відносин, а їх головною рисою є конкретність; чітке формулювання конкретних юридичних волевиявлень суб'єктами адміністративного права, які видають такі акти; розв'язання за їх допомогою конкретних, а саме індивідуальних справ або питань, що виникають у сфері публічного адміністрування; чітка визначеність адресата – конкретної особи або осіб; виникнення конкретних адміністративно-правових відносин, зумовлених цими актами; можуть бути оскаржені лише особами, безпосередні права, свободи чи охоронювані законом інтереси яких такими актами порушено; ухвалюється суб'єктом публічної адміністрації в установленому (процедурному) порядку, порушення якого може призвести до недійсності адміністративного акта – це має бути суб'єкт, уповноважений на здійснення адміністративної влади; спрямований на створення, зміну чи припинення прав та обов'язків фізичної або юридичної особи (осіб), тобто для адміністративного акта характерна зовнішня спрямованість його дії. Акцент на зовнішні дії адміністративного акта дозволяє відмежовувати такі акти від внутрішньо спрямованих актів – наприклад, щодо вирішення організаційних питань усередині адміністративного органу. В цілому провідні вчені адміністратив Вісти доводять що, видання індивідуальних актів, як інструментів публічного адміністрування – це рішення суб'єктів публічної адміністрації щодо вирішення конкретних адміністративних справ, що зумовлює юридичні наслідки для визначених суб'єктів адміністративного права, а їх дія припиняється після одноразового застосування (здійснення встановлених у них адміністративних обов'язків і прав) [7].

Адміністративні акти у сфері публічного адміністрування використання англійської мови в Україні є різносторонніми, вони

є найбільш вживаним інструментом публічного адміністрування та відображають різні аспекти аналізований нами проблематики. Наприклад, Видання суб'єктами публічної адміністрації індивідуальних актів. Наприклад, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 березня 2016 р. № 199-р було затверджено «План заходів, спрямованих на активізацію вивчення громадянами англійської мови, на період до 2020 року». Згідно з яким запроваджувалось в педагогічних та класичних університетах підготовка педагогічних працівників за інноваційною програмою «Шкільний учитель нового покоління», проведення сертифікації та атестації випускників вищих навчальних закладів, які навчалися за мовними педагогічними спеціальностями, щодо професійно-методичної компетентності, запровадження механізму звільнення від складання вступного випробування з іноземної мови вступників на навчання для здобуття магістра ступеня та доктора філософії, які підтвердили рівень знання іноземної мови дійсним міжнародним сертифікатом відповідного рівня [8]. Інші приклади, Указ Президента України від 5 квітня 2001 р. «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики» згідно з яким на Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України покладалась виконання функцій із забезпечення реалізації державної мовної політики. Вимагалось від Кабінету Міністрів України в місячний строк подати в установленому порядку пропозиції щодо внесення

змін до положень про Міністерство культури і мистецтв України та Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України [9]. Наступний приклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2001. № 839 «Про призначення Резнікова В.П. першим заступником начальника Управління зв'язків з громадськістю, завідуючим сектором розвитку засобів масової інформації, інформаційної та мовної політики Департаменту внутрішньої політики Секретаріату Кабінету Міністрів України» [10].

Отже видання адміністративних (індивідуальних) актів суб'єктами публічної адміністрації у сфері публічного адміністрування використання англійської мови в Україні це – адміністративна діяльність планового та організаційного характеру визначених не те законодавством України адміністративних органів з метою виконання державної мовної політики пріоритетом якої є панування усіх сферах суспільного життя української мови як державної та англійської як мови міжнародного спілкування.

Висновки: Видання нормативно-правових та адміністративних актів, як інструментів публічного адміністрування використання англійської мови в Україні – це адміністративна діяльність визначених на те законом адміністративних органів нормотворчого та індивідуального характеру спрямована на забезпечення мовної політики в Україні щодо безумовного панування усіх сферах суспільного життя української мови та збільшення використання англійської мови, як мови міжнародного спілкування.

Анотація

В статті сформовано зміст видання нормативно-правових та адміністративних актів як інструментів публічного адміністрування використання англійської мови в Україні. Доведено що це адміністративна діяльність визначених на те законом адміністративних органів нормотворчого та індивідуального характеру спрямована на забезпечення мовної політики в Україні щодо безумовного панування усіх сферах суспільного життя української мови та збільшення використання англійської мови, як мови міжнародного спілкування. Зроблено висновки що, видання підзаконних нормативно-правових актів адміністративними органами у сфері публічного адміністрування використання англійської мови в Україні це – розпорядча діяльність адміністративних органів щодо розробки та затвердження норм права з метою деталізації

та уточнення законів України до моменту їх правозастосування стосовно органічного використання англійської мови в мовному просторі України як мови міжнародного спілкування та захисту й розвитку української мови як первинної цінності Українського народу. Отже видання адміністративних (індивідуальних) актів суб'єктами публічної адміністрації у сфері публічного адміністрування використання англійської мови в Україні це – адміністративна діяльність планового та організаційного характеру визначних не те законодавством України адміністративних органів з метою виконання державної мовної політики пріоритетом якої є панування усіх сферах суспільного життя української мови як державної та англійської як мови міжнародного спілкування

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративний орган, англійська мова, видання, індивідуальний акт, інструмент публічного адміністрування, мовна політика, нормативно-правовий акт, публічне адміністрування, українська мова.

Balan B. M. Issuance of regulatory and administrative (individual) acts as tools of public administration of the use of the English language in Ukraine

Summary

The article describes the content of the publication of regulatory and administrative acts as tools of public administration of the use of the English language in Ukraine. It has been proven that this is the administrative activity of the administrative bodies of a rule-making and individual character, determined by law, aimed at ensuring the language policy in Ukraine regarding the unconditional dominance of the Ukrainian language in all spheres of public life and increasing the use of the English language as the language of international communication. Conclusions were made that the issuance of subordinate regulatory legal acts by administrative bodies in the field of public administration of the use of the English language in Ukraine is a regulatory activity of administrative bodies regarding the development and approval of legal norms with the aim of detailing and clarifying the laws of Ukraine until the moment of their enforcement regarding the organic use of the English language in the linguistic space of Ukraine as the language of international communication and the protection and development of the Ukrainian language as the primary value of the Ukrainian people. The issuance of administrative (individual) acts by subjects of public administration in the sphere of public administration of the use of the English language in Ukraine is an administrative activity of a planned and organizational nature of administrative bodies not determined by the legislation of Ukraine in order to implement the state language policy, the priority of which is to dominate all spheres of public life Ukrainian as the state language and English as the language of international communication

Key words: administrative act, administrative body, English language, publication, individual act, instrument of public administration, language policy, normative legal act, public administration, Ukrainian language.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37, ст. 446.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 520 с.
3. Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні. Затверджено Указом Президента України. Верховна Рада України. 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641/2015#Text>
4. Критерії успішного складання тестових екзаменів ліцензійних інтегрованих іспитів і величини критерію «склав» для інтегрованого тестового іспиту «КРОК» та іспиту з англійської

мови професійного спрямування як компонентів єдиного державного кваліфікаційного іспиту у 2021-2023 роках», Затверджено Наказом Міністерство охорони здоров'я України від 22 січня 2021 р. № 106. Верховна Рада України. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269-21#Text>

5. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022р. 17 лютого 2022 р. № 2073-ІХ. *Голос України* : офіційне видання від 15.06.2022. № 123.
6. Адміністративне право для громадян України: науково-популярне видання / за ред. В. Галунька. Київ : НДППП, 2019. 114 с.
7. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
8. Плані заходів, спрямованих на активізацію вивчення громадянами англійської мови, на період до 2020 року. Затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 березня 2016 р. № 199-р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2016-%D1%80#Text>
9. Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики. Указ Президента України від 5 квітня 2001 р. Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України від 19 грудня 2005 № 1811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233/2001#Text>
10. Про призначення Резнікова В.П. першим заступником начальника Управління зв'язків з громадськістю, завідуючим сектором розвитку засобів масової інформації, інформаційної та мовної політики Департаменту внутрішньої політики Секретаріату Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2001. № 839. Верховна Рада України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/839-2001-%D0%BF#Text>

Василенко О. Ю.

*здобувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСАД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Вступ. Одним із важливих напрямків удосконалення адміністративно-правових засад запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням в Україні є безпосередньо вдосконалення засад адміністративної відповідальності у цій сфері правовідносин.

Дослідження у цій сфері здійснювали О. О. Дудоров, Д. Г. Заброда, О.В. Калітенко, Д.О. Калмиков, І.Б. Коліушко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні для формування пропозицій щодо подальшого удосконалення.

Результати дослідження. Як доречно зазначає Д.Г. Заброда, реалізація державної антикорупційної політики передбачає застосування комплексу правових засобів протидії корупційним правопорушенням, серед яких заходи адміністративного примусу загалом і адміністративної відповідальності зокрема посідають одне з найважливіших місць [1, с. 85]. Відповідальність за корупційні правопорушення і правопорушення, пов'язані з корупцією, та протидія їм за допомогою правоохоронної діяльності продовжує залишатись одним з елементів системи запобігання корупції [2, с. 214].

Адміністративну відповідальність, регламентовану нормами, консолідованими в главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень, враховуючи нижчий ступінь суспільної небезпеки цих правопорушень, порівняно з корупційними деліктами [3, с. 6].

Так, глава 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) встановлює адміністративну відповідальність за наступними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією:

1) порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4 КУпАП);

2) порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КУпАП);

3) порушення вимог фінансового контролю (стаття 172-6 КУпАП) (ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» [4]);

4) порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП);

5) незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (ст. 172-8 КУпАП);

6) порушення встановлених законом обмежень протягом року з дня припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг щодо укладення трудових договорів (контрактів) або вчинення правочинів у сфері підприємницької діяльності з суб'єктом господарювання, що провадить діяльність у сферах енергетики та/або комунальних послуг, діяльність якого ліцензується Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ст. 172-8-1 КУпАП);

7) нежиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КУпАП);

8) порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172-9-1 КУпАП);

9) порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (ст. 172-9-2) [5].

Проте доречно відмітити, що даною главою КУпАП не встановлено адміністративної відповідальності за обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції»), що є необхідною умовою фактичної дії цього засобу запобігання пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Окрім зазначеної проблеми адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень, цілком погоджуємося з О.О. Дудоровим, який, узагальнюючи судову практику у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, звертає увагу на ряд недоліків:

1) ст.ст. 257, 277, 285 КУпАП не узгоджені з термінологією, використаною в главі 13-А КУпАП (адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень наразі не передбачено);

2) передбачені ст. 38 КУпАП для правопорушень, пов'язаних з корупцією, строки накладення адміністративних стягнень є занадто короткими;

3) «прив'язування» строків давності притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, до дня виявлення не враховує ту обставину, що вказані правопорушення здебільшого не є триваючими;

4) зловживання порушниками антикорупційного законодавства наданими їм правами є чинником, який сприяє спливу строків накладення адміністративного стягнення;

5) п.10 розділу II Порядку оформлення протоколів Національного агентства з питань запобігання корупції, передбачаючи можливість «дистанційного» складання протоко-

лів у випадку, якщо особа відмовляється від отримання другого примірника протоколу про адміністративне правопорушення або не з'являється для ознайомлення з протоколом, хоч і є вимушеним кроком, спрямованим проти зловживання порушниками антикорупційного законодавства наданими їм правами, проте суперечить вимогам ст.ст. 254, 256 КУпАП;

6) неможливість прокурорами оскарження рішень судів першої інстанції у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, не лише суперечить конституційним принципам змагальності судочинства та процесуальної рівності учасників судового провадження, а й не сприяє однаковому застосуванню судами норм матеріального та процесуального права антикорупційного спрямування;

7) при притягненні до адміністративної відповідальності за ст. 172-6 КУпАП вдосконалення потребує примітка даної статті, що не дає відповіді на питання, до юридичної відповідальності якого виду має притягуватись особа у зв'язку з декларуванням недостовірної інформації, якщо остання стосується об'єкта, який не має вартості; притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності за недостовірне декларування, вочевидь, недоцільне, якщо суб'єкт не занижив, а завищив сумарну вартість об'єктів декларування;

8) зі ст. 172-9 КУпАП вбачається, що ця адміністративно-правова заборона всупереч кореспондуючій їй нормі ч. 7 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції» не передбачає відповідальності за нежиття відповідних заходів у випадку виявлення правопорушення, пов'язаного з корупцією та не конкретизує коло тих заходів, нежиття яких утворює склад цього адміністративного проступку [3, с.245-253].

Вважаючи дані недоліки досить слушними в контексті вдосконалення засад адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні, вважаємо доречним зупинитися й на інших проблемних моментах у цій сфері.

Як доречно зауважує Л.Є. Кисіль, існують не лише проблеми практичного застосування статей розділу 13-А КУпАП, які потребують нагального вирішення. Найбільша проблема, на думку автора, лежить у площині ефективності адміністративної відповідальності, адже статистичні дані про зростання кількості правопорушень, пов'язаних з корупцією, переконують у тому, що цілі адміністративної відповідальності, визначені статтями 1, 23 КУпАП, не досягаються. Встановлення санкціями статей 172-4–172-9 КУпАП штрафів навіть у розмірі 800 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, як і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на 1 рік чи конфіскації доходів, отриманих з порушенням законодавства – порівняно з тими грошовими коштами, які обертаються у сфері корупції – не утримують особу від повторного вчинення досліджуваних правопорушень [6, с.328].

Крім того, особливої уваги потребують «слабкі місця», що фактично унеможливають притягнення до адміністративної відповідальності особи, що вчинила пов'язане з корупцією правопорушення, а саме:

- 1) повноваження особи, яка склала протокол;
- 2) строки притягнення до відповідальності;
- 3) прогалини у складеному протоколі;
- 4) прогалини в антикорупційному законодавстві та КУПАП;
- 5) обставини, які дозволяють суду застосувати малозначність та звільнити особу від адміністративної відповідальності [7].

Зокрема, відповідно до ст.ст. 22,284 КУпАП [5] при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. При оголошенні усного зауваження виноситься постанова про закриття справи.

Д.Г. Заброра слушно зауважує, що звільнення від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю скоєного право-

порушення є дискреційним повноваженням суду. Тому з метою зменшення можливостей зловживань при звільненні осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, за малозначністю вчиненого діяння, зниження рівня дискреції при реалізації судами відповідних повноважень, автор пропонує узагальнити практику використання вказаної альтернативи загалом і щодо пов'язаних з корупцією правопорушень зокрема, поширити таке узагальнення серед суддів і працівників правоохоронних органів, посилити роль прокуратури та судовий і громадський контроль за звільненням від адміністративної відповідальності за цією обставиною, тощо [1, с. 89–90].

Крім того, наразі досить значна кількість адміністративних справ про пов'язані з корупцією порушення закривається саме на цій підставі, оскільки багато звичайних людей, як підкреслює адвокат Д. Нікіфоров, взагалі не розуміють – коли, куди і для чого подавати декларацію. На його думку, люди з телеекранів знають про штрафи для посадовців, про протистояння Національного агентства з питань запобігання корупції з іншими державними органами та рівень зарплати голови Національного агентства з питань запобігання корупції, однак мало хто знає про свої власні обов'язки, внаслідок чого трапляються подібні неприємні ситуації [7].

Досліджуючи засади адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні, слід звернути увагу й на проблему адміністративної відповідальності юридичних осіб за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень, що впливає з міжнародних рекомендацій та позитивного світового досвіду. Невирішеною в даному питанні залишається проблема встановлення санкцій не до фізичних осіб (керівників, посадових осіб), а саме до юридичної особи як суб'єкта господарювання, оскільки не коректно ототожнювати адміністративну відповідальність посадових осіб (при цьому вона не виключається при скоєнні

правопорушення конкретною особою) з адміністративною відповідальністю юридичного суб'єкту – колективу посадових осіб. Крім того, специфічними мають бути і санкції до юридичних осіб, на відміну від передбачених чинним КУпАП (вплив на фінансовий стан, можливість провадження діяльності, укладання угод, проведення операцій, тощо) [1, с. 90], із чим цілком погоджуємося.

Іншим моментом, пов'язаним із складом суб'єктів адміністративної відповідальності за пов'язані з корупцією правопорушення, є, на думку Р. Гусейнової, нерівність умов для притягнення до адміністративної відповідальності (за Законом України «Про запобігання корупції») зокрема народних депутатів. Так, автор уточнює, що санкції вищезрозглянутих статей КУпАП (гл. 13-А), окрім штрафів у розмірі від 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, передбачають позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на 1 рік. Проте для народних депутатів України немає подібних наслідків, вони лише збідніють на штраф, оскільки п. 3 ст. 4 Закон України «Про статус народного депутата» однією з підстав дострокового припинення депутатських повноважень визначає лише набрання чинності обвинувальним вироком. Припинення повноважень народного депутата не передбачається на підставі вчинення адміністративного корупційного правопорушення, пов'язаного з порушенням обмежень, встановлених Законом України «Про запобігання корупції» [4].

У свою чергу, у випадку притягнення до відповідальності депутатів місцевих рад, згідно з п. 7 ст. 5 Закону України «Про депутатів місцевих рад», серед підстав для дострокового припинення повноважень є набрання чинності рішенням суду, яким його притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, та застосовано покарання або накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій

держави чи місцевого самоврядування. Тобто, якщо судом буде прописана саме така санкція, то навіть у разі наявності правопорушення депутат місцевих рад продовжуватиме виконувати повноваження [8]. На нашу думку, відповідно до принципу верховенства права та рівності перед законом подібна ситуація є неприпустимою і обумовлює необхідність уточнення та перегляду відповідних норм КУпАП.

Цікаво звернути увагу й на той факт, що останні зміни вітчизняного антикорупційного законодавства переконливо свідчать про домінування тенденцій щодо поступового запровадження кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень. Разом з цим, Д.І. Йосифович робить акцент на тому, що не варто недооцінювати важливість адміністративної відповідальності, яка у поєднанні з дисциплінарною, володіє величезним превентивним потенціалом у сфері запобігання та протидії корупції. Тому, суттєве звуження кола суб'єктів адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень слід визнати не достатньо виправданим з огляду на значні масштаби поширення корупції у різних сферах функціонування українського суспільства [9, с.151].

Висновки. Отже, інститут адміністративної відповідальності виконує вагомий роль у запобіганні пов'язаним із корупцією правопорушень, оперативно реагуючи на факти таких правопорушень і застосовуючи передбачені антикорупційним і адміністративно-процесуальним законодавством заходи з метою фіксації та припинення протиправної поведінки, а також попередження в майбутньому повторного вчинення пов'язаним із корупцією правопорушень особами, що визнані винними у скоєнні адміністративного правопорушення, та застереження інших посадових осіб, що підпадають під вимоги, обмеження та заборони антикорупційного законодавства.

Проте, засади адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні, наразі потребують удосконалення, а саме:

- узгодження та уточнення норм КУПАП щодо адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень з метою підвищення їх ефективності;
- розширення кола суб'єктів і деталізації об'єктів адміністративної відповідальності (порушення норм ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» та ін.) задля уникнення неоднозначного правозастосування та ухилення від відповідальності, у т.ч. народними депутатами;
- встановлення адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень для юридичних осіб;
- перегляду строків накладення адміністративних стягнень для правопорушень, пов'язаних

з корупцією, строків давності з урахуванням триваючих правопорушень, пов'язаних з корупцією;

- уніфікації судової практики в справах про правопорушення, пов'язані з корупцією;

- посилення санкцій за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень, у тому числі для народних депутатів, які були б адекватними в порівнянні з обсягом одержаних «корупційних» доходів і відповідно виконували стримуючу роль;

- перегляду адміністративно-правових засад визначення малозначності правопорушення з уніфікацією правозастосування в цій сфері задля зменшення можливостей зловживань при звільненні осіб від відповідальності за цією обставиною.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні для формування пропозицій щодо подальшого удосконалення. Визначено, що інститут адміністративної відповідальності виконує вагомий роль у запобіганні пов'язаним із корупцією правопорушенням, оперативно реагуючи на факти таких правопорушень, і застосовуючи передбачені антикорупційним і адміністративно-процесуальним законодавством заходи з метою фіксації та припинення протиправної поведінки. Встановлено, що засади адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень в Україні, наразі потребують таких удосконалень: узгодження та уточнення норм КУПАП щодо адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень з метою підвищення їх ефективності; розширення кола суб'єктів і деталізації об'єктів адміністративної відповідальності (порушення норм ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» та ін.) задля уникнення неоднозначного правозастосування та ухилення від відповідальності, у т.ч. народними депутатами; встановлення адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень для юридичних осіб; перегляду строків накладення адміністративних стягнень для правопорушень, пов'язаних з корупцією, строків давності з урахуванням триваючих правопорушень, пов'язаних з корупцією; уніфікації судової практики в справах про правопорушення, пов'язані з корупцією; посилення санкцій за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень, у тому числі для народних депутатів, які були б адекватними в порівнянні з обсягом одержаних «корупційних» доходів і відповідно виконували стримуючу роль; перегляду адміністративно-правових засад визначення малозначності правопорушення з уніфікацією правозастосування в цій сфері задля зменшення можливостей зловживань при звільненні осіб від відповідальності за цією обставиною.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, пов'язане з корупцією правопорушення, удосконалення, запобігання корупції.

Vasylenko O. Yu. Improving the principles of administrative responsibility for commitment of corruption-related offenses in Ukraine

Summary

The article is devoted to the study of administrative responsibility for the commission of corruption-related offenses in Ukraine in order to formulate proposals for further improvement. It was determined that the institution of administrative responsibility plays an important role in the prevention of offenses related to corruption, promptly responding to the facts of such offenses, and applying the measures provided for by anti-corruption and administrative-procedural legislation in order to fix and stop illegal behavior. It has been established that the principles of administrative responsibility for the commission of corruption-related offenses in Ukraine currently require the following improvements: harmonization and clarification of the norms of the Code of Administrative Offenses on administrative responsibility for the commission of corruption-related offenses in order to increase their effectiveness; expanding the range of subjects and detailing objects of administrative responsibility (violation of the provisions of Article 26 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», etc.) in order to avoid ambiguous enforcement and evasion of responsibility, including by people's deputies; establishment of administrative responsibility for committing corruption-related offenses for legal entities; revision of the terms of imposing administrative fines for offenses related to corruption, the statute of limitations, taking into account ongoing offenses related to corruption; unification of judicial practice in cases of offenses related to corruption; strengthening sanctions for committing corruption-related offenses, including for people's deputies, which would be adequate in comparison with the amount of «corruption» income received and, accordingly, play a deterrent role; revision of the administrative and legal principles for determining the insignificance of an offense with the unification of law enforcement in this area in order to reduce the possibility of abuses when exempting persons from responsibility under this circumstance.

Key words: administrative responsibility, corruption-related offense, improvement, prevention of corruption.

Список використаних джерел:

1. Заброра Д. Г. Відповідальність за адміністративні корупційні правопорушення: шляхи вирішення актуальних проблем. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 85–91.
2. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О. В. Калітенко, Д. О. Калмиков, І. Б. Коліушко та ін. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 446 с.
3. Дудоров О. О. Узагальнення судової практики у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (статті 172-4 172-9 КУпАП). Київ, 2019. 253 с.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X зі змін. та доп. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
6. Кисіль Л. Є. Деякі питання адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 321–329.
7. Нікіфоров Д. Корупційне адміністративне правопорушення: як обмежитись усним зауваженням? URL: <https://bargen.com.ua/2020/03/02/koruptsiyne-administratyvne-pravoporushennya-yak-obmezhytys-usnym-zauvazhennyam/>

8. Гусейнова Р. Чому народні депутати не бояться адмінпротоколів про корупцію? *Юридична газета*. 2019. № 1(655). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-narodni-deputati-ne-boyatsya-adminprotokoliv-pro-korupciyu.html>
9. Йосифович Д. І. Суб'єкти, які несуть відповідальність за вчинення адміністративних корупційних правопорушень. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 145–152.

Долуда І. І.

*аспірант Інституту права та інтелектуальної власності
Національний університет
«Одеська юридична академія»*

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Забезпечення національної безпеки в умовах повномасштабного вторгнення російсько-терористичних військ в Україну вимагає по-новому поглянути на переважну більшість викликів які стоять перед українською владою та суспільством.

Однією із безпосередньою проблемою яка є перед суб'єктами публічної адміністрації є правове регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні. Так як прорахунки у цій сфері з одного боку можуть привести до загрози національній безпеці з іншого до несприятливих явищ щодо виробництва української зброї та товарів військового призначення. Іншими словами публічне адміністрування в аналізованій нами сфері має характеризуватися виваженістю та продуманістю.

В Романо-германській правовій сім'ї до якої відноситься правова система України правове регулювання здійснюється на основі певних основоположних засад, які в юридичній літературі найбільш часто отримують назву принципи права. В повній мірі це стосується експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні. В профільному законодавстві з цієї проблематики названі спеціальні принципи на яких має базуватися діяльність суб'єктів владних повноважень, проте не розкрито їхній зміст тим більше сутність. Саме на з'ясуванні останнього виклику і будуть зосереджені науково-дослідні зусилля у цій статті.

Огляд останніх досліджень. До питання загальнотеоретичних та деяких спеціаль-

них аспектів проблеми правового регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні звертали свою увагу вчені практики В. Галунько, С. Гусарев, Д. Денков, Н. Коваль, А. Калімбет, М. Кочеров, О. Коротун, Р. Мельник, Б. Мірошніченко, А. Колодій, Н. Москаленко, О. Павліченко, О. Панфілов, І. Підберезних, Л. Ржеутська, А. Чемодурова, Ю. Швець, Є. Ярусевиц та ін. Проте, безпосередньо аналізовану нами проблематику вони не аналізували, а засаджувати свої наукові пошуки на дотичних суспільних відносинах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, діючого законодавства, практики діяльності публічної адміністрації виявити та узагальнити принципи правового регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні.

Виклад основних положень. Принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю [1]. На думку А Колодій, утворюючи головний зміст права, юридичні принципи перебирають на себе всі його властивості і функції. А це означає, що: а) вони нормативно-регулятивні, всезагальні, обов'язкові, об'єктивно-зумовлені, історичні й ідейно-політичні категорії; б) їх соціальною функцією є регулювання й охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною кате-

горією, тобто мають відокремлюючі ознаки від усіх інших. Так, від юридичних норм їх відокремлює їх імперативність і безумовність, концентроване відображення у них найважливіших закономірностей даного суспільства. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Принципи права мають також самостійний вплив на суспільні відносини. Розглядаючи питання про класифікацію принципів права, на погляд, вченого її критерії та види слід зазначити, що, по-перше, загальноправові принципи права, що мають всезагальний характер, знаходять своє більш конкретне втілення у принципах кожної галузі. По-друге, основні принципи права отримують специфічну модифікацію у галузях права і у сферах правоутворення, правореалізації і правоохорони. А тому в сфері правоутворення можна вести мову про відносно автономні принципи правотворчості, а серед них і законотворчості, у правореалізації – передусім про принципи правозастосування, у правоохороні – про принципи правосуддя, юридичної відповідальності тощо. По-третє, саме основні принципи диференціюються на загальносоціальні і спеціальноюридичні (системні і структурні), а серед загальносоціальних досить чітко виділяються політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, моральні основи права [2].

В усіх без винятку сферах суспільних відносин які врегульовані нормами адміністративного права принцип верховенства права є фундаментальним загальноправовим принципом права, що має всезагальний характер. Принцип верховенства права є одним з основоположних принципів правопорядку Української держави, закріплений у ст. 8 Конституції України [3]. Його дія поширюється на всі органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб у сферах нормотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності. Водночас цей принцип

є юридично обов'язковою нормою. Рішення Європейського суду з прав людини стали обов'язковими для України після ратифікації Європейської конвенції з прав людини 1997 р. та ухвалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 р. Верховенство права в адміністративному праві має такі складові: є своєрідним запобіжником від свавілля з боку суб'єктів публічної адміністрації стосовно приватних осіб; передбачає рівність усіх громадян та всіх однорідних юридичних осіб перед законом; означає, що права та свободи людини не є наслідком ухвалених у нормативно-правових актах гарантій. І навпаки – джерела права, ухвалені в офіційних документах, є наслідком природних прав людини і громадянина. Лише доктрина природного права є джерелом розуміння того, що права людини й основоположні свободи не надані державою своїм громадянам у вигляді створених нею норм права – це природні права, що властиві людині від природи та належать їй як творінню Природи, а не як члену суспільства, і тому є невідчужуваними [4].

Проте, треба зазначити, що в діючому законодавстві з регулювання експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення формально є формально визнаним не безпосередньо принцип верховенства права, а його складова – принцип законності. Що не завжди є добре. Звернемось до прикладів законного обходу санкції на імпорт зброї росією. Санкції проти її воєнно-промислового комплексу були введені ще у 2014 р. Однак, вони навчилися їх обходити. Що дало можливість їм оснащувати свої танки, літаки, кораблі та автомобільну військову техніку Західним обладнанням. Російський воєнно-промисловий комплекс не є самодостатнім. Більша частина сучасної військової техніки країни-окупанта містить компоненти з «недружніх країн». Показовий приклад – російські безпілотники. Часто згадувані російські моделі «Орлан-10» та «Форпост» містить GPS-модуль швейцарської компанії U-blox,

двигун японської SAITO, стартер-генератор американської Texas Instruments Incorporated та польотний контролер франко-італійської STMicroelectronics. В цілому він є копією ізраїльського IAI Searcher. «Форпости» збирають на Уральському заводі цивільної авіації за ізраїльською технологією з американських та німецьких запчастин. Важливою також була співпраця з французьким виробником електроніки Thales. Технікою від цієї компанії до 2020 р. було модифіковано понад тисячу російських танків. Зокрема, тепловізор Catherine FC від компанії Thales використовували для створення прицілних комплексів «Есса», «Плисса» та «Сосна-У». Вони стоять на модифікованих танках Т-80, Т-90, Т-72 та інших бойових машинах. З 2009 р. за ліцензійною угодою з французами ці тепловізори збирали в Росії на Волзькому оптико-механічному заводі [5].

Отже, національні адміністративні органи, які здійснюють забезпечення контролю щодо експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення при виконанні міжнародних санкцій мають користуватися безпосередньо принципом верховенства права, щоб не допустити попадання технологій та товарів до підсанкційних суб'єктів, в межах законодавчих прогалів діючого міжнародного та національних законодавств.

Згідно з Законом України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» до спеціальноюправових системних принципів державної політики в галузі державного експортного контролю державної політики в галузі державного експортного контролю відноситься: пріоритетність національних інтересів України – політичних, економічних та військових, захист яких є необхідним для забезпечення національної безпеки; обов'язковість виконання міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та встановлення державного контр-

олю за здійсненням міжнародних передач товарів військового призначення і подвійного використання, а також забезпечення здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях; законність; здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення його цілей; узгодження процедур і правил державного експортного контролю з міжнародно-правовими нормами та практикою; забезпечення взаємодії з міжнародними організаціями та іноземними державами в галузі державного експортного контролю з метою зміцнення міжнародної безпеки і стабільності, у тому числі з метою запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та засобів її доставки [6].

Звертаючись до засад пріоритетності національних інтересів України слід відзначити, що суб'єкти владних повноважень та суб'єкти громадянського суспільства зобов'язані діяти не з метою забезпечення своїх корпоративних, політичних, регіональних, відомчих чи приватних інтересів. А забезпечувати національний інтерес України. Термін «національні інтереси» був уперше включений в Оксфордську енциклопедію соціальних наук (1935 р.) З цього часу дослідження даної проблематики незмінно зберігає свою актуальність, оскільки є однією з підвалин концептуальної розробки проблеми демократії. На думку Н. Москаленко під категорією «національний» інтерес» доцільно розуміти потреби й цінності держави, що мають реалізовуватися на міжнародній арені, та метою яких є не тільки повноцінний розвиток держави, а й формування державної могутності. Національні інтереси є фундаментальною категорією національної безпеки держави та ключовим поняттям у міжнародних відносинах. Існує кілька підходів до визначення сутності національних інтересів: реалістичний, ідеалістичний та суб'єктивний. Однією із основних проблем наукового обґрунтування концепцій національних інтересів є співвід-

ношення національних інтересів і моралі. Вважаємо, що національні інтереси повинні розглядатися окремо від філософської категорії моралі. Доцільно зауважити, що навіть з розвитком інформаційного суспільства збереження та реалізація національних інтересів не втрачають своєї актуальності, а повинні трансформуватися й модернізуватися разом із державами. Це може бути самостійною ланкою подальших досліджень. Також у перспективі подальших досліджень – аналіз національних інтересів України з точки зору зміни зовнішньої політики української держави, формулювання нових концепцій національних інтересів тощо [7]. Традиційно головний національно-державний інтерес включає три основних елементи: воєнна безпека; економічне процвітання і розвиток; державний суверенітет як основа контролю над певною територією та населенням [8]. Цікавими в цьому аспекті є роздуми Р. Мельника, про юридичну природу публічного інтересу, які більш широкі для нашого дослідження категорії. Вчений вважає, що публічний інтерес не має бути ширмою для обмеження прав приватних осіб. Система публічних інтересів не може бути постійною та незмінною. Вона формується під дією різних чинників і тому має час від часу переглядатися. Публічний інтерес є конституційною цінністю, що допомагає йому конкурувати з іншими конституційними цінностями (наприклад, основними правами й свободами людини) та мати пріоритет щодо цінностей, які знайшли закріплення на рівні законів і підзаконних актів. Підреслюється, що обмеження прав і свободи людини з посиланням на необхідність забезпечення публічного інтересу є цінністю «другого порядку» у сучасній демократичній та правовій державі [9].

Отже, принцип пріоритетності національних інтересів України при здійсненні правового регулювання експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного призначення в Україні – це формально закріплені та загальновизнані філософсько-природні засади правової держави щодо першості

військових, економічних та міжнародно-політичних прагнень суб'єктів публічної адміністрації, перед приватними, відомчими та політичних партій потребами, які використовуються з метою забезпечення Збройних сил України, інших сил безпеки і оборони усім неохідним для відбиття збройної агресії російсько-терористичних військ.

Засади обов'язковості виконання міжнародних зобов'язань України є конституційними. Згідно з ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [3]. В міжнародному праві є домінуючою думка, що пріоритету міжнародного права над внутрішнім законодавством. Ця точка зору обґрунтовується значимістю і особливою соціальною цінністю міжнародного права в сучасному світі, яке втілює найбільш досяжну в нашу епоху ідею справедливості. Не випадково основоположні документи з прав людини, якими керуються всі демократичні держави, мають своїм джерелом міжнародне право. Переборюючи державний егоїзм, міжнародне право розробляє основи гуманізації збройних конфліктів, роззброєння, справедливого користування ресурсами нашої планети тощо. Розмежування міжнародного і внутрішньодержавного права може лише заподіяти непоправну шкоду будь-якій державі. Тепер частково ця проблема вирішується Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, відповідно до якої держави не мають права посилалися на внутрішнє законодавство для виправдання невиконання міжнародного договору [10].

При цьому на наш погляд, принцип забезпечення взаємодії з міжнародними організаціями та іноземними державами в галузі державного експортного контролю з метою зміцнення міжнародної безпеки і стабільності, у тому числі з метою запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та засобів її доставки є похідним від принципу обов'язковості виконання міжнародних зобов'язань.

Отже, на наш погляд, обов'язковість виконання міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та встановлення державного контролю за здійсненням міжнародних передач товарів військового призначення і подвійного використання, а також забезпечення здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях є правовою аксіомою щодо правового регулювання експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення в Україні.

Звертаючись до принципу здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення його цілей. Слід відзначити, що його засади направлені на те щоб навітьзований нами засіб державного контролю не заважав українським виробникам зброї виробляти її для потреб збройних сил України інших сил безпеки оборони умовах повномасштабного російсько терористичного вторгнення в Україну. По виконанню його, наприклад, Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову, яка максимально прискорила та спростила ввезення товарів військового призначення. Зокрема, безпілотних літальних апаратів та комплектуючих на територію України. Це дасть змогу нашим захисникам та захисницям оперативніше отримувати та використовувати технології на фронті. Документ був розроблений спільно Міністерством економіки України та Мінцифри, а відповідні

зміни – затверджено на засіданні Кабінету Міністрів України 14 лютого 2023 р. Адже, технології мають важливе значення на полі бої, адже вони змінюють хід війни і зберігають життя наших військових. Тому важливо забезпечити швидке розвиток та доставку безпілотних літальних апаратів, щоб наші захисники та захисниці мали технологічне перевагу над ворогом. Прийнята постанова спрощує митне оформлення товарів військового призначення та подвійного використання. Відтепер імпортери зможуть завезти такі товари без отримання дозволу Держекспортконтролю. Крім цього, зміна законодавства дасть поштовх для розвитку українського виробництва оборонної продукції [11].

Отже, принцип здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення його цілей, полягає в тому щоб публічне адміністрування має здійснювалось у мінімально необхідних розмірах. У будь якому разі діяльність адміністративних органів не повинні заважати забезпечувати військовоюючої держави усім неохідним для Перемоги.

Висновки: Отже, принципи правового регулювання експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення в Україні – це засади на яких базується діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення національної безпеки України, Збройних сил та інших сил оборони України усім необхідним для Перемоги над російсько-терорестичними військами.

Анотація

В статті виявлені та узагальненні принципи правового регулювання експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення в Україні. Доведено, що це засади на яких базується діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення національної безпеки України, Збройних сил та інших сил оборони України усім необхідним для Перемоги над російсько-терорестичними військами. Запропоновано, що національні адміністративні органи, які здійснюють забезпечення контролю щодо експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення при виконанні міжнародних санкцій мають користуватися безпосередньо принципом верховенства права, щоб не допустити попадання технологій та товарів до підсанкційних суб'єктів, в межах законодавчих прогалів діючого міжнародного та національних законодавств. Визачено, що принцип пріоритетності національних інтересів України при здійсненні правового регулювання експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення в Україні – це формально закріплені та загальновизнані філософсько-природні

засади правової держави щодо першості військових, економічних та міжнародно-політичних прагнень суб'єктів публічної адміністрації, перед приватними, відомчими та політичними партіями потребами, які використовуються з метою забезпечення Збройних сил України, інших сил безпеки і оборони усім необхідним для відбиття збройної агресії російсько-терористичних військ. Доведено, що принцип здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення його цілей, полягає в тому щоб публічне адміністрування має здійснювалось у мінімально необхідних розмірах. У будь якому разі діяльність адміністративних органів не повинні заважати забезпечувати військовою воюючої держави усім необхідним для Перемоги.

Ключові слова: адміністративні органи, експорт, імпорт, національна безпека, правове регулювання, принцип верховинства права, принцип, публічне адміністрування, товари військового призначення.

Doluda I. I. Principles of legal regulation of export and import of military and dual purpose goods in Ukraine

Summary

The article identifies and summarizes the principles of legal regulation of export and import of military and dual purpose goods in Ukraine. It has been proven that these are the principles on which the activities of public administration entities are based in order to ensure the national security of Ukraine, the Armed Forces and other defense forces of Ukraine with everything necessary for the Victory over the Russian-terrorist forces. It is proposed that the national administrative bodies that carry out control over the export and import of military and dual purpose goods in the implementation of international sanctions should directly use the principle of the rule of law in order to prevent technologies and goods from reaching sanctioned subjects, within the legislative gaps of the current international and national legislation. It was determined that the principle of priority of national interests of Ukraine in the implementation of legal regulation of export and import of military and dual-use goods in Ukraine is a formally established and generally recognized philosophical and natural basis of the rule of law regarding the primacy of military, economic and international political aspirations of subjects of public administration, before private, departmental and political party needs, which are used to provide the Armed Forces of Ukraine, other security and defense forces with everything necessary to repel the armed aggression of Russian-terrorist forces. It has been proven that the principle of export control only to the extent necessary to achieve its goals is that public administration should be carried out to the minimum necessary extent. In any case, the activities of administrative bodies should not interfere with providing the army of the belligerent state with everything necessary for Victory.

Key words: administrative bodies, export, import, legal regulation, military goods, national security, principle of rule of law, principle, public administration.

Список використаних джерел:

1. Старчук О. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/40.pdf
2. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. 2020. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1>
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану : колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

5. Мірошніченко Б., Денков Д. Діряве ембарго. Як Росія обходить санкції на імпорт зброї. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/22/686100/>
6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV. Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>
7. Москальова Н. Концепція національного інтересу в науковій літературі. *Вісник Донецького національного університету, Сер.: Політичні науки*. 2016. file:///Users/valentynhalunko/Downloads/3931-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7899-1-10-20170622.pdf
8. Концепція «національного інтересу» та її критика в ТМВ. *Електронна бібліотека міжнародних відносин*. 2018. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/TMO/18.htm>
9. Мельник Р. Публічний інтерес у публічному управлінні: вихідні позиції докт реально розуміння і практики застосування (за законодавством України та Казахстану). 2022. № 2(37). URL: <http://applaw.net/index.php/journal/article/view/752>
10. Міжнародне право. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2019. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/112.5.pdf>
11. Fast track для БПЛА та комплектуючих: Уряд прийняв постанову, яка дозволить швидше ввозити військові товари в Україну. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fast-track-dlia-bpla-ta-komplektuiuchykh-uriad-pryiniav-postanovu-iaka-dozvolyt-shvydshe-vvozyty-viiskovi-tovary-v-ukrainu>

Марчук В. В.

аспірант

*Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Україна є правова та демократична держава. Відповідно всі сфери суспільного життя тим більше діяльність публічної адміністрації має базуватися на принципі верховенства права. У сфері публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю цей принцип набуває підвищеного значення. Адже, суб'єкти владних повноважень які здійснюють цю діяльність мають бути взірцем стосовно дотримання норм права, одночасно забезпечувати ефективні результати щодо попередження, пресікання на створення умов для притягнення до кримінальної відповідальності, які підозрюються у скоєнні злочинів у складі організованих злочинних груп.

Проте принцип верховенства права не є догматичною філософсько-правовою конструкцією. Будучи фундаментальним щодо верховенства прав і свобод людини і громадянина, одночасно він розвивається реагуючи на виклики суспільства, та має певну специфіку в різних галузях та сферах суспільного життя.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю в Україні звертались вчені правники А. Бова, І. Бородін, М. Гузела, О. Дніпров, Г. Жаровська, О. Іщенко, В. Калиновський, О. Кваша, В. Ковальсткий, О. Користін, М. Корнієнко, Д. Лазарєв, К. Марисюк, І. Марків, А. О. Максименко, Мельниченко, О. Несімко, І. Пшенничний, Є. Скулиш, Ю. Сорочик, Е. Федосов, Т. Чернадчук, С. Черних та ін. Проте, безпо-

середньо суспільні відносини сфери предмету нашого дослідження вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права, філософії права, теорії адміністративного права та діючого законодавства узагальнити об'єктивно сутність принципу верховенства права у сфері публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю в Україні.

Виклад основних положень. Верховенство права в житті суспільства та держави вимагає правової регламентації найважливіших сфер діяльності суспільства, які об'єктивно потребують регулювання правом, відповідності змісту закону ідеї права, гуманізму та справедливості [1, с. 54]. Принцип верховенства права є важливим для забезпечення того, щоб особи, які звинувачуються в скоєнні злочинів в складі організованої злочинної групи мають отримувати належної якості запобіжні заходи та справедливе неупереджене судочинство [2]. Одночасно, дотримуючись принципу верховенства права суб'єкти публічної адміністрації та правоохоронні органи у своїх зусиллях по боротьбі з організованою злочинністю, зобов'язані забезпечити безпеку та недоторканість осіб які постраждали від злочинів скоєних в складі організованої злочинних груп, свідків, експертів, перекладачів, суддів та інших осіб [3].

В цьому аспекті повністю слід погодитися з М. Гузела, та О. Несімко, що в засаді

верховенства права проявляється вимога процесуальної неупередженості, яка формально зв'язана із раціональними й розумними обмеженнями, встановленими законом. Дотримуючись одночасно вимог верховенства права й законності, у основі кожної процесуальної дії повинно бути не лише формальне виконання законодавчого припису. Тут мова йде про принципово нове ставлення вимог законодавства до реалізації учасниками процесуальної діяльності, спрямованої на дотримання прав і свобод людини, що в результаті забезпечує належну правову процедуру. Інакше кажучи, реалізація засади верховенства права є певним “нейтралізатором несправедливого закону” в конкретній ситуації кримінального провадження щодо дотримання прав і свобод людини. Одночасно є інший аспект взаємодії цих засад: на належну правову процедуру не повинні впливати жодні міркування неправового характеру, а також будь-які фактори, що не стосуються справедливості або розумності юридичних вимог за умов пред'явлення підозри або висунення обвинувачення, навіть якщо такі висувуються на захист права чи закону [4].

Враховуючи вище наведенні данні, можемо на основі дедуктивного методу виділити, принцип справедливості як провідної складової принципу верховенства права щодо публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю. На думку професора І. Бородіна у демократичній державі право і свобода кожного громадянина є єдиною суспільною цінністю. Одним із першочергових завдань державної політики має бути досягнення справедливості в усіх сферах суспільного життя, а її реалізація потребує наукового пізнання складного поняття справедливості та унікальних способів її прояву в різних сферах суспільного життя. Вчений трактує принцип справедливості як складову принципу верховенства права як ті які повинні бути захищені комплексом організаційних, економічних, політичних, соціальних і правових гарантій, які гарантують:

народний суверенітет; повсюдний розвиток здатності суспільства до самоврядування; ефективність діяльності державних службовців; недопущення надмірної концентрації влади в одній гілці влади; справжній шлях звернення громадян та інших юридичних осіб за захистом. відповідальність усіх посадових осіб за поведінку між громадянами. Принцип справедливості є важливою складовою принципу верховенства права в контексті державного управління боротьбою з організованою злочинністю. Цей принцип стверджує, що з особами слід поводитись справедливо та однаково згідно із законом, а рішення щодо їхніх справ мають ґрунтуватися на надійних та неупереджених доказах [5].

На наш погляд, непересічним є Рішення Конституційного суду України у Справі № 1-33 від 2 листопада 2004 р. В якому зокрема визначено, що відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимі-

рів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [6].

У контексті боротьби з організованою злочинністю принцип справедливості має важливе значення для забезпечення того, щоб особам, які звинувачуються в причетності до неї було забезпечено справедливий і неупереджений судовий процес. Адже держава в особі правоохоронних органів та інших суб'єктів владних повноважень не може діяти протизаконно, навіть по відношенню до такої категорії осіб. Не можна боротися з організованою злочинністю їх методами. Є не припустимим щоб суб'єкти владних повноважень при здійсненні боротьби з організованою злочинністю зпускалися до їх рівня. Це включає право осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів у складі організованих злочинних груп на юридичне представництво, право на захист і право постати перед неупередженим судом на основі зібраних в ході попереднього слідства допустимих доказів. Дотримуючись принципу справедливості, суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування в аналізованій сфері мають забезпечити захист прав осіб, а також забезпечити справедливість і ефективність правової системи на усіх стадіях боротьби з організованою злочинністю, не залежно від того, здійснюється це на основі реалізації норм адміністративного чи кримінального права та відповідних процесів.

Принцип справедливості є важливим для забезпечення відповідальності самих суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування боротьби з організованою злочинністю. У випадку прямого порушення чинного законодавства.

Загалом, принцип справедливості є провідним компонентом принципу верховенства права в публічному адмініструванні боротьби з організованою злочинністю. Він має головне значення з'ясування об'єктивних

фактів, позбавлення упередження при поводженні з усіма суб'єктами адміністративного та кримінального провадження, в тому числі щодо осіб, які підозрюються у скоєнні злочинів у складі організованих злочинних груп.

На додаток до захисту прав і забезпечення справедливого ставлення до осіб, які звинувачуються в участі в організованій злочинності, принцип справедливості також вимагає, щоб адміністративні органи працювали над запобіганням і усуненням несправедливості, яка може бути вчинена цими злочинними групами. Це може включати надання підтримки та допомоги жертвам організованої злочинності, а також роботу з ліквідації злочинних мереж, які займаються такою діяльністю, як торгівля людьми, торгівля наркотиками та іншою незаконною діяльністю у складі організованих груп.

Принцип справедливості також вимагає від адміністративних органів які здійснюють публічне адміністрування вжити заходів для усунення основних причин організованої злочинності, таких як бідність, нерівність і відсутність доступу до освіти та економічних можливостей. Вирішуючи ці основні проблеми, суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування можуть допомогти запобігти зростанню та поширенню організованої злочинності та створити більш справедливе суспільство.

По іншому, принцип справедливості вимагає, щоб суб'єкти публічної адміністрації, які здійснюють публічне адміністрування були підзвітними у своїх діях, і щоб вони несли відповідальність за будь-яку несправедливість або зловживання владою, які вони вчинили. Це допомагає переконатися, що суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування діють в найкращих інтересах громадськості та не займаються незаконною чи неетичною діяльністю.

Отже, принцип справедливості є провідною складовою принципу верховенства права у публічному адмініструванні боротьби з організованою злочинністю. Він має головне

значення для об'єктивізації фактів при поводженні з усіма суб'єктами адміністративного та кримінального провадження, в тому числі з особами, які підозрюються у скоєнні злочинів у складі організованих злочинних груп.

Принцип законності є невідомою складовою принципу верховенства права. Він вимагає, щоб усі посадові (службові) особи, організації та їх підрозділи, включаючи правоохоронні органи, діяли в межах закону. Це означає, що вони повинні дотримуватися всіх відповідних законів і правил і не повинні займатися діяльністю, яка виходить за їх межі або порушує невідомі права людей. Верховенство права є основою законності, тобто закон, не повинний суперечити йому.

У контексті публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю принцип законності має важливе значення для вивірення адміністративних та кримінально-процесуальних дій суб'єктів владних повноважень. Це включає виважене використання заходів та засобів виявлення та збору розвідувальної інформації, застосування запобіжних засобів, досудового та судового переслідування осіб, підозрюваних у причетності до організованої злочинності, а також конфіскацію активів і майна, пов'язаних із цією злочинною діяльністю.

На думку професора В. Галунька в межах принципу законності суб'єкти публічної адміністрації зобов'язані діяти виключно відповідно до другої формули правового регулювання «забороняється все, крім того, що прямо дозволено законом», яка відображена у статті 6 Конституції України: «Усе заборонено, за винятком того, що прямо заборонено законом». Відповідно до статті 19: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». «Органи законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Суворе дотримання суб'єктами публічної

адміністрації встановлених законодавством адміністративних процедур. Використання органами виконавчої влади і місцевого самоврядування всіх законних засобів для забезпечення попередження і припинення протиправних посягань на права, свободи і законні суспільні інтереси громадян і юридичних осіб, невідворотного притягнення порушників до відповідальності [7].

Отже, принцип законності є невідомою складовою принципу верховенства права у сфері публічного адміністрування боротьбою з організованою злочинністю. Він має головне значення для забезпечення того, щоб усі посадові (службові) особи, організації та їх підрозділи, залучені до цих зусиль, діяли виключно в межах встановленого законодавства.

Висновки. Отже принцип верховенства права у сфері публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю характеризується, поряд із загальними філософсько-правовими засадами наступними специфічними особливостями. Суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування повинні поважати та захищати права та свободи у своїх зусиллях по боротьбі з організованою злочинністю. Справедливим є й те, що законодавство та закон не завжди тотожні, а нормативно-правові акти, які порушують не відчужувані права і свободи людини, є неправовими, та такими, що не підлягають виконанню. Це означає, що суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері боротьби з організованою злочинністю повинні діяти виважено, щоб гарантувати, що їхні дії не порушують права та свободи осіб. Законодавство, яке ґрунтується на теорії природного права, вважається таким, що підлягає беззаперечному виконанню, а невиконання може каратися. Суб'єкти які здійснюють публічне адміністрування повинні дотримуватися закону і повинні нести відповідальність, якщо вони самі під час здійснення своїх службових повноважень порушують чинне законодавство України чи не відчужувані права людини.

Анотація

В статті з'ясовано сутність специфічних особливостей принципу верховенства права при здійсненні публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю в Україні. Узагальнено що, принцип верховенства права у сфері публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю характеризується, поряд із загальними філософсько-правовими засадами наступними специфічними особливостями. Суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування повинні поважати та захищати права та свободи у своїх зусиллях по боротьбі з організованою злочинністю. Справедливим є й те, що законодавство та закон не завжди тотожні, а нормативно-правові акти, які порушують не відчужувані права і свободи людини, є неправовими, та такими, що не підлягають виконанню. Це означає, що суб'єкти владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері боротьби з організованою злочинністю повинні діяти виважено, щоб гарантувати, що їхні дії не порушують права та свободи осіб. Законодавство, яке ґрунтується на теорії природного права, вважається таким, що підлягає беззаперечному виконанню, а невиконання може каратися. Суб'єкти які здійснюють публічне адміністрування повинні дотримуватися закону і повинні нести відповідальність, якщо вони самі під час здійснення своїх службових повноважень порушують чинне законодавства України чи не відчужувані права людини. Принцип справедливості є провідною складовою принципу верховенства права у публічному адмініструванні боротьби з організованою злочинністю. Він має головне значення для об'єктивізації фактів, при поводженні з усіма суб'єктами адміністративного та кримінального провадження, в тому числі з особами, які підозрюються у скоєнні злочинів у складі організованих злочинних груп. Принцип законності є невідомою складовою принципу верховенства права у сфері публічного адміністрування боротьбою з організованою злочинністю. Він має головне значення для забезпечення того, щоб усі посадові (службові) особи, організації та їх підрозділи, залучені до цих зусиль, діяли виключно в межах встановленого законодавства.

Ключові слова: боротьба, верховенство права, законність, організована злочинність, поняття, попередження, принципи, публічне адміністрування, справедливість, суб'єкти публічного адміністративного.

Marchuk V. V. The principle of the rule of law in the implementation of public administration of the fight against organized crime in Ukraine

Summary

The article clarifies the essence of the specific features of the principle of the rule of law in the implementation of public administration of the fight against organized crime in Ukraine. In summary, the principle of the rule of law in the field of public administration of the fight against organized crime is characterized by the following specific features, along with the general philosophical and legal principles. Subjects of power that carry out public administration must respect and protect rights and freedoms in their efforts to fight organized crime. It is also fair that legislation and law are not always identical, and normative legal acts that violate the inalienable rights and freedoms of a person are illegal and unenforceable. This means that subjects of power, who carry out public administration in the field of combating organized crime, must act carefully to ensure that their actions do not violate the rights and freedoms of individuals. Legislation based on natural law theory is considered to be unquestionably enforceable, and non-compliance is punishable. Entities that carry out public administration must comply with the law and must bear responsibility if they themselves, during the exercise of their official powers, violate the current legislation of Ukraine or inalienable human rights. The principle of justice is a leading component of the principle of the rule of law in the public

administration of the fight against organized crime. It is of primary importance for the objectification of facts when dealing with all subjects of administrative and criminal proceedings, including persons suspected of committing crimes as part of organized criminal groups. The principle of legality is an integral part of the principle of the rule of law in the field of public administration in the fight against organized crime. It is of primary importance to ensure that all officials, organizations and their units involved in these efforts act exclusively within the limits of established legislation.

Key words: concept, justice, legality, organized crime, principles, public administration, Rule of Law, struggle, subjects of public administration.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права : навчальний посібник / [автори-упорядники : Пихтін М. П., Галуцько В. В., Новіков М. М., Новікова М. М., Онищук О. О.] ; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2010. 250 с.
2. Ковальський В. Принцип верховенства права в системі кримінального судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2015_Kovalskiy.pdf
3. Максименко О. Особливості захисту потерпілих у кримінальному провадженні. *Юридична газета*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/osoblivosti-zahistu-poterpilih-u-kriminalnomu-provazhenni.html>
4. Гузела М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/sep/22163/37.pdf>
5. Бородін І. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 38 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у Справі № 1-33 від 2 листопада 2004 р. за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Верховна рада України. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
7. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 520 с.

Наконечна І. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Діяльність будь-яких структур сьогодні потребує хоча б мінімального прогнозованого розвитку, захисту від ризиків, небезпек і викликів. Саме таким універсальним засобом в інформаційному суспільстві є аналітика [1, с. 11].

Інформаційно-аналітичні процедури використовуються для узагальнення важливої інформації, яка отримується шляхом оцінки минулих і поточних показників об'єкта вивчення і є основою для формування стратегічних планів та вжиття відповідних дій. Таким чином, вихідними складовими інформаційно-аналітичних процедур є з одного боку наявність вихідних даних, а з іншого – інформаційно-аналітична діяльність.

Загалом інформаційно-аналітична діяльність – це галузь людської діяльності, покликана забезпечити інформаційні потреби суспільства за допомогою аналітичних та інформаційних технологій, за рахунок переробки вихідної інформації й одержання якісно нового знання [2, с. 78]. Існує також досить розповсюджена думка, що це сукупність дій на основі концепцій, методів, засобів, нормативно-методичних матеріалів для збору, накопичення, обробки та аналізу даних з метою обґрунтування та прийняття рішень [3, с. 242].

Для забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції необхідно приймати управлінські рішення, які будуть ефективними і результативними, тобто такими що: «є якісними в контексті організованого середовища з розрахунку, що діяльність публічних органів влади ґрунтується на

певних імперативах, які включають не тільки вигодові й затратні критерії, а й низку інших, зокрема таких як цінність, доступність, своєчасність тощо» [4, с. 225]. Тому саме інформаційно-аналітичні процедури допомагають приймати обґрунтовані рішення шляхом здійснення сукупності дій, що відбуваються в інтересах підвищення ефективності управлінської діяльності й мають на меті пізнання сутності, причин, тенденцій розвитку подій і явищ у політиці, розгляді оцінювання ситуацій, вироблення на основі аналізу й обробки інформації висновків, рекомендацій, коментарів [5, с. 169].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інформаційно-аналітичні процедури забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції як предмет вивчення вітчизняними вченими не визначається. Їхня сутність та особливості не мають наукового висвітлення, що свідчить про актуальність піднятих у межах цього дослідження питань. Джерельною базою для цього дослідження можуть слугувати праці таких вчених як: О. Белов, В. Валетчик, В. Варенко, І. Вошко, В. Горбулін, А. Даниленко, О. Додонов, Ю. Душкін, З. Коваль, О. Литвиненко, В. Маміч, С. Попов, В. Путятін, О. Розмазнін, Ю. Сурмин, В. Тютюнник, А. Шевцов, оскільки вони заклали фундамент для розуміння його специфіки.

Метою дослідження є розкриття особливостей здійснення інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Загалом інформаційно-аналітичні процедури складаються з оцінки наявної інформації шляхом аналізу вірогідних зв'язків між різними даними. Вони також охоплюють вивчення виявлених коливань або взаємозв'язків, які не узгоджуються з іншою визначальною інформацією або суттєво відрізняються від очікуваних значень. Основна передумова, яка лежить в основі застосування інформаційно-аналітичних процедур полягає в тому, що правдоподібні зв'язки між даними можуть обґрунтовано існувати та тривати за відсутності протилежних умов.

Яскравим прикладом інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України є процедура комплексного огляду сектору безпеки і оборони, що включає проведення оборонного огляду, огляду громадської безпеки та цивільного захисту, огляду оборонно-промислового комплексу, огляду розвідувальних органів України, огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, огляду стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури [6]. Причому індивідуальний огляд може бути здійсненим щодо кожного з визначених напрямів поза процедурою комплексного огляду.

Необхідно відмітити, що в більшості членів НАТО зазначені процедури проводяться в значно більшій кількості сфер планування, кожна з яких певною мірою залучена до забезпечення національної безпеки. Як приклад, такими сферами планування зокрема є: протиповітряна та протиракетна оборона; авіаційне планування; озброєння; консультації з питань цивільної готовності, командування та контроль; кіберзахист; планування сил; штучний інтелект; логістика; медицина; ядерне стримування; ресурси; наука і технології; стандартизація та взаємодія [7].

Вважаємо, що в умовах євроінтеграційного процесу та збройної агресії зі сторони Російської Федерації до вітчизняного комплексного огляду сектору безпеки і оборони необхідно

включити наступні огляди: протиповітряної та протиракетної оборони, космічних сил і засобів, медичного забезпечення, військової науки та технологій, стандартизації та взаємодії, кадрове забезпечення.

Загалом зміст цих інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції полягає в тому, щоб створити рамки, в межах яких можна узгодити заходи з планування на національному та європейському рівнях, щоб усі учасники і партнери змогли сформувані необхідні ресурси та визначити свої можливості найефективнішим способом. Це має сприяти своєчасній ідентифікації, розробці та доставці необхідного діапазону сил для забезпечення національної безпеки, які є оперативно-сумісними та належним чином підготовленими, обладнаними та навченими.

Порядок проведення таких процедур встановлюється Кабінетом Міністрів України, а організація планування визначається у рішеннях Ради національної безпеки і оборони України, які вводяться в дію Указом Президента України [6] (наприклад, «Про організацію планування в секторі безпеки і оборони України» [8], який ним було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2019 року).

Основною метою процедур огляду сектору безпеки і оборони є практичне виконання завдань з реалізації курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, впровадження в систему планування єдиних процедур та правил, необхідних для підвищення ефективності сектору безпеки і оборони, для нейтралізації реальних та потенційних загроз національній безпеці України, дотримання цілісності, узгодженості та системності в опрацюванні документів за сферами національної безпеки, а також вжиття комплексу невідкладних заходів, спрямованих на підвищення обороноздатності держави з урахуванням наявних державних ресурсів [8].

Уточнимо, що комплексний огляд сектору безпеки і оборони – інформаційно-аналітична

процедура з оцінювання стану і готовності складових сектору безпеки і оборони до виконання завдань за призначенням, за результатами якої розробляються та уточнюються концептуальні документи розвитку складових сектору безпеки і оборони та визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища [6]. У межах цього процесу визначаються шляхи та засоби досягнення цілей, викладених у Стратегії національної безпеки України. На підставі цієї процедури визначається, куди спрямувати зусилля та зосередити наявні ресурси та яким ризикам і політикам віддавати пріоритет. Він встановлює чітку мету щодо потенціалу національної безпеки, який знадобиться Україні і визначає курс досягнення цієї мети.

Також комплексний огляд сектору безпеки і оборони як «процедура оцінки стану і готовності» передбачає узаконювання функцій і завдань суб'єктів, що складають сектор безпеки і оборони (готовність до виконання яких і підлягає оцінці). Таке завдання ставиться в посланні Президента (в рамках проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони) [9, с. 6]. Однак, зазначений процес оцінки проводиться досить недавно і має не системний характер. Деякі види процедур взагалі були проведені вперше після прийняття Указу Президента України 2019 року. Так, наприклад, у 2020 році вперше була проведена процедура огляду оборонно-промислового комплексу України, а 20 травня 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив звіт про його результати [10]. Тобто, до 2020 року вище керівництво країни не перевіряло стан оборонно-промислового комплексу та не мало належної інформації про його потреби. Отже, рішення які приймалися у цій сфері були заздалегідь не продуманими, а очікуванні результати не ефективними.

Зазначаючи більш спеціалізовано, уточнимо, що розпочинається процедура комплексного огляду сектору безпеки і оборони з при-

йняття рішення Радою національної безпеки і оборони України про її проведення, яке потім вводиться в дію указом Президента України. У разі необхідності Радою національної безпеки і оборони України може бути прийнято рішення про проведення окремих оглядів, що включені до комплексного огляду сектору безпеки і оборони, яке вводиться в дію також указом Президента України. А для проведення кожного із видів процедури комплексного огляду сектору безпеки і оборони Кабінет Міністрів України визначає порядок її проведення, а також відповідального суб'єкта із числа міністерств та центральних органів влади. Він же здійснює контроль і попередньо схвалює результати таких процедур [6].

Так, відповідальним за проведення оборонного огляду визначено Міністерство оборони України; огляду громадської безпеки та цивільного захисту – Міністерство внутрішніх справ України; огляду оборонно-промислового комплексу – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику; огляду стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [6]. Щодо організації проведення огляду розвідувальних органів України та загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, порядок проведення цих процедур визначаються Президентом України, а організація і контроль покладено на Службу безпеки України. Науково-методичне забезпечення проведення усіх вище зазначених інформаційно-аналітичних процедур здійснює Національний інститут стратегічних досліджень.

В умовах прагнень отримання повноправного членства України в ЄС та НАТО, до проведення усіх таких інформаційно-аналітичних процедур у сфері національної безпеки залучаються представники Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної

реформи високого рівня та Консультативної місії Європейського Союзу з питань реформування сектору цивільної безпеки України. Виключення становить інформаційно-аналітичні процедури огляду розвідувальних органів України.

Таким чином, суб'єктами досліджуваних інформаційно-аналітичних процедур є Рада національної безпеки і оборони України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства та центральні органи виконавчої влади, Спільна робоча група Україна – НАТО з питань воєнної реформи високого рівня та Консультативна місія Європейського Союзу з питань реформування сектору цивільної безпеки України. Уточнимо, що в «особливий період» може створюватися вищий колегіальний стратегічний орган воєнного керівництва обороною держави – Ставка Верховного Головнокомандувача, а при Раді національної безпеки і оборони України – Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України. Отже, єдиного об'єднаного органу який би відповідав за стратегічне планування забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції не створено.

Відповідальні суб'єкти за проведення вище зазначених процедур по їх закінченню складають звіти у встановленому порядку і подають на розгляд і затвердження Раді національної безпеки і оборони України. За результатами оглядів формується перспективна модель сектору безпеки і оборони шляхом послідовного нарощування спроможностей його складових до виконання завдань за призначенням та формування на цій основі боєздатних, мобільних, підготовлених на належному рівні, всебічно забезпечених сил безпеки і сил оборони, здатних захистити національні інтереси України та брати активну участь у міжнародних заходах із підтримання миру і безпеки [6].

Зазначимо, що перша процедура комплексного огляду сектору безпеки і оборони була проведена протягом 2005–2007 років та визнана фахівцями «декларативною» [12]. Дотепер відсутнє її нормативно-правове оформлення.

Друга процедура (2008–2010 роки) проводилась в умовах глибокої кризи та розпочатої реформи сектору безпеки і оборони. У результаті її проведення підсумковий документ до 2015 року по багатьох аспектах не відповідав своєму призначенню [13; 9, с. 3]. Рішення про початок третьої процедури комплексного огляду сектору безпеки і оборони було прийнято Радою національної безпеки і оборони України [14] 28 квітня 2014 року, а введено в дію Указом Президента України від 13 травня цього ж року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо підвищення ефективності планування в секторі безпеки і оборони»» [15]. Перед Кабінетом Міністрів України було поставлено завдання у місячний термін організувати її проведення. Але лише 13 листопада 2014 року Міністерство оборони України звітувало про початок проведення процедури комплексного огляду сектору безпеки і оборони. У свою чергу Кабінет Міністрів України через тиждень виніс Постанову про створення Міжвідомчої групи з питань проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони та Положення про неї. І ще через три місяці (25 лютого 2015 року) – План заходів комплексного огляду сектору безпеки і оборони та методичні рекомендації щодо його проведення. Тобто де-юре початком третьої процедури комплексного огляду сектору безпеки і оборони можна вважати останню дату – фактично через рік після ухвалення рішення Ради національної безпеки і оборони України [9, с. 3]. За результатами зазначеної процедури були затверджені програмні документи – Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України та Стратегічний оборонний бюлетень, хоча сам звіт оприлюднений не був.

Четверта процедура комплексного огляду сектору безпеки і оборони була введена в дію Указом Президента України від 16 травня 2019 року № 225/2019 [8] на основі рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2019 року «Про організа-

цію планування в секторі безпеки і оборони України» [16]. Цим рішенням вимагалось від державних органів відповідальних за проведення різних видів оглядів, що входили до комплексного огляду сектору безпеки і оборони подати: 1) до 30 вересня 2019 року Секретареві Ради національної безпеки і оборони України та Національному інституту стратегічних досліджень висновки з оцінки безпекового середовища на середньострокову перспективу на глобальному, регіональному та національному рівнях, а також інформацію про досягнення стратегічних цілей за результатами проведення заходів реформування сектору безпеки і оборони та оцінку стану підпорядкованих структур сектору безпеки і оборони; 2) в установленому порядку у шестимісячний строк після затвердження нової Стратегії національної безпеки України та за результатами проведення відповідних оглядів на розгляд Ради національної безпеки і оборони України проекти стратегій за відповідними сферами національної безпеки; 3) у тримісячний строк після завершення відповідних оглядів у встановленому порядку до Ради національної безпеки і оборони України звіти про результати їх проведення [16].

За результатом четвертої процедури був прийнятий Стратегічний оборонний бюлетень України, в рамках якого вперше була розроблена «Перспективна система об'єднаного керівництва та військового управління» (Додаток 1 до Стратегічного оборонного бюлетеня України) та «Основні принципи щодо організації системи управління» (Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України) [17].

Необхідно відмітити, що зазначений процес проведення процедури комплексного огляду сектору безпеки і оборони не передбачає механізму відповідальності посадових осіб за невчасне чи не результативне її проведення. Тому зазначена процедура постійно гальмува-

лася та не мала належних результатів – практичного втілення євроінтеграційного та євроатлантичного курсу, впровадження в систему планування єдиних процедур та правил, необхідних для підвищення ефективності сектору безпеки і оборони та забезпечення ефективного використання наявних державних ресурсів.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що інформаційно-аналітичні та окремі контрольно-наглядові процедури забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції мають об'єднуючий фактор ідентифікації їхньої сутності – вони репрезентують процес аналізу даних, здійснення оцінки фактичної ситуації, що є підставою для вчинення певних дій. Однак зазначені процедури мають різну функціональну спрямованість, оскільки основна мета інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції полягає як у віднайденні рішення щодо конкретного практичного завдання, так і у формуванні основи з достовірних даних для довгострокового та середньострокового стратегічного планування розвитку сектору безпеки та оборони. Тобто такі процедури можуть бути загальними (внутрішньоструктурними) та спеціальними. Зокрема спеціальними є ті, що слугують інструментом планування, основою для прийняття стратегічних рішень. Ключовими характеристиками таких процедур є такі: (1) це послідовний і інтегрований процес в якому застосовується підхід, заснований на загрозах/ризиках, який надає достатньо відомостей, щоб формувати сили та засоби, необхідні для виконання поставлених завдань; (2) вони повинні бути достатньо гнучкими, щоб реагувати на різні обставини; (3) за їхнього сприяння забезпечується прозорість прийняття рішень, впровадження євроінтеграційних стандартів і практик, а також відкриваються можливості для використання передового досвіду.

Анотація

Метою статті є розкриття особливостей здійснення інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. Стаття присвячена розкриттю

особливостей здійснення інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. Уточнено, що інформаційно-аналітичні процедури використовуються для узагальнення важливої інформації, яка отримується шляхом оцінки минулих і поточних показників об'єкта вивчення і є основою для формування стратегічних планів та вжиття відповідних дій. Тобто вихідними складовими інформаційно-аналітичних процедур є з одного боку наявність вихідних даних, а з іншого – інформаційно-аналітична діяльність. Виявлено, що основні види інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України визначені у Законі України «Про національну безпеку України». Причому вони об'єднані процедурою комплексного огляду сектору безпеки і оборони, яка наразі не передбачає огляди: протиповітряної та протиракетної оборони, космічних сил і засобів, медичного забезпечення, військової науки та технологій, стандартизації та взаємодії, кадрового забезпечення. Визначено, що зміст таких інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції полягає в тому, щоб створити рамки, в межах яких можна узгодити заходи з планування на національному та європейському рівнях, щоб усі учасники і партнери змогли сформувати необхідні ресурси та визначити свої можливості найефективнішим способом. Узагальнено, що ключовими характеристиками спеціальних інформаційно-аналітичних процедур забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції є наступні: (1) це послідовний і інтегрований процес в якому застосовується підхід, заснований на загрозах/ризиках, який надає достатньо відомостей, щоб формувати сили та засоби, необхідні для виконання поставлених завдань; (2) вони повинні бути достатньо гнучкими, щоб реагувати на різні обставини; (3) за їхнього сприяння забезпечується прозорість прийняття рішень, впровадження євроінтеграційних стандартів і практик, а також відкриваються можливості для використання передового досвіду.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративно-правовий механізм, аналітика, євроінтеграція, забезпечення безпеки, інформація, національна безпека, огляд.

Nakonechna I. V. Information and analytical procedures for ensuring the national security of Ukraine in the conditions of European integration

Summary

The purpose of the article is to reveal the specifics of information and analytical procedures for ensuring Ukraine's national security in the context of European integration. The article is devoted to the disclosure of the features of the implementation of information and analytical procedures for ensuring the national security of Ukraine in the context of European integration. It is clarified that information and analytical procedures are used to summarize important information obtained by evaluating the past and current performance of object of study. This information is the basis for formation strategic plans and adoption of appropriate actions. That is, the initial components of information and analytical procedures are, on the one hand, the availability of initial data, and on the other, information and analytical activities. It has been established that the main types of information and analytical procedures for ensuring the national security of Ukraine are defined in the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine". Moreover, they are united by a procedure for a comprehensive review of the security and defense sector, which does not provide for reviews of: air and missile defense, space forces and means, medical support, military science and technology, standardization and interaction, and staffing. It has been determined that the content of the information and analytical procedures for ensuring the national security of Ukraine in the context of European integration is to create a framework within which planning measures can be coordinated at the national and European levels so that all participants and partners be able to generate the necessary resources and determine their capabilities in the most effective way. It is summarized that the key characteristics of informa-

tion and analytical procedures for ensuring national security in the context of European integration can be called the following: (1) it is a consistent and integrated process that uses a threat/risk-based approach that provides enough information to form the forces and means necessary for fulfillment of the full range of tasks; (2) they must be flexible enough to respond to different circumstances; (3) with their assistance, transparency of decision-making is ensured, the introduction of European integration standards and practices, as well as opportunities for using best practices.

Key words: administrative procedure, administrative-legal mechanism, analytics, European integration, information, national security, review, security.

Список використаних джерел:

1. Варенко В. Інформаційно-аналітична діяльність. Університет «Україна», 2014. 417 с.
2. Додонов О, Путятін В., Валетчик В. Інформаційно-аналітична підтримка прийняття управлінських рішень. *Ресстрація, зберігання і обробка даних*, 2005. Т. 7. № 2. С. 77–93.
3. Сурмин Ю. Теория систем и системный анализ. МАУП, 2003. 368 с.
4. Даниленко А. Основні фактори впливу на адміністративну результативність та ефективність публічного адміністрування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 224–226.
5. Попов С., Вошко І., Коваль З., Маміч В., Розмазнін О., Душкін Ю. Інформаційно-аналітична, доказова і форсайт підтримки державної політики у сфері національної безпеки: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми державного управління*, 2021. Том 3. № 84. С. 167–174.
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Верховна Рада України: офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
7. NATO Defence Planning Process. *NATO*, 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49202.htm
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2019 року «Про організацію планування в секторі безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 16.05.2019 р. *Верховна Рада України: офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2019#n2>
9. Комплексний огляд сектору безпеки і оборони. Уроки минулого і сьогодення. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-01/sektor_bezpeki-ca34b.pdf
10. В Україні вперше провели огляд ОПК: Кабмін затвердив звіт про результати. *Укрінформ*. 2020. URL: https://defence-ua.com/news/v_ukrajini_vpershe_proveli_ogljad_opk_kabmin_zatverdiv_zvit_pro_rezultati-782.html
11. Тютюник В. «Смертельний трикутник» оборонної організації України. Нотатки на полях. *Інформаційне агентство «Оборонно-промисловий кур'єр»*. 2021. URL: <http://surl.li/feokg>
12. Белов О., Литвиненко О., Горбулін В. Життя з ворогом: що робити у сфері безпеки. *Дзеркало тижня*, 2014 р. URL: <https://zn.ua/ukr/author/aleksandr-litvinenko>
13. Контури нової воєнної реформи. Плани. Перші результати. Аналітична доповідь / під загальною ред. А. І. Шевцова. РФНІСД в м. Дніпропетровську, 2013.
14. Про заходи щодо підвищення ефективності планування в секторі безпеки і оборони: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04. 2014 р. *Верховна Рада України : офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007525-14#Text>
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо підвищення ефективності планування в секторі безпеки і оборони»: Указ Президента України 13.05.2014 р. № 468/2014. *Верховна Рада України: офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2014#n2>

16. Про організацію планування в секторі безпеки і оборони України: рішення РНБОУ від 16.05.2019 р. *Верховна Рада України : офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-19#Text>
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”: Указ Президента України від 17.09.2021 р. № 473/2021. *Верховна Рада України : офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text>

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.12>

Приймаченко Д. В.

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукові роботи
Університет митної справи та фінансів*

Новицька Н. Б.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри приватного права
Державний податковий університет*

Лютіков П. С.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Університет митної справи та фінансів*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ

Постановка проблеми. Конституція України встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав та свобод людини [9].

Захист прав, свобод, інтересів людини може відбуватися через різні механізми юрисдикційних процесів, наприклад, судових процесів, нотаріального процесу. Однак передчасно вести мову про поновлення прав, свобод, інтересів людини, які були порушені, допоки рішення, яке і передбачає захист її прав, свобод, інтересів, не виконано. Значна кількість таких рішень підлягають примусовому виконанню. Отже, актуальною є наявність не просто примусового виконання, а саме дієвого виконавчого процесу. У цьому контексті варто говорити, зокрема, про суб'єктів виконавчого провадження, учасників виконавчого провадження [10].

Із прийняттям Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» в національній юрисдикції з'явився новий інститут: Інститут приватних виконавців. Зокрема статтею 1 зазначеного нормативного акту

визначено, що примусове виконання судових рішень і рішень інших органів покладається на органи державної виконавчої служби та на приватних виконавців.

Стан опрацювання цієї проблематики. Необхідно зазначити, що сфера примусового виконання рішень перебуває під пильною увагою вчених адміністративістів. Основна увага вчених спрямовується на дослідження адміністративно-правового статусу державної виконавчої служби та державного виконавця. Розкриттю цього питання присвячено праці С.Я. Фурси, П.В. Макушева, Р.В. Ігоніна, Л. Крупнової, А. Панчишина, разом з тим питання визначення адміністративно-правового статусу приватного виконавця досліджені були фрагментарно.

Метою статті є розкрити особливості адміністративно-правового статусу приватних виконавців.

Виклад основного матеріалу. Дієвість та перспективність запровадження окремого правового інституту приватних виконавців зумовлена багатьма причинами, серед яких визначалась проблема невиконання примусових проваджень, неналежне примусове

виконання, висока корупційна складова під час примусового виконання. Як відзначає Л. Крупнова, паралельне функціонування кількох інститутів примусового виконання сприятиме мінімізації корупційної діяльності в органах державної виконавчої служби, адже замість того, щоб давати хабарі, можна буде звертатися до приватного виконавця [1]. Підтримують цю думку також інші науковці, які зазначають, що перевагами запровадження в Україні інституту приватних виконавців є: покращення якості надання населенню послуг із примусового виконання рішень, виведення процедури примусового виконання рішень на якісно новий рівень, суттєве зменшення бюджетних витрат, збільшення надходження до бюджету за рахунок сплати податків приватними виконавцями, зменшення корупційної складової у системі примусового виконання [2].

Основним завданням даного дослідження є встановлення правових підстав здійснення діяльності приватних виконавців, встановлення обсягу їх прав та обов'язків, порядку набуття та припинення таких прав. Тобто, є необхідність дослідження правового статусу приватного виконавця, як учасника правовідносин в національній юрисдикції.

Із заявленої теми випливає сфера дослідження суспільних відносин, а саме – правовий статус особи, визначеної законом як приватний виконавець. Зокрема, під правовим статусом, як правило, розуміють певну сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [3]. В класичній правовій літературі про правовий статус говориться як про систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин [4].

А.В. Панчишин зазначає, що правовий статус є самостійною категорією та характеризується наступними ознаками:

- має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів;

- відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та ступінь і характер їх взаємодії;

- права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізовуватись без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності;

- забезпечує системність прав, свобод та обов'язків;

- елементи структури є взаємозалежними та взаємодіючими;

- характеризується відносною стабільністю [5].

Інші автори говорять про статус, що це складна, цілісна система, що складається з утворюючих діалектичної єдності статичних і динамічних компонентів. Статичний компонент включає відносно незмінні елементи та взаємозв'язок – внутрішній зміст статусу, є основою для динамічного компонента, який спирається на діяльність суб'єкта та забезпечує процес реалізації – зовнішній прояв внутрішнього змісту статусу [6].

Дослідження понятійного апарату правового статусу як наукової категорії, зумовлене складністю та неоднозначністю підходів щодо встановлення єдиного підходу та проблемами накладання різних правових категорій під час здійснення правочинів. Погоджуємося із думкою А.В. Панчишина, який зазначив, що правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Вона відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки, шляхом встановлення прав, обов'язків а також гарантій їх реалізації, визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Правовий статус характеризується чіткою системністю та стабільністю, що, з одного боку, надає суб'єктам відносин певні гарантії реалізації своїх прав, а, з іншого, запобігає зловживанню наданими їм правами [5].

Переходячи до поняття правового статусу приватних виконавців, зосередимо увагу на

законодавчо встановлених прав та обов'язках даної категорії осіб, вимог щодо набуття статусу приватного виконавця, та інших особливостей діяльності, притаманні виключного даній категорії осіб.

Перш за все, необхідно зазначити, що діяльність приватних виконавців здійснюється з дотриманням принципів: верховенства права; законності; незалежності; справедливості, неупередженості та об'єктивності; обов'язковості виконання рішень; диспозитивності; гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами; розумності строків виконавчого провадження; співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями, що забезпечує усвідомлення чіткого законодавчого поля та моральних устоїв суспільства, яке прийняло нову інституцію в свої суспільні відносини.

Для того щоб набути правового статусу приватного виконавця суб'єкту правовідносин необхідно виконати ряд спеціальних дій, підтвердити рівень фахової підготовки, дотриматись вимог матеріального забезпечення тощо.

Законодавством визначено окремі вимоги щодо набуття статусу державного виконавця. Зокрема це громадянство. Приватним виконавцем може бути громадянин України. Імперативна правова норма, яка чітко визначає доступ до діяльності в межах національної юрисдикції виключно громадян України.

Встановлюються спеціальні вікові обмеження щодо можливості зайняття даним видом діяльності, а саме приватним виконавцем може бути фізична особа, яка досягла 25 років.

Наступні вимоги до суб'єкта визначеної діяльності стосуються його професійної підготовки. Приватний виконавець повинен мати вищу юридичну освіту не нижче другого рівня, володіти державною мовою, мати стаж роботи у галузі права після отримання відповідного диплома не менше двох років та скласти відповідний кваліфікаційний іспит.

Крім загальних вимог встановлені окремі, нормативно визначені обмеження до можливості здійснення діяльності приватного виконавця. Так, приватним виконавцем не може бути особа: визнана судом обмеженою у цивільній дієздатності або недієздатною; яка має не зняту або не погашену в установленому законом порядку судимість; яка вчинила корупційне правопорушення або порушення, пов'язане з корупцією, – протягом трьох років з дня вчинення; якій за порушення вимог законодавства анульовано свідоцтво про право на зайняття нотаріальною чи адвокатською діяльністю або діяльністю арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), яку позбавлено права на здійснення діяльності приватного виконавця, – протягом трьох років з дня прийняття відповідного рішення; звільнена з посади судді, прокурора, працівника правоохоронного органу, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування у зв'язку з притягненням до дисциплінарної відповідальності, – протягом трьох років з дня звільнення.

Приватний виконавець є суб'єктом незалежної професійної діяльності. Дане положення чинного законодавства визначає особливий статус приватного виконавця, чим вирізняє його від загального поняття приватний підприємець. Відповідно необхідно розуміти, що основним завданням приватного виконавця є не отримання доходу а виконання обов'язку щодо примусового виконання рішень.

Не можемо погодитись із думкою окремих науковців, як зазначають, що є підстави говорити про подвійний статус приватного виконавця, який обумовлює можливість віднести його до особи, яка під час примусового виконання рішень діє як службова особа [7]. Більше того А. Волкова, говорить, що термін «приватний» не може застосовуватися до суб'єкта, наділеного державою функцією примусового виконання рішень юрисдикційних органів, для реалізації якої вони, зокрема,

мають владні повноваження щодо розпорядження чужим майном без згоди власників цього майна (боржників) [8]. Категорія осіб «приватний виконавець» має спеціальний статус. Вони наділені певними правами та обов'язками, їм передається виключне право на здійснення примусового виконання рішень уповноваженого органу. В той же час вони не є суб'єктами правовідносин, визначених категорією службової особи, що по своїй суті відносить їх до категорії державних службовців та зобов'язує їх дотримуватись норм чинного законодавства, щодо встановлених обмежень в правах державних службовців. Саме цим поняттям – приватний виконавець – законодавець визначив окрему категорію суб'єктів правовідносин із спеціальним правовим статусом.

Чинними нормативними актами встановлені спеціальні обмеження для приватних виконавців. Під час здійснення своєї діяльності, приватний виконавець обмежений в широкому виборі додаткових видів отримання доходу. Так, нормою права визначено, що приватний виконавець під час здійснення своєї діяльності не може займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), інструкторської та суддівської практики із спорту та роботи в органах Асоціації приватних виконавців України) або підприємницькою діяльністю.

Якщо особа відповідає всім вимогам, які визначені чинним законодавством до статусу приватного виконавця, вона повинна скласти кваліфікаційний іспит, отримати відповідне посвідчення та виконати ряд інших особливих умов. А саме, забезпечити належне облаштування офісу приватного виконавця, відповідно до вимог, які висуваються до такого офісу. Обрати виконавчий округ, на території якого приватний виконавець має намір здійснювати діяльність. Укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності приватного виконавця. Заклучити

цивільно-правові угоди із помічниками приватного виконавця. Відомості про здійснення зазначених заходів подаються до державного органу – Міністерства юстиції України, для внесення приватного виконавця до єдиного державного реєстру. Виключно, після внесення приватного виконавця до зазначеного реєстру Міністерства юстиції України можна розпочинати свою професійну діяльність.

До приватних виконавців ставиться додаткова вимога постійно підвищувати свій професійний рівень, підвищувати кваліфікацію. За для контролю за професійним рівнем приватних виконавців встановлюється обов'язковий кваліфікаційний іспит, який проводиться раз в п'ять років.

Діяльність приватних виконавців є підконтрольною. Право контролю за діяльністю приватних виконавців надано Міністерству юстиції України як спеціалізованому державному органу із питань та в порядку визначених чинним законодавством та недержавним органом – спеціальним органом Асоціації приватних виконавців із питань дотримання Кодексу професійної етики приватного виконавця, рішень Ради приватних виконавців України та з'їзду приватних виконавців України, пов'язаних із діяльністю приватних виконавців.

Правовідносини за участю приватного виконавця за своєю структурою складні, адже вони є багатоаспектними, включають в своїй природі діяльність різних суб'єктів. Серед яких можна визначити: по-перше, це боржник, на якого направлена дія приватного виконавця; по друге, це орган, рішення якого виконує приватний виконавець; по третє, це позивач, права кого поновлює приватний виконавець; по четверте, це особи, які можуть бути задіяні в процедуру примусового виконання; по п'яте, це спеціально уповноважені органи що здійснюють контроль за діяльністю приватних виконавців.

Саме наявність складного механізму взаємозв'язків різних категорій суб'єктів правовідносин, створюють специфічні, складні

умови нормативно врегульованих суспільних відносин, якими визначається правовий статус приватного виконавця.

Висновок. Особливістю правового статусу приватних виконавців є визначена окремим статусом, щодо можливості зайняття зазначеним видом діяльності. Так, специфікою правового статусу є необхідність набуття можливості – набуття професійних якостей, стажу роботи, відповідної фахової підготовки. Окрім цього, до вимог для заняття діяльністю приватного виконавця є необхідність мате-

ріального забезпечення цієї діяльності ще до отримання дозволу на початок зазначеної діяльності. Тобто, для початку заняття професійною діяльністю приватного виконавця необхідні певні активи, які дадуть можливість необхідним чином обладнати офіс приватного виконавця відповідно встановлених вимог.

Правовий статус приватного виконавця визначений тим правовим полем, яке дає можливість належним чином забезпечити всі необхідні чинники забезпечення належного виконання діяльності приватних виконавців.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню правового становища приватних виконавців і з'ясуванню їх ролі та місця у правовідносинах з примусового виконання юрисдикційних рішень.

Доведено, що правовідносини за участю приватного виконавця за своєю структурою складні, адже вони є багатоаспектними, включають в своїй природі діяльність різних суб'єктів. Серед яких можна визначити: по-перше, це боржник, на якого направлена дія приватного виконавця; по друге, це орган, рішення якого виконує приватний виконавець; по третє, це позивач, права кого поновлює приватний виконавець; по четверте, це особи, які можуть бути задіяні в процедуру примусового виконання; по п'яте, це спеціально уповноважені органи що здійснюють контроль за діяльністю приватних виконавців.

Саме наявність складного механізму взаємозв'язків різних категорій суб'єктів правовідносин, створюють специфічні, складні умови нормативно врегульованих суспільних відносин, якими визначається правовий статус приватного виконавця.

Провівши дослідження авторами зроблено висновок, що особливістю правового статусу приватних виконавців є визначена окремим статусом, щодо можливості зайняття зазначеним видом діяльності. Так, специфікою правового статусу є необхідність набуття можливості – набуття професійних якостей, стажу роботи, відповідної фахової підготовки. Окрім цього, до вимог для заняття діяльністю приватного виконавця є необхідність матеріального забезпечення цієї діяльності ще до отримання дозволу на початок зазначеної діяльності. Тобто, для початку заняття професійною діяльністю приватного виконавця необхідні певні активи, які дадуть можливість необхідним чином обладнати офіс приватного виконавця відповідно встановлених вимог.

Правовий статус приватного виконавця визначений тим правовим полем, яке дає можливість належним чином забезпечити всі необхідні чинники забезпечення належного виконання діяльності приватних виконавців.

Ключові слова: приватні виконавці, адміністративно-правовий статус, виконання судових рішень, виконавче провадження, правове регулювання, примусове виконання, судовий контроль.

Pryimachenko D. V., Novytska N. B., Liutikov P. S. Administrative and legal status of private performers

Summary

The article is devoted to researching the legal position of private executors and clarifying their role and place in legal relations for the enforcement of jurisdictional decisions.

It has been proven that legal relations involving a private executor are complex in their structure, because they are multi-faceted and include in their nature the activities of various subjects. Among

which can be defined: firstly, it is the debtor to whom the action of the private executor is directed; secondly, it is a body whose decision is executed by a private executor; thirdly, this is the plaintiff, whose rights are renewed by the private executor; fourthly, these are persons who may be involved in the enforcement procedure; fifthly, these are specially authorized bodies that control the activities of private contractors.

It is the presence of a complex mechanism of relationships between different categories of subjects of legal relations that creates specific, complex conditions of normatively regulated social relations, which determine the legal status of a private performer.

After conducting research, the authors concluded that a special feature of the legal status of private performers is a separate status regarding the possibility of employment in the specified type of activity. Thus, the specificity of legal status is the need to acquire the opportunity – the acquisition of professional qualities, work experience, appropriate professional training. In addition, the requirements for engaging in the activities of a private performer include the need for financial support for this activity even before obtaining permission to start the specified activity. That is, in order to start the professional activity of a private executor, certain assets are necessary, which will make it possible to equip the office of a private executor in the necessary manner in accordance with the established requirements.

The legal status of a private executor is determined by the legal field that makes it possible to properly ensure all the necessary factors for ensuring the proper performance of the activities of private executors.

Key words: private executors, administrative and legal status, execution of court decisions, executive proceedings, legal regulation, enforcement, judicial control.

Список використаних джерел:

1. Крупнова Л. Правовий статус приватних виконавців у системі виконавчого провадження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4(16). URL: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2017/kрупнова.pdf>
2. Сайко Л. Ю. Правові аспекти запровадження інституту приватних виконавців в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 5(20). С. 75–78.
3. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, адміністрування, реформування : монографія. Х. : Золота миля, 2009. 326 с.
4. Теорія держави і права: академічний курс : підручник / Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 366.
5. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
6. Ковалів М. В. Адміністративно-правовий статус судді. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2021. № 3. С. 101–107.
7. Загоруй Л. Особливості правового статусу приватного виконавця. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. 2(94). С. 211–221.
8. Волков А. Виконавця має бути єдиним, без поділу на державного чи приватного. URL: <http://yurgazeta.com>
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.10.2022).
11. Сергієнко Н. До проблеми правового статусу органів державної виконавчої служби та виконавців. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 65–69.

Березняк В. С.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається тенденція актуалізації судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) незалежно від галузі права. Незважаючи на те, що правовій системі, в межах якої перебуває Україна, не є притаманним судовий прецедент, рішення ЄСПЛ носять прецедентний характер та обов’язково враховуються не тільки під час судового розгляду, але й на досудовому провадженні. Не менш важливим є врахування практики під час визначення суспільно-небезпечного діяння як злочинного, тобто здійснення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників найбільшої уваги даному питанню приділено у працях О. Банчук, І. Гловюк, О. Дроздова, С. Ковальчука, О. Кучинської, Т. Мирошніченка, В. Попелюшка, О. Яновської тощо.

Метою статті є дослідження особливостей застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час вивчення теоретичних досліджень з’ясовано, що рішення міжнародних судових установ поділяються залежно від правових приписів на індивідуально-розпорядчі рішення та рішення прецедентного характеру [1, с. 258; 2]. Рішення ЄСПЛ у переважній більшості відносять до таких, що носять прецедентний характер, оскільки неодноразово застосовуються під час винесення судових рішень. Відповідно до статті 15 Конвенції про захист прав і основоположних свобод «під

час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов’язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов’язанням згідно з міжнародним правом» [3]. З даного положення випливає твердження про те, що держави-учасниці можуть відступати від своїх зобов’язань у крайніх випадках, однак в правозастосовній практиці здебільшого найбільше уваги належить імплементації судової практики ЄСПЛ у діяльність органів кримінальної юстиції.

Вивчення та запозичення європейського правового досвіду та правової доктрини відіграють важливу роль у кореляції української системи права із існуючими принципами і нормами міжнародного права. Рішення ЄСПЛ слід розглядати як платформу для впровадження рекомендованих міжнародних стандартів у сфері дотримання прав і свобод людини. Підкреслимо, що дані стандарти є рекомендованими, тому не можуть визнаватися обов’язковими для держав, які не є учасниками міжнародних конвенцій, декларацій та договорів тощо. При цьому держави-учасники принаймні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод повинні дотримуватись усіх приписів та зобов’язань, викладених у Конвенції [3; 4].

Так, дедалі вагомішу роль у практиці судочинства в Україні відіграє джерело права – практика ЄСПЛ. Діяльність ЄСПЛ суттєво впливає

на реалізацію в Україні принципу верховенства права у кримінальному провадженні. Тому феномен судового прецеденту та застосування практики ЄСПЛ у кримінальному праві потребує всебічного аналізу. Цінність рішень ЄСПЛ полягає в тому, що такі рішення швидше, ніж інші кримінально-процесуальні засоби, вносять корективи у правозастосовний процес органів державної влади, удосконалюючи тим самим механізм кримінально-процесуального регулювання для гарантування конвенційних та конституційних прав людини. Крім того, визнання практики ЄСПЛ джерелом права є необхідним для адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Хоча правовий прецедент офіційно не визнається джерелом права в Україні, рішення ЄСПЛ про визнання прецедентної практики може розглядатися в Україні як норма права [5].

Поняття «джерело права» не має універсального визначення та загальноприйнятого розуміння в правовій науці. У загальному розумінні джерело права розуміється як спосіб зовнішнього вираження і закріплення права [6].

Серед основних зовнішніх форм (джерел) права в теорії держави і права виокремлюють правовий акт, правовий договір, правовий звичай, правовий прецедент, принципи права, правові доктрини, а також релігійні джерела як зазначає у своїх дослідженнях В. Сахнюк [7]. Також в методичних рекомендаціях, створений спільно Головним слідчим управлінням та Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ знаходимо перелік різновидів рішень ЄСПЛ, поширений не тільки в науці, але й у практичній діяльності: ухвали, постанови, рішення, консультативні висновки, «пілотні рішення», в яких не просто викладено рішення, але й аргументація до нього із визначенням недосконалостей законодавства, що призвели до його формування [8, с. 9].

Правовий прецедент частіше зустрічається в англосаксонській правовій системі, а в романо-германській правовій системі найчастіше

відіграє допоміжну роль. Поняття «правовий прецедент» є загальним і включає судовий прецедент та адміністративний прецедент. Судовим прецедентом вважається рішення, прийняте вищим судовим органом у конкретній справі, яке вважається обов'язковим для інших судів у аналогічних справах. Конвенція визначає не лише основні права та свободи людини, а й встановлює правило, яке зобов'язує держави враховувати тлумачення ЄСПЛ (Рада Європи, 1950 р.) [3]. Це свідчить про те, що практика ЄСПЛ частково набуває статусу джерела кримінального права в Україні.

Така ж позиція, як уже зазначалося, простежується і в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ». Водночас у цьому контексті виникає питання, чи йдеться у даному Законі про визнання обов'язковою всієї практики Європейського суду чи лише тієї, яка формується у справах за участю України [9].

Беззаперечним є той факт, що на національному рівні правового регулювання Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є окремим нормативно-правовим актом, в якому визначені не тільки заходи, що необхідні для забезпечення виконання постанов ЄСПЛ, але й значення його практики для національних судових органів [9]. Як зазначає з цього приводу Д. Супрун, наявність такого спеціального закону ставить Україну чи не на умовне «перше місце» серед європейських країн у питанні законодавчого забезпечення виконання рішень ЄСПЛ та переконливо підтверджує прагнення України до європейської інтеграції в питаннях судочинства та захисту прав людини [10, с. 205–206].

Питання визнання практики ЄСПЛ джерелом права вирішується як на законодавчому рівні, шляхом ратифікації Конвенції, так і на науковому рівні, шляхом формування спеціальної практики ЄСПЛ. Свідченням цього є зобов'язання держав-учасниць Конвенції визнавати прецедентне право ЄСПЛ повноцінним джерелом національного права [11].

Загалом практика ЄСПЛ сприяє вдосконаленню кримінально-процесуальних правозастосовних актів для забезпечення конвенційних прав людини на життя, заборону катувань, свободу та особисту недоторканість, справедливий суд, повагу до приватного та сімейного життя та ефективну засоби правового захисту. Врахування рішень ЄСПЛ щодо цих конвенційних прав людини спрямоване на підвищення ефективності механізму правового регулювання у кримінальному провадженні. Слід зауважити, що застосування практики ЄСПЛ на початкових етапах викриття та розслідування кримінальних правопорушень значно підвищує якість роботи правоохоронних органів [12].

Поряд з цим, практика Європейського Суду щодо практики українських судів є переконливим прецедентом, у якому Верховний Суд зобов'язаний взяти до уваги справу (правову позицію), враховувати вже вирішені ЄСПЛ справи (у разі повторного розгляду справи в установленому порядку) за умови можливості взяти це рішення до уваги без порушення національного законодавства. Що стосується практики інших судів, то вони зобов'язані враховувати правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, оскільки вони, по суті, є тлумаченням Конвенції [13]. Дійсно, юридично грамотною буде позиція підтримки такого факту, що практика ЄСПЛ фактично формує систему правозастосування Конвенції, адже у своїх рішеннях Суд спирається на матеріальні норми – відповідні статті Конвенції.

Слід зауважити, що рішення ЄСПЛ в Україні для системи кримінального права є варіантом правозастосування, однак вони не набули обов'язковості для прийняття певних рішень або проведення дій. Незважаючи на це, впровадження практики ЄСПЛ у правоохоронну діяльність носить рекомендований характер. Тобто має місце ситуація, коли практика Європейського суду по суті є джерелом права, а рішення національних судів не належать до системи джерел права, оскільки, за загальним правилом, не створюють нові правила,

а лише застосовувати чинне законодавство. Іншими словами, справи ЄСПЛ офіційно не вважаються прецедентами, а є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції. Різноманітність поглядів на правову природу рішень Європейського суду призвела до твердження, що так зване прецедентне право є щось середнє між прецедентним правом у його традиційному розумінні та стало континентальною традицією прецедентного права [14, с. 7–13]

Норми Конституції України мають найвищу юридичну силу і застосовуються як норми прямої дії, якщо інші правові норми їй суперечать або неповно регулюють відповідні правовідносини. Положення міжнародного договору, що не суперечить Конституції України, та рішення ЄСПЛ застосовуються, якщо норми цього Кодексу суперечать вимогам цих джерел права або неповно регулюють відповідні правовідносини. Практика Верховного Суду застосовується з урахуванням її відповідності засадам Конституції України, міжнародно-правовим актам, рішенням ЄСПЛ і законам України, якщо ці джерела мають прогалини в правовому регулюванні або неповноту. Очевидно, що прецедент можна зарахувати до особливих джерел права, однак при цьому необхідно враховувати особливості судової правотворчості. Аналогічно не можна однозначно стверджувати про роль судової практики ЄСПЛ в системі кримінального права, адже така практика носить рекомендаційний характер.

На думку М. Козюбри, судова правотворчість не може порушувати єдність правової системи, тобто має відповідати загальним цілям права та цінностям, закріпленим у правовій системі, втіленням якої в демократичному суспільстві є насамперед Конституція [15, с. 38–48]. Дотримання цих цінностей, що забезпечують наскрізну єдність і цілісність правової системи, є однією з головних цілей судової правотворчості. Крім того, судова правотворчість не повинна йти далі, ніж це необхідно для забезпечення стабільності права.

Із цього випливає формування розуміння, зокрема і в рамках кримінально-правових відносин, стосовно недопустимості обмежень тлумаченням прав і свобод людини у процесі судової практики, а тлумачення чинних норм і положень не повинні призводити до звуження змісту та обсягу прав і свобод людини або спотворювати розуміння їх сутності тощо.

Розглядаючи роль практики ЄСПЛ в межах кримінального права ми звернули увагу на те, що в рамках даного аналізу важливим буде дослідження взаємодії судової правотворчості та практики ЄСПЛ, яка поступово стає її елементом, адже кримінальна юстиція в переважній більшості випадків під час прийняття проміжних або остаточних судових рішень звертається до рішень ЄСПЛ.

Деякі вчені вважають, що прецедент є необхідним для національної правової системи, оскільки він спрямований на забезпечення динамізму та підвищення ефективності, деталізацію правового регулювання захисту прав та інтересів людини судом [16]. Ми погоджуємося з позицією тих науковців, які вважають, що прецедент у національній правовій системі існував завжди, а відсутність закріплення статусу джерела не означає його заперечення в сучасній правовій думці. Судовий прецедент в Україні – це, по суті, прецедент тлумачення, який розвиває та деталізує положення законодавства, тлумачить суперечливий або нечіткий зміст правових норм, тобто робить закон переконливим і сприяє виробленню єдиного підходу до застосування законодавства.

В Україні існує декілька проблемних питань щодо застосування практики ЄСПЛ, які потребують вирішення. Таким чином, згідно з вимогами ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» «суди повинні використовувати офіційний переклад рішення ЄСПЛ, який публікується в юридичному виданні, що поширюється серед юристів, або, за відсутності перекладу, оригінальний текст [9]. Існують труднощі через відсутність відповідних навичок та філологічної підготовки суддів. Також

у судовій практиці трапляються випадки, коли через відсутність офіційного перекладу рішення ЄСПЛ суд відмовляється брати до уваги аргументи сторін, які базуються на положеннях Конвенції та практиці ЄСПЛ. На нашу думку, слід акцентувати увагу на пропозиціях науковців, які неодноразово висувалися у численних теоретичних дослідженнях. Серед таких слушних пропозицій можна виділити створення Єдиної бази рішень ЄСПЛ в офіційному перекладі державною мовою, а також розробку та поширення відповідних рекомендацій із застосування судами практики ЄСПЛ [6].

Повнота дослідження потребує звернення до емпіричних даних, зокрема ми проаналізували вибірково по 10 судових рішень у сфері кримінального судочинства різних регіонів України за 2020 та 2022 роки із Єдиного державного реєстру судових рішень для того, щоб прослідкувати динаміку поширення практики ЄСПЛ, тобто чи стала вона більш застосовуваною або навпаки показники частоти звернення до такої практики знизилися [17]. Так, із проаналізованих судових рішень із Єдиного державного реєстру судових рішень у сфері кримінального судочинства за 2020 рік на практику рішень ЄСПЛ судді спираються у 4 рішеннях із 10, а у 2022 році – у 7 судових рішеннях із 10, що свідчить про зростання потреби у зверненні до практики ЄСПЛ. В переважній більшості випадків у текстах судових рішень судді наводять зразки правозастосування, зокрема в аспекті кваліфікації кримінальних правопорушень, які містяться у справах ЄСПЛ:

– «суд приймає до уваги п. 57 рішення Європейського суду з прав людини у справі «К.Ф. проти Німеччини», згідно з яким наявність «обґрунтованої підозри» означає, що вже існують факти або інформація, які спроможні переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа, ймовірно, вчинила правопорушення» [18];

– «у справі «Москаленко проти України» (рішення від 20.05.2010 року п. 36) Європейський суд зазначив, що органи судової влади

неодноразово посилалися на імовірність того, що до заявника може бути застосоване суворе покарання, враховуючи тяжкість злочинів, у скоєнні яких він обвинувачувався» [19].

Слід констатувати позитивну динаміку звернень до практики ЄСПЛ у діяльності національних судів України, що свідчить про провідну роль ЄСПЛ у забезпеченні безпеки людини [20, с. 123] і більш наочно можна продемонструвати за допомогою діаграм 1, 2.

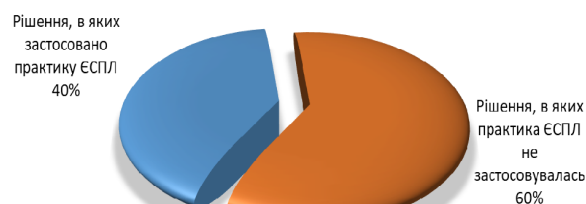
Висновки з проведеного дослідження.

В рамках даної наукової статті нами проаналізовано особливості застосування судової практики ЄСПЛ в кримінальному праві України. Серед ключових особливостей слід назвати звернення до практики ЄСПЛ під час визначення ступеня суспільної небезпечності діяння, кваліфікації кримінального правопорушення або вирішення питання про призначення покарання. Наголошуємо також на тому, що звернення до практики ЄСПЛ в судових рішеннях носить виключно рекомендаційний характер, адже теоретичні існують випадки, коли немає необхідності звертатися до судової практики Суду. Однак у інших випадках таке звернення повинно бути обґрунтованим, а рішення – доречними у конкретній справі. На нашу думку, слід акцентувати увагу на пропозиціях науковців, які неодноразово висувалися у численних теоретичних дослідженнях. Серед таких слушних пропозицій можна виділити створення Єдиної бази рішень ЄСПЛ в офіційному перекладі державною мовою, а також розробку та поширення відповідних рекомендацій із застосування судами практики ЄСПЛ.

Анотація

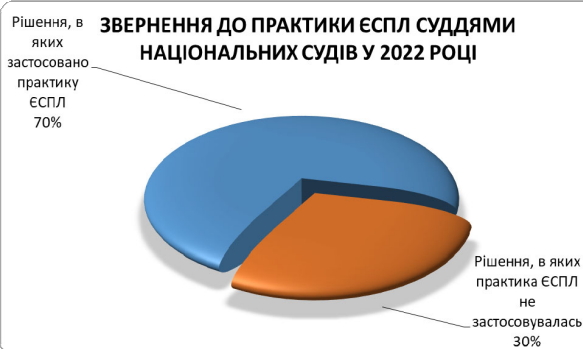
У науковій статті розглянуто особливості застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному праві України. Автор глибоко досліджує особливості імплементації міжнародної судової практики у розвиток кримінальної юстиції та кримінально-правових відносин. Дослідження ґрунтується на емпіричному матеріалі, аналіз якого відображено у відповідних діаграмах за допомогою методу моделювання. Звернено увагу на тенденції посилення кореляції національного кримінального законодавства із міжнародним та звернення до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Дослідник звертається до вивчення та запозичення європейського правового досвіду та правової доктрини, які відіграють важливу роль

ЗВЕРНЕННЯ ДО ПРАКТИКИ ЄСПЛ СУДДЯМИ
НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ У 2020 РОЦІ

Діаграма 1. Звернення до практики ЄСПЛ у 2020 році

ЗВЕРНЕННЯ ДО ПРАКТИКИ ЄСПЛ СУДДЯМИ
НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ У 2022 РОЦІ

Діаграма 2. Звернення до практики ЄСПЛ у 2022 році

Нами досліджено судові рішення у сфері кримінального судочинства за 2020 та 2022 роки, в результаті чого з'ясовано, що динаміка застосування рішень Європейського суду з прав людини набула позитивного характеру, про що свідчить збільшення кількості судових рішень, в рамках яких судді звернулися до судової практики ЄСПЛ.

у кореляції української системи права із існуючими принципами і нормами міжнародного права. Рішення Європейського суду з прав людини автор розглядає як платформу для впровадження рекомендованих міжнародних стандартів у сфері дотримання прав і свобод людини. Дослідження ґрунтується на здійсненні аналізу практики Європейського суду з прав людини в аспекті її застосування в рамках кримінального права та зверненні на ключові аспекти такого застосування, особливо якщо це стосується вимог забезпечення принципу верховенства права. Також дослідження висвітлює вирішення питання про джерело права та визначення його ролі у тематиці застосування практики Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що правовій системі, в межах якої перебуває Україна, не є притаманним судовий прецедент, рішення ЄСПЛ носять прецедентний характер та обов'язково враховуються не тільки під час судового розгляду, але й на досудовому провадженні. В рамках обговорення значення судового прецеденту, автор не робить його обов'язковість аксіоматичною, зауважуючи, що вона носить рекомендаційний характер.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судова практика, правозастосування, кримінальна юстиція, кримінальне право, кримінально-правові аспекти.

Berezniak V. S. Application of the practice of the European Court of Human Rights in the criminal law of Ukraine

Summary

The scientific article examines the peculiarities of the application of the practice of the European Court of Human Rights in the criminal law of Ukraine. The author deeply explores the peculiarities of the implementation of international judicial practice in the development of criminal justice and criminal-legal relations. The study is based on empirical material, the analysis of which is displayed in the appropriate diagrams using the modeling method. Attention is drawn to the tendency to strengthen the correlation of national criminal legislation with international and appeal to international standards in the field of human rights protection.

Recently, there has been a tendency to update the judicial practice of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR), regardless of the field of law. Despite the fact that the legal system within which Ukraine is located does not have a judicial precedent, the decisions of the ECtHR are precedential in nature and must be taken into account not only during the trial, but also during the pre-trial proceedings. No less important is the consideration of practice when determining a socially dangerous act as a criminal one, that is, the implementation of the qualification.

The study also highlights the solution to the issue of the source of law and the definition of its role in the application of the practice of the European Court of Human Rights. Despite the fact that the legal system within which Ukraine is located does not have a judicial precedent, the decisions of the ECtHR are precedential in nature and must be taken into account not only during the trial, but also during the pre-trial proceedings. As part of the discussion of the importance of judicial precedent, the author does not make its obligation axiomatic, noting that it is of a recommendatory nature.

Key words: European Court of Human Rights, judicial practice, law enforcement, criminal justice, criminal law, criminal law aspects.

Список використаних джерел:

1. Волошанівська Т. Застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 258–262.
2. Неледва Н. В. Вплив актів міжнародних судових установ на національне кримінально-процесуальне право. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_27_17 (дата звернення: 12.02.2023).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: документ 995_004. Подано в редакції від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.02.2023).
4. Марченко А. А. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини. *Шостий апеляційний адміністративний суд*: офіційний веб-сайт. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/m/2213-osoblivosti-zastosuvannya-praktiki-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudini.html> (дата звернення: 10.02.2023).
5. Human Rights Compliant Criminal Justice System in Ukraine. *Council of Europe Office in Ukraine*: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/human-rights-complaint-criminal-justice-system-in-ukraine> (дата звернення: 10.02.2023).
6. Jafarov, H. R., Tsekhan, D., Lutsyk, V., & Baranenko, D. (2022). Judicial precedent and practice of the ECHR in criminal law. *Amazonia Investiga*, 11(52), 195–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.21>
7. Sakhnyuk V.V. The role and place of judicial precedent in the system of sources of national law. *Young scholar*. 2017. № 5(1). P. 119–122. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/30.pdf> (дата звернення: 10.02.2023).
8. Завгородня К. В., Сліпченко В. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : ДДУВС. 2015. 41 с.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України в редакції від 02.12.2012 №3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 10.02.2023).
10. Завгородній В. А. 3-13 Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.
11. Дячок О. М. Деякі проблеми правового регулювання експертизи під час кримінального провадження. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 р.). Кривий Ріг : Поліграфічне підприємство «Геліос-Принт», 2017. С. 279–280.
12. Шаповалова І. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею при призначенні експертизи. *Слово Національної школи суддів України*. № 2(27), 2019. С. 91–100.
13. Soroka, O. O. Some issues of application of ECtHR practice (criminal law aspect). *Law and society*, 2014, 1–2, 263–268. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1-2_2014/62.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
14. Тертишник, В.М. Реалізація правових позицій та практики ЄСПЛ у вирішенні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція*, 1(16), 2016. 7–13. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vamsup_2016_1_3 (дата звернення: 10.02.2023).
15. Козюбра М.І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість справедливості. *Право України*, 10, 2016. С. 38–48. URL: https://rd.ua/storage/attachments/Козюбра_2016_Судова%20правотворчість_аномалія%20чи%20іманентна%20властивість%20правосуддя.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
16. Стрежнев Г. Д. Судова практика ЄСПЛ як приклад правотворчої діяльності судових органів в умовах кримінально-процесуального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 7, 2021. С. 262–264. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/67.pdf (дата звернення: 10.02.2023).

17. Єдиний державний реєстр судових рішень: офіційний веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2023).
18. К.Ф. проти Німеччини: рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-105942&filename=CASE%20OF%20K.-F.%20%20v.%20GERMANY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf> (дата звернення: 10.02.2023).
19. Москаленко проти України: справа за заявою №37466/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_797#Text (дата звернення: 10.02.2023).
20. Шаблистий В. В., Людвік В. Д., Терещенко А. І. Морально-етичний зміст рішень Європейського суду з прав людини: кримінально-правовий вимір. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2(99). С. 119–124 (дата звернення: 10.02.2023).

Боровик А. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін,
проректор з наукової роботи
Міжнародний економіко-гуманітарний університету
імені академіка Степана Дем'янчука*

ВІК, З ЯКОГО МОЖЕ НАСТАВАТИ КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Необхідним елементом складів кримінально караних посягань на представників влади є суб'єкт цих деліктів. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. У цьому законодавчому положенні закріплено обов'язкові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, характерні зокрема й посяганням на представників влади: 1) це фізична особа; 2) вона осудна; 3) вона вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

У теорії кримінального права дискусійними залишається низка питань, пов'язаних із цими ознаками суб'єктів кримінальних правопорушень. Насамперед йдеться про кримінальну відповідальність юридичних осіб, обмежено осудних, спеціальних суб'єктів кримінально протиправних деліктів, а також вік, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [1; 2; 3; 4; 5; 6]. На ці проблеми неодноразово звертали увагу вчені. Водночас в межах цієї статті увага буде зосереджена саме на віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 351-1, 351-2 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян знайшли відображення у працях Г. Є. Болдаря, Л. П. Брич, А. С. Габуди, Н. О. Гуторової, Ю. П. Дзюби, Л. В. Дороша, О. О. Дудорова, О. В. Зайцева, І. М. Залялової, О. О. Кашкарова, В. А. Клименка, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого та інших. Водночас низка питань у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними, а тому потребують подальших наукових розвідок.

Мета статті полягає у дослідженні доцільності й обґрунтованості встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 351-1, 351-2 КК України.

Виклад основного матеріалу. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є обов'язковою ознакою як загального, так і спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. У теорії кримінального права розрізняють такі види віку, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність, як загальний (з 16 років), знижений (з 14 до 16 років), підвищений (з 18 і більше років). При цьому вчені дискутують про те чи можна лише за ознакою зниженого чи підвищеного віку, з якого

відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність, визнати суб'єкта спеціальним [7, с. 45]. В. І. Осадчий слушно зауважує, що знижений вік, з якого настає кримінальна відповідальність, додатковою ознакою спеціального суб'єкта не є [8, с. 136–137]. Логічною в цьому випадку видається і позиція А. А. Вознюка відповідно до якої досягнення особою будь-якого віку, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність, є обов'язковою ознакою, яка характерна для будь-якого суб'єкта злочину. Однак її наявність у фізичної осудної

особи без додаткової факультативної ознаки, характерної для певного складу злочину, не дає підстави визнати суб'єкт злочину спеціальним [7, с. 47]. Позиції науковців є науково-обґрунтованими, а тому будуть взяті за основу в цьому дослідженні.

Встановлюючи кримінальну відповідальність за різні прояви посягань на представників влади та інших потерпілих, законодавець диференційовано підійшов до визначення віку, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за посягання на
представників влади та інших потерпілих**

Стаття КК	Частина статті КК	Вік, з якого настає кримінальна відповідальність	
		з 14 р.	з 16 р.
1	2	3	4
Стаття 342. Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб	1. Опір представникові влади, крім державного виконавця, приватного виконавця, під час виконання ним службових обов'язків		+
	2. Опір працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, державному виконавцю чи приватному виконавцю під час примусового виконання рішень, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку або уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб		+
	3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, поєднані з примушенням цих осіб шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій		+
Стаття 343. Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця	1. Вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, а також близького родича державного виконавця або приватного виконавця з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків, здійсненню судово-експертної діяльності або добитися прийняття незаконного рішення		+
	2. Ті самі дії, якщо вони перешкодили запобіганню кримінальному правопорушенню чи затриманню особи, яка його вчинила, або вчинені службовою особою з використанням свого службового становища		+

1	2	3	4
Стаття 344. Втручання у діяльність державного діяча	1. Незаконний вплив у будь-якій формі на Президента України, Голову Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голову Конституційного Суду України, суддю Конституційного Суду України, Голову чи члена Вищої ради правосуддя, Голову чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або його представника, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Державного бюро розслідувань, Директора Бюро економічної безпеки України, Генерального прокурора, Голову Рахункової палати або іншого члена Рахункової палати, Голову або члена Центральної виборчої комісії, Голову Національного банку України, члена Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України, члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень		+
	2. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою з використанням свого службового становища		+
Стаття 345. Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу	1. Погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків		+
	2. Умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків	+	
	3. Умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків	+	
	4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені організованою групою	+	+
Стаття 346. Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча	1. Погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також викраденням або позбавленням волі щодо Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду чи вищих спеціалізованих судів, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Бюро економічної безпеки України, Директора Державного бюро розслідувань, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії України, а також щодо їх близьких родичів, вчинена у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю		+

1	2	3	4
	2. Умисне заподіяння особам, зазначеним в частині першій цієї статті, середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи легких тілесних ушкоджень, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій у зв'язку з їх державною або громадською діяльністю	+	
	3. Умисне заподіяння особам, зазначеним в частині першій цієї статті, тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку з їх державною або громадською діяльністю	+	
Стаття 347. Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця	1. Умисне знищення або пошкодження майна, що належить працівникові правоохоронного органу, працівникові органу державної виконавчої служби, приватному виконавцю (у тому числі після звільнення з посади) чи їхнім близьким родичам, у зв'язку з виконанням службових обов'язків працівником правоохоронного органу або примусовим виконанням рішень державним виконавцем чи приватним виконавцем (у тому числі у минулому) 2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки	+	+
Стаття 348. Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця	Вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку	+	
Стаття 349. Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника	Захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів з метою спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника	+	
Стаття 351. Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради	1. Невиконання службовою особою законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, створення штучних перешкод у їх роботі, надання їм завідомо неправдивої інформації		+
	2. Невиконання службовою особою законних вимог комітетів Верховної Ради України, тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України чи спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, створення штучних перешкод у їх роботі, надання недостовірної інформації		+
Стаття 351-1. Перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати	1. Невиконання службовою особою законних вимог Рахункової палати, члена Рахункової палати, створення штучних перешкод у їх роботі, надання їм завідомо неправдивої інформації		+
Стаття 351-2. Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України	1. Невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу чи члена Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, створення штучних перешкод у їх роботі		+

Аналіз зазначених даних свідчить про те, що за більшість посягань на представників влади (ст. 342, 343, 344, ч. 1, 4 ст. 345, ч. 1 ст. 346, ч. 1 ст. 347, ст. 351, 351-1, 351-2 КК України) кримінальна відповідальність настає 16 р. Натомість за окремі з цих діянь (ч. 2, 3, 4 ст. 345, ч. 2, 3 ст. 346, ч. 2 ст. 347, ст. 348, 349 КК України) вона настає з 14 р.

В основі встановлення мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за окремі посягання на представників влади, очевидно покладено насамперед такий критерій як можливість особи після досягнення цього віку цілком усвідомлювати суспільну небезпеку відповідних кримінально протиправних діянь.

Положення ч. 2 ст. 22 КК щодо кримінальної відповідальності осіб, що вчинили певні види кримінальних правопорушень у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, ймовірно сформульовано на підставі таких критеріїв: 1) здатності осіб, які досягли віку 14 років, усвідомлювати суспільну небезпечність і кримінальну протиправність таких діянь; 2) високий рівень суспільної небезпечності відповідних посягань, їх умисна форма вини; 3) відносна поширеність цих діянь серед осіб, які досягли віку 14 років; 4) наявність кримінально-правових заходів, що можуть бути застосовані до осіб певного віку та здійснювати щодо них репресивний і виховний вплив [9, с. 140; 10, с. 237; 11, с. 83].

Рішення щодо встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності з чотирнадцяти років було прийнято законодавцем з урахуванням даних медицини, психології, педагогіки та інших наук, а також на підставі розвитку і формування людського організму на різних стадіях життєвого шляху [12, с. 141].

Як слушно відмічає В. І. Осадчий встановлення зниженого віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, за окремі з досліджуваних деліктів зумовлено тим, що в 14-річному віці особа здатна усвідомлювати власні дії та керувати ними, розуміти шкідливість умисного посягання на здоров'я,

життя, волю, власність працівника правоохоронного органу, інших осіб у зв'язку з їх діяльністю. Заборона щодо заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому, його близьким родичам у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також посягання на життя цих осіб, волю або власність, доступна розумінню 14-річних. Якщо ж особа вчиняє такі посягання, вона свідомо демонструє неповагу до закону, виказуючи тим самим свою зверхність, на що слід адекватно реагувати [13, с. 112–113].

Має рацію і А. В. Бойко в тому, що з огляду на важливість такого об'єкта кримінально-правової охорони як життя і здоров'я людини та здатності більшості неповнолітніх усвідомлювати їхню цінність, а також те, що до неповнолітніх можуть бути застосовані заходи державного примусу з боку працівників правоохоронних органів, а дії неповнолітніх можуть бути антисоціальними, антивладними виявами, спрямованими на уникнення заходів примусу й іншої правомірної діяльності працівників правоохоронних органів шляхом посягання на їхнє життя або здоров'я, встановлення зниженого віку кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 3 ст. 345 КК України є необхідним [14, с. 12].

Незважаючи на це науковці неодноразово висловлювали пропозиції щодо зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за окремі з досліджуваних деліктів.

На переконання І. І. Давидович український законодавець при встановленні мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, не відходить від загальноприйнятих у більшості країн світу меж [2, с. 128–130]. Натомість А. А. Вознюк зауважує, що у кримінальному законодавстві зарубіжних країн мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, варіюється від 7 до 16 років (середній показник становить 11 років 6 місяців). Розрив між мінімальним віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність

за КК України (14 років), та середнім віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність за законодавством зарубіжних країн, – 2 роки 6 місяців. Зазначений середній вік у зарубіжних країнах майже тотожний мінімальному віку, з якого за вітчизняним законодавством до особи можуть застосовувати примусові заходи виховного характеру в разі вчинення нею злочину після досягнення 11-річного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [15, с. 282–283].

Незважаючи на те, що в законодавстві інших країн мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, може бути меншим 14 р. ми не можемо сліпо наслідувати зарубіжний досвід не враховуючи реалії сфери кримінальної юстиції в Україні.

Водночас варто констатувати певну непослідовність законодавця в тому що в одних випадках кримінальна відповідальність настає з 14 років, а в інших подібних випадках – з 16 років. Не випадково М. І. Хавронюк звертає увагу на недосконалість ст. 22 КК України та непослідовність законодавця щодо встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [16, с. 82–83].

Перейдемо ж безпосередньо до предмета дослідження. Наприклад А. С. Габуда пропонує за опір, який супроводжується застосуванням насильства чи погрози його застосування або поєднаний з примушенням потерпілого до виконання явно незаконних дій, відповідальність встановити з чотирнадцяти років [17, с. 15]. Правильність чи помилковість його позиції, як видається, залежить від правил, які застосовуватимуть під час кваліфікації опору в таких ситуаціях: лише за ч. 3 ст. 342 КК України чи за сукупністю з іншими статтями Особливої частини цього кодексу. Якщо лише за ст. 342 КК України, то його пропозиція є слушною, якщо ж за сукупністю, то завдане ним насильство буде охоплюватися іншими статтями КК, наприклад, ч. 2, 3 ст. 345 чи 346 КК України.

Декілька вчених обґрунтовує необхідність зниження мінімальної межі віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України.

В. В. Шаблистий обґрунтовує доцільність зниження віку кримінальної відповідальності за вчинення погрози вбивством до 14 років, оскільки особи віком від 14 до 16 років здатні усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку таких дій; учинення погрози вбивством серед осіб цього віку є досить поширеним; пропонувані зміни відповідають підставам і принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь [18, с. 5–6]. На його думку, якщо неповнолітній віком від 14 до 16 років не може мати очевидного уявлення про суспільну небезпеку погрози вбивством, то він не може мати й відповідного уявлення про власне вбивство. І навпаки, якщо особа бажає або свідомо допускає настання смерті потерпілого внаслідок учиненого нею діяння, то вона повинна бажати виникнення в нього негативних емоцій у вигляді страху. Доведення погрози вбивством до відома її адресата за наявності реальних підстав побоюватися здійснення цієї погрози свідчить про правильну оцінку ступеня суспільної небезпеки таких дій і їх можливих наслідків. Отже, у законодавчому встановленні віку кримінальної відповідальності є певна суперечність, яку необхідно усунути, знизивши вік кримінальної відповідальності за погрозу вбивством до 14 років. Інакше йтиметься про ситуацію, за якої діям, що фактично мають однакову природу (наприклад, замах на вбивство і погроза вбивством, супроводжувана насильством), дають різну правову оцінку [18, с. 11]. З такою позицією погодитися складно, оскільки погроза вбивством, що супроводжувалася насильством менш суспільно небезпечне діяння, ніж замах на вбивство, оскільки замах свідчить про те, що особа бажає смерті іншій людині і спрямовала на це своє діяння. Натомість при погрозі вбивством, особа може не мати наміру вбити

особу. Хоча аргументи дослідника щодо можливості усвідомлення погрози вбивством особами у віці 14 років заслуговують на увагу.

Заслуговують на увагу аргументи В. П. Беленка, який обґрунтовуючи свою позицію зазначає, що склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 345 КК України, не включено до ч. 2 ст. 22 КК України. Натомість вимагання – злочин, передбачений ст. 189 Кодексу, який з об'єктивної сторони полягає у вимозі передачі чужого майна чи права на майно або вчиненні будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженні прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженні чи знищенні їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошенні відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, – визнають таким, за який особа може нести кримінальну відповідальність із 14-річного віку. Отже, особа віком від 14 до 16 років здатна й повинна усвідомлювати ступінь суспільної небезпеки вчинюваного нею діяння, передбаченого ст. 189 КК України або ч. 2, 3 ст. 345 Кодексу, а також, відповідно, мотив, яким вона керується, та мету, до якої прагне. На його думку, мотив у злочинах, передбачених ч. 1, 2, 3 ст. 345 КК України, є однаковим і полягає в прагненні винної особи перешкодити працівникові правоохоронного органу виконати покладені на нього службові обов'язки, як безпосередньо в момент посягання, так і в майбутньому, або ж із мотиву помсти за таку діяльність у минулому (більш докладно цей аспект досліджуваної проблеми буде розглянуто нижче). Метою є свідоме вчинення психічного або фізичного насильства щодо працівника правоохоронного органу, що призведе до конкретних суспільно небезпечних наслідків. Спосіб учинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України, майже повністю збігається з аналогічною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 189 КК України, – вимаганням [19, с. 195–196; 20, с. 72–73].

У проєкті нового КК суб'єктом кримінального правопорушення пропонується визнавати особу, яка вчинила його після досягнення 15-річного віку (ст. 2.3.7.) [21]. Відтак, з одного боку, автори знижують загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а, з другого, підвищують такий вік стосовно тих злочинів, які нині передбачені в ч. 2 ст. 22 КК. Така позиція науковців видається недостатньо аргументованою.

А. А. Вознюк зазначає, що нині особи з 14-річного або й більш раннього віку усвідомлюють суспільну небезпечність навіть більшої кількості злочинів, ніж ті, що передбачені в ч. 2 ст. 22 КК України. У сучасному світі інтелектуальний та фізичний розвиток дітей відбувається швидкими темпами. Тому в перспективі можна говорити і про можливість притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб із більш раннього віку, ніж 14 років [15, с. 282].

Позиція авторів проєкту і А. А. Вознюка не враховує сучасних реалій виконання та відбування покарання. Про зниження віку, з якого настає кримінальна відповідальність в цілому, можна говорити лише в тому випадку, коли в країні існуватиме ефективна система виконання та відбування покарань, що передбачатиме реальне виправлення та перевиховання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. До цього моменту такі позиції видаються передчасними, оскільки вона суперечить принципу гуманізації кримінального законодавства і можуть призвести лише до росту кримінально-протиправної діяльності в державі.

Звернемося до судової практики (див. таблицю 2).

Вивчення статистичних даних про склад засуджених за 2021 р. свідчить про те, що за вказаний період за злочини, передбачені ст. 342, 343, 345, 347, 348 КК України, засуджено лише 4 особи віком від 16 до 18 років і жодної особи віком від 14 до 16 років. Суб'єктами цих злочинів у більшості випадків є особи старшого віку.

Таблиця 2

Вік засуджених на момент вчинення злочинів, передбачених ст. 342-348 КК, у 2021 р. [22]

Види злочинів (ст. КК)	Кількість засуджених осіб	Вік засуджених на момент вчинення злочину						
		від 14 до 16 років	від 16 до 18 років	від 18 до 25 років	від 25 до 30 років	від 30 до 50 років	від 50 до 65 років	від 65 років і старше
Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст. 338-360)	1760	0	9	347	316	885	175	28
Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342)	56		1	11	10	28	4	2
Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби (ч. 1 ст. 343)	6			2	1	3		
Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ч. 1-2 ст. 345)	337		3	60	78	176	19	1
Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч. 1 ст. 347)	1					1		
Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348)	1							1

Зазначене ще раз підтверджує тезу про те, що немає особливих потреб у зниженні віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за посягання на представників влади.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід підтримати позицію відповідно до якої будь-який вік, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (загальний, понижений чи підвищений), є ознакою як загального, так і спеціального суб'єкта. Ця ознака не перетворює загального суб'єкта у спеціальний.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що більшість посягань на представників влади (ст. 342, ст. 343, ст. 344, ч. 1, 4 ст. 345, ч. 1 ст. 346, ч. 1 ст. 347, ст. 351, ст. 351-1, ст. 351-2 КК України) кримінальна відповідальність настає 16 р. Натомість за

окремі з цих діянь (ч. 2, 3, 4 ст. 345, ч. 2, 3 ст. 346, ч. 2 ст. 347, ст. 348, ст. 349 КК України) вона настає з 14 р.

Окремі пропозиції вчених щодо зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, за окремі з досліджуваних деліктів, заслуговують на увагу і засвідчують певну непослідовність законодавця в тому що в одних випадках кримінальна відповідальність настає з 14 років, а в інших подібних випадках – з 16 років. Однак на сьогодні немає особливих потреб у зниженні віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за посягання на представників влади, окрім тих, про які йдеться у ч. 2 ст. 22 КК України.

Про зниження віку, з якого настає кримінальна відповідальність в цілому, можна говорити лише в тому випадку, коли в країні існуватиме ефективна система виконання

та відбування покарань, що передбачатиме реальне виправлення та перевиховання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. До цього моменту такі позиції видаються перед-

часними, оскільки вона суперечить принципу гуманізації кримінального законодавства і можуть призвести лише до росту кримінально-протиправної діяльності в державі.

Анотація

У статті на підставі аналізу наукової літератури та судової статистики досліджено доцільність й обґрунтованість встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 351-1, 351-2 КК України.

Підтримано позицію відповідно до якої будь-який вік, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (загальний, понижений чи підвищений), є ознакою як загального, так і спеціального суб'єкта. Ця ознака не перетворює загального суб'єкта у спеціального.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що більшість посягань на представників влади (ст. 342, ст. 343, ст. 344, ч. 1, 4 ст. 345, ч. 1 ст. 346, ч. 1 ст. 347, ст. 351, ст. 351-1, ст. 351-2 КК України) кримінальна відповідальність настає 16 р. Натомість за окремі з цих діянь (ч. 2, 3, 4 ст. 345, ч. 2, 3 ст. 346, ч. 2 ст. 347, ст. 348, ст. 349 КК України) вона настає з 14 р.

Аргументовано, що окремі пропозиції вчених щодо зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, за окремі з досліджуваних деліктів, заслуговують на увагу і засвідчують певну непослідовність законодавця в тому що в одних випадках кримінальна відповідальність настає з 14 років, а в інших подібних випадках – з 16 років. Однак на сьогодні немає особливих потреб у зниженні віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за посягання на представників влади, окрім тих, про які йдеться у ч. 2 ст. 22 КК України.

Про зниження віку, з якого настає кримінальна відповідальність в цілому, можна говорити лише в тому випадку, коли в країні існуватиме ефективна система виконання та відбування покарань, що передбачатиме реальне виправлення та перевиховання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. До цього моменту такі позиції видаються передчасними, оскільки вона суперечить принципу гуманізації кримінального законодавства і можуть призвести лише до росту кримінально-протиправної діяльності в державі.

Ключові слова: вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; суб'єкт кримінального правопорушення; кримінальна відповідальність; посягання на представників влади; опір; працівник правоохоронного органу; державний діяч; погроза; насильство; посягання на життя; втручання у діяльність.

Borovyk A. V. The age when criminal liability may arise for assaulting representatives of the authorities

Summary

According to the analysis of scientific literature and judicial statistics, the article examines the expediency and reasonableness of establishing the age when criminal liability may arise for the crimes provided for in Art. 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 351-1, 351-2 of the Criminal Code of Ukraine.

The position is supported: according to the Criminal Code any age when criminal liability may arise (general, reduced or increased) is a sign of both a general and a special subject. This feature does not turn the general subject into a special one.

According to the results of the conducted research, it was established that the majority of assaults on representatives of the authorities (Art. 342, Art. 343, Art. 344, Part 1, Art. 4, Art. 345, Part 1,

Art. 346, Part 1, Art. 347, Art. 351, Art. 351-1, Art. 351-2 of the Criminal Code of Ukraine) criminal liability accrues in 16 years. Instead, it comes into effect from 14 for some of these acts (Parts 2, 3, 4 of Art. 345, Part 2, 3 of Art. 346, Part 2 Art. 347, Art. 348, Art. 349 of the Criminal Code of Ukraine).

It is argued that the individual proposals of scientists to reduce the age when criminal liability may arise for some of the torts under investigation deserve attention and testify to a certain inconsistency of the legislator because criminal liability arises from the age of 14 in some cases, and in 16 years old in other similar cases. However, today there is no particular need to lower the age from which criminal liability may arise for assaulting representatives of the authorities, except for those referred to in Part 2 of Article 22 of the Criminal Code of Ukraine.

We can talk about lowering the age of criminal responsibility in general only if there is an effective system of execution and serving of punishments in the country, which will provide real correction and re-education of persons who have committed criminal offenses. Until now, such positions seem premature, as they contradict the principle of humanization of criminal legislation and can only lead to the growth of criminal and illegal activities in the state.

Key words: the age when criminal liability may arise; the subject of a criminal offense; criminal liability; encroachment on representatives of the authorities; resistance; law enforcement officer; statesman; threat; violence; encroachment on life; intervention in the activity.

Список використаних джерел:

1. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: De Lege Ferenda. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 274–291.
2. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 252 с.
3. Вознюк А. А. Відповідальність юридичних осіб за створення злочинних об'єднань та участь у них за законодавством України та інших країн. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 163–169.
4. Дудоров О. О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 133–141.
5. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. *Юридичний вісник*. 2014. № 4(33). С. 128–132.
6. Вознюк А. А. Осудність як ознака суб'єктів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 2(60). С. 100–105.
7. Вознюк А. А. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, – ознака загального чи спеціального суб'єкта злочину? *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг: Геліос-Принт, 2016. С. 44–47.
8. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. К., 2004. 469 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
10. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с. ^[11] Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.
12. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за криміналь-

- ним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 234 с.
13. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 336 с.
 14. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 21 с.
 15. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
 16. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.
 17. Габуда А. С. Кримінально-правова характеристика складу опору особам, наділеним владними повноваженнями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2012. 21 с.
 18. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
 19. Беленок В. П. Окремі питання встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України. *Правова система, громадянське суспільство та держава* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 10–12 трав. 2007 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. С. 165–166.
 20. Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 353 с.
 21. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 30 грудня 2022 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/30/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-30-12-2022.pdf>
 22. Судова статистика. Звіт № 7 про склад засуджених за 2021 рік. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21

Гарасим П. С.

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права і процесу
Національний університет «Львівська політехніка»

ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ НА СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань України яке закріплено в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК), є участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань (УВП). При цьому, якщо виходити з етимологічного значення слова «участь» (виконувати разом з ким-небудь роботу; здійснювати якісь справи; вчиняти спільну дію тощо) [1, с. 663], то варто визнати, що до форм участі громадських об'єднань та їх уповноважених представників у кримінально-виконавчій діяльності (власне, у процесі виконання – відбування покарань) можна віднести й здійснення вказаними суб'єктами соціального моніторингу у сфері виконання покарань.

Правові підстави здійснення такого його виду, як громадський контроль, закріплені в ч. 2 ст. 25 КВК, а деякі засоби – в інших нормах цього Кодексу, а саме – в:

- а) ч. 3 ст. 6 – шляхом здійснення громадського впливу на засуджених;
- б) ст. 24 – у ході відвідування УВП;
- в) ст. ст. 123 – 128-1 – під час проведення заходів виховного впливу на осіб, які тримаються в УВП, включаючи й душпастирську опіку засуджених; ін.

Проте, у силу обмеженого за змістом на законодавчому рівні предмета громадського контролю (його елементом є тільки права засуджених до певних видів покарань), на практиці суб'єкти його здійснення нерідко не надають значення ефективності виконання

персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України визначених у законі завдань кримінально-виконавчого законодавства (ч. 2 ст. 1 КВК).

Такий нормативно-правовий підхід не тільки звужує потенційні можливості даного виду соціального моніторингу, але й виступає однією з детермінант, яка негативно впливає на ефективність кримінально-виконавчої діяльності, учасником якої у визначених у законі випадках є громадськість (ст. 5 КВК) [2, с. 223-230].

Отже, в наявності складна прикладна проблема, що потребує вирішення, включаючи й на доктринальному рівні.

Виходячи з цього метою даної наукової статті є з'ясування соціально-правових можливостей громадського контролю у реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України, а *головним завданням* – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правових засад здійснення даного виду соціального моніторингу з означеної тематики дослідження.

Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить активно розробкою питань, які стосуються досліджуваної у цій статті проблематики, займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, О. А. Гритенко, О. М. Джужа, В. Я. Конопельський, І. М. Копатун, С. Ю. Лукашевич, К. Ф. Погребна, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, у контексті визначення ролі та місця громадського контролю в реалізації

завдань кримінально-виконавчого законодавства України, дана проблематика на науковому рівні досліджена недостатньо, що й обумовило вибір предмета даної роботи.

Результати вивчення змісту відповідних джерел кримінально-виконавчого законодавства України показали, що у ньому не закріплені завдання, які мають бути вирішені в ході здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, що можна віднести до однієї з правових прогалин [3, с. 271–272], одночасно, детермінант (причин, умов і корелянт) [4, с. 187–190], які впливають на ефективність як даного виду соціального моніторингу, так і в цілому на рівень кримінально-виконавчої діяльності, участь у якій, як це витікає із ст. 5 КВК, закріплена у виді спеціального однойменного принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань.

У сконцентрованому (узагальненому) вигляді завдання громадського контролю не визначені й у Законі України «Про громадські об'єднання», що теж можна віднести до детермінант, які знижують рівень реалізації потенційних можливостей громадськості у сфері виконання покарань [2, с. 223–230].

Поряд з цим, варто зазначити, що завдання вказаного виду соціального моніторингу можна вивести теоретичним шляхом, якщо всебічно проаналізувати етимологічне значення деяких слів та правових категорій, що мають безпосереднє відношення до діяльності, пов'язаної із здійсненням громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань (завдання, повноваження, права тощо).

Зокрема, слово «завдання» означає наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи [1, с. 232].

Натомість, слово «повноваження» тлумачать у наукових джерелах як офіційно надане кому-небудь право певної діяльності, ведення справ [5].

У свою чергу, під правом учені розуміють гарантовану нормами права міру можливої

поведінки особи (як фізичної, так і юридичної) [3, с. 238].

Отже, якщо за основу пізнання змісту предмета даної наукової статті (ролі та місця громадського контролю в реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України) взяти завдання, повноваження права, т ін. визначених у законі суб'єктів здійснення даного виду соціального моніторингу (спостережних комісій і піклувальних рад при виховних колоніях) (ч. 2 ст. 25 КВК), а також відповідні положення Закону України «Про громадські об'єднання» то можна констатувати, що здійснення громадськістю належних перевірок дотримання прав засуджених під час виконання покарань є належним підґрунтям та засобом участі їх у діяльності органів і УВП з означеної теми дослідження.

Такий висновок витікає із змісту наступних нормативно-правових актів України, а саме – з:

1. Конституції України, в ст. 36 якої зазначено, громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення інших інтересів, що в повній мірі кореспондуються з положеннями ч. 2 ст. 25 КВК, у якій визначено такий предмет громадського контролю як право засуджених під час виконання кримінальних покарань.

2. Закону України «Про громадські об'єднання», у ст. 1 якого закріплено поняття «громадське об'єднання», основу якого складають конституційні засади його діяльності (ст. 36 Основного закону України), зокрема, мета їх створення і функціонування – захист прав і свобод, задоволення суспільних (економічних, соціальних, культурних, екологічних) та інших інтересів, що не тільки співпадає зі змістом ч. 2 ст. 25 КВК, але й положеннями ч. 2 ст. 1 зазначеного Кодексу, мова у якій ведеться про завдання кримінально-виконавчого законодавства України.

Крім цього, у ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» визначені їх права, аналіз яких дозволяє зробити висновок про те, що ці суб'єкти суспільної діяльності та

їх уповноважені представники можуть брати участь в реалізації визначених у КВК завдань кримінально-виконавчого законодавства України.

3. Положення про спостережні комісії, у підпункті 1 п. 3 якого серед їх завдань виокремлено, що стосується організації та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання.

Більш того, до основних завдань спостережних комісій віднесені ті, які «співзвучні» (тотожні, співпадають за змістовним спрямуванням) із завданнями кримінально-виконавчого законодавства України. Зокрема – це: сприяння органам і УВП у виправленні та ресоціалізації засуджених (підпункт 2 п. 3 Положення); організація виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання (підпункт 3 п. 3); надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання (підпункт 4 п. 3); ін. [6].

Аналогічні по суті завдання закріплені для громадських об'єднань та їх уповноважених представників для піклувальних рад при виховних колоніях, які згідно вимог ч. 2 ст. 25 КВК також віднесені до суб'єктів здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених, які відбувають покарання у вказаних УВП (п. 3 Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах) [6].

4. Інших законодавчих актів, які у тій чи іншій мірі регулюють питання взаємодії органів та УВП з громадськістю, включаючи здійснення громадського контролю, які також дотичні до реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України (Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; «Про пробацію»; «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»; т. ін.).

Якщо у цілому узагальнити результати проведеного аналізу нормативно-правових джерел, що пов'язані із змістом громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, то можна назвати наступні спільні правові риси, які об'єднують діяльність органів і УВП та громадських об'єднань (їх уповноважених представників), що спрямована на реалізацію кримінально-виконавчого законодавства України, а саме – це:

1) Визначення як у КВК (ст. 5) та Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (ст. 2), а також у Законі України «Про громадські об'єднання» (ст. 3) таких спільних для цих суб'єктів і учасників кримінально-виконавчої діяльності спільних принципів функціонування у сфері виконання покарань (прозорості, відкритості, публічності, рівності перед законом, поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина; гуманізму; взаємодії, т. ін.).

Виходячи з цього, у ході здійснення його суб'єктами громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань предметом перевірки (моніторингу, вивчення, дослідження тощо) мають стати наступні результати реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України – щодо:

а) стан дотримання суб'єктами та учасниками кримінально-виконавчих правовідносин [7, с. 12-13] принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК);

б) ефективність забезпечення на всіх рівнях гарантій захисту прав, законних інтересів та обов'язків засуджених;

в) результативність застосування до осіб, які відбувають покарання, визначений у законі заходів впливу на них (ст. 6 КВК);

г) інших завдань, закріплених в ч. 2 ст. 1 вказаного Кодексу.

Зокрема, як показує практика, у сьогоденні найбільш проблемними у зв'язку з цим є завдання, що стосуються запобігання дисциплінарним та іншим правопорушенням, які вчиняються засудженими в процесі виконання

покарань. Так, щорічно зазначені особи притягаються за порушення локалізації в УВП (майже 2 тис. випадків, більшість з яких припадає на житлові зони виправних колоній) [8, с. 21]; вчинення злісної непокори, буйства, фізичного опору персоналу ДКВС України [8, с. 22-23]; зберігання та використання заборонених предметів і виробів [8, с. 17-19]; ін. проступки.

2). Однотипні завдання діяльності органів та УВП, а також громадських об'єднань у сфері виконання покарань, що визначені на законодавчому рівні. Зокрема, як у ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», так і в ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» спільним (об'єднуючим) є завдання, що стосується здійснення державної політики у сфері виконання покарань, у тому числі й шляхом контролю за реалізацією на практиці її завдань (ст. 22, ч. 2 ст. 25 КВК; п. 7 р. I ПВР УВП).

Саме тому, предмет громадського контролю, мова про який ведеться в ч. 2 ст. 25 КВК, має бути розширений та включати у себе не тільки перевірку утримання під час виконання покарань прав засуджених, але й всього процесу виконання – відбування покарань, на що обґрунтовано наполягають деякі учені [2, с. 223-230].

3. Об'єднуюча для персоналу ДКВС України то громадських об'єднань і їх уповноважених представників мета соціального контролю – моніторинг стану, рівня та ефективності захисту інтересів особи, суспільства і держави (ч. 1 ст. 1 КВК, ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», ст. 36 Конституції України та ст. Закону України «Про громадські об'єднання»).

У цьому сенсі варто звернути увагу на той факт, що з часів незалежності України (1991 р.) по сьогодні щорічно з Державного бюджету нашої держави на забезпечення функціонування сфери виконання покарань виділяється тільки 40% від потреб, що визнано на офіційному рівні [9], та викликає

обґрунтовану критику і серйозні зауваження з боку не тільки громадськості в Україні [10] але й міжнародних неурядових організацій [11, с. 163-167].

4. Інші повноваження громадськості, які визначені у відповідних нормативно-правових актах і рекомендаціях [12].

Зокрема, у цьому контексті та у сенсі змісту предмета даної наукової статті звертають на себе увагу наступні правові джерела:

а) Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [13];

б) Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади [14];

в) роз'яснення Міністерства юстиції України від 26.01.2011 «Про удосконалення громадського контролю за дотриманням прав засуджених в установах виконання покарань» [15];

г) інші.

Поряд з цим, варто у зв'язку з цим зауважити, що підвищення ролі та місця громадського контролю у реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України неможливо без його змістовного реформування. Зокрема, логічно було б ч. 2 ст. 25 КВК доповнити частиною третьою такого змісту:

«Метою громадського контролю є не тільки визначення ефективності дотримання прав засуджених під час виконання покарань, але й встановлення стану реалізації органами і установами виконання покарань визначених у законі завдань кримінально-виконавчого законодавства України».

Висновки. Таким чином, результати вивчення наукової літератури, нормативно-правових джерел і практики з питань ролі та місця громадського контролю в реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України, дозволяють стверджувати, що на сьогодні зазначена діяльність має низку правових прогалин, які варто усунути на законодавчому рівні, позаяк від цього залежить у цілому ефективність процесу вико-

нання – відбування покарань, а також результативність дій, спрямованих на досягнення мети покарання.

Анотація. У даній науковій статті, шляхом з'ясування змісту принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань України участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань, визначено деякі соціально-правові можливості громадського контролю у механізмі реалізації завдань вказаної галузі законодавства, а також розроблені у зв'язку цим науково обґрунтовані заходи, спрямовані на усунення існуючих у даному напрямі правових прогалин і колізій.

Зокрема, встановлено, що зміст даного принципу передбачає та дозволяє по своїй суті здійснення вказаного виду соціального моніторингу за процесом виконання – відбування покарань.

Проте, як показали результати вивчення практики діяльності громадських об'єднань та їх уповноважених представників у сфері виконання покарань, досі зазначені суб'єкти контролю досить інертно, формально та безініціативно підходять до участі в діяльності органів і установ виконання покарань щодо забезпечення реалізації у повному об'ємі закріплених у законі завдань кримінально-ви-

конавчого законодавства. При цьому однією з детермінант, яка негативно впливає на даний вид діяльності громадськості, є звужений на законодавчому рівні предмет громадського контролю, який зведений до соціального моніторингу дотримання тільки прав засуджених, залишаючи осторонь оцінку реалізації цими особами своїх законних інтересів і свобод.

Більш того, через правові прогалини громадський контроль здійснюється тільки щодо окремих видів покарань (позбавлення волі на певний строк; арешт та обмеження волі), що, з одного боку, порушує конституційний принцип рівності засудженого перед законом, а з іншого, знижує потенційні можливості участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань.

Виходячи з цього, у даній науковій роботі розроблені науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення правового механізму здійснення громадського контролю з означеної проблематики дослідження.

Ключові слова: завдання; кримінально-виконавче законодавство; громадський контроль; процес виконання – відбування покарань; права засудженого, його законні інтереси і свободи; органи і установи виконання покарань; правовий механізм; правова прогалина.

Garasym P. S. The role and place of public control in the implementation of tasks of criminal law enforcement of Ukraine

Summary

In this scientific article, by elucidating the content of the principle of criminal law enforcement, the execution and serving of punishments of Ukraine, public participation in the activities of bodies and institutions for the execution of punishments in the cases provided for by law, some socio-legal possibilities of public control in the mechanism of implementation of the tasks of the specified branch of legislation are determined, as well as scientifically based measures aimed at eliminating the existing legal gaps and conflicts in this area were developed in this regard.

In particular, it has been established that the content of this principle provides for and essentially allows the implementation of the specified type of social monitoring during the execution process – the serving of punishments.

However, as shown by the results of the study of the practice of activities of public associations and their authorized representatives in the field of execution of punishments, until now the mentioned subjects of control have a rather inert, formal and uninitiative approach to participation in the activities of

bodies and institutions for the execution of punishments in order to ensure full implementation. we have tasks of criminal enforcement legislation fixed in the law. At the same time, one of the determinants that negatively affects this type of public activity is the narrowed subject of public control at the legislative level, which is reduced to social monitoring of compliance with the rights of convicts, leaving aside the assessment of the realization by these persons of their legitimate interests and freedoms.

Moreover, due to legal gaps, public control is carried out only in relation to certain types of punishments (deprivation of liberty for a certain period; arrest and restriction of liberty), which, on the one hand, violates the constitutional principle of the equality of the convicted before the law, and on the other, reduces the potential opportunities for public participation in the cases provided for by law in the activities of bodies and institutions for the execution of punishments.

Based on this, in this scientific work, scientifically based measures have been developed to improve the legal mechanism for the implementation of public control on the specified research issues.

Key words: tasks; criminal executive legislation; public control; execution process – serving sentences; the rights of the convicted person, his legal interests and freedoms; bodies and institutions for the execution of punishments; legal mechanism; legal gap.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
2. Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2019. № 3(9). С. 223–230.
3. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Повноваження. Вікіпедія. URL: [w https://uk.m.wikipedia.org.>wiki](https://uk.m.wikipedia.org.>wiki)
6. Про затвердження положень про спостережні комісії піклувальні ради при спеціальних виховних установах : постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Кримінально-виконавче право : підручник / за ред. Б. М. Головкина, А. Х. Степанюка. 2-ге вид., переоб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.
8. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюлетень. Київ : ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
9. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2015 : доповідь. Донецьк : Донецький Меморіал, 2016. 48 с.
11. Висновки й рекомендації Комітету ООН проти катувань. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України* / за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. С. 163–167.
12. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
13. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.11.2007 № 1035-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

14. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
15. Про удосконалення громадського контролю за дотриманням прав засуджених в установах виконання покарань : роз'яснення Міністерства юстиції України від 26.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Рудик М. М.

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри поліцейського права
Національна академія внутрішніх справ*

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Реальність кримінальних загроз визначає потребу удосконалення форм і методів запобігання кримінальним правопорушенням. У зв'язку з цим, актуальним є питання реалізації заходів віктимологічного запобігання у сфері БДР та експлуатації автомобільного транспорту. На жаль, вітчизняна кримінологія, розробляючи заходи боротьби зі злочинністю, тривалий час відштовхувалась, переважно, від характеристик особи злочинця і тих негативних чинників, що впливають на її формування. Натомість жертві кримінального протиправного посягання не приділялося належної уваги.

На відміну від загальносоціальних заходів контролю над злочинністю, що вимагають усунення великих економічних, політичних і соціальних факторів, що дезорганізують громадську і державну життя, віктимологічне напрямком не вимагає серйозних матеріальних і тимчасових витрат, однак при цьому є найбільш перспективним і гуманним, так як базується на психологічно притаманному всім людям прагненні до самозбереження.

У цьому сенсі видається необхідною орієнтація громадян на те, що подолання страху перед злочинністю і забезпечення безпеки багато в чому знаходяться в їх власних руках. Останнім часом у цьому напрямку здійснюється певна робота – у науково-популярних виданнях і засобах масової інформації з'являються матеріали, в яких містяться практичні поради по забезпеченню безпеки тієї чи іншої діяльності.

Позитивний ефект подібних заходів обумовлений тим, що в процесі попереднього обмірковування людиною своєї поведінки в передбачуваній віктимогенній ситуації в його свідомість закладається певний алгоритм дій і тоді, коли реально створюється така ситуація, первинний шок від посягання виявляється значно слабкіше, а поведінка більш раціональним. Крім того, передбачення і адекватна оцінка ймовірної кримінальної ситуації роблять людей більш обережними, що нерідко запобігає її утворення.

Як показало вивчення наукових джерел, системні дослідження проблеми потерпілого від злочину розпочалися у 1948 році, який і став роком заснування віктимології, як окремого наукового напрямку. В цей час побачила світ монографія відомого американського кримінолога Ганса фон Гентіга «Злочинець та його жертва» [1, с. 45–53]. У ній була обґрунтована теоретична значимість та практична користь віктимології. При цьому перевага даного ним обґрунтування перед іншими (на той час) теоріями соціальних взаємозв'язків була очевидною. Тому основні положення його роботи стали теоретичною базою для майбутніх досліджень у системі відносин «злочинець – жертва». Зокрема, у роботі автор привернув увагу науковців та практиків до потерпілого як до фактору виникнення злочину, а також висунув ідею розуміння злочинності як відносин між носіями злочинності, що спричиняють шкоду, та їх жертвами. Завдяки відокремленню таких типів відносин

й з'явилася можливість не лише аналізувати злочини, які виникли, а й також прогнозувати поведінку осіб, які в майбутньому можуть стати злочинцями, та більш ефективно аналізувати стан латентної злочинності (ці висновки, без сумніву, у повній мірі можуть бути розповсюджені й на практику вивчення аналогічних проблем у місцях позбавлення волі).

На відміну від Гентіга, який розглядає віктимологію як галузь кримінології, румунський вчений Б. Мендельсон вважає віктимологію окремою наукою. Він підходить до віктимології розширено, вважаючи її об'єктом не тільки жертв злочину, а також потерпілих від нещасного випадку, стихійного лиха тощо. Крім того, сама ідея щодо ролі жертви в механізмі вчинення злочинів існує в літературних та інших документальних пам'ятниках світової культури [2]. Зокрема, в поняття жертви були включені, крім жертв злочинів, жертви цілого ряду соціальних та природних явищ. Тому деякі вчені пропонують розглядати віктимологію в широкому та вузькому розумінні слова. Так, щодо віктимології в широкому розумінні існує думка про те, що вона має право на самостійність як наукова дисципліна, оскільки, об'єднуючи вивчення видів жертв, вона повинна вивчати й особливі, лише їй властиві закономірності, а не бути «додатком» до кримінології. У свою чергу, науковці вважають, що віктимологія у вузькому розумінні – це кримінальна віктимологія, що вивчає жертву злочину [3, с. 91-92].

При цьому, більшість зарубіжних вчених (фон Гентінг, Елленбергер, Маннгейм, Вольфган, Пінатель, Гассер та ін.) вважають віктимологію у вузькому розумінні слова галуззю кримінології, тобто пропонується вивчати тільки жертви злочинів [4, с. 305–306]. Зазначені питання були предметом розгляду на засіданні Міжнародного віктимологічного товариства, яке було утворене в Мюнстері (ФРН), де було проведено, розпочинаючи з 1973 по 1989 р., чотири міжнародні симпозиуми.

У сучасний період (2000 рр.) віктимологічні дослідження, як свідчить практика,

мають тенденцію до розвитку в багатьох державах світу. Проте, значимість цього матеріалу для віктимологічної теорії є неоднозначною, адже виникнення та розвиток такого нового напрямку в науці процес є тривалим. В той самий час, на сьогодні він ще не завершений тому, що немає достатньої чіткості щодо теоретичних засад та головних напрямків віктимологічних досліджень.

Таким чином, кримінальна віктимологія вивчає злочинну поведінку під кутом зору обумовленості її якостями потерпілого від кримінального правопорушення (як особистими, так і рольовими), взаєминами із злочинцем та характером його поведінки, виходячи з того, що матеріали досліджень та дані кримінальної статистики показують, що багато із кримінальних правопорушень певною мірою обумовлені поведінкою самих потерпілих.

Аналіз спеціальної літератури показує, що роль жертв ДТП вивчалася фрагментарно, будучи лише одним зі складових елементів у вивченні загальних питань кримінальної віктимології. Крім того, як зауважують вітчизняні кримінологи жертва кримінального правопорушення з точки зору кримінальної віктимології – це потерпіла фізична особа незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у кримінальному процесуальному порядку і чи оцінює себе такою суб'єктивно [5, с. 315–322].

Наведене поняття ґрунтується на об'єктивному критерії, що відбиває реальну подію порушень особою яка керує транспортними засобами. Таким чином, жертва таких порушень є фізична особа, якій було заподіяно тілесні ушкодження будь-якого ступеня тяжкості або смерті, особою, яка керує транспортним засобом і порушила ПДР.

На нашу думку, *під жертвою кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту варто розуміти фізичну особу, якій унаслідок суспільно небезпечних діянь пов'язаних із порушенням правил безпеки завдано фізичної, майнової, моральної шкоди,*

або істотно порушено її основні права внаслідок дії або бездіяльності.

Одним з найбільш важливих умов, що сприяють збільшенню числу ДТП є дії потерпілих, які самі часто сприяють розвитку криміногенної ситуації або її створення. У зв'язку з цим, важливим є вивчення та розробка віктимологічних заходів запобігання для осіб, які керують транспортними засобами.

Віктимологічна ситуація включає:

- особистісно-формуюча віктимна ситуація (система факторів, умов, обставин, що мали вирішальний вплив на формування у потенційної жертви якостей підвищеної віктимності);

- предкримінальна віктимна ситуація (система обставин безпосередньо передують злочину у взаємодії з особистими якостями суб'єкта віктимізації (потенціал жертви);

- кримінально-віктимна ситуація – ситуація безпосереднього вчинення злочину і заподіяння шкоди;

- посткримінальна віктимна ситуація (поведінка жертви після злочину і всі обставини, що впливають на її стан) [4].

Таким чином, зміст віктимологічної ситуації становить сукупність обставин формування особистості з підвищеними віктимними якостями.

Віктимологічне запобігання передбачає організаційні, виховні, технічні, економічні, правові та інші заходи, що мають впливати на зниження рівня віктимності населення. Слід розрізняти потенційних (стосовно яких реального заподіяння шкоди ще не відбулося) і реальних (вже зазнали шкоди) жертв у сфері БДР. Будь-яка жертва як потенційна, так і реальна, володіє певними якостями, що роблять її більш-менш вразливою. Виходячи з цього, варто погодитися із В. В. Хейлик, що рівнями віктимності порушень у цій сфері є:

- 1) вікова віктимність. Ця віктимність характерна, насамперед, особам похилого віку та малолітнім дітям. Літні люди внаслідок вікових особливостей вже втратили здатність швидко приймати оптимально пра-

вильні рішення і реагувати на аварійну дорожньо-транспортну ситуацію. Малолітні діти, навпаки, тільки здобувають необхідні життєві знання та вчаться загальноприйнятим і загальновідомим нормам поведінки в суспільстві, мають невеликий життєвий досвід;

- 2) віктимність-патологія. Вона виражається в наявності в особи будь-яких фізіологічних недоліків, які можуть бути як постійними (наприклад, поганий зір, слух або ж їхня повна відсутність тощо), так і тимчасовими (перелом руки, ноги тощо), що не дозволяють такій особі адекватно реагувати на аварійні ситуації;

- 3) віктимологічна деформація особи. У найзагальнішому вигляді віктимологічну деформацію особи можна визначити як низьку культуру спілкування, зневажливе ставлення до суспільних вимог і норм. Крім того, вона пов'язана з іншими зрушеннями моральної та правової свідомості. Щодо цього дослідження, то віктимологічна деформація особи відбивається в усвідомленому постійному порушенні ПДР;

- 4) стресова віктимність. Така віктимність зумовлена змінами, що відбулися у психічному чи психологічному стані потенційного потерпілого як безпосередньо під час вчинення дорожньо-транспортного злочину, так і задовго до нього [6, с. 181].

Виходячи з вищевикладеного, можна виділити наступні типи жертв у сфері БДР:

- *провокуючий тип* (дії потерпілих мають провокуючий характер, характеризується протиправною чи аморальною поведінкою, зневага до ПДР і норм моралі);

- *необережний тип* (дії потерпілого носять необережний характер, створюючи сприятливі умови для порушення безпеки, ПДР);

- *випадковий тип* (віктимність осіб даних категорій пов'язана з порушенням правил техніки безпеки і ПДР, а також з власною необачністю; «критичний» збіг несприятливих обставин).

У динаміці організації взаємодії між суб'єктами віктимологічного запобігання

правопорушенням можна назвати дві групи послідовних дій:

- до початку взаємодії (аналіз наявних матеріалів; визначення цілей взаємодії; оцінка можливостей взаємодіючих сторін; визначення форм взаємодії та розробка заходів; визначення виконавців, коштів та термінів виконання заходів);

- у процесі взаємодії (аналіз та оцінка віктимологічної обстановки; внесення уточнень до планів дії взаємодіючих сторін щодо нейтралізації та усунення віктимологічних факторів. При цьому не виключається можливість внесення коректив до плану початкових дій, що забезпечить його гнучкість).

Правильна організація взаємодії суб'єктів віктимологічного запобігання правопорушенням сприяє вирішенню низки основних завдань:

- по-перше, своєчасного виявлення або усунення, нейтралізації причин умов, що впливають на віктимізацію громадян;

- по-друге, своєчасному виявленню осіб з підвищеним ступенем віктимності та комплексному здійсненню щодо них заходів виховного впливу.

Особливу увагу необхідно звертати на відомості про інші категорії жертв кримінальних правопорушень (батьків, дітей, подружжя, родичів тощо) та їх основні соціально-демографічні, морально-психологічні, психічні та моральні характеристики. Проте, відомостей про ці категорії громадян найчастіше у кримінальній статистиці відсутні.

Очевидно, що повнота та достовірність статистичної інформації стосовно потреб віктимологічного запобігання може бути забезпечена лише комплексом показників кримінальної віктимізації. Основними є такі: повна приналежність жертви; вік; споріднена приналежність; професія; освіта; сімейний стан; стан потерпілого в момент скоєння злочину (хвороба, сп'яніння тощо); судимість потерпілого; характер поведінки у ситуації скоєння правопорушення; повторність віктимізації (чи була особа раніше фактич-

ним потерпілим); обставини місця та часу вчинення правопорушення; характер впливу злочинця на потерпілого; відношення потерпілого до втручання правоохоронних органів (звернення та незвернення до правоохоронних органів).

Головним завданням такої «статистики про потерпілих» має стати надання зацікавленим органам, службам, їх підрозділам кількісно-якісної інформації про особу потерпілих та їх поведінку.

Загалом слід констатувати, що вирішення проблеми залежить не тільки від того, наскільки всебічно будуть проаналізовані злочини, фактори їх скоєння, винні особи, а й від того, наскільки широко та глибоко буде вивчено особу та поведінку потерпілих від цих кримінальних правопорушень, бо як свідчить практика, сама жертва у ряді випадків сприяє виникненню криміногенної ситуації (інверсія жертви).

У цьому аспекті, важливим напрямом забезпечення БДР є профілактика дорожньо-транспортного травматизму. Травми, заподіяні внаслідок ДТП, характеризуються надзвичайною тяжкістю. Вони спричиняють загибель людей в 12 разів частіше, ніж інші види тілесних ушкоджень, у 6 разів частіше – призводять до інвалідності, у 7 разів частіше – зумовлюють потребу госпіталізації постраждалого.

Жертви ДТП становлять 6% від загального числа госпіталізованих з механічними травмами. Стаціонарна летальність серед таких пацієнтів учетверо вища за середньостатистичні показники. Це пояснюється тим, що основними видами середніх і тяжких тілесних ушкоджень при ДТП є: переломи кісток (30%), множинні внутрішні пошкодження (30%), травми головного мозку (25,6%). Загалом, близько 9,5 % травмованих у ДТП передчасно йдуть з життя: в 52,3% випадків вони помирають на місці автоаварії, в 2,5% випадків – при транспортуванні до медичного закладу, в 6% випадків – у приймальному відділенні і в 38,8% випадків – у стаціонарних відділеннях лікарень [7].

Статичне закріплення пріоритетів віктимологічного забезпечення кримінологічної безпеки неможливе, оскільки кожному етапу розвитку суспільства повинна відповідати цілком певна парадигма забезпечення безпеки від кримінальних загроз. Віктимологічна модель безпеки не може бути абстрактною. Реальна і потенційна віктимогенна загрози об'єктам кримінологічної безпеки, витікаючи від внутрішніх і зовнішніх по відношенню до суспільства, найбільш віктимним соціальним стратам джерел небезпеки, визначає зміст діяльності по забезпеченню безпеки кримінології. Віктимологічні критерії кримінологічної безпеки складаються з якісних і кількісних показників [8].

Якісні віктимологічні критерії визначаються виходячи з аналізу сукупності віктимогенних властивостей соціальної групи, які несуть віктимогенний потенціал досліджуваної системи, що дозволяє робити висновки щодо ефективності забезпечення безпеки кримінології.

Кількісні віктимологічні критерії визначаються на основі проведеного аналізу віктимогенних властивостей соціальної групи за допомогою визначення меж допустимої зміни цих властивостей, під впливом різних зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності групи.

Розробка віктимологічних критеріїв кримінологічної безпеки дозволяє визначити характер самих віктимогенних загроз і ступеню їх впливу на кримінологічну безпеку, досліджуваної соціальної групи або суспільства в цілому.

Наявність системи віктимологічних критеріїв кримінологічної безпеки допомагає встановити оптимальну послідовність віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері БДР.

Структура віктимологічної моделі забезпечення кримінологічної безпеки наочно представляється, як оптимальна система елементів безпеки і механізму їх взаємодії. Опис структури віктимологічної моделі забезпечення кримінологічної безпеки дає

можливість застосувати концепцію моделі управління з потрібним контуром зворотного зв'язку. У цій моделі за допомогою першого контура зворотного зв'язку в системі безпеки кримінології здійснюються процеси самоврядування, спрямовані на підтримку рівноваги. Другий контур – дозволяє здійснювати відбір корисної інформації кримінології з першого контуру, накопичувати цю інформацію, формуючи досвід, знання і підвищуючи таким чином ефективність системи кримінологічної безпеки. Третій контур – управляє двома вищенаведеними на основі переробки інформації із зовнішнього середовища. Ця інформація дозволяє звести до мінімуму можливість негативного впливу на систему кримінологічної безпеки шляхом обробки інформації про віктимологічні феномени.

Організація віктимологічного моніторингу сучасної кримінологічної ситуації потребує поглибленого аналізу з урахуванням не тільки кримінологічної ситуації, але й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного злочину і злочинності загалом.

Вчені досить давно застосовують систему моніторингу злочинності, накопичуючи досвід прогнозування вчинення окремих видів злочинів, і стану злочинності в цілому [9].

Віктимологічний моніторинг – спеціально організоване систематичне спостереження за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності та віктимологічного прогнозування кримінологічної ситуації [10, с. 52–57].

Оскільки віктимологічний прогноз ґрунтується на певних припущеннях, необхідно вивчити віктимологічні детермінанти, що впливають на злочинність, зокрема: віктимогенні та антивіктимогенні; масову та індивідуальну віктимності; віктимологічні феномени, а саме – десоціалізацію особи злочинця та інстинкт самозбереження. Після дослідження віктимологічних детермінантів

злочинів на визначеній території можна формулювати прогноз про віктимологічні заходи запобігання. Практичне призначення віктимологічного прогнозування полягає у підготовці віктимологічних пропозицій, рекомендацій і програм віктимологічного запобігання злочинам; оцінці того, у якому напрямі необхідно розвивати об'єкти віктимологічного прогнозування та які конкретні напрями запобігання віктимізації необхідно застосовувати.

Специфічним методом прогнозування є сценарний прогноз – своєрідний метод опису логічно послідовного процесу, події, виходячи з ситуації яка склалася. Ефективність та надійність віктимологічних прогнозів визначаються багатьма чинниками, до яких відносяться: вибір основних віктимологічних детермінантів, визначення їх ролі та значимості у соціумі; виявлення головних тенденцій досліджуваних віктимологічних явищ та процесів; екстраполяція отриманих закономірностей на майбутнє; складання комплексного багаторівневого віктимологічного прогнозу як в цілому щодо віктимності, так і за окремими її видами; глибина та об'єктивність віктимологічного аналізу початкової інформації.

Головною позицією побудови віктимологічного прогнозування є рух від мети до віктимологічних засобів (нормативне вікти-

мологічне прогнозування), або від віктимологічних засобів до оптимального варіанту досягнення мети (пошукове віктимологічне прогнозування). Як правило, у процесі прогнозування великих соціальних систем використовуються обидві позиції, що і забезпечує їх результативність та взаємодію у системі «віктимність – злочинність».

Висновки. Підводячи підсумки варто зауважити, що провідну роль у віктимологічному запобіганні кримінальних правопорушень у сфері БДР має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів. Теорія віктимологічного моделювання є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на створення моделей віктимності жертв з метою розроблення заходів з надання їм своєчасної віктимологічної допомоги. Методи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері БДР можливо досягнути шляхом розробки й реалізації довгострокових державних програм такого запобігання. Моделювання і реалізація цих програм дозволить створити механізм організації ефективного віктимологічного запобігання, підвищити ефективність БДР та експлуатації автомобільного транспорту й забезпечити віктимологічну безпеку громадян й суспільства в цілому.

Анотація

В статті розглянуто питання реалізації заходів віктимологічного запобігання у сфері БДР та експлуатації автомобільного транспорту. Зауважено, що вітчизняна кримінологія, розробляючи заходи боротьби зі злочинністю, тривалий час відштовхувалась, переважно, від характеристик особи злочинця і тих негативних чинників, що впливають на її формування. Натомість жертві кримінального протиправного посягання не приділялося належної уваги.

Досліджено, що на відміну від загальносоціальних заходів контролю над злочинністю, що вимагають усунення великих економічних, політичних і соціальних факторів, що дезорганізують громадську і державну життя, віктимологічне напрямом не вимагає серйозних матеріальних і тимчасових витрат, однак при цьому є найбільш перспективним і гуманним, так як базується на психологічно притаманному всім людям прагненні до самозбереження. У цьому сенсі видається необхідною орієнтація громадян на те, що подолання страху перед злочинністю і забезпечення безпеки багато в чому знаходяться в їх власних руках. Останнім часом у цьому напрямку здійснюється певна робота – у науково-популярних виданнях і засобах масової інформації з'являються матеріали, в яких містяться практичні поради по забезпеченню безпеки тієї чи іншої діяльності.

Специфічним методом прогнозування є сценарний прогноз – своєрідний метод опису логічно послідовного процесу, події, виходячи з ситуації яка склалася. Ефективність та надійність віктимологічних прогнозів визначаються багатьма чинниками, до яких відносяться: вибір основних віктимологічних детермінантів, визначення їх ролі та значимості у соціумі; виявлення головних тенденцій досліджуваних віктимологічних явищ та процесів; екстраполяція отриманих закономірностей на майбутнє; складання комплексного багаторівневого віктимологічного прогнозу як в цілому щодо віктимності, так і за окремими її видами; глибина та об'єктивність віктимологічного аналізу початкової інформації.

Головною позицією побудови віктимологічного прогнозування є рух від мети до віктимологічних засобів (нормативне віктимологічне прогнозування), або від віктимологічних засобів до оптимального варіанту досягнення мети (пошукове віктимологічне прогнозування). Як правило, у процесі прогнозування великих соціальних систем використовуються обидві позиції, що і забезпечує їх результативність та взаємодію у системі «віктимність – злочинність».

Ключові слова: віктимологічна ситуація, вікова віктимність, типи жертв, якісні віктимологічні критерії, кількісні віктимологічні критерії, віктимологічний моніторинг, сценарний прогноз.

Rudyk M. M. Victimology measures for the prevention of criminal offenses in the field of road safety and vehicle operation

Summary

The article deals with the implementation of victimological prevention measures in the field of traffic accidents and operation of road transport. It was noted that domestic criminology, while developing measures to combat crime, for a long time relied mainly on the characteristics of the criminal's personality and those negative factors that influence its formation. Instead, the victim of criminal trespass was not given due attention.

It has been studied that, in contrast to general social measures to control crime, which require the elimination of large economic, political and social factors that disorganize public and state life, the victimological direction does not require serious material and time costs, but at the same time it is the most promising and humane, so as based on the psychologically inherent desire for self-preservation of all people. In this sense, it seems necessary to orientate citizens to the fact that overcoming the fear of crime and ensuring security are largely in their own hands. Recently, a certain amount of work has been carried out in this direction – materials containing practical advice on ensuring the safety of one or another activity appear in popular scientific publications and mass media.

A specific method of forecasting is scenario forecasting – a peculiar method of describing a logically consistent process, event, based on the situation that has developed. The effectiveness and reliability of victimological forecasts are determined by many factors, which include: the choice of the main victimological determinants, determination of their role and significance in society; identification of the main trends of the researched victimological phenomena and processes; extrapolation of the obtained regularities for the future; drawing up a complex multi-level victimological forecast both in general regarding victimization and by its individual types; depth and objectivity of victimological analysis of initial information.

The main position of building victimological forecasting is the movement from the goal to victimological means (normative victimological forecasting), or from victimological means to the optimal option for achieving the goal (search victimological forecasting). As a rule, in the process of forecasting large social systems, both positions are used, which ensures their effectiveness and interaction in the “victimhood – crime” system.

Key words: victimological situation, age-related victimization, types of victims, qualitative victimological criteria, quantitative victimological criteria, victimological monitoring, scenario forecast.

Список використаних джерел:

1. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *Journal Crim.* № 31: Victimology. Toronto – London, 1974. P. 45–53.
2. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью : монография. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.
3. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с. ; Кирилюк А. В., Джужа О. М. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник», 1997. 118 с. С. 91–92.
4. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с. С. 305–306.
5. Гумін О. М., Зубач І. М. Жертва кримінальної насильницької поведінки: віктимологічна характеристика особи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 825. С. 315–322.
6. Хейлик В. В. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту в Україні: кримінологічна характеристика та запобігання : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. 239 с. С. 181.
7. Кримінальна статистика в Україні: основні тенденції. 2021 рік: монографія / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: Твори, 2022. 343 с. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія / за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 143 с.
8. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів кримінологічної безпеки суспільства : монографія. Дніпропетровськ : ЛІРА, 2016. 220 с.
9. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 370 с.; Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.
10. Тичина Д. М., Джужа А. О. Віктимологічний моніторинг сучасної кримінологічної ситуації. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 28 трав. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.

УДК 343.85 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.17>

Северінова О. Б.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецький державний університет внутрішніх справ*

Бичін С. О.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Донецький державний університет внутрішніх справ*

Пономарьова Т. І.

*кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
факультету № 3
Донецький державний університет внутрішніх справ*

ЗАПОБІЖНА ДЕТЕКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Оцінка кримінологічної ситуації в країні – один із найбільш точних способів встановлення відповідності існуючих запобіжних заходів та засобів потребам сучасної держави та суспільства. Реалізація кримінологічної політики передбачає, у тому числі, і удосконалення рівня кримінологічної безпеки. Остання, у свою чергу, залежить від низки факторів, більшість яких інтегрована в процес державного управління. У зв'язку із цим необхідно відмітити чітку кореляцію між запобіжною діяльністю, удосконаленням рівня кримінологічної безпеки держави та формуванням повноцінної кримінологічної політики. Як вірно відмічають учені, роль теорії запобігання злочинності стає найбільш очевидною під час вивчення пов'язаних із нею ситуацій, які, разом із іншими негативними соціальними наслідками, мають пряму криміногенну природу [1, с. 109]. Вказане свідчить про необхідність створення/удосконалення актуальних для України інститутів, здатних запобігати кримінальній протиправ-

ній діяльності на необхідному рівні. Одним із таких інститутів є інститут детективів, який, не дивлячись на відносну новизну, демонструє необхідний рівень реалізації завдань, покладених на суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день проблемам встановлення особливостей запобіжної детективної діяльності, а також її удосконалення присвятили свої праці такі вчені як В.М. Бесчастний, С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, Є.С. Назимко, О.В. Одерій, М.О. Семенишин та інші. При цьому поза увагою вчених залишилися питання встановлення кореляційних зв'язків між реалізацією завдань, покладених на детективів та удосконаленням рівня кримінологічної безпеки країни, що і свідчить про актуальність обраної теми статті.

Метою статті є розгляд особливостей запобіжної діяльності детективів як одного із способів удосконалення рівня кримінологічної безпеки та кримінологічної політики країни.

Викладення основного матеріалу. Відтак, аналіз доктрини кримінології надає можливість констатувати актуальність теоретичного розгляду особливостей формування та реалізації кримінологічної політики, але майже повне невизнання її на практиці. Вчені звертають увагу, що не зважаючи на те, що на офіційному державному рівні цей напрям державної політики не визнаний (на кшталт економічної, соціальної, культурно тощо політики), його значення не можливо перебільшити. На справедливу думку О.М. Джужи та В.В. Василевича, формування й реалізація виваженої, ефективної та збалансованої кримінологічної політики держави має забезпечити активну й дієву боротьбу зі злочинністю, а зміцнення законності та правопорядку має бути пріоритетними в діяльності всіх державних органів влади, органів місцевого самоврядування й суспільства загалом. Проте розроблення теоретичних і практичних засад кримінологічної політики належить до значущих та складних проблем сучасної антикримінальної діяльності держави. Зокрема, невизначеність доктринальних положень кримінологічної політики, її понятійного апарата, методологічного інструментарію, змісту, напрямів, пріоритетів і форм реалізації зрештою позначається на рівні ефективності боротьби зі злочинністю в країні» [2, с. 33]. Слід відмітити, що одні науковці ототожнюють кримінологічну політику з кримінальною, інші ж – виокремлюють їх як рівнозначні напрями розвитку державної політики у сфері протидії злочинності [3]. На сучасному етапі розвитку наук кримінально-правового циклу є всі підстави стверджувати про наявність принципової різниці між кримінально-правовою та кримінологічною політикою. Не дивлячись на наявність спільного завдання, яке полягає у боротьбі з кримінально протиправними проявами, варто звернути увагу на інструментарій, характерний для кожного окремого із наведених напрямів. Так, наприклад, кримінально-правова політика може реалізовуватись виключно через норми кримінального законодавства, у той

час як кримінологічна передбачає сукупність заходів та засобів соціально-економічного, правового, організаційно-управлінського, виховного, освітнього тощо характеру.

Слід підтримати точку зору тих учених, які зазначають, що протидія злочинності повинна ґрунтуватися на чіткому і ясному розумінні того, яких змін в її стані, структурі та динаміці можна буде досягти, вдосконалюючи відповідні інститути і норми. Звідси стає зрозумілою та роль, яку відіграє вивчення кримінологічної практики і соціальної дійсності для формування і реалізації стратегії та механізму протидії злочинності [4, с. 94]. О.М. Джужа під кримінологічною політикою пропонує розуміти мистецтво управління складною системою заходів запобіжного впливу на злочинність, засноване на глибокому вивченні злочинності та її причин, соціальних можливостей щодо зниження ступеню активності їх прояву, розробці науково-обґрунтованої стратегії й тактики запобіжної діяльності, що визначає основні, некаральні напрями в боротьбі зі злочинністю і розглядається як основоположна частина кримінальної політики, виконує провідну роль у загальнодержавному процесі протидії правопорушенням [5, с. 10–14; 6, с. 18]. У більш пізніх працях, вчений визначав кримінологічну політику як засновану на ідеях гуманізму та принципі верховенства права стратегічну складову внутрішньої й зовнішньої антикримінальної політики держави, владна дефініція якої полягає у формуванні ключових доктринальних засад боротьби зі злочинністю та їх практичної реалізації у сфері функціонування системи кримінальної юстиції та громадських організацій із метою захисту людини й громадянина, суспільства та держави від злочинних посягань [2, с. 42]. Актуальним також видається розмежування/співвідношення поняття кримінологічної політики та кримінологічної безпеки. Так, кримінологічна політика має розумітись як *цілеспрямована діяльність держави, пов'язана із прийняттям принципів рішень, спрямованих на забезпечення*

загальної та спеціальної превенції шляхом застосування сукупності заходів соціально-економічного, правового та організаційно-управлінського характеру з метою захисту прав людини та громадянина, суспільства та держави від кримінально протиправних посягань, необхідних та достатніх для реалізації охоронної та запобіжної функції кримінального законодавства. По відношенню до кримінологічної політики, кримінологічна безпека є її елементом – інструментом, який надає можливість забезпечити реалізацію завдань, закладених в основу кримінологічної політики шляхом своєчасної ідентифікації криміногенних загроз та ризиків, а також їх усунення.

Водночас, кримінологічний захист є невід'ємним елементом забезпечення кримінологічної безпеки. В сучасних умовах під кримінологічним захистом необхідно розуміти сукупність положень, викладених в нормативно-правових актах та документах, які встановлюють особливості кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а також визначають алгоритм реагування на протиправну діяльність суб'єктами, у безпосередні обов'язки яких входить протидія та запобігання суспільно небезпечним проявам, а також встановлення правових заборон та обмежень у разі посягання на законні права та інтереси громадян України [7, с. 36]. В контексті обраної тематики дослідження необхідно відмітити, що забезпечення кримінологічної безпеки в її широкому розумінні, а також кримінологічного захисту є одними із складових запобіжної діяльності детективів в Україні, що підтверджується сутністю та змістом заходів кримінологічного захисту.

Зокрема, заходи кримінологічного захисту мають вирішувати конкретні профілактичні завдання, серед них: 1) створення таких умов, за яких злочинна діяльність буде не вигідною, коли затрати часу, сил, коштів і засобів на вчинення злочину переважатимуть очікуваний результат. До таких умов можна віднести прагнення до неможливості реалізації майна здо-

бутого злочинним шляхом, нанесення спеціальних та прихованих маркувань, які складно видалити; створення баз даних та каталогів особливо цінних та рідкісних речей (антикваріат, витвори мистецтва тощо); 2) розроблення і впровадження елементів безпосереднього захисту об'єктів можливого посягання. Сюди варто віднести технічні засоби укріплення об'єктів посягання – це встановлення ґрат на вікна, заміна дверей та замків, встановлення сигналізації [8]. Створення умов, які унеможливають кримінально протиправну діяльність або роблять її не в повній мірі цікавою та вигідною для кримінального правопорушника – це головне завдання, яке покладається не тільки на кримінально-правову політику, а і на кримінологічну, криміналістичну та оперативно-розшукову. Популяризація зарубіжної антивіктимної моделі «нульової терпимості до кримінального правопорушення» «працює від зворотного», тобто – реалізує кримінологічну політику через громадян, які страждають від суспільно небезпечних посягань. Своєчасна профілактична робота із навчання особливостям дотримання елементарних заходів безпеки як особистої, так і безпеки майна (якщо мова йде про локальні діяння, а не такі масштабні як економічні правопорушення) є одним із найкращих способів кримінологічного захисту низки суспільних відносин [7, с. 36]. В цій площині доцільною є популяризація інституту приватних детективів, а також налагодження взаємодії з правоохоронними органами. Приватна детективна діяльність може бути позитивно оцінена з точки зору потенційно більшого рівня довіри населення (через часткову її втрату до державних органів виконавчої влади), що матиме відповідний ефект з точки зору зниження рівня латентизації окремих видів кримінальних правопорушень, а також є більш доцільним із огляду на наявну сукупність більш сучасних способів та засобів реалізації запобіжної функції.

Ключовим питанням у цьому напрямі має бути розробка спеціальних нормативів

кримінологічного захисту у всіх сферах людської діяльності. Для прикладу: у фінансовій сфері – це стимуляція збільшення безготівкового обігу грошових коштів, розробка методики проведення фінансових операцій, що зменшують можливість розкрадання і зловживань; у сфері високих технологій – створення аналітичних програм, що виявлятимуть нетипові, підозрілі фінансові операції, створення технологічних засобів, які дадуть змогу обробляти сировину (дорогоцінні метали, нафтопродукти, алкоголь, тютюн тощо) з мінімальною участю людини, запровадження програм для надання адміністративних послуг без фізичного звернення до державних органів та установ [8]. Саме тому на сьогоднішній день популярності набуває інформатизація та діджиталізація суспільства. Необхідно погодитись із тим, що за дотримання всіх умов захисту заборонених для загального доступу даних, такий підхід надасть можливість не тільки спростити роботу низки організацій, підприємств, установ тощо, але і сприятиме запобіганню окремим видам кримінальних правопорушень [7, с. 36]. Отже, функціональна спроможність детективів здійснювати запобіжну функцію та забезпечувати кримінологічну безпеку в країні є беззаперечною. При цьому така діяльність має бути диференційована відповідно до наявності процесуально передбачених прав та обов'язків суб'єктів, у безпосередні завдання яких входить боротьба з кримінально протиправною діяльністю.

У зв'язку із цим, стратегію запобіжної детективної діяльності слід розглядати в контексті напрямів діяльності державних і недержавних детективів, сфер суспільних відносин, до яких вони є дотичними, а також викликів сучасної злочинності за відповідними напрямками. Якщо діяльність антикорупційних та поліцейських детективів чітко прив'язана до певних видів кримінальних правопорушень та злочинності у певних сегментах суспільних відносин, то приватна детективна діяльність має відігравати загальну запобіжну

щодо злочинності роль, а також бути відповідним маркером діяльності державних правоохоронних органів. Зазначена стратегія має бути спрямована на забезпечення стабільності, довгостроковості та перспективності реалізації кримінологічної політики. На перший погляд запобіжна детективна діяльність у цілому не може бути об'єднана в одну систему, оскільки суб'єкти її здійснення є різноманітними, їх повноваження або правовий статус врегульовано неоднорідними законодавчими актами, їм властива різна відомча підпорядкованість, різні методи та засоби впливу тощо. Однак, специфіка діяльності детективів в Україні акцентована на одних із найбільш важливих напрямів запобігання злочинності – корупційні кримінальні правопорушення та особливо тяжкі злочини (державні детективи); професійне виявлення детермінант кримінального правопорушення, надання інформації про діяння фахівцями своєї справи (приватні детективи). У зв'язку із цим, комплексний державницький підхід до організації зазначеної діяльності є гарантією належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина в нашій державі [9]. Отже, очевидною є потреба у розробці відповідного стратегічного забезпечення запобіжної детективної діяльності в Україні, що сприятиме упорядкуванню прав та обов'язків вказаних суб'єктів, а також подальшому остаточному закріпленню правового статусу приватних детективних агентств.

Належна організація запобіжної діяльності детективів також надасть можливість забезпечити: одноманітність діяльності правоохоронних органів у проведенні державної політики; законність при їх функціонуванні, включаючи захист прав і законних інтересів громадян, що стикнулися з юридичною системою; застосування найефективніших методів і прийомів здійснення судочинства і запобігання можливих помилок; створення необхідних умов громадянам при зверненні до правоохоронних органів – умов, які були б стабільні, надійні та незмінні [9]. Реалізація

кримінологічної політики у діяльності державних детективів визначається за двома загальними напрямками: запобігання корупційним правопорушенням та запобігання особливо тяжким злочинам. Щодо реалізації кримінологічної політики у сфері запобігання особливо тяжким злочинам в діяльності поліцейських детективів, то необхідно зазначити, зараз вона знаходиться на рівні формування. Це обумовлено тим, що незважаючи на оголошену реформу поліцейської детективної діяльності, цей напрям перебуває у стадії пілотного проекту. На законодавчому рівні не врегульовано правові засади саме їх діяльності. Тому, на поліцейських детективів та їх підрозділи розповсюджується дія загальних законодавчих актів у цій сфері (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про Національну поліцію» тощо). Відповідний напрям кримінологічної політики сформований як нормативно-правовими актами загального характеру, так і спеціальними законами і підзаконними нормативно-правовими актами [9]. При цьому варто зауважити, що на сьогоднішній день, відповідно до нормативно-правових актів, діяльність державних детективів є штучно звуженою до запобігання та боротьби із обмеженим колом кримінальних правопорушень. Логічним поясненням такого підходу є необхідність забезпечення прозорості та об'єктивності кримінального провадження за фактом вчинення суспільно небезпечних діянь, досудове розслідування яких може мати значний корупційний ризик. Не заперечуючи доцільність законодавчого рішення, необхідно зауважити, що розширення кола повноважень розглядуваних суб'єктів зі збереженням нині існуючих специфічних функцій мало б позитивний вплив на кримінологічну політику та безпеку країни.

Слід відмітити, що чітка кримінологічна політика у сфері запобіжної діяльності приватних детективів сприятиме: 1) підвищенню довіри між правоохоронними та іншими державними органами із населенням; 2) інформу-

ванню населення щодо стану злочинності та найбільш криміногенних осередків; 3) доведенню до відома населення інформації щодо напрямів запобіжної діяльності, здійснюваної правоохоронними органами; 4) поширенню інформації щодо затверджених стратегій забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності, а також виконавців запланованих заходів; 5) відкритому діалогу державних, у тому числі правоохоронних органів, із активними представниками місцевої громади та пропозиції щодо співробітництва для досягнення мети безпечного життя; 6) широкому інформуванню населення щодо запобіжних можливостей громадськості у сфері запобігання злочинності та кращих світових практик запобігання окремим злочинам [10, с. 15]. Отже, кримінологічна безпека та захист має реалізовуватись шляхом застосування сукупності заходів та засобів, які можуть бути реалізовані державними та приватними детективами. На сьогоднішній день першочерговою проблемою, яка має бути вирішена, є остаточне закріплення правового статусу приватних детективів із чітко визначеним переліком їх основних прав та обов'язків, а також сфери повноважень. Аналіз статистики та судової практики дозволяє констатувати позитивний ефект, який був здійснений на кримінологічну безпеку та стан захищеності суспільних відносин від неправних посягань після створення інституту державних детективів.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що належна реалізація кримінологічної політики України у діяльності детективів надасть можливість встановити й оцінити ризики (загрози) кримінологічній безпеці, оскільки поєднання діяльності державних органів та приватних організацій надасть можливість виявити ті детермінанти, які раніше були невідомі. Реалізація кримінологічної політики державними та приватними детективами має вагоме значення для теорії та практики запобіжної діяльності, убезпечення українського суспільства в цілому.

В її організації має знаходити вираження воля суспільства, виражатись пріоритети розвитку правоохоронного потенціалу соціуму, запроваджуватись новітні методики запобіжної діяльності. Основна ідея, що має бути втілена в організацію запобіжної детективної діяльності, – це забезпечення кримінологічної без-

пеки українського суспільства за найбільш важливими напрямками життєдіяльності шляхом поєднання державних та приватних зусиль [9]. Водночас особлива увага має бути приділена нормативно-правовому та організаційно-управлінському забезпеченню запобіжної детективної діяльності в Україні.

Анотація

В статті розглядаються особливості запобіжної діяльності детективів як одного із способів удосконалення рівня кримінологічної безпеки – складника кримінологічної політики країни. Зазначається, що кримінологічна політика має розумітись як цілеспрямована діяльність держави, пов'язана із прийняттям принципових рішень, спрямованих на забезпечення загальної та спеціальної превенції шляхом застосування сукупності заходів соціально-економічного, правового та організаційно-управлінського характеру з метою захисту прав людини та громадянина, суспільства та держави від кримінально протиправних посягань, необхідних та достатніх для реалізації охоронної та запобіжної функції кримінального законодавства. По відношенню до кримінологічної політики, кримінологічна безпека є її елементом – інструментом, який надає можливість забезпечити реалізацію завдань, закладених в основу кримінологічної політики шляхом своєчасної ідентифікації криміногенних загроз та ризиків, а також їх усунення. Вказується на необхідність популяризації інституту приватних детективів, а також налагодження їх взаємодії з правоохоронними органами. Доводиться, що приватна детективна діяльність може бути позитивно оцінена з точки зору потенційно більшого рівня довіри населення (через часткову її втрату до державних органів виконавчої влади), що матиме відповідний ефект з точки зору зниження рівня латентизації окремих видів кримінальних правопорушень, а також є більш доцільним із огляду на наявну сукупність більш сучасних способів та засобів реалізації запобіжної функції. Автори звертають увагу на те, що функціональна спроможність детективів здійснювати запобіжну функцію та забезпечувати кримінологічну безпеку в країні є беззаперечною. При цьому така діяльність має бути диференційована відповідно до наявності процесуально передбачених прав та обов'язків суб'єктів, у безпосередні завдання яких входить боротьба з кримінальними правопорушеннями.

Ключові слова: кримінологічна політика, кримінологічна безпека, кримінологічний захист, запобіжна діяльність, детективна діяльність, кримінальне правопорушення, правоохоронні органи, корупційний ризик.

Severinova O. B., Bychin S. O., Ponomarova T. I. Preventive detective activity as a way of ensuring criminological security in Ukraine

Summary

The article examines the specifics of preventive activities of detectives as one of the ways to improve the level of criminological security as a component of the country's criminological policy. It is noted that criminological policy should be understood as a purposeful activity of the state, related to the adoption of principled decisions aimed at ensuring general and special prevention through the application of a set of measures of a socio-economic, legal and organizational-management nature in order to protect the rights of a person and a citizen, society and the state from criminally illegal encroachments necessary and sufficient for the implementation of the protective and preventive function of criminal legislation. In relation to criminological policy, criminological security is its element – a tool that provides an opportunity to ensure the implementation of the tasks laid down in

the basis of criminological policy by timely identification of criminogenic threats and risks, as well as their elimination. It is pointed out the need to popularize the institute of private detectives, as well as to establish their interaction with law enforcement agencies. It is proven that private detective activity can be positively evaluated from the point of view of a potentially higher level of public trust (due to its partial loss to state executive authorities), which will have a corresponding effect from the point of view of reducing the level of latentization of certain types of criminal offenses, and is also more expedient in view of the available collection of more modern methods and means of implementing the preventive function. The authors draw attention to the fact that the functional capacity of detectives to perform a preventive function and ensure criminological security in the country is undeniable. At the same time, such activity should be differentiated in accordance with the presence of procedurally prescribed rights and obligations of subjects whose direct tasks include the fight against criminal offenses.

Key words: criminological policy, criminological security, criminological protection, preventive activity, detective activity, criminal offense, law enforcement agencies, corruption risk.

Список використаних джерел:

1. Dzhuzha O., Tychyna D., Nazymko Ye., Nalutsyshyn V. Condition, tendencies, dynamics and geography of HIV/AIDS spreading in Ukraine. *Amazonia investiga*. Volume 9. Issue 28: 108–112. April, 2020. P. 108–112 DOI: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.13>
2. Джу́жа О. М., Васи́левич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 30–45.
3. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Академія адвокатури України, 2011. 254 с.
4. Іщук О. С. Реалізація кримінологічної політики держави в діяльності органів прокуратури. *Наше право*. 2015. № 2. С. 92–95.
5. Джу́жа О. М. Науково-практичний інтерес щодо становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. Матеріали І Люблінсько – Українського семінару «*Pojęcie interesu w nauce prawa, prawie stanowionym i orzecznictwie sędziów konstytucyjnych Polski i Ukrainy*». Люблін, 7–9 квітня 2005. С. 10–14.
6. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 2005. 36 с.
7. Serhii Vitvitskyi, Anton Syzonenko, Tetiana Titochka. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8. Number 4. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 34-40. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-34-39>
8. Мозоль С. А. Кримінологічний захист як елемент забезпечення кримінологічної безпеки. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10418/Zlochynnist%20i%20protydiia%20yii%20v%20umovakh%20synhuliarnosti_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Семенишин М. О., Бесчастний В. М., Вітвіцький С. С., Бичін С. О., Назимко Є. С. Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 160 с.
10. Шрамко С. С. Роль громадськості у запобіганні злочинності в Україні : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018. 20 с.

Хороновський О. І.

*кандидат юридичних наук,
здобувач відділу аспірантури і докторантури
Національна академія Служби безпеки України*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА ШКОДУ ЕКОНОМІЧНИМ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ

Слід зазначити, що міжнародно-правове регулювання у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави проявляється у впливі на міждержавні взаємовідносини за допомогою реалізації норм міжнародного права. Дія норм міжнародного права – це процес його дії (впливу) на міжнародні відносини. Це обумовлено тим, що міжнародне право виступає як координатор і правовий регулятор міжнародних відносин. У силу цього відносини, які складаються між державами, носять юридичний і владний характер, тому що держави хоча й добровільно, але узгоджено беруть на себе певні обов'язки і за їхнє дотримання відповідають перед міжнародним співтовариством.

Першим із злочинів, який можна віднести до транснаціональної організованої злочинності на шкоду економічним інтересам держави, є фальшивомонетництво. Поширеність цього злочину призвела до укладення 20.04.1929 у Женеві Міжнародної конвенції щодо боротьби з підробкою грошових знаків, яка ратифікована СРСР 03.05.1931. Зазначений акт є першою повноцінною багатосторонньою міжнародно-правовою угодою, спрямованою на протидію транснаціональному злочину на шкоду економічним інтересам держави [1].

Безумовно, що основоположним міжнародним актом у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави є Статут ООН [2].

Цей документ є загальним багатостороннім міжнародним договором, який заклав фундамент сучасного міжнародного правопорядку, встановив основні міжнародно-правові принципи та визначив норми поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права на світовій арені. Зауважимо, що один із напрямків діяльності ООН є сприяння в укладанні міжнародних договорів та угод щодо боротьби з транснаціональною злочинністю.

Особливе місце в структурі ООН у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави займає Комісія із запобігання злочинності й кримінального правосуддя в складі Економічної й Соціальної ради ООН. Щодо результатів її діяльності, то, наприклад, у межах Комісії в 1996 році була підготовлена й прийнята 51-ою сесією Генеральної Асамблеї ООН Декларація про злочинність і суспільну безпеку. У ній, зокрема, було вказано, що всі держави-члени ООН повинні взяти на себе публічне зобов'язання взаємно співробітничати з метою запобігання транснаціональній злочинності, зокрема організованій злочинності, незаконному обороту наркотиків і зброї, контрабанді різних видів заборонених товарів, торгівлі людьми, терористичним актам, корупції й відмиванню злочинних доходів [3]. Крім того, Комісією розроблено, а Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка ратифікована в Україні 04.02.2004 [4].

Особливе значення у вирішенні проблеми міжнародно-правового регулювання у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави посідає боротьба з відмиванням злочинних доходів. На міжнародному рівні ці питання почали підніматись з кінця 80-х років. Зобов'язання щодо криміналізації вперше включено в Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, яка ратифікована в Україні 25.04.1991 [5].

У липні 1989 року за рішенням наради на вищому рівні країн «великої сімки» в Парижі створено організацію «Financial Action Task Force on Money Laundering» (FATF) – Спеціальну фінансову комісію з проблем відмивання грошей. FATF є міждержавною організацією, основним завданням якої є розробка і сприяння здійсненню стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Зараз FATF налічує 39 постійних членів. В основному це держави – члени Організації економічного співробітництва і розвитку, а також дві міжнародні організації – Європейська комісія і Рада співробітництва держав Персидської затоки.

У 1990 році FATF прийнято «Сорок рекомендацій» в якості міжнародного стандарту програм боротьби з відмиванням грошей. Вони містять найважливіші положення стосовно криміналізації відмивання доходів. Цей документ, як зазначається, є своєрідною «конституцією» у сфері протидії «брудним грошам» [6, с. 183]. «Рекомендації» не є міжнародною угодою, але держави беруть на себе зобов'язання боротися з відмиванням грошей шляхом їх реалізації. Незважаючи на їх рекомендаційний характер, вони справили великий вплив на національне законодавство багатьох країн і розвиток міжнародного співробітництва у боротьбі з відмиванням грошей. В Україні, зокрема спільною постановою Кабінету Міністрів України та Національного Банку України від 28.08.2001 № 1124 «Про

Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» зобов'язано органи виконавчої влади, банківські та інші фінансові установи керуватися у своїй діяльності зазначеними Рекомендаціями [7].

Рекомендації містять декілька блоків питань, які стосуються безпосередніх заходів з протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави, зокрема:

- обов'язкова ідентифікація клієнтів фінансовими установами;
- вжиття тимчасових і конфіскаційних заходів;
- удосконалення регулювання фінансових систем і нагляд за їх діяльністю;
- введення систем внутрішнього контролю і обов'язкових повідомлень про підозрілі операції;
- міжнародне співробітництво, взаємна правова допомога та екстрадиція [7].

Окрім вищевказаних рекомендацій, FATF систематично готує звіти та аналітичні документи щодо удосконалення напрямків боротьби з відмиванням грошей. Незважаючи на те, що звіти та консультації FATF мають рекомендаційний характер, на сучасному етапі при розробці внутрішнього законодавства про боротьбу з відмиванням грошей Україна не може не враховувати документів, прийнятих в системі FATF. Саме з урахуванням цих документів прийнято чинний Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [8].

Завдяки вказаним міжнародним стандартам криміналізації відмивання злочинних доходів держави, з одного боку, отримали можливість здійснювати кримінальне переслідування винних осіб, з іншого, створені правові підстави для всіх форм міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави.

Питання міжнародно-правового регулювання предмета нашого дослідження постійно вирішуються в рамках таких організацій, як Рада Європи та Європейський Союз. Це зумовлено особливостями регіонального розвитку, геополітичного положення країн-учасників вказаних організацій та їх спільними інтересами.

Так, Рада Європи стала фактично першою європейською інституцією, в яку Україна увійшла повноцінним членом у 1995 році. Набувши членства у Раді Європи, наша країна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів Ради Європи, і більшість з них виконала. У рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи, які стосуються боротьби зі злочинністю, постійно підкреслюється, що у довгостроковій перспективі боротьба з транснаціональним сегментом організованої злочинності стає головним напрямом міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, провідною сферою роботи правоохоронних структур, законодавчих органів, уряду та громадських організацій усіх країн світу [9, с. 109].

Діяльність Ради Європи поширюється на такі сфери, як протидія корупції, відмиванню грошей, кіберзлочинності та іншим формам транснаціональної організованої злочинності, які самі по собі чи в сукупності наносять шкоду економічним інтересам держави.

Необхідно зазначити, що вчинення транснаціональних злочинів на шкоду економічним інтересам держави в більшості випадків вчиняється за участю та/або пособництва чиновників різного рівня. Визнаючи виникнення цього відносно нового феномену «транснаціональної корупції», Радою Європи прийнято Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, яку ратифіковано в Україні 18.10.2006 [10].

Ця конвенція містить розгорнуті формулювання складів корупційних злочинів. У ній містяться положення, що зобов'язують держави-учасники криміналізувати прояви транснаціональної корупції, зокрема:

- підкуп іноземних державних посадових осіб;
- підкуп членів іноземних державних зборів;
- підкуп посадових осіб міжнародних організацій;
- підкуп членів міжнародних парламентських зборів;
- підкуп суддів і посадових осіб міжнародних судів.

Одночасно учасники конвенції зобов'язались кваліфікувати в якості кримінальних злочинів відмивання доходів від злочинів, пов'язаних з корупцією та правопорушеннями, які стосуються операцій з рахунками. Надалі, прийнято Додатковий протокол до цієї конвенції, який містить стандарти криміналізації корупційних дій іноземних третейських судів (арбітрів) та іноземних присяжних засідателів [11].

Також, Україна приєдналась до Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, яку ратифіковано в Україні 16.03.2005 [12]. Основна мета цієї конвенції є запровадження правових механізмів захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, у тому числі встановлення можливості отримати компенсацію за заподіяну шкоду.

У зв'язку з набуттям для України чинності Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією наша держава з 01.01.2006 Україна стала членом створеної у 1999 році Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO). Приєднавшись до GRECO, Україна стала учасником моніторингу виконання рекомендацій щодо запобігання і протидії корупції, і зобов'язалась приймати участь у процесі взаємної оцінки в рамках Групи. Відповідно до Порядку участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.2002 № 1371, відповідальним за співпрацю з GRECO визначено НАЗК, Мін'юст, МЗС, МВС, НПУ, СБУ за участю Офісу Генерального прокурора [13].

Під егідою Ради Європи також укладено Конвенцію про відмивання, пошук, арешт

та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом [14], що стала правовою базою Європейського співробітництва у цій сфері. В Україні вказану конвенцію ратифіковано 17.12.1997.

Подальший розвиток питання міжнародно-правового регулювання у протидії відмиванню грошей набули у зв'язку з прийняттям Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, яка ратифікована в Україні 17.11.2010 [15].

Щодо протидії транснаціональній злочинності у сфері кіберпростору, що також має безпосереднє відношення до предмета нашого дослідження, розвиток європейського співробітництва у цій сфері, пов'язаний з прийняттям Європейської конвенції про кіберзлочинність, яка ратифікована в Україні 07.09.2005 [16].

В рамках Ради Європи прийнято, а Україною ратифіковано ряд інших конвенцій, які так чи інакше спрямовані на протидію транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави, зокрема: Європейська конвенція про видачу правопорушників [17]; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах [18]; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах [19]; Конвенція про передачу засуджених осіб [20].

В Європейському Союзі також прийнято ряд документів, спрямованих на протидію транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави.

Беручи до уваги масштаби та тенденції розвитку транснаціональної організованої злочинності, 28.04.1997 Радою ЄС ухвалено План дій щодо боротьби з організованою злочинністю («Амстердамський план дій»). Серед його основних положень містилась вказівка, що передбачала укладення з країнами-кандидатами пакту про співпрацю у боротьбі зі злочинністю та наголошувалось

на важливості тіснішої співпраці з іншими країнами, зокрема, Україною [21].

В цілому співробітництво між Україною та ЄС у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави є достатньо активним. На першому етапі співробітництво ґрунтувалось на Угоді про партнерство і співробітництво, підписаній у Люксембурзі 14.06.1994 [22], і здійснювалось на підставі Плану дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ, погодженого на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС 12.12.2001 [23]. Цей план заклав фундамент для такого співробітництва, але надалі, 18.06.2007 у м. Люксембурзі Радою з питань співробітництва Україна – ЄС затверджено оновлений План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки [24].

План дій у сфері юстиції, свободи та безпеки передбачав співробітництво по ряду ключових напрямків правоохоронної сфери, у тому числі щодо боротьби з організованою злочинністю, відмиванням грошей, корупції, підробки документів, правовому співробітництву у кримінальних справах тощо.

Ще однією з угод про співробітництво України з ЄС є Угода про участь України у програмі «Креативна Європа» (2021–2027), ратифікована в Україні 15.12.2021, відповідно до якої українська держава спільно з країнами ЄС приймає участь у боротьбі з порушеннями, шахрайством та іншими злочинами, що стосуються фінансових інтересів ЄС шляхом обміну інформації та проведення адміністративних розслідувань, включаючи виїзні перевірки та інспекції, на території України [25].

Правовим підґрунтям співробітництва України з ЄС у галузі протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави є також положення третього розділу (юстиція, свобода та безпека) Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої

сторони, ратифікованої в Україні 16.09.2014 [26]. Відповідно до ст. 22 Угоди сторони зобов'язались співпрацювати у попередженні та боротьбі, зокрема, з:

- контрабандою товарів;
- економічними злочинами, у тому числі злочинами у сфері оподаткування;
- корупцією як у приватному, так і в державному секторі;
- підробкою документів;
- кіберзлочинністю.

Згідно з положеннями цієї статті, таке співробітництво передбачає обмін практичним досвідом, у тому числі щодо методик розслідування та криміналістичних досліджень, інформацією, персоналом, вирішення питань, пов'язаних із захистом свідків та жертв злочинів. Стаття 20 Угоди передбачає співробітництво між ЄС та Україною з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, у тому числі взаємодію на оперативному рівні та імплементацію стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF). Згідно з ст. 24 Угоди, сторони зобов'язались розвивати співробітництво у кримінальних справах, включаючи питання взаємної правової допомоги та екстрадиції [26].

Однією з основних форм взаємодії сторін у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю на шкоду економічним інтересам держави є Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифікована в Україні 12.07.2017 [27]. Угода передбачає, крім обміну інформацією, співробітництво може включати, відповідно до визначених Рішенням Ради Європу завдань Європолу, обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях. Компетентними українськими

органами, відповідальними за реалізацією угоди, є НПУ, МВС, ДПС, СБУ, ДСФМ, НАБУ, Офіс Генерального прокурора [27].

Також, необхідно акцентувати увагу на Угоді між Україною та Європейською організацією з питань юстиції від 27.06.2016, ратифікованої в Україні 08.02.2017, метою якої є посилення співробітництва між Україною і Євроюстом у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю [28]. Серед основних повноважень Євроюсту слід виділити:

- звернення до компетентних органів держав-учасниць із запитом про розслідування чи переслідування в судовому порядку конкретних дій, координацію між державами, створення спільних груп з розслідування, надання необхідної інформації;
- забезпечення інформування компетентними органами держав один одного про розслідування і кримінальне переслідування;
- сприяння компетентним органам у забезпеченні максимально ефективної координації розслідувань та судових переслідувань;
- надання допомоги для поліпшення співробітництва між компетентними національними органами влади;
- направлення запитів про надання правової допомоги та ін. Компетентним органом в Україні для виконання цієї Угоди є ОГП [28].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що незважаючи на наявні позитивні результати міжнародно-правового регулювання протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави, у цій сфері існує низка не вирішених питань і проблем об'єктивного і суб'єктивного характеру, які потребують вирішення.

До проблем правового характеру відноситься перш за все існування неузгодженості положень кримінального законодавства різних країн, при якому одні й ті самі діяння отримують різні оцінки з позиції національних систем права. Головним шляхом подолання вказаної проблеми є уніфікація національних систем насамперед кримінального і кримінально-процесуального законодавства

окремих країн і їх приведення у відповідність до основних міжнародно-правових документів, що містять стандарти криміналізації транснаціональних злочинів та взаємодії органів, що здійснюють протидію злочинності.

На ефективність взаємодії правоохоронних органів різних держав у протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави впливають характер загальнополітичних стосунків між цими державами, наявність між ними воєнних та політичних конфліктів, територіальних претензій тощо. Недостатній рівень співробітництва може бути обумовлений недостатністю фінансових та матеріальних ресурсів у державі як на утримання правоохоронної системи в цілому, так і на матеріально-технічне забезпечення підрозділів, що безпосередньо забезпечують взаємодію з зарубіжними партнерами.

В якості перешкоди належній співпраці також відзначається проблема корумпованості урядів деяких держав, які не зацікавлені в налагодженні співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю, оскільки таке співробітництво може підірвати позиції самих корумпованих осіб або навіть уряду в цілому.

Анотація

У статті розглянуто основні міжнародно-правові акти, які ратифіковані Україною та безпосередньо регламентують діяльність правоохоронних органів у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави. Визначено, що основоположним міжнародним актом у вказаній сфері є Статут ООН, який заклав фундамент сучасного міжнародного правопорядку, встановив основні міжнародно-правові принципи та визначив норми поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права на світовій арені. Акцентовано увагу на питаннях боротьби з відмиванням злочинних доходів, які мають особливе значення у вирішенні досліджуваної проблеми. Зокрема, відмічена важливість FATF, та її вплив на розвиток боротьби з легалізацією «брудних» коштів в Україні. Розглянуто особливості взаємодії України з Радою Європи та Європейським Союзом. Виділено основні європейські конвенції, учасником яких є Україна, та обґрунтовано їх вагоме значення у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави. Серед основних проблем міжнародно-правового регулювання зазначеної сфери виділено: існування неузгодженості положень кримінального законодавства різних країн, при якому одні й ті самі діяння отримують різні оцінки з позиції національних систем права; наявність між державами воєнних та політичних конфліктів, територіальних претензій тощо; недостатність фінансових та матеріальних ресурсів у державі як на утримання правоохоронної системи в цілому, так і на матеріально-технічне забезпечення підрозділів, що безпосередньо забезпечують взаємодію

Також, суттєвою перешкодою на шляху виконання ряду запитів під час розслідування транснаціональних злочинів на шкоду економічним інтересам держави можуть бути обмеження у наданні витребуваної інформації, які передбачені національним законодавством іноземних держав. У зв'язку з цим інформація по ряду питань фінансово-економічної діяльності фізичних та юридичних осіб, можливо причетних до транснаціонального злочинного бізнесу або їх контрагентів, правоохоронними органами зарубіжних держав може надаватися в обмеженому вигляді або взагалі не надаватися. Особливо це стосується випадків, коли запитана інформація містить відомості, що становлять комерційну, банківську або податкову таємницю.

Таким чином, транснаціональна організована злочинність на шкоду економічним інтересам держави є проблемою багатьох держав, тому національне законодавство в цій сфері не може не враховувати закордонного досвіду. У цьому випадку акти міжнародно-правового регулювання слід розглядати як прагнення до розроблення єдиних правових засад щодо запобігання даному виду злочинності.

з зарубіжними партнерами; корумпованість урядів деяких держав, які не зацікавлені в налагодженні співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю, оскільки таке співробітництво може підірвати позиції самих корумпованих осіб або навіть уряду в цілому; обмеження у наданні витребуваної інформації (відомості, що становлять комерційну, банківську або податкову таємницю), які передбачені національним законодавством іноземних держав.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, транснаціональна організована злочинність на шкоду економічним інтересам держави, міжнародна угода, відмивання грошей, транснаціональна корупція.

Khoronovsky O. I. International legal regulation in the field of combating transnational organized crime to the harm of the state economic interests

Summary

The article examines the main international legal acts that have been ratified by Ukraine and directly regulate the activities of law enforcement agencies in the field of countering transnational organized crime to the harm of the state economic interests. It was determined that the fundamental international act in the certain field is the UN Charter, which laid the foundation of the modern international legal order, established the main international legal principles and determined the norms of behavior of states and other subjects of international law on the world stage. Attention is focused on issues of combating money laundering, which are of particular importance in solving the investigated problem. In particular, the importance of the FATF and its influence on the development of the fight against the legalization of «dirty» funds in Ukraine was noted. Peculiarities of Ukraine's interaction with the Council of Europe and the European Union are considered. The main European conventions, of which Ukraine is a party, are highlighted, and their significant importance in the field of combating transnational organized crime to the harm of the state economic interests is substantiated. It is highlighted the main problems of international legal regulation of the mentioned sphere: the existence of inconsistencies in the provisions of the criminal legislation of different countries, in which the same acts receive different assessments from the standpoint of national legal systems; between states exist military and political conflicts, territorial claims, etc.; insufficient financial and material resources in the state both for the maintenance of the law enforcement system as a whole and for the material and technical support of units that directly ensure interaction with foreign partners; the corruption of the governments of some states, which are not interested in establishing cooperation in the field of combating organized crime, because such cooperation can undermine the positions of the corrupt individuals themselves or even the government as a whole; restrictions on the provision of requested information (a commercial, banking or tax secret), which are provided by the national legislation of foreign countries.

Key words: international legal regulation, transnational organized crime to the harm of the state economic interests, international agreement, money laundering, transnational corruption.

Список використаних джерел:

1. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / за ред. проф. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
2. Статут ООН : веб-сайт. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення 25.01.2023).
3. Про злочинність і суспільну безпеку: Декларація ООН від 12.12.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_371#Text (дата звернення 25.01.2023).
4. Проти транснаціональної організованої злочинності: Конвенцію ООН від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення 25.01.2023).

5. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Конвенцію ООН від 20.12.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення 25.01.2023).
6. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів, 2014. № 801. С. 180–186.
7. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) : постанова Кабінету Міністрів України та Національного Банку України від 28.08.2001 № 1124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1124-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.01.2023).
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення 25.01.2023).
9. Леган, І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності [Текст] : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.
10. Про боротьбу з корупцією : Кримінальна конвенція Ради Європи від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 25.01.2023).
11. Про боротьбу з корупцією : Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи від 15.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text (дата звернення 25.01.2023).
12. Про боротьбу з корупцією : Цивільна конвенція Ради Європи від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 25.01.2023).
13. Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна : постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2002 № 1371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.01.2023).
14. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом : Конвенція Ради Європи від 08.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text (дата звернення 25.01.2023).
15. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Конвенція Ради Європи від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення 25.01.2023).
16. Про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення 25.01.2023).
17. Про видачу правопорушників : Європейська конвенція Ради Європи від 13.12.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text (дата звернення 25.01.2023).
18. Про взаємну допомогу у кримінальних справах : Європейська конвенція Ради Європи від 20.04.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення 25.01.2023).
19. Про передачу провадження у кримінальних справах : Європейська конвенція Ради Європи від 15.05.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008#Text (дата звернення 25.01.2023).
20. Про передачу засуджених осіб : Конвенція Ради Європи від 21.03.1983. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text (дата звернення 25.01.2023).
21. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України асquis Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : веб-сайт. URL: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/23.pdf> (дата звернення 25.01.2023).

22. Про партнерство і співробітництво : Угода між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення 25.01.2023).
23. План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ : План дій між Україною та ЄС від 12.12.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_494#Text (дата звернення 25.01.2023).
24. План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки : План дій між Україною та ЄС від 18.06.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956#Text (дата звернення 25.01.2023).
25. Угода про участь України у програмі «Креативна Європа» (2021-2027) : Угода між Україною та ЄС від 12.10.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-21#Text (дата звернення 25.01.2023).
26. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода між Україною та ЄС від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 25.01.2023).
27. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво : Угода між Україною та Європол від 14.12.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text (дата звернення 25.01.2023).
28. Угода між Україною та Європейською організацією з питань юстиції : Угода між Україною та Євроюстом від 27.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#Text (дата звернення 25.01.2023).

УДК 343.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.19>**Багрій Т. Я.***кандидат юридичних наук,
суддя**Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області***Денисовський М. Д.***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права**Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола***Сівіцька Г. Є.***здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола*

ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. У кримінальному провадженні важливим є не лише своєчасне виявлення, розкриття та якісне розслідування злочинів, а й дотримання та реалізація процесуальних прав учасників провадження при застосуванні відповідних примусових заходів, визначених Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України, як заходи забезпечення кримінального провадження.

Фігурантами кримінального провадження є не лише особи, які фактично вчинили кримінальні правопорушення та притягуються до кримінальної відповідальності, а й особи, які потерпіли від цих правопорушень та інші громадяни. Права таких осіб також мають бути належним чином забезпечені. Питання забезпечення прав осіб на стадії досудового розслідування заслуговує на увагу, оскільки це найбільш часто використовуваний засіб процесуального примусу. Застосування примусу з боку держави з метою задоволення суспільних та особистих інтересів, які не можуть бути досягнуті без примусу, не є і не може бути добровільним стосовно громадян. Водночас сьогодні проблемним питанням стає процесуальний порядок накладення арешту

на майно, дотримання балансу у виконанні завдань захисту прав власника (володільця) майна й ефективної боротьби зі злочинністю, відновлення порушених майнових відносин унаслідок учиненого кримінального правопорушення чи зняття арешту з майна.

Питанню накладення арешту на майно приділяли увагу багато науковців, такі як Т. В. Смалюк, П. Д. Денисюк, М. В. Лотоцький, А. Ю. Собчук, А. В. Плотнікова, О. Ряшко, Д. С. Биков, О. Котова, О. В. Капліна, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило, І. В. Гловюк, Ю. М. Мирошніченко, О. В. Музиченко, А. Е. Руденко, І. Л. Петрухіна, К. Ф. Гуценка та інші.

Проаналізувавши праці цих та багатьох інших вчених можна зазначити, що в контексті новітніх тенденцій правового розвитку питання арешту майна в кримінальному провадженні потребує доктринального переосмислення та врегулювання.

Метою статті є дослідження теоретичних положень та актуальних питань накладення арешту на майно в кримінальному провадженні, зокрема, на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань кримінального судочинства є захист

прав і законних інтересів осіб та організацій, потерпілих від кримінальних правопорушень. Загалом у системі заходів, що застосовує держава щодо забезпечення законності та зміцнення правопорядку, одне із центральних місць посідає захист прав і свобод людини й громадянина. Без дотримання прав громадян діяльність органів державної влади й управління, зокрема Національної поліції, позбавлена будь-якого практичного та гуманітарного сенсу [1, с. 43].

Стаття 41 Конституції України закріплює: Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [2]. Таким чином застосування примусу з боку держави з метою задоволення суспільних і особистих інтересів, які не можуть бути досягнуті без відповідної охорони від злочинних посягань, не є і не може бути свавіллям по відношенню до особи.

Законодавством передбачено обмеження права власності, проте за певним процесуальних умов:

- прийняття такого рішення винятково судом;
- законність, обґрунтованість і вмотивованість такого рішення;
- суворе дотримання порядку здійснення процесуальних дій, які обмежують право власності.

На період воєнного стану ці умови залишаються незмінними. Дотримання відповідними правоохоронними органами цих умов залишається так само необхідним, як і в звичайних умовах, коли не діє особливий правовий режим [4, с. 80].

Отже, у межах кримінального провадження особа може бути позбавлена або обмежена в користуванні правом власності, зокрема під час арешту майна. Питання законодавчого забезпечення арешту майна в кри-

мінальному провадженні на стадії досудового розслідування є динамічними, повсякчас постають нові проблеми в зазначеній сфері. Так, накладення арешту на майно – це захід процесуального примусу, що полягає в забороні, адресованій власнику майна, розпоряджатися та в необхідних випадках користуватися ним, а також у фактичному вилученні майна й передачі його на зберігання [1, с. 43]. Порядок арешту майна у кримінальному провадженні визначає глава 17 КПК України. Згідно ч. 2 ст. 170 КПК України, арешт майна допускається з метою забезпечення:

- збереження речових доказів;
- спеціальної конфіскації;
- конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;
- відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [3].

Указом Президента від 24 лютого 2022 року № 2102-IX в Україні введено воєнний стан, тому варто згадати законодавчі зміни, внесені до КПК України у зв'язку з цим, зокрема: ч. 3 ст. 170 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2137-IX від 15.03.2022, визначено, що «арешт на комп'ютерні системи чи їх частини накладається лише у випадках, якщо вони отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених пунктами 2, 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту» [3].

Звернімо увагу на окремі законодавчі прогалини у регламентації КПК процесуального порядку розгляду клопотання про арешт

майна, а саме відсутність строку, протягом якого слідчий суддя повинен постановити ухвалу про повернення клопотання прокурору, а також строку, протягом якого прокурор повинен отримати та передати у разі необхідності повернуте клопотання слідчому, що створюють підґрунтя для процесуальних зловживань слідчого, прокурора, і, як наслідок, для тривалого і безпідставного порушення майнових прав осіб, чиє майно було тимчасово вилучено.

Відсутність чіткої позиції законодавця у регулюванні цієї процедури ставить у нерівне становище власників майна. Тим не менш, як слушно зазначає М. Задорожний, своєчасне звернення до фахівця-правника, який може надати необхідну правову допомогу як на стратегічному, так і на тактичному рівні відповідно до фактичних обставин справи, збільшує шанси власників на те, що їхні права не будуть порушені, або будуть ефективно відновлені в разі порушення, а це, в свою чергу, сприятиме формуванню позитивної практики відстоювання законних інтересів власників і, зрештою, зміцненню правопорядку в державі [5].

Також варто звернути увагу на деякі невідповідності в КПК України. Так, згідно ч. 1 ст. 172 КПК України клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, тоді як клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох робочих днів після його надходження до суду – ч. 2 ст. 174 КПК України [3]. Таким чином, процесуальні строки для сторони обвинувачення і сторони захисту є нерівними.

Окрім того положення ч. 2 ст. 174 КПК України, в якому вказано про необхідність повідомлення особи, яка заявила клопотання про скасування арешту майна, та особи, за клопотанням якої було арештоване майно, не доповнюється положенням про можливість розгляду клопотання за відсутності цих осіб, на відміну від ч. 1 ст. 172 КПК України, де вказано, що неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

Клопотання про арешт майна може розглядатися без повідомлення підозрюваного, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна [3]. Проте, така вимога не поширюється на випадки розгляду клопотання про арешт тимчасово вилученого майна. Водночас, аналіз судової практики свідчить, що існує низка випадків, коли сторони кримінального провадження не були повідомлені про те, що призначено судові засідання щодо накладення арешту на майно, прикладом є ухвала Печерського районного суду міста Києва від 21 серпня 2019 року у справі № 757/44462/19-к, № 428/8832/19 та ухвала Печерського районного суду міста Києва від 12 червня 2019 року у справі № 757/30182/19-к).

Також в юридичній літературі зазначаються випадки, коли власника майна на яке було накладено арешт не визнано підозрюваним або особою, яка несе цивільну відповідальність за шкоду завдану діями підозрюваного або неосудної особи і тому неврахування слідчими суддями того, хто саме є власником майна, на яке накладається арешт є порушенням права вільного володіння майном, закріплене вище згадуваною ст. 41 Конституції України.

Варто детальніше розглянути питання арешту майна третьої особи. У ч. 4 ст. 170 КПК України закріплено, що у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 цієї статті, арешт накладається на майно третьої особи, якщо є підстави вважати, що воно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України. Арешт накладають на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу або нижчу від ринкової вартість і знала або могла знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у п. 1–4 ч. 1 ст. 962 КПК України.

Аналіз ст. 170 КПК України дає підстави стверджувати, що арешту майна третьої особи може бути накладено у таких випадках:

- з метою збереження речових доказів;
- для забезпечення спеціальної конфіскації.

У ч. 1 ст. 64 КПК України зазначено, що третьою особою, на майно якої може бути накладено арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особа. Оскільки чітко вимоги до цих осіб чітко не визначені, такий підхід означає, що на практиці відповідні примусові заходи у вигляді арешту майна можуть бути застосовані до будь-якої особи. Хоча ч. 3 цієї статті передбачає, що третя особа, на майно якої накладено арешт, має права й обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, щодо арешту майна, на практиці ці особи є досить вразливими учасниками кримінального процесу, тому постає чимало ризиків порушення їхніх прав.

Ч. 3 ст. 132 КПК України, передбачено, що арешт майна не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

- існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Як і у випадку з розумною підозрою щодо майна, критерії обґрунтованої підозри законодавцем не встановлені, тому це поняття є оціночним;
- потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;
- може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням [3].

Закон забороняє арешт майна, коштів банку, віднесеного до категорії неплатоспроможних, а також майна чи коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Якщо слідчий суддя, суд відмовив в задоволенні клопотання або воно було задоволено частково, то все тимчасово вилучене майно або відповідна його частина підлягає негайному поверненню особі.

У разі ж задоволення клопотання слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий

спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб. При цьому ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше сімдесяти двох годин із дня знаходження до суду клопотання, інакше таке майно повертається особі, у якої його було вилучено [6, с. 345].

Також ст. 173 КПК України закріплює підстави для відмови у арешті майна, зокрема якщо особа, яка подала клопотання, не доведе необхідність такого арешту та наявність ризиків, передбачених ч. 1 ст. 170.

Висновки. Аналіз вищезазначених норм показує, що на сьогодні арешт майна є одним із найбільш поширених заходів обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні. Однак, ця процедура може стати проблемою для третіх осіб, які можуть бути позбавлені своїх прав на майно без належного захисту.

З одного боку, правоохоронні органи та суди повинні забезпечувати захист суспільних інтересів та боротися зі злочинністю, включаючи конфіскацію майна, яке було отримане незаконним шляхом. З іншого боку, вони повинні дотримуватися процедур, які гарантують права третіх осіб, та відповідати за будь-які незаконні дії, включаючи незаконний арешт майна третіх осіб.

Отже, важливо бути обережним та дотримуватися встановлених процедур при застосуванні арешту майна у кримінальному провадженні. Також необхідно мати на увазі захист прав та інтересів третіх осіб, які можуть бути зачеплені цією процедурою. В цьому контексті, розуміння законодавства та правових процедур, а також звернення до кваліфікованого юриста можуть допомогти захистити свої права та інтереси у разі застосування арешту майна у кримінальному провадженні.

Крім того, стаття показує, що розуміння процедури арешту майна є важливим для

кожного громадянина, оскільки ця процедура може стосуватися будь-якої особи, що стала свідком або потерпілою злочину. Тому, пра-

вильне розуміння процедури арешту майна може допомогти у захисті власних прав та інтересів.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні з правових аспектів та практичного досвіду. Ґрунтовно проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють застосування арешту майна, зокрема кримінальний процесуальний кодекс України та досвід їх практичного застосування в Україні. Розглянуто підстави та процедуру застосування арешту майна, питання необхідності та належності застосування такого заходу та його вплив на права третіх осіб, які є власниками або володільцями майна, що підлягає арешту.

Також розкрито проблемні питання, які пов'язані з дотриманням та реалізацією процесуальних та конституційних прав учасників, зокрема передбачені законодавством випадки обмеження права власності. Визначено, що такими умовами є прийняття відповідного рішення винятково судом; законність, обґрунтованість і вмотивованість такого рішення; суворе дотримання порядку здійснення процесуальних дій, які обмежують право власності. Акцентовано, що під час воєнного стану ці випадки залишаються незмінними. Дотримання відповідними правоохоронними органами процесуальних умов при яких допускається позбавлення або обмеження права приватної власності залишається так само необхідним, як і в звичайних умовах, коли не діє особливий правовий режим.

Розкрито ситуації застосування арешту майна, коли воно було отримане в результаті злочинної діяльності, коли існує ризик зникнення майна, коли останнє є доказом у кримінальному провадженні, а також у випадку коли потерпілий звернувся з вимогою про компенсацію збитків.

На підставі проведеного дослідження констатовано, що застосування арешту майна може бути ефективним інструментом боротьби зі злочинністю та надання допомоги потерпілим, проте воно повинно відповідати вимогам КПК України та іншим нормативно-правовим актам та забезпечувати права та законні інтереси всіх сторін.

Ключі слова: майно, арешт майна, арешт майна третіх осіб, право власності, кримінальне провадження, процедура, скасування арешту майна.

Bagrii T. Ya., Denysovskiy M. D., Sivitska H. Ye. Application of seizure of property in criminal proceedings: legal aspects and practical experience

Summary

The article is devoted to the study of the issue of property seizure in criminal proceedings from legal aspects and practical experience. The normative legal acts regulating the application of property seizure, in particular the criminal procedural code of Ukraine and the experience of their practical application in Ukraine, were thoroughly analyzed. The grounds and procedure for the seizure of property, the question of the necessity and appropriateness of such a measure and its impact on the rights of third parties who are the owners or possessors of the property subject to seizure are considered.

Problematic issues related to the observance and implementation of the procedural and constitutional rights of the participants are also disclosed, in particular, cases of limitation of property rights provided for by law. It was determined that such conditions are the adoption of the relevant decision exclusively by the court; the legality, reasonableness and motivation of such a decision; strict observance of the procedure for the implementation of procedural actions that limit the right

of ownership. It is emphasized that these cases remain unchanged during martial law. Observance by relevant law enforcement agencies of the procedural conditions under which the deprivation or limitation of the right to private property is allowed remains as necessary as in normal conditions, when no special legal regime applies.

The situations of the seizure of property, when it was obtained as a result of criminal activity, when there is a risk of property disappearing, when the latter is evidence in criminal proceedings, as well as when the victim has applied for compensation for damages, are disclosed.

On the basis of the conducted research, it was established that the use of property seizure can be an effective tool for fighting crime and providing assistance to victims, but it must meet the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and other regulatory legal acts and ensure the rights and legitimate interests of all parties.

Key words: property, seizure of property, seizure of property of third parties, ownership, criminal proceedings, procedure, cancellation of seizure of property.

Список використаних джерел:

1. Т. Є. Зелькіна. Сутність й актуальні питання арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1(17). С. 42046. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15097> (дата звернення: 25.02.23).
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.02.23).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI. Дата оновлення: 05.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.02.23).
4. О. С. Франков. Захист права власності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 34. С. 77–83. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105159> (дата звернення: 25.02.23).
5. М. Задорожний. Як запобігти зловживанням під час тимчасового вилучення майна. *Протокол. Юридичний інтернет ресурс*. URL: https://protocol.ua/ru/mikita_zadorognyy_yak_zapobigti_zlovgivannjam_pid_chas_timchasovogo_viluchennya_mayna/ (дата звернення: 25.02.23).
6. М. В. Лотоцький. Підстави накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила. 2020. С. 342–345. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29255/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%202020-1.pdf#page=342> (дата звернення: 25.02.23).

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.20>**Вахліс І. В.***студентка 2 курсу ОС «Магістр»**Навчально-наукового інституту права**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Концептуальні зміни, які відбуваються у національній практиці кримінального судочинства, обумовлюють ряд практичних проблем, що потребують дослідження на сторінках наукової літератури. Однією із таких проблем є встановлення більш коротких строків для прийняття окремих процесуальних рішень чи вчинення окремих процесуальних дій у кримінальному провадженні. Проблема зазначеного правового явища обумовлюється практичною складністю його реалізації через ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, відтак видається вкрай актуальною для свого дослідження. Тематика встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні є маловивченою у межах національної правової доктрини. Окремі напрацювання у контексті дослідження розумності строків мають такі вчені як: В. Д. Басай, Б. Т. Безлепкін, О. А. Гончаренко, С. О. Заїка, Л. В. Карабут, О. П. Кучинська, В. М. Кушнерьов, Г. В. Юркова, Л. В. Юрченко. Разом із тим, фундаментальне дослідження обраної нами проблематики вченими-процесуалістами не проводилися, що ще раз вказує на актуальність даної наукової розвідки.

Переходячи до викладу основного матеріалу, відзначимо, що парадигмою сучасного кримінального судочинства та правової держави є концептуальна основа людиноцентризму. Відтак, державні інституції, зокрема й органи суду, прокуратури, досудового розслідування, зобов'язані обирати такий спосіб здійснення своїх повноважень, який би у найменшій мірі негативно впливав на права

людини та громадянина. Закріпивши у ст. 28 КПК України, процесуальну засаду «розумності строків» (що, принагідно зазначимо, є складовою права особи на справедливий судовий розгляд), вбачаємо, що законотворець мав на меті, встановити чітке (найкоротше у часовому аспекті) темпоральне обмеження вчинення окремих процесуальних дій та прийняття окремих процесуальних рішень зокрема, проте не виключно детективами, слідчими та прокурорами у кримінальному провадженні.

Незважаючи на нормативне тлумачення правової засади «розумний строк», вітчизняні науковці диференційовано підходять до визначення правового змісту аналізованої нами категорії. До прикладу, вчена О. П. Кучинська, вважає, що під розумними строками слід розуміти період часу, який дозволив би уникнути надмірного, необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні (як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних справ) [1, с. 45]. Разом із тим, вважаємо, що швидкість руху кримінального провадження не має суперечити його якості та ставати перешкодою у дотримання прав та свобод учасників процесу. Відтак, розумний строк кримінального провадження – це строк, що надає можливість у об'єктивно доцільний найкоротший строк провести всі необхідні процесуальні дії у чіткій відповідності до вимог КПК України. У свою чергу, науковець В. М. Кушнерьов, зазначає, що під «розумним строком» необхідно вважати об'єктивно обґрунтований період часу, встановлений на підставі

норм кримінального процесуального законодавства, під час якого учасники кримінального провадження виконують певні процесуальні дії чи приймають певні процесуальні рішення, спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження» [2, с. 253].

Однак, на наше переконання, розумні строки доцільно тлумачити, як засаду кримінального провадження та процесуальну складову права особи на справедливий судовий розгляд, що є певним законодавчо встановленим та/або об'єктивно необхідним періодом у часі, протягом якого має бути вчинена кожна процесуальна дія та прийняте кожне процесуальне рішення.

У контексті засади розумності строків вітчизняний законодавець, закріпив правове явище встановлення більш коротких строків, ніж ті, що передбачені КПК України, для вчинення окремих процесуальних дій чи прийняття окремих процесуальних рішень у випадку, якщо строки встановлені законом видаються надто тривалими та неефективними у конкретному кримінальному провадженні. При цьому, саме прокурори, слідчі судді та судді наділені повноваженнями щодо встановлення таких строків. Разом із тим, окреслене правове явище є одним з найменш дослідженим у сучасній юридичній літературі, а судова практика по даному питанню стабільно залишається невтішною для учасників кримінального провадження, відмінних від сторони обвинувачення. Це обумовлюється рядом чинників, від процесуальних (коли самі учасники процесу не дотримуються вимог ч. 6 ст. 28 КПК України) до психологічних (що опосередковано тяжінням суддів до захисту інтересів сторони обвинувачення, а не сторони захисту). Разом із тим, залишається актуальним, пошук ефективних способів використання процесуальних інструментів задля встановлення більш коротких строків вчинення процесуальних дій чи прийняття відповідних процесуальних рішень.

Досліджуючи проблематику встановлення більш коротких строків відзначимо, що

далеко не у всіх кримінальних провадженнях постає об'єктивна необхідність у зверненні до уповноважених суб'єктів, для їх закріплення. Разом із тим, випадки злісного затягування з боку органів досудового розслідування все ж трапляються, і тоді, сторона захисту, змушена з метою реалізації, зокрема ст. 2 КПК України, та конституційних положень загалом, звертатися із клопотанням про здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки до прокурорів, слідчих суддів та судів. При цьому, саме на особу, котра ініціює зазначене питання покладається процесуальний обов'язок доведення необхідності встановлення більш короткого процесуального строку у конкретному кримінальному провадженні. Відтак саме клопотання має відповідати, високим стандартам якості та безпосередньо описувати процесуальну ситуацію, яка виникла у кримінальному провадженні, що обумовлює необхідність встановлення більш коротких строків. Однак, варто пам'ятати також і те, що критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження, відповідно до ч. 3 ст. 28 КПК України, є: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [3].

При цьому, очевидно, що всі із зазначених критеріїв є оціночними, та мають підлягати розумному й об'єктивному аналізу, в першу чергу самим суб'єктом подачі клопотання, а потім також і прокурором, слідчим суддею, судом.

Відзначимо, що практична необхідність подання клопотання про встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні виникає, як правило тоді коли:

– слідчим у кримінальному провадженні протягом тривалого часу не проваджаться жодні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії;

– попри зібрання достатньої кількості доказів жодній особі не повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;

– слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії хоч і проводяться, однак проводяться досить повільно, що призводить до порушення прав учасників кримінального провадження;

– слідчим ігноруються вказівки прокурора, що надаються у кримінальному провадженні тощо.

Незважаючи на невтішну для сторони захисту судову практику розгляду клопотань про встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні, аналіз останньої надав можливість віднайти окремі приклади судових рішень, у яких судді ставали на сторону захисників, та зобов'язували суб'єктів досудового розслідування вчинити окремі процесуальні дії чи прийняти процесуальні рішення у більш короткі строки.

Зокрема, прикладом такого судового рішення може слугувати ухвала слідчого судді Білозерського районного суду Херсонської області від 17.01.2019 р. у справі № 648/107/19, у якій слідчим суддею, встановлювалося, що: «...на час розгляду скарги досудове розслідування триває та упродовж 6 років, слідчим СВ Білозерського ВП ХВП ГУНП в Херсонській області не проведено необхідних слідчих дій, не забезпечено виконання та проігноровані надані у провадженні вказівки, упродовж 9 місяців після скасування незаконної постанови слідчого про закриття кримінального провадження, слідчим СВ Білозерського ВП ГУНП в Херсонській області не проведено жодної слідчої дії...» [4]. Відтак, суд прийшов до висновку, що 60-денний строк видається достатнім для завершення досудового розслідування, та прийняття одного із процесуальних рішень визначених КПК України.

Іншим прикладом судового рішення, у якому клопотання захисника про встанов-

лення більш коротких строків було задоволено є ухвала слідчого судді Хмельницького міськрайонного суду від 20.03.2019 р. у справі № 686/7080/19, де судом, констатовано: «...з досліджених в судовому засіданні матеріалів видно, що на даний час досудове розслідування у кримінальному провадженні № 12017240010007641 триває більше одного року, основний масив доказів уже зібрано, при цьому, жодній особі у вказаному кримінальному провадженні не було повідомлено про підозру. Ухвалою слідчого судді Хмельницького міськрайонного суду від 14.12.2018 року попереднього слідчого в даному кримінальному провадженні відведено, але слідчий, якому передано провадження, станом на день розгляду клопотання не провів жодних слідчих дій. З огляду на викладене та досліджені матеріали кримінального провадження № 12017240010007641 є очевидні підстави для встановлення конкретних строків для здійснення досудового розслідування даного кримінального провадження. З врахуванням складності провадження та об'єму вже здійснених слідчих дій доречним, на думку слідчого судді є строк – 20 днів з моменту отримання слідчим копії даної ухвали...» [5].

Разом із тим, на превеликий жаль, це лише деякі із нечисленних судових рішень, у яких слідчі судді фактично констатували зловживання органами досудового розслідування, що проявлялося у необґрунтованому затягуванні досудового розслідування, як такого.

На противагу вище зазначеній статистиці, задоволення слідчими суддями клопотань сторони захисту про встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні, можна навести ряд судових рішень, якими останні відмовили у задоволенні аналогічних клопотань. Здійснивши комплексний аналіз судової практики по даному питанню, об'єктивно можемо констатувати, що слідчі судді відмовляють у задоволенні зазначених клопотань з ряду підстав, які як мають правове (процесуальне підґрунтя) так і є такими, що суперечать положенням КПК України.

Відтак, нижче пропонуємо сконцентрувати увагу на деяких прикладах судової практики, у яких слідчі судді, не підтримували позицію сторони захисту й інших учасників кримінального провадження. Серед останніх можна навести:

Ухвалу Фастівського міськрайонного суду Київської області від 21 червня 2016 року, справа 381/2412/16-к якою слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про встановлення більш коротких строків для проведення окремої процесуальної дії, посиляючись зокрема на те, що останнє було подане третьою особою, тобто неповноважним суб'єктом [6]. Відзначимо, що дане судове рішення цілком відповідає вимогам КПК України, адже ч. 6 ст. 28 КПК, дійсно не передбачає такого суб'єкта звернення із клопотанням про встановлення більш коротких строків, як третя особа. Однак, до сьогодні, незрозумілим залишається чому законодавець, серед суб'єктів звернення із клопотанням про встановлення більш коротких строків для вчинення окремих процесуальних дій чи прийняття окремих процесуальних рішень, виокремив, зокрема «інших осіб, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування», але не передбачив третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт, адже права і цих суб'єктів обмежуються під час досудового розслідування. Відтак, необхідними видаються зміни до КПК України, у контексті розширення кількості учасників кримінального провадження, котрі можуть звертатися, зокрема до слідчих суддів для встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні.

Ухвалу Шевченківського районного суду м. Києва від 08 грудня 2021 року, справа № 761/43787/21, у якій слідчий суддя, відмовив у задоволенні клопотання адвоката про встановлення більш коротких строків, з наступних підстав, а саме: «оскільки клопотання про встановлення процесуального строку для проведення слідчої дії, було подане адвокатом, а не особисто потерпілою

ОСОБА_1, права та інтереси якої, на думку адвоката, обмежуються, та яка є належним суб'єктом звернення із зазначеним клопотанням, клопотання підлягає поверненню» [7]. Разом із тим, принагідно зазначимо, що відповідно до ч. 4 ст. 58 КПК України, представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Відтак, з урахуванням відсутності у КПК України, жодних обмежень, які б вказували на неможливість звернення представника потерпілого до слідчого судді, із клопотанням про встановлення більш коротких строків, дане право має підлягати не лише декларуванню, але й фактичній реалізації.

Ухвалу Вищого антикорупційного суду від 26 грудня 2019 року, справа № 760/25108/19, якою слідчий суддя залишив без оцінки доводи адвоката, про те, що орган досудового розслідування:

- проводить досудове розслідування вже майже три роки, однак остаточного процесуального рішення досі не прийнято;
- офіційні звинувачення висунув через 28 місяців розслідування, відтак підозрюваний протягом тривалого часу не мав всіх тих процесуальних прав, що були йому передбачені;
- не здобув жодних належних та допустимих доказів, які б вказували на обґрунтованість підозри ОСОБА_1 у вчиненні інкримінованих діянь;
- двічі подавав клопотання про продовження строку досудового розслідування, наводячи однакові підстави, при цьому останні задовольнялися судом;
- не дивлячись на проведення в зазначеному кримінальному провадженні цілого комплексу процесуальних дій та наявності великої кількості доказів, остаточного процесуального рішення не прийняв [8].

Як бачимо, слідчі судді, можуть доволі однобічно оцінювати, як фактичні обставини кримінального провадження, так і саму норму

КПК України, яка цілком чітко встановлює порядок звернення із клопотанням про встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні.

Відтак, з огляду на особливість кримінального судочинства, що обумовлюється можливістю значного обмеження прав та свобод людини та громадянина, вважаємо, що судова практика розгляду клопотань про встановлення більш коротких строків у конкретному кримінальному провадженні, повинна бути єдиною та відповідати букві та духу закону. При цьому слідчі судді, мають об'єктивно оцінювати доводи захисників, що наводяться у відповідних клопотаннях, а не слідувати інтересам суб'єктів досудового розслідування в ілюзорному «повному та всебічному встановленні всіх обставин кримінального провадження».

Цьому зокрема і відповідає численна судова практика Європейського суду з прав людини, яка відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», визнається джерелом права [9]. Зокрема, у рішенні ЄСПЛ від 30.03.2004 р. у справі «Меріт проти України», зазначається, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений статтею 6 п. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення; це може статись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато попереднє слідство (досудове розслідування) [10]. При цьому, Суд у рішенні «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» слушно зазначає, що строк, який можна визначити розумним, не може бути однаковим для всіх справ і було б неприродно встановлювати один строк у конкретному цифровому виразі для усіх випадків [11]. Таким чином, у кожній справі виникає проблема оцінки розумності строку, яка залежить від певних обставин.

На критеріях оцінки чинників, що визначають собою розумний строк конкретного кримінального провадження, була акцентована увага у справі «Антоненков проти України» де ЄСПЛ наголосив, що «розумність тривалості провадження має бути оцінена у світлі конкретних обставин справи з врахуванням критеріїв, напрацьованих Європейським судом, зокрема складності справи та поведінки заявника і відповідних державних органів. Крім того, також має прийматись до уваги характер процесу та значення, яке він мав для заявника [12].

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз проблематики розумних та більш коротких строків у кримінальному провадженні, пропонуємо зробити ряд висновків.

Засада розумності строків у кримінальному провадженні нормативно визначена ст. 28 КПК України, а також являє собою один з орієнтирів кримінального судочинства відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

З урахуванням специфічності кримінального провадження, потенційної загрози значного обмеження прав та свобод людини, ч. 6 ст. 28 КПК України, передбачається можливість звернення визначення кола суб'єктів до прокурора, слідчого судді, суду з клопотанням про встановлення більш коротких строків у конкретному кримінальному провадженні для вчинення певної процесуальної дії чи прийняття конкретного процесуального рішення. Разом із тим, законодавче декларування відповідного права на практиці повсякчас не призводить до його безпосередньої реалізації.

Щоденна практична діяльність, аналіз зазначеної у даній статті судової практики, надає можливість констатувати, що слідчі судді, у більшості випадків залишають без задоволення клопотання сторони захисту про встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні, при цьому, на жаль, обґрунтування адвокатів, залишаються поза межами судової оцінки.

За результатами проведеного дослідження можемо констатувати, що на разі актуальним залишається:

– розширити коло суб'єктів, які мають право подавати клопотання до слідчих суддів, судів, прокурорів, про встановлення більш коротких строків кримінальному провадженні (зокрема, передбачити таке право і для третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт);

– забезпечити формування сталої судової практики в аспекті встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні, зокрема шляхом формування сталої правової позиції Верховним Судом по даному питанню;

– продовжити доктринальне дослідження зазначеної тематики, що буде сприяти формуванню чіткого правового розуміння інституту встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні.

Анотація

Стаття присвячена одній з актуальних проблем кримінального процесуального права, а саме, – встановленню більш короткого строку прокурором, слідчим суддею та судом у порядку визначеному ч. 6 ст. 28 КПК України. Процесуальна можливість встановлення більш коротких строків у кримінальному провадженні, є невіддільною частиною засади розумні строки, що своєю чергою виступає складовою права особи на справедливий судовий розгляд у розумінні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При проведенні дослідження, автор наголошує на окремих проблемних аспектах реалізації зазначеного права, зокрема крізь призму аналізу практики національних судових органів. Досліджена судова практика надала можливість прийти до невтішних висновків, що свідчать про підтримку слідчими суддями у переважній більшості процесуальних випадків сторони обвинувачення, зокрема прокурорів, та відмові стороні захисту у встановленні більш коротких строків у кримінальному провадженні. Очевидно, що такі індульгенції є неприпустимими та фактично суперечать змагальній основі кримінального процесу, а відтак і справедливому судочинству загалом. Окрема увага автором приділена аналізу практики Європейського суду з прав людини, у межах визначення того, які строки є розумними для конкретного кримінального провадження. Незважаючи на те, що Європейський суд з прав людини не визначає чітких темпоральних меж, за яких строк буде вважатися розумним, однак у його практиці закріплюються вважливі орієнтири правозастосування. Окрім того, автором за результатами наукової розвідки, виявлена нагальна необхідність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з урахуванням того, що наявні законодавчі положення не надають можливості захисту та забезпечення порушених прав всім учасникам кримінального провадження, зокрема й третім особам, щодо майна яких вирішується питання про арешт. Також були сформульовані висновки, що мають прикладне значення та можуть виступати основою для подальших наукових роздумів.

Ключові слова: розумні строки, більш короткі строки, справедливий судовий розгляд, кримінальне провадження, судова практика, Європейський суд з прав людини.

Vakhlis I. V. Problematic issues of compliance with reasonable terms in criminal proceedings Summary

The article is devoted to one of the urgent problems of criminal procedural law, namely, the establishment of a shorter term by the prosecutor, the investigating judge and the court in accordance with the procedure specified in Part 6 of Art. 28 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The procedural possibility of establishing shorter terms in criminal proceedings is an inseparable part of the principle of reasonable terms, which in turn is a component of a person's right to a fair trial in the sense of the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamen-

tal Freedoms. When conducting research, the author emphasizes certain problematic aspects of the implementation of the specified right by individuals, in particular through the prism of analyzing the practice of national judicial bodies. The studied case law made it possible to come to disappointing conclusions, which indicate the support of the investigating judges in the vast majority of procedural cases for the prosecution, in particular prosecutors, and the refusal of the defense to set shorter terms in criminal proceedings. It is obvious that such indulgences are inadmissible and actually contradict the adversarial basis of the criminal process, and thus the fair trial in general. The author paid special attention to the analysis of the practice of the European Court of Human Rights, within the limits of determining which terms are reasonable for a specific criminal proceeding. Despite the fact that the European Court of Human Rights does not define clear time limits for which a period of time will be considered reasonable, however, careful guidelines for law enforcement are established in its practice. In addition, the author, based on the results of scientific research, found an urgent need to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine, taking into account the fact that the existing legislative provisions do not provide the opportunity to protect and ensure the violated rights of all participants in criminal proceedings, including third parties, whose property is being resolved about the arrest. Conclusions were also formulated that have applied significance and can serve as a basis for further scientific thinking.

Key words: reasonable terms, shorter terms, fair trial, criminal proceedings, case law, European Court of Human Rights.

Список використаних джерел:

1. Кучинська О. П. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44–49.
2. Кушнерьов В. М. Поняття та сутність принципу розумних строків в кримінальному провадженні. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28листоп.2019р.) : у 2 ч. Київ, 2019. Ч. 1. С.251–254.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2087>
4. Ухвала Білозерського районного суду Херсонської області від 17.01.2019 р.у справі №648/107/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79270152>
5. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду від 20.03.2019 р. у справі № 686/7080/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80641930>
6. Ухвала Фастівського міськрайонного суду Київської області від 21 червня 2016 року, справа 381/2412/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/58706076>
7. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 08 грудня 2021 року, справа №761/43787/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101706828>
8. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26 грудня 2019 року, справа № 760/25108/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86729610>
9. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
10. Рішення ЄСПЛ від 30.03.2004р. у справі «Меріт проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text
11. Рішення ЄСПЛ від 01.10.1997 р. у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства». URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/522/398/>
12. Рішення ЄСПЛ від у справі «Антоненков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_424#Text

УДК 343.98: 343.359.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.21>

Довбаш Р. С.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ*

СПОСОБИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ГРОШОВИХ КОШТІВ, ОДЕРЖАНИХ ВНАСЛІДОК УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

Постановка проблеми. З моменту створення держави, періоду її становлення та розвитку актуальною є проблема, пов'язана з наповненням державного та місцевих бюджетів шляхом своєчасної сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів юридичними та фізичними особами. Водночас, нестабільність макроекономічної ситуації в Україні, періодичні кризові стани в економіці сприяють формуванню та розвитку в національній економіці міцного тіньового сектору. Глобального масштабу наразі набула його фіктивна складова, яка полягає у виведенні суттєвих фінансових коштів з легального економічного сектору протиправним шляхом, перерозподілом мільярдних прибутків на користь окремих суб'єктів підприємницької діяльності й відтоку капіталу за кордон. Це все сприяє підвищенню загрози економічній безпеці держави, посиленню вже існуючої соціально-економічної кризи. Такі кризові стани не минули й сферу оподаткування.

Податки, збори (обов'язкові платежі) є найважливішим інструментом держави, що гарантує існування соціуму, відповідно від ефективності законодавчих та нормативних актів, які забезпечують правову регламентацію використання цього інструменту, залежить подальший розвиток економіки України. Проблема легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків, набула особливої значущості для України протягом останнього десятиліття, оскільки пов'язана з вчиненням різних за тяжкістю та наслідками злочинів, з наяв-

ністю офшорних зон, з витонченими схемами ухилення, що руйнівним чином впливає як на розвиток національної економіки, так і на реалізацію глобальних міжнародних програм.

Масштаби легалізованого (відмитого) капіталу нині є настільки значними, що йдеться про загрозу для стабільності всієї міжнародної фінансової системи. Так, за даними Офісу Генерального прокурора України, за 2014 р. досудове розслідування щодо легалізації (відмивання) майна проводилося у 296 провадженнях і лише 14 обвинувальних актів направлено до суду, за 2016 р. – 159 (24); 2017 р. – 243 (42); 2018 р. – 242 (54); 2019 р. – 283 (68); 2020 р. – 348 (73); 2021 р. – 395 (67) (+ 23% порівняно з 2014 р.). Також, в аналізований період співробітники Державної фіскальної служби України припинили протиправну діяльність 297 конвертаційних центрів, які проконвертували 81,9 млрд грн, а збитки від їхньої діяльності становили понад 14,7 млрд грн. [1]. Утім, цей вид кримінальної протиправної діяльності характеризується різноманітністю способів його вчинення, що обумовлює значну частку латентності й труднощі у виявленні та розслідуванні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аспектам розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, присвячено дослідження таких науковців: В. В. Білоуса, А. Ф. Волобуєва, О. В. Воробей, В. А. Журавля, О. С. Задорожного, В. П. Корж, О. Є. Користіна, В. В. Лисенка, В. А. Некрасова, О. О. Суха-

чова, С. О. Торопчина, О. В. Халіна, С. С. Чернявського, Л. М. Чуніхіної та ін.

Вагомий внесок таких учених у розроблення предмету статті є безперечним, однак аналіз вітчизняної криміналістичної та кримінальної процесуальної теорії й практики показує, що в умовах сьогодення вельми актуальним залишається з'ясування способів легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний аспект способу визначається завданнями щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, установлення обставин, що входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України) [2]. Більшість способів засновано на використанні «пробілів», прорахунків і суперечностей як податкового, так й інших видів законодавства, складнощів обліку й контролю за надходженням податкових платежів. У криміналістичній літературі описано понад п'ятдесят способів учинення податкових злочинів. Проте вони недостатньо систематизовані за видами податків, суб'єктами оподаткування та іншими важливими підставами.

О. С. Задорожний на основі аналізу слідчої і судової практики пропонує розгорнуту класифікацію способів учинення податкових злочинів з урахуванням особливостей механізму злочинної діяльності, яку можна розглядати як напрям формування методик їх розслідування [3, с. 24–46].

Способи вчинення податкових злочинів мають деякі спільні ознаки, важливі у криміналістичному аспекті:

- по-перше, вони зумовлені чинним законодавством, що регулює механізм і порядок сплати податків (зміна порядку й умов сплати певного податку відразу ж впливає на обрання способу вчинення злочинів у даній сфері);
- по-друге, способи вчинення податкових злочинів пов'язані з підзаконними актами, що регулюють порядок обліку економічних показників, правила ведення господарських

операцій, обігу товарно-матеріальних цінностей тощо;

- по-третє, в основі способів учинення податкових злочинів є економічна сутність, властива тому чи іншому виду податку [4, с. 156–157; 5, с. 79].

З урахуванням зазначених ознак, науковці виділяють кілька груп податків, які визначають спосіб злочинних дій: податки «у межах» собівартості (способи зниження собівартості); податки «поза» собівартістю (способи зниження різниці, що підлягає сплаті до бюджету); податки «понад» собівартості (способи зменшення податкової ставки чи бази оподаткування) [6; 7].

Кримінальна активність у сфері господарювання на перехідному етапі до ринкових відносин позначилась динамікою виникнення нових способів учинення злочинів, які постійно модернізуються злочинцями з урахуванням змін у соціально-економічній сфері. Результати вивчення літературних джерел та слідчої практики свідчать про утворення нового явища в механізмі вчинення економічних злочинів – економічного шахрайства [8; 9].

За своєю природою фінансові схеми, які використовуються для ухилення від сплати податків, пов'язані із сучасними технологіями економічного шахрайства, оскільки є формою злочинного бізнесу під прикриттям різноманітних інститутів ринкової інфраструктури (створення фіктивних підприємств, проведення господарських операцій, використання офіційного документообігу тощо).

Легальний статус у ринковому середовищі дозволяє злочинцям використовувати формальний збіг підготовчої стадії шахрайства із законною економічною діяльністю для маскування злочину під господарські відносини, що значно ускладнює виявлення його ознак правоохоронними органами.

Практика свідчить, що на етапі підготовки до ухилення від сплати податків злочинці створюють фіктивні суб'єкти підприємницької діяльності або здійснюють придбання вже зареєстрованих фірм. Засновниками таких

підприємницьких структур, як правило, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди), які прямо не причетні до фактичної діяльності. З метою імітації здійснення господарських операцій створюється документальний ланцюг руху товарів мережею фіктивних підприємств (оформлюються договори поставки, рахунки фактури, накладні, акти приймання–передачі товарів, різні документи бухгалтерського обліку) [6, с. 57–73]. Нерідко у злочинному механізмі беруть участь банківські установи.

Найбільшого розповсюдження набули механізми ухилення від сплати податків, пов'язані із проведенням сумнівних експортних операцій [10]. Змістом злочинних дій у таких випадках можуть бути: фіктивний експорт; використання давальницької сировини; експорт продукції з подальшим контрабандним поверненням її на митну територію України; оформлення раніше експортованого товару як повернутого на територію України за рекламаціями; вивезення за межі митного кордону України порожньої тари (води замість спирту); завищення даних у первинних документах (у вантажній митній декларації, накладній, сертифікаті відповідності тощо) [6, с. 290–291].

На нашу думку, спосіб легалізації – це комплекс заходів, які спрямовані на підготовку і проведення легалізації (відмивання) доходів, а також дій щодо приховування, маскуванню її наслідків та безпосереднє використання «відмитих» доходів у легальний економіці. Виявлення схем «відмивання» доходів, одержаних злочинним шляхом з боку правоохоронних органів, заставляє злочинців постійно вдосконалювати існуючі способи легалізації, як наслідок вони нерідко мають завуальований характер, що дає підстави говорити не про конкретний спосіб, а про певну систему цілеспрямованих дій.

У науковій літературі стадії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, іноді називають фазами, формами чи етапами, однак всі перелічені терміни

використовуються для позначення операцій з «відмивання» «брудного» майна, що мають на меті – надати вигляд законно одержаного доходу, «тіньовим» капіталам. Стадії легалізації є нічим іншим як спосіб вчинення злочину. Технологічні схеми «відмивання» злочинних доходів включають у себе три послідовні стадії: розміщення, відокремлення, інтеграція [11, с. 19; 12, с. 206–210].

Перша стадія розміщення – це фізичне розміщення готівки у мобільні фінансові інструменти, територіально віддалених від місць їхнього походження. На даному етапі незаконно отримані товарно-матеріальні цінності та кошти (готівкові кошти у формі ПДВ), перетворюються на ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості та інші, а також фізично переміщуються від їх істинних джерел походження (часто за межі країни). Мета – надання вигляду законності введенню готівки в легальний господарський обіг [13].

До найбільш поширених методів «відмивання» доходів, які застосовуються злочинцями з використанням можливостей кредитно-фінансових установ належать: смерфінг; обмін грошей на іншу валюту (обмінні операції); використання кореспондентських відносин між банками; встановлення контролю над фінансовими установами; створення помилкового паперового сліду; переведення грошових коштів за кордон (використання «колективних» та «транзитних» рахунків); механізм гарантії позички [14, с. 114].

Останнім часом в Україні одержало широке розповсюдження створення та використання фіктивних підприємств для приховування прибутку від оподаткування та конвертації коштів. Посадові особи фінансово-кредитних і банківських установ сприяють збільшенню зловживань з фінансовими ресурсами, направляють грошові потоки на обслуговування угод через фіктивні структури, безпосередньо приймають участь у «відмиванні» «брудних» грошей, пересиланні цінностей за кордон і, як наслідок, своїми діями створюю-

ють умови нестабільності в економіці держави [15, с. 26].

Друга стадія легалізації – відокремлення, коли відбувається трансформація злочинно набутих доходів в різноманітні активи та їх подальше дроблення з метою маскуванню реальних джерел походження капіталів. На практиці стадії «відмивання» накладаються одна на одну. Тому способи розміщення кримінальних доходів аналогічні тим, що використовуються й для їх розміщення. У випадку, якщо розміщення великих сум пройшло непомітно, викриття подальших дій з «відмивання» коштів значно ускладнюється.

Ця стадія може включати такі операції, як переказ депонованої готівки та її переведення в інші фінансові інструменти (цінні папери, дорожні чеки тощо), поштові перекази, електронні платежі через Інтернет, інвестиції в нерухомість та легальний бізнес (особливо в сферу туризму та відпочинку), перепродаж товарів високої цінності та фінансових інструментів.

Використання зазначених методів істотно спрощується з огляду на існування в ряді зарубіжних країн банків (офшорні зони), які не зацікавлені надавати правоохоронним органам інформацію про своїх клієнтів. В цих країнах дозволено не реагувати на запити про стан рахунків своїх клієнтів, за виключенням наявності звинувачення у «відмиванні». Передусім це стосується офшорного бізнесу, який на сьогодні вважається одним із найбільш прибуткових. Так, типовим інструментом, який використовується при розширенні, є підставні компанії, зареєстровані в офшорних зонах. Фінансові операції з ознаками «відмивання», виявити вкрай складно завдяки використанню численних договорів прикриття та гранично малого строку діяльності підставних фірм [11, с. 20].

На цій стадії «відмивання» грошових коштів, одним із поширених способів приховування є так званий «розрив ланцюгу», який характеризується переведенням коштів за допомогою рахунків фіктивних фірм, через

декілька країн. Згодом кошти «конвертуються» за допомогою використання цінних паперів на пред'явника.

Остання стадія легалізації є інтеграція. Це надання законного вигляду злочинно здобутим коштам. На цій стадії грошові кошти, отримують легальне джерело походження та інвестуються в офіційну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникло підозр стосовно законності їх походження.

Діяльність з легалізації «брудних» коштів на практиці не обов'язково включає всі перераховані стадії, а може завершитися на першому або другому етапі. Часто зв'язок між стадіями настільки тісний, що розмежувати їх неможливо.

На відміну від більшості розвинених країн, в Україні при легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, злочинці віддають перевагу зберіганню їх в найбільш ліквідній формі. В більшості схем «відмивання», з метою уникнення капітальних втрат в процесі легалізації, використовуються механізми переведення грошей з безготівкової в готівкову форму. Такі механізми діють поза законом та часто супроводжуються ухиленням від сплати податків. Головним чином, такі операції проходять через банківські установи.

Як зазначає П. П. Андреев, головна проблема у боротьбі з легалізацією «брудних» коштів полягає в тому, що злочинці постійно удосконалюють методи їх «відмивання» та винаходять нові схеми перетворення злочинних грошей у легальні доходи. Володіючи значними фінансовими ресурсами та враховуючи чималий рівень корумпованості в державі, вони завжди намагаються йти на крок уперед від контролюючих та правоохоронних органів у розвитку своїх протиправних ідей і технологій [16, с. 71].

Серед характерних способів відмивання коштів назовемо такі:

а) використання механізму «скруток» та «зустрічних потоків». В таких схемах ухилення від сплати податків здійснюється через так звані «скрутки», а до створення можливості розрахунків з таким «мережевим

маркетингом відповідних послуг» залучені торговці тютюновими, алкогольними виробами та підприємства оптово-роздрібної торгівлі, які «продають» необліковану готівку. Так званий «продаж» необлікованої готівки здійснюється поза банківською системою, що значно ускладнює її виявлення. Практичний досвід показує, що активність таких мереж висока, як правило кількість та склад учасників постійно змінюється та діяльність окремих з них не тривала в часі (від декількох тижнів до декількох місяців), після чого реєструються нові компанії та запускаються нові учасники мережі. Бенефіціарними власниками учасників мережі часто є асоціальні особи, особи, які здійснюють за винагороду реєстрацію суб'єкта господарювання на себе або підставні особи [17, с. 30].

б) незаконна конвертація грошових коштів з використанням фіктивних підприємств та в) фінансові операції із переказу коштів за кордон («офшорні зони»);

Конвертаційний центр – це спеціалізоване організоване злочинне угруповання, метою діяльності якого є надання послуг щодо незаконної конвертації коштів (перетворення грошей з безготівкового стану в готівку та у зворотному напрямі) шляхом використання мережі фіктивних фірм, імітації фінансово-господарських відносин, фальсифікації облікових і звітних документів [18].

в) відмивання коштів через здійснення фінансових операцій з цінними паперами. При розслідуванні схем відмивання коштів з використанням цінних паперів виникають проблеми, пов'язані із значною кількістю фінансових операцій та високою ймовірністю «змішування» брудних і легальних активів. Така проблема потребує використання спеціальних методів розслідування.

г) проведення фіктивних експортних операцій. Суть схеми полягає в тому, що реальний суб'єкт підприємництва оформляє безтоварне надходження товарно-матеріальних цінностей або товарів непридатних для використання, від так званих «транзитних» або

«фіктивних» підприємств, збільшуючи тим самим свій податковий кредит на суму, яка дорівнює 20 % від ціни придбання. В подальшому, отриманий товар тільки по документах, тобто без фактичного проведення експортної операції, експортується за кордон на адресу вигаданого чи створеного спеціально для проведення даної операції підприємства-нерезидента. Документи, які підтверджують проведення експортної операції підроблюються. За результатами проведення даної операції підприємство-експортер мінімізує власні податкові зобов'язання або претендує на відшкодування ПДВ з бюджету [19, с. 88].

д) придбання товарно-матеріальних цінностей у «транзитних» і «фіктивних» підприємств за значно завищеними цінами з наступним їх експортом за кордон.

Підприємство-експортер неофіційно, за готівку, придбає від постачальників різноманітні товари, навіть такі, що не придатні до використання. Надалі, за допомогою «фіктивних» та «транзитних» підприємств, експортер оформляє придбання вказаних товарів за цінами, які в десятки, а то й в сотні разів перевищують їх фактичну вартість. Отримані за завищеними цінами матеріальні цінності реалізуються на адресу фірм-нерезидентів створених, як правило, в офшорних зонах посадовими або «пов'язаними» з експортером особами. Однією з характерних ознак проведення подібних операцій є використання в якості товарно-матеріальних цінностей товарів, ціна на які може коригуватися в сторону збільшення без ризику вийти за встановлений ціновий коридор (різне устаткування, інтелектуальна власність, обладнання лабораторій тощо). Таким чином, підприємство-експортер мінімізує власні податкові зобов'язання або ж ухиляється від сплати податків в розмірі, що дорівнює 1/6 частини від придбаних та в подальшому експортованих товарів [20].

е) проведення експорту товарно-матеріальних цінностей за штучно завищеними цінами з використанням в ланцюгу офіційного виробника.

Зазначений механізм в порівнянні з попередніми є більш складним в організації роботи по його виявленню та документуванню. Із таких схем виключені «фіктивні» підприємства, а застосовуються лише так звані «транзитні» суб'єкти підприємницької діяльності, на яких завищується вартість продукції. У той же час, «фіктивні» суб'єкти підприємницької діяльності, на які перекладаються податкові зобов'язання, знаходяться в паралельному ланцюгу. Суть механізму полягає у наступному – продукція, яка придбана у підприємств-виробників за звичайною заводською ціною, експортується за ціною, що значно перевищує первісну вартість. В результаті необґрунтовано збільшується розмір ПДВ, який заявляється до відшкодування при подальшому експорті товару. Штучне завищення ціни проводиться «транзитним» підприємством, що задіяне у схемі. Сформовані у «транзитного» підприємства податкові зобов'язання компенсуються за рахунок проведення інших завідомо збиткових операцій, до яких залучаються «фіктивні» підприємства. Експорт вищевказаної продукції здійснюється в адресу «пов'язаного» офшорного підприємства. При цьому, однією з характерних рис зазначеної схеми є те, що в подальшому товар відвантажується іншому нерезиденту, але вже по реальній його вартості і знову експортується в Україну для повторного використання в схемах безпідставного формування податкового кредиту з ПДВ.

е) використання підконтрольних фірм-нерезидентів.

Один із розповсюджених механізмів – надання документів стосовно здійснення зовнішньоекономічної діяльності з відображенням у них «фіктивних» даних. Мають місце непоодинокі випадки оформлення суб'єктами підприємницької діяльності вантажно-митних декларацій, де в графі «країна призначення» замість фактичної країни призначення вказу-

ються країни в яких Україні можна застосовувати «нульову» ставку ПДВ, отримати відшкодування ПДВ по вказаній експортній операції.

Переважна більшість «відмивання» кримінальних доходів вчиняється з використанням компаній-нерезидентів, як правило, зареєстрованих в офшорних юрисдикціях. Рахунки іноземних фірм (і навіть банківських установ) використовуються у різноманітних схемах для проведення масштабних трансакцій, результатом яких є виведення неоподаткованих капіталів за кордон, приховування позитивного фінансового результату від здійснення експортних операцій.

Висновки. Основними способами легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків є: а) використання механізму «скруток» та «зустрічних потоків» за допомогою реально діючих оптових торговців тютюновими, алкогольними виробами, та підприємств оптово-роздрібною торгівлі з прихованим обготівковуванням через проведення «зустрічних потоків»; б) фінансові операції із переказу коштів за кордон («офшорні зони»); в) незаконна конвертація грошових коштів з використанням фіктивних підприємств (етапи конвертації – незаконні доходи розміщують у певні фінансові інструменти; здійснюють їх від'єднання від джерел походження шляхом використання різних схем фінансових операцій, спрямованих на маскування сліду цих доходів; надають вигляду законності злочинно одержаним доходам); г) відмивання коштів через здійснення фінансових операцій з цінними паперами; д) придбання товарно-матеріальних цінностей у «транзитних» і «фіктивних» підприємств за значно завищеними цінами з наступним їх експортом за кордон; е) проведення експорту товарно-матеріальних цінностей за штучно завищеними цінами з використанням в ланцюгу офіційного виробника; е) використання підконтрольних фірм нерезидентів.

Анотація

У статті на основі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів розкрито механізм легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати

податків (звільнення – перерахування – розподіл – маскування – інтеграція грошової маси у вигляді несплачених податків) у рамках якого розкрито зміст способів учинення кримінальних правопорушень, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування. З'ясовано, що злочинна діяльність по легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків вчиняється як правило за допомогою фіктивних (офшорних) фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності, конвертаційних центрів), яка вирізняється високою технічною забезпеченістю, використанням сучасних засобів отримання даних, залученням високопрофесійних фахівців, вербуванням співробітників комерційних банків або влаштування «своїх» людей до банків, постійним пошуком нових способів учинення кримінальних правопорушень, високою конспірацією, оперативністю та гнучкістю, швидкою реакцією на виявлення прогалин у банківському захисті, міграцією нелегальних дій з одних ринків на інші. Такі протиправні структури об'єднані єдиною метою та здійснюють тіньові фінансово-господарські операції за певною злочинною технологією. Визначені основні способи легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків, а також надано характеристику стадіям такої діяльності (розміщення, розшарування та інтеграція, межі між якими досить умовні, оскільки увесь процес відмивання здебільшого залежить від конкретної ситуації). Встановлено, що процесами ухилення від сплати податків є: а) приховування коштів від формально законних фінансово господарських операцій, але здійснюваних нелегально, тобто поза податкового контролю (до цієї групи включається також діяльність господарюючих суб'єктів, які взагалі не перебувають на обліку в податкових органах і повністю ховаються від оподаткування); б) легалізація грошових коштів, отриманих від злочинної діяльності, що характеризується приховуванням від державного контролю значних сум (одна зі складових тіньової економіки) і поповнюють фінансово економічну базу загальнокримінальної та організованої злочинності.

Ключові слова: податки, ухилення, легалізація, відмивання, грошові кошти, спосіб, розслідування.

Dovbash R. S. Methods of legalization (laundering) of money received as a result of tax evasion Summary

The article, based on a generalization of the practice of law enforcement agencies, discloses the mechanism of legalization (laundering) of money obtained as a result of tax evasion (release – transfer – distribution – masking – integration of money in the form of unpaid taxes) within which the content of the methods of committing criminal offenses is disclosed, as well as technologies of criminal activity used at the stages of preparation, commission and concealment. It has been found that the criminal activity of legalization (laundering) of money received as a result of tax evasion is usually carried out with the help of fictitious (offshore) firms (legal entities that have signs of fictitiousness, conversion centers), which is characterized by high technical security, the use of modern means of obtaining data, the involvement of highly professional specialists, the recruitment of employees of commercial banks or the placement of «their» people in banks, the constant search for new ways of committing criminal offenses, high conspiracy, promptness and flexibility, a quick reaction to the detection of gaps in bank protection, the migration of illegal actions from one market to another. Such illegal structures are united by a single goal and carry out shady financial and economic operations using a certain criminal technology. The main methods of legalization (laundering) of money obtained as a result of tax evasion are defined, and the stages of such activity are also characterized (placement, stratification and integration, the boundaries between which are quite conditional, since the entire process of laundering mostly depends on the specific situation). It has been established that the processes

of tax evasion are: a) concealment of funds from formally legal financial and economic operations, but carried out illegally, that is, outside tax control (this group also includes the activities of business entities that are not registered with the tax authorities at all and completely hide from taxation); b) legalization of funds obtained from criminal activity, which is characterized by the concealment of significant sums from state control (one of the components of the shadow economy) and replenishes the financial and economic base of general criminal and organized crime.

Key words: taxes, evasion, legalization, money laundering, money, method, investigation.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.
4. Корж В. П. Способи легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих організованими групами, злочинними організаціями. *Право України*. 2003. № 1. С. 155–160.
5. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. Харків, 2005. 312 с.
6. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
7. Халін О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.
8. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 140–145.
9. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ, 2010. 624 с.
10. Корнякова Т. В. Податок на додану вартість: актуальні питання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2004. № 9. С. 9–17.
11. Відмивання «брудних» грошей: міжнародні і національні системи протидії / О. І. Римарук, Ю. М. Лисенков, В. В. Капустин та ін. Київ : Юстиніан, 2003. 544 с.
12. Головіна В. П. Стадії та способи вчинення легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, із використанням кредитно-банківських установ. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України ім. 10-річчя незалежності України*. 2003. Вип. 2. С. 205–214.
13. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
14. Школьний В. Б. Роль сучасних лідерів організованих злочинних формувань у відмиванні доходів, отриманих від злочинної діяльності. *Безпека підприємництва та фінансовий моніторинг*. 2008. С. 111–115.
15. Бандурка О. М., Симовьян С. В. Україна проти «брудних» грошей : наук.-практ. посіб. Харків: Основа, 2003. 224 с.
16. Андрєєв П. П. Роль і місце фінансового контролю в системі боротьби з відмиванням «брудних коштів». *Безпека підприємництва та фінансовий моніторинг : зб. наук. праць*. Київ : Екслібрис, 2008. С. 69–72.

17. Типологічне дослідження «Відмивання доходів від податкових злочинів» : наказ Державної служби фінансового моніторингу України від 21.12.2020 р. № 122. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411>
18. Воробей О. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 249 с.
19. Довбаш Р. С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 253 с.
20. Старинець Є. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис... докт. філос. : 081 «Право». Одеса, 2021. 317 с.

УДК 351.746.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.22>

Полковніков В. Г.

аспірант

*Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. В системі кримінального судочинства суб'єкти владних повноважень чітко визначені на основі об'єктивної реальності та тисячолітньої традиції правознавства. До таких суб'єктів відносяться прокурор та слідчий. Саме до процесуальної компетенції останнього відноситься головне навантаження щодо здійснення досудового розслідування. Без якого неможливо забезпечити відновлення прав, свобод та інтересів потерпілих від кримінальних злочинів та притягнення винних у їх скоєнні до кримінальної відповідальності.

Відповідно, правовий статус слідчого є вагомою категорією кримінального процесу та правознавства в цілому. Адже, від досконалості доктринального опису, законодавчого закріплення та правозастосовчої реалізації статусу слідчого напряму залежить ефективність та справедливість рішень винесених в ході кримінального судочинства. Серцевину правового статусу слідчого складає процесуальна його частина, що встановлюється на основі норм кримінального процесу. В умовах сьогодення на процесуальний статус слідчого слід поглянути по-новому. Адже у кримінальному судочинстві існують ряд нових викликів, які вимагають свого переосмислення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До наукової проблеми правового статусу слідчого звертали свою увагу вчені правники В. Бачинін, І. Басиста, Ю. Белоусов, Д. Бялковський, В. Галаган, В. Галушко, В. Журавський, О. Литвинчук, І. Єрьоменко, О. Зайцев, І. Зінковський, О. Кіпер, О. Кінаш, Б. Кова-

ленко, М. Копетюк, В. Кушнерьов, М. Панов, С. Пшенічко, М. Новікова, О. Олішевський, С. Охріменко, І. Савляк, Ю. Скрипіна, М. Смирнов, Б. Теплицький, А. Туманянц, М. Цуцкірідзе, А. Чичиркін, С. Шаренко, Л. Яворська та ін. Проте, безпосередньо зазначені вчені до проблеми принципів правового статусу слідчого в Україні не звертались. Проте, безпосередньо зазначені вчені до проблеми кримінально процесуального правового статусу слідчого в Україні не звертались.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії кримінального процесу, теорії права виявити та діючого законодавства розкрити процесуальний статус слідчого органу досудового розслідування в Україні.

Виклад основних положень. На думку О. Литвинчук, процесуальний статус слідчого це системи закріплених у кримінально-процесуальному законі функцій, прав і обов'язків, процесуальних гарантій діяльності та відповідальності слідчого за порушення норм цього закону, що відображає його фактичне положення у взаємовідносинах з іншими учасниками кримінального процесу в ході провадження досудового слідства. На думку вченого, єдиною процесуальною функцією слідчого повинна стати функція розслідування. Тому необхідно виключити із його повноважень дії і рішення щодо порушення кримінальної справи, формулювання обвинувачення, закриття кримінальної справи, складання обвинувального висновку, затримання підозрюваного у вчиненні злочину. Запропоновано встановити у відповідному законі

порядок притягнення слідчих до відповідальності за вчинення кримінально-процесуальних правопорушень, одночасно передбачивши в ньому створення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій слідчих для об'єктивної та справедливої оцінки правомірності їх дій [1].

О. Зайцев вважає, що процесуальний статус слідчого становить визначену нормами кримінального процесуального права сукупність таких елементів: функція (основний напрям кримінальної процесуальної діяльності); завдання; повноваження слідчого (права та обов'язки); процесуальна самостійність та незалежність; гарантії законності й обґрунтованості діяльності; процесуально-правова відповідальність. Саме загальноправовий статус державних органів, що реалізують кримінальне судочинство, дає змогу повною мірою з'ясувати сутність повноважень і функцій слідчого в кримінальному процесі, вивчити нерозривний взаємозв'язок між його обов'язками, правами та компетенцією [2].

В діючому законодавстві (КПК) не здійснено чіткого розмежування завдань, обов'язків та прав слідчого. Загалом визначено, що слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Виписано його повноваження: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках КПК; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення у випад-

ках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності відповідних підстав; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК. У випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні. Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність [3].

Вчені у галузі кримінального процесу підкреслюють, що провідним обов'язком слідчого є забезпечення неупередженого досудового розслідування за якою слідчий зобов'язаний всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Для ухвалення неупереджених рішень слідчий за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку [4].

Норми кримінального процесу зобов'язують слідчого не брати участь у кримінальному провадженні, якщо він особисто, його близькі

родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості. В цьому випадку він зобов'язаний заявити самовідвід [5, с. 27].

Неохідно звернути увагу, що у відповідності засад публічності слідчий зобов'язаний: в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку:

- безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення;
- вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [6, с. 49].

Формально догматичний аналіз вище наведених положень кримінального процесуального кодексу України дає можливість виокремити наступні узагальнення щодо складових процесуального статусу слідчого: Завдання слідчого є своєчасне здійснення процесуальних дій у відповідності до норм Кримінально-процесуального Кодексу України. Процесуальними обов'язками слідчого є: беззаперечне дотримання кримінально-процесуальних норм щодо початку досудового розслідування; за наявності процесуальних підстав повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; проведення слідчих (розшукових) дій; звернення за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; виконання доручення та вказівок прокурора, які надаються у письмовій формі; складання обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження. Процесуальними правами слідчого є: надання доручень щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звернення до керівника органу досудового розслідування,

у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий несе відповідальність за порушення норм кримінального процесу, невиконання законних вказівок та доручень прокурора.

У більш широкому доктринальному трактуванні з урахуванням власного практичного досвіду слідчого визначаємо що: Завданнями (функціями) слідчого є забезпечення законності, верховства права, справедливості на усіх стадіях досудового розслідування, своєчасного та повного розслідування кримінальних проваджень. Під час кримінального провадження слідчий зобов'язаний дотримуватися встановленого порядку і виносити рішення у точній відповідності з нормами права, які підлягають застосуванню у кожному окремому випадку [7, с. 65]. Слідчий зобов'язаний забезпечити дотримання процесуальних норм під час проведення усіх процесуальних дій. Зокрема при повідомленні особі про підозру, виконання вимог стосовно складання обвинувального акту. Слідчий зобов'язаний збирати докази, опитувати свідків, організовувати проведення розшукових та оперативно-розшукових дій, обшуків, здійснювати аналіз доказів та готувати процесуальні документи. Слідчий зобов'язаний дотримуватися етичних стандартів під час виконання своїх обов'язків. Слідчий, зобов'язаний безсторонньо та об'єктивно дослідити обставини кримінального провадження, саме в цьому і полягає неупередженість розслідування та судового розгляду, яка досягається, крім іншого, нормами інституту відводів та самовідводів [8, с. 11]. Дотримуючись процесуальних норм і етичних стандартів під час досудового розслідування, слідчі створюють умови для ефективного відправлення правосуддя, одночасно захищаючи права всіх учасників досудового розслідування. Процесуальні права слідчих є важливою частиною системи досудового

слідства. Оскільки вони забезпечують проведення ефективності досудового слідства у відповідності до закону. До процесуальних прав слідчого належить право давати доручення про проведення слідчих (розшукових) дій та вимагати їх виконання, організовувати проведення негласних (розшукових) дій, вживати заходів безпеки потерпілих та свідків, реагувати на клопотання прокурора.

Слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Процесуальна незалежність слідчого – це принцип кримінального процесу, зміст якого складають положення про те, що: проведення досудового розслідування і прийняття всіх рішень у кримінальному провадженні здійснюється слідчим на підставі закону та у відповідності до його внутрішнього переконання; слідчому забезпечуються умови для безперешкодного та ефективного здійснення його процесуальних повноважень; забороняється будь-який вплив на слідчого під час його процесуальної діяльності. Процесуальна самостійність та незалежність слідчого є симбіозом суб'єктивних та об'єктивних характеристик правового статусу слідчого. Суб'єктивні риси проявляються через вираження внутрішнього переконання слідчого під час реалізації власних повноважень у ході здійснення завдань кримінального провадження. Процесуальну самостійність слідчого потрібно розуміти як положення кримінального процесуального законодавства, відповідно до якого слідчий самостійно приймає всі рішення про проведення досудового розслідування і здійснення слідчих (розшукових) дій (за винятком випадків, коли законом передбачене одержання

санкції або згоди прокурора чи дозволу слідчого судді) і несе повну відповідальність за їхнє законне і своєчасне проведення, а також відстоює (захищає) ці повноваження, передбачені КПК України засобами. Правовий захист процесуальної самостійності та незалежності слідчого виражається як у законодавчому закріпленні, так і у практичній реалізації повноважень слідчого під час виконання ним службових прав та обов'язків у кримінальному провадженні. Гарантіями правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого є комплекс передбачених законодавством умов і засобів, що дають змогу реалізовувати слідчому свої повноваження на основі об'єктивних та суб'єктивних чинників у ході досудового розслідування. Зміст гарантій полягає у скеровуванні правових прийомів та засобів з метою попередження втручання третіх осіб у діяльність слідчого. Значення процесуальної самостійності слідчого полягає в тому, що вона є неодмінною умовою ефективного, швидкого, повного та неупередженого розслідування, так як тільки процесуально самостійний слідчий здатний всебічно, повно та неупереджено встановити всі обставини кримінального провадження, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, і у такий спосіб забезпечити виконання завдань кримінального провадження [2].

Висновки. Отже, процесуальний статус слідчого органу досудового розслідування – це системи закріплених у кримінально-процесуальних завдань, процесуальних обов'язків і прав, відповідальності та процесуальної незалежності, що визначає його головну роль у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень на основі реалізації норм кримінального процесу.

Анотація

В статті розкрито процесуальний статус слідчого органу досудового розслідування. З'ясовано, що це системи закріплених кримінально-процесуальних завдань, процесуальних обов'язків і прав, відповідальності та процесуальної незалежності. Вони визначають головну роль слідчого у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень на основі реалізації норм

кримінального процесу. Доведено, що слідчий зобов'язаний забезпечити дотримання процесуальних норм під час проведення усіх процесуальних дій. Він має збирати докази, опитувати свідків, організовувати проведення розшукових та оперативно-розшукових дій, обшуки, здійснювати аналіз доказів та готувати процесуальні документи. Слідчий зобов'язаний дотримуватися етичних стандартів під час виконання своїх обов'язків. Процесуальні права слідчих є важливою частиною системи досудового слідства. Слідчий забезпечує проведення ефективного досудового слідства у відповідності до закону. До його процесуальних прав належить відправлення доручення органам дізнання про проведення слідчих (розшукових) дій та вимагати їх виконання. Організовувати проведення негласних (розшукових) дії правоохоронними органами, вживати заходів безпеки потерпілих та свідків. Дотримуючись процесуальних норм і етичних стандартів під час досудового розслідування, слідчі створюють умови для ефективного відправлення правосуддя, одночасно захищаючи права всіх учасників досудового розслідування. Належні процесуальні права слідчих забезпечують ефективність досудового слідства. До них належить право давати доручення про проведення слідчих (розшукових) дій та вимагати їх виконання, організовувати проведення негласних (розшукових) дії та ін. Слідчий, здійснюючи свої процесуальні повноваження є самостійним у своїй процесуальній діяльності. Будь яке втручання в діяльність слідчого осіб, що не мають на те законних повноважень є протиправним та юридично карним.

Ключові слова: відповідальність, докази, ефективність, зобов'язання, орган досудового розслідування, процесуальна незалежність, процесуальний статус, процесуальні права, слідчий орган, слідчі дії, слідчий.

Polkovnikov V. H. Procedural status of the investigative body of the pre-trial investigation in Ukraine

Summary

The article discloses the procedural status of the investigative body of the pre-trial investigation. It was found that these are systems of established criminal procedural tasks, procedural duties and rights, responsibility and procedural independence. They determine the main role of the investigator in the pre-trial investigation of criminal proceedings based on the implementation of the norms of the criminal process. It has been proven that the investigator is obliged to ensure compliance with procedural norms during all procedural actions. He has to collect evidence, interview witnesses, organize search and operational search actions, searches, analyze evidence and prepare procedural documents. The investigator is obliged to adhere to ethical standards while performing his duties. Procedural rights of investigators are an important part of the pre-trial investigation system. The investigator ensures effective pre-trial investigation in accordance with the law. His procedural rights include sending a mandate to the bodies of inquiry about the conduct of investigative (search) actions and demanding their execution. Organize secret (investigative) actions by law enforcement agencies, take safety measures for victims and witnesses. Adhering to procedural norms and ethical standards during the pre-trial investigation, investigators create conditions for the effective administration of justice, while protecting the rights of all participants in the pre-trial investigation. Proper procedural rights of investigators ensure the effectiveness of pre-trial investigation. They have the right to issue instructions for the conduct of investigative (search) actions and to demand their implementation, to organize the implementation of covert (search) actions, etc. The investigator, exercising his procedural powers, is independent in his procedural activities. Any interference in the activity of the investigator by persons who do not have the legal authority to do so is illegal and legally punishable.

Key words: body of pre-trial investigation, efficiency, evidence, investigative actions, investigative body, investigator, obligation, procedural independence, procedural rights, procedural status, responsibility.

Список використаних джерел:

1. Литвинчук О. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.
2. Зайцев О. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого органу досудового розслідування у кримінальному процесі України: правові гарантії : автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09. Київ, 2019. 18 с.
3. Кримінальний процесуальний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
5. Кримінальний процес : підруч. / за ред. О. Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 337 с.
6. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, М. А. Макаров, Ю. І. Азаров та ін. Київ, 2020. 497 с.
7. Кримінальний проце : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків, 2013. 24 с.
8. Кримінальний процес : навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша та ін. Одеса : Фенікс, 2020. 582 с.
9. Скрипіна Ю. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків., 2008. 20 с.
10. Туманянц А. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1998. 16 с.

УДК 341.64

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.23>

Смирнов М. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»*

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ТРИБУНАЛУ AD HOC ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Неприхована агресивна політика російської федерації (далі – країна-агресор) проти України, розпочатий та підтримуваний в Україні з 2014 р. країною-агресором збройний конфлікт, анексія Кримського півострова, окупація частин Донецької і Луганської областей та повномасштабне військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. створили нові безпрецедентні виклики для національної правоохоронної та судової системи, міжнародної системи правосуддя, які потребують комплексного дослідження спроможності національної правоохоронної та судової системи, а також системи міжнародної кримінальної юстиції з розслідування, притягнення до відповідальності та покарання країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні.

Початок повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну спровокував нові дискусії на тему ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (англ. Rome Statute of the International Criminal Court, далі – Римський статут)[1], особливостей співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом (англ. International Criminal Court, далі – МКС), його можливостей щодо притягнення до відповідальності країни-агресора за злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини. Крім того, активно дискутується питання створення та діяльності спеціального міжнародного трибуналу ad

hoc (далі – СМТ) щодо злочину агресії проти України, як реального механізму притягнення до відповідальності країни-агресора.

Стан дослідження. Питання, пов'язані із побудовою системи міжнародної кримінальної юстиції, ратифікацією Україною Римського статуту, особливостями взаємодії України з МКС постійно перебувають у центрі уваги науковців та практиків. Щодо цих питань свою фахову позицію висловлювали Ю. Аленін, Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Виноградова, Р. Волинець, І. Гловюк, М. Гнатівський, Н. Дрьоміна, О. Задорожній, К. Задоя, Н. Зелінська, У. Коруц, О. Кучер, М. Пашковський, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, В. Попович, В. Попко, А. Підгородинська, Т. Рибалко, М. Селівон, О. Червякова, К. Юртаєва, Я. Яворський та інші.

Мета статті полягає у необхідності дослідити спроможності системи національного та міжнародного правосуддя з притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні, а також проаналізувати існуючі та запропонувати нові механізми розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора за злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну, правнича спільнота України розпочала

інформаційну кампанію із закликом до ратифікації Римського статуту та обговорення механізму притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні. Масштаби і серйозність злочинів, скоєних країною-агресором є безпрецедентними в історії України, тому вся національна правоохоронна та судова система постала перед складним завданням збирання доказів та розслідування найтяжчих міжнародних злочинів проти українського народу.

Слід нагадати, що питання ратифікації Римського статуту є актуальним більше 20 років, а саме з 20 січня 2000 р., коли Україна поставила свій підпис під цією міжнародною угодою. Тоді Україна була неготова приєднатися до системи міжнародної кримінальної юстиції, адже виникло багато питань, які пов'язані з імплементацією Римського статуту в національну правову систему України. Вже 11 липня 2001 р. з'явився спірний висновок Конституційного суду України) [2], який вирішив що лише за одним пунктом Римський статут не відповідає Конституції України. На його думку, не узгоджувалися з Конституцією України положення Римського статуту, відповідно до яких МКС «доповнює національні органи кримінальної юстиції», а Конституція України не передбачала можливості «доповнення судової системи України» [3]. Саме тому, що юрисдикція МКС заснована на принципі комплементарності виникли питання щодо сумісності положень Римського статуту з нормами Конституції України. Отже, однією із причин нератифікації Римського статуту Україною є комплементарний характер юрисдикції МКС.

Виходом зі зазначеної правової колізії мало бути внесення змін у ст. 124 Конституцію України, ч. 6 якої передбачає, що «Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС» [4]. Метою цих змін було, по-перше, усунення правових перешкод до ратифікації Україною Римського статуту і, по-друге, створення передумов для співробітництва з МКС. Навіть

після внесення змін до Конституції України щодо визнання юрисдикції МКС, практичну реалізацію цих положень законодавцем знову було відтерміновано без пояснення причин.

3 травня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. КПК доповнився новим розділом IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», яким передбачається обсяг і процесуальний порядок такого співробітництва [5]. Цілком логічним було б появлення таких змін в КПК після ратифікації Україною Римського статуту МКС. Поява у КПК відповідного розділу пов'язана з тим, що ст. 12 Римського статуту передбачає що держава, яка визнає юрисдикцію, співробітничатиме із МКС без будь-яких затримок або винятків відповідно до ч. 9 Римського статуту. Крім того, Угода про асоціацію між Україною та ЄС покладає на Україну зобов'язання не тільки ратифікувати Римський статут, а ще співпрацювати з МКС.

Слід констатувати, що позиція України з питання ратифікації Римського статуту виглядає непослідовною та суперечливою, тому що з одного боку ми підписали Римський статут ще у 2000 р. та запрошуємо МКС розслідувати злочини, скоєні країною-агресором в Україні, а з іншого ми самі не ратифікуємо Римський статут та не визнаємо його юрисдикцію, окрім спеціальної юрисдикції МКС через п. 3 ст. 12 Римського статуту. Крім того, можна чути критику, що Україна пропонує створити СМТ щодо злочину агресії проти України зі сторони країни-агресора, а сама не виконує взяті на себе зобов'язання і не ратифікує Римський статут.

Слід нагадати, що основна функціональна спрямованість діяльності МКС – це підсилення національної спроможності України щодо розслідування та розгляду найтяжчих міжнародних злочинів. В основі діяльності МКС лежить принцип комплементарності

(доповнюваності), як особливий порядок взаємовідносин національної та міжнародної юрисдикцій. Принцип комплементарності, як основа здійснення юрисдикції МКС передбачений ст. 1 Римського статуту де йдеться про те, що МКС «доповнює національні системи кримінального правосуддя» та пронизує всю систему статей Римського статуту, знаходячи своє відображення у преамбулі та ст.ст. 17, 18, 19.

Необхідно розуміти, що МКС не замінює національні судові органи, не має повноважень національних судів та не виключає їх юрисдикції. МКС – це така надбудова. Основою, фундаментом правосуддя виступають національні суди. Зрозуміло, що коли йдеться про масштабні міжнародні злочини, вчинені в Україні, національна судова система самостійно не вирішить питання відповідальності країни-агресора. Тут потрібна допомога міжнародного кримінального правосуддя, яка доповнює національну систему кримінального судочинства.

На сьогоднішній день немає жодного розумного аргументу чому Україна відмовляється ратифікувати Римський статут. Не ратифікуючи Римський статут, Україна шкодить сама собі, обмежує свої права та не використовує передбачені Римським статутом механізми притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини. МКС все одно має повну юрисдикцію в Україні, незалежно від того ратифікувала Україна Римський статут або ні.

Виникає питання, чому Україна обмежує свої права, можливості і не використовує передбачені МКС механізми притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини?

Деякі правники вказують на негативні наслідки, що можуть спіткати Україну в разі ратифікації. Зокрема, можна зустріти точку зору, що ратифікація Україною під час війни Римського статуту не на часі, тому що відповідно до Римського статуту, спеціальні ком-

петентні органи іноземних країн отримують велику кількість заяв країни-агресора про начебто злочини, які вчиняються військовими Збройних сил України. В такому випадку МКС зобов'язаний буде давати правову оцінку таким подіям. Але такі побоювання є безпідставними, оскільки в Україні існують всі механізми для притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Є думка, що після ратифікації Римського статуту його юрисдикція буде поширюватись не тільки на державу-агресора, а й на саму Україну. Це означає, що громадяни України також можуть бути притягнені МКС до відповідальності. Слід зауважити, що розширення юрисдикції МКС не буде, тому що він вже має таку юрисдикцію з 2014 року, на підставі визнання Україною юрисдикції МКС у спеціальному порядку. Те, що МКС має таку юрисдикцію, не означає, що він буде її здійснювати.

Крім того, МКС не притягатиме військових Збройних сил України до кримінальної відповідальності за законне застосування сили та використання зброї захищаючи свою Батьківщину. Те, що боронити свою державу від країни-агресора законно, підтверджує Статут ООН, який підписала Україна. Перед МКС постають лише ті, хто віддавав злочинні накази. Отже, притягнути до відповідальності можна лише за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин агресії і лише тих, хто віддавав злочинні накази.

Римський статут передбачає можливість, що без його ратифікації держава може визнати юрисдикцію МКС в певних справах, подавши про це відповідну заяву. Такий механізм, коли з одного боку держава не ратифікувала Римський статут, але ухвалила окрему заяву у своєму змісті може розглядатися як «обмежена ратифікація» з погляду визнання юрисдикції МКС. В 2014-2015 р.р. Україна, не ставши повноправною учасницею Римського статуту, скористалася відповідним механізмом, звернулася до МКС в режимі *ad hoc* (для певного випадку) і подала заяви про визнання

юрисдикції МКС за ст. 7 щодо злочинів проти людяності і ст. 8 щодо воєнних злочинів, вчинених на території України вищими посадовими особами країни-агресора та керівниками терористичних організацій «днр» та «лнр» починаючи з 20 лютого 2014 року і без кінцевої дати [6, 7]. Таким чином, Україна скористалася спеціальною процедурою визнання юрисдикції МКС для держав, які не приєдналися до Римського статуту, але бажають, щоб МКС розслідував міжнародні злочини, що вчиняються на їхній території.

Відповідно до Римського статуту, якщо держава подає такі заяви, вона визнає юрисдикцію МКС та бере на себе зобов'язання щодо співпраці та виконання будь-яких рішень але не користується всіма правами організаційного і процесуального характеру, як повноцінна держава-учасник Римського статуту. Визнання Україною *ad hoc* юрисдикції МКС відповідно до ст. 12(3) Римського статуту надає МКС юрисдикцію щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду. За цими злочинами Прокурор МКС вже розпочав розслідування.

Після початку повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну, у березні 2022 року Прокурор МКС Карім Хан розпочав розслідування міжнародних злочинів, серед яких воєнні злочини та злочини проти людяності, що вчиняються країною-агресором на території України. Розслідування Прокурора МКС стосується як подій, що мають місце з початку повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну, так і подій в період з 2014 до 2022 року. Оскільки Україна не ратифікувала Римський статут, Прокурор МКС повинен був отримати дозвіл щоб перейти до етапу розслідування злочинів, що ускладнює процес. Лише завдяки підтримці держав-учасниць Римського статуту та їх рішенню передати справу одразу на розслідування, Україні вдалося уникнути цієї процедури. Саме безпрецедентна кількість звернень держав-учасниць до МКС дозволило Україні розпочати розслідування за

процедурою при відсутності ратифікації Римського статуту. Втім, розпочате Прокурором МКС розслідування не передбачає розслідування злочину агресії проти України.

МКС слід розглядати як дуже потужний інструмент у кримінальному переслідуванні кривавих диктаторів, навіть якщо вони переходять у своїх країнах. Відповідно до ст. 89 Римського статуту МКС має право звернутись із проханням про передачу особи, щодо якої Прокурор МКС проводить розслідування. Таке прохання може бути звернене до будь-якої держави, на території якої перебуває чи потенційно може перебувати розшукувана особа. Якщо МКС буде виданий ордер на арешт особи за звинуваченням у найтяжчих злочинах, що скоєні на території України, це зробить його, як мінімум, невід'язним. Він буде заарештований, як цього вимагає Римський статут (ст. 58), якщо поїде до однієї зі 123 країн-учасниць МКС. Юрисдикція МКС є обов'язковою навіть тоді, коли держава, на території якої були вчинені злочини, чи держава, громадянином якої є обвинувачуваний, не є учасницею Римського статуту.

Але тут необхідно зауважити, що не слід розглядати МКС, як універсальний механізм вирішення проблеми розслідування, притягнення до відповідальності та покарання країни-агресора. Україна має більш послідовно та наполегливо працювати над створенням спеціального механізму з притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин – злочин агресії.

Справа в тому, що більшість говорить про воєнні злочини, які разом зі злочином геноциду, злочинами проти людяності та злочином агресії входять до переліку міжнародних. Для притягнення до відповідальності за всі з них, окрім злочину агресії, діє МКС, у якого є юрисдикція щодо розслідування злочину геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Але він не має юрисдикції щодо розслідування основного злочину, а саме злочину агресії проти України.

Слід нагадати, що злочин агресії, а саме застосування збройної сили державою проти

суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН був передбачений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН ще в 1974 році. Більш того, ця резолюція встановлює розширений перелік дій, які є агресією, під який підпадають дії країни-агресора не лише після повномасштабного вторгнення, але й із 2014 року.

Злочин агресії ввели у юрисдикцію МКС у 2010 році одночасно з так званими Кампальськими поправками. Однак, юрисдикція МКС щодо злочину агресії стосується тих держав, які скоїли гіпотетично такий злочин через рік після ратифікації Римського статуту, але не раніше 17 липня 1998 року. Зрозуміло, що країна-агресор не ратифікує Римський статут, але й у протилежному випадку МКС матиме право приступити до справи через рік після ратифікації. Римський статут передбачає, що МКС не здійснює свою юрисдикцію щодо злочину агресії, скоєного громадянами або на (території) держави, яка не є стороною Римського статуту (15-5)[1].

Злочин агресії має особливий режим юрисдикції, як окремий від інших злочинів передбачених Римським статутом, таких як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. За всіма найтяжчими злочинами, що скоєні в Україні країною-агресором стоїть один найбільший – так званий материнський злочин агресії, який порушує фундамент міжнародного права та має наслідком всі інші порушення. Це найперший злочин, який тягне за собою всі інші. Без агресії не було б воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

Отже, злочин агресії не може бути розслідуваний за допомогою МКС в силу існуючих обмежень. Якщо країна не є державою-учасницею МКС, вона виключається з його юрисдикції з розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії, незалежно від того, чи є вона жертвою агресії, чи агресором. Винятком з цього є звернення з боку Ради Безпеки ООН.

З урахуванням того, що країна-агресор має право вето на рішення Ради Безпеки ООН, таке звернення майже неможливо. В такому випадку МКС не матиме юрисдикції у розслідуванні злочину агресії проти України.

Станом на сьогодні, жодна з існуючих міжнародних судових інституцій (МКС, Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини) не мають юрисдикції щодо розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України. Саме неможливість системи міжнародного правопорядку відреагувати на найтяжчі міжнародні злочини у минулому стала підставою для створення міжнародних трибуналів і спеціальних судових органів (Нюрнберзького, Токійського, Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди та інших).

Тому пропонується створення СМТ щодо злочину агресії країни-агресора проти України, діяльність якого буде пов'язана із розслідуванням незаконного вторгнення з боку країни-агресора на територію України, як суверенної держави та спрямована на притягнення до відповідальності найвищого політично-військового керівництва країни-агресора, включаючи путіна, главу уряду, міністра оборони та міністра закордонних справ країни-агресора. Без права кримінального переслідування цих осіб немає великого сенсу у створенні СМТ.

Особисто путін, уряд та інше політично-військове керівництво країни-агресора свідомо і цілеспрямовано планували, готували, ініціювали і здійснили акт агресії проти України, порушили основоположні принципи територіальної цілісності та політичної незалежності шляхом розвитку державної та військової політики щодо агресії. СМТ повинен мати юрисдикцію щодо фізичних осіб, які здійснюють ефективний контроль або безпосередньо керують політичними чи військовими діями країни-агресора. Мова йде саме про путіна та вище політично-військове керівництво країни-агресора. Саме вони планували, готували та розпочали найбільшу війну

у Європі з часів Другої світової, віддавали злочини накази про початок війни та її продовження. Офіційний статус глави держави чи іншої посадової особи країни-агресора, не звільнятиме таку особу від індивідуальної кримінальної відповідальності та не пом'якшувати покарання.

Довести злочин агресії проти України простіше, ніж, наприклад, злочин геноциду. Агресія проти України очевидна. У відкритих джерелах є всі докази того, що агресію було здійснено країною-агресором за вказівкою путіна. Дискутуються питання щодо процедури та механізму створення СМТ. Створення СМТ щодо злочину агресії проти України можливо: 1) за підтримки ООН, коли створення та діяльність такого СМТ відбувається від всієї міжнародної спільноти, тобто СМТ буде наділений міжнародною юрисдикцією. За допомогою резолюції Генеральної Асамблеї ООН, де не існує блокуючого голосу, Уряд України має підписати міжнародну угоду з ООН; 2) шляхом підписання договору між державами, які підтримують Україну і хочуть до нього приєднатися, тобто створення СМТ за так званою Нюрнберзькою моделлю, коли підписується багатосторонній міжнародний договір між Україною та низкою інших держав. Головне питання полягає в тому, яка кількість держав має доєднатися для того, щоб СМТ вважався саме міжнародним. Важливо, щоб значна кількість країн приєдналася до цієї міжнародної угоди, на базі якої буде створений СМТ. Саме тут, а не в частині надання повноважень СМТ, підтримка Генеральної Асамблеї ООН буде найважливішою, з урахуванням широкого представництва в цьому органі.

Створення та діяльність СМТ має ґрунтуватися на засадах, стандартах та процедурах, передбачених Римським статутом для МКС. СМТ повинен мати юрисдикцію для проведення розслідування та покарання вищого політично-військового керівництва країни-агресора, має розслідувати та засудити злочин агресії проти України не тільки після 24 лютого 2022 року, а й з лютого 2014 року,

відповідно до визначення злочину агресії, як це передбачено ст. 8 bis Римського статуту.

СМТ буде мати юрисдикцію лише щодо злочину агресії проти України, а за допомогою МКС можливо буде провести розслідування та притягнути до кримінальної відповідальності винних за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини тих, хто віддавав злочинні накази. СМТ буде підтримувати та доповнюватиме роботу МКС, уникаючи будь-якого дублювання його функцій та юрисдикції. Важливо розуміти, що одночасно та паралельно із розслідуванням за допомогою МКС найтяжчих міжнародних злочинів, скоєних в Україні (злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини) необхідно створення СМТ для розслідування злочину агресії, тому що іншого міжнародно-правового механізму наразі не існує.

Практика притягнення до відповідальності за злочин агресії майже відсутня. Історія міжнародного кримінального правосуддя знає лише єдиний випадок, коли злочин агресії розглядався на міжнародному рівні та за нього було притягнуто до відповідальності керівництво держави. Це Нюрнберзький трибунал, що відбувся в 1946 році. Але перші кроки в створенні СМТ щодо злочину агресії країни-агресора проти України вже зроблені. Створення СМТ підтримали парламентські асамблеї Ради Європи, ОБСЄ та НАТО, парламенти України, Литви, Естонії, Чехії, Нідерландів. Більш того, 19 січня 2023 року Європейський парламент більшістю голосів ухвалив резолюцію на підтримку створення «спеціального додаткового трибуналу» для засудження злочину агресії проти України, що був скоєний політично-військовим керівництвом країни-агресора та її союзників.

Створення та діяльність СМТ щодо злочину агресії проти України, слід розглядати як реальний механізм для розслідування, притягнення до відповідальності та покарання вищого політично-військового керівництва країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин. Лише СМТ дасть змогу відновити

справедливість і покарати всіх винних у жахливих злочинах, спричинених найбільшою війною у Європі з часів Другої світової.

Висновки. На сьогоднішній день немає жодного розумного аргументу чому Україна відмовляється ратифікувати Римський статут. МКС все одно має повну юрисдикцію в Україні, незалежно від того ратифікувала Україна Римський статут або ні.

Станом на сьогодні МКС є найбільш досконалою інституційною моделлю з нині діючих органів міжнародного кримінального правосуддя. Визнання юрисдикції МКС (не лише спеціальної юрисдикції через п. 3 ст. 12 Римського статуту) для України є реальною можливістю на міжнародному рівні притягнути до відповідальності топ посадовців країни-агресора за злочини, скоєні в Україні.

В той же час, МКС не має юрисдикції щодо розслідування основного злочину – злочину агресії проти України, який породив всі інші злочини цієї жахливої війни. Злочин агресії має особливий режим юрисдикції, як окремий від інших злочинів передбачених Римським статуттом, таких як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. Аналіз всіх наявних міжнародних механізмів дає право стверджувати, що якщо не створити СМТ, існує великий ризик того, що нікого з вищого політично-військового керівництва країни-агресора не буде притягнуто до відповідальності за злочин агресії проти України. Якщо діюча система між-

народного правопорядку не може відповісти на найтяжчий міжнародний злочин проти України – злочин агресії, тоді необхідно її реформувати, переглянути архітектуру міжнародної системи правосуддя та запропонувати спеціальний механізм з притягнення до відповідальності країни-агресора. Створення СМТ на додачу до МКС для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України дозволить усунути прогалини юрисдикції у чинному міжнародному кримінальному законодавстві.

Пропонуються дві альтернативні можливості створення СМТ, зокрема: 1) внаслідок об'єднаної універсальної юрисдикції держав; 2) внаслідок територіальної юрисдикції та згоди України, де агресія заборонена ст. 437 Кримінального кодексу України. Схвалення Генеральної Асамблеї ООН суттєво підкріпить легітимність такого механізму та буде мати важливе значення для характеристики СМТ як того, що діє всієї міжнародної спільноти.

Отже, з метою притягнення до відповідальності та покарання вищого політично-військового керівництва країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні необхідним є одночасна та паралельна реалізація двох механізмів: 1) механізм СМТ для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії; 2) механізм МКС для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Анотація

У статті розглядаються наявні міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності та покарання країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини. Окрема увага приділена питанню створення та діяльності спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України, як реального механізму притягнення до відповідальності країни-агресора.

Проаналізовано основні причини затримки у ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та звертається увага на непослідовну та суперечливу позицію України, яка не використовує передбачені Римським статуттом Міжнародного кримінального суду механізми притягнення до кримінальної відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Розглянуто основні аспекти діяльності та питання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Звертається увага, що взаємовідносини України з Міжнародним кримінальним судом будуються на принципі комплементарності (доповнюваності) юрисдикцій. Досліджено сутність,

значення та переваги співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом, а також можливості притягнення до відповідальності країни-агресора за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. За результатами такого дослідження зроблено висновок, що визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду (не лише спеціальної юрисдикції через п. 3 ст. 12 Римського статуту) для України є пріоритетною та неодмінною складовою її європейського шляху розвитку та реальною можливістю на міжнародному рівні притягнути до відповідальності топ посадовців країни-агресора за злочини, скоєні в Україні.

Доводиться теза, що не слід розглядати Міжнародний кримінальний суд, як універсальний механізм вирішення проблеми притягнення до відповідальності країни-агресора. Україна має більш послідовно та наполегливо працювати над створенням спеціального механізму з притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчий міжнародний злочин – злочин агресії. Такий шлях дозволить усунути прогалини у чинному міжнародному кримінальному законодавстві.

Створення та діяльність спеціального міжнародного трибуналу має ґрунтуватися на засадах, стандартах та процедурах, передбачених Римським статутом для Міжнародного кримінального суду. Наголошується, що з метою притягнення до відповідальності та покарання вищого військового та політичного керівництва країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні необхідним є одночасна та паралельна реалізація двох механізмів: 1) механізм спеціального міжнародного трибуналу *ad hoc* для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин агресії; 2) механізм Міжнародного кримінального суду для розслідування та притягнення до відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини.

Ключові слова: міжнародний кримінальний процес; міжнародна кримінальна юстиція; міжнародне кримінальне правосуддя; міжнародне судочинство; міжнародна судова установа; Міжнародний кримінальний суд; трибунал *ad hoc*; країна-агресор; міжнародні злочини; злочини міжнародного характеру; геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії.

Smyrnov M. I. Creation and activity of a special international tribunal *ad hoc* on the crime of russian aggression against Ukraine

Summary

The article examines the available international legal mechanisms for bringing to justice and punishing the aggressor country for the most serious international crimes. Particular attention is paid to the creation and operation of a special international tribunal regarding the crime of aggression against Ukraine, as a real mechanism for bringing the aggressor country to justice.

The main reasons for the delay in Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court are analyzed, and attention is drawn to the inconsistent and contradictory position of Ukraine, which does not use the mechanisms of criminal prosecution for the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and the crime of aggression provided for by the Rome Statute of the International Criminal Court.

The main aspects of the activity and jurisdiction of the International Criminal Court were considered. Attention is drawn to the fact that Ukraine's relations with the International Criminal Court are based on the principle of complementarity of jurisdictions. The essence, significance and advantages of Ukraine's cooperation with the International Criminal Court, as well as the possibility of bringing the aggressor country to justice for the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and the crime of aggression, have been studied. Based on the results of such a study, it was concluded that the recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court (not only the special jurisdiction due to Clause 3 of Article 12 of the Rome Statute) for Ukraine is a priority and indispensable component of its European path of development and a real opportunity at the international level to prosecute top officials of the aggressor country for crimes committed in Ukraine.

The thesis is proved that the International Criminal Court should not be considered as a universal mechanism for solving the problem of bringing the aggressor country to justice. Ukraine should work more consistently and persistently to create a special mechanism for holding the aggressor country accountable for the most serious international crime – the crime of aggression. This way will make it possible to eliminate the gaps in the current international criminal legislation.

Creation and activity of a special international tribunal should be based on the principles, standards and procedures provided for in the Rome Statute of the International Criminal Court. It is emphasized that in order to prosecute and punish the highest military and political leadership of the aggressor country for the most serious international crimes committed in Ukraine, the simultaneous and parallel implementation of two mechanisms is necessary: 1) the mechanism of a special international ad hoc tribunal to investigate and prosecute the crime aggression; 2) the mechanism of the International Criminal Court to investigate and prosecute the crime of genocide, crimes against humanity and war crimes.

Key words: international criminal process; international criminal justice; international criminal jurisdiction; international justice; international judicial institution; International Criminal Court; aggressor country; international crimes; crimes of an international nature; genocide; crimes against humanity; war crimes; crime of aggression.

Список використаних джерел:

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року № 790-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>
7. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 4 лютого 2015 року № 145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 12. Ст. 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.24>**Миколаєць В. А.***доктор юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Державний податковий університет*

АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛИ ПРО ВИТРЕБУВАННЯ ДОКАЗІВ ТА УХВАЛИ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ СПОСОБОМ ЇХ ВИТРЕБУВАННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Право на судовий захист, в тому числі і перегляд рішень та ухвал суду в апеляційному порядку, передбачає наявність конкретних гарантій захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, які закріплені нормами діючого законодавства та реалізуються практикою судових рішень.

Так, згідно положень статті 129 Конституції України, закріплені основні засади судочинства, одною із яких є забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Завдяки реалізації гарантії на справедливе вирішення судової справи, рішення суду першої інстанції одразу після їх ухвалення не набирають законної сили і можуть бути переглянуті в апеляційному порядку. У зв'язку з цим в державі створені та діють суди апеляційної інстанції, які наділені такими повноваженнями щодо перегляду рішень та ухвал суду для забезпечення права на справедливий суд та реалізації прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

В цьому дослідженні зосереджена увага на особливостях апеляційного оскарження ухвали суду першої інстанції про витребування доказів та ухвали про забезпечення доказів способом їх витребування у господарському процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами апеляційного оскарження в господарському процесі займалися В. Беяневич, Т. Лузан, Р. Пожоджук, А. Згама, В. Уркевич, окремими аспектами витребування доказів та забезпечення доказів займалися: Н. Никит-

ченко, О. Рожнов, С. Пилипенко, А. Селівон, В. Чернега та інші. Однак комплексного дослідження означені питання не дістали.

Виклад основного матеріалу. Питання витребування доказів тісно пов'язане з основними засадами (принципами) господарського судочинства, зокрема із засадами змагальності та диспозитивності (п.п. 4,5 ст. 2 ГПК України). За загальним правилом, відповідно до ст. 74 ГПК України обов'язок доказування і подання доказів покладається на сторін у процесі, а також на інших учасників процесу (п. 3 ст. 74), де вони повинні довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Суд у господарському процесі не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім випадків, передбачених законодавством.

Згідно ст. 81 ГПК України в разі неможливості самотійно подати докази, учасник справи вправі подати клопотання про витребування доказів судом. Таке клопотання повинно бути подане у відповідні строки, передбачені ч.ч. 2,3 ст. 80 ГПК України [1].

Клопотання про витребування доказів судом повинно містити: найменування доказу, що витребується; обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати; підстави, з яких впливає, що цей доказ має відповідна особа; заходи, яких особа, яка подає клопотання, вжила для отримання цього доказу самотійно, докази вжиття таких заходів та (або) причини

неможливості самостійного отримання цього доказу; причини неможливості отримати цей доказ самостійно особою, яка подає клопотання.

Подання такого клопотання позивачем здійснюється обов'язково разом з позовною заявою (ст.ст. 80, 81 ГПК України), а відповідач – разом з відзивом на позовну заяву, у строк встановлений судом для подання відзиву (ст.ст. 80, 81 ГПК України). В разі, коли таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї.

Виходячи з принципу змагальності господарського процесу, сторони повинні подати всі докази на підтвердження своєї позиції до суду не чекаючи негативних наслідків у вигляді відмови в задоволенні позовних вимог за недоведеністю обставин справи аби потім не вишукувати нові докази та долучати їх до апеляційної скарги. Цього вимагають і положення ч. 3 ст. 269 ГПК України, зокрема: докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього [1].

Відповідно до ч. 4 ст. 74 ГПК України суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів.

Так, до прикладу, місцевий господарський суд, за наявності сумнівів в частині поданих позивачем копій письмових доказів, не позбавлений можливості витребувати у відповідної особи оригінали таких доказів не лише за клопотанням сторін, а й з власної ініціативи [2] (Постанова КГС ВС від 05.03.2020 у справі № 910/1584/19).

Так само, у Постанові КГС ВС від 04.07.2019 у справі № 908/1932/18 зазначається про те, що суд не позбавлений права витребувати у сторони копію платіжного доручення, засвідчену підписом сторони та відбитком штампу банку, та в разі необхідності інші докази, зазначені в ухвалених судових рішеннях у справі, а не вважати цей факт доведеним, в разі коли у суду під час розгляду справи виникають сумніви щодо підтвердження оплати за долученою до матеріалів справи копією платіжного доручення (оскільки вона не містить підпису відповідальної особи та відбитку штампа банку) [3].

У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою витребує відповідні докази (Ухвала Господарського суду м. Києва у справі № 910/15180/21 від 04.11.2021 [4]). Така ухвала набирає законної сили з моменту її оголошення та не підлягає оскарженню окремо від рішення суду.

Крім того, суд може витребувати докази також до подання позову як захід забезпечення доказів у порядку, що встановлюється ст.ст. 110–112 ГПК України. Так, до прикладу в ухвалі Господарського суду Херсонської області № 102734606 від 11.01.2022 представником позивачів – адвокатом – через систему «Електронний суд» подано до суду заяву про забезпечення доказів шляхом їх витребування (вх. №21/22), за яким просить витребувати у відповідача – Акціонерне товариство «Херсонський бавовняний комбінат» належним чином засвідчені копії документів за переліком вказаним в резолютивній частині заяви [5].

За заявою учасника справи суд має забезпечити докази, якщо на це є відповідні підстави. За подання такої заяви сплачується судовий збір у розмірі, встановленому законом. Документ, що підтверджує сплату судового збору, додається до заяви (ч. 3 ст. 111 ГПК України). На противагу, з а клопотання про витребування доказів, яке подається до суду згідно ст. 81 ГПК України судовий збір не сплачується.

Особи мають право оскаржити в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції

відповідно до Глави 1, Розділу IV ГПК України. Положення ч. 1 ст. 255 ГПК України містить вичерпний перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Відповідно до пункту 2 ч. 1 ст. 255 ГПК України окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо забезпечення доказів, відмови в забезпеченні доказів чи скасування ухвали про забезпечення доказів. Що ж до заперечень на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, — вони включаються до апеляційної скарги на рішення суду (ч. 3 ст. 255 ГПК України).

Таким чином, констатуємо про те, що законодавець розмежовує ухвали про витребування доказів і про забезпечення доказів. В разі подання до суду заяви про забезпечення доказів шляхом їх витребування, тобто за наявності підстав для забезпечення доказів та сплати судового збору, то ухвала про відмову в задоволенні такого клопотання може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду, на підставі п. 2 ч. 1 ст. 255 ГПК України, в той час як ухвала суду про відмову у задоволенні клопотання про витребування доказів може бути оскаржена лише після проголошення рішення та включення її до апеляційної скарги на рішення суду (ч. 3 ст. 255 ГПК України), оскільки ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні клопотання про витребування доказів не містяться в переліку, визначеному ч. 1 ст. 255 ГПК України.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, а також зважаючи на зміст ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не допускається обмеження держави права на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків, а також не допускається обмеження держави у виборі правових засобів і їх реалізації в ході розгляду його справи [6].

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у рішенні № 369/1923/15-ц від 04 липня 2018 року підкреслює, що засади рівності і змагальності у судовому процесі виведені ним із принципу верховенства права, якому підпорядкована вся Конвенція, та є складовими частинами права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції. Принцип рівності сторін у процесі у розумінні справедливого балансу між сторонами вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно іншої сторони [7].

Європейський суд з прав людини зауважує, що процесуальні норми призначені забезпечити належне відправлення правосуддя та дотримання принципу правової визначеності, а також про те, що сторони повинні мати право очікувати, що ці норми застосовуються. Принцип правової визначеності застосовується не лише щодо сторін, але й щодо національних судів (Справа «Дія 97» проти України» (Заява № 19164/04) від 21 жовтня 2010 року) [8].

Європейський суд з прав людини вказав, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль в ньому апеляційного суду. «Право на суд», одним із аспектів якого є право доступу, не є абсолютним і може підлягати обмеженням; їх накладення дозволене за змістом, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги. Проте такі обмеження повинні застосовуватись з легітимною метою та повинні зберігати пропорційність між застосованими

засобами та поставленого метою (Справа «Воловік проти України» (Заява № 15123/03) від 06 грудня 2007 року) [9, 10].

Основними засадами судочинства є, зокрема, забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України).

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 01 листопада 2021 року у справі справа № 520/14132/18 провадження № 61-13531сво21 зроблено висновок про те, що тлумачення та застосування положень, що стосуються оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції, має відбуватися із урахуванням можливості/неможливості поновити свої права особою, яка подає апеляційну скаргу, в інший спосіб, аніж шляхом оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції окремо від рішення суду. При цьому будь-яка ухвала суду підлягає перегляду в апеляційному порядку самостійно або разом з рішенням суду. У зв'язку з цим суду у кожному конкретному випадку необхідно враховувати не лише резолютивну частину ухвали суду першої інстанції, а й сутність клопотання учасника справи та за якою процедурою суд розглянув таке клопотання: як витребування доказів чи як забезпечення доказів [10].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можемо охарактеризувати **витребування доказів** як процесуальний механізм отримання доказів судом способом їх 1) витребування (отримання на вимогу), зокрема у разі: а) неможливості учасниками справи

самостійно подати докази, що здійснюється шляхом клопотання від учасників справи про витребування доказів судом; б) коли у суду є сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів – судом за власною ініціативою; 2) та способом їх забезпечення у разі якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений, або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим.

Варто розмежовувати процедури перегляду ухвали суду першої інстанції про відмову у витребуванні доказів та ухвали про відмову в забезпеченні доказів способом витребування доказів, оскільки відповідно до положень ГПК України ухвала про відмову в задоволенні такого клопотання може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду на підставі п. 2 ч. 1 ст. 255 ГПК України, в той час як ухвала суду про відмову у задоволенні клопотання про витребування доказів може бути оскаржена лише після проголошення рішення та включення її до апеляційної скарги на рішення суду (ч. 3 ст. 255 ГПК України). При цьому, відсутнє будь-яке звуження наданих прав учасників процесу, оскільки будь-яка ухвала суду підлягає перегляду в апеляційному порядку самостійно або разом з рішенням суду, лише у випадку з оскарженням ухвали про відмову у задоволенні клопотання про витребування доказів з урахуванням стадії розгляду справи, – особа, яка подає апеляційну скаргу, не позбавлена можливості поновити свої права в інший спосіб – шляхом оскарження в апеляційному порядку такої ухвали разом із рішенням суду першої інстанції.

Анотація

Стаття присвячена питанням апеляційного оскарження ухвали про витребування доказів та ухвали про забезпечення доказів способом їх витребування у господарському процесі. При дослідженні правової природи витребування доказів автором досліджено взаємозв'язок питання із загальними засадами господарського судочинства – змагальністю та диспозитивністю, рівності та верховенства права; досліджується також питання доступу до правосуддя та використання можливих засобів протидії зловживанням процесуальними правами; права

на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом та дотримання принципу правової визначеності, а також забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. З цією метою автором досліджено достатню кількість правових позицій Верховного суду України та рішень Європейського суду з прав людини.

За результатами дослідження зроблено висновок про правову природу витребування доказів як процесуального механізму отримання доказів судом за наступними способами: 1) витребування (отримання на вимогу) шляхом клопотання від учасників справи про витребування доказів судом; б) судом за власною ініціативою, у разі коли у суду є сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів; 2) способом їх забезпечення у разі якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений, або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим.

Дослідивши питання правової природи витребування доказів господарським судом автором наголошується на важливості розмежування процедури перегляду ухвали суду першої інстанції про відмову у витребуванні доказів та ухвали про відмову в забезпеченні доказів способом витребування доказів, оскільки ухвала про відмову в задоволенні такого клопотання може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду на підставі п. 2 ч. 1 ст. 255 ГПК України, в той час як ухвала суду про відмову у задоволенні клопотання про витребування доказів може бути оскаржена лише після проголошення рішення та включення її до апеляційної скарги на рішення суду (ч.3 ст.255 ГПК України). При цьому, наголошується, що в цьому відсутнє звуження прав учасників процесу, оскільки будь-яка ухвала суду підлягає перегляду в апеляційному порядку самостійно або разом з рішенням суду, лише у випадку з оскарженням ухвали про відмову у задоволенні клопотання про витребування доказів з урахуванням стадії розгляду справи, – особа, яка подає апеляційну скаргу, не позбавлена можливості поновити свої права в інший спосіб – шляхом оскарження в апеляційному порядку такої ухвали разом із рішенням суду першої інстанції.

Ключові слова: апеляційне оскарження, докази, витребування доказів, забезпечення доказів, господарський процес, господарське судочинство, ухвала, господарський суд першої інстанції.

Mykolalets V. A. Appeal of the resolution on reclamation of evidence and the resolution on provision of evidence by mechanism of reclamation in economic proceedings

Summary

The article is devoted to the issues of appellate appeal of the decision on the demand of evidence and the decision to provide evidence by means of their demand in the economic process. When researching the legal nature of the demand for evidence, the author investigated the relationship of the issue with the general principles of economic litigation – competition and dispositiveness, equality and the rule of law; the issue of access to justice and the use of possible means of counteracting the abuse of procedural rights is also investigated; the right to a fair trial by an independent and impartial court and compliance with the principle of legal certainty, as well as ensuring the right to an appellate review of the case and, in cases specified by law, to a cassation appeal of the court decision. For this purpose, the author has researched a sufficient number of legal positions of the Supreme Court of Ukraine and decisions of the European Court of Human Rights.

According to the research, a conclusion was made about the legal nature of the demand for evidence as a procedural mechanism for obtaining evidence by the court in the following ways: 1) demand

(receipt on demand) through a petition from the parties to the case to demand evidence by the court; b) by the court on its own initiative, in the event that the court has doubts about the conscientious exercise by the participants of the case of their procedural rights or the fulfillment of their obligations regarding evidence; 2) the method of providing them if there is reason to assume that the means of proof may be lost, or the collection or submission of relevant evidence will later become impossible or difficult.

Having studied the legal nature of the demand for evidence by the commercial court, the author emphasizes the importance of distinguishing the procedure for reviewing the decision of the first instance court on the refusal to demand evidence and the decision on the refusal to provide evidence by means of the demand for evidence, since the decision on the refusal to grant such a request can be appealed separately in the appeal procedure from the court decision on the basis of Part 1 of Art. 255 of the Economic procedural code of Ukraine, while the court's ruling on the refusal to grant a request for evidence can be appealed only after the announcement of the decision and its inclusion in the appeal against the court's decision (Part 3 of Article 255 of the Economic procedural code of Ukraine). At the same time, it is emphasized that in this there is no narrowing of the rights of the participants in the process, since any court decision is subject to review in the appeal procedure independently or together with the court decision, only in the case of an appeal against the decision on the refusal to grant the request for evidence, taking into account the stage of the review cases, – the person who files an appeal is not deprived of the opportunity to renew his rights in another way – by appealing in the appeal procedure such a decision together with the decision of the court of first instance.

Key words: appeal, evidence, reclamation of evidence, provision of evidence, business process, business litigation, ruling, business court of first instance.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n2097> (дата звернення: 02.03.2023).
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України від 05.03.2020 у справі № 910/1584/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88027356> (дата звернення: 02.03.2023).
3. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України від 04.07.2019 у справі № 908/1932/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82829825> (дата звернення: 02.03.2023).
4. Ухвала Господарського суду м. Києва № 100883552 від 04.11.2021. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/100883552/> (дата звернення: 02.03.2023).
5. Ухвала Господарського суду Херсонської області № 102734606 від 11.01.2022. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102734606/> (дата звернення: 02.03.2023).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.03.2023).
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04 липня 2018 року № 369/1923/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241756> (дата звернення: 02.03.2023).
8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Дія 97» проти України» (Заява № 19164/04) від 21.10.2010. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id47938> (дата звернення: 02.03.2023).

9. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Воловік проти України» (Заява № 15123/03) від 6 грудня 2007 року <http://consultant.parus.ua/?doc=04QDDF9AE3&abz=7ERIP> (дата звернення: 02.03.2023).
10. Постанова Верховного Суду від 1 листопада 2021 року у справі № 520/14132/18 (провадження № 61-13531сво21) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100817047> (дата звернення: 02.03.2023).

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.25>

Дроздов О. М.,

*адвокат, д. ю. н., професор,
кафедра кримінального процесу,
Заслужений юрист України*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1364-1272>*

Марочкін О. І.,

*к. ю. н., асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;
старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0397-5036>*

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВТРАТОЮ ЧИННОСТІ ЗАКОНОМ, ЯКИМ ВСТАНОВЛЮВАЛАСЯ КРИМІНАЛЬНА ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Постановка проблеми. Законом України від 1 грудня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння» № 2810-IX (далі – Закон № 2810-IX) Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) доповнено новими положеннями, які фактично утворили відповідний інститут кримінального процесуального права.

Прийняття Закону № 2810-IX, перш за все, було обумовлено Рішенням Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) від 8 червня 2022 року, яким пункт 4 ч. 1 ст. 284 КПК визнано таким, що не відповідає Кон-

ституції України (є неконституційним) [1]. Визнаючи таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК, Конституційний Суд України (далі – КСУ) виходив із таких позицій: 1) принцип презумпції невинуватості обумовлює необхідність створення таких механізмів юридичного регулювання щодо завершення кримінального провадження, які убезпечать від сумнівів у винуватості особи у вчиненні такого діяння, яке вважалось кримінальним правопорушенням до його декриміналізації; 2) закриття кримінального провадження стосовно особи без її на те згоди та ефективного судового захисту, внаслідок чого залишається сумнів у невинуватості особи, унеможливлення реабілітації особи після такого закриття є порушенням конституційного права на судовий захист; 3) закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування за нереабілітаційною підставою, визначеною оспорюваним приписом статті 284 Кодексу, обумовлює закономірний сумнів у невинув-

ватості особи, стосовно якої у такий спосіб закрито кримінальне провадження, негативно впливає на її репутацію, честь та гідність, а також спричиняє суперечливе сприйняття такої особи в суспільстві; 4) словосполучення «вчинене особою», яке міститься в цьому приписі, фактично вказує на беззаперечну винуватість такої особи у вчиненні діяння, яке до його декриміналізації вважалось кримінальним правопорушенням. Тим самим на законодавчому рівні уможливлено порушення презумпції невинуватості особи, оскільки декриміналізація діяння не спростовує причетності такої особи до вчинення кримінального правопорушення в минулому та не усуває закономірних загроз її репутації, честі та гідності [2].

Видається, що з огляду на важливість досліджуваного інституту для виконання завдань кримінального провадження, актуальним є аналіз правового регулювання та дискусійних питань, що можуть викликати неоднозначність у тлумаченні правових норм та правозастосуванні під час закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання нормативної регламентації та практики застосування інституту закриття кримінального провадження досліджувалися у працях Ю. Азарова, О. Бабаєвої, І. Басистої, С. Благодіра, Н. Габлей, І. Гловюк, Г. Глобенка, В. Жмудінського, Я. Замкової, О. Капліної, М. Климчука, В. Кобернюка, Г. Крет, В. Литвинова, Т. Лукашкіної, А. Ляш, В. Навроцької, Х. Павич, А. Пастуха, Г. Рось, Х. Тайлієвої, І. Тецької, С. Томина, С. Фоміна, Ю. Харковця, О. Шайтуро та ін.

На необхідність внесення відповідних змін до КПК для врегулювання цього питання зверталася увага у наукових працях І.В. Гловюк [3], О.О. Торбаса, М.М. Стоянова та В.А. Завтура [2]. Натомість, у вказаних працях норми Закону № 2810-IX, що регулюють закриття кримінального провадження у зв'язку з втра-

тою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, не досліджувались. Наведене й обумовлює потребу в активізації наукових досліджень положень Закону № 2810-IX.

Метою статті є здійснення комплексного системного аналізу сутності та змісту інституту закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, та удосконалення моделі цього кримінального процесуального інституту.

Виклад основного матеріалу. *Загальна характеристика правового регулювання закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.* Законом № 2810-IX в КПК встановлено нову форму закінчення досудового розслідування – звернення до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження, про що свідчить доповнення п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК відповідним положенням.

Крім того, відповідно до змін, внесених Законом № 2810-IX строк досудового розслідування обчислюється, серед іншого, до дня звернення до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження (ч. 1 ст. 219 КПК).

Водночас до підстав закриття кримінального провадження додано втрату чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння (п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК)¹.

Коротко зауважимо, що наведений законодавчий крок є логічним продовженням положень Основного Закону України та Кримінального кодексу України (далі – КК). Так, відповідно до положень ст. 58 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Водночас положеннями ч. 1 ст. 2 КК України

¹ Разом із цим, слід звернути увагу на те, що законодавцем не внесено змін до ст. 283 КПК, яка визначає загальні положення закінчення досудового розслідування (при цьому ч. 2 цієї статті передбачає перелік форм закінчення досудового розслідування).

передбачено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Згідно ч. 2 ст. 4 КК злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Статтею 5 КК встановлено, що закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість (ч. 1).

Такий законодавчий підхід корелює положенням міжнародних актів у сфері прав людини. Так, ст. 7 (Ніякого покарання без закону) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) встановлено, що нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення. Отже, як на рівні національних нормативних актів, так і міжнародними документами забороняється саме визнання особи винною та її покарання без закону, а не провадження з подальшим її виправданням. Адже гарантія, якій присвячена ст. 7 Конвенції, є основним елементом верховенства права і займає першорядне місце у встанов-

леній Конвенцією системи захисту, про що свідчить ст. 15 Конвенції, котра не дозволяє жодних відступів від неї навіть за умов військового часу або іншої суспільної небезпеки. Тому, як впливає з предмету і мети цієї статті, її потрібно тлумачити і застосовувати так, аби забезпечити надійний захист від протиправних переслідувань, засуджень і покарань (S.W. проти Сполученого Королівства, § 34; C.R. проти Сполученого Королівства, § 32; Del Río Prada проти Іспанії [ВП], § 77; Vasiliauskas проти Литви [ВП], § 153). Стаття 7 Конвенції не обмежується заборонаю ретроактивного застосування кримінального права на шкоду обвинуваченому: загалом, вона стосується також і принципу встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), а також принципу, який зобов'язує не застосовувати розширене тлумачення кримінального закону, зокрема за аналогією права, на шкоду обвинуваченому (*ibidem*, § 154; Kokkinakis проти Греції, § 52) [4, с. 5].

Суб'єкти прийняття рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. До суб'єктів прийняття рішення про закриття кримінального провадження з цієї підстави віднесено слідчого, дізнавача, прокурора та суд. При цьому законом визначено умови прийняття рішення про закриття кримінального провадження щодо кожного із зазначених суб'єктів. Так, слідчий, дізнавач закриває кримінальне провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо підозрюваний проти цього не заперечує. Кримінальне провадження закривається судом, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою (виняток становить ситуація, передбачена ч. 3 ст. 479-2 КПК, коли під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвину-

вальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння – у цьому випадку суд закриває кримінальне провадження, якщо обвинувачений проти цього не заперечує).

Порядок закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. КПК передбачає різні порядки закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння залежно від стадії (етапу стадії) кримінального провадження та наявності згоди підозрюваного, обвинуваченого на закриття кримінального провадження з цієї підстави:

1. Якщо в кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру, слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 284 КПК).

2. Під час досудового розслідування закриття кримінального провадження здійснюється прокурором, якщо підозрюваний проти цього не заперечує (ч. 4 ст. 284 КПК). Вважаємо, що в цьому разі згода підозрюваного на закриття кримінального провадження уподібнюється за юридичними наслідками його не запереченню такому закриттю.

3. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою, кримінальне провадження закривається судом (п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК).

4. Крім того, передбачається окрема процедура для випадку, коли під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння (суд закриває кримінальне провадження з підстав, передбачених п. 4-1 ч. 1 або п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК, про що постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена протягом семи днів з дня її оголошення до відповідного апеляційного суду; якщо не встановлено, що обвинуваченим вчинено відповідне діяння, суд ухвалює

виправдувальний вирок (ч. 3 ст. 479-2 КПК)). Тут зауважимо, що і стосовно підозрюваного, згода якого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК відсутня, і стосовно обвинуваченого, згода якого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК відсутня, суд за результатами судового розгляду, якщо не встановить, що таким підозрюваним/обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, приймає відповідне судове рішення. Однак у випадку з підозрюваним – суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1 (встановлена відсутність події кримінального правопорушення) або п. 2 (встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення) ч. 1 ст. 284 КПК. Стосовно ж обвинуваченого – суд ухвалює виправдувальний вирок. Нагадаємо, що виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що: 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; 2) кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим; 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення. Виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених вже згадуваними п. 1 та 2 ч. п. ст. 284 КПК. Наведене дає підстави стверджувати, що особи, які постали перед судом (підозрюваний, обвинувачений) та щодо яких здійснено однаковий судовий розгляд, за результатами якого не встановлено, що таким підозрюваним/обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, необґрунтовано опиняються в різному правовому становищі: один отримує ухвалу про закриття кримінального провадження, а інший – виправдувальний вирок. Не заглиблюючись в дослідження термінологічних неузгодженостей щодо визначень правових статусів підозрюваного та обвинуваче-

ного у судовому провадженні, вважаємо, що з метою дотримання принципу рівності перед законом і судом та на виконання позитивних зобов'язань держави щодо формування належної правової процедури слід передбачити в КПК, що стосовно особи, яка постанала перед судом, та згода якої на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК відсутня (підозрюваний/обвинувачений), якщо за результатами судового розгляду не встановлено, що цією особою вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд має ухвалювати виправдувальний вирок.

У цілому згода підозрюваного, обвинуваченого є суттєвою умовою для визначення порядку закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Тож, за відсутності згоди підозрюваного під час досудового розслідування кримінальне провадження продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК, з урахуванням особливостей, визначених главою 36-1 КПК.

Отже, оскільки закриття кримінального провадження з наведеної підстави закон пов'язує зі згодою підозрюваного, обвинуваченого, вважаємо, що прокурор, суд мають, відповідно до положень статей 479-1, 479-2 КПК, роз'яснити йому наявність та зміст зазначеної підстави для закриття кримінального провадження і особливості закінчення досудового розслідування та судового провадження, з'ясувати його думку щодо згоди чи незгоди (відсутності згоди, заперечення) з таким закриттям. Звісно, така згода має бути особистою, добровільною, усвідомленою та однозначною. Процесуальною формою такої згоди можуть бути: усна заява, оформлена відповідним протоколом або зафіксована в журналі судового засідання; письмова заява або клопотання, що подається підозрюваним, обвинуваченим прокурору або до суду. Така згода може бути надана підозрюваним під час

досудового розслідування починаючи з дня втрати чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння і до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження з інших підстав.

Втім, закон не позбавляє права і захисника звернутися з відповідним клопотанням про закриття кримінального провадження, яке буде підтримано його підзахисним. При цьому, вважаємо, що таке клопотання свого захисника може підтримати, наприклад, обвинувачений та направити до суду електронною поштою свою згоду на закриття кримінального провадження і прохати розглянути відповідне клопотання без його участі. На нашу думку, не можна вважати згодою, якщо обвинувачений вказав, що при вирішенні клопотання його захисника він покладається на розсуд суду. Підозрюваний, обвинувачений також може самостійно висловити таку згоду у клопотанні про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, та подати його прокурору або до суду відповідно.

У випадках, коли у справі декілька обвинувачених, а захисник одного з них заявив клопотання про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, проте у суді відсутні згоди цих обвинувачених, суд має в задоволенні такого клопотання захисника про закриття кримінального провадження — відмовити і в подальшому встановити чи було обвинуваченими вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність та прийняти рішення або про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК, або ухвалити виправдувальний вирок [5].

Далі звернімо увагу на таке. Прокурор, виконавши вимоги ст. 479-1 та 290 КПК, звертається до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК.

При цьому, частина 3 ст. 479-1 КПК містить *вимоги, які ставляться до змісту клопотання*. Зокрема, у клопотанні прокурора про закриття кримінального провадження зазначаються обставини, які свідчать, що кримінальне провадження підлягає закриттю у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Як зазначається у вже цитованому рішенні КСУ від 8 червня 2022 року № 3-р(П)/2022 (*справа щодо презумпції невинуватості*), в розумінні приписів статей 3, 8, 28, 55, 58, 62, п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України у їх взаємозв'язку держава має позитивний обов'язок створювати належні національні організаційно-правові механізми притягнення особи до кримінальної відповідальності, які здатні гарантувати всебічну охорону людської гідності, зокрема забезпечувати функціонування та завершення кримінального провадження таким чином, щоб було дотримано найважливіших конституційних гарантій захисту особи від необґрунтованого кримінального переслідування, а саме базового принципу верховенства права і пов'язаних із ним принципів, як-от: презумпція невинуватості, незворотність дії в часі (заборона ретроактивності) кримінального закону, принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege* („немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари“), а також право викласти свою позицію та право на справедливий судовий розгляд. У своєму рішенні КСУ виснував, що п. 4 ч. 1 ст. 284 Кодексу, за яким кримінальне провадження закривають у разі, якщо „набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою“, відтворено конституційно обумовлену підставу для закриття такого провадження, яка відповідає фундаментальним принципам зворотної дії в часі більш м'якого кримінального закону та *nullum crimen, nulla*

poena sine lege. Ураховуючи невідворотні негативні наслідки для репутації, честі та гідності особи внаслідок закриття стосовно неї кримінального провадження за nereабілітаційною підставою, визначеною оспорюваним приписом ст. 284 Кодексу, КСУ вважає, що словосполучка „вчинене особою“, яка міститься в цьому приписі, фактично вказує на беззаперечну винуватість такої особи у вчиненні діяння, яке до його декриміналізації вважалося кримінальним правопорушенням. Тим самим на законодавчому рівні уможливлено порушення презумпції невинуватості особи, оскільки декриміналізація діяння не спростовує причетності такої особи до вчинення кримінального правопорушення в минулому та не усуває закономірних загроз її репутації, честі та гідності [1].

Далі наведемо низку юридичних позицій КСУ щодо дії закону в часі, на які слід зважати, складаючи та обґрунтовуючи клопотання прокурора про закриття кримінального провадження. Як відомо, конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизначним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше [6]. При цьому слід мати на увазі, що приписи закону, яким до іншого закону внесено зміни, із набранням чинності є нормами закону, до якого внесено зміни [7]. За юридичною позицією КСУ з прийняттям нормативно-правового акта в новій редакції втрачають чинність норми акта в попередній редакції [8]. Тому, зважаючи на це, в доктрині кримінального права виділяють такі варіанти, унаслідок яких закон про кримінальну відповідальність втрачає чинність:

1. Якщо він був скасований або змінений іншим законом. У тексті нового закону

у цьому разі міститься пряма вказівка: а) на скасування закону, що діяв раніше, або б) на скасування окремих положень закону, що в цілому продовжує діяти, або в) на заміну закону, що втратив чинність;

2. Коли закон замінений повністю чи частково іншим законом без будь-якого зазначення про те в новому законі;

3. У зв'язку із закінченням строку дії, на який був прийнятий закон, або у зв'язку зі зміною (усуненням) умов чи обставин, на які закон був розрахований (так звані закони певного часу дії);

4. Закон у цілому або його окремі положення можуть бути рішенням КСУ визнані такими, що не відповідають Конституції України – неконституційними. Відповідно до ст. 152 Конституції України «Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність». Незважаючи на те, що тексти неконституційного закону або його окремих положень зберігаються якийсь час у КК до прийняття відповідного законодавчого рішення ВРУ, вони не можуть застосовуватися, оскільки не відповідають Конституції України, що констатовано КСУ і у зв'язку з цим втрачають чинність. Так, 26 лютого 2019 р. КСУ своїм рішенням визнав, що ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення» не відповідає Конституції України (є неконституційною). З дня ухвалення цього рішення ця стаття втратила чинність [9, с. 52-53].

Отже, в клопотанні прокурор має вказати один із варіантів, унаслідок яких втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння: оскільки він був скасований або змінений іншим законом, про що у тексті нового закону міститься пряма вказівка та навести посилання на таку вказівку; тому що цей закон замінений повністю чи частково іншим законом без будь-якого зазначення про те в новому законі; у зв'язку із закінченням строку дії, на який був прийнятий закон, або у зв'язку зі зміною (усу-

ненням) умов чи обставин, на які закон був розрахований; оскільки цей закон у цілому або його окремі положення рішенням КСУ визнані неконституційними та навести посилання на таке рішення КСУ.

Наступне питання, яке постає у зв'язку із необхідністю зазначення у клопотанні прокурора про закриття кримінального провадження обставин, які свідчать, що кримінальне провадження підлягає закриттю у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, це встановлення часу втрати чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Як ми вже з'ясували, втрата чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, обумовлена набранням чинності іншим законом або рішенням КСУ. У зв'язку з цим слід враховувати наступне.

Умови набрання чинності законами закріплено ч. 5 ст. 94 Конституції України, за якою закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Головною метою цієї конституційної норми є недопущення набрання законом чинності до моменту його офіційного оприлюднення, чим забезпечується реалізація конституційних положень, відповідно до яких закони не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність осіб; ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України). У цьому контексті КСУ вважає, що положення ч. 5 ст. 94 Конституції України надають право Верховній Раді України встановлювати строк набрання законами чинності не тільки через 10 днів після їх офіційного опублікування, а й з моменту, визначеного самим законом, зокрема з дати введення закону в дію. Тобто закони чи окремі їх положення можуть вводитися в дію після дня набрання ними чинності. Таким чином, Основним Законом України

передбачено порядок і строки набрання законом чинності, а також введення в дію окремих його положень. Виходячи з цього законодавець, враховуючи різні обставини, може встановити іншу дату введення закону в дію [10].

Наведені конституційні положення з урахуванням релевантних юридичних позицій КСУ відображені в КК України. Так, в КК України питання про час набрання законом чинності врегульовано в ч. 1 ст. 4, згідно з якою закон про кримінальну відповідальність набирає чинність через 10 днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Доктрині кримінального права відомі такі варіанти набрання законом чинності:

1. Після десяти днів з дня його офіційного оприлюднення, але не раніше дня його опублікування. Для обчислення 10-ти днів за основу береться час опублікування закону. Сам день опублікування закону до числа 10-ти днів не входить. Тому, якщо закон було опубліковано, наприклад, 1 вересня, то він набирає чинності з «нуля» годин 12 вересня.

2. Із дня його опублікування в офіційному виданні. Формулювання «закон набирає чинності з дня його опублікування» досить часто зустрічається у текстах законів. Наприклад, таке формулювання міститься у Законі України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за хуліганство і завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян» від 07.03.2002 р. Цей Закон було опубліковано в газеті «Урядовий кур'єр» 4 квітня 2002 р. З «нуля» годин 5 квітня 2002 р. він набрав чинності. Останнім часом законодавець, маючи на увазі зазначену обставину, використовує формулювання «з дня, наступного за днем його опублікування». Як і за попереднім формулюванням, новий закон вважається чинним з «нуля» годин наступного дня.

3. Із того строку, який у законі зазначено. Законодавець може визначити конкретний день, коли закон набирає чинності. Так, КК 2001 р. був прийнятий 5 квітня 2001 р. і від-

повідно до його Прикінцевих та перехідних положень набрав чинності з 1 вересня 2001 р. – з «нуля» годин цієї доби. В інших випадках законодавець визначає певний строк, який має сплинути від дня опублікування закону до дня набрання ним чинності. Наприклад, Закон України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17.01.2002 р., яким КК доповнено ст. 203-1, був опублікований у газеті «Урядовий кур'єр» 20 лютого 2002 р. Згідно зі спеціальною вказівкою щодо строку, який мав сплинути, цей закон набрав чинності «через шістдесят днів з дня його опублікування», тобто з «нуля» годин 22 квітня 2002 р. Законодавець, визначивши в законі час набрання ним чинності, може початок дії закону або окремих його положень перенести на інший строк. Так, приймаючи 11.06.2009 р. Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», законодавець у його Прикінцевих положеннях зазначив, що «Закон набирає чинності з дня його опублікування і вводиться в дію з 1 січня 2011 року». З 18 липня 2009 р. цей Закон набрав чинності, оскільки був опублікований у газеті «Голос України»

4. Із дня набрання чинності іншим законом. Наприклад, у ст. 2 Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму» від 31.07.2006 р. передбачено, що він «набирає чинності з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Кримінального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму». Такі зміни були внесені до КК 21 вересня 2006 р. [9, с. 51-52].

Стосовно рішень КСУ, то згідно з його юридичною позицією, Рішення КСУ набуває чинності з дня його офіційного оприлюднення [11]. Статтею 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» встановлено, що оприлюднення всіх актів КСУ за результатами конституційного провадження, крім висновків КСУ щодо відповідності Консти-

туції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, здійснюється на офіційному веб-сайті КСУ або в окремих випадках за ухвалою КСУ – в Залі засідань КСУ, але не пізніше наступного робочого дня після їх ухвалення.

Таким чином прокурор в своєму клопотанні має зазначити один із наведених варіантів набрання чинності законом, унаслідок якого закон про кримінальну відповідальність втратив чинність або зазначити день офіційного оприлюднення рішення КСУ, яким визнано неконституційним у цілому або окремі положення закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, та навести відповідне посилання на офіційний веб-сайт КСУ. Певні особливості має й закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, судом. Так, якщо судом під час судового розгляду такого кримінального провадження встановлено вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК. У протилежному випадку суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1 або 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

При цьому слід мати на увазі, що мова йде саме про закриття кримінального провадження у зв'язку із втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, тобто маються на увазі саме відповідні зміни у диспозиції (у тому числі й бланкетної) статті КК, які безпосередньо були застосовані у конкретному кримінальному провадженні та вплинули на кваліфікацію інкримінованого особі діяння. Адже саме диспозиція статті КК – це частина норми Особливої частини КК, в якій визначається кримінально-протиправне діяння [9, с. 40]. Отже, зміна законодавцем санк-

ції відповідної статті КК, наприклад, у бік пом'якшення міри покарання не є підставою для закриття кримінального провадження з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Так, суд відмовив у задоволенні клопотання захисника про закриття кримінального провадження у справі, яка перебувала в провадженні Шевченківського районного суду міста Києва по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК. Захисник звернувся до суду із клопотанням про закриття кримінального провадження на підставі п. 4-1 ч. 1 п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК, обґрунтовуючи яке вказав, що його підзахисному повідомлено про підозру 03.09.2020 р. за ч. 1 ст. 286 КК в редакції Закону, яка була чинною до 01.07.2020 р., натомість, раніше, 22.11.2018 р. ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», відповідно до якого змінено санкцію ч. 1 ст. 286 КК, таким чином на думку захисту обвинувачений притягується до кримінальної відповідальності в нечинній редакції кримінального закону, що є підставою для закриття кримінального провадження. В судовому засіданні захисник подане клопотання підтримав з підстав у ньому наведених. Обвинувачений також підтримав заявлене захисником клопотання, просив задовольнити, повідомив, що йому роз'яснено та зрозуміло підставу, заявлену у клопотанні щодо закриття провадження. Прокурор заперечила щодо заявленого клопотання як такого, що не ґрунтується на законі, оскільки особу правомірно та обґрунтовано повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, на час вчинення кримінального правопорушення ч. 1 ст. 286 КК була чинною в редакції до набрання змін у зв'язку із вступом в силу закону щодо кримінальних проступків, саме тому в ЄРДР зроблено відмітку «чинна до 01.07.2020», після 01.07.2020 р. ст. 286 КК не

була виключена з КК України, зміни торкнулися виключно міри покарання.

Суд, розглянувши клопотання захисника, заслухавши доводи учасників кримінального провадження, дослідивши матеріали, дійшов у цій справі до такого висновку. КПК встановлено підстави закриття кримінального провадження. Так, відповідно до п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Також кримінальне провадження закривається судом з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 цієї статті, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою. Саме вказані правові підстави наводить захисник в обґрунтування свого клопотання. З досліджених на час розгляду клопотання матеріалів кримінального провадження вбачається, що особі 23.09.2020 р. повідомлено про підозру за ч. 1 ст. 286 КК за порушення правил безпеки дорожнього руху під час керування транспортним засобом, внаслідок яких потерпілому спричинено середньої тяжкості тілесне ушкодження, жодних приміток щодо редакції статті підозра не містить. Також у справі міститься витяг з ЄРДР від 23.09.2020 р., відповідно до якого правова кваліфікація кримінального правопорушення вказана як «ч. 1 ст. 286 КК (чинна до 01.07.2020)». З обвинувального акту вбачається, що дорожньо-транспортна пригода мала місце 20.05.2020 р. 22.11.2018 Верховною Радою України ухвалено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», відповідно до прикінцевих та перехідних положень, цей Закон набирає чинності з 1 липня 2020 року. Цим Законом дійсно внесено зміни до ст. 286 КК щодо міри покарання – «в абзаці другому частини першої слова «від двохсот до п'ятихсот» замінено словами «від трьох тисяч до п'яти тисяч», а слова «або без такого» виключено». Як на час вчинення інкримінованого

обвинуваченому кримінального правопорушення, а саме – 20.05.2020 р., так і на час судового розгляду, ч. 1 ст. 286 КК є діючою. Отже, відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами є чинною на момент судового розгляду, у зв'язку із чим у суду відсутні підстави для закриття кримінального провадження відносно обвинуваченого з підстав, заявлених захисником у клопотанні [12].

Наведемо ще одну справу щодо особливостей застосування бланкетної диспозиції статті КК. Так, Петропавлівським районним судом Дніпропетровської області було розглянуто клопотання захисника обвинуваченого ОСОБА_3, адвоката ОСОБА_4, про звільнення від кримінальної відповідальності та закриття у зв'язку із декриміналізацією кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 32013030170000025 від 06.06.2013 р., стосовно ОСОБА_3 за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 212, ч. 1 ст. 366 КК. Суд, вивчивши матеріали справи, зазначив таке. Законом України № 101-IX від 18.09.2019 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» у ст. 212 КК України у примітці слова «тисячу», «три тисячі» та «п'ять тисяч» замінено відповідно словами «три тисячі», «п'ять тисяч» та «сім тисяч». Тобто, зміни диспозиції ст. 212 КК, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи, мають зворотну силу в часі, але це не стосується розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, зміна якого не впливає на кваліфікацію суспільно небезпечних діянь, які мають ознаки кримінальних правопорушень, для чого застосовується розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян на час вчинення кримінального правопорушення. Отже, диспозицією ч. 1 ст. 212 КК, за якою було повідомлено про підозру ОСОБА_3, передбачено кримінальну відпо-

відальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у *значних розмірах*. У примітці до цієї статті вказано, що під значним розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів й інших обов'язкових платежів, які в *три тисячі і більше разів* перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. ОСОБА_3 обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, скоєних в період червня – грудня 2012 року. Відповідно до п. 1 розділу XIX «Прикінцеві положення» Податкового кодексу, цей Кодекс набирає чинності з 1 січня 2011 року, крім пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 цього Кодексу, який набирає чинності з 1 січня 2015 року. До 31 грудня 2014 року для цілей застосування цього підпункту податкова соціальна пільга (неоподатковуваний мінімум доходів громадян або скорочено НМДГ) надається в розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку. Отже, в 2012 р. для кваліфікації злочинів розмір шкоди слід вираховувати так: 1 НМДГ (в цілях кваліфікації) = 50 % прожиткового мінімуму для працездатної особи, що складає 1073,00 грн / 2 = 536,5 грн. Таким чином, якщо у 2012 р. було здійснено умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) в значних розмірах, тобто на суму, що перевищує 1 609 500 грн (3000 НМДГ × 536,5 грн = 1 609 500 грн), винна особа підлягатиме притягненню до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст.

212 КК України. Враховуючи, що ОСОБА_3 обвинувачується в умисному ухиленні від сплати податків в розмірі 1 826 272 грн і цей розмір є більшим, ніж 3000 НМДГ (1 609 500 грн), тобто значним, підстав для висновку про втрату чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, як і про відсутність складу правопорушення, немає [13].

Загалом, слід зазначити, що скасування кримінальної протиправності діяння має місце, зокрема, у таких випадках: вилучення із закону певного складу злочину; звуження змісту певної ознаки складу злочину, внаслідок чого ряд діянь, які раніше визначались злочином, перестають містити ознаки складу злочину, тощо. Адже з огляду на положення ст. 3 КК України злочинність діяння – це віднесення певного суспільно небезпечного діяння до злочинів, яке здійснюється законодавцем шляхом описання ознак такого діяння в законі про кримінальну відповідальність.

Процесуальні дії, які дозволяється проводити у кримінальному провадженні з моменту втрати чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. У такому випадку КПК встановлює заборону на застосування певних заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, тимчасового вилучення майна, арешту майна (крім випадків арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів), затримання особи, запобіжних заходів). Крім того, з моменту втрати чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння припиняє свою дію ухвала слідчого судді або суду про застосування певних заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, затримання особи, запобіжних заходів).

Заборони на проведення інших процесуальних дій законодавцем не встановлено, що видається цілком виправданим з огляду на необхідність встановлення фактичних обставин та факту вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність.

Волевиявлення підозрюваного, обвинуваченого щодо закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК. Дослідження сутності та значення волевиявлення підозрюваного, обвинуваченого у цій категорії кримінальних проваджень дозволяє виділити такі його властивості: є рушійною силою, оскільки визначає порядок здійснення кримінального провадження; є обов'язковою умовою для здійснення кримінального провадження в особливому порядку; передбачається на будь-якому етапі кримінального провадження з моменту втрати чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

Умови здійснення кримінального провадження, під час якого втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння в особливому порядку. КПК передбачає, що якщо під час кримінального провадження, в якому жодній особі не повідомлялося про підозру, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, або підозрюваний не заперечує проти закриття кримінального провадження з цієї підстави, таке провадження підлягає закриттю у загальному порядку.

Проте, за певних умов кримінальне провадження, під час якого втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, здійснюється в особливому порядку, передбаченому главою 36-1 КПК. Зокрема, серед таких умов законодавцем передбачена відсутність згоди підозрюваного на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК (ч. 1 ст. 479-1 КПК); втрата чинності законом, який встановлював кримінальну протиправність діяння під час здійснення

судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом (ч. 3 ст. 479-2 КПК).

Особливості підстав закриття судом кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. КПК передбачає два порядки постановлення судом ухвали про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

1. Так, у першому випадку суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК (втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння). Дана підстава застосовується, якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та обвинувачений не заперечує проти закриття кримінального провадження з цієї підстави (ч. 3 ст. 479-2 КПК).

2. У другому випадку суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК (з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 цієї статті, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою). Йдеться про випадки відсутності згоди підозрюваного на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, та встановлення судом вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність (ч. 2 ст. 479-2 КПК).

Дискусійні питання, що можуть викликати неоднозначність у тлумаченні правових норм та правозастосуванні під час закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Поряд із позитивними оцінками впровадження цього інституту у кримінальний процес, вважаємо

необхідним висловити певні застереження щодо неоднomanітності у тлумаченні правових норм та можливих проблем у правозастосуванні, пов'язаних із цим.

Стадії, на яких можливе закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Стаття 479-2 КПК регулює особливості судового провадження цієї категорії кримінальних проваджень. Водночас п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК визначає судові провадження як кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судові провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами.

Таким чином, виникає питання, чи розповсюджується дія ст. 479-2 КПК на провадження в суді апеляційної та касаційної інстанції та як необхідно діяти у випадку втрати чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння під час кримінального провадження на цих стадіях? В наведених випадках, на нашу думку, слід керуватися положеннями статей 417 та 440 КПК з урахуванням особливостей, визначених ст. 479-2 КПК. А саме, ст. 417 (Закриття кримінального провадження судом апеляційної інстанції) КПК встановлено, що суд апеляційної інстанції, встановивши обставини, передбачені ст. 284 КПК, скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження. Також, у ст. 440 (Закриття кримінального провадження судом касаційної інстанції) КПК зазначається, що суд касаційної інстанції, встановивши обставини, передбачені ст. 284 КПК, скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження.

Отже, якщо під час провадження в суді апеляційної інстанції втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, суд зупиняє судовий розгляд та роз'яснює засудженому відповідно до

положень ст. 479-2 КПК наявність зазначеної підстави для закриття кримінального провадження, а також право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави та наслідки такого заперечення, зокрема особливості подальшого судового провадження, і запитує згоду засудженого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК.

Втім, закон не позбавляє права засудженого висловити таку згоду у клопотанні про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, та подати його до суду апеляційної інстанції під час провадження в суді апеляційної інстанції. Натомість, під час апеляційного розгляду засуджений може навпаки наполягати на його виправданні та заперечувати проти закриття кримінального провадження у зв'язку із втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

Суд апеляційної інстанції скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження на цій підставі, якщо засуджений проти цього не заперечує (надав згоду). За відсутності згоди засудженого та в разі, якщо враховуючи межі перегляду судом апеляційної інстанції, у суді не буде спростовано вчинення засудженим діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК. Якщо, враховуючи межі перегляду судом апеляційної інстанції, у суді апеляційної інстанції буде спростовано, що засудженим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, тоді суд наділений повноваженнями ухвалювати виправдувальний вирок. Наразі суд апеляційної інстанції законодавчо позбавлений такої можливості. Втім, вважаємо за доцільне законодавцеві прямо унормувати право суду апеляційної інстанції, як суду факту та права, ухвалювати виправ-

дувальний вирок за наявності на те законних підстав.

Також на практиці може виникнути ситуація, коли вже в суді апеляційної інстанції постає питання про закриття кримінального провадження з підстави втрати чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, ще під час провадження в суді першої інстанції, а особа звинувачується у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, за сукупністю яких їй і призначено покарання. В такому разі суд апеляційної інстанції має розглянути відповідне клопотання та, у разі наявності на те підстав, своєю ухвалою закрити на підставі п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та скасувати відповідний вирок, в частині визнання особи винуватою у вчиненні злочину і призначення покарання за цим законом і за сукупністю цього злочину з іншим на підставі ст. 70 КК України. Також, у разі наявності підстав, суд апеляційної інстанції має пом'якшити покарання обвинуваченому. Наприклад, у справі, яка розглядалася Чернівецьким апеляційним судом, у поданих апеляційних скаргах апелянти порушують питання щодо безпідставного засудження ОСОБА_10 та ОСОБА_9 за ст. 306 КК, оскільки на день складання та затвердження обвинувального акту щодо ОСОБА_10 та ОСОБА_9 (30.06.2020 р.) та на час ухвалення вироку диспозицією ст. 306 КК не передбачена кримінальна відповідальність за дії, пов'язані з розміщенням коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, у банках. Судова колегія вважала такі доводи обґрунтованими з огляду на наступне. Згідно обвинувального акту та вироку суду, ОСОБА_10 та ОСОБА_9 за період з 22.11.2019 по 04.05.2020 р. отримали внаслідок незаконного збуту наркотичних засобів кошти, які розмістили на банківських рахунках ВАТ АТ «Ощадбанк». Дії обвинувачених були кваліфіковані за ч. 2 ст. 306 КК як розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, у банках, повторно. Разом із тим, Законом України

«Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX (опублікований 28.12.2019 р.) внесенні зміни до КК, які набули чинності 28.04.2020 р. та ст. 306 КК була викладена в новій редакції. Із набранням чинності цим законом ст. 306 КК передбачена кримінальна відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів. Отже, дії, які були поставлені у вину ОСОБА_10 та ОСОБА_9, фактично були декриміналізовані. Відповідно до ст. 479-2 КПК якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, суд запитує згоду обвинуваченого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК. Суд закриває кримінальне провадження на цій підставі, якщо обвинувачений проти цього не заперечує. Апеляційним судом з'ясована в судовому засіданні думка обвинувачених ОСОБА_10 та ОСОБА_9, які не заперечували щодо закриття кримінального провадження за ч. 2 ст. 306 КК на підставі п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. За таких обставин суд дійшов висновку, що апеляційні скарги захисників в цій частині необхідно задовольнити, скасувати вирок в частині засудження ОСОБА_10 і ОСОБА_9 за ч. 2 ст. 306 КК та закрити провадження в цій частині відповідно до п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Також, підсумував суд, підлягає скасуванню вирок і в частині призначення покарання за ст. 306 ч. 2 КК та за сукупністю цього злочину з іншим на підставі ст. 70 КК [14].

Крім того, на практиці трапляються випадки, коли прокурор в своїй апеляційній скарзі на виправдувальний вирок, зокрема,

покликаючись на втрату чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, ставить перед судом апеляційної інстанції питання про скасування виправдувального вироку та закриття кримінального провадження. В такому разі суд апеляційної інстанції не вправі, за відсутності інших підстав, погіршувати становище виправданого і скасовувати виправдувальний вирок заради постановлення ухвали про закриття кримінального провадження на підставі п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК [15].

У разі, коли під час провадження в суді касаційної інстанції втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, суд зупиняє судовий розгляд і запитує згоду засудженого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК. Суд касаційної інстанції скасовує обвинувальний вирок чи ухвалу і закриває кримінальне провадження на цій підставі, якщо засуджений проти цього не заперечує.

Зазначимо, що суди першої та апеляційної інстанцій мають обов'язок відповідно роз'яснити особі, яка притягується до кримінальної відповідальності те, що на момент судового розгляду чи апеляційного перегляду втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, що є підставою для закриття кримінального провадження згідно з п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, а також право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави та наслідки такого заперечення.

Нероз'яснення судом першої чи апеляційної інстанцій зазначених обставин слід вважати порушенням вимог кримінального процесуального закону, що потягнуло неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, а саме застосування закону, який не підлягав застосуванню.

Закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправ-

ність діяння у суді касаційної інстанції в порядку ст. 440 КПК здійснюється за умов:

- на день перегляду кримінального провадження судом апеляційної інстанції, тобто до набрання вироком суду першої інстанції законної сили, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;

- ця особа не подавала до апеляційного суду відповідні згоду або клопотання про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння і суд апеляційної інстанції не роз'яснив особі наявність зазначених підстав для закриття кримінального провадження та не з'ясував її думку щодо згоди чи незгоди з таким закриттям провадження;

- така особа за вказаних обставин висловила згоду в касаційному суді на закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

За відсутності згоди засудженого та, враховуючи межі перегляду судом касаційної інстанції, в разі відсутності підстав для скасування судових рішень при розгляді справи в суді касаційної інстанції, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження.

Втім, виникає питання, як бути, якщо при розгляді справи в суді касаційної інстанції буде встановлено підстави для скасування вироку або ухвали суду апеляційної інстанції, а засуджений згоду на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, не надав? З одного боку, слід звернути увагу на те, що імперативний обов'язок закриття кримінального провадження у зв'язку із втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, покладено на суд, а не на засудженого, який має право висловити свою незгоду. Проте, видається, якщо при розгляді справи в суді касаційної інстанції буде встановлено підстави для скасування вироку або

ухвали суду апеляційної інстанції, а засуджений згоду на закриття кримінального провадження не надав, суд касаційної інстанції, який виступає «судом права» (нагадаємо, що судами «факту та права» виступають суди першої та апеляційної інстанцій) з метою забезпечення засудженому конституційного та конвенційного права доступу до суду (яке, як відомо має бути реальним та практично здійсненим, а не формальним та ілюзорним), має скасувати вирок або ухвалу суду апеляційної інстанції та направити справу на новий апеляційний розгляд. В іншому разі, закриваючи кримінальне провадження, суд касаційної інстанції залишає в силі незаконний вирок або ухвалу суду апеляційної інстанції, що явно не узгоджується, зокрема, з концепцією забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом як найвищим судом у системі судустрою України.

Право на захист підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та інші гарантії захисту прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. Видається, що з огляду на можливі наслідки закриття кримінального провадження з цієї підстави (зокрема, встановлення вчинення особою діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність), необхідно надати належні гарантії захисту прав, свобод та інтересів підозрюваного, обвинуваченого. Йдеться, зокрема, про дотримання процедури роз'яснення підозрюваному, обвинуваченому підстав, порядку і наслідків закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та з'ясування його позиції щодо закриття кримінального провадження з цієї підстави; належне оформлення та підтвердження добровільності згоди та усвідомлення підозрюваним, обвинуваченим наслідків закриття кримінального провадження; залучення захисника з моменту втрати чин-

ності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння; запобігання можливим зловживанням як з боку сторони обвинувачення, так і з боку сторони захисту та інших учасників кримінального провадження у зв'язку із закриттям кримінального провадження з цієї підстави.

Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні, під час здійснення якого втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. У частині 1 ст. 479-1 КПК встановлено особливий порядок відкриття матеріалів іншій стороні у разі, якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК.

Так, передбачається лише повідомлення та надання доступу до матеріалів підозрюваному, його захиснику. Разом із цим, відсутня вказівка на необхідність повідомлення та надання доступу до матеріалів іншим учасникам кримінального провадження, визначеним ст. 290 КПК. Аналогічно не передбачена й процедура відкриття матеріалів сторони захисту.

Додатки до клопотання прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК. У ст. 479-1 КПК визначено вимоги до клопотання прокурора про закриття кримінального провадження у цій категорії проваджень. Разом із цим зазначена норма не передбачає обов'язкових додатків до клопотання прокурора, подання яких підтвердить його обґрунтованість. Йдеться про документ, яким засвідчене волевиявлення підозрюваного щодо закриття кримінального провадження та розписку про отримання підозрюваним, його захисником копії клопотання.

Інші дискусійні питання. Аналіз змін, внесених Законом № 2810-IX, свідчить про те, що на практиці можливі й інші ситуації неординарного правозастосування. Зокрема, виникає питання, як діяти у випадку, коли у кримінальному провадженні підозрюваних декілька

і лише щодо одного (або щодо одного епізоду підозри якого) втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння?

Висновки. Проведене дослідження дозволило з'ясувати сутність та зміст закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, та виокремити дискусійні питання, що можуть викликати неоднomanітність у тлумаченні правових

норм та правозастосуванні цього інституту кримінального процесуального права. Втім, це лише незначна кількість питань, які виникають або можуть виникнути на практиці. Тому увесь спектр актуальних проблем, які виникають у кримінальному провадженні щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, цілком заслуговує на окреме дисертаційне або монографічне дослідження. Тож, запрошуємо до наукової дискусії.

Анотація

У статті здійснено комплексний системний аналіз сутності та змісту закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та надано пропозиції щодо удосконалення моделі цього кримінального процесуального інституту.

У представленій науковій роботі надається загальна характеристика правового регулювання закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, аналізуються чинники, що сприяли відповідним змінам у законодавстві.

На підставі аналізу чинного законодавства досліджуються суб'єкти та умови прийняття рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, а також порядок закриття кримінального провадження у такому випадку.

Зокрема, констатовано, що КПК передбачає різні порядки закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння залежно від стадії (етапу стадії) кримінального провадження та наявності згоди підозрюваного, обвинуваченого на закриття кримінального провадження з цієї підстави: 1) якщо в кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру, слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 284 КПК); 2) під час досудового розслідування закриття кримінального провадження здійснюється прокурором, якщо підозрюваний проти цього не заперечує (ч. 4 ст. 284 КПК); 3) якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою, кримінальне провадження закривається судом (п. 1-2 ч. 2 ст. 284 КПК); 4) крім того, передбачається окрема процедура для випадку, коли під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння (ч. 3 ст. 479-2 КПК).

Проведене дослідження дозволило виокремити дискусійні питання, що можуть викликати неоднomanітність у тлумаченні правових норм та правозастосуванні під час закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

Сформульовані у статті пропозиції спрямовані на подальше вдосконалення окреслених положень діючого законодавства України в частині нормативного регулювання закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та практики його застосування.

Ключові слова. Кримінальне провадження, досудове розслідування, закінчення досудового розслідування, судове провадження, провадження в апеляційній інстанції, провадження в касаційній інстанції, закриття кримінального провадження, втрата чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, чинність закону в часі.

Drozdov O. M., Marochkin O. I. Closure of criminal proceedings in connection with the loss of force by the law, which established the criminal wrongfulness of the act

The article provides a comprehensive systematic analysis of the essence and content of the closure of criminal proceedings in connection with the loss of force by law, which established the criminal wrongfulness of the act and provided proposals for improving the model of this criminal procedural institute.

The presented scientific work provides a general description of the legal regulation of the closure of criminal proceedings in connection with the loss of force by law, which established the criminal wrongfulness of the act, analyzes the factors that contributed to the corresponding changes in the legislation.

Based on the analysis of the current legislation, the subjects and conditions of the decision to close the criminal proceedings in connection with the loss of force of the law, which established the criminal wrongfulness of the act, as well as the procedure for closing the criminal proceedings in this case, are examined.

In particular, it is stated that the Criminal Procedure Code provides for different procedures for closing criminal proceedings in connection with the loss of force by law, which established the criminal wrongfulness of an act depending on the stage (stage) of criminal proceedings and the consent of the suspect accused to close criminal proceedings on this basis: 1) if in criminal proceedings no person was informed of suspicion, the investigator, investigator, prosecutor adopts a decision to close the criminal proceedings (part 4 of article 284 of the Criminal Procedure Code); 2) during the pre-trial investigation, the closure of criminal proceedings is carried out by the prosecutor if the suspect does not object to this (part 4 of article 284 of the criminal procedural code); 3) if the suspect, the accused objects to closure on this basis, criminal proceedings are closed by the court (paragraphs 1-2 of part 2 of article 284 of the criminal procedural code); 4) in addition, a separate procedure is provided for the case when, during the implementation of judicial proceedings in relation to the proceedings that came to court with an indictment, the law that established the criminal wrongfulness of the act (part 3 of article 479-2 of the Criminal Procedure Code) has expired.

The conducted study made it possible to single out controversial issues that may cause inconsistency in the interpretation of legal norms and law enforcement during the closure of criminal proceedings in connection with the loss of force by the law, which established the criminal unlawfulness of the act.

The proposals formulated in the article are aimed at further improving the outlined provisions of the current legislation of Ukraine in terms of regulatory regulation of the closure of criminal proceedings in connection with the loss of force of the law, which established the criminal unlawfulness of the act and the practice of its application.

Key words: Criminal proceedings, pre-trial investigation, completion of pre-trial investigation, court proceedings, proceedings in the appellate instance, proceedings in the cassation instance, closure of criminal proceedings, loss of force by the law, which established the criminal unlawfulness of the act, the validity of the law in time.

Список використаних джерел:

1. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу

України (справа щодо презумпції невинуватості) від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22?fbclid=IwAR0lKrL6dVxXxf2Ueqkjq8UUFCl_8GVD_axwBh7zDSX0HvZbtu6_xysPX9k#Text

2. Торбас О.О., Стоянов М.М., Завтур В.А. Закриття кримінального провадження у зв'язку із декриміналізацією кримінального правопорушення: аналіз рішення Конституційного Суду України у справі щодо презумпції невинуватості. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». № 3 (2022). URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264975>

3. Гловюк І.В. Закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння: нові питання. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 136-140.

4. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. Ніякого покарання без закону: принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. Оновлено 30 квітня 2017 року. 26 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_UKR.pdf.

5. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 23 січня 2023 року у справі № 760/17373/14-к (провадження № 1-кп/760/944/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108571494>.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>.

7. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-21#Text>.

8. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 4 червня 2019 року № 2-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-19#Text>.

9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Тація, В. Тютюгіна, В. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. – 584 с.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-98#Text>.

12. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 10 березня 2023 року у справі № 761/31287/20 (провадження № 1-кп/761/1487/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109647758>.

13. Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 3 лютого 2023 року у справі № 188/1215/22 (провадження № 1-кп/188/1/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109204942>.

14. Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 13 лютого 2023 року у справі № 727/5573/20 (провадження № 11-кп/822/12/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109053166>.

15. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 6 лютого 2023 року у справі № 613/1247/15-к (провадження № 11-кп/814/742/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108973991>.

Руснак Л. В.

*аспірантка кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ПОНЯТТЯ ТА ВЛАСТИВОСТІ ДОКАЗІВ У ДОКТРИНІ НІМЕЦЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Ми знаємо, що докази - це засіб, який використовується для доказування вимог однієї зі сторін. Таким чином, докази в судовому процесі мають на меті надати достовірності фактам, які перебувають у судовому розгляді. Право на доказування - це те суб'єктивне право, яке має кожен суб'єкт права, яке дозволяє йому використовувати в рамках процесу або процедури, в якій він втручається або бере участь, відповідно до принципів, які розмежовують його і надають йому зміст, всі доказові засоби, необхідні для доведення фактів, які служать підставою для його позову або захисту.

Стан опрацювання. Вивчення процесуальних властивостей доказів у доктрині німецького права досліджували такі вчені, як: Ульріх Айзенберг, Егон Шнайдер, Лотте Тіль, Ендрік Вільгельм, Рольф Акерманн, Хорст Клагес, Хольгер Рол та Рюдігер Цук.

Метою статті є аналіз права на докази в процесах конституційних гарантій: міжнародна практика конституційних судів.

Виклад основного матеріалу. Кожен засіб доказування має свої особливості, але всі мають одну мету: довести до відома судді елементи, що сприяють формуванню переконання про існування певного факту, в пошуках істини.

Для того, щоб вирішити спір, таким чином, суддя буде використовувати докази для формування свого переконання, оголошуючи право від знайденої істини.

Доказове провадження регулярно відбувається у двох-триактному процесі з різними сторонами:

Починається з отримання доказів або запиту доказів. В обох випадках

повинен бути названий факт, який потрібно довести, і конкретний засіб доказування. Отримання доказів вимагається у провадженнях, які підпадають під дискреційну максимум щодо всіх оспорюваних фактів. В іншому випадку суд приймає рішення про факт відповідно до тягара доказування, якщо не сформовано обвинувальний вирок інакше. У провадженнях, що підпадають під принцип розслідування, отримання доказів відповідає пропозиції доказів, оскільки в такому провадженні суд повинен за власним бажанням встановити всі факти, що мають значення для рішення. Запит доказів, з іншого боку, прямо призначений для встановлення фактів, викладених у запиті. Його трактування прямо регулюється кримінально-процесуальним законом, і його відмова повинна бути офіційно вирішена в судовому процесі. Суд слідує за подачею доказів, пропозицією доказів або запитом доказів, якщо факт має відношення до рішення і вимагає доказування і заборони доказів немає. У кримінальному провадженні відмова у запиті доказів пов'язана із законодавчо стандартизованими підставами для відмови. Якщо клопотання не задоволено, суд зв'язаний своєю оцінкою факту, викладеного в рішенні про відмову в задоволенні рішення, щодо факту, зазначеного в заяві.

Збір доказів здійснюється судом, як правило, в процедурі строгих доказів, за допомогою якої докази, допустимі згідно з відповідним Регламентом, приймаються у формі, передбаченій цим Регламентом. В принципі, сторони провадження мають право бути присутніми. Якщо отримання доказів полягає в опитуванні особи, вона має право ставити

запитання згідно з відповідними правилами процедури, а також право бути заслуханою за результатами отримання доказів. Якщо, з іншого боку, процедура вільного доказування є допустимою для відповіді на питання про докази (ніколи у випадку фактів, які є прямою основою судового рішення), суд може використати будь-яке відповідне джерело інформації, включаючи телефонний дзвінок, щоб виключити інші сторони для того, щоб дійти висновку. Про проведення та результати цієї процедури повідомляється іншим сторонам.

На підставі оцінки доказів суд на негласних засіданнях колегіальних судів отримує обвинувальний вирок у правильності доказового твердження на підставі результату отримання доказів. У німецькому прецедентному праві діє принцип вільної оцінки доказів, тобто, за кількома винятками, відсутні юридичні вимоги щодо того, як слід оцінювати результат доказування. Якщо суд не зміг отримати обвинувальний вирок на підставі отримання доказів, суд вирішує, відповідно до тягара доказування, до чієї невідповідності призводить нез'ясованість питання про докази.

Доказ надається, коли особа, яка надає докази, переконує суддю у правильності оспорюваного фактичного твердження. Стандартом доказування є повне особисте переконання судді. Тільки переважної ймовірності було б недостатньо в принципі. З моменту запровадження безоплатної судової оцінки доказів (див. *siehe* § 286 ZPO oder § 261 StPO), певні правила доказування (наприклад, середньовічне «Вустами двох свідків правда стає відомою скрізь») [1]). Єдиним вирішальним фактором (за словами Федерального суду) є те, чи переконаний суддя особисто в істинності фактичного твердження, тобто в тому, наскільки достовірними або достовірними він класифікує докази. З цією метою суддя повинен поставити всі фактори за і проти фактичного твердження у зв'язку з необхідним стандартом доказування [2]. При цьому він залишається зв'язаним законами логіки думки і ймовірності, заснованої на досвіді.

Однак стандарт доказування не повинен бути науково достовірним, але суддя повинен задовольнятися корисною для практичного життя ступенем визначеності, яка не виключає останніх (теоретичних) сумнівів, а практично замовчує їх [3]. Чинне кримінальне законодавство не має власних правил доказування, які обмежують вільну судову оцінку доказів, а цивільне право лише у кількох виняткових випадках (наприклад, *die formelle Beweiskraft des Urkundenbeweises gemäß §§ 415 ff. ZPO, Protokoll gemäß § 165 ZPO, Zustellung*).

Окремим випадком у сфері оцінки доказів є так звані *prima facie* докази. Передумовою до цього є типова послідовність подій, що відбувається знову і знову. У цьому випадку досить, щоб спостерігач був змушений уявити собі саме цю послідовність подій на основі теореми досвіду. Таким чином, у разі зіткнення ззаду в дорожньому русі вина водія може бути визначена виключно на підставі факту зіткнення, оскільки водій або не приділяв достатньої уваги транспортному засобу, що рухається попереду, або не дотримувався необхідної безпечної дистанції, без необхідності цього детально визначати або доводити. Різниця зі звичайною оцінкою доказів полягає в тому, що у визнаних випадках доказів *prima facie* тягар виправдання нижчий. Первинні докази можна похитнути, показавши серйозну можливість того, що, як виняток, такої типової послідовності подій не могло існувати. У цьому випадку повний доказ – часто неможливий – повинен бути наданий детально. Випадки, в яких незаперечний або доведений факт виводиться або припускається (наприклад, у сфері медичної відповідальності за вину та причинно-наслідковий зв'язок або, у випадку недоліків у порадах, з боку потерпілої сторони), пов'язані з доказами *prima facie* і часто не можуть бути чітко визначені.

Знижений стандарт доказування застосовується до доказів *prima facie*. У цьому випадку в якості стандарту доказування повинна бути надана тільки переважна ймовірність зви-

нування. Передісторія полягає в тому, що в провадженнях, в яких *prima facie* доказів є достатніми, наприклад, у випадку забезпечувальної заборони, терміновість рішення стоїть на першому плані. У цих випадках докази повинні бути негайно взяті, наприклад, виклик свідків або залучення експертів судом. На додаток до звичайних доказів, свідчення всіх осіб, включаючи тих, хто не може бути ні свідками, ні експертами, тобто також самими сторонами процесу, також допустимий як засіб встановлення достовірності.

Суттєве значення для німецького процесуального права має безпосередність провадження доказування. Суд, який розглядає справу, повинен винести свій обвинувальний вирок із слухання. Тільки у виняткових випадках докази, не прийняті самим судом першої інстанції, можуть бути введені в судовий розгляд. Таким чином, як правило, збір доказів не може бути доручений іншому суду, ніж суд, який розглядає справу. У кримінальних провадженнях докази, зібрані поліцією/податковими органами та прокуратурою, не можуть бути просто введені в процес. Наприклад, протокол допиту міліції не можна просто зачитати як документальний доказ в основному провадженні. У цивільному ж процесі цілком можливо, виходячи з застосованої там диспозитивної максими, наприклад, замість заслуховування свідка, мати матеріали кримінального провадження, в якому показання свідка про предмет доказування вже містяться

у вигляді протоколу, проконсультованого судом і таким чином зробити його предметом доказування судом. Протокол потім може бути використаний як так званий документальний доказ, як і інші докази. Однак зміст протоколу (повнота і правильність змісту) має бути переглянутий судом під власну відповідальність в рамках оцінки доказів і без зв'язку будь-якими твердженнями, що містяться в протоколі.

Доказування означає представлення фактів судовому суду за допомогою фактів, які є переконливими для всіх і можуть відтворюватися так часто, як бажано, таким чином, що розумний сумнів щодо фактів, допущених органами прокуратури при попередній оцінці правопорушення, неможливий [11].

Висновки. Хоча конституційна природа права на докази визнається, не кожен аспект, пов'язаний з цим правом, може бути захищений конституційним процесом, оскільки існують елементи цього права, які мають правовий захист. Конституційний Суд визначив, що порушення змісту права на доказування пов'язане з порушенням іншого основоположного права, такого як право на захист у судовому процесі. Освячення права на доказування як основного права визначає, що його порушення передбачає прямий вплив на конституційний і міжнародний порядок. Він також передбачає, що правові норми повинні тлумачитися найбільш сприятливим чином для ефективності або максимізації права.

Анотація

Докази є джерелом знань, за допомогою якого суд повинен переконатися в істинності або хибності твердження. Окремі докази схожі в німецькому адміністративному праві та конституційному процесі. У процедурі суворої доказовості передбачений законом лише один вичерпний перелік, який не може бути довільно розширений. Доказ - це (позитивний) результат процедури доказування, спрямованої на встановлення фактів. Вона є важливим засобом формування судових переконань при встановленні («юридично значущих») фактів, на яких ґрунтується судове рішення. Основою будь-якої процедури доказування є те, що основне твердження або факт, який потрібно встановити, вимагає доказів і що немає заборони на отримання доказів.

У судових провадженнях, на які поширюється принцип диспозитивності, в якому особи, які беруть участь у провадженні, вирішують, які факти передаються до суду для прийняття рішення і в якому обсязі, всі твердження сторін, які зроблені в односторонньому порядку, не вважаються визнаними за правилами відповідного процесуального кодексу і мають відношення до рішення, яке

має бути прийняте, в принципі підлягають доказуванню. Докази не можуть бути прийняті або повинні бути проігноровані, якщо збір або використання доказів виключається заборонаю доказів. Заборона доказування - це перш за все заборона на отримання доказів. Вони можуть полягати в тому, що конкретний факт був вилучений з оцінки суду, наприклад, зняття попередніх судимостей, або порушення правових положень при отриманні доказів, таких як несанкціонований обшук або зізнання, примушуване тортурами. Заборони на використання доказів, з іншого боку, перешкоджають використанню висновків, отриманих таким способом або які стали неприпустимими після їх отримання як основи для судового рішення. Заборони на використання доказів завжди призводять до заборони на отримання таких доказів. Наскільки заборони на отримання доказів призводять до використання доказів, все ж отриманих у рішенні, є питанням індивідуальної справи і часто предметом суперечок у судовій практиці та юридичній літературі.

Ключові слова: доказ, судове рішення, німецька доктрина права, судове провадження, факти, оцінка суду

Rusnak L. V. Concepts and properties of evidence in the doctrine of German law

Evidence is a source of knowledge by which a court must be satisfied as to the truth or falsity of a statement. Separate evidence is similar in German administrative law and constitutional process. In the strict evidentiary procedure, the law provides for only one exhaustive list, which cannot be arbitrarily expanded. Evidence is the (positive) result of an evidentiary procedure aimed at establishing facts. It is an important means of forming judicial convictions when establishing («legally significant») facts on which a court decision is based. It is fundamental to any evidentiary procedure that the main allegation or fact to be established requires evidence and that there is no bar to evidence.

In legal proceedings governed by the principle of disposition, in which the parties to the proceedings decide which facts are submitted to the court for decision and to what extent, all statements made unilaterally by the parties are not considered admitted under the rules of the relevant procedural code and are related to the decision to be made, in principle are subject to proof. Evidence may not be admitted or must be disregarded if the collection or use of the evidence is precluded by an evidentiary prohibition. Prohibition of evidence is primarily a prohibition on obtaining evidence. They may consist of the fact that a specific fact was removed from the court's assessment, for example, the removal of previous convictions, or the violation of legal provisions in obtaining evidence, such as an unauthorized search or a confession forced by torture. Prohibitions on the use of evidence, on the other hand, prevent the use of conclusions obtained in this way or which have become inadmissible after they were obtained as a basis for a judicial decision. Bans on the use of evidence always lead to a ban on obtaining such evidence. The extent to which evidentiary bans lead to the use of evidence nonetheless obtained in a judgment is a case-by-case matter and often disputed in case law and legal literature.

Key words: evidence, court decision, German legal doctrine, court proceedings, facts, court assessment.

Список використаних джерел:

1. zitiert etwa bei Johann Wolfgang von Goethe: Faust I, Vers 3013 f.
2. Holger Jäckel: Das Beweisrecht der ZPO, Verlag Kohlhammer, S. 144.
3. BGH-Urteil vom 17. Februar 1970 – III ZR 139/67, abgedruckt in BGHZ Band 53, Seiten 245–264 (auch: Neue Juristische Wochenschrift Jahrgang 1970, Seite 946 ff.), BGH Urteil vom 17.02.1970 (III ZR 139/67) (Memento vom 6. September 2012 im Webarchiv archive.today) bei eJura. (Anastasia-Entscheidung)
4. Rolf Ackermann, Horst Clages, Holger Roll: Handbuch der Kriminalistik, Boorberg, 3. Auflage, S. 48.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.27>

Юнін О. С.

доктор юридичних наук, професор.

перший проректор

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-4846-2573>

ДОЗВІЛЬНО-ЛІЦЕНЗІЙНІ ПОСЛУГИ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Виклад основного матеріалу. Дозвільно-ліцензійні послуги, які надаються Національною поліцією України, є дуже важливими для виконання покладених на неї завдань. Ефективність виконання більшості завдань, передбачених статтею 2 Закону України «Про Національну поліцію», зокрема: охорона громадської безпеки та порядку; відстоювання та забезпечення прав людини, прав і свобод громадянина; надання (поліцейських) адміністративних послуг у межах повноважень, наданих законом[1].

Органи дозвільної системи, в першу чергу стосуються об'єктів, де вільне зберігання чи пересування зброї, зброї чи боєприпасів, щодо якої обмежено та/або які можуть становити загрозу життю та здоров'ю громадян, а також де порушення правил може призвести до негативних наслідків, асоціюється з «потенційно небезпечною діяльністю». З іншого боку, забезпечення процедур реєстрації та ліцензування не є основною діяльністю поліції, а невід'ємною частиною послуг поліції. Від положень останнього залежить ефективність роботи Національної поліції України, імідж органів поліції, безпосередньо впливаючи на довіру громадян до органів поліції та оцінку їх ефективності щодо якості надання поліцейських послуг[1].

Систематичний процес удосконалення авторизації послуг і процедур авторизації неможливий без удосконалень на основі теоретичних розробок у визначених областях. Тому необхідно вивчити основні елементи

дозвільних послуг та створити сучасну науково-технічну та правову базу.

Якщо говорити з точки зору науки, то дане питання досить широко розглядається та вивчається багатьма науковцями в їх роботах, наприклад, публічні послуги в сфері ліцензійних, розглядалися С.І. Чаусовська[2], адміністративні послуги в дозвільній системі вивчалися С.Г. Брателем [3], З.Г. Гонтар, О.В. Закаленко[4], Д.А. Козачук, О.В. Кузьменко [5]. Якщо розглядати дане питання з точки зору дослідження ліцензійних послуг в діяльності Національної поліцією, то існують поодинокі дослідження присвячені сутності даного питання, наприклад, роботи Ю.З. Білої-Тюріної [6], або А.А. Гаркавенко [7].

24 лютого 2022 року Російська Федерація почала повномасштабне вторгнення на територію України. Зловмисники використовують різні види зброї, в тому числі заборонені, для навмисного руйнування критичної інфраструктури, а також об'єктів цивільної інфраструктури, таких як будинки, школи, лікарні, дитячі садки, музеї, театри тощо.

Як зазначили представники США на засіданні Ради Безпеки ООН 23 листопада 2022 року, ворог використовує насильство, тортури та депортацію, щоб спричинити душевні та фізичні страждання та завдати шкоди нашим громадянам. Масовані ракетні удари знищували енергетичну інфраструктуру України, позбавляючи людей світла, води та тепла, не тільки унеможлиблюючи гідне життя сотень тисяч громадян України,

але й руйнуючи економіку, унеможлиблюючи її та гальмуючи економічну діяльність[8].

Відповідно до чинного законодавства, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [8].

Введення воєнного стану не тільки змінює звичайний перебіг життя та вводить певні обмеження, а й змінює порядок господарської діяльності та поведінку суб'єктів господарювання. Режим воєнного стану є одним із особливих режимів господарської діяльності, передбачених Господарським кодексом України.

Війна торкнулася всіх сфер суспільно-економічного життя, всі галузі економіки, зовнішня торгівля та інвестиції вимагають нових підходів у правовому регулюванні. Забезпечення належного правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану є фундаментальним для розбудови національної спроможності. Законодавець України прийняв низку постанов та було внесено низку зміни до законодавчих актів, які уточнюють особливості здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Головним нормативно-правовим актом стала Постанова КМУ від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» визначає механізм подання суб'єктами господарювання декларацій для

отримання дозволів та ліцензій в умовах воєнного стану. Відповідно до вказаної постанови у період воєнного стану суб'єкт господарювання набуває право на провадження господарської діяльності на підставі декларації про провадження господарської діяльності [9].

В подальшому, з урахуванням ситуації та для спрощення процедур, було удосконалено окремі питання провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану та прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 03.05.2022 № 535 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314». Ця постанова дозволяє отримувати дозвіл (дозвіл, ліцензію чи іншу публічну послугу) шляхом безкоштовного подання декларації до дозвільного органу, дозвільного органу чи суб'єкта надання публічних послуг (електронне видання) та з послугою з ведення господарської діяльності [10].

На теперішній час існує чіткий перелік аналізуючого змісту дозвільних послуг у сфері ліцензування об'єктів дозвільної системи у діяльності Національної поліції України. Тому далі, ми хочемо назвати вичерпний перелік адміністративних дозвільно-ліцензійних послуг, що надаються поліцейськими.

По-перше, хочемо назвати послугу по видачі документів дозвільного характеру, до них можна віднести саме дозволи та ліцензії. Дані документи засвідчують процедуру придбання, перевезення, зберігання, носіння об'єктів дозвільної системи. Тому саме у даної категорії є чіткий перелік та порядок їх отримання, строків дії та подальшого застосування.

По-друге, в дозвільно-ліцензійних послугах існує така категорія, як відкриття і подальша робота об'єктів дозвільної системи. Такими об'єктами можуть бути різні підприємства дозвільного характеру.

По-третє, потребує ліцензій й для перевезення надгабаритних, великовагових вантажів, а також документально оформленої згоди щодо маршрутів перевезення небезпечних

вантажів, виробництво та ремонт об'єктів дозвільної системи. Дана під категорія на теперішній час має досить актуальне і важливе місце, адже на теперішній час зброя, являє собою об'єкт, яким захищається наша країна та наша держава і вона потребує постійного нагляду та відповідності законодавства.

Наступною групою є послуги по виробництву спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж, надання послуг з охорони власності та громадян, провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами, провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового призначення та функціонування мисливських стендів.

Тому з вище вказаних послуг, що надаються органами Національної поліції України, впливають наступні їх об'єкти на які саме повинні здійснюватися вище вказані послуги, а саме вогнепальна зброя чи боєприпаси до неї, або інші об'єкти дозвільного характеру.

Тому узагальнивши, хочемо виділити, що предметом дозвільно-ліцензійних послуг виступають у діяльності органів Національної поліції України в першу чергу - це документи, копії, дублікати, переоформлені дозволи чи ліцензії, продовження їх дії тощо, тобто, іншими словами, документи, котрі мають чіткий не змінний зміст документів, але існують і навпаки, документи які можуть змінюватися частково, наприклад, зміна ліцензії чи дозволу стосовно іншої особи власника.

Забезпечення функціонування дозвільної системи в Україні регламентується низкою нормативно-правових актів, основними з яких є Положення про дозвільну систему, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 5762[11], та Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної та охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених

гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622 [12].

Тому за допомогою цих двох нормативно-правових актів, хочемо чітко навести об'єкти дозвільної системи які підпорядковуються під діяльності органів Національної поліції України: 1) вогнепальна зброя, «яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металевих зарядів) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані»[12], до видів вогнепальної зброї слід відносити: бойову вогнепальну зброю (для ураження людини та/або техніки); старовинну вогнепальну зброю (ту, що випущена до 1899 р.); несучасну зброю (копії старовинної вогнепальної зброї, вогнепальну зброю, яка знята з озброєння армії та виробництва, наявна в одиничних екземплярах або виготовлена як виставочний експонат); охолощену зброю (яка стріляє холостими патронами); нейтралізовану зброю (вона не придатна для стрільби, це – учбова, учбоворозрізна, музейна зброя та макети зброї); спортивну зброю (використовується під час спортивних тренувань і змагань); мисливську вогнепальну зброю («мисливські гвинтівки, карабіни та штуцери, гладкоствольні рушниці [12]; 2) боєприпаси (патрони до вогнепальної та пневматичної зброї, мисливський порох і капсулі); 3) Пневматична зброя (пістолети, револьвери, гвинтівки калібру «понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду»); 4) холодна зброя, яка своїми властивостями може спричинити небезпечні для життя ушкодження, або спричинити смерть; 5) основні та неосновні складові зброї, основними частинами зброї слід вважати елементи, без яких вона не може функціонувати (ствол, рама, казенна частина

тощо); 6) вибухові матеріали та засоби ініціювання; 7) сильнодіючі отруйні речовини I-II класів безпечності; 8) магазини, в яких здійснюється продаж зброї та боєприпасів до неї; 9) склади, сховища, приміщення для зберігання і використання вогнепальної, пневматичної, холодної зброї її складових чи боєприпасів до неї; 10) майстерні чи підприємства з ремонту чи виготовлення вогнепальної або пневматичної зброї, у тому числі і піротехнічні майстерні [12].

Під час дії правового режиму воєнного стану, на нашу думку, необхідно приділяти великої уваги і зусиль в перспективу удосконалення надання адміністративних послуг в сфері ліцензування об'єктами дозвільної системи органами Національної поліції України, а також відновлювати їх надання на деокупованих територіях, які постраждали від пов-

номасштабного вторгнення військ російської федерації. Тому на таких територіях потрібно в першу чергу, наприклад, удосконалювати та покращувати мережі мобільних центрів надання адміністративних послуг ліцензійно дозвільного характеру, налагодження праці на інтернет платформах для обслуговування віддалених територій, де з будь-яких причин не можливо здійснити обслуговування за зверненням власника зброї чи громадянина, який лише намагається отримати дозвіл на вогнепальну зброю.

Тому, на нашу думку, на таких територіях повинна діяти чітка співпраця органів Національної поліції України з військовими адміністраціями, для безпечного та швидкого надання адміністративних послуг в сфері дозвільної системи на деокупованих чи віддалених територіях.

Анотація

Розбудова правової держави потребує побудови партнерства між владою та громадянським суспільством. Орієнтація нації на людину, демократизм і служіння полягають у забезпеченні належних умов для задоволення індивідуальних потреб і реалізації законного загального блага. Надання державних послуг особам є важливим правовим інструментом для отримання, зміни або припинення прав та/або виконання обов'язків.

На початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України спричинило безліч тимчасових проблем та зупинки праці української системи надання адміністративних послуг, наприклад, це показувалось тим, що були закриті багато сервісних центрів надання послуг, переформатування та передислокація центрів надання адміністративних послуг за територіальним базуванням, але українська система не зламанна і все поступово за допомогою суспільства, влади, захисту наших кордонів та безпеки Збройними силами України на фронті допомогло повернути все в норму та налагодити працю задля стабільної економіки держави. На сьогодні всі адміністративні сервісні центри надають широкий спектр адміністративних послуг та функціонують у штатних режимах.

У статті досліджено сутність та порядок надання дозвільно-ліцензійних послуг у діяльності Національної поліції під час дії правового режиму воєнного стану на території України, у зв'язку із вторгненням на національні українські землі військами російської федерації загарбницьким та кровопролитним методом, а також особливості їх надання при таких теперішніх тяжких умовах існування суспільства.

Ключові слова: адміністративні послуги, дозвільні послуги, ліцензування, дозвіл, ліцензія, зброя, дозвільна система, об'єкти дозвільної системи, Національна поліція.

Yunin O. S. Permitting and licensing services in the activities of the national police during martial law

Building a state governed by the rule of law requires building a partnership between the government and civil society. The nation's focus on people, democracy and service is to ensure proper conditions

for meeting individual needs and realizing the legitimate common good. The provision of public services to individuals is an important legal tool for obtaining, changing or terminating rights and/or fulfilling obligations.

At the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, it caused many temporary problems and interruptions in the Ukrainian administrative service delivery system, for example, it was shown by the closure of many service centers, reformatting and relocation of administrative service centers by territorial location, but the Ukrainian system is not broken and gradually, with the help of society, the authorities, the protection of our borders and security by the Armed Forces of Ukraine at the front, it helped to return the service to the people. Today, all administrative service centers provide a wide range of administrative services and operate in regular mode.

The article investigates the essence and procedure for providing permitting and licensing services in the activities of the National Police during the legal regime of martial law on the territory of Ukraine, in connection with the invasion of national Ukrainian lands by the troops of the Russian Federation by the invasive and bloody method, as well as the peculiarities of their provision under such current difficult conditions of society.

Key words: administrative services, permitting services, weapons licensing, permit, license, permitting system, objects of the permitting system, police.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
2. Чаусовська С. І. Поняття публічних послуг та їх класифікація. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2017. № 1 (57). С. 102– 108. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/20.pdf.
3. Братель С. Г. Природа та особливості адміністративних процедур. Visegrad Journal on Human Rights. 2014. № 2. С. 99–103. 7. Гонтар З. Г., Купчак М. Я., Харчук А. І. Адміністративне право : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2019. 172 с.
4. Закаленко О. В., Козачук Д. А., Осадчий А. Ю. Адміністративні процедури : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2019. 48 с.
5. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 207 с.
6. Біла-Тюріна Ю. З. Ознаки поліцейських послуг та їх характеристики // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. / МОН України, Нац. ун-т «Одеська юридична академія», Півд. регіонал. центр Нац. акад. правових наук України. Одеса : Гельветика, 2017. Т. 2. С. 72–74.
7. Гаркавенко А. А. Адміністративна діяльність органів Національної поліції щодо відкриття та функціонування об'єктів дозвільної системи / А. А.Гаркавенко // Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 жовтня 2019 р.). - Дніпро : ДДУВС, 2019. – С. 67-69. URL: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4840/18.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : Постанова КМУ від 18 березня 2022 р. № 314. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text).

10. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314 : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.2022 № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2022-%D0%BF#Text> .
11. Про затвердження Положення про дозвільну систему : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-п>
12. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових : Наказ МВС України від 21.08.1998 № 622 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>
13. Громадська оцінка діяльності Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України //Козін В.В. Мороз Віта, Паршин Ю.В. , Богуславський М.Г.// *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, випуск 7. С. 255-25
14. Public administration and the protection of private rights: questioning its recognition and application under Ukrainian law //О Brusakova, О Karmaza, V Vasylenko, V Moroz - *Ius Humani, Revista de Derecho*, 2022. Журнал *Ius Humani*. Law Journal Випуск 11(1) С. 29-41
15. Modern tools for preventing self-destructive and suicidal behavior of minors using information technology.// Moroz Vita// «*Philosophy, Economics and Law Review*». Volume 2, no. 1, 2022. 212-227

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.28>

Сербин Р. А.

*доктор юридичних наук, професор, проректор
Національної академії внутрішніх справ,
заслужений юрист України*

Павленко С. О.

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності
<https://orcid.org/0000-0002-6108-9462>*

ОКРЕМІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Постановка проблеми. Слід констатувати, що організована злочинність проникає в органи влади і управління, правоохоронні органи, банки, небанківські фінансові установи, щоб отримувати необхідну інформацію і “кришу”. Крім того, для “відмивання” злочинних капіталів залучають керівників і службовців банків, заохочуючи їх грошовою винагородою. У відповідь банківські працівники сприяють злочинцям у дробленні рахунків, використанні банківського рахунку для масових операцій щодо внесків і видатків. Таким чином, маючи інформацію, злочинні організації за кілька місяців до перевірки банківської бухгалтерії припиняють операції і на рахунках залишають незначні суми, що не викликають підозри [1]. Найбільш поширеними способами відмивання коштів в Україні є: незаконна конвертація грошових коштів з використанням фіктивних підприємств; здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами; використання зовнішньоекономічних операцій та рахунків з нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах; використання банківських платіжних засобів; використання позабанківських електронних пластикових систем [2; 1]. Висока ефективність протидії правоохорон-

ними та іншими органами України злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, залежить від постійного удосконалення законодавства України [3]. У зв'язку із чим вважаємо за необхідне проаналізувати недоліки та запропонувати окремі шляхи удосконалення правового регулювання адміністративно-правового статусу Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу, що зумовило вибір теми наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою даної статті стали праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених в різних галузях, зокрема В.М. Берізко, М.В. Борець, О.М. Гумін, Е.С. Дмитренко, О.Є. Користін, Є.О. Легеза, А.В. Матвійчук, О.А. Моргунов, О.В. Надьон, Д.О. Ноздрін, С.О. Павленко, В.В. Половніков, Д. В. Приймаченко, І.Д. Прошута, Є.В. Пряхін, О.В. Пшиннік, В.Й. Разводовський, С.А. Савенко, В.Г. Севрук, В.В. Сухонос, В.І. Теремецький, С.І. Халимон, С.С. Чернявський, В.С. Шестак, І.М. Шопіна тощо.

Метою цієї статті є аналіз сучасного правового регулювання адміністративно-правового статусу Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніто-

рингу, а також обґрунтування пріоритетних (окремих) напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті змін, що відбуваються в суспільстві, поряд з позитивними, дедалі проявляються окремі негативні тенденції, які значною мірою перешкоджають розвитку державності в Україні [4]. Це впершу чергу якісне правове регулювання діяльності **суб'єктів державного** фінансового моніторингу, що позитивно відобразиться на ефективній роботі останніх.

Ми підтримуємо позицію Д. О. Ноздріна, що безсумнівно актуальність має поліпшення ефективності зазначеного будь-якого напрямку роботи, шляхом удосконалення нормативно-правового регулювання цієї діяльності [5]. Як неодноразово відзначається в науковій літературі також, одним із напрямів удосконалення будь-якої діяльності є належне унормування її правової основи [6; 7, с. 313], а також виокремлення недоліків та їх подальше усунення.

Отже, перш ніж перейти до безпосереднього висвітлення теми нашого дослідження, необхідно проаналізувати понятійні підходи до «правового регулювання» та «адміністративного правового регулювання». З цього приводу слід відзначити, що сьогодні серед учених та практиків не вироблено однотайного підходу до вказаних термінів. Насамперед погоджуємося з позицією С. А. Савенка та В. Г. Севрука, які наголошують, що у теорії права правове регулювання розуміється як вплив на суспільні відносини, який може мати функціональний, управлінський характер тощо [8; 3, с. 197].

Досліджуючи багатоманітні наявні у науці визначення адміністративно-правового регулювання, І.М. Шопіна слушно стверджує, що вони базуються на різних підходах до сутності правового регулювання як узагальненої категорії, а ці підходи, у свою чергу, обумовлені різними концепціями праворозуміння. Тому виділення найбільш загальних закономірностей кожного підходу дає змогу

розглянути феномен правового регулювання в інструментальному, інституційному, нормативно-юридичному, діяльнісному, телеологічному, комунікативному, соціальному та інших аспектах, при цьому кожен із них може бути ефективно використаний для вирішення конкретних завдань, які стоять перед певним дослідником [9, с. 19; 10].

В. С. Шестак розглядає адміністративно-правове регулювання як один із видів правового регулювання [11, с. 153]. Що ж стосується саме адміністративного права, то В.Й. Развадський визначає адміністративно-правове регулювання як комбінацію способів правового регулювання, в якій переважають заборони та заборони. Ця комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладання на них обов'язків шляхом визначення та закріплення у правових актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) [12, с. 169].

О.В. Надьон доходить висновку, що своєрідність адміністративно-правового регулювання визначається не лише у особливостях адміністративних норм, а у тому, що «адміністративне право дає можливість розкрити форми та методи діяльності органів державної влади» [13, с. 18-19]. При цьому, як вказує О.В. Матвійчук, вітчизняна адміністративістика досить ґрунтовно досліджує різні прояви адміністративно-правового регулювання. Однак, варто звернути увагу на відсутність єдиного для всіх методологічного арсеналу щодо визначення цього поняття і, як результат, – велику кількість різномірних дефініцій та характерних для цього поняття ознак [14, с. 110].

В. І. Темерецький визначає адміністративно-правове регулювання як таке, що являє собою цілеспрямований вплив правових норм, прийнятих державою, і постає в якості відповідних адміністративних засобів забезпечення прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави у суспільних відносинах з метою підпорядкування їх юри-

дично встановленому правопорядку, а також охорони та розвитку в інтересах суспільства і держави. На нашу думку, зазначення того факту, що ці правові норми були прийняті державою, є не зовсім коректним. Скоріш, потрібно вести мову про ті конкретні органи державної влади, до повноважень яких належить прийняття нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у конкретній сфері суспільного життя за допомогою адміністративно-правових норм. Також підкреслюється, що правове регулювання є специфічною діяльністю, яка є засобом упорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права [15, с. 51; 10].

Узагальнюючи різні підходи до формування поняття адміністративно-правового регулювання О. М. Гумін та Є. В. Пряхін пропонують теоретично дану категорію розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні адміністративно-правове регулювання у трактуванні науковців доцільно визначити як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Щодо вузького розуміння, то визначення буде змінюватися у зв'язку із тим, про які суспільні відносини буде вестися мова [16, с. 46; 17].

Здійснивши аналіз понятійного апарату, перейдемо безпосередньо до поставленої мети нашої наукової розвідки.

Ми підтримуємо думку О. В. Пшинніка, який виділяє такі ознаки економічної злочинності як об'єкта адміністративно-правової протидії: корисливий характер; високоінтелектуальний характер; використання службового становища, корупційний аспект; латентність; посягання на порядок управління економікою; тривалість та систематичність; тісний зв'язок з організованою злочинністю; застосування досягнень науково-технічного прогресу; комплексний характер (тобто поєднання способів протидії); небезпечність для суспільства й держави в цілому [18, с. 63].

У зв'язку із низкою причин, що існують на сьогодні у правовому регулюванні адміністративно-правового статусу національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу, окремі як практичні працівники так і вчені зіткнулися з нормативно-правовими прогалинами, які потребують негайного усунення. Окремі вчені вже запропонували вдосконалення окремих положень адміністративно-правового статусу суб'єктів державного фінансового моніторингу. Наведемо їх об'єктивне бачення.

Отже, удосконалення наглядової діяльності сприяє удосконаленню правотворення і правозастосування. У процесуально-юридичному аспекті державний нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу є однією з основних вимог підтримки режиму законності. Це підтверджують такі риси нагляду, як безпосередність, оперативність, дієвість. Нагляд забезпечує інформацією, яка характеризує стан законності при здійсненні суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону в цій сфері. За допомогою нагляду забезпечується виконання правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [19].

Наприклад, Д.В. Приймаченком та Є.О. Легезою запропоновано деякі аспекти вдосконалення адміністративно-правового статусу (адміністративної правосуб'єктності) державної служби фінансового моніторингу України з норматворчій діяльності, зокрема доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та фінансуванню тероризму» новими науковими положеннями щодо подання Державній службі фінансового моніторингу України відповідними суб'єктами державного фінансового моніторингу звітності згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскарження прийнятих рішень в адмі-

ністративному судочинстві. Необхідно запровадити механізм, де суб'єкти державного фінансового моніторингу спільно з Державною службою фінансового моніторингу України забезпечують повідомлення й ведення зазначеної звітності за формою відповідно до нормативних актів [20, с. 39].

Звертаємо увагу на дослідження В. Берізка, який пропонує мінімізувати вплив Міністерства фінансів України на формування особового складу Державної служби фінансового моніторингу України, що дасть змогу підвищити рівень незалежності Держфінмоніторингу в прийнятті ним відповідних рішень, а також закріпити на законодавчому рівні можливість цієї служби звертатись із запитами щодо отримання інформації до Національного банку України. Також необхідно виключити з п. 13 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» слова «забезпечує реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [21, с. 121]. Дослідник також пропонує доповнити ч. 2 ст. 18 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» новими положеннями щодо подання Державній службі фінансового моніторингу України суб'єктами державного фінансового моніторингу звітності щодо розпочатих проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст. ст. 166-9, 188-34 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскарження прийнятих рішень та результатів судового розгляду. Суб'єкти державного фінансового моніторингу забезпечують повідомлення й ведення зазначеної звітності за формою, встановленою спільно

з Державною службою фінансового моніторингу України [21, с. 121].

Е.С. Дмитренко відзначає, що з метою удосконалення правового регулювання повноважень суб'єктів державного та первинного фінансового моніторингу доцільно внести зміни до відповідних нормативно-правових актів, а саме: 1) додати норми: до п. 1.1 ст. 18 Закону № 249-IV – про завдання спеціально уповноваженого органу запобігання порушенням у цій сфері, їх виявлення та вжиття заходів для припинення і розкриття; здійснення заходів, спрямованих на відшкодування завданих державі збитків у результаті вчинення цих порушень; до ст. 23 Закону № 249-IV – про відповідальність клієнтів фінансових установ за надання недостовірної або неповної інформації; до розділу V Положення про здійснення банками фінансового моніторингу – про ідентифікацію банками прямих власників коштів і їх джерела під час прийняття рішення щодо відкриття рахунку юридичній особі (узгодивши зміст розділу з главою 9 постанови Правління НБУ «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах») [22];

2) у Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу – оптимізувати обсяг функцій, повноважень та обов'язків відповідальних працівників банків. Для підвищення ефективності механізму здійснення фінансового моніторингу та зменшення ймовірності виникнення ризиків від фінансових операцій, які можуть викликати підозру щодо можливого їхнього використання з метою легалізації злочинних доходів, суб'єктам первинного фінансового моніторингу (з урахуванням міжнародних стандартів та досвіду інших держав у цій сфері) доцільно розробити та впровадити ідентифікатори для різних видів фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, за групами й напрямками та методики щодо вивчення таких операцій [22].

Висновок. Підсумовуючи викладене вище, слід відзначити, що адміністративно-правова

діяльність суб'єктів державного регулювання та нагляду України на сучасному етапі потребує новітньої ефективної системи заходів, що передбачає таке: удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу з боку Держфінмоніторингу та інших державних регуляторів; утворення ефективної системи взаємодії між Держфінмоніторингом, державними регуляторами і правоохоронними органами та впровадження ефективних форм і методів, що відповідатимуть міжнародним стандартам [19].

У зв'язку із чим, можна дійти висновку, що закони, підзаконні правові акти та індивідуальні акти відіграють визначальну роль в адміністративно-правовому забезпеченні будь-якої діяльності та мають утворювати єдину систему, основу для належного та відповідного здійснення правосуддя в Україні.

На жаль, на теперішній час наявні деякі недоліки та неузгодженість адміністративно-правового регулювання статусу Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу, спостерігається недостатній рівень деталізації окремих нормативно-правових актів та часткова невідповідність їх теперішнім умовам. У зв'язку з цим слід наголосити, що адміністративно-правове забезпечення потребує свого науково обґрунтованого вдосконалення, що має привести до створення узгодженої та цілісної системи правових норм, які б належним чином регламентували усю специфіку діяльності таких суб'єктів [23]. Також наголошено, що внесення відповідних змін суттєво полегшить роботу суб'єктів державного фінансового моніторингу щодо ініціативності та наступальності під час протидії організованих злочинності в Україні.

Анотація

Процес України щодо вступу в європейську спільноту сьогодні зумовлюють нашу державу до єдності держави, що об'єднує зусилля всіх гілок влади, всіх державних та недержавних органів, всіх службовців та громадян України. Відповідний процес направлений в першу чергу на економічну стабільність та цілісність України, тому забезпечення економічної безпеки держави та недопущення вчинення злочинів у сфері економіки є необхідною умовою боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом. У зв'язку із низкою причин, що існують на сьогодні у правовому регулюванні адміністративно-правового статусу Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу, окремі як практичні працівники так і вчені зіткнулися з нормативно-правовими прогалинами, які потребують негайного усунення. Окремі вчені вже запропонували вдосконалення окремих положень адміністративно-правового статусу суб'єктів державного фінансового моніторингу. У зв'язку із чим у статті наведемо їх об'єктивне бачення щодо шляхів (напрямів) удосконалення у цій сфері, а також проаналізовано недоліки та запропоновані окремі шляхи удосконалення правового регулювання адміністративно-правового статусу Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу. Відповідно внесення відповідних змін суттєво полегшить роботу суб'єктів державного фінансового моніторингу щодо ініціативності та наступальності під час протидії організованих злочинності в Україні.

Ключові слова: правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус, фінансовий моніторинг, суб'єкт, система, Національний банк України, шляхи удосконалення.

Serbyn R. A., Pavlenko S. O. Separate ways of improving the legal regulation of the administrative and legal status of the national bank of Ukraine as a subject of state financial monitoring

The process of Ukraine's accession to the European community today conditions our state to the unity of the state, which unites the efforts of all branches of government, all state and non-state bodies, all employees and citizens of Ukraine. The relevant process is aimed primarily at the economic stability and integrity of Ukraine, therefore ensuring the economic security of the state and preventing the commission of crimes in the economic sphere is a necessary condition for combating the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime. Due to a number of reasons that currently exist in the legal regulation of the administrative and legal status of the National Bank of Ukraine as a subject of state financial monitoring, some practitioners and scientists have encountered regulatory and legal gaps that require immediate elimination. Some scientists have already proposed the improvement of certain provisions of the administrative and legal status of subjects of state financial monitoring. In connection with this, the article presents their objective vision regarding the ways (directions) of improvement in this area, as well as analyzed the shortcomings and proposed separate ways of improving the legal regulation of the administrative and legal status of the National Bank of Ukraine as a subject of state financial monitoring. Accordingly, the introduction of relevant changes will significantly facilitate the work of subjects of state financial monitoring in terms of proactiveness and offensiveness in combating organized crime in Ukraine.

Key words: legal regulation, administrative-legal regulation, administrative-legal status, financial monitoring, subject, system, National Bank of Ukraine, ways of improvement.

Список використаних джерел:

1. Сухонос В.В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу. *Вісник прокуратури*. 2010. № 12. С. 30–35.
2. Користін О. Є., Чернявський С. С. Протидія відмиванню коштів в Україні. Правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посібник / Київський національний ун-т внутрішніх справ; Проект Ради Європи з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні MOLI-UA-2. К. : КНТ, 2009. С. 396-426.
3. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: правові та організаційно-тактичні засади: монографія. Київ: ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 1092 с.
4. Mohilevskyi L.V., Sevruk V. G., Pavlenko S. O. Psycho-Pedagogical Training of Operating Unit Workers of National Police of Ukraine. *Наука і освіта*. 2017. №11. С. 120-132.
5. Ноздрін Д. О. Деякі проблеми нормативно-правового регулювання протидії підрозділів карного розшуку злочинам у сфері незаконного обігу синтетичних наркотичних засобів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 17 (4). С. 2.
6. Половніков В. В., Халимон С. І. Проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності: пошук шляхів вирішення. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 3. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_3_4.
7. Павленко С.О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
8. Савенко С. А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 219 с.

9. Шопіна І.М. Адміністративно-правове регулювання органами внутрішніх справ України: монографія. Київ, 2011. 426 с.
10. Матвійчук А. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2018. с.121-124.
11. Шестак В. С. Роль адміністративного права у правовому забезпеченні реалізації окремих функцій держави суб'єктами публічного управління (на прикладі культурної функції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 34(2). С. 151-154.
12. Разводовський В.Й. Особливості нормативно-правового регулювання державноуправлінських відносин у транспортній сфері. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Випуск 23, С. 167-174.
13. Надьон О. В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 39(2). С. 17-21.
14. Матвійчук А.В. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С.108-111.
15. Теремецький В.І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. Держава та регіони. Серія «Право». 2012. № 1 (35). С. 50-54.
16. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46-50.
17. Моргунов О.А. Поняття та механізм адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2019. с. 274-277.
18. Пшинник О. В. Поняття економічних злочинів як об'єкта адміністративно-правової протидії. *Право і Безпека*. 2016. № 3. С. 60-65.
19. Борець М. В. Адміністративно-правовий статус державних регуляторів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 254 с.
20. Приймаченко Д. В. Легеза Є. О. Деякі аспекти вдосконалення адміністративно-правового статусу державної служби фінансового моніторингу України. *Правова позиція* №3 (36) 2022. С. 35-40
21. Берізко В.М. Щодо адміністративно-правового статусу державної служби фінансового моніторингу України. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2017. С. 118–122.
22. Дмитренко Е.С. Роль фінансового моніторингу у мінімізації латентності злочинів, передбачених статтями 209 та 209-1 Кримінального кодексу України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури*. 2014. № 1. С. 43–50. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2014/43-dmytrenko.pdf>.
23. Прошутя І. Д. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 64-70.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.29>

Миронюк Р. В.

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>*

Голобородько Д. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
головний спеціаліст відділу законодавчого забезпечення
Департаменту юридичного забезпечення МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8580-3261>*

МЕДІАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА ДОСУДОВОГО УРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Актуальність тематики статті. Судове вирішення будь-яких публічно-правових спорів в адміністративних судах є останнім етапом врегулювання спірних правовідносин. Однією, і сьогодні основною формою досудового або позасудового вирішення публічно-правових спорів є медіація – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора, як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка проводить медіацію.

Наразі можливість врегулювання публічно-правового спору в позасудовому (медіаційному) порядку з'явилась у зв'язку з прийняттям та набуттям чинності Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX (далі – Закон) [1]. У зв'язку з цим, що процедура медіації в публічно-правових спорах набула нормативного урегулювання, нижче доцільно визначити основні положення щодо участі медіатора у вирішенні публічно-правового спору, з'ясувати особливості цієї процедури а також дослідити зарубіжний досвід застосування медіаційної форми урегулювання адміністративно-пра-

вових спорів та виокремити напрямки його впровадження.

Стан дослідження проблематики статті. Аналіз сучасних наукових досліджень, які присвячені питанням сутності, змісту та процедур впровадження медіації як одному з альтернативних способів вирішення публічно-правових спорів дає можливість виокремити науковий доробок в цій сфері таких дослідників як Сливки В.В., Білуги С.С., Боженко Н.В. Бортнікової А.Г., Корінного С.О., Проскурякової І. М. Ними було досліджено етапи становлення медіації на теренах вітчизняної правової системи, виокремлено складності її впровадження та запропоновано власні підходи щодо перспектив адаптації апробованих зарубіжних моделей медіації в реалії вирішення публічно-правових спорів в Україні. В той же час в наукових колах дослідників процедури примирення (медіації) відсутня єдність наукових позицій щодо місця медіації в системі способів вирішення адміністративно-правових спорів: одні вважають медіацію виключною процедурою досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, другі допускають можливість здійс-

нення медіації і в процесі судового розгляду справи; треті пропонують запровадження медіації як обов'язкової досудової процедури урегулювання окремих категорій адміністративно-правових спорів, четверті взагалі виключають можливість вирішення публічно-правових спорів засобом медіаційної процедури. Такі дискусії породжують необхідність більш поглибленого вивчення інституту медіації в тому числі і з урахуванням зарубіжного досвіду її запровадження.

У зв'язку з цим, нижче на досягнення мети дослідження в межах цієї статті, ми ставимо та плануємо вирішити наступні **дослідницькі завдання**: здійснення зрізу наукової думки щодо сутності медіації як форми (способу) вирішення адміністративно-правового спору; аналізу законодавчих засад реалізації процедури медіації щодо вирішенні таких спорів в досудовому порядку, з'ясування зарубіжного досвіду застосування медіаційної форми урегулювання адміністративно-правових спорів та виокремлення напрямків його впровадження.

Виклад основних положень статті. Як нами було зазначено вище дослідники медіаційної процедури вирішення публічно-правових спорів мають відмінні, іноді кардинально різні точки зору щодо її сутності. Прибічниками медіації як виключно досудової процедури вирішення публічно-правового (примітка автора – адміністративно-правового) спору є Н.В. Боженко, Н. Б. Писаренко, А. М. Школик, І.В. Бойко, І.Л. Кріпак та ін. Наприклад, Боженко Н.В. наводить аргументи щодо виділення медіації як способу досудового вирішення адміністративних спорів, як процедури яка має здійснюватись незалежним посередником – медіатором (юристом-конфліктологом) засобом переговорів та досягненням компромісу [2, с.18]. окрім цього дослідниця наполягає на необхідності законодавчого урегулювання обов'язковості проведення медіації за окремими категоріями адміністративних спорів, до яких відносять спори з приводу прийняття громадян на

публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; про захист прав споживачів; про стягнення податків і зборів; про стягнення заборгованостей по комунальних платежах» [2, с.18]. Сливка В.В., який будучи прибічником використання всього потенціалу позасудового вирішення спорів, приходить до висновків про необхідність прийняття Закону України «Про примирення сторін спору», який на доповнення до Закону про медіацію, більш детально регламентував процедури примирення сторін через медіацію [3, с. 20]. В той же час прийняття такого закону не удосконалив процедури досудового вирішення адміністративно-правових спорів. ва спричинить конфлікт його норм з нормами Закону про медіацію, відтак більш логічним є розширення та поглиблення останнього закону. Як вірно зазначає Кріпак І.Л., що «медіація як один із альтернативних (позасудових) способів вирішення публічно-правових спорів за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору, тобто є процедурою яка здійснюється за межами судового розгляду публічно-правового спору в порядку адміністративного судочинства але є дотичною процедурою судового розгляду та може виникати та здійснюватись в процесі подання адміністративного позову та його судового розгляду, але в порядку процедури примирення здійснюваної у порядку визначеному Законом «Про медіацію» [4, с. 219].

Більшість же авторів є прихильниками дуалістичної моделі існування медіаційної процедури врегулювання адміністративно-правових спорів, при якій медіація може здійснюватись як в порядку досудового провадження з залученням медіатора так і суддею-медіатором. Зокрема, Білуга С.С вважає, що «за своєю суттю медіація передбачає можливість вирішення публічно-правового спору за межами адміністративного судочинства, тому в перспективі має здійснюватись в досудовому порядку, однак пви-

рішення адміністративного спору може здійснюватись шляхом проведення переговорів з метою прийняття компромісного рішення та задоволення інтересів сторін за допомогою судді-посередника (медіатора)» [5, с.16]. Бортнікова А.Г. вказує на можливість проведення медіаційної процедури як в досудовому порядку з залученням сторонами або однією із сторін медіатора, як кваліфікованого правника здатного за допомогою проведення переговорів між сторонами конфлікту, керуючись правовими нормами досягти укладенням договору про вирішення конфлікту, так і можливості застосування процедури примирення в межах судового адміністративного процесу, яка завершується укладенням винесенням ухвали суддею про завершення провадження у справі з підстав досягнення примирення сторін спору [6, с.206].

Дещо критично підходить до дієвості процедури медіації при вирішенні адміністративно-правових спорів Корінний С.О., який вважає, що «коли адміністративно-правовий спір не був вирішений в досудовому порядку, зокрема на підставі процедур визначених Законами «Про звернення громадян», або «Про адміністративну процедуру», процедура вирішення його в досудовому порядку за участі медіатора не має перспективи, оскільки сторони мали достатньо підстав та можливостей щоб досягти примирення, а відповідно такий спір може бути вирішений тільки в судовому порядку суддею-медіатором в межах судової процедури вирішення спору за участю судді» [7, с.203]. Частково з цим можна погодитись, однак якщо сторони дійшли згоди провести переговори з залученням медіатора після оскарження рішення в порядку адміністративного оскарження, це є гарним альтернативним кроком до вирішення цього спору в досудовому порядку.

Нейтральною та більш сучасною є наукова позиція Проскуракової І. М. яка виокремлює різні види альтернативного вирішення публічно-правових спорів: медіацію як спосіб позасудового врегулювання спору шляхом

надання послуг посередництва; примирення сторін за ініціативою однієї із сторін; досудовий адміністративний порядок вирішення спору відповідно до Закону «Про адміністративну процедуру»; врегулювання спору за участю судді [8, с.220].

Таким чином аналіз вищевказаних наукових позицій дає можливість виокремити неузгоджені положення щодо сприйняття медіації як виключно досудової процедури вирішення публічно-правових спорів, або віднесення медіації як процедури досудового вирішення конфлікту за участю медіатора як незалежного фахівця в межах досудового провадження так і можливостей вирішення спору в судовому порядку за участі судді, як медіатора, що породжує неузгодженість їх правових позицій та конфлікти в правозастосуванні.

Міжнародна практика застосування інституту медіації при вирішенні адміністративно-правових спорів теж не є однозначною. Принагідно зазначити, що Європейський Суд з прав людини теж не дає однозначного тлумачення щодо практики застосування медіації, окремі його рішення тільки дотично стосуються тлумачення цієї процедури, зокрема згідно з рішенням в справі *Alasini v Ital Telecom* [2010] EUECJC-317/08, C-317/08, [2010] ECRI-221, [2010] 3 CMLR 17, обов'язковий досудовий порядок врегулювання спорів не порушує вимог статті 6 Європейської конвенції з прав людини щодо права на справедливий суд за умови, якщо 1) процедура медіації проводиться в розумний строк (30 днів), 2) сторони не платять за послуги медіації або не несуть інші додаткові витрати у зв'язку з нею, 3) сторони мають право звернутися до суду у випадку, коли вони не досягли згоди шляхом медіації [9, с. 10]. Дослідники зарубіжної практики застосування медіації при вирішенні адміністративно-правових спорів теж відмічають її неузгодженість в різних правових системах. Так їх аналіз дає можливість виокремити різні медіаційні процедурні форми вирішення правових спорів: 1) приватну медіацію (ціл-

ком незалежна від судового розгляду, її застосовують без подальшого судового процесу); 2) супутню судовому розгляду медіацію (ініційовану судом, але відбувається без подальшої участі суду в розв'язанні конфлікту); 3) судове посередництво (проводиться під час судового розгляду й містить консультації та допомогу юрисконсультів і адвокатів, але виключає участь судді, наділеного правовими судовими повноваженнями [10]. Так, в Німеччині медіація як позасудова процедура вирішення спорів застосовується при вирішенні як правило приватно-правових спорів та спорів у сфері інтелектуальної власності, натомість вона не заборонена і в інших категорій спорів, однак щодо позасудової процедури вирішення публічно-правових спорів більш ефективною і нормативно урегульованою є процедуру досудового адміністративного оскарження рішення суб'єкта владних повноважень до суб'єкта який наділений контрольними повноваженнями відносно того який прийняв оскаржувальне рішення або вчинив дію чи незаконно бездіяв. Після процедури досудового адміністративного оскарження спір може бути розглянутий виключно в суді, адже під час адміністративного оскарження застосовується весь арсенал методів медіації (переговори, переконання, презентація ризиків та доведення настання незаконного рішення), а відповідно сама сутність медіації втрачається. Тим більше, що по більшості категорій публічно-правових спорів процедура досудового оскарження є обов'язковою. Натомість у Франції процедура медіації більш поширена і активно застосовується при вирішенні службово-трудових адміністративних спорів або у справах щодо соціального забезпечення [11, с.78-80]. Л. Можечук здійснивши аналіз зарубіжного досвіду запровадження медіації приходить до висновку, що застосування медіації під час врегулювання спорів має такі особливості: 1) застосування медіації не обмежується жодною галуззю права (її застосування можливе у сімейних, трудових, адміністративних справах тощо); 2) основними

принципами медіації є такі: добровільність, конфіденційність; незалежність та неупередженість медіатора тощо; 3) визначення на законодавчому рівні вимог до осіб, які планують стати медіатором [12, с.655].

Вищевказаний аналіз дає можливість прийти до висновків про ймовірну можливість існування різних форм та процедурних механізмів реалізації медіації як процедури примирення сторін адміністративно-правового спору, однак з одним припущенням, що ця процедура має позасудову правову природу, і не може регулюватись КАСУ [13].

Висновки. Правовою основою здійснення процедури медіації в адміністративних справах є прийнятий Закон «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним. В той же час даний закон є базовим законодавчим актом, який закладає виключно основи медіаційної процедури врегулювання конфліктних ситуацій, які потребують участі фахових посередників як в галузі права так і у сфері конфліктології, то його норми є недосконалими, деякі з них є суперечливими, щодо окремих виникають питання щодо дотримання принципу законності; але найбільшими його вадами є відсутність чітких алгоритмів дій медіатора по вирішенню спору, не визначеність юридичної сили рішення, яке приймає медіатор в результаті вирішення спору та можливості його оскарження в суді. Крім того в законі в розділі 3 «Проведення медіації» мають бути розширенні та кон-

кретизовані положення щодо особливостей проведення медіаційної процедури по вирішенню окремо категорій публічно-правових та приватно-правових спорів. І в цьому сенсі слід цілком погодитись з позицією окремих дослідників медіації, що «ефективність або неефективність Закону «Про медіацію» може показати лише практика його застосування, а пропозиції до удосконалення Закону про медіацію мають достатньо високу ймовірність знизити рівень сприйняття інституту медіації населенням України» [14, с.60]. Також слід погодитись з думкою авторів про те, що «наразі відбувається в Україні лише початкове становлення практики використання медіації як інструменту вирішення спорів; і вся юридична спільнота, члени парламенту, представники апарату Верховної Ради України, що наділені обов'язками з розробки законопроектів, мають на цьому етапі і в майбутньому докладати всіх зусиль для впровадження більшої кількості обов'язкових процедур досудового вирішення спорів загалом, і адміністративних спорів зокрема» [15, с. 896]. При цьому слід

відзначити, що стратегічні плани щодо розвитку медіації закладені в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, що затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, в якій зазначено, «що однією з основних проблем, які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, є зокрема відсутність дієвих механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів [16]. В Стратегії серед напрямів та заходів щодо розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів виокремлено встановлення для окремих, визначених законом, категорій справ обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів з використанням медіації та інших практик, а також запровадження у справах адміністративного судочинства досудових процедур адміністративного оскарження з розширенням можливостей застосування досудових та позасудових процедур врегулювання спорів.

Анотація

В статті здійснено аналіз наукової думки щодо сутності медіації як форми (способу) вирішення адміністративно-правового спору, виокремлено законодавчі засади реалізації процедури медіації щодо вирішенні таких спорів в досудовому порядку, з'ясувано зарубіжний досвід застосування медіаційної форми урегулювання адміністративно-правових спорів та виокремлено напрямки його впровадження.

З'ясовано, що в наукових колах дослідників процедури примирення (медіації) відсутня єдність наукових позицій щодо місця медіації в системі способів вирішення адміністративно-правових спорів: одні вважають медіацію виключною процедурою досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, другі допускають можливість здійснення медіації і в процесі судового розгляду справи; треті пропонують запровадження медіації як обов'язкової досудової процедури урегулювання окремих категорій адміністративно-правових спорів, четверті взагалі виключають можливість вирішення публічно-правових спорів засобом медіаційної процедури. Такі дискусії породжують необхідність більш поглибленого вивчення інституту медіації в тому числі і з урахуванням зарубіжного досвіду її запровадження.

За прикладом Німеччини та інших європейських країн доцільним є запровадження в Україні процедури «адміністративної преюдиції» розгляду адміністративно-правових спорів в адміністративному суді, тобто обов'язковості використання засобів адміністративного оскарження при зверненні до суду з адміністративним позовом, в категоріях спорів незначної складності з метою зменшення навантаження на судову систему і прискорення вирішення окремих видів спорів у сфері публічно-правових відносин.

Ключові слова: адміністративно-правовий спір, досудове вирішення адміністративно-правового спору, медіація, медіаційна форма урегулювання адміністративно-правових спорів, законодавче забезпечення.

Myroniuk R. V., Holoborodko D. V. Mediation procedure for pre-court settlement of administrative and legal disputes: concept, legal provision and directions for improvement

The article analyzes the scientific opinion on the essence of mediation as a form (method) of resolving an administrative-legal dispute, identifies the legislative principles for the implementation of the mediation procedure for the resolution of such disputes in a pre-trial procedure, elucidates the foreign experience of using the mediation form of settling administrative-legal disputes, and identifies directions its implementation.

It was found that in the scientific circles of researchers of the reconciliation procedure (mediation), there is no unity of scientific positions regarding the place of mediation in the system of methods of resolving administrative-legal disputes: some consider mediation to be an exclusive procedure for the pre-trial settlement of administrative-legal disputes, while others allow the possibility of mediation in the process trial of the case; the third propose the introduction of mediation as a mandatory pre-trial procedure for the settlement of certain categories of administrative-legal disputes, the fourth completely exclude the possibility of resolving public-legal disputes by means of the mediation procedure. Such discussions give rise to the need for a more in-depth study of the institution of mediation, including taking into account the foreign experience of its introduction.

Following the example of Germany and other European countries, it is expedient to introduce in Ukraine the procedure of «administrative prejudice» for consideration of administrative-legal disputes in the administrative court, i.e. the mandatory use of means of administrative appeal when applying to the court with an administrative claim, in the categories of disputes of minor complexity in order to reduce burden on the judicial system and speeding up the resolution of certain types of disputes in the field of public legal relations.

Key words: administrative-legal dispute, pre-trial resolution of administrative-legal dispute, mediation, mediation form of settlement of administrative-legal disputes, legislative provision.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст.51.
2. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів. Автореф. дис. канд.юрид. наук. спеціальність 12.00.07. Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України. Запоріжжя, 2018. 18 с.
3. Сливка В.В. Примирення сторін в адміністративному судочинстві в умовах євроінтеграції України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». «Закарпатський інститут» ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Ужгород, 2021. 227 с.
4. Кріцак І.Л. Медіація як форма досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 бер. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 216-219.
5. Білуга С.С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.
6. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 286 с.
7. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 - адмі-

- ністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. (081 - Право). ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019. 243 с.
8. Проскурякова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 300 с.
 9. Кисельова Т.С. Матеріали до фінального заходу проєкту «Сприяння практичному запровадженню медіації в Україні та налагодженню взаємодії із судовою системою» / Т.С. Кисельова, Д.В. Проценко. 2016. URL: <http://namu.com.ua/ua/downloads/publicationspdf/Роз%Е2%80%-89даткові%20матеріали%2007.06.16.pdf>. (дата звернення: 20.02.2023).
 10. Медіація в державах Європейського Союзу//Інформаційне агентство «Українське право». 2016. 26 черв. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-v-derzhavakh-evropeyskogo-soyuzu (дата звернення: 20.02.2023).
 11. Миронюк Р. В., Ворона Ю. С. Запровадження медіації в адміністративне судочинство. Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 листоп. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 352 с.
 12. Можечук Л. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 650-655.
 13. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
 14. Бабанін С.В. Законодавче врегулювання медіації як соціальної послуги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 43. С. 56-60.
 15. Прокопенко Аліна. Досудовий розгляд і вирішення адміністративних спорів в Україні: основи нормативного регулювання та перспективи подальшого розвитку (С. 848-905). URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/256/7186/14941-1>. (дата звернення: 20.02.2023).
 16. Про затвердження Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. *Урядовий кур'єр* офіційне видання. 15.06.2021. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 20.02.2023).

Луців О. В.

*здобувач кафедри адміністративного та конституційного права
Запорізького національного університету*

ЗНАЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ СТАНУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Загальна постановка проблеми. Тема булінгу в Україні останнім часом вивчається досить широко. Утім чимало аспектів лишається осторонь, оскільки автори у своїх дослідженнях зазвичай послуговуються консервативним підходом до вивчення явища, певним чином ігноруючи необхідність здійснення аналізу об'єктивної дійсності, передусім сучасної практики та тенденцій розвитку та поширення булінгу як в Україні, так і проти громадян України, в тому числі дітей, які перебувають за кордоном або були насильницьким способом туди вивезені.

Зважаючи на предмет нашого дослідження та наукову спеціальність, поза рамками нашої детальної уваги ми лишатимемо роботи психологічного, педагогічного та соціологічного змісту, які хоч і становлять значний інтерес, утім слугуватимуть для нас джерельною базою для формування авторських висновків відповідно до визначеного нами предмета дослідження.

Актуальність статті визначена невідповідністю наукових досліджень об'єктивним реаліям та сучасним проявам булінгу проти громадян України.

Аналіз публікацій. Здійснений нами аналіз публікацій, в яких подано різноманітні спроби визначення поняття булінгу уможливають виділити ті з них, які присвячені безпосередньо адміністративно-правовій протидії і визначенню поняття булінгу.

Більше того окремо відмітимо і на той факт, що існують окремі розвідки, в яких робиться саме докладний авторський аналіз підходів до визначення поняття булінгу. Зокрема це стаття І. Лантух, в якій авторка згрупувавши певним

чином дослідження, не виділивши при цьому чіткі критерії, здійснила їх сукупний аналіз із подальшим виведенням системоутворювальних ознак булінгу [1].

Однак у цілому висновуємо, що серед публікацій на різну тематику в рамках адміністративно-правової протидії булінгу, також присутні спроби систематизації досліджень, що свідчить про високий прогностичний та інтелектуальний рівень української адміністративно-правової науки, її розвиток в аспекті систематизації знань, з подальшою екстраполяцією на предмет наукових досліджень окремих авторів або в рамках окремих, причому різних наук.

Можемо виділити тих науковців, які досліджували безпосередньо поняття булінгу: В. Гришко, Є. Зеленський, С. Ігнатів, О. Ільїнська, О. Карпенко, К. Катеринчук, А. Комзюк, І. Лантух, Н. Лесько, Б. Логвиненко, О. Мацюк, О. Ожійова, К. Плутицька, А. Поляничко, Н. Прібиткова, А. Поляничко, І. Сидорук, Є. Соболев, О. Шевченко та ін.

Проте у відзначених публікаціях не викладено достатньо чітку концепцію, в рамках якої була вироблена несуперечлива модель розуміння та інтерпретації адміністративно-правової природи поняття „булінгу”, в тому числі з урахуванням дітей українських біженців, які змушені навчатися за кордоном і зазнають актів булінгу, утім є не захищеними нашою державою, а також, кого російські загарбники насильницьким чином вивезли з території України.

На наш погляд така ситуація є відлунням застосування дослідниками не сучасного і не

відповідного об'єктивній дійсності підходу, за якого явище булінгу аналізується через визначення його поняття в КУпАП.

Пропонований нами підхід відрізняється новаторством, адже нами на основі рефлексії наукових досліджень концептуалізується новий науковий сегмент дослідження явища, формулюються чіткі наукові завдання саме в контексті розроблення системи адміністративно-правової протидії булінгу в Україні та проти українських громадян в будь-якій точці планети.

Для логічності викладення подальшого матеріалу, ми згрупували дослідження, де критерієм виступав *предмет дослідження*.

Таким чином виділимо групи досліджень, які становлять джерельну базу нашої дисертації, а потім проаналізуємо кожну з них із формулюванням висновків, корисних для нашого подальшого дослідження.

Внаслідок проведеного аналізу, бібліографію за темою нами було згруповано на наступні блоки досліджень, в яких вивчається:

- 1) адміністративна відповідальність, провадження у справах про булінг;
- 2) кваліфікація адміністративних правопорушень;
- 3) законодавство щодо протидії булінгу;
- 4) правове регулювання протидії булінгу;
- 5) аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу;
- 6) інші важливі групи досліджень

У рамках даної статті нами буде проаналізовано перші два блоки.

Метою статті є визначення акцентів у наукових дослідженнях щодо визначення адміністративно-правової природи булінгу з метою формування засад адміністративно-правової даному явищу.

Викладення матеріалу. Стосовно *стану адміністративно-правового регулювання протидії булінгу* в Україні, відмітимо, що Законом України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” [2] було встановлено

адміністративну відповідальність за вчинення булінгу (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173⁴ КУпАП).

Зауважимо, що явище булінгу і відповідне поняття, яке було легітимоване 18 грудня 2018 року, були предметом пізнання науковців різних галузей: психологів і педагогів, соціологів і кримінологів, адміністративістів. Останнім часом значна увага, особливо після 2018 року приділяється правниками. Відтак, суто з теоретичних позицій можемо констатувати, що дана тема досліджується значною кількістю авторів, в рамках різних наук, що є свідченням комплексності даного явища.

З *одного боку*, ця тенденція є позитивною, адже закладає фундамент для міждисциплінарних досліджень і комплексного розуміння вища. З *іншого боку*, різність підходів, які є не уніфікованими між собою, відсутність несуперечливої системи знань та єдиних методологічних підходів до дослідження дає підстави висновувати, що в адміністративно-правовій науці не було розроблено із запропоновано системи теоретичних знань та концепцію адміністративно-правової протидії булінгу, яка б відповідала практичним потребам будови оновленого поствоєнного українського суспільства та безпекової соціальної правової держави.

На тлі активного дослідження тематики булінгу, особливу форм його прояву, визначальною рисою адміністративно-правових розвідок залишається недооцінка значення адміністративного проступку, який виступає первісним компонентом інститутів адміністративного законодавства. Більше того, в національному адміністративному законодавстві адміністративний проступок булінгу неправомірно звужений лише учасниками освітнього процесу, що наразі не відповідає змісту досліджуваного явища.

Більше того, війна проти України вносить свої корективи, в тому числі і щодо нового розуміння і нових форм прояву булінгу, нового адміністративно-правового дискурсу. Зокрема **булінгу проти українських біженців**.

Чітке розуміння причинно-наслідкових зв'язків між явищами об'єктивної дійсності та певними соціальними проявами девіантної поведінки є важливим з огляду на побудову правової держави, повної реалізації положень Концепції адміністративної реформи в Україні, зокрема щодо запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг.

Отже в рамках проведеного нами наукового дослідження, було виділено окрему групу розвідок, в яких булінг розглядався крізь призму *адміністративної відповідальності, а також аналізувалися деталі та особливості провадження у справах про булінг.*

Цікавою виступає загальнотеоретичне дослідження М. Приходько, в якому ним було здійснено спробу дослідження об'єктивних елементів юридичного складу адміністративного правопорушення булінгу [4].

У межах статті розглянуто об'єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення за булінг (цькування) в Україні:

- *об'єкт* (загальний, родовий, видовий, безпосередній, основний та додатковий);
- *об'єктивну сторону* (яка проявляється у вигляді протиправного діяння, складається з альтернативних дій психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства та є закінченим; залежно від настання шкідливих наслідків є змішаним: формально-матеріальним).

На основі аналізу *об'єкту* та *об'єктивної сторони* адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування), сформульовано пропозиції щодо внесення змін до ст. 173⁴ КУпАП: **Булінг (цькування)**, тобто діяння, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою

особою стосовно інших осіб, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [4, с. 146].

У своїй дослідженнях ми неодноразово звертали свою наукову увагу на помилковість та некоректність звуження булінгу лише сферою освітнього процесу. Причому нами було виявлено тенденцію, за якою окремі дослідники фактично визначають об'єктом правопорушення честь та гідність людини, утім далі тиражуючи помилкові кліше порушують логіку власного викладення.

У цьому ракурсі принциповою виступає думка М. Приходько, яку повністю підтримуємо, адже це резонує нашій авторській принциповій позиції, що як феномен, **булінг не має просторових рамок та може вчинятися будь-де**. Узгоджуючи з об'єктом адміністративного правопорушення (проступку) булінгу (цькування), місце вчинення булінгу (цькування) пропонуємо вважати громадське місце та (або) Інтернет – середовище [4, с. 151].

Важливим зауваженням О. Мельничук є те, що для кваліфікації булінгу систематичність (повторюваність) діяння є неодмінною його ознакою [5, с. 45]. Також ми підтримуємо позицію дослідниці, яка акцентує на тому, що булерами можуть виступати усі учасники освітнього процесу, а не лише учні, адже „**булінг** не залежить від економічних, соціальних чи інших умов, в яких перебуває особа. Він радше залежить від психологічних особливостей учасників освітнього процесу, передусім, їх рис характеру, які й визначають модель поведінки особи в суспільстві; яка, своєю чергою, обумовлена цінностями, які домінують у відносинах між людьми – ввічливість, великодушність, вірність, доброта, милосердя, шляхетність, чесність або навпаки – невігластво, байдужість, гордіня, жорстокість, хитрість, марнославство, цинізм тощо [5, с. 46].

Важливим є звернення уваги О. Мельничук вказування на те, що зіставлення п. 31 ч. 1 ст. 1 Закону та ст. 173⁴ КУпАП показує, що

в останньому відсутні типові *ознаки булінгу*, які натомість викладені в Законі, а саме:

1) *систематичність* (повторюваність) діяння;

2) *наявність сторін* – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

3) *дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого* [5, с. 45].

Також в контексті аналізу суб'єктів вчинення адміністративного правопорушення є слушною думка О. Мельничук, яка відзначає, що трапляється й так, що жертвами булінгу стають дорослі – вчителі, викладачі або батьки учнів [5, с. 46].

На сьогодні можна чітко говорити про існування такої проблеми серед внутрішньо переміщених осіб, зокрема до Києва, батьки яких не завжди можуть „тягнути” ті збори коштів, які є в київських школах, через що їхні діти зазнають як безпосереднього булінгу, а батьки цих дітей зазнають опосередкованого булінгу через їхнє приниження учнями. Інші моделі поведінки, іншу культура, інший матеріальний рівень, інші тип світогляду переміщених, а також біженців – стають однією із суттєвих умов щодо вчинення булінгу як проти дітей, так і щодо батьків.

Звичайно логічним є звернення до історії, як дозволяє відслідкувати рівень рефлексії законодавця даного явища, встановивши при цьому суттєво важливі характеристики як трансформації самого явища, так і адекватності його відображення у законодавчих дефініціях.

Цікавим у даному аспекті виявилось дослідження генези адміністративної відповідальності за булінг, яке здійснив М. Приходько. Внаслідок проведеного дослідження даним автором було виділено *історичні періоди генезису адміністративної відповідальності за булінг* (цькування) в Україні, яка представлена наступним чином:

- 1 етап – XVI ст *початковий* (норми права, які регулювали відношення до дитини мали рекомендаційний характер, а отже відповідальність за їх порушення не передбачалася);

- 2 етап – XVII - XIX ст *послаблюючий* (послаблення знування над дитиною, посилення її прав, проте, у зазначений період відповідальність за насилля над дитиною, у тому числі й булінгу не застосовувалася);

- 3 етап – XX ст. *законотворчий* (ратифікація міжнародних договорів та прийняття Україною нормативно-правових актів, які регулюють та захищають права дитини; впровадження адміністративної відповідальності за порушення прав останньої);

- 4 етап – XXI ст. *модернізований* (законодавче закріплення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) в Україні) [6, с. 270].

Відзначимо і на ще одну авторську статтю М. Приходько, в якій даним автором проаналізовано суб'єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення за булінг [7].

Окремо в рамках даної групи виділимо публікації, присвячені аналізу особливостей *провадження у справах про булінг*. Зокрема, І. Дрок, розглядаючи особливості провадження у справах про булінг, відзначає на три основні проблеми, з якими стикаються органи Національної поліції: неправильна кваліфікація вчинюваних діянь; недоліки складання протоколів, зокрема загальність фабули, без уточнення об'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення; закриття справ у зв'язку з відсутністю складу правопорушення або закінченням строку позовної давності [8]. Поза це, висновуємо, що в цілому можна згадати й інші роботи, в яких в той чи інший спосіб розглядаються питання *відповідальності за булінг* [9-19], превенції ювенальної деліктності [20].

Важливо місце серед публікацій посідають ті, що присвячені аналізу проблемних питань *кваліфікації адміністративного правопорушення як булінг*.

Зокрема, Ю.Градова відзначає, що *булінг* – тривале систематичне, психологічне або фізичне насильство з боку групи осіб – відносно однієї особи (жертви) або однієї особи (агресора), за підтримки інших відносно жертви. До психологічного насильства відноситься залякування, постійні словесні образи, відбирання і маніпуляції з особистими речами, навішування ярликів і образливих прізвиськ, також, може бути фізичне насильство – від поштовхів до побоїв.

Відповідно до кваліфікуючих ознак належать:

- 1) систематичність (повторюваність);
- 2) наявність сторін: кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- 3) має бути заподіяна психічна та/або фізична шкода, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Якщо відсутня хоча б одна з ознак у вчинених діях, то вони не можуть бути кваліфіковані як булінг [21, с. 87].

Причому до найбільш поширених *підстав для закриття справи* при кваліфікації насильницьких дій як булінг, дана дослідниця включає:

- разовість випадків насильницьких дій (немає ознак систематичності та повторюваності);
- конфлікт між підлітками за відсутністю нерівності сил та відсутністю таких сторін як булер та жертва;
- відсутність шкоди або інших відчутних наслідків [21, с. 87].

Цікавим є дослідження Н. Опольської, в якому авторкиня проаналізувала засоби та заходи протидії булінгу, в тому числі й визначила юридичний склад булінгу як адміністративного проступку, який включає:

- *об'єкт* – здоров'я, воля, честь і гідність особи;
- *об'єктивну сторону*, яка проявляється: 1) у діях чи бездіяльності щодо енергетичного (фізичного), або інформаційного (психічного)

впливу на жертву (потерпілого), 2) у наслідках, що проявляються у сильному фізичному чи моральному стражданні, 3) у причинному зв'язку між вказаними діями (бездіяльністю) і наслідками;

- *суб'єкта булінгу* – учасника освітнього процесу;
- *суб'єктивну сторону*, що характеризується прямим умислом з метою завдати фізичних і моральних страждань особі, дискредитувати, принизити честь і гідність особи, примусити до дій, що суперечать його волі, отримати певне визнання [22].

Важливою в контексті нашого дослідження є теза Н. Опольської що, *повторність або систематичність* – це обтяжуюча ознака булінгу, яка передбачає суворіше покарання, а не типова ознака досліджуваного адміністративного проступку [22, с. 106]. Більше того, авторкиня пропонує виключити систематичність з ознак булінгу зі ст. 173⁴ КУпАП та п. 3 ст. 1 ЗУ „Про освіту” [22, с. 106].

Тобто авторкиня, як і переважна більшість дослідників не порушує важливе теоретичне питання: щодо *співвідношення понять повторності і тривалості адміністративного правопорушення*.

Більше того, дослідниця наголошує на тому, що *повторність* є обтяжуючою, а не іманентною ознакою даного делікту, що з тексту статті не вбачається науково доведеним і може розглядатися лише як приватна позиція дослідниці, не підкріплена аналізом матеріалів судової практики. Поза це, в переважній більшості

У напрямі протидії, дослідниця відзначає на необхідності: 1) вчасної реакції з боку педагогів, батьків, друзів та родичів дитини на перші ознаки булінгу в її оточенні; 2) здійснення анонімних анкетувань у дитячих колективах; 3) збільшення кількості виховних годин в освітніх закладах [22, с. 106].

На наш погляд, дані пропозиції відірвані від практики, оскільки Н. Опольська не працює з дітьми в школі і не володіє інформацією щодо можливостей і здатностей дітей

працювати на пропонованих „виховних годинах”. Такі пропозиції носять демагогічний і популістський характер, мало підсилюючи справжній зміст адміністративно-правової протидії булінгу в Україні.

Цим додатково підкреслюється правильність вимоги МОН України щодо обов’язкового дослідження рівня вивчення теми, розуміння витоків формуванні авторських позицій, і таким чином розуміння валідності тих чи інших висновків, їх придатності до операціоналізації в адміністративно-правовій практиці протидії булінгу як системному явищу.

Утім, ми підтримуємо думку тих авторів, які акцентують на можливих трансформаціях адміністративної відповідальності до кримінальної відповідальності в разі, коли булінг завдає шкоди життю та здоров’ю, і таким чином вже мають розглядатися питання притягнення винних до кримінальної відповідальності.

У даній групі авторів виділимо цікаву роботу В. Маньгори, К. Вітковської, які досліджували особливості юридичної відповідальності за прояви булінгу та шляхи боротьби з ним [23].

Зокрема авторами наголошено, що оскільки нормами Закон України від 18.12.18 р. № 2657-VIII „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)” не передбачається внесення змін до Кримінального кодексу України стосовно запровадження кримінальної відповідальності за скоєння правопорушень, пов’язаних з булінгом (цькуванням), оскільки скоєння правопорушником при вчиненні булінгу (цькування) інших дій, кваліфікуються відповідними статтями Кримінального кодексу України, зокрема – заподіяння тілесних ушкоджень різних видів тяжкості тощо, тому, у цьому випадку правопорушник нестиме відповідне кримінальне покарання без додаткового зазначення про це у Кодексі України „Про адміністративні правопорушення” [23, с. 100].

Відтак, бачимо чітку авторську позицію: у разі вчинення булінгу, який за своїми діями та наслідками становить кримінальне правопорушення авторами пропонується без зазначення на КУпАП кваліфікувати дії особи відповідно до КК України. Зокрема до переліку можливих статей, які детально розглядаються в аналізованій публікації В. Маньгори, а також на які в своїй публікації відзначає О. Мельничук, належать: ст. 120 „Доведення до самогубства”, ст. 121 „Умисне тяжке тілесне ушкодження”, ст. 122 „Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження”, ст. 125 „Умисне легке тілесне ушкодження”, ст. 186 „Грабіж”, ст. 187 „Розбій”, ст. 189 „Вимагання”) [5, с. 45].

Не обминули увагою автори і найбільш розповсюджену тему, коли наслідком булінгу може стати *доведення до самогубства*. Зокрема ними відзначено, що коли результатом булінгу може стати замах на самогубство чи самогубство людини, такі діяння можуть привести винну особу до кримінальної відповідальності за статтею 120 КК України [23, с. 100].

Ми власно маємо дещо іншу позицію із цього приводу, яка буде викладена в наступних публікаціях, але наразі лише відмітимо, що дана публікація є чіткою, логічною, автори не уникають авторських висновків, більше того сміливо їх формують та пропонують на розсуд науковій громадськості. Статті притаманна чітка структура, ті ясні результати, на відміну від аналізованих вище робіт в яких все зводить до загальних закликів до „необхідності удосконалення”, „корисності поліпшення якості надання освітніх послуг”, „проведенні просвітницької роботи”. Ніяк не применшуючи ролі загально правових заходів, переконані, що роботи, в яких надаються конкретні пропозиції як щодо удосконалення законодавства, так і щодо адміністративно-правової протидії цьому небезпечному явищу несуть більше користі як в науковому плані, так і щодо організації ефективної правозастосовної практики.

Є й інші дослідження, які були опрацьовані нами і враховані при формулюванні авторських висновків [24-27].

Висновки. Аналітичне дослідження стану вивчення адміністративно-правової протидії булінгу уможливило сформулювати проблемоутворюючий комплекс завдань, які були згруповані нами за наступними критеріями:

- 1) вже вирішені;
- 2) частково вирішені;
- 3) які мають не вірні рішення;
- 4) які не вирішені взагалі.

Внаслідок проведеного аналізу, бібліографію за темою нами було згруповано на наступні блоки досліджень, в яких вивчається: адміністративна відповідальність, провадження у справах про булінг; кваліфікація адміністративних правопорушень; законодавство щодо протидії булінгу; правове регулювання протидії булінгу; аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу; інші важливі групи досліджень

У рамках даної статті проаналізовано перші два блоки. Встановлено низьку частотність вживання авторами широкого арсеналу адекватних *методологічних* прийомів.

Також характерним для більшості досліджень виступає той факт, що по тексту автори вказують чітко на один об'єкт адміністративного правопорушення, натомість при аналізові диспозиції ст. 173⁴ КУпАП, вони не встановлюють і не констатують на невідповідність результатів свого дослідження і того родового об'єкта, який визначено законодавцем.

Тим самим більшість дослідників, викладаючи результати своїх розвідок наприкінці

статті формують невідповідні власному змісту статті висновки, фактично ігноруючи основне питання, яке фактично і виступає підґрунтям для винесення не завжди виправданих судових рішень в адміністративних справах.

Характерологічною ознакою більшості досліджень є відсутність чіткої авторської позиції, а також слабе володіння юридичною технікою.

Внаслідок проведеного нами дослідження встановлено **відсутність**:

- чіткості у позиціях щодо трансформації адміністративної до кримінальної відповідальності;
- науково обґрунтованої позиції щодо аргументації атрибутивних ознак булінгу, зокрема систематичності;
- теоретичного адміністративно-правового обґрунтування порізнення понять: тривалі і повторюване адміністративне правопорушення.

Нами встановлено необхідність ретельного вивчення бібліографії з метою чіткої рефлексії як стану наукових досліджень, так і розуміння джерел походження тих чи інших висновків, виявлення корелятивних зв'язків, встановлення детермінант, і виявлення суттєвих похибок у логічних зв'язках. Відзначено на помилковість встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ознаками складу адміністративного правопорушення і формулюванням правової дефініції булінгу.

Анотація

Новаторство пропонованого в статті підходу полягає у тому, що на основі рефлексії наукових досліджень концептуалізується новий науковий сегмент дослідження явища, формулюються чіткі наукові завдання саме в контексті розроблення системи адміністративно-правової протидії булінгу в Україні та проти українських громадян в будь-якій точці планети. Для логічності викладення матеріалу, дослідження були згруповані за критерієм предмета дослідження. Було виділено групи досліджень, які становлять джерельну базу нашого дослідження, проаналізовано кожен з них із формулюванням висновків, корисних для нашого подальшого дослідження.

Бібліографію за темою нами було згруповано на наступні блоки досліджень, в яких вивчається: адміністративна відповідальність, провадження у справах про булінг; кваліфікація адміністративних правопорушень; законодавство щодо протидії булінгу; правове регулювання протидії булінгу; аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу; інші важливі групи

досліджень. У рамках даної статті проаналізовано перші два блоки. Встановлено низьку частотність вживання авторами широкого арсеналу адекватних методологічних прийомів.

Висновується, що серед публікацій на різну тематику в рамках адміністративно-правової протидії булінгу, присутні спроби систематизації досліджень, що свідчить про високий прогностичний та інтелектуальний рівень української адміністративно-правової науки, її розвиток в аспекті систематизації знань, з подальшою екстраполяцією на предмет наукових досліджень окремих авторів або в рамках окремих, причому різних наук.

Встановлено, що у відзначених публікаціях не викладено достатньо чітку концепцію, в рамках якої була вироблена несуперечлива модель розуміння та інтерпретації адміністративно-правової природи поняття „булінгу”, в тому числі з урахуванням дітей українських біженців, які змушені навчатися за кордоном і зазнають актів булінгу, утім є не захищеними нашою державою, а також, кого російські загарбники насильницьким чином вивезли з території України.

Встановлено відсутність: 1) чіткості у позиціях щодо трансформації адміністративної до кримінальної відповідальності; 2) науково обґрунтованої позиції щодо аргументації атрибутивних ознак булінгу, зокрема систематичності; 3) теоретичного адміністративно-правового обґрунтування порівняння понять: тривале і повторюване адміністративне правопорушення.

Доведено необхідність ретельного вивчення бібліографії з метою чіткої рефлексії як стану наукових досліджень, так і розуміння джерел походження тих чи інших висновків, виявлення корелятивних зв'язків, встановлення детермінант, і виявлення суттєвих похибок у логічних зв'язках. Відзначено на помилковість встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ознаками складу адміністративного правопорушення і формулюванням правової дефініції булінгу.

Ключові слова: булінг, адміністративно-правова протидія булінгу, булінг українських біженців, склад правопорушення, тривалість правопорушення, адміністративний делікт, повторність, систематичність.

Lutsiv O. V. The significance of studying the status of administrative law research on anti-bullying

The innovation of the approach used in the article is as follows: based on the reflection of scholarly contributions, it is conceptualized a new scientific segment of the phenomenon under study; concrete scientific tasks are formulated in the context of developing the system of administrative prevention of bullying in Ukraine and in relation to Ukrainian citizens in any point of the world. To make material presentation logical, studies were grouped according to the research subject. It was separated groups of studies which compose a source base of the present research, and each was analyzed along with the formulation of conclusions relevant to our further studies.

The author grouped the relevant bibliography into the following blocks of research dealing with administrative responsibility, proceedings in bullying cases; qualification of administrative offenses; anti-bullying legislation; legal regulation of anti-bullying; analysis of court cases related to bullying; other important research groups. Within the present article, the first two blocks were analyzed. A low frequency of use by the authors of a vast array of adequate methodological techniques was established.

It was concluded that publications devoted to different topics of administrative law prevention of bullying contain attempts to systematize research. It proves a high prognostic and intellectual level of Ukrainian administrative law science, its development in terms of knowledge arrangement with further extrapolation on the research subject of individual authors or different sciences.

The author established that the publications did present a well-formulated concept which would contribute to elaborating a consistent model of understanding and interpretation of the administrative nature of “bullying”, including considering the children of Ukrainian refugees who have to study

abroad and are subject to bullying acts but are not protected by our state, as well as those who were forcibly taken out of Ukraine by the Russian invaders.

It was marked a lack of 1) solid positions regarding the transformation of administrative to criminal liability; 2) a scientifically based position regarding the argumentation of attributive signs of bullying, in particular systematicity; 3) theoretical administrative-legal justification of the difference in concepts: long-term and repeated administrative offense.

The author proves the need to thoroughly study bibliographies for reflecting both the state of scientific research and understanding the origin sources of certain conclusions, identifying correlations, establishing determinants, and finding significant errors in logical connections. The falsity of establishing cause-and-effect relationships between the features of an administrative offense and the formulation of the legal definition of bullying is highlighted.

Key words: bullying, administrative law prevention of bullying, bullying of Ukrainian refugees, corpus delicti, duration of offense, administrative tort, repetition, systematicity.

Список використаних джерел:

1. Лантух І. Огляд доктринальних та законодавчих джерел із питання інтерпретації поняття „булінг” // *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 55-60.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 5, ст. 33.
3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98.
4. Приходько М.В. Об’єктивні елементи юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) булінгу. URL : <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj09-02-037>.
5. Мельничук О. Ф. Правові засоби протидії булінгу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Серія ПРАВО. Випуск 55. Том 2. С. 44-47.
6. Приходько М.В. Генезис адміністративної відповідальності за булінг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2021. Серія „Право”. Випуск 64. С. 270-275.
7. Приходько М.В. Суб’єкт та суб’єктивна сторона юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) за булінг (цькування). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 187-189.
8. Дрок І. Проведення у справах про булінг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 149-152.
9. Навродський О.О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: дис.. доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. 471 с.
10. Поштаренко О.В. Генезис адміністративної відповідальності за вчинення насильства щодо фізичної особи в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*. 2020. № 1 (41). С. 57-61.
11. Стрельченко О. Доктринальна характеристика; детермінанти булінгу (цькування) в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 250-258.
12. Стрельченко О. Особливості адміністративної відповідальності за вчинення булінгу в Україні. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19182/1/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%2014.12.2020_p203-206.pdf
13. Кустов О. Що таке булінг? Хто і яку відповідальність буде за нього нести? І яка відповідальність передбачена за найстрашніший наслідок булінгу – самогубство? *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/press/news/830461/>.

14. Лежнєва Т.М., Черноп'ятов С.В. Склад булінгу (цькування) як адміністративного правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. № 2. 2019. С. 136-139. URL: <http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/3053/1/37.pdf>.
15. Тілікіна Н.В., Гольцберг К.О., Мельниченко А.А. Конспект лекцій Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники. С. 19. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iakiavische.pdf>.
16. Логвиненко Б.О., Ігнатов С.О. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування). *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 266–268.
17. Петренко Б. Штрафи та громадські роботи: чи вирішить закон проблему цькування? Укрінформ. *Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2605203-straftagromadski-roboti-ci-virisit-zakon-problemu-ckuvanna.html>.
18. Кожура Л.О. Юридичний аналіз суб'єкту та суб'єктивної сторони складу адміністративних правопорушень, що порушують право на охорону здоров'я осіб з інвалідністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. Том 2/2020 С. 29-31.
19. Белікова О.В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2013. № 3 (41). С. 22–28.
20. Іщенко І.В. Класифікація повноважень поліції щодо превенції ювенальної деліктності. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3 (83). С. 142-152.
21. Градова Ю.В. Кваліфікація адміністративного правопорушення як булінг: проблемні аспекти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія „Право”. Випуск 30. 2020. С. 85-90.
22. Опольська Н. Булінг: юридичний склад адміністративного проступку. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 101-106.
23. Маньгора В.В., Вітковська К.А. Особливості юридичної відповідальності за прояви булінгу та шляхи боротьби з ним. *Інформація і право*. 2022. № 1(40). С. 97-110.
24. Сорочан Д.А. Особливості розгляду підрозділами Національної поліції справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з булінгом учасників освітнього процесу. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. Харків, 2020. С. 263-266.
25. Правозастосовна практика стосовно булінгу: що необхідно знати правозахиснику. *Українське право*. URL: <https://ukrainepravo.com/law-practice/lawyers-practice/pravozastosovna-praktyka-stosovno-bulingu-shcho-neobkhidno-znaty-pravozakhysnyku>.
26. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1–2 (13). С. 84–93.
27. Гомзяк І. Правозастосовна практика стосовно булінгу: що необхідно знати правозахиснику. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Мануїлова К. В.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЮРИСДИКЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ЗАХИСТУ ПРАВ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТОРА У МІЖНАРОДНОМУ ЦЕНТРІ З ВРЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ СПОРІВ

На сьогоднішній день поняття «юрисдикції» є одним із найчастіше вживаних в науці та практиці міжнародного права. Дотепер питання щодо значення юрисдикції є відкритим, оскільки різні дослідники міжнародного права надають поняттю різні трактування.

Юрисдикція у звичайній мові означає повноваження суду або трибуналу розглядати справу, тоді як у міжнародному арбітражі поняття юрисдикції також ототожнюється з компетенцією трибуналу, яка, як правило, базується на згоді сторін і те саме може також бути вірним для юрисдикції міжнародних судів і трибуналів. На практиці заперечення щодо юрисдикції стосуються питання про те, чи погодилися сторони на вирішення справи судом взагалі. Юрисдикційні обмеження конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965 р. (надалі – Вашингтонська конвенція або конвенція ICSID) можна знайти в основних положеннях Конвенції та Арбітражних правил ICSID (надалі – Правила). Зокрема, юрисдикція арбітражу ICSID регулюється статтею 25(3) Конвенції ICSID і додатково доповнюється статтями 36(3) 4 і 41 5 Конвенції відповідно. Зазначені положення Конвенції також доповнюються правилом 41 (Попередні заперечення) 6 і правилом 42(4) (Замовчування) 7 Регламенту.

Відповідно до Вашингтонської конвенції для встановлення юрисдикції мають бути дотримані чотири ключові елементи, а саме: наявність правового спору; судовий спір має виникати безпосередньо з інвестиції;

інвестиції повинні здійснюватися між Договірною державою та громадянином іншої Договірної держави і, нарешті, необхідність письмової згоди [1]. Щоб зрозуміти юрисдикційні обмеження Конвенції ICSID, необхідно більш детально проаналізувати вищезазначені чотири вимоги. Перші дві вимоги інкапсують юрисдикцію *rationae materiae*, тобто предметну юрисдикцію ICSID. У звіті виконавчих директорів щодо Конвенції перша вимога описується як наявність розбіжностей щодо обсягу юридичного права чи обов'язку, або характеру чи обсягу відшкодування, яке має бути надано за порушення юридичного зобов'язання» [2]. Міжнародний суд ООН визначає спір як «розбіжності щодо питання права або факту» [3] і в тому ж дусі кілька трибуналів ICSID також прийняли подібний опис «суперечок». Така вимога також передбачає мінімальний поріг спілкування між сторонами спору та існування природної послідовності подій, що призводять до суперечки [4], однак, відсутність відповіді на конкретну претензію протягом розумного часу буде достатнім для встановлення існування суперечки [5, с. 93-95, 98-101]. Необхідно також провести важливу відмінність між «суперечками» та «розбіжностями», оскільки існує тонка різниця в ступені ворожості в ситуаціях [6]. Час розгляду суперечок також може мати вплив, особливо якщо в угоді зазначено, що вона застосовується лише до суперечок, які виникають після набрання чинності угодою. Трибунал у такій ситуації визначатиме, коли фактично виник спір, і юрисдикція може бути

недоступною, якщо спір виник до набуття чинності інвестиційним договором.

Крім того, Конвенція у статті 25(4) передбачає можливість виключення певних типів спорів державою шляхом повідомлення Центру [1]. Таке повідомлення не є застереженням до Конвенції, і його не слід тлумачити як вираження згоди держави на юрисдикцію [7], а також не обмежує здатність держави давати згоду щодо спору, який потрапляє до списку виключених спорів.

Друга вимога або обмеження є частиною юрисдикції *rationae materiae* ICSID є необхідність, щоб претензія виходила безпосередньо з інвестицій. Примітно, що Конвенція не дає категоричного визначення інвестицій, і суди, які припиняють вирішення цього питання, зазвичай визначають це за допомогою набору критеріїв, які вважаються властивими поняттю інвестицій. У викладі цієї позиції також розглядається питання про те, чи повинна Конвенція ICSID давати визначення інвестиції чи ні. Зазвичай держави визначають поняття інвестиції в Міжнародній інвестиційній угоді, тобто в Двосторонній інвестиційній угоді або в розділі про інвестиції, що міститься в Торговій угоді, або через процедуру, встановлену Конвенцією ICSID, або очікуючи згоди держави на юрисдикцію ICSID. Проте послідовні арбітражні комісії зрозуміли відсутність об'єктивних критеріїв, що визначають контури повноважень ICSID, і сама по собі згода не може кваліфікуватися як інвестиція. Початкові основи дієвого тесту для визначення того, чи підпадає об'єкт спірних відносин під визначення інвестиції, були закладені в справі *Fedax N.V. vs. The Republic of Venezuela* [8], а пізніше було викристалізовано та засновано арбітражним судом у справі *Salini et al v. Morocco* [9], який запропонував набір об'єктивних критеріїв щодо визначення інвестицій, відомих як Тест Саліні, і сьогодні залишається зразковою справою з цього питання.

Вищезазначений тест визначає інвестицію як таку, що має чотири життєво важливі елементи: внесок грошей або активів в економіку

приймаючої держави; певний термін дії цього внеску чи зобов'язання; прийняття ризику та очікування прибутку; та внесок в економічний розвиток приймаючої держави [9]. Кілька наступних трибуналів розглядали цю тему, підтримуючи тести, хоча деякі, схоже, зайняли різну позицію, ставлячи під сумнів правдивість чи доречність четвертого елемента, тобто внеску в економічний розвиток держави [10], або додаючи ще один елемент вищезазначеного каталогу, наприклад, необхідність добросовісного інвестування [11]. Деякі останні трибунали також підкреслюють необхідність більшої гнучкості у застосуванні цих критеріїв і необхідність звільнення від невиконання певних елементів у виправданні чогось як інвестицій [12; 13]. Тест Саліні також зазнав нападок у деяких справах, коли трибунал висловлював сумніви щодо їх актуальності [14].

Стосовно юрисдикції *rationae personae* ICSID, слід зазначити, що Конвенція категорично вимагає, щоб спір був між громадянином Договірної Держави та Договірною Державою або будь-яким складовим підрозділом чи агенцією держави, призначеною для ICSID цією державою. Термін «громадянин Договірної Держави» включає як фізичних, так і юридичних осіб, однак особи з подвійним громадянством прямо виключені з громадянством держави-відповідача в Конвенції, тоді як юрисдикція ICSID може поширюватися на юридичних осіб, контрольованих іноземними державами, з національністю держави, яка є стороною спору, у разі досягнення конкретної угоди з цього приводу. Крім того, Конвенція лише визначає зовнішні межі того, хто може бути громадянином Договірної Держави, і залишає остаточне питання визначення громадянства самій Договірній Державі [1].

Так, у справі *Hope Services LLC v. Republic of Cameroon* [15], заявленої позивачем на підставі двохсторонньої інвестиційної угоди (надалі – ДІД) між США та Камеруном, позивач (Hope Services LLC) звернувся за захистом своїх прав до ICSID. При цьому, вирішуючи

питання про наявність юрисдикції у трибуналу, позивачу необхідно було довести, що він дійсно «володіє або контролює» інвестицією. Тобто, підпадає під критерій *rationae personae* ICSID. Трибунал під час розгляду справи зазначив, що перевірка «контролю над інвестицією» вимагає чіткого розмежування між різними компаніями «Норе», а саме позивачем (Hope Services LLC), Hope Finance SAS (Франція), Hope Finance SA (Камерун) і Hope Services SA (Камерун) та у якості висновку зазначив, що позивач не довів, що він володіє інвестиціями через участь у Hope Finance SAS (Франція), що є учасником у камерунських компаніях *Hope Finance SA* (Камерун) і *Hope Services SA* (Камерун). Суд зазначив, що, що позивач не є співпідрядником контрактів 2010 і 2011 рр. і що він не надав доказів придбання акцій *Hope Finance SAS* (Франція). Він також не продемонстрував той факт, що мав права, пов'язані з Платформою (об'єктом інвестицій), або володів цими інвестиціями через камерунські компанії *Hope Finance SA* (Камерун) і *Hope Services SA* (Камерун). Таким чином, Трибунал вважає, що позивач не зміг довести, що він володів інвестиціями в розумінні Договору або Вашингтонської конвенції, і що, як наслідок, цей Трибунал не має юрисдикції виносити рішення щодо претензій по суті, представлених цим в контексті цього арбітражу.

Трибунал ICSID не уповноважений вирішувати суперечки щодо інвестицій власних громадян держави в їхній країні походження, а лише вирішувати суперечки, пов'язані зі справжніми, сумлінними «іноземними» інвестиціями, що відповідають вимогам захисту які встановлені Конвенцією ICSID та відповідним інвестиційним договором або іншим документом згоди.

Справа *Cascade Investments NV v. Republic of Turkey* [16] є класичним прикладом доктрини зловживання процесом, застосованої в інвестиційному арбітражі. Так, одним із виниклих питань у процесі було чи призводить доведене зловживання процесом до відсутності

юрисдикції, або, альтернативно, є підставою для відмови суду прийняти позов, щодо якого він має юрисдикцію. Трибуналом зазначено, що зловживання процесом у правовій теорії не перешкоджає існуванню юрисдикції Трибуналу, а скоріше перешкоджає здійсненню цієї юрисдикції, неодмінно припускаючи існування юрисдикції. Таким чином, для цілей здійснення правосуддя у цьому спорі поставлено тотожність. Крім того, сторони не намагалися визначити нормативне джерело доктрини зловживання процесом, принаймні з будь-якою точністю для застосування її трибуналом. Відповідач коротко описує це як підмножину «зловживання правом», що впливає з «обов'язків сторін щодо добросовісності згідно з міжнародним правом і міжнародним інвестиційним законодавством. Трибунал також не вдається до визначення конкретного джерела права, поряд із цим зазначаючи, що метою ДІД був не захист інвестицій вітчизняних акціонерів у національну компанію, а радше сприяння та захист добросовісності інвестиції інвесторів однієї держави в іншу державу. Цей намір також відображено у визначенні ДІД інвестицій, яке передбачає «внесок капіталу та будь-яких інших видів активів, інвестованих або реінвестованих у компанії, які ведуть економічну діяльність». У контексті, в якому іноземний інвестор раптово отримує вже існуючу національну інвестицію, цілком узгоджується з цими положеннями перевірка того, чи було придбання зроблено добросовісно, з реальним наміром займатися «економічною діяльністю» в державі перебування. Ця вимога не задовольнятиметься транзакціями, які, здається, спрямовані лише на передачу права власності за межі приймаючої держави, щоб створити юрисдикцію над внутрішньодержавним спором, який інакше не мав би права на захист ДІД. Іншими словами, норми Вашингтонської Конвенції/ДІД не захищають економічні операції, які здійснюються з єдиною метою використання прав, що містяться в таких інструментах, без будь-якої значної економіч-

ної діяльності, яка є основною передумовою захисту будь-якого інвестора. Такі операції слід розглядати як зловживання системою. У зв'язку з наведеними доводами, Трибунал дійшов до висновку, що інвестиції *Cascade* не були сумлінними трансакціями іноземного інвестора, здійснені з наміром продовжувати на постійній основі реальну економічну діяльність у державі перебування. Скоріше Трибунал переконаний, що вони були частиною ширшої схеми. Хоча ці кроки можуть бути зрозумілими з точки зору тих, хто прагне дозволити продовжувати діяльність в іншій формі, факт залишається фактом, що вони були розроблені, щоб перепакувати під іноземний прапор інвестиції, фактично зроблені вітчизняними інвесторами в їхній рідній державі, у той час і в атмосфері, коли несприятливі дії можна було розумно передбачити. На думку Трибуналу, транзакція, здійснена для цих цілей, не призводить до інвестиції, яка має право на захист відповідно до ДІД і Конвенції ICSID.

Отже, норми Вашингтонської конвенції та ДІД діють виключно у разі відповідності особи критеріям визначення юрисдикції *rationae personae* та виключають можливість захисту «іноземних» інвестицій через зловживання процесуальними правами.

Крім того, згода щодо подання до арбітражу ICSID є ще однією важливою юрисдикційною вимогою ICSID на додаток до вищезазначених юрисдикційних обмежень. Стаття 25 Конвенції категорично вимагає згоди сторін на передачу спору до ICSID. Примітно, що окрім вищезазначених вимог до юрисдикції, основною вимогою є наявність угоди про передачу спору до арбітражу відповідно до відповідного набору правил. В інвестиційному арбітражі така угода укладається шляхом прийняття інвестором пропозиції приймаючої держави щодо арбітражу, яка міститься в пункті про вирішення суперечок відповідної міжнародної інвестиційної угоди, що традиційно робиться шляхом подання повідомлення до арбітражу. Для виконання умов

юрисдикції за критерієм *ratione voluntatis*, конкретний спосіб оформлення згоди сторін має важливе значення для передачі справи на розгляд арбітражу. У арбітражних розглядах на основі контракту ця згода зазвичай є результатом арбітражного застереження в контракті. Навпаки, в арбітражних розглядах на основі договорів арбітражна угода укладається, коли інвестор приймає пропозицію приймаючої держави щодо арбітражу, яка міститься в положенні про вирішення спору відповідної міжнародної інвестиційної угоди, зазвичай шляхом подання повідомлення про арбітраж. З огляду на те, що пропозиція приймаючої держави щодо арбітражу надається лише захищеним інвесторам, захист відповідно до договору фактично стає ще однією юрисдикційною вимогою. Крім того, арбітражні арбітражні суди на основі договорів часто виявляли, що їхня юрисдикція обмежена ситуаціями, коли інвестори могли довести наявність доказів *prima facie* щодо порушення відповідного договору. Сторони також можуть встановити попередні кроки до арбітражу, такі як переговори щодо спору протягом певного періоду часу або передача його на розгляд національних судів на певний період до створення арбітражного суду.

Попередні кроки до арбітражу, будь то переговори чи внутрішній судовий процес, є зобов'язаннями інвестора-позивача, який звертається до міжнародного арбітражу проти приймаючої держави. Лише шляхом виконання цих попередніх кроків інвестор може законно подати свої претензії до міжнародного суду. Таким чином, попередні кроки можна розглядати як елементи арбітражної пропозиції приймаючої держави або як елементи трибуналу. У першому випадку невиконання цих попередніх кроків означає відсутність арбітражної угоди та *ergo* юрисдикції *ratione voluntatis* трибуналу.

У справі *Wintershall v. Argentina* [17] трибуналом зазначено, що «попередні кроки до арбітражу становлять невід'ємну частину «постійної пропозиції»... приймаючої дер-

жави, яка повинна бути прийнята на тих самих умовах кожним окремим інвестором, який прагне звернутися (зрештою) до арбітражу ICSID». Цей підхід підтверджується прецедентним правом і базується на передумові, що передумовами для арбітражу є умови *ratione voluntatis* згоди, наданої державою.

В той же час, відсутність згоди однієї із сторін спору щодо досягнення критерію *ratione voluntatis*, на погляд автора, перешкоджає розгляду спору у визначену позивачем арбітражі та має прийматися до уваги арбітражем не в останню чергу для встановлення наявності юрисдикції.

У справі *Astrida Benita Carrizosa v. Republic of Colombia* [18] Відповідач надавав заперечення щодо юрисдикції трибуналу *ratione materiae* і так званої юрисдикції *ratione voluntatis*, також було надано повідомлення про необхідність застосування строків позовної давності згідно Угоди про сприяння торгівлі між США та Колумбією, Колумбійсько-Швейцарського ДІД. Трибунал визначив, що існують дві підстави для відмови від його юрисдикції щодо даного спору: позови виходять за межі тимчасової сфери дії угоди про сприяння торгівлі між США та Колумбією, і вони в будь-якому випадку мають тер-

мін давності згідно зі статтею 10.18.1 Угоди – 3 роки.

В той же час, враховуючи первинність встановлених підстав відсутності *ratione materiae* та сплинувшого строку позовної давності, Трибунал відмовився від аналізу заперечень Відповідача щодо його юрисдикції *ratione voluntatis*. Хоча, на погляд автора, встановлення юрисдикції за критерієм *ratione voluntatis* мало бути первинним, оскільки порушується принцип добровільності передачі спору на розгляд Трибуналу.

Таким чином, з'ясування наявності у трибуналу юрисдикції – є першочерговим елементом до початку розгляду спору по суті. Критерії *ratione voluntatis*, *ratione personae*, *ratione materiae* є своєрідними трьома стовпами на яких спирається питання вирішення наявності/відсутності у арбітражу юрисдикції для розгляду справи між іноземним інвестором та приймаючою державою. Компетенція арбітражу на розгляд спору підтверджується лише за умови наявності усіх трьох критеріїв, що пояснює їх одночасний розгляд трибуналом перед початком розгляду справи, тому неможливо виділити той критерій, що є менш важливим чи може бути упущений при розгляді питання щодо прийняття справи до розгляду.

Анотація

Стаття присвячена розгляду юрисдикційних проблем доступу до захисту прав іноземного інвестора у Міжнародному центрі з врегулювання інвестиційних спорів. Підкреслюється, що поняття «юрисдикції» є одним із найчастіше вживаних в науці та практиці міжнародного права. Юрисдикція означає повноваження суду або трибуналу розглядати справу.

Відповідно до Вашингтонської конвенції 1965 р. для встановлення юрисдикції мають бути дотримані чотири ключові елементи, а саме: наявність правового спору; судовий спір має виникати безпосередньо з інвестиції; інвестиції повинні здійснюватися між Договірною державою та громадянином іншої Договірної держави і, нарешті, необхідність письмової згоди. Перші дві вимоги інкапсулюють юрисдикцію *ratione materiae*, тобто предметну юрисдикцію ICSID. Друга вимога є частиною юрисдикції *ratione materiae* – це необхідність, щоб претензія виходила безпосередньо з інвестицій.

Стосовно юрисдикції *ratione personae* ICSID, слід зазначити, що Конвенція категорично вимагає, щоб спір був між громадянином Договірної Держави та Договірною Державою або будь-яким складовим підрозділом чи агенцією держави, призначеною для ICSID цією державою.

Підкреслюється, що трибунал ICSID не уповноважений вирішувати суперечки щодо інвестицій власних громадян держави в їхній країні походження, а лише вирішувати суперечки, пов'я-

зані зі справжніми «іноземними» інвестиціями, що відповідають вимогам захисту, які встановлені Конвенцією ICSID та відповідним інвестиційним договором або іншим документом згоди.

Зроблено висновок, що з'ясування наявності у трибуналу юрисдикції – є першочерговим елементом до початку розгляду спору по суті. Критерії *ratione voluntatis*, *rationae personae*, *rationae materiae* є своєрідними трьома стовпами на яких спирається питання вирішення наявності/відсутності у арбітражу юрисдикції для розгляду справи між іноземним інвестором та приймаючою державою. Компетенція арбітражу на розгляд спору підтверджується лише за умови наявності усіх трьох критеріїв, що пояснює їх одночасний розгляд трибуналом перед початком розгляду справи, тому неможливо виділити той критерій, що є менш важливим чи може бути упущений при розгляді питання щодо прийняття справи до розгляду.

Ключові слова: інвестиційні спори, юрисдикція, Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів, *ratione voluntatis*, *rationae personae*, *rationae materiae*.

Manuilova K. V. Jurisdiction issues of access to the protection of the rights of a foreign investor in the International center for settlement of investment disputes

The article is devoted to the consideration of jurisdictional problems of access to the protection of the rights of a foreign investor in the International Center for Settlement of Investment Disputes. It is emphasized that the concept of “jurisdiction” is one of the most frequently used in the science and practice of international law. Jurisdiction means the authority of a court or tribunal to hear a case.

According to the 1965 Washington Convention, four key elements must be met to establish jurisdiction, namely: the existence of a legal dispute; the legal dispute must arise directly from the investment; investments must be made between a Contracting State and a citizen of another Contracting State and, finally, the need for written consent. The first two requirements encapsulate the *rationae materiae* jurisdiction, i.e. the subject matter jurisdiction of ICSID. The second requirement is part of the *rationae materiae* jurisdiction – the need for the claim to arise directly from the investment.

With regard to the *rationae personae* jurisdiction of ICSID, it should be noted that the Convention categorically requires that the dispute be between a national of a Contracting State and a Contracting State or any constituent entity or agency of a State designated for ICSID by that State.

It is emphasized that the ICSID tribunal is not empowered to resolve disputes regarding investments of a state's own nationals in their country of origin, but only disputes related to genuine “foreign” investments that meet the protection requirements established by the ICSID Convention and the relevant investment treaty or other instrument consent

It was concluded that finding out whether the tribunal has jurisdiction is a primary element before starting the consideration of the dispute on its merits. The criteria *ratione voluntatis*, *rationae personae*, *rationae materiae* are a kind of three pillars on which the issue of deciding the presence/absence of jurisdiction in arbitration for consideration of a case between a foreign investor and the host state rests. The jurisdiction of the arbitration to consider the dispute is confirmed only if all three criteria are present, which explains their simultaneous consideration by the tribunal before the start of the case, therefore it is impossible to single out the criterion that is less important or can be omitted when considering the issue of accepting the case for consideration.

Key words: investment disputes, jurisdiction, International Center for Settlement of Investment Disputes, *ratione voluntatis*, *rationae personae*, *rationae materiae*.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.05.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060#Text.

2. Report of the executive directors on the convention on the settlement of investment disputes between states and nationals of other states. International Bank for Reconstruction and Development March 18, 1965. ICSID convention, regulations and rules. *ICSID/15*. April 2006. URL: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>.
3. Case Concerning East Timor (Portugal v. Australia), I.C.J. Reports 1995, p. 90. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/84/084-19950630-JUD-01-00-EN.pdf>.
4. Emilio Agustín Maffezini v. The Kingdom of Spain. ICSID Case No. ARB/97/7. Award, November 13, 2000. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0481.pdf>.
5. Christoph H. Schreuer, Loretta Malintoppi, August Reinisch and Anthony Sinclair, The ICSID Convention: A Commentary. *Cambridge University Press*. 2nd ed. 2009. 1596 p. P. 93-95, 98-101.
6. Helnan International Hotels A/S v. Arab Republic of Egypt, ICSID Case No. ARB/05/19. Award, 3 July 2008. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0399.pdf>.
7. Southern Pacific Properties (Middle East) Limited v. Arab Republic of Egypt, ICSID Case No. ARB/84/3 Decision on Jurisdiction - 14 avr. 1988. URL: <https://jsumundi.com/fr/document/decision/en-southern-pacific-properties-middle-east-limited-v-arab-republic-of-egypt-decision-on-jurisdiction-thursday-14th-april-1988>.
8. Fedax N.V. v. Republic of Venezuela. ICSID Case No. ARB/96/3. Award of March 9, 1998. URL: https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0316_0.pdf.
9. Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco. ICSID No. ARB/00/4. Decision on Jurisdiction on 31 July 2001. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0738.pdf>.
10. Quiborax S.A., Non Metallic Minerals S.A. and Allan Fosk Kaplún v. Plurinational State of Bolivia. ICSID Case No. ARB/06/2. Decision on Jurisdiction, 27 September 2012. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1098.pdf>.
11. Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria. ICSID Case No. ARB/03/24. Decision on Jurisdiction, 8 February 2005. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0671.pdf>.
12. Pantechniki S.A. Contractors & Engineers (Greece) v. The Republic of Albania, ICSID Case No. ARB/07/21, Award of 30 July 2009, URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0618.pdf>.
13. Alpha Projektholding GmbH v. Ukraine. ICSID Case No. ARB/07/16. Award of 08 November 2010. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-alpha-projektholding-gmbh-v-ukraine-award-monday-8th-november-2010>.
14. Philip Morris Brands Sàrl, Philip Morris Products S.A. and Abal Hermanos S.A. v. Oriental Republic of Uruguay, ICSID Case No. ARB/10/7 (formerly FTR Holding SA, Philip Morris Products S.A. and Abal Hermanos S.A. v. Oriental Republic of Uruguay). Decision on Jurisdiction, 2 July 2013. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1531.pdf>.
15. Hope Services LLC v. Republic of Cameroon. ICSID Case No. ARB/20/2. Award - 23 Dec 2021. URL: https://jsumundi.com/en/document/decision/fr-hope-services-llc-v-republic-of-cameroon-sentence-thursday-23rd-december-2021#decision_18926.
16. Cascade Investments NV v. Republic of Turkey. ICSID Case No. ARB/18/4. Award (Redacted) - 20 Sept 2021. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-cascade-investments-nv-v-republic-of-turkey-award-monday-20th-september-2021>.
17. Wintershall Aktiengesellschaft v. Argentine Republic. ICSID Case No. ARB/04/14. Award - 8 déc. 2008. URL: <https://jsumundi.com/fr/document/decision/en-wintershall-aktiengesellschaft-v-argentine-republic-award-monday-8th-december-2008>.
18. Astrida Benita Carrizosa v. Republic of Colombia. ICSID Case No. ARB/18/5. Award - 19 April 2021. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw16373.pdf>.

УДК 343.346

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.32>

Назимко Є. С.

*доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Кисько А. І.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Пономарьова Т. І.

*кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ*

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Постановка проблеми. Проблема об'єкта кримінального правопорушення – хоча й не нова, але одна з найважливіших у науці кримінального права. Будь-яке кримінально-правове дослідження проблеми відповідальності за конкретне діяння або групу однорідних діянь, насамперед, як вихідну позицію, передбачає аналіз об'єкта кримінального правопорушення. В свою чергу, виокремлення та групування кримінальних правопорушень за узагальнюючим їх об'єктом створює сприятливі умови для детального та багатостороннього аналізу певної групи суспільних відносин в конкретній сфері людської діяльності. Однією з таких сфер є безпека руху та експлуатації транспорту, кримінально-правовій охороні якої присвячений розділ XI Особливої частини Кримінального Кодексу України (далі – КК України) [1, с. 1].

Розвиток національного законодавства у сфері кримінально-правової охорони безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, аналіз відповідних наукових досліджень з цієї

теми свідчить про те, виокремленню родового об'єкту цієї групи діянь та нормативному його відображенню у розділі XI Особливої частини КК України передував довгий шлях наукового пізнання. Можна констатувати, що на теперішній час питання щодо родового об'єкту цієї групи діянь є вирішеним. Однак розподілу цього об'єкта на певні узагальнюючі групи – видові об'єкти – в науці приділено недостатньо уваги. Беззаперечно, чітке виокремлення в рамках діянь проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту певних груп діянь за ознаками видових об'єктів має сприяти підвищенню ефективності діяльності із застосування відповідних кримінально-правових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що загальні проблеми об'єкта кримінальних правопорушень достатньо глибоко і фундаментально досліджені М.І. Мельником, В.Я. Тацієм, Є.В. Фесенком, М.І. Хавронюком та іншими правниками. Дослідженням об'єкту кримі-

нальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту присвячені роботи В.І. Борисова, С.В. Гізімчука, В.О. Глушкова, В.А. Мисливого та інших вчених. Проте питання виокремлення видових об'єктів кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту залишається малодослідженим.

Метою статті є обґрунтування доцільності класифікації кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту на підставі виокремлення видових об'єктів цієї групи діянь. Для досягнення обраної мети в статті робиться спроба вирішити наступні завдання: проаналізувати теоретичні підходи до класифікації об'єктів злочинів, в тому числі й об'єктів діянь проти безпеки руху та експлуатації транспорту; на підставі виокремлення видових об'єктів діянь, передбачених розділом XI Особливої частини КК України, запропонувати власну класифікацію діянь проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в теорії кримінального права запропоновано класифікувати кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту на підставі виокремлення видових об'єктів цієї групи злочинів.

Викладення основного матеріалу. Не втручаючись до дискусії щодо переваг та недоліків концепцій «об'єкт злочину – суспільні відносини», «об'єкт злочину – порядок суспільних відносин», «об'єкт злочину – суб'єктивні права», «об'єкт злочину – блага», «об'єкт злочину – інтереси» тощо, слід погодитись з П.П. Андрушком, який справедливо вказує, що жодна з них не може вважатись єдино правильною («істиною в останній інстанції»), кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об'єктивно безспірні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, перш за все з методологічної точки зору [1, с. 46].

Нами вже обстоювалась точка зору щодо доцільності використання концепції «об'єкт

злочину – цінності», яку в сучасному кримінальному праві України розробляють в своїх працях Є.В. Фесенко [2, с. 151]. Відповідно до цієї концепції «...об'єкт як елемент складу злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду» [3, с. 127]. З точки зору Є.В. Фесенка, «цінності – це різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі і сама людина, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому» [4, с. 51]. Погоджуючись з наведеним визначенням цінностей як об'єкту злочину, зазначимо, що вони також можуть мати суттєве позитивне значення для держави, оскільки саме вона визначає в законі коло цінностей, за посягання на які може наставати кримінальна відповідальність, та є найголовнішим суб'єктом розроблення концепції, визначення шляхів та реалізації політики у сфері протидії злочинності.

В теорії кримінального права розроблені різні підходи до класифікації об'єкту злочину. Найпоширенішою серед існуючих в літературі є трьохступенева класифікація «по вертикалі». У ній розрізняють загальний, родовий та безпосередній об'єкти злочину. Виходячи з положень концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», під загальним об'єктом злочинів визначається вся сукупність суспільних відносин, які охороняє кримінальне законодавство; під родовим об'єктом злочинів розуміють суспільні відносини, на які посягає певна група злочинів; під безпосереднім – суспільні відносини, на які посягає конкретне злочинне діяння [5, с. 81-82].

Як справедливо зазначає В.Я. Тацій, цей розподіл має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє з'ясувати сутність об'єктів злочинів, а також відносин, що охороняються кримінальним законом, визначити дію об'єкта на розвиток кримінального законодавства, сприяє здійсненню практики застосування діючих кримінально-правових норм [6, с. 78].

Однак з точки зору концепції «об'єкт злочину – цінності» класифікація об'єктів злочину «по вертикалі» має дещо інший вигляд. Виходячи з цієї концепції, під загальним об'єктом злочину слід розуміти всю сукупність цінностей, які охороняються законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 1 КК України). Зрозуміло, що уся зазначена сукупність цінностей не може бути об'єктом злочину. Більш правильним до цієї сукупності цінностей є застосування поняття «об'єкт кримінально-правової охорони», що виходить з положень ст. 1 КК України.

Тобто, «вертикальна класифікація» за умов використання ціннісної концепції об'єкта злочину, не включає в себе загальний об'єкт. Мова йде про родовий, видовий та безпосередній об'єкти злочину. Як стверджує А.М. Бабенко, ця класифікація є логічною, оскільки ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого» і цілком відповідає потребам практики [7, с. 21].

В.Я. Тацій вказує, що під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, що охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною і економічною сутністю суспільних відносин, які повинні охоронятись в силу цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [6, с. 85]. З точки зору ціннісної концепції об'єкта злочину, родовий об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом цінності, на які посягає певна група злочинів, залежно від чого визначено відповідні розділи Особливої частини КК України [5, с. 81].

Безпосередній об'єкт злочину – це конкретна (конкретні) цінність (цінності), якій (яким) завдається шкода під час вчинення злочину.

Для того, щоб бути поєднаними в одному розділі Особливої частини КК України об'єктам усіх складів злочинів, що входять до цього розділу, мають бути властиві узагальнюючі їх риси – родові ознаки. Для більш детальної систематизації статей в самому розділі необхідно

поділити об'єкти злочинів за об'єднуючими, тільки їм властивими рисами – видовими ознаками. При цьому жоден із безпосередніх об'єктів злочинів не втрачає тільки йому властивих рис – спеціальних ознак.

Прийнято вважати, що підставою об'єднання окремих складів злочинів у групи та розміщення таких груп в Особливій частині КК України, виступає родовий об'єкт злочинів, а назва розділу Особливої частини відображає (має відображати) специфіку родового об'єкта. Оскільки XI розділ Особливої частини КК України має назву «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» можна зробити висновок, що родовим об'єктом злочинів, які у ньому передбачені, є безпека руху та експлуатації транспорту.

Аналіз безпосередніх об'єктів злочинів, які передбачені статтями розділу XI Особливої частини КК України, та їх розташування в цьому розділі дає підстави стверджувати, що їх розташовано за ознакою видового об'єкта кримінальних правопорушень. Для їх виокремлення необхідно проаналізувати сучасні підходи до класифікації злочинів, передбачених розділом XI Особливої частини КК України.

Так, А.В. Савченко залежно від послідовності розташування в нормах КК України, безпосереднього об'єкта та виду транспорту всі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту поділяє на три види (групи): 1) злочини, що вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (ст. ст. 276-285 КК України); 2) злочини, котрі вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (ст. ст. 286-290 КК України); 3) злочини, які полягають у порушенні чинних на транспорті правил і в пошкодженні магістральних трубопроводів (ст. ст. 291 та 292 КК України) [8, с. 453].

В.О. Навроцький зазначає, що злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту можуть бути згруповані за багатьма критеріями. Найбільш поширеною, з точки зору вченого, є класифікація, проведена з вра-

хуванням видів транспорту, безпека руху та експлуатація яких порушується. За таким критерієм можна виділити злочини, які посягають на безпеку руху та експлуатації: 1) усіх видів транспорту (ст. ст. 277, 279-280, 291 КК України); 2) залізничного, водного, повітряного, водного та магістрального трубопровідного транспорту (ст. ст. 276, 278, 281-285, 292 КК України); автомобільного та міського електричного транспорту (ст. ст. 286-290 КК України) [8, с. 398].

В цілому розділяючи підходи вчених до класифікації злочинів, передбачених розділом XI Особливої частини КК України, зазначимо, з нашої точки зору критерієм поділу діянь, передбачених нормами, об'єднаними у зазначений розділ має виступати видовий об'єкт злочинів. Як зазначає О.О. Дудоров, займаючи проміжне становище між родовим і безпосереднім об'єктами, будучи частиною родового об'єкта і знаходячись з останнім у співвідношенні «вид»-«рід», видовий об'єкт дає змогу виокремити специфічні групи злочинних посягань на близькі, взаємопов'язані соціальні цінності [9, с. 73-74].

Загалом розуміння змісту категорії «безпека» включає відсутність небезпеки та наявність стану захищеності життєво важливих інтересів індивіда, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Онтологічний аспект цього аналізу визначає «безпеку» як певну якість буття людини, що визначає мету та результат діяльності людини щодо захисту від загрозливих чинників, подій та явищ [10, с. 10].

В цьому контексті під безпекою руху та експлуатації транспорту прийнято розуміти таку діяльність учасників руху під час руху транспортних засобів чи підготовки транспортного засобу до нього або іншу участь у русі транспорту, яка унеможливує спричинення шкоди життю чи здоров'ю людини або майнової шкоди в результаті належного виконання чинних на транспорті правил [11, с. 57]. В.О. Навроцький під безпекою руху та експлуатації розуміє відсутність небез-

пеки, такий стан, за якого не заподіюється і не може бути заподіяна шкода життю і здоров'ю людей, власності, іншим соціальним цінностям внаслідок руху або експлуатації джерел підвищеної небезпеки транспортних засобів відповідних видів, а також функціонування матеріальної інфраструктури об'єктів транспорту [12, с. 802].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє підсумувати, можливість виокремити наступні видові об'єкти в родовому об'єкті кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: безпека руху та експлуатації залізничного транспорту; безпека руху та експлуатації морського та річкового транспорту; безпека руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту; безпека руху та експлуатації авіаційного транспорту; безпека руху та експлуатації магістрального трубопровідного транспорту. На підставі цього, доцільним вважаємо використання такої класифікації кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації морського та річкового транспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації авіаційного транспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації магістрального трубопровідного транспорту.

З нашої точки зору, така класифікація кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту надасть змогу більш детального дослідження тих цінностей, за посягання на які встановлено кримінальну відповідальність розділом XI Особливої частини КК України, та сприятиме підвищенню ефективності правозастосовної практики у цьому напрямі.

Анотація

У статті автори розглядають особливості класифікації кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. Вказується, що розвиток національного законодавства у сфері кримінально-правової охорони безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, аналіз відповідних наукових досліджень з цієї теми свідчить про те, виокремленню родового об'єкту цієї групи кримінальних правопорушень та нормативному його відображенню у розділі XI Особливої частини КК України передував довгий шлях наукового пізнання. Констатовано, що на теперішній час питання щодо родового об'єкту цієї групи кримінальних правопорушень є вирішеним. Однак розподілу цього об'єкта на певні узагальнюючі групи – видові об'єкти – в науці приділено недостатньо уваги. Беззаперечно, чітке виокремлення в рамках суспільно небезпечних діянь проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту певних груп кримінальних правопорушень за ознаками видових об'єктів має сприяти підвищенню ефективності діяльності із застосування відповідних кримінально-правових норм. Підсумовано, що можливість виокремити наступні видові об'єкти в родовому об'єкті кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: безпека руху та експлуатації залізничного транспорту; безпека руху та експлуатації морського та річкового транспорту; безпека руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту; безпека руху та експлуатації авіаційного транспорту; безпека руху та експлуатації магістрального трубопровідного транспорту. На підставі цього, доцільним є використання такої класифікації кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації морського та річкового транспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації авіаційного транспорту; кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації магістрального трубопровідного транспорту.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, дорожній рух, експлуатація транспорту, запобігання, об'єкт, транспортний засіб, класифікація.

Nazymko Ye. S., Kysko A. I., Ponomarova T. I. Classification of criminal offenses in the field of traffic safety

In the article, the authors consider the peculiarities of the classification of criminal offenses in the field of road traffic safety. It is indicated that the development of national legislation in the field of criminal law protection of road traffic safety and operation of transport, the analysis of relevant scientific research on this topic indicates that the identification of the generic object of this group of criminal offenses and its normative reflection in Chapter XI of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine preceded by a long path of scientific knowledge. It has been established that the issue of the generic object of this group of criminal offenses is currently resolved. However, insufficient attention has been paid to the division of this object into certain generalizing groups - species objects - in science. Undoubtedly, the clear separation of certain groups of criminal offenses within the framework of socially dangerous acts against road traffic safety and operation of transport based on the characteristics of specific objects should contribute to increasing the effectiveness of the application of relevant criminal law norms. It was concluded that it is possible to single out the following types of objects in the generic object of criminal offenses against traffic safety and operation of transport: safety of traffic and operation of railway transport; safety of movement and operation of sea and river transport; traffic safety and operation of road transport and urban electric transport; safety of

movement and operation of aviation transport; safety of movement and operation of main pipeline transport. Based on this, it is appropriate to use the following classification of criminal offenses against traffic safety and operation of transport: criminal offenses against traffic safety and operation of railway transport; criminal offenses against traffic safety and operation of sea and river transport; criminal offenses against traffic safety and operation of road transport and urban electric transport; criminal offenses against traffic safety and operation of aviation transport; criminal offenses against traffic safety and operation of main pipeline transport.

Key words: criminal offenses, road traffic, operation of transport, prevention, object, vehicle, classification.

Список використаних джерел:

1. Гізімчук С.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 1999. 20 с.
2. Назимко Є. Обґрунтування доцільності встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях з позиції застосування ціннісної концепції об'єкта злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. №6. С. 150-153.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. К., 1997. 512 с.
4. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: монографія. К.: Атіка, 2004. 280 с.
5. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько. 2-е вид., виправ. та доповн. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 636 с.
6. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 184 с.
7. Женунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Донецьк: вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. 222 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. К.: Атіка, 2008. 712 с.
9. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Луганськ, 2007. 513 с.
10. Горбулін В.П. Національна безпека: український вимір / В.П. Горбулін, О.В. Литвиненко; Інститут проблем національної безпеки Ради національної безпеки і оборони України. К.: Інтертехнологія, 2008. 104с.
11. Бабанін С.В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил: дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2008. 238 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2009. 1236 с.

Бабенко А. М.

*доктор юридичних наук, професор, директор інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту є критичною проблемою, яка впливає на людей у всьому світі. У життєдіяльності суспільства та особистому житті кожної особи транспорт посідає важливе місце, адже саме його функції сприяють задоволенню потреб у перевезенні пасажирів та вантажів, прискоренню обміну інформацією, полегшенню людської праці, розвитку економіки тощо. У теперішній час незадовільний рівень транспортної системи, недостатньо висока якість дорожньо-транспортного комплексу, прогалини у діяльності працівників поліції щодо забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту, неоснащеність доріг сучасними технічними засобами задля контролю дорожнього руху, недисциплінованість пішоходів та пасажирів, безвідповідальність значної кількості водіїв та їх відчуття безкарності, посилює активізацію кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху й експлуатації транспорту.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку у дорожньо-транспортних пригодах гине понад 1,35 мільйона людей, ще мільйони отримують травми або стають інвалідами. Порівняно з країнами Європи стан безпеки руху в Україні можна охарактеризувати, як вкрай незадовільний через високий рівень смертності та дорожньо-транспортного травматизму [1]. Лише у 2022 році в Україні загалом було зареєстровано 12 755 кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту, тоді, як 7294 особи постраждало від цих кримінально про-

типравних діянь, тобто вбачається, що майже кожна друга особа страждає від кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту [2].

Ситуація, що склалася, крім причин соціально-економічного характеру, пояснюється відсутністю комплексного наукового підходу до вирішення проблеми забезпечення безпеки руху, недостатньою науковою розробкою сучасних правових засобів боротьби з аварійністю на транспорті, серйозними недоглядами в організації роботи правоохоронних органів щодо її запобігання. Усе це й обумовлює необхідність активізації досліджень з теоретичних, організаційних, правових, технічних та багатьох інших питань щодо протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні, зокрема з використанням кримінально-правових і кримінологічних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям для підготовки цієї наукової статті та перевірки отриманих результатів стали наукові праці таких вітчизняних учених, як: С.В. Бабаніна, І.Г. Богатирьова, Б.Ю. Бурбело, С.В. Гізімчука, Б.М. Головікіна, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.В. Дудника, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, Я.В. Матвійчука, О.І. Мельниченко, В.І. Осадчого, С.І. Саєнко, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюка та інших фахівців. Проте, з огляду на чималу кількість обґрунтованих наукових праць у цій сфері, слід зазначити, що на практиці залишається багато невирішених питань, що підкреслюють актуальність зазначеної проблематики.

Метою статті є формулювання пропозицій щодо вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні.

Хід дослідження. Запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту є важливим процесом у забезпеченні гарантованих законодавством прав на життя та здоров'я особи, власності й інших соціальних цінностей. Позитивному становленню таких основ у державі має слугувати цілий комплекс чинників, а саме: досконалість законодавчої бази; доброчесність, компетентність і висока професійна підготовка працівників поліції та інших компетентних суб'єктів на основі європейської моделі підготовки кадрів; модернізованість методів досудового розслідування щодо кримінально протиправних діянь у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту та багато іншого[3].

Серед факторів активізації кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні варто виділити соціально-економічні перетворення, що призвели до зростання кількості транспорту з одночасним скороченням дорожнього будівництва; недосконалість нормативно-правової бази; зниження рівня підготовки водіїв та, як наслідок, стрімке падіння рівня дисципліни учасників дорожнього руху; недостатня просвітницька робота щодо забезпечення безпечного руху та культурної поведінки його учасників; проблеми якості та безпеки доріг; проблеми якості та безпеки транспортних засобів; проблеми надання медичної допомоги постраждалим; безкарність осіб, які скоїли правопорушення, пов'язані з транспортом тощо. Відмінною причиною цих правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні також є свідоме зневага громадян до дотримання вимог кримінального та адміністративного законодавства, правил дорожнього руху.

Вирішення питань протидії кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлу-

атації транспорту можливо лише у комплексі системи заходів кримінально-правового та кримінологічного характеру. Багато у чому на ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту впливає стан нормативної бази. Питання правового регулювання запобігання і протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту є одним з факторів нормального функціонування залізничного, повітряного, водного, автомобільного та магістрального трубопровідного транспорту. Чинне законодавство у сфері забезпечення безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні не можна назвати досконалим. Оскільки, відповідно до сучасних викликів воно має бути більш послідовним і цілісним, тоді, як норми потребують модернізації та систематизації з урахуванням міжнародного досвіду.

У процесі запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту актуальним залишається вдосконалення нормативної бази щодо притягнення до кримінальної відповідальності за скоєння таких кримінально протиправних діянь, їх правильна кваліфікація та адекватна міра покарання, що забезпечуватиме безпеку осіб та профілактику майбутніх кримінальних правопорушень. У цьому сенсі, особливої уваги заслуговує зарубіжна нормотворча діяльність у сфері забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту. Нині у кримінальному законодавстві провідних країн норми про відповідальність за транспортні злочини достатньо різноманітні, якісно систематизовані, тоді, як кримінальна відповідальність належним чином диференційована. У межах статті вважаємо за необхідне проаналізувати досвід зарубіжного законотворення, що дасть змогу виявити позитивні моменти для вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення безпеки руху й експлуатації транспорту.

Зарубіжний досвід регламентування кримінальної відповідальності за автотран-

спортні злочини у різних державах має свої відмінності. Наприклад, у Кримінальному кодексі Іспанії, Кримінальному кодексі Болгарії, Кримінальному кодексі Латвії, Кримінальному кодексі Німеччини та інших країн передбачається пряма відповідальність за вчинення дорожньо-транспортного кримінально протиправного діяння, де об'єктом кримінального правопорушення є безпека руху та експлуатації транспорту. Так, Кримінальний кодекс Іспанії передбачає такі види дорожньо-транспортних злочинів: ст. 379 – керування транспортним засобом під впливом токсичних, наркотичних чи психотропних речовин, а також алкогольних напоїв; ст. 380 – відмова від вимоги представника влади зазнати законно встановленого огляду; ст. 381 – керування автомобілем або мотоциклом з явною нерозсудливістю, що спричиняє конкретну небезпеку життю чи здоров'ю людей; у ст. 382 розкривається загальний склад порушення правил дорожнього руху, а ст. 383, 384 перераховуються додаткові види покарання у разі скоєння кваліфікованих складів зазначених злочинів [4].

Кримінальний кодекс Болгарії ретельно розкриває різні види правопорушень, вчинених проти безпеки руху і експлуатації транспорту. Так, у ст. 342 встановлюється загальний склад порушення безпеки транспортного руху, а також порушення правил безпеки водієм громадського транспорту, призначеного для масового перевезення людей. Таке становище має особливе значення, оскільки дорожньо-транспортні злочини, які скоюються на громадському транспорті, найчастіше спричиняють найбільшу кількість жертв від імені пасажирів. Тобто, не лише водій має притягатися до відповідальності за дорожньо-транспортну пригоду на такому виді дорожнього транспорту, а й інші особи, які порушили свої обов'язки: особа, яка допустила до керування громадським транспортом такого водія, який не відповідає медичним вимогам щодо стану здоров'я (стан сп'яніння, стан перевтоми та ін.), а також особи, які допустили до експлу-

атації такий транспортний засіб, який не відповідає вимогам технічної безпеки [5].

У Кримінальному кодексі Латвійської Республіки кримінальна відповідальність за дорожньо-транспортні злочини перебуває у главі 21 «Злочинні дії проти безпеки руху». Тут закріплено загальний склад порушення правил дорожнього руху з наслідками, що характеризують кваліфіковані склади – від тілесних ушкоджень легкого ступеня до смерті; загальний склад випуску технічно несправного транспортного засобу на експлуатацію (ст. 263). Окремо виділяється керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного, одурманюючого та іншого сп'яніння (ст. 262), а також допуск таких осіб до керування транспортним засобом (ст. 264) [6].

Розгорнуту регламентацію відповідальності за такі кримінальні правопорушення вміщує й Кримінальний кодекс Німеччини, за яким підставою настання кримінальної відповідальності є сам факт порушення правил дорожнього руху. Як позитивний приклад для українського законодавства варто відмітити параграф 142 КК Німеччини, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконне залишення місця дорожньо-транспортної пригоди, у тому числі й в ситуаціях, не пов'язаних з порушенням особою правил дорожнього руху. У диспозиції цієї кримінально-правової норми чітко зазначені правила поведінки осіб, які є учасниками цієї пригоди. Санкція цієї норми встановлює покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років або штраф [7]. Аналогічні кримінально-правові норми вміщує й Кримінальний кодекс Польщі. Ми вважаємо, що такі кримінально-правові норми виконують важливу профілактичну функцію.

Отже, аналіз кримінального законодавства про автотранспортні злочини розвинених країн свідчить про наявність певних позитивних моментів, які можуть бути включені до чинного КК України.

Щоб покращити ситуацію, яка виникла у сфері безпеки руху й експлуатації тран-

спорту, Президентом України В.О. Зеленським у 2021 році було підписано Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» № 1231-IX, що схвалений Верховною Радою України від 16 лютого 2021 року. Насамперед, цей нормативно-правовий акт передбачає створення безпечних умов для учасників дорожнього руху, збереження життя і здоров'я громадян, а також підвищення ефективності впливу на дисципліну учасників дорожнього руху з чітким визначенням правових санкцій за вчинені правопорушення та забезпечення належного рівня реалізації прийнятих рішень в адміністративних справах у сфері безпеки дорожнього руху. Цим Законом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу, а також законів України «Про дорожній рух» та «Про Національну поліцію», якими: посилено відповідальність за керування транспортними засобами, річковими, морськими або маломірними суднами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння; змінено механізм притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі, скасувавши нарахування штрафних балів; легалізовано використання поліцейськими технічних засобів відеозапису з обов'язковим долученням матеріалів відеофіксації до протоколу про адміністративне правопорушення тощо [8]. Узагальнимо, що у теперішній час водії, які нехтують дотриманням правил дорожнього руху, відчують суттєві зміни у виді посилення відповідальності за порушення правил дорожнього руху, тому можна стверджувати про своєчасність та доречність таких нововведень. Нині це виправданий захід, адже масштаби дорожньо-транспортного травматизму та смертності на дорогах в Україні, значно випереджають аналогічні показники більшості держав світу [9].

Отже, правовому регулюванню сфери безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту держава приділяє значну увагу, охороня-

ючи та захищаючи її у порядку, встановленим адміністративним та кримінальним законодавством України. Попри те, сфера безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту в Україні, так і залишається найбільш ураженою від кримінально протиправних діянь.

Ефективне вирішення існуючої проблеми можливе в умовах державного управління у сфері забезпечення безпеки руху й експлуатації транспорту, тобто за допомогою програмно-цільового методу, зокрема за допомогою прийняття та подальшої реалізації державних програм і стратегій.

На сьогоднішній день у низці стратегічних та програмних документів України питання забезпечення безпеки руху й експлуатації транспорту визначено як пріоритет соціально-економічного розвитку держави. Так, у 2020 році розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1360-р було схвалено Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. Метою цієї Стратегії є зниження рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30 % до 2024 року, зниження ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод для учасників дорожнього руху та зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму, а також запровадження ефективної системи управління безпекою дорожнього руху для забезпечення захисту життя та здоров'я населення. Також Стратегія спрямована на визначення пріоритетів у сфері безпеки дорожнього руху, формування напрямів і способів їх досягнення, а також формування в усіх учасників правовідносин у сфері безпеки дорожнього руху розуміння важливості проблеми смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод, перспектив та орієнтирів для забезпечення належного стану безпеки дорожнього руху в Україні [10].

У свою чергу, варто зазначити й Державну програму підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року, яка затверджена постановою Кабінету Міні-

стрів України від 21 грудня 2020 року № 1287, метою якої є зниження в Україні рівня аварійності та ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод [11].

На локальному рівні активно запроваджуються міські цільові програми профілактики та протидії злочинності, у тому числі й у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту – «Безпечне місто». Такі програми вже активно функціонують у низці міст України, зокрема: Києві, Одесі, Львові, Харкові, Дніпрі, Запоріжжі та багатьох інших, та дають позитивні результати.

Отже, сучасна протидія кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні спрямована на забезпечення умов для грамотної, відповідальної та безпечної поведінки учасників дорожнього руху, зміну громадянського ставлення до проблем безпеки руху, скорочення впливу найбільш вагомих факторів, що викликають дорожньо-транспортну аварійність та знижують можливість й якість надання медичної допомоги потерпілим у дорожньо-транспортних пригодах.

Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту вірно розподіляють на три групи [12, с.124-125]:

1) Заходи впливу на людину з метою недопущення порушень нею Правил дорожнього руху. До таких заходів може бути віднесене забезпечення суворого дотримання законів і правил дорожнього руху. Від рівня правосвідомості та дисциплінованості водіїв, у першу чергу, залежить ефективність всього комплексу заходів щодо запобігання дорожньо-транспортним злочинам, шляхом виховання останніх у дусі поваги до закону. Так, при організації виховної роботи особлива роль покладається на навчання особи правилам безпечного водіння і наслідкам необережного водіння, підвищення правової культури водіїв на прикладі інших водіїв [13]. При реалізації цього процесу варто активно використовувати популярні соціальні мережі і платформи, біл-

борди та інші засоби, які будуть доносити виховну та просвітницьку інформацію для водіїв та пішоходів щодо недопущення вчинення кримінального правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

2) Підвищення конструктивної безпеки транспортних засобів. Тут доцільним є технічний огляд транспортних засобів. Переконавшись, що транспортні засоби на дорозі знаходяться в хорошому робочому стані, можна запобігти нещасним випадкам, спричиненим несправними гальмами, шинами чи іншими механічними проблемами.

3) Заходи, які забезпечують безпечну експлуатацію джерела підвищеної небезпеки (поліпшення середовища, у якому експлуатується транспортний засіб). Це, передусім, покращена дорожньої інфраструктури, зокрема підтримка та покращення якості доріг, мостів і тунелів, встановлення належного освітлення, вивісок, огорожі та бар'єрних засобів біля дитячих установ, а також закладення вибоїн.

Впроваджуючи такі заходи, на нашу думку, можна знизити рівень кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні, а також створити безпечні дороги для всіх.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні націлені на ефективний контроль за дотриманням правил безпеки дорожнього руху спеціально уповноваженими суб'єктами. Особливе місце у протидії цієї злочинності займає Національна поліція України. Саме поліція зобов'язана проводити виховну роботу щодо забезпечення безпеки руху, а також здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; проводити повне та всебічне досудове розслідування за фактом вчинення злочину, передбаченому ст.286 КК України; виявляти причини та умови, що сприяють дорожньо-транспорт-

ним злочинам [14, с. 167-169]. З огляду на це, є необхідність у підвищенні рівня професійної підготовки працівників поліції, а також у систематичному удосконаленні практики розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень у сфері дорожньо-транспортних злочинів.

Варто підтримати думки вчених, які до спеціально-кримінологічних заходів профілактики дорожньо-транспортних кримінальних правопорушень належать: а) контроль за дотриманням правил безпеки руху та дотримання Правил дорожнього руху водіями автотранспорту; б) покращення стану доріг, дорожніх знаків, освітлення; своєчасний та якісний ремонт шляхів; в) забезпечення контролю за технічним станом транспортних засобів та їх експлуатацією; г) підвищення рівня «пасивної безпеки» (захист життя і здоров'я людей, що потрапили в автодорожню пригоду); д) виховання пішоходів і контроль за дотриманням ними Правил дорожнього руху; е) правова та виховна робота з водіями, що обслуговують населення [3].

Запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту на індивідуальному рівні – це вплив на криміногенні фактори, що здатні викликати вчинення таких кримінально протиправних діянь конкретною особою. Зокрема, на індивідуальному рівні профілактична діяльність здійснюється вже безпосередньо щодо осіб, які вчинили транспортні злочини або схильні до їх вчинення. Величезна роль у сфері попе-

редження дорожньо-транспортних злочинів належить формуванню менталітету водіїв у дусі неухильного дотримання правил дорожнього руху, підвищенню громадянської свідомості та рівня правосвідомості.

Отже, держава, суспільство та кожний громадянин мають спрямовувати усі можливі ресурси та засоби на унеможливлення вчинення дорожньо-транспортних кримінальних правопорушень в Україні.

Висновки. Таким чином, ситуація у сфері забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту досі залишається у кризовому становищі. Нині запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні вимагає наявності комплексу модернізованих, ефективних та інноваційних заходів, які виступатимуть перепорою на шляху поширення цього негативного суспільно небезпечного діяння. Лише застосування вдосконалених комплексних заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання може реально вплинути на зниження рівня кримінальних правопорушень проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні. Важливо, щоб у процес вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні повина покладалась лише повна та об'єктивна інформація про специфіку, стан і тенденції злочинності цієї категорії, так як саме це сприятиме дієвості запобіжної діяльності.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. Встановлено, що вирішенню питання протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту можливо лише у комплексі системи заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання. У цій статті проаналізовано кримінальне законодавство зарубіжних держав щодо особливостей нормативного урегулювання кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Підтверджено, що запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні вимагає наявності комплексу модернізованих, ефективних та інноваційних заходів, які виступатимуть перепорою на шляху поширення цього негативного суспільно небезпечного явища.

Наголошується, що у процес вдосконалення системи запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху й експлуатації транспорту в Україні повина покладалась лише повна та об'єктивна інформація про специфіку, стан і тенденції злочинності цієї категорії, так як саме це сприятиме дієвості запобіжної діяльності.

Ключові слова: безпека руху та експлуатації транспорту; дорожньо-транспортна пригода; запобігання кримінальним правопорушенням; протидія; зарубіжний досвід; загальносоціальні заходи; спеціально-кримінологічні заходи; індивідуальні заходи.

Babenko A. M. Features of prevention of criminal offenses against traffic safety and operation of transport in Ukraine

The article is devoted to the study of the peculiarities of the prevention of criminal offenses against traffic safety and the operation of transport in Ukraine. It has been established that solving the issue of combating criminal offenses against traffic safety and operation of transport is possible only in a complex system of general social, special criminological and individual prevention measures.

This article analyzes the criminal legislation of foreign countries regarding the specifics of the regulatory regulation of criminal offenses against traffic safety and the operation of transport.

It will be that prevention criminal offence against safety of motion and exploitation of transport is an important process in providing of the rights assured by a legislation on life and health of person, property and other social values. To the positive becoming of such bases the whole complex of factors must serve in the state, namely: perfection of legislative base; respectability, competence and high professional preparation of workers of police and other competent subjects, is on the basis of the European model of training of personnels; modernized of methods of pre-trial investigation in relation to criminally antipublic acts in the field of safety of motion and exploitation of transport and many other.

It has been confirmed that the prevention of criminal offenses against traffic safety and the operation of transport in Ukraine requires a set of modernized, effective and innovative measures that will act as an obstacle to the spread of this negative, socially dangerous act. It is emphasized that in the improvement of the system of prevention of criminal offenses against traffic safety and operation of transport in Ukraine, only complete and objective information about the specifics, state and trends of crime in this category should be relied upon, as this will contribute to the effectiveness of preventive activities.

Keywords: traffic safety and transport operation; traffic accident; prevention of criminal offenses; opposition; foreign experience; general social activities; special criminological measures; individual measures.

Список використаних джерел:

1. Global Road Safety. *Centers for Disease Control and Prevention*. URL: <https://www.cdc.gov/injury/features/global-road-safety/index.html> (дата звернення: 21.01.2023).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017-2022 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 22.01.2023).
3. Короленко О.В. Кримінологічна характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту: автореф. ... на здобуття освітнього ступеня «Магістр» спеціальність 081 «Право», освітня програма «Право». URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1623/1/Короленко%20Олена%20Володимирівна.pdf> (дата звернення: 23.01.2023).
4. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову О. В. Лішевської. К.: ОБК, 2016. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-korolivstva-ispaniya.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).

5. Кримінальний кодекс Болгарії. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529> (дата звернення: 22.01.2023).
6. Кримінальний закон Латвії. URL: <https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529> (дата звернення: 24.01.2023).
7. Кримінальне уложення Німеччини. URL: https://www.wik.uk-ua.nina.az/Кримінальне_уложення_Німеччини.html (дата звернення: 24.01.2023).
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» // (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 21, ст.188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text> (дата звернення: 23.01.2023).
9. Посилені заходи відповідальності за порушення правил дорожнього руху вже діють. *Юридична Газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/posileni-zahodi-vidpovidalnosti-za-porushennya-pravil-dorozhnogo-ruhu-vzhe-diyut.html> (дата звернення: 23.01.2023).
10. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-p#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
11. Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2020 р. № 1287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-p#Text> (дата звернення: 24.01.2023).
12. Полтава К.О. Застосування заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання автотранспортній злочинності. *Вісник ХНАДУ*, вип. 61-62, 2013. С.123-130.
13. Цибульський А.С. Запобігання злочинам, що пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjdmrisvrDxAhX0_rsIHexqDbgQFnoECBcQAA&url=http%3A%2F%2Firis-nbu.gov.ua%2Fcgibin%2Firis_nbu%2Fcgibirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FNchnpu_018_2010_8_31.pdf&usg=AOvVaw1mAN_zPTZzZV8qNN40Inqu (дата звернення: 22.01.2023).
14. Чекмарьова І.М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України: дис... канд. юрид наук: 12.00.08. Одеса, ОДУВС. 2017. 259 с.
15. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
16. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 14–22.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.34>

Князєва Ю. А.

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Трансформаційні перетворення у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, що зумовлені активним запровадженням низки реформ, світова економічна криза, соціально-економічна нестабільність в Україні, поширення пандемії COVID-19, проголошення воєнного стану спричинили численні та неоднорідні за характером проблеми, зокрема у сфері дитинства: дитяча бездоглядність, соціальне сирітство, різні форми насильства щодо дітей, низька якість соціалізації дітей. До того ж, внаслідок сучасних подій – широкомасштабної збройної агресії РФ в Україні багато дітей втратили своїх батьків і залишилися позбавленими родинного піклування. Це свідчить про масштабність проблеми сирітства і потребує застосування дієвих заходів щодо організації способів інтеграції дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у суспільство та їх соціальної адаптації. Водночас, вирішення проблем сирітства входить до функцій держави і наближено до проблем державної політики та адміністративно-правового регулювання у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Саме тому пріоритетним напрямом політики держави щодо дотримання права дитини на виховання у сім'ї, є пошук найбільш оптимальних способів їх влаштування та ефективного адміністративно-правового регулювання, що, у свою чергу, передбачає отримання повного обсягу теоретичних знань про еволюційні зміни та вектори розвитку, механізми функціонування та організаційну структуру кожної з можливих моделей влаштування дітей-сиріт

і дітей, позбавлених батьківського піклування із урахуванням позитивного історичного досвіду. Відповідна інформація сприятиме визначенню більш чітких стратегічних дій, конкретних пропозицій та практичних рекомендацій у розробці сучасних правових механізмів щодо адміністративно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин.

Варто зауважити, що влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як комплексний соціальний феномен вивчають у різних аспектах на міждисциплінарному рівні. У зв'язку із цим та своєю суспільною значимістю проблематика влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування завжди привертала увагу дослідників різних галузей науки – психологів, соціологів, правників тощо. Це питання протягом тривалого часу традиційно розглядалося у різних галузях права у контексті проблем сім'ї, шлюбу, дитинства, материнства, батьківства тощо. Найчастіше фахівці-правознавці звертаються до теми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у межах сімейного, цивільного, конституційного права. Однак, як слушно зауважує Л.М. Зілковська, «упорядкування відносин в зазначеній сфері має здійснюватися за певними правилами, законами, оскільки чітке правове регулювання і дотримання законності при влаштуванні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського є запорукою дотримання прав дитини» [1, с. 127]. Водночас, саме адміністративно-правове регулювання має на меті упорядкування суспільних відносин. Отже, в адміністративно-право-

вій сфері можна виділити кілька напрямків: 1) загальний – як державне регулювання сім'ї, дитинства, сімейної політики, функцій окремих органів публічного адміністрування; і 2) спеціальний, що характерний безпосередньо для адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Перш ніж вивчати сучасний стан, необхідно дослідити генезу та розвиток певного явища або сфери практичної діяльності. Відомо, що нові наукові і накопичені знання перебувають в діалектичній взаємодії. А тому особливого значення набувають характеристика історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності [2, с. 60]. Для цього необхідно звернутися до історичних наукових джерел, які відображають історичні події і факти, для висвітлення концептуальних засад зародження, становлення та розвитку інституту влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Таким чином, дослідження генези адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування дає можливість системного, комплексного та детального вивчення зазначеної сфери відносин, оскільки розуміння передумов їх виникнення та подальшого розвитку дозволяє здійснити характеристику сучасного стану відповідної сфери відносин як об'єкта адміністративно-правового регулювання, а також визначити необхідні шляхи реформування для налагодження стабільної та якісної роботи органів державної влади, які здійснюють публічне адміністрування у відповідній специфічній сфері відносин.

Слід зазначити, що частково генезі влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування присвячували увагу, здебільшого, вчені-соціологи з точки зору соціологічних досліджень, оскільки під сиріт-

ством найчастіше розуміється «соціальне явище, що характеризує особливий стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням в наслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави» [3, с. 10]. Водночас, у вітчизняній юридичній науці питання генези адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування не було предметом спеціального розгляду, залишається недостатньо дослідженим, а отже, є актуальним та потребує додаткового вивчення. Відтак, комплексне розв'язання вищезазначених проблем можливе не тільки за умов ефективної реалізації державної політики в досліджуваній сфері, але і під час всебічного аналізу генези адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що у свою чергу підкреслює високий рівень наукової новизни.

Початок наукового осмислення, історичні витоки зародження та подальшого розвитку адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на теренах сучасної України веде до найдавніших часів, коли в результаті «об'єднання (консолідації) слов'янських племен на межі VIII – IX ст.ст. виникла рання українська держава Україна-Русь з центром у Києві» [4, с. 25], що дозволяє виділити кілька основних етапів його становлення, які певним чином відповідають періодизації історичного розвитку держави і права України.

1. Архаїчний період (родинно-общинне регулювання). Етап зародження інституту влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування припав у період від стародавніх часів і до початку середньовіччя – до утворення Київського князівства і хрещення Київської Русі (VI – X ст.ст.), який прийнято називати дохристиянським.

Саме цей архаїчний період суспільного розвитку є базовим у формуванні ціннісної

системи життєдіяльності тогочасного суспільства. Найважливіші цінності, що визначають мотиви поведінки первісних людей, були спрямовані на захист індивіда в системі роду і племені. Турбота про соціально вразливих мешканців громади, до яких, в тому числі, відносилися діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, стає обов'язковою нормою поведінки. Найдавнішим елементом правових відносин давньослов'янської доби був звичай. Це явище було не тільки виявом відносин, а й своєрідною творчою силою, яка впливала на формування права як такого. Воно, на відміну від закону, не має конкретного законодавця. У його корінні лежить переконання осіб підпорядковуватись певним нормам в залежності до конкретної ситуації яка склалась [5, с. 8]. Тобто саме правовим звичаєм регулювалися відносини у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

У стародавніх слов'ян, у тому числі й праукраїнців, які відомі з історичних джерел з середини VI ст. н.е. [6] за часів язичництва функції збереження роду, захисника єдиної території, допомоги в різних життєвих ситуаціях виконувала родова община (громада), що існувала у вигляді великої патріархальної сім'ї, яка, в тому числі, брала під опіку дітей, що залишились без піклування батьків, адже механізми підтримки, допомоги та захисту у площині сімейних відносин були для родової общини життєво важливими. Так, у середині родової общини існувало т.з. «приймацтво» – прадавній звичай у східних і південних слов'ян. Виявлявся у прийомі в сімейне коло осіб, які не мали можливості самостійно вирішувати питання свого життєзабезпечення. До них відносились діти, які в силу різних причин залишились без піклування батьків [7, с. 129]. Приймацтво як аналог усиновлення був поширений переважно серед людей літнього віку за відсутності спадкоємців. Частіше усиновлювали родичів-сиріт, але у разі відсутності таких до родини приймали і сторонніх дітей. Траплялися випадки

усиновлення дітей з багатодітних родин за умови надання згоди їхніми батьками і дітей, народжених поза шлюбом за умови надання згоди їх матір'ю. Як правило, усиновленню підлягали сироти, які не мали засобів до існування. Це було зроблено, у першу чергу, для того, щоб усиновлення не мало корисливих мотивів [8, с. 110]. Відтак, після смерті батьків опікунами призначалися або ставали найближчі родичі підопічних. Хто саме призначав опікунів у дохристиянський період з джерел невідомо. За логікою, якщо підопічний – член общини, то опікуна мала призначати громада [9, с. 166]. При неможливості використовувати опіку як сімейний спосіб влаштування, діти підлягали громадському піклуванню. Так, іншою формою, т.з. громадською моделлю влаштування дитини-сироти була мирська допомога, суть якої полягала в тому, що дитина переходила «з будинку у будинок» на годівлю. Сироті могли призначати «громадських» батьків, які брали її на «харчування». Таких сиріт називали «вихованці», «годованці» [10, с. 36]. Тобто, паралельно з практикою індивідуального (сімейного) влаштування дітей-сиріт, виникають форми колективного (громадського) захисту, до якого відносили допомогу родині шляхом тимчасового влаштування дітей, батьки яких не спроможні були утримувати дитину.

Із розпадом родових зв'язків, що датується початком IX ст., стародавні слов'яни об'єднувалися у територіальні або ще як їх називали, сусідські громади, які охоплювали кілька родин і володіли певною територією. Такі об'єднання створювалися для здійснення спільних справ, у тому числі й для надання допомоги нужденним [11, с. 25]. Відтак, у повсякденному житті слов'ян великого значення набула громада як орган місцевого самоврядування, до компетенції якого входили земельні пере діли, оподаткування, судові справи, а також надання допомоги тим особам, які її потребували [12, с. 164], зокрема дітям-сиротам. У цілому Ю.І. Олифіренко Ю.П. Харченко, досліджуючи генезис розвитку державної

політики у сфері забезпечення соціального благополуччя дітей, характеризують дохристиянський період, передусім, відсутністю нормативного регулювання влаштування посиротілих дітей [13, с. 280]. Отже, з розвитком суспільних відносин у стародавньому слов'янському середовищі (охоплює період із середини VI ст. – до початку X ст.) в системі родової общини, які були первинною формою публічної влади, виникають перші конкретні общинні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування: «приймацтво» (коли дітей-сиріт після смерті батьків приймали у сім'ю найближчі родичі, які займали місце померлих), общинна допомога (створення притулків для малят-підкидьків), громадська допомога (тимчасове влаштування, коли дитина переходила з будинку до будинку на годівлю). Повноваження контролю у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування покладалися на членів родової общини, які спостерігали за процесом встановлення опіки та належним виконанням опікуном своїх обов'язків. Для виконання функцій з влаштування малолітніх дітей-сиріт в общинах утворюються відповідні посади (скудельники). Що стосується правової бази, яка врегульовувала різні сфери суспільних відносин, для давньослов'янського законодавства, яке характеризувалось як національне, звичай був тим, що задавало напрямок права, воно мало досить консервативний характер, оскільки встановлювалося усно самою спільнотою. Таким чином, можна стверджувати про те, що архаїчний період був позбавлений повноцінної правової регламентації і адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. *Феодалний період (княже і церковно-монастирське регулювання).* Руйнування родоплемінних відносин і прийняття православ'я ознаменувало наступний історичний етап становлення і розвитку адміністративно-правового регулювання влаштування

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що охоплює період класичного середньовіччя (кінець X ст. – початок XVIII ст.). Саме впровадження християнства сприяло формуванню України як феодалної держави, розшаруванню суспільства, виникненню класових стосунків. Зародження та зміцнення феодалних відносин вплинуло на формування правової системи, яка складалася із сукупності юридичних норм, церковних правил, звичаєвого права, а також на розвиток нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в рамках правових систем іноземних держав внаслідок підпорядкування їм частини українських територій, законодавчого закріплення порядку окремих форм влаштування.

У феодалну епоху вища влада належала князю, який виконував найважливіші її функції – законодавчу, виконавчу, судову, а також володів значним державним апаратом. Підтримка з його боку поширювалася в основному на військо (дружину) [14, с. 81]. Водночас, під юрисдикцію князя підпадали справи, пов'язані із влаштуванням дітей-сиріт (опіка та піклування), оскільки вони були пов'язані зі спадкуванням та майновими питаннями представників княжих родів, що є показовими для феодалного суспільства. Так, до 879 р. відноситься перша літописна згадка про опіку над дітьми, де повідомлялося про призначення князем Рюриком опікуна своєму малолітньому синові (згідно з літописом Рюрик помер у 879 р. [15, с. 71; 16, с. 62]). Враховуючи відсутність правових норм, які б регулювали відносини у сфері влаштування дітей-сиріт до прийняття «Руської Правди» (появу зводу законів пов'язують з кодифікацією норм звичаєвого права, яку провів між 1016-1054 р.р. князь Ярослав Мудрий), слід звернути увагу на письмові пам'ятки про призначення опіки. Першу таку літописну згадку можна знайти у Повісті минулих літ: «Помер Рюрик і передав княжіння своє Олегові, що був із його роду, доручивши йому сина свого

Ігоря, бо той був ще дуже малим» [17, с. 13]. Фактично те ж було записано згодом в правовому джерелі тих часів – «Руській Правді» (п. 99), де зазначається, що «опіка встановлюється над малолітніми дітьми (після смерті батька), які ще не будуть здатні самі про себе піклуватися. Діти передавалися під опіку з усім рухомим та нерухомим майном найближчому родичу» [18, с. 33; 19, с. 40]. До обов'язків опікуна належало не лише догляд та виховання дитини, а і користування та розпорядження майном дитини, що слугувало певним заохоченням [20, с. 57]. Тобто на цьому етапі була відома така індивідуальна форма влаштування дітей-сиріт як опіка, яка встановлювалася у Київській державі органом влади, а також її міг визначати батько за життя, причому передавали під опіку не лише дитину, а також майно, успадковане сиротою. Слід констатувати, що з прийняттям «Руської Правди» адміністративно-правове регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування стало формально визначеним.

Також у цей історичний період активну участь у справах з влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, брали не лише князі, але й виникають нові суб'єкти правового регулювання: церкви, монастирі, парафія. Так, у другій половині XII ст. княжа допомога і захист поступово витіснявся монастирською і церковною опікою. До функцій монастиря, окрім релігійної й просвітницької діяльності, входило й надання притулку осиротілим дітям. Що стосується церкви, то вона поступово перетворилась на духовний центр, що поєднував у собі храм, школу і шпиталь. Окрім цього, церковна практика влаштування дітей-сиріт поширювалась й через парафії, які здійснювали найрізноманітнішу підтримку: від матеріальної допомоги до виховання та перевиховання [21, с. 90]. Для дитячої опіки при богадільнях влаштовувались притулки для сиріт і підкинутих дітей [22]. Світська влада доручала влаштування дітей-сиріт і відповідно створювала для цього

умови монастирям як самостійним суб'єктам права. Так, особливо турбуючись про хворих, убогих і осиротілих дітей, а також прагнучи розвинути благодійництво у сфері опіки над безпритульними дітьми, надати йому організованого характеру, князь Володимир у 996 р. видав указ, який офіційно зобов'язував духовенство і церковні структури здійснювати громадське піклування, що передбачало й влаштування дітей-сиріт [23, с. 14]. Усиновлення, яке раніше регулювалось звичаєвим правом, почали проводити за окремими нормами, запозиченими у візантійському праві за допомогою церковного обряду «синотворення» з виданням церковною владою особливого акта [24, с. 13]. При цьому, слід зазначити, що оскільки держава ще не створила органів, які б займалися відстеженням справ щодо опіки над дітьми-сиротами, з хрещенням Київської Русі повноваженнями контролю була наділена Церква, яка безпосередньо відігравала важливу роль у нагляді за опікою [8, с. 60]. В цей же час з'являються нормативно-правові акти, що встановлювали правові основи регулювання взаємовідносин держави та церкви, світської та церковної влади, правового статусу духовенства. Серед результатів законодавчої діяльності цього періоду слід назвати церковні устави (статути) київських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого [25, с. 221; 26, с. 226]. Вони мали на меті унормувати правове становище церкви в державі, впорядкувати церковні суди і забезпечити церкву матеріально шляхом встановлення податків (десятини). Статути були джерелом розвинутого феодального права, які застосовувалися в церковних судах [27, с. 22]. Безумовно, в цих документах не міститься юридичне закріплення питань щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, водночас, у князівських нормативно-правових документах встановлюється об'єм юрисдикції церкви, зокрема щодо регулювання відносин у відповідній сфері. Окрім того, в період раннього і розвинутого феодалізму залишалися чинними приписи «Руської

Правди», норми якої були покладені в основу інших джерел. Так, за часів Польсько-Литовської доби та Речі Посполитої основним джерелом права були Литовські статuti (1529 р., 1566 р., 1588 р.). Права, норми, викладені в цих нормативно-правових актах, становили своєрідну феодальну конституцію, в якій регламентувались основи суспільного і державного ладу, структура, порядок утворення, склад і повноваження органів державного управління, правове становище різних станів і соціальних груп населення [27, с. 50]. Тобто, ґрунтуючись на звичаєвому праві, закладеному в Київській Русі і втіленому в нормах «Руської Правди», адміністративно-правове регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розвивалося і вдосконалювалося у Литовських статутах, які у цілому відповідали тогочасним стандартам права.

3. *Самодержавний період (імперсько-державне регулювання)*. Хронологічні межі цього етапу співвідносяться із традиційною періодизацією історико-юридичної думки – це друга половина XVIII ст. – початок XX ст.).

Говорячи про формування і розвиток адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в різні історичні епохи, не можна залишити поза увагою період, коли більшість українських територій опинилися під владою Російської імперії із запровадженням царським урядом загальноімперської політичної системи з її уніфікаційними методами управління. З ліквідацією політичної автономії України почалося активне впровадження імперської політики, що вплинуло на характер правового регулювання сучасних суспільних процесів, в тому числі закладено фундамент для майбутніх досліджень проблем публічного права, зокрема у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Передусім варто зауважити, що у козацько-гетьманську добу з послабленням феодальної залежності на українських теренах

як традиційні джерела права продовжували діяти Литовський статут і маґдебурзьке право, що стали основою кодифікаційних проєктів, підготовлених в Україні-Гетьманщині. Відповідно, законодавчого регулювання дістали лише деякі управлінські відносини. Так, найдосконаліша пам'ятка козацької правової думки «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. («Права») більш ґрунтовно враховували національні особливості у регулюванні суспільних відносин в Україні, ніж Литовський статут. Цей кодекс містить глави, які включали норми, в тому числі адміністративно-правового характеру. Так, за юридичним поділом українських поселень (адміністративно-територіальних одиниць) на привілейовані та непривілейовані міста, глава 26 арт. 1 «Прав» обіймає персональний склад адміністративної влади – маґистратського та ратушного міських урядів, які підпорядковувались війту [28, с. 452]. Ю.С. Шемшученко і К.А. Вислобоков зазначають, «оскільки сфера дії адміністративного права на той час вже фактично була монополізована російським урядом, Кодекс окрім загальних положень про право займати посади лише «природним» (місцевим) і шляхтичам, подає більш-менш докладний порядок міського самоуправління» [28, с. 453]. Важливу роль у системі міського самоуправління в козацькій Україні відігравали виборні маґистрати, які склалися з ради (райці на чолі з бурмистром) і лави (лавничого суду). Серед повноважень маґистратських і ратушних урядників, передбачених главою 26 арт. 4 «Прав» відносились захищати інтереси мешканців міст і містечок, в тому числі здійснювати турботу про дітей-сиріт [28, с. 455]. Проте у відповідних нормах законодавець не вказував конкретні обов'язки органів публічного управління щодо здійснення діяльності з влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас, кодифікованим актом українського права зафіксовано тлумачення понять, безпосередньо пов'язаних з влаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених

батьківського піклування, а саме «опікун» та «опіка», далі регулюються обов'язки опікуна та процедура його звітності, заміни опікуна, який заподіяв шкоду підопічному, і відповідного відшкодування збитків. Також конкретно визначено, що за відсутності найближчих родичів процедура влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування шляхом встановлення опіки здійснюється через рішення уряду у судовому порядку. Так само, за наявності кількох рівних претендентів до заступництва опікунства пріоритетність визначається у судовому порядку. До того ж опіку як форму влаштування могли встановити через батьківський тестамент (глава 11 арт. 1-4) [28, с. 203-207].

Варто звернути увагу на те, що у кодифікованому українському зібранні законів було нормативно визначено поняття «усиновлення», яке трактувалося як правовий процес («правное избрание»), здійснюваний урядом за взаємною згодою, за яким бездітні особи приймали у сім'ю сторонніх дітей як своїх рідних, які мали право на спадкування. Також відповідно до зазначених правових положень порядок провадження урядом діяльності, пов'язаної із усиновленням дитини, повинен бути складений у письмовій формі (глава 13, арт. 14, п. 1) [28, с. 240], тобто офіційно зафіксований у правовому акті органами публічної адміністрації. Отже, адміністративно-правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні-Гетьманщині ґрунтувалося на підставі норм комплексного правового акта «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., які певною мірою регламентували діяльність поєднаних владно-управлінських органів судової і адміністративної влади у відповідній сфері відносин.

Магістрати наділялися публічно-правовим статусом адміністративно-судово-фіскальних установ, який визначався спеціально встановленим Регламентом 1721 р. і складений на його основі Інструкцією про магістрати 1724 р. Вказані нормативно-правові акти розкривали

базисні аспекти адміністративно-правового статусу магістрату як органу державної влади, в тому числі стосовно діяльності щодо забезпечення та захисту прав дитини. Водночас, слід зазначити, що в цей історичний період не було спеціальних нормативно-правових актів, безпосередньо присвячених регламентації засад у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, проте в окремих документах порушувалися питання, пов'язані з процедурою опіки як форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Указом царського уряду 1714 р. про єдиноспадкування, який розповсюджувався і на територію України, підтверджується, що опіка повинна бути тільки законною, тобто встановленою магістратом. Проте відповідні норми не врегульовували всіх проблем у відповідній сфері відносин, тому багато питань щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як і раніше, визначалося звичаєм. Тобто поряд із цим, були збережені традиційні засоби захисту дітей-сиріт, пов'язані з діяльністю церковних установ. Відтак, в імперську добу поступово в системі органів публічного управління офіційно виділяються спеціалізовані структури (магістрати), на які покладаються обов'язки суб'єкта владних повноважень щодо реалізації публічно-правових функцій у сфері опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування шляхом влаштування їх у сім'ю. На нормативному рівні закріплювалися наступні види влаштування (призначення опікуна): за заповітом батьків; відповідно до законних правил; за розпорядженням уряду.

Для вирішення питань влаштування дітей-сиріт дворянського стану при кожному повітовому суді повинен був створюватися особливий губернський орган (установа) – Дворянська опіка (гл. XVI), тоді як для сиріт купецького і міщанського станів при кожному місцевому магістраті засновували Сирітський суд (гл. XXI). Процедура влаштування дітей-сиріт дворянами проводилася за поста-

новою губернських правлінь і оформлювалася індивідуальним імператорським актом; купцями – за постановою Казенних палат із затвердженням Сенату; у селян і міщан влаштування дітей-сиріт проводилося приписками дітей до прийомних сімей, причому у перших – з відома сільських громад (волосне правління), а у других – із затвердженням Казенною палатою. Вимоги до особи-опікуна, які варіювалися в залежності від станового положення дитини, були вже детально регламентовані (17 пунктів). Крім того, суворій регламентації піддавалася діяльність опікуна, а також його права та обов'язки, основу яких складали правила, прийняті Указом 1775 р. Після влаштування дитини-сироти, роль органів опіки та піклування зводилася до контролю за належним виконанням опікуном своїх обов'язків та фінансування його діяльності [29, с. 115]. Такий поділ органів губернського правління щодо здійснення діяльності у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування був заснований задля збереження того станового положення, до якого належала дитина-сирота, а також для захисту її майнових прав. Що стосується безпосередньо порядку діяльності органів дворянської опіки та сирітських судів, на нормативному рівні він не був врегульований.

Численні реформаційні процеси, посилення репресивної політики царизму негативно впливали на розвиток українського суспільства, оскільки, як зауважує С.В. Глазунов метою перетворень, запроваджених у XVIII ст. у сферах державного управління, фінансів, збройних сил та економіки, була побудова сильної централізованої російської держави з режимом абсолютної монархічної влади [30, с. 65]. Водночас, імперські реформи торкнулися вжиття заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, які залишилися без сім'ї і засобів до існування. У цьому напрямку починає розвиватися система державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Це було пов'язано з адміністративною

реформою 1775 р., складовою частиною якої стало формування особливих адміністративних органів – Приказів громадського піклування [31, с. 3]. З посиленням владно-управлінського впливу держави, до складу якої входили українські території, законодавство імперії почало регулювати процедуру відкриття інституційних закладів для влаштування дітей-сиріт.

Варто відмітити, що в Україні, яка на той час входила до складу імперії, на законодавчому рівні використовували патронат (патронатне призріння) – передання малолітніх сиріт з виховного будинку в прийомну сім'ю на виховання та догляд [32, с. 134]. Про це свідчить ст. 385 Указу від 1775 р. «Установи для управління губерній Російської імперії», що регулювала передачу дітей-сиріт Приказами громадського піклування за помірну плату надійним добродішним людям для утримання і виховання із зобов'язанням повернення. Відтак на території України, що була у складі імперії, виникає дворівнева структура державних органів з розмежуванням повноважень у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: 1) центральні – прикази громадської опіки; 2) регіональні – місцеві органи опіки та піклування станового характеру (дворянська опіка, сирітський суд).

Окрім того, аналіз імперського законодавства XIX ст. демонструє, що на нормативному рівні почали розрізняти факт влаштування дитини в сім'ю на виховання та власне усиновлення. Звертає на себе увагу те, що спочатку порядок влаштування дітей-сиріт шляхом усиновлення встановлювався лише для привілейованих осіб, наприклад, Указ 1803 р. «Про визнання дітей, які усиновлюються поряд із законними у всіх лініях спадкових», який надавав дозвіл бездітним дворянам усиновлювати дитину найближчого родича регулював умови усиновлення, в яких чітко дотримувався принцип станового положення. Велике значення для розвитку адміністративно-правового регулювання влаш-

тування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування мало прийняття у 1891 р. Закону «Про дітей узаконених та усиновлених», що передбачало можливість не лише легалізації незаконнонароджених дітей шляхом укладання шлюбу батьків, а й дозволило їхнє усиновлення. Таким чином, самодержавний період (охоплює другу половину XVIII – початок XX ст.ст.) характеризується частковим становленням засад адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, виникненням державної функції охорони та захисту дітей, що залишилися без піклування батьків та впровадженням правової політики у цій сфері, розвитком змісту державно-управлінських перетворень, фрагментарним упорядкуванням діяльності суб'єктів публічної адміністрації (центральної і регіональної) за становим принципом, прийняттям законодавчих актів, що регулювали різні форми влаштування (опіка, піклування, усиновлення, патронат, влаштування до інституційних закладів) з деталізацією окремих елементів відповідних правових інститутів.

4. *Радянський період (тоталітарно-бюрократичне, командно-адміністративне регулювання).* Радянське минуле є історичною спадщиною України, яке вплинуло й на розвиток адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Радянські часи охоплюють часовий проміжок з 1917 до 1991 р.р., характеризується впливом радянської ідеології і має свої особливості. Це етап встановлення в Україні радянської влади та перебування у складі СРСР, що спричинило докорінне руйнування національної державності та перехід до формування нової командно-бюрократичної системи управлінської виконавчо-розпорядчої діяльності з концентрацією радянського тоталітарного режиму органів державного управління, в тому числі у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, впровадження уніфікованого радянського законодавства державоцентри-

кої спрямованості, орієнтованого на подолання дитячої безпритульності з тотальним домінуванням державних інтересів над приватними, створення радянської моделі влаштування дітей-сиріт з пріоритетом колективної інституційної опіки.

Протягом усієї попередньої історії правовий механізм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування зберігав становий характер, і лише після політичних перетворень 1917 р. усі діти були зрівняні у правах та отримали однакові можливості. Суттєві зміни відбулися в радянській Україні із запровадженням нового підходу до ролі і місця дитини в суспільстві, охорони її інтересів у разі відсутності батьківського піклування [8, с. 32], тобто абсолютно кожному дитину було визнано цінністю для держави. Але радянська влада, маючи надзвичайно високий ступінь централізації державного управління, проголосила всіх дітей державними. Так, в перші роки існування радянської влади головну турботу про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціальний захист і влаштування було покладено на Раду захисту дітей (РЗД), засновану у 1919 р. виконавчо-розпорядчим органом Радою народних комісаріатів (РНК УСРР). Створення Ради захисту дітей відбулося згідно з Постановою РНК УСРР від 29.06.1920 р. «Про створення Ради захисту дітей» [33]. На місцевому рівні функціонували Губернські ради захисту дітей, склад і повноваження яких було окреслено у положенні «Про Губернські ради захисту дітей», затвердженому Центральною РЗД від 25.07.1920 р. [34]. На губернські та повітові ради покладалося завдання з проведення на підставі загальних вказівок центральної ради заходів щодо охорони здоров'я, харчування, постачання, виховання, влаштування дітей-сиріт. Основною формою, яку використовувала РЗД для влаштування безпритульних дітей, було розміщення їх до інтернатних закладів різних типів з метою врятування від голоду, хвороб, жебрацтва, злочинності. Водночас, неспроможність держави забезпечити

повною мірою утримання дітей в інтернатах обумовило пошук додаткових способів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що призвело до передачі їх під патронат до сімей або трудових колективів. Так, Постанова РНК УСРР від 14.10.1921 р. «Про безпритульних дітей» [35] регламентувала зобов'язання забезпечити Наркомосвіти УСРР розробити інструкції про порядок і умови влаштування безпритульних дітей серед міського та сільського населення, пролетарських організацій, професійно-виробничих колективів, а також організувати нагляд за їх утриманням. О.С. Паращевіна таку діяльність (індивідуальний та колективний патронат) з прикріплення безпритульних і евакуйованих дітей до сімей, організацій і підприємств називає альтернативною формою влаштування [36, с. 139]. Але неефективність державної політики, низький рівень роботи бюрократичних органів з адміністративно-командними методами управління, які діяли розрізнено та не виконували належним чином свої функції у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовили ліквідацію РЗД та заснування нового державного органу. Так, у листопаді 1922 р. радянським урядом було прийнято рішення про створення спеціального органу боротьби з безпритульністю – Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД), яка проіснувала до 1932 р. На відміну від РЗД, ЦКДД мала більш широку компетенцію, фінансову самостійність і була спрямована на остаточну ліквідацію дитячої безпритульності шляхом скоординованих зусиль держави й громадськості [37, с. 58]. При цьому аналіз радянського законодавства показав, що порядок влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування нормативно не було врегульовувало.

Процес розмежування функцій ЦКДД та наркоматів розпочався після прийняття спільної Постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 23.11.1927 р. «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР» [38], яка більш

чітко визначила розподіл функцій державних органів, що здійснювали діяльність у сфері влаштування дітей-сиріт: Наркомздоров'я – ліквідація безпритульності серед дітей віком до 4-х років; Наркомосвіти – ліквідація безпритульності серед дітей віком від 4-х до 18-ти років; Наркомсоцзабезпечення – керівництво опікунськими місцевими радами та загальна опіка; Наркомпраці – працевлаштування безпритульних підлітків; НКВС – боротьба з правопорушеннями неповнолітніх та вилучення безпритульних з вулиці; добровільні товариства («Друзі дітей», Червоний Хрест) – боротьба з бездоглядністю і профілактика безпритульності; ЦКДД – функції фінансування, координації і здійснення контролю за всіма заходами по боротьбі з безпритульністю [39, с. 60]. Незважаючи на спроби впорядкувати діяльність органів державної влади, радянське законодавство не регулювало суспільні відносини належним чином, зокрема й у сфері влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У 1927 р. було прийнято Адміністративний кодекс УСРР [40], що регулював відносини публічної сфери, зокрема адміністративну діяльність органів державного управління, однак його норми не охоплювали коло питань стосовно адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Після ліквідації ЦКДД, її функції відповідно до Постанови ВУЦВК та РНК УСРР від 20.11.1932 р. «Про реорганізацію системи роботи у справі допомоги дітям» поклалися на центральне правління товариства «Друзі дітей» і на його місцеві філії. Правове регулювання влаштування дітей-сиріт під нагляд держави здійснювалося відповідно до прийнятих положень Наркомосвіти УСРР: «Про дитячий будинок для нормальних дітей шкільного віку» від 08.03.1936 р., «Про дитячий будинок для нормальних дітей дошкільного віку» від 14.03.1936 р. Довоєнне радянське законодавство торкнулося й патронату, впровадженого на території України з метою деінституалізації, який регулювався положенням «Про поря-

док патронування дітей-сиріт у колгоспах та родинях трудящих», затвердженим Постановою РНК УРСР від 11.06.1940 р. Отже, адміністративно-правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на цьому підетапі отримало певний розвиток, проте було неефективним, носило бюрократичний характер внаслідок множинності державних органів, дублюванні функцій і повноважень, відсутності належного контролю та чіткої системи організації. До того ж велика кількість не систематизованих нормативно-правових актів надзвичайно ускладнювала роботу органів державного управління у відповідній сфері відносин.

Проблема адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування особливо залишалася під пильною увагою радянської держави у роки Другої світової війни, коли втрати населення внаслідок військових дій досягли катастрофічних масштабів, а відповідно значно збільшилась чисельність дітей-сиріт. В період 1941-1945 рр. пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування залишалася колективна (дитячі будинки, інтернатні заклади) та передача дітей на патронування, що здійснювалось за спеціальним договором між особою, яка виявила бажання взяти дитину на виховання, та уповноваженим державним органом. Водночас почали розроблятися заходи в напрямку сімейного влаштування шляхом відродження інституту опіки, скасованого на початку радянської влади, а також набула поширення практика усиновлення осиротілих дітей, що підтверджувалося впровадженням спеціальних норм.

Наприкінці 80-х р. XX ст. з метою створення умов для посилення державної і суспільної турботи про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків було запроваджено нову сімейну форму влаштування – дитячі будинки сімейного типу, яка також підлягала законодавчому врегулюванню. Початок функціонування відповідних

закладів в Україні був затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР від 05.10.1988 р. «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу» [41], яка юридично закріплювала особливості нової форми сімейного влаштування. Отже, аналіз особливостей радянського законодавства та вивчення архівних джерел і наукових праць, дає підстави констатувати про усталену, розгалужену систему державних органів, що реалізовували діяльність у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для якої характерними було, з одного боку, централізація, а з іншого, – розподіл функцій і повноважень за різними міністерствами галузевого управління УРСР (освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, внутрішніх справ). Відтак, у радянський період розвиток адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні розпочався із прийняттям в централізованому порядку норм радянського законодавства, яке регламентувало порядок встановлення і зняття опіки і піклування, призначення і звільнення опікунів, права і обов'язки опікунів і піклувальників, патронат (індивідуальний та колективний), а також регулювали інститут усиновлення, який був вперше введений в українське законодавство.

5. *Новітній період* (з 1991 р. до теперішнього часу) – *демократично-правове регулювання за часів незалежності України*. Подальший розвиток і вдосконалення адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування продовжується із проголошенням незалежності України та в умовах поступової інтеграції до європейської спільноти. В цей період відбувається активне формування національного законодавства, «яке б відповідало не лише сучасному стану політичного, соціально-економічного розвитку суспільства, а й враховувало міжнародний досвід правотворення та правозастосування» [42, с. 20], створення

усталених правових механізмів щодо реалізації державної політики у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення належного регулювання діяльності державних органів у відповідній сфері відносин. Так, О.О. Навроцький підкреслює, що у 1991 р. Україна офіційно задекларувала позицію, згідно з якою права дитини визнаються абсолютною соціально-правовою цінністю, підлягають особливій правовій охороні з боку держави у відповідності до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів, розроблених Організацією Об'єднаних Націй [43, с. 396]. Тобто, з моменту ратифікації Конвенції ООН про права дитини Україна визнала пріоритет інтересів дітей у суспільстві та необхідність особливої турботи про соціально-незахищених дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

О.І. Боднарчук період незалежності України характеризує, як період, коли приймаються адміністративно-правові акти, які забезпечують захист прав дітей. Створюються державні інститути, які гарантують права дітей, проводиться державна політика адміністративно-правового регулювання у сфері соціального захисту прав дітей, функціонує система органів публічної адміністрації у зазначеній сфері. Окрім того, науковець пропонує визначати поняття «адміністративно-правове регулювання соціального захисту прав дітей», як сукупність урегульованих нормами адміністративного права заходів, які застосовуються органами публічної адміністрації щодо реалізації державної політики соціального захисту прав дітей [44, с. 12]. Н.М. Опольська, А.М. Бабой, В.С. Бабой, досліджуючи генезис прав дитини на теренах України, наголошують, що сучасний етап (з 2014 р.) пов'язаний з порушенням прав дитини в умовах ООС та гармонізацією законодавства у сфері захисту дитини до законодавства країн ЄС. Науковці характеризують цей етап вдосконаленням законодавства, активізацією діяльності державних органів

у сфері захисту прав дитини та визнання дитини суб'єктом належних їй прав та свобод, активним учасником громадянського суспільства [45, с. 31]. К.Г. Домбровський, вивчаючи історичні етапи розвитку механізму державного регулювання інституту усиновлення зауважує, що найбільш інтенсивний розвиток відповідного самостійного інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування припадає на час незалежності української держави, який характеризується прийняттям Сімейного кодексу України, який врегулював проблемні питання у відповідній сфері відносин [46, с. 258].

Перед Україною після набуття незалежності постала нагальна проблема трансформації адміністративної системи, успадкованої від радянських часів, у якісно нову систему, що ґрунтується на принципах правової, соціально орієнтованої демократичної держави, на ідеї людиноцентризму, принципі верховенства права. У незалежній Україні з урахуванням загальновизнаних принципів, міжнародно-правових норм і правил, поступово формувалась нормативно-правова база щодо регулювання питань влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вибудовувалась система органів публічного адміністрування, які мають повноваження у зазначеній сфері, закріплювались процедурні аспекти різних форм відповідного влаштування.

Аналізуючи питання генези адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід зазначити, що на його розвиток вагомий вплив мали зовнішні чинники: історичний поступовий шлях становлення української державності протягом багатьох століть; посилення владно-правового впливу іноземних держав, до складу яких входили українські землі; власні правові традиції та звичаї; істотна роль прав дітей як особливо вразливої категорії та ін. Резюмуючи викладене, з урахуванням опра-

цювання різних наукових, нормативних, публіцистичних джерел, можна запропонувати власний умовний варіант періодизації становлення та розвитку адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та закріплення його у законодавстві. Можна, зокрема, виділити кілька історичних етапів (із урахуванням характеру його систематизації та обсягу регулювання):

1) архаїчний період (родинно-общинне регулювання) – середина VI ст. - початок X ст. (позбавлений повноцінної правової регламентації і адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, фрагментарне регулювання суспільних відносин в зазначеній сфері, що ґрунтувалось, здебільшого, на традиціях і звичаєвому праві);

2) феодальний період (княже і церковно-монастирське регулювання) – кінець X ст. - початок XVIII ст. (становлення законодавчого закріплення сімейних (опіка, усиновлення) і несімейних (роль у формуванні інституційних установ відігравали монастирі, у яких створювалися притулки для сиріт) форм влаштування; впровадження нормативних актів іноземних держав, які досить чітко регламентували порядок (за заповітом батька, за законом, за рішенням уряду) влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування);

3) самодержавний період (імперсько-державне регулювання) – друга половина XVIII ст. - початок XX ст. (часткове становлення засад адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, виникнення державної функції охорони та захисту дітей, що залишилися без піклування батьків та впровадження правової політики у цій сфері, розвиток змісту державно-управлінських перетворень, фрагментарне упорядкування діяльності суб'єктів публічної адміністрації (центральної і регіональної) за

становим принципом, прийняття законодавчих актів, що регулювали різні форми влаштування (опіка, піклування, усиновлення, патронат, влаштування до інституційних закладів) з деталізацією окремих елементів відповідних правових інститутів);

4) радянський період (бюрократичне регулювання) – 1917-1991 р.р. (розвиток адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні розпочався із прийняттям в централізованому порядку норм радянського законодавства, яке регламентувало порядок встановлення і зняття опіки і піклування, призначення і звільнення опікунів, права і обов'язки опікунів і піклувальників, патронат (індивідуальний та колективний), а також регулювали інститут усиновлення, який був вперше введений в українське законодавство);

5) новітній період (*демократично-правове регулювання*) – з 1991 р. до теперішнього часу (формування у незалежній Україні з урахуванням загальновизнаних принципів, міжнародно-правових норм і правил, нормативно-правової бази щодо регулювання питань влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, побудова системи органів публічного адміністрування, які мають повноваження у зазначеній сфері, закріплення процедурних аспектів різних форм відповідного влаштування). Кожний з окреслених історичних періодів має свою специфіку і свідчить про певну наступність у дослідженні відповідного питання у правовій доктрині, хоча й при загальному фрагментарному погляді вчених також простежується тенденція активності та спаду в нормотворчому процесі, приділення органами нормотворення певної уваги тим чи іншим питанням реалізації державної політики у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що дозволяє простежити поетапне формування системи адміністративно-правового регулювання в означеній сфері.

Анотація

У статті проведено історичний аналіз становлення адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Пріоритетним напрямом політики держави щодо дотримання права дитини на виховання у сім'ї, є пошук найбільш оптимальних способів їх влаштування та ефективного адміністративно-правового регулювання, що, у свою чергу, передбачає отримання повного обсягу теоретичних знань про еволюційні зміни та вектори розвитку, механізми функціонування та організаційну структуру кожної з можливих моделей влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування із урахуванням позитивного історичного досвіду. Завдяки використанню історичного методу досягається поглиблене розуміння сутності досліджуваного питання і з'являється можливість формулювати більш обґрунтовані рекомендації щодо аналізованого об'єкту. Для цього необхідно звернутися до історичних наукових джерел, які відображають історичні події і факти, для висвітлення концептуальних засад зародження, становлення та розвитку інституту влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Таким чином, дослідження генези адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування дає можливість системного, комплексного та детального вивчення зазначеної сфери відносин, оскільки розуміння передумов їх виникнення та подальшого розвитку дозволяє здійснити характеристику сучасного стану відповідної сфери відносин як об'єкта адміністративно-правового регулювання, а також визначити необхідні шляхи реформування для налагодження стабільної та якісної роботи органів публічної влади, які здійснюють публічне адміністрування у відповідній специфічній сфері відносин. У роботі виокремлено етапи генези адміністративно-правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та охарактеризовано їх особливості.

Ключові слова: дитина-сирота, дитина позбавлена батьківського піклування, влаштування дітей, опіка, піклування, адміністративно-правове регулювання.

Knyazieva Yu. A. The genesis of administrative and legal regulation of placement of orphans and children deprived of parental care

The article provides a historical analysis of the formation of administrative and legal regulation of placement of orphans and children deprived of parental care. The priority direction of the state policy regarding the observance of the child's right to upbringing in the family is the search for the most optimal ways of their arrangement and effective administrative and legal regulation, which, in turn, involves obtaining a full amount of theoretical knowledge about evolutionary changes and vectors of development, mechanisms of functioning and the organizational structure of each of the possible models of placement of orphans and children deprived of parental care, taking into account positive historical experience. Thanks to the use of the historical method, an in-depth understanding of the essence of the researched issue is achieved and it becomes possible to formulate more reasonable recommendations regarding the analyzed object. For this, it is necessary to turn to historical scientific sources that reflect historical events and facts, to highlight the conceptual foundations of the birth, formation and development of the institute for the placement of orphans and children deprived of parental care. Thus, the study of the genesis of the administrative-legal regulation of the placement of orphans and children deprived of parental care provides the opportunity for a systematic, comprehensive and detailed study of the indicated sphere of relations, since understanding the prerequisites for their emergence and further development allows to characterize the current state of the corresponding sphere of relations as a object of administrative and legal regulation, as well as to determine the necessary ways of reforming for the establishment of stable and high-quality work

of public authorities that carry out public administration in the relevant specific sphere of relations. The work highlights the stages of administrative and legal regulation of placement of orphans and children and characterizes their features.

Key words: orphan child, child deprived of parental care, placement of children, guardianship, guardianship, administrative and legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Зілковська Л.М. Правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2007. № 4 (24). С. 127-129.
2. Ващук Н.Ф. Генезис адміністративно-правового регулювання у сфері легкої промисловості України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 60-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2016_4_11
3. Галатир І.А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 3. С. 10-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_3_4
4. Бойко І.Й. Дата заснування української держави – важлива складова її суверенітету. Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20-21 квіт. 2018р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 22-29.
5. Гідей Р. Роль ієрархії Київської церкви в правовій системі княжої доби: магістерська робота. Львів, 2021. 68 с. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/2489>
6. Походження слов'ян / Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В.; Відп. ред. О.П. Моця; АН УРСР. Ін-т археології. К.: Наук. думка, 1991. 144 с.
7. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: навчально-методичний посібник. Ужгород: Гражда, 2000. 134 с.
8. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 216 с.
9. Правовий звичай як джерело українського права / за ред. І.Б. Усенка. К.: Наукова думка, 2006. 280 с.
10. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон, 2004. 174 с.
11. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.
12. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи. *Психологія і суспільство: Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 2010. № 4. С. 163-204.
13. Олифіренко Ю.І., Харченко Ю.П. Механізми державного впливу на процеси соціального благополуччя дітей в умовах децентралізації влади : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М.П. Бутка ; Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів : ЧНТУ, 2019. 291 с.
14. Бойко І. Місце і роль Києво-Руської держави в багатовіковій історії українського державотворення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 68. С. 74-87.
15. Войтович Л.В. Князь Рюрик (Славенні постаті Середньовіччя. Вип. 4). Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2014. 128 с.
16. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.М. Бут, М.І. Бушин, Ю.І. Вовк та ін.; за заг. ред. М.І. Бушина, О.І. Гуржія; М-во

- освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
17. Літопис руський: Повість минулих літ / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. К.: Вид-во «Дніпро», 1989. 591 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/LitRusIpSp_1989/LitRusIpSp_1989.pdf
18. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд. А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс та ін. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
19. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / М.Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І.А. Логвиненко; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с.
20. Ухач В.З. Становлення та генезис інституту опіки на українських землях в період IX-XVIII ст.: історико-правовий дискурс. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 55-60.
21. Фомін В.В. Діяльність закладів суспільної опіки дітей та молоді в Україні: історія, теорія, досвід : монографія. Дніпро: Середняк Т.К., 2017. 340 с.
22. Немченко А.О. Благодійність в Київській Русі, як соціально-культурна засада розвитку благодійної діяльності в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2010. № 4 (8). С. 138-141. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/5107>
23. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.
24. Ковальчук І.В. Усиновлення, як соціально-правове явище на території України до середини XVIII ст. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1(26). С. 10-15.
25. Устав князя Володимира про десятини, суди та про людей церковних XI-XII ст. у списках XIV-XVI ст. / Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X-XIII ст. Київ; Житомир: Полісся, 2015. 352 с.
26. Устав князя Ярослава про церковні суди XI-XII ст. у списках XV ст. / Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X-XIII ст. Київ; Житомир: Полісся, 2015. 352 с.
27. Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття : навч. посіб. з історії держави і права України. Львів, 2003. 156 с.
28. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / упор. К.А. Вислобоков, відп. ред. та автор передмови Ю.С. Шемшученко; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. К. : Наук. думка, 1997. 548 с.
29. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2012. 210 с.
30. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи: навчальне видання. Д.: РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
31. Ступак Ф.Я. Прикази громадської опіки в Україні. Київ : НМУ, 2002. 87 с.
32. Черновалюк Ю.Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 134-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_1_25
33. Про створення Ради захисту дітей : Постанова РНК УСРР від 29.06.1920 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1919-1920 рр.* 1921. № 18. Ст. 341.
34. Про Губерніяльні ради захисту дітей: Положення, затверджене постановою Центральної ради захисту дітей при РНК УСРР від 25.07.1920 р. *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1920 р.* № 21. Ст. 413.

35. Про безпритульних дітей : Постанова РНК УСРР від 14.10.1921 р. *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* 1921. № 20. Ст. 591.
36. Паращевіна О.С. Діти і голод 1921-1922 рр. в Україні. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* К., 2005. Вип. 14. С. 137-146.
37. Пришляк С.О. Дитяча безпритульність у 20-30-х рр. ХХ століття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* № 2 (1). 2012. С. 54-61.
38. Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР: Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 23.11.1927 р. *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927.* Від. 1. № 66. Ст. 247.
39. Зінченко А.Г. Діяльність центральних державних органів з питань подолання дитячої безпритульності у 20-30-х роках ХХ століття в Україні. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія.* 2007. Вип. 10. С. 54-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2007_10_9
40. Адміністративний кодекс УСРР: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12.10.1927 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927.* № 63-65. Ст. 239, 240.
41. Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу: Постанова Ради Міністрів УРСР від 05.10.1988 р. № 318. *ЗП. УРСР.* 1988. № 11. Ст. 45.
42. Косенко Н.П. Становлення та розвиток інституту усиновлення в сімейному законодавстві. *Юридична наука.* 2013. № 12. С. 15-21.
43. Навроцький О.О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2018. 472 с.
44. Боднарчук О.І. Адміністративно-правове регулювання у сфері соціального захисту прав дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2017. 17 с.
45. Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С. Генезис прав дитини на теренах України. *Восточно-европейский научный журнал. (East European Scientific Journal).* 2020. № 5(57). Ч. 4. С. 25-32. URL: https://eesa-journal.com/wp-content/uploads/EESA_5_57_May_2020_part_4-3.pdf
46. Домбровський К.Г. Історичні етапи розвитку механізму державного регулювання інституту усиновлення. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 4. С. 256-259.

Терлюк О. І.

*аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти.
Національний університет «Львівська політехніка»*

ПРАКТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ НА BLOCKCHAIN: ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Поява новітніх технологій розширила можливості їх застосування чи не в усіх сферах суспільного життя. Не винятком, тут стала виборча сфера. Уряди багатьох країн вдалися до впровадження системи електронного голосування (е-голосування), себто використання електронних пристроїв і технологій, таких як комп'ютери чи смартфони, для подачі та підрахунку голосів на виборах. Очікувалося, що е-голосування вирішить поширені проблемні ситуації у виборчому процесі. Такі, зокрема, як покращення доступності виборів через повсюдне забезпечення можливості голосувати людям похилого віку та інвалідам, що мало б підвищити явку на виборах. Та головне, на е-голосування покладалося завдання забезпечення отримання швидкого результату виборів.

Початково (загалом, від початку 2000-х рр.) е-голосування було запропоновано задля вирішення типових проблем (частково перелічених вище), що супроводжували традиційне паперове голосування. Однак для забезпечення точних і неупереджених виборів цього виявилось замало – давалася ознака безпекова складова. І цю проблему стало можливим вирішити завдяки впровадженню виборів на основі Blockchain (блокчейн-технології).

З-поміж багатьох інструментів, що дозволяють сьогодні оптимізувати чи не усі сфери діяльності людини, Blockchain визнається найбільш надійною завдяки своїй головній технічній особливості як децентралізованої системи зберігання інформації. Остання поля-

гає в унеможливленні внесення будь-яких виправлень у вже зафіксовані дані. Власне, названа ознака робить Blockchain основною технологією «цифровізації суспільних відносин та юридичних процесів у більшості розвинених правових порядків світу» [1, с. 42], зокрема, й виборчого процесу.

Мета статті – дослідити нормативно-правове забезпечення системи е-голосування на Blockchain у країнах його найбільшого поширення та виокремити особливості його розвитку.

Актуальність зазначеної у заголовку проблеми підтверджується популярністю її опрацювання в дискурсі зарубіжної та української наукової думки. В Україні означена проблема найбільше цікавить політологів та правознавців. Свідчення цьому праці М. Бучина, М. Гаврилова, С. Гриньова, К. Закоморної, І. Жаровської, Ю. Камардіної, А. Полякової, С. Топалової, Я. Турчин та ін. Разом з тим, впадає у вічі та обставина, що дослідження нормативно-правового забезпечення е-голосування на Blockchain в аспекті міжнародного досвіду у працях перелічених (і неперелічених) авторів загалом мають фрагментарно-поверхневий характер.

Уперше система е-голосування була використана у 2000 році в США. За нею слідували Франція (2001), Великобританія (2002), Іспанія (2003), Ірландія (2004), Естонія (2005), Португалія (2005), Нідерланди (2004, 2006, 2007), Парагвай (2008), Фінляндія (2008), Австрія (2009), Німеччина (2009) і Норвегія (2011). Першою країною, яка дозволила дис-

танційне електронне голосування на національних парламентських виборах (Рійгікогу) була Естонія. Це вперше відбулося ще 2007 р. після того, як двома роками раніше систему е-голосування в країні апробували під час невеликих виборів [2].

Закони та інші нормативні акти, пов'язані з е-голосуванням на Blockchain, відрізняються від країни до країни. Наразі існує кілька конкретних законодавчих актів, що безпосередньо стосуються означеної проблеми. При цьому більшість країн в питанні щодо використання е-голосування на Blockchain покладаються на вже існуючі закони та підзаконні акти, пов'язані з голосуванням і виборами.

Так, в Естонії використання електронного голосування та технології Blockchain регулюється законодавчими актами про електронне голосування та про управління інформаційної системи.

Ці закони спрямовані на забезпечення безпеки, надійності та прозорості електронних систем голосування в країні. Одним із наслідків цих законів є те, що системи електронного голосування повинні відповідати суворим стандартам безпеки для захисту від підробки, шахрайства та інших форм втручання. Крім того, електронні системи голосування мають пройти незалежний аудит для перевірки їх точності та цілісності. Іншим наслідком є те, що уряд Естонії зобов'язаний зберігати записи всіх електронних голосувань впродовж щонайменше п'ять років і, якщо необхідно, то зробити ці записи загальнодоступними для ознайомлення. Це допомагає забезпечити прозорість і підзвітність процесу голосування [3].

Виборче законодавство Естонії постійно розвивається. Зокрема, правові норми щодо е-голосування в цій країні закріплювалися також, починаючи з 2005 р., в інших законах: «Про вибори до Рад місцевого самоврядування», «Про референдум», «Про вибори до Європейського парламенту» й, звичайно, основного законодавчого акту щодо урегулювання самої процедури е-голосування - «Про вибори

до Рійгікогу» [Див.: 4]. Останні зміни до нього вносилися 2021 року. Тоді виборці отримали можливість замінити свій електронний голос, проголосувавши за допомогою паперового бюлетеня на виборчій дільниці в межах визначеної ними дільниці в день виборів [3].

Загалом, законодавчі акти, пов'язані з е-голосуванням на Blockchain в Естонії, спрямовані на забезпечення довіри та впевненості у процесі голосування, а також - безпеки, надійності та прозорості використання цієї технології. Свідчення цього стали останні вибори до Рійгікогу країни від 6 березня 2023 року, що проходили у змішаному режимі.

Державна виборча служба (*riigi valimisteenistus*, RVT), структура, що опікується проведенням виборів в Естонії, виокремила інструменти забезпечення безпеки онлайн-голосування. З-поміж таких: неможливість підрахунку онлайн-голосів, допоки дільниці не закінчать свою роботу в ніч на день виборів; сертифікат підрахунку, який можна вивірити за допомогою програми аудиту що дозволяє перевірити, чи незашифрований голос і криптограма пов'язані між собою на основі відкритого ключа; можливість кожного виборця брати участь як спостерігач під час підрахунку та перерахунку електронних голосів, а також брати участь у навчанні спостерігача за електронним голосуванням тощо. Тобто, увесь процес онлайн-голосування можна перевірити. Нарешті, існує кілька додаткових процедур і криптографічних заходів, тобто математична перевірка, щоб переконатися, що бюлетені, які надходять до електронної скриньки для голосування, є такими самими, як і виходять.

Також, згідно з даними RVT, на березневих (1923 р.) виборах до Рійгікогу онлайн проголосувала 312 181 особа, що становить трохи більше половини всіх 610 320 поданих бюлетенів. Це встановило не тільки новий рекорд онлайн-голосування для Естонії, але й також стало першим випадком, коли більше половини усіх голосів, поданих на виборах, було подано в режимі онлайн [3].

Естонія - провідна країна у використанні е-голосування на всіх виборах до органів влади, як місцевих, так і парламентських. Проте вона далеко не єдина на європейському континенті, де активно використовуються системи е-голосування, нехай спорадично і не на системній основі. З-поміж таких країн, передовсім, Бельгія, Нідерланди, Норвегія, Іспанія, Португалія, Німеччина, Фінляндія та ін. Цікавою в Європі, зокрема, вважається швейцарська модель онлайн-голосування. Уконституційована федеральною конституцією, вона здійснюється переважно на основі розробленої швейцарським урядом т. зв. «женевської системи» онлайн-голосування. Аналітики вважають, що в цілому розвиток е-голосування в Швейцарії був поступовим і суворо контрольованим, проте досяг регулярного прогресу та адаптувався для вирішення тих самих проблем, що й Естонія [5].

Впровадження е-голосування, а головне, його нормативне закріплення в окремих країнах ЄС, припровадили до усталення ряду правових стандартів його використання у європейському праві. Йдеться, передовсім, про рекомендації Венеціанської комісії та Комітету міністрів Ради Європи (РЄ).

Так, Венеціанська комісія (ВК) рекомендує використовувати е-голосування лише за умови, якщо обрана система визнана безпечною, захищеною, надійною і прозорою. Такою вона визнається у випадку, коли уможливилося перевірка її функціонування. Важливо, аби виборці в процесі голосування мали можливість отримати підтвердження свого вибору і виправити його у разі допущення помилки. І остання важлива рекомендація дорадчого органу РЄ з питань конституційного права, котрий надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям, стосується завершального етапу голосування. У разі конфліктної ситуації для полегшення перерахунку голосів, на думку ВК, має бути передбачена процедура роздрукування голосів [6].

Рекомендації Комітету міністрів РЄ в означеній проблематиці державам-членам охо-

плюють два основних документи: рамкову *Rec(2004)15* [Див.: 7], що стосується організації електронного урядування загалом і, зокрема, *CM/Rec(2017)5* «...щодо стандартів електронного голосування» [Див.: 8].

Останній документ охоплює норми з царини правових, організаційних та технічних стандартів електронного голосування, й торкається виборчих технологій, що передбачають використання електронних засобів для подачі та підрахунку голосів. На сьогодні він вважається єдиним нормативним документом-джерелом інформації з теми е-голосування і використовується навіть державами з-поза ЄС, а також іншими відповідними міжнародними суб'єктами [9, с. 218].

У Сполучених Штатах Америки закони та правила щодо е-голосування на Blockchain відрізняються від штату до штату. Наразі немає федерального закону, який би конкретно регулював використання Blockchain під час голосування. Деякі штати, такі як Західна Вірджинія, Колорадо, Юта провели пілотні програми для перевірки використання Blockchain під час голосування. В останньому, зокрема, е-голосування було проведено 2020 р. за допомогою застосунку базованого на Blockchain застосунку *Voatz* [10]. Але усі ці ініціативи все ще перебувають на ранніх стадіях, і їх результати не отримали широкого поширення. Навіть більше, вчені М. Спектер, Дж. Коппел та Д. Вайцнер з провідного в США Масачусетського технологічного інституту виявили певні вразливості в системі застосунку *Voatz*, і це навіть схилило їх до думки про передчасність переходу на новітні технології у сфері голосування [11, с. 14–15].

Використання Blockchain під час голосування викликає в американців занепокоєння, зокрема, щодо конфіденційності, а також потенційної можливості злому та втручання в процес голосування. Зважаючи на ці занепокоєння, середовище фахівців фактично розділилися: прихильники е-голосування закликають до розробки федеральних стандартів і правил для голосування на Blockchain, щоб

забезпечити безпечність і надійність цих систем, а також захист конфіденційності виборців. Натомість противники, як, скажімо, Д. Джефферсон, навпаки, переконані, Blockchain не може забезпечити гарантії безпеки, необхідні для безпечних онлайн-виборів [12].

Наважимося припустити, що, передовсім, відсутність у США федеральної бази для електронного голосування на Blockchain і є відповіддю чому, важко забезпечити безпеку та точність електронних систем голосування у цій країні.

У Канаді використання Blockchain у процесі голосування не є широко прийнятим, хоча й активно обговорюється в країні [Див., напр.: 5].

Наразі Канада також немає спеціальних законів чи правил щодо е-голосування на Blockchain. Однак наслідки для використання Blockchain під час голосування можуть мати такі загальні законодавчі акти як *Закон про захист персональних даних та електронних документів (PIPEDA)* [Див.: 13].

PIPEDA вимагає, щоб особиста інформація була захищена та використовувалася для певних цілей, і встановлює стандарти для збору, використання та розкриття особистої інформації. Такі норми можуть вплинути на використання Blockchain під час голосування, оскільки децентралізований і безпечний характер технології може створити проблеми для забезпечення захисту особистої інформації (персональних даних). Іншим фактором є можливість злому та підробки систем голосування на основі Blockchain, що може підірвати цілісність процесу голосування. Забезпечення безпеки цих систем буде критично важливим для сприяння довірі та впевненості в технології.

Та попри те, у Канаді онлайн-голосування донедавна переважно використовувалося для виборів і голосувань на місцевому рівні – у муніципалітетах і громадах корінного населення. До прикладу, його було використано під час плебіситу 2016 року щодо виборчої реформи в PEI (Острів Принца Едуарда), най-

меншій провінції Канади. А муніципальне онлайн-голосування, починаючи з 2003 р. було застосовано на понад 200 місцевих виборах у провінціях Онтаріо та Нова Шотландія [5].

Інтерес до електронного голосування на основі блокчейн-технології проявляють і в Китаї. У цій знаковій азійській країні використання е-голосування на Blockchain ще не набуло широкого поширення, і наразі немає конкретних законів чи правил, які стосуються цієї технології. Проте уряд КНР усіяко підтримує розвиток Blockchain і активно просуває її використання в різних галузях. Уряд Китаю також наголошує на важливості конфіденційності та безпеки даних у розробці технології Blockchain і видав рекомендації та правила, спрямовані на забезпечення захисту особистої інформації та інших конфіденційних даних. Відтак, одним із потенційних наслідків використання е-голосування на Blockchain в Китаї є потенціал підвищення прозорості та підзвітності в процесі голосування [14].

Загалом, використання електронного голосування в Blockchain у Китаї все ще перебуває на початковій стадії, і необхідні додаткові дослідження та обговорення, щоб повністю зрозуміти потенційні переваги та ризики, пов'язані з цією технологією, і визначити найбільш відповідну нормативну базу.

Висновки. У підсумку схиляємося до таких узагальнень та висновків:

1. Blockchain в силу своїх технічних особливостей як децентралізованої системи зберігання інформації, що унеможливорює внесення будь-яких виправлень у вже зафіксовані дані, найбільше підходить для вирішення головної проблеми у проведенні електронного голосування – забезпечення цілісності його результатів й захисту від зовнішнього втручання.

2. Потенціал електронного голосування щодо підвищення точності, швидкості та доступності виборчого процесу став головною причиною його прийняття кількома країнами як способу модернізації своїх виборчих сис-

тем. Першою країною, яка використала електронне голосування для всіх виборів до органів влади – місцевих, національних і позапарламентських, і першою юрисдикцією, яка запровадила голосування в національному масштабі стала Естонія. Певні особливості виборчого законодавства, а відтак проблеми у використанні е-голосування на Blockchain мають місце у США, Канаді, Швейцарії, Китаї.

3. Законодавча політика зацікавлених країн у впровадженні е-голосування, попри певні особливості, загалом спрямована на забезпечення безпеки та прозорості процесу голо-

сування, а також на захист приватності та конфіденційності інформації про виборців. Закони про захист даних і конфіденційність в окремих країнах (напр., Канади) можуть вимагати, аби інформація про виборців була захищена від несанкціонованого доступу та маніпулювання, а також підтримувала цілісність процесу голосування. А це передбачає використання захищених криптографічних алгоритмів і впровадження журналів аудиту для забезпечення точності підрахунку голосів тощо. Іншими словами, вимагає застосування систем е-голосування на Blockchain.

Анотація

Висвітлено окремі аспекти міжнародного досвіду нормативно-правового забезпечення системи електронного голосування на основі блокчейн-технології (Blockchain). Стверджено, що Blockchain в силу своїх технічних особливостей як децентралізованої системи зберігання інформації, найбільше підходить для вирішення головної проблеми у проведенні електронного голосування – забезпечення цілісності його результатів й зовнішнього втручання. Наголошено, що технологія унеможливорює внесення будь-яких виправлень у вже зафіксовані дані. Акцентовано на потенціалі електронного голосування для підвищення точності, швидкості та доступності виборчого процесу. Умотивовано, що саме та обставина й головною причиною його прийняття кількома країнами як спосіб модернізації своїх виборчих систем. Проаналізовано основи виборчого законодавства країн найбільшого поширення електронного голосування та відтінено особливості його розвитку. Відзначено, що Естонія є першою країною, яка використовує інтернет-голосування для всіх виборів до органів влади – місцевих, національних і позапарламентських, і першою юрисдикцією, яка запровадила голосування в національному масштабі. Простежено стан й визначено основні проблеми використання електронного голосування на Blockchain у США, Канаді, Швейцарії, Китаї. Аргументовано що законодавча політика зацікавлених країн у впровадженні електронного голосування, попри певні особливості, загалом спрямована на забезпечення безпеки та прозорості процесу голосування, а також на захист приватності та конфіденційності інформації про виборців. А це передбачає використання захищених криптографічних алгоритмів і впровадження журналів аудиту для забезпечення точності підрахунку голосів тощо. Іншими словами, вимагає застосування систем е-голосування на Blockchain.

Ключові слова. Blockchain, блокчейн-технологія, нормативно-правове забезпечення, електронне голосування.

Terlyuk O. I. The practice of regulatory legal support of the electronic voting system on Blockchain: certain aspects of international experience

Certain aspects of the international experience of regulatory and legal support of the electronic voting system based on blockchain technology (Blockchain) are highlighted. It is argued that Blockchain, due to its technical features as a decentralized information storage system, is most suitable for solving the main problem in conducting electronic voting - ensuring the integrity of its results and external interference.

It was emphasized that the technology makes it impossible to make any corrections to already recorded data. Emphasis is placed on the potential of electronic voting to increase the accuracy, speed and accessibility of the electoral process. It is reasoned that this circumstance is the main reason for its adoption by several countries as a way to modernize their electoral systems.

The basis of the electoral legislation of the countries with the greatest spread of electronic voting was analyzed and the peculiarities of its development were highlighted. Estonia is noted to be the first country to use internet voting for all elections to government bodies – local, national and extra-parliamentary, and the first jurisdiction to introduce voting on a national scale. The status and main problems of the use of electronic voting on Blockchain in the USA, Canada, Switzerland, and China were identified.

It is argued that the legislative policy of the interested countries in implementing electronic voting, despite certain features, is generally aimed at ensuring the security and transparency of the voting process, as well as at protecting the privacy and confidentiality of voter information. And this involves the use of secure cryptographic algorithms and the implementation of audit logs to ensure the accuracy of vote counting, etc. In other words, it requires the application of e-voting systems on the Blockchain.

Key words. Blockchain, blockchain technology, regulatory and legal support, electronic voting.

Список використаних джерел:

1. Стефанчук Р. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Юридичний журнал Право України*. № 1. Київ, 2018. С. 30-50.
2. Esteve, J.B.; Goldsmith, B.; Turner, J. International Experience with E-Voting. Available online: <https://www.parliament.uk/documents/speaker/digital-democracy/IFESIVreport.pdf> (Last accessed: 09.04.2023)
3. Online voting: How Estonia counts, and secures, its electronic votes. *ERR. ee*: web-site (Таллін, Естонія). 6.03.2023. URL: <https://news.err.ee/1608906230/online-voting-how-estonia-counts-and-secures-its-electronic-votes> (Last accessed: 10.04.2023)
4. Riigikogu Election Act. Passed 12.06.2002. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/510032014001/consolide> (Last accessed: 2.02.2023)
5. Online Voting: A Path Forward for Federal Elections. *Government of Canada*: web-site. January 2017. URL: <https://www.canada.ca/en/democratic-institutions/services/reports/online-voting-path-forward-federal-elections.html> (Last accessed: 11.11.2022)
6. Системи електронних виборів: процедури голосування та матеріально-технічні засоби. Міжнародний досвід. *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (дата перегляду: 20.11.2022)
7. Recommendation Rec (2004)15 of the Committee of Ministers to member states on electronic governance (“e-governance”) (Adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers’ Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec_2004_15e-gov_en.asp (Last accessed: 11.11.2022).
8. Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to member States on standards for e-voting. (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2017 at the 1289th meeting of the Ministers’ Deputies). URL: <https://rm.coe.int/0900001680726f6f> (Last accessed: 11.11.2022)
9. Камардіна Ю.В., Черних Є.М. Правове регулювання і реалізація електронного голосування: міжнародний досвід та впровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. Дніпро, 2022. С. 214-221.

10. Utah County Makes History With Presidential Blockchain Vote. *Government technology*. URL: <https://www.govtech.com/products/UtahCounty-Makes-History-With-Presidential-Blockchain-Vote.html> (Last accessed: 20.12.2022)
11. Michael A. Specter, James Koppel, Daniel Weitzner. The Ballot is Busted Before the Blockchain: A Security Analysis of Voatz, the First Internet Voting Application. *Used in U.S. Federal Elections*. URL: https://internetpolicy.mit.edu/wp-content/uploads/2020/02/SecurityAnalysisOfVoatz_Public.pdf (Last accessed: 16.12.2022)
12. Jefferson David. The Myth of “Secure” Blockchain Voting. *Us.Vote foundation*. Verified Voting. URL: <https://www.usvotefoundation.org/blockchain-voting-is-not-a-security-strategy> (Last accessed: 10.12.2022)
13. The Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA). *Office of the Privacy Commissioner of Canada*. URL: <https://www.priv.gc.ca/en/privacy-topics/privacy-laws-in-canada/the-personal-information-protection-and-electronic-documents-act-pipeda/> (Last accessed: 11.11.2022)
14. Poshan Yu. Blockchain Technology in China’s Digital Economy: Balancing Regulation and Innovation. *Regulatory Aspects of Artificial Intelligence on Blockchain* (book). URL: https://www.researchgate.net/publication/354835384_Blockchain_Technology_in_China%27s_Digital_Economy_Balancing_Regulation_and_Innovation (Last accessed: 1.12.2022)

УДК 341.218.3:342.711

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.36>

Х. Н. Бехруз

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

М. В. Грушко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ ЩОДО ГРОМАДЯНСТВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Виклад основного тексту. Кожній державі притаманні три основні компоненти: населення, територія та влада. І оскільки держава-наступниця успадковує два матеріальні компоненти, населення та територію, то на них також мають поширюватися і наслідки правонаступництва держав.

Що стосується проблеми громадянства населення, порушеного правонаступництвом держав, то вже починаючи з кінця XIX століття це питання отримало широкий розгляд у правовій доктрині, судовій практиці, закріплюється в національному законодавстві держав-наступників.

Питання, пов'язані з громадянством, є невід'ємними також і для міжнародної системи, яка регулює правонаступництво держав. Головне питання полягає в тому, як зміна територіального суверенітету впливає на національність осіб у межах відповідної території. Відповідно до загальновизнаної норми міжнародного права громадянство в принципі залежить від місця постійного проживання. Проект статей про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом держав 1999 року кодифікує цей принцип у статті 5 [1].

Поняття правонаступництва держав розкривається в статті 2.1.b Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року [2] та статті 2.1.a Віденської конвенції про правонаступництво держав

щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1983 року [3]. Ці дві Віденські конвенції про правонаступництво держав передбачають, що вони застосовуються лише до наслідків правонаступництва держав, яке відбувається відповідно до міжнародного права та, зокрема, до принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй [4]. Варто зазначити, що тимчасова окупація або анексія території, які відбуваються під час воєнного стану, не дають права окупанту змінювати громадянство мешканців. Те саме стосується окупацій або анексій, які є результатом застосування сили в порушення пункту 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Гаазька конвенція про деякі питання, що стосуються колізії законів про громадянство, 1930 року у статті 1 передбачає, що кожна держава має визначати за своїм власним законодавством, хто є її громадянами [5]. Цей закон визнається іншими державами, оскільки він відповідає міжнародним конвенціям, міжнародним звичаям і принципам права, загально-визнаним щодо громадянства.

Для правової держави важливо, щоб існувала правова основа для умов набуття та втрати громадянства, а також ефективне право на оскарження рішень, пов'язаних із позбавленням, анулюванням або відмовою у громадянстві. У період правонаступництва дер-

жав ще важливіше подолати невизначеність, з якою стикаються ті, хто бере участь у правонаступництві, гарантуючи, що законодавство відповідає певним суттєвим стандартам: закони мають бути чіткими, послідовними та не мати зворотної сили; вони повинні бути опубліковані, виключати будь-які непередбачувані сюрпризи та відповідати основним правам і свободам.

Незважаючи на те, що питання громадянства можуть бути вирішені між державами, які беруть участь у правонаступництві, останні повинні дотримуватися обмежень, встановлених міжнародними стандартами щодо захисту прав людини. У Консультативному висновку 1984 року Міжамериканський суд з прав людини заявив, що повноваження держав щодо громадянства обмежені їхнім зобов'язанням гарантувати повний захист прав людини [6].

У 1923 році Постійна палата міжнародного правосуддя у своєму основоположному Консультативному висновку щодо указів про громадянство, виданих у Тунісі та Марокко, постановив, що питання громадянства знаходяться у зарезервованій сфері держав [7]. Це рішення та основоположна правова теорія вплинули на концепцію та регулювання громадянства в міжнародному праві на багато років вперед. Визнання того, що громадянство формує основу державного ладу і, отже, є конститутивним елементом для кожної національної держави, не означало, що питання національності визнавалися питаннями державності та міжнародного права, а навпаки, мало наслідком те, що набуття та втрата громадянства були віднесені виключно до внутрішньої юрисдикції кожної окремої держави. Отже, міжнародне право протягом тривалого часу утримувалося від регулювання питань громадянства та, таким чином, можливого накладення обмежень на суверенітет держав. Лише нещодавно змінене сприйняття особи в міжнародному праві та міжнародна система захисту прав людини поставили під сумнів виключну компетенцію держав у питанні громадянства.

Міжнародне право розвивається в цьому питанні від суворо негативної функції розмежування компетенції держав у наданні ними громадянства до призначення позитивних зобов'язань державам щодо надання громадянства, яке відповідає справжнім ефективним зв'язкам відповідних осіб. Остання концепція значною мірою ґрунтується на принципах прав людини, які розвинулися протягом останніх п'ятдесяти років, які наголошують на індивідуальних правах і позитивних зобов'язаннях держав щодо їх ставлення до людей. Зокрема, право на громадянство, обов'язок уникати безгромадянства та норма недискримінації з'явилися, щоб надати позитивні зобов'язання або, принаймні, презумпції для держав у наданні та позбавленні громадянства.

Ці різні, але пов'язані між собою принципи міжнародного права зливаються в горнілі правонаступництва держав. На міжнародних форумах все частіше висловлюється думка, що держави, залучені до правонаступництва, мають позитивне зобов'язання надавати громадянство особам, які мають справжні дієві зв'язки з відповідною територією. Іншими словами, виникає право на ефективне громадянство в тій державі, з якою особа має справжні та дієві зв'язки, принаймні в контексті правонаступництва держав, де держави, які несуть відповідне зобов'язання надавати громадянство, можуть бути ізольованими, а відповідне населення є ще недиференційованою групою осіб, яким нова держава зобов'язана рівним захистом закону та недискримінацією у застосуванні закону. Це право на фактичне громадянство, яке виникає в контексті правонаступництва держав, знаходить вираження в кількох останніх міжнародних документах, включаючи Європейську конвенцію про громадянство та Декларацію про наслідки правонаступництва держав для громадянства фізичних осіб.

Зусилля Комісії з міжнародного права ООН щодо розробки та кодифікації права в цій сфері є найбільш значущим поточним досягненням

у цій галузі. Як видно з аналізу роботи Комісії міжнародного права ООН на сьогоднішній день, правові принципи правонаступництва держави щодо громадянства постраждалих осіб розвиваються дуже швидко. Право у цій сфері правонаступництва швидко еволюціонувало, щоб охопити міжнародні норми прав людини. Але Комісія з міжнародного права ООН обережно ставиться до правових тенденцій у цій сфері, можливо, надто обережно в частині вправ, спрямованих на поступовий розвиток *lex ferenda*. Слід визнати, що обговорення Комісії пододало значну інтелектуальну дистанцію щодо цього питання від розгляду теми як питання, яке тонко регулюється міжнародним правом правонаступництва держав і дипломатичного захисту, до розгляду його як питання, на яке безпосередньо впливають міжнародні норми прав людини.

В той же час Комісія міжнародного права ООН не окреслює повні наслідки застосовних норм прав людини, особливо з огляду на те, як швидко ці норми розвивалися. Вона дотримується консервативного погляду на право на громадянство, на принцип ефективного громадянства [8] і особливо на наслідки принципу недискримінації, зокрема, оскільки ці норми стосуються зобов'язання держав-наступниць надавати громадянство до певного ядра свого населення. Комісія підірвала принцип недискримінації через невміле використання кваліфікаційних формулювань у проекті статті 12. Проте на практиці однією з найсерйозніших проблем, що виникають у зв'язку з останнім правонаступництвом держав, було використання державами-наступниками законодавства про громадянство для виключення небажаних етнічних меншин з числа громадян, залишаючи велику кількість людей безправними та роблячи їх іноземцями, вразливими до заходів вигнання.

Міжнародне право поки що виявилось абсолютно недостатнім для вирішення цієї конкретної проблеми. Щоб нинішня діяльність Комісії з міжнародного права ООН щодо розвитку міжнародного права в цій сфері має бути

ефективною, потрібен більш надійний підхід до конкретизації застосовних правових норм.

Так, національність у зв'язку з правонаступництвом держави стає юридично невідрізненою від питань громадянства загалом. Професор Ян Браунлі передбачливо поставив під сумнів цю «відмінність» [9, с. 319], оскільки таку відмінність стає все важче підтримувати через те, що питання громадянства починають регулюватись міжнародними нормами прав людини, які у більшості випадках не допускають розрізнення: особи без громадянства є апатридами незалежно від факту правонаступництва держави; внутрішнє законодавство щодо громадянства є дискримінаційним незалежно від того, виходить воно з держави-наступниці чи ні. Розрізнення правонаступництва держав у цій сфері збереже своє значення не стільки як питання логіки та права, скільки як питання факту, до якого загалом застосовуватимуться норми прав людини, і що продовжуватиме стимулювати розвиток цих норм у відповідь на деякі з тривожних епізодів правонаступництва держав, які неминуче виникнуть знову.

Принцип уникнення безгромадянства тепер є частиною міжнародного права. Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серпня 1961 року [10] встановлює правила для реалізації цього принципу.

Що стосується визначення безгромадянства, слід зробити посилання на першу статтю Конвенції про статус осіб без громадянства від 28 вересня 1954 року [11], яка передбачає, що термін «особа без громадянства» означає особу, яка не вважається громадянином жодної країни. Необхідність урахування індивідуальних побажань означає, зокрема, що зацікавлені особи мають право вибору і що вони не змушені прийняти громадянство проти їхньої волі. Це положення відповідає практиці держав у цій сфері. Це також узгоджується з принципами загального міжнародного права. Усі випадки правонаступництва держав передбачають передачу території, що неминуче впливає на громадянство тих осіб,

які разом із територією переходять від одного суверенітету до іншого.

Як правило, держави-наступниці прийняли спеціальні закони, що надають громадянство колишнім громадянам держави-попередниці, які продовжували постійно проживати на переданій території. Згідно з цим законодавством, набуття громадянства відбувається автоматично і лише у виняткових випадках за поданням заяви.

Таким чином, усі громадяни держави-попередниці, які дійсно проживають на переданій території – умова приєднання до цієї території є надзвичайно важливою – втрачають громадянство держави-попередниці та набувають громадянство держави-наступниці. З цього випливає, що держава-наступниця може вирішити не надавати своє громадянство громадянам держави-попередниці, які не мають ефективних зв'язків із переданою територією, або тим, хто проживає на цій території з причин державної служби: наприклад, державним службовцям держави-попередниці, члени збройних сил тощо.

Нарешті, принцип недискримінації за такими ознаками, зокрема як етнічне походження, колір шкіри, релігія, мова чи політичні погляди, застосовується як до надання громадянства державою-наступницею, так і до користування тими, хто набуває цього громадянства, усіх прав та інтересів, пов'язаних з цією національністю. Це положення, спрямоване на забезпечення рівності перед законом, перераховує основні форми дискримінації, які заборонені у сфері національності. Слова «зокрема» чітко вказують на те, що перелік заборонених ознак дискримінації не є вичерпним [12, с. 802].

На відміну від правонаступництва держав щодо договорів, архівів і боргів, правонаступництво держав щодо громадянства осіб не було предметом конкретних спроб кодифікації у формі договору, лише деякі питання розглядалися в інших договорах, що стосуються національності у більш загальному плані [13]. Тим не менш, однією з тем кодифікаційної

роботи Комісії міжнародного права ООН стала розробка проектів статей про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом держав, які вона підготувала в 1999 році. У преамбулі Проекту статей презюмується, що хоча питання громадянства переважно регулюється внутрішнім правом, компетенція держав у цій сфері може здійснюватися лише в межах, встановлених міжнародним правом. У ключовій статті 1 Проекту викладається головний принцип, з якого випливають інші проекти 27 статей – визнання права на громадянство в конкретному контексті правонаступництва держав: «Будь-яка особа... має право на громадянство принаймні однієї з держав». Однак, можливо, через обмежений успіх попередніх спроб забезпечити підтримку своїх багатосторонніх договорів щодо окремих сфер правонаступництва держав, Генеральна Асамблея ООН у цей час вирішила просто «прийняти до відома» ці проекти статей, і не було прийнято рішення про скликання держав для обговорення прийняття відповідного договору [14, с. 107].

Ортодоксальна позиція міжнародного права полягала в тому, що правонаступництво держави призводить до втрати фізичною особою ідентичності держави-попередниці та отримання громадянства держави-наступниці. Проте аналіз сучасної державної практики показує, що ця позиція є надто простою. У дуже загальних рисах практика показує, що хоча держави зобов'язані брати до уваги бажання відповідних осіб, а також важливі питання, такі як наявні сімейні зв'язки та мета уникнення безгромадянства, точний зміст цих зобов'язань дуже важко визначити.

Таким чином, у ситуації правонаступництва існує низка питань, щодо яких відсутнє міжнародно-правове регулювання – наприклад, чи несуть держави, у разі наявності кількох держав-наступниць, зобов'язання надавати своє громадянство, і чи мають особи законне право вибирати своє громадянство в міжнародному звичаєвому праві. У випадках відокремлення, коли держава-попередниця продовжує існу-

вати, державна практика, здавалося б, підтверджує, що держави-наступниці визнали, що перш ніж вони зможуть надати своє громадянство, особи повинні мати справжній зв'язок із територією держави-наступниці. Згідно з позицією Міжнародного Суду ООН у Справі Нотебома, держава-наступниця, як видається, має юридичне зобов'язання не лише надавати своє громадянство тим, хто проживає на її території, а й особам, які мають відповідний юридичний зв'язок з територією, яка стала частиною держави-наступниці [15]. У випадках розпаду державна практика демонструє, що надання громадянства різними державами- правонаступницями ґрунтується на зв'язку з територією цих держав, найчастіше на попередньому постійному місці проживання [1].

Отже, стосовно конкретного зобов'язання уникати безгромадянства, яке останнім часом було в центрі уваги дослідників прав людини, слід зазначити, що наразі жодні договори

з прав людини не стосуються ані питання правонаступництва держав, ані більш конкретного питання, чи зобов'язана держава-наступниця присвоїти своє громадянство. Насправді, навіть проект статей Комісії міжнародного права ООН про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом держав лише передбачає, що відповідні держави повинні вживати «усіх належних заходів» для запобігання тому, щоб особи стали особами без громадянства внаслідок правонаступництва держав, але не розглядає конкретні питання, наприклад, ситуації кількох держав-наступниць, які (якщо не всі) зобов'язані уникати безгромадянства. Подібним чином, Конвенція ООН про скорочення безгромадянства розглядає лише питання позбавлення громадянства, але не розглядає утримання громадянства після правонаступництва, що обов'язково робить конвенцію незастосовною до держав-наступниць.

Анотація

Стаття присвячена розгляду проблеми громадянства населення, порушеного правонаступництвом держав. Вже починаючи з кінця XIX століття це питання отримало широкий розгляд у правовій доктрині, судовій практиці, закріплюється в національному законодавстві держав-наступниць.

Розглянуто Проект статей про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом, підготовлений у 1999 р. Комісією міжнародного права ООН. У преамбулі Проекту у вигляді презюмується, що хоча питання громадянства переважно регулюється внутрішнім правом, компетенція держав у цій сфері може здійснюватися лише в межах, встановлюваних міжнародним правом. У ключовій статті 1 Проекту викладається головний принцип, з якого випливають інші проекти 27 статей – визнання права на громадянство в конкретному контексті правонаступництва держав: «Будь-яка особа... має право на громадянство принаймні однієї з держав» [1].

Зазначається, що на міжнародних форумах все частіше висловлюється думка, що держави, залучені до правонаступництва, несуть позитивні зобов'язання надавати громадянство особам, які мають справжні дієві зв'язки з відповідною територією. Це право на фактичне громадянство, яке виникає в контексті правонаступництва держав, знаходить вираження в кількох останніх міжнародних документах, включаючи Європейську конвенцію про громадянство та Декларацію про наслідки правонаступництва держав для громадянства фізичних осіб.

Стосовно конкретного зобов'язання уникати безгромадянства, яке останнім часом було в центрі уваги дослідників прав людини, зазначається, що наразі жодні договори з прав людини не стосуються ані питання правонаступництва держав, ані більш конкретного питання, чи зобов'язана держава-наступниця присвоїти своє громадянство. Навіть проект статей Комісії міжнародного права ООН про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом держав лише передбачає, що відповідні держави повинні вживати «усіх належних заходів» для

запобігання тому, щоб особи стали особами без громадянства внаслідок правонаступництва держав.

Ключові слова: правонаступництво держав, громадянство фізичної особи, безгромадянство, апатрид, набуття громадянства.

Bekhruz H. N., Grushko M. V. Legal succession of states regarding the citizenship of natural persons

The article is devoted to the consideration of the problem of citizenship of the population, violated by the legal succession of states. Since the end of the 19th century, this issue has received wide consideration in legal doctrine, judicial practice, and is enshrined in the national legislation of the successor states.

The draft articles on the citizenship of natural persons in connection with legal succession, prepared in 1999 by the UN International Law Commission, were considered. In the preamble of the Project, it is assumed that although the issue of citizenship is mainly regulated by domestic law, the competence of states in this area can be exercised only within the limits established by international law. The key article 1 of the Project sets out the main principle from which other drafts of 27 articles follow - the recognition of the right to citizenship in the specific context of the succession of states: «Any person... has the right to the citizenship of at least one of the states.»

It is noted that the opinion is increasingly being expressed in international forums that states involved in legal succession have a positive obligation to grant citizenship to persons who have real and effective ties to the respective territory. This right to de facto citizenship, which arises in the context of State succession, finds expression in several recent international instruments, including the European Convention on Nationality and the Declaration on the Implications of State Succession for the Citizenship of Individuals.

With regard to the specific obligation to avoid statelessness, which has recently been the focus of human rights researchers, it is noted that currently no human rights treaties address either the issue of state succession or the more specific question of whether a successor state is obliged to assign its nationality. Even the UN International Law Commission's draft articles on the nationality of natural persons in relation to State succession only provide that the States concerned must take «all appropriate measures» to prevent individuals from becoming stateless as a result of State succession.

Key words: legal succession of states, citizenship of an individual, statelessness, acquisition of citizenship.

Список використаних джерел:

1. Draft Articles on Nationality of Natural Persons in Relation to the Succession of States. International Law Commission. UN Doc. A/54/10. Apr. 3, 1999. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_54_10.pdf.
2. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23.08.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
3. Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів від 08.04.1978 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U?an=489>.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.04.1945 року URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
5. Convention on Certain Questions relating to the Conflict of Nationality Laws from 12 April 1930. The Hague. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20179/v179.pdf>.

6. Proposed amendments to the naturalization provision of the constitution of Costa Rica. Advisory opinion OC-4/84 of January 19, 1984. Inter-American court of human rights. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_04_ing.pdf.
7. Advisory Opinion No. 4. Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco, 4. Permanent Court of International Justice. 7 February 1923. URL: <https://www.refworld.org/cases,PCIJ,44e5c9fc4.html>.
8. Mikulka Vclav. First Report on State Succession and Its Impact on the Nationality of Natural and Legal Persons, International Law Commission, Forty-seventh Session. U.N. Doc. A/CN.4/467. 1995. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/b37d1b/pdf/>.
9. Ian Brownlie. The Relations of Nationality in Public International Law. *39 British Year Book of International Law*. 1963. P. 284–364.
10. Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серпня 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240#Text.
11. Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text.
12. Sarvarian Arman. Codifying the Law of State Succession: A Futile Endeavour? *European Journal of International Law*. Vol.27(3). 2016. P.789-812.
13. The European Convention on Nationality of 1997. URL: <https://rm.coe.int/168007f2c8>.
14. Pronto Arnold, Wood Michael. The International Law Commission 1999–2009. Volume IV: Treaties, Final Draft Articles, and Other Materials. 2010. 890 p.
15. Nottebohm case (Liechtenstein v. Guatemala). Judgment of 6 April 1955. I.C.J. Reports 1955. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/18/12321.pdf>.

УДК 341.9:340.137(4+477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.37>

М. Р. Аракелян

*д.ю.н., професор, перший проректор,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-3797-5405*

Ю. Ю. Акіменко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID 0000-0002-7238-8273*

О. О. Белогубова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID 0000-0002-2948-1907*

ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО ПРОЦЕСУ УНІФІКАЦІЇ АКТИВ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА В ЄС

Постановка проблеми. Набуття статусу країни-кандидата на вступ у ЄС актуалізує для України необхідність глибокого дослідження системи активів міжнародного приватного права створених Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права. Транснаціональне співробітництво під впливом глобалізації та взаємозв'язку економічних систем вимагає швидшого реагування правових систем, зокрема України, і передбачуваності правових результатів, що виявляються в судових рішеннях. Важливим кроком інтеграції України до європейського та світового правового простору є уніфікація норм спільного європейського права – ратифікація Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (Гаазька конвенція про судові рішення 2019 р. / Hague Judgments Convention 2019). Ефективність застосування Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. є одним з факторів, що забезпечує визначеність та передбачуваність

для учасників у транснаціональних цивільних чи комерційних відносин та впливає на формування інвестиційного клімату у державі та сприятливість умов для залучення іноземних інвестицій.

Стан дослідження. Сфера міжнародного приватного права стала предметом дослідження багатьох іноземних та вітчизняних вчених, серед яких необхідно відмітити роботи Ю.В. Білоусова, А.С. Довгєрта, Т.С. Кисельової, В.М. Коссака, О.Д. Крупчан, Л.А. Лунца, І.Г. Побірченко, В.В. Попко, Ю.Д. Притики, Г.С. Фединак, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси. Г.А. Цірата.

Мета цієї статті полягає у дослідженні шляхів впровадження норм Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. у чинне законодавство України, яке регулює систему розгляду спорів в міжнародному арбітражі в цілому, та на підставі цього визначити основні характеристики цього документу, які вплинуть на правову систему України.

Виклад основного матеріалу. На міжнародному рівні питання функціонування міжнародного арбітражу регулюється, зокрема, такими нормативними актами як: Конвенція про виконання іноземних арбітражних рішень від 1958 року (далі – Нью-Йоркська конвенція) [1] та Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж від 1961 року (далі – Європейська конвенція) [2]. До вищенаведених міжнародно-правових актів Україна доєдналась у 1960 р. [3] та 1963 р. [4] відповідно на підставі указів президії Верховної Ради Української РСР.

Нью-Йоркська конвенція та Європейська конвенція були розроблені Економічною та соціальною радою ООН та набули найбільшого поширення серед країн. Так, Нью-Йоркську конвенцію ратифікувало 156 країн, а Європейську конвенцію ратифікувало 55 країн, що робить ці два акти найвпливовішими у сфері визнання та виконання іноземних судових рішень у функціонуванні зовнішньоторговельного арбітражу.

Відповідно до п. 1 ст. I Нью-Йоркської конвенції вона застосовується щодо визнання та виконання арбітражних рішень, сторонами в яких можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. При цьому рішення має бути або винесено на території іншої держави, ніж держава, де порушене клопотання про виконання таких рішень, або рішення не вважається внутрішнім в тій державі, де порушується клопотання про їх визнання і виконання [1]. А сферою застосування Європейської конвенції відповідно до ст. I виступають арбітражні угоди між фізичними та юридичними особами, які укладені для вирішення спорів, що виникли під час виконання операцій із зовнішньоекономічної торгівлі, а також самі арбітражні процеси, які ґрунтуються на цих угодах [2]. Таким чином, у світі існує два нормативних акти глобального та регіонального рівня, які створюють необхідне мінімальне підґрунтя для визнання й виконання відповідною державою арбітражних рішень, ухвалених на території іншої держави.

Гаазька конвенція про судові рішення 2019 р., в свою чергу, є кульмінацією багаторічних переговорів в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Процес обговорень розпочався ще у 1992 році у пошуках глобального підходу до юрисдикції та визнання судових рішень. Слід відмітити, що Гаазька конференція з міжнародного приватного права є однією з найстаріших діючих міжурядових організацій, чією метою є створення багатосторонніх договорів або конвенцій, які спрямовані перш за все на полегшення життя суб'єктів приватного та торгового права у транскордонних відносинах. З настанням етапу активної економічної інтеграції на європейському континенті стало очевидним, що незважаючи на успішність існування наднаціонального об'єднання держав – ЄС, його країни-члени та країни, які не планують набувати членства в ЄС, проте перебувають у тісних економічних та торговельних відносинах, потребують іншої платформи для процесу уніфікації приватного права. Можливість існування єдиного цивільного кодексу для ЄС з виходом Великобританії знов є актуальною, але через кризові явища в економіці спричинені пандемією та повномасштабним збройним конфліктом між Україною та РФ, цей проект відкладається. На противагу цьому набувають широкого поширення сімейні та спадкові правовідносини з іноземним елементом та збільшується кількість правовідносин у цивільних та комерційних справах, які потребують визначеності та впорядкування шляхом визнання чи виконання іноземного судового рішення. Україна також заінтересована захистити свої резидентів у сфері сімейних та спадкових правовідносин, а окрім цього виступити надійним партнером для суб'єктів права, які мають різну юрисдикційну належність, та багатоманітність її форм у сфері економічних та торговельних правовідносин. Водночас, мова йде не про внесення змін до деяких нормативних актів України, а про структурний перегляд механізму правового регулювання цілих

галузей чи усієї системи права, підвищення значення та застосування принципів права та переосмислення правової системи України.

Основою для складного процесу перегляду та переосмислення правової системи України зараз виступає Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. (Угода про асоціацію). [5] Відповідно до ст. 24 Угоди про асоціацію Сторони домовилися розвивати подальше судове співробітництво між Україною та Європейським Союзом у цивільних справах на основі відповідних багатосторонніх правових документів, зокрема конвенцій Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сферах міжнародного правового співробітництва, судового процесу, а також захисту дітей.

Отже, Україна підписала та ратифікувала Конвенцію про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (Гаазька конвенція про судові рішення 2019 р.) [6]. Цю Конвенцію також підписали ще 28 країн, включаючи Сполучені Штати Америки та всі країни-члени ЄС за винятком Данії, що робить цей міжнародно-правовий акт – універсальним багатостороннім документом, що закріплює для держав, які стануть її Сторонами, загальні правила, за яких гарантується взаємне визнання і виконання судових рішень у цивільних або комерційних справах.

Можна стверджувати, що цією ратифікацією Україна змінила свій підхід у врегулювання міжнародних відносин у сфері приватного права: раніше основним інструментом були двосторонні договори, які містили норми щодо правових відносин і міжнародної правової допомоги у цивільних справах, а тепер це участь в міжнародній міжурядовій організації, де розробляються спільні норми міжнародного приватного права з метою координації відносин між різними системами приватного права у ситуаціях конфліктів законів. Більше

того, наявні двосторонні існуючі угоди між Україною та країнами-підписантами Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. не є перешкодою для ефективного застосування останньої, оскільки мають лише інструменти, які доповнюють вже існуючі угоди.

У ч. 1 ст. 1 Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. визначається, що вона застосовується до визнання та виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах, за винятком справ, пов'язаних зі стягненням податків, митних та адміністративних справ. Ч. 1 ст. 2 Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. розширює це застереження та містить вичерпний перелік справ, до яких вона не може застосовуватися, а саме: «статус та правоздатність фізичних осіб; аліментні зобов'язання; інші питання сімейного права, в тому числі режими власності подружжя, а також інші права та зобов'язання, пов'язані зі шлюбом або подібними відносинами; заповіти та спадкування; неплатоспроможність, врегулювання заборгованості та оздоровлення фінансових інститутів, а також подібні питання; перевезення пасажирів і вантажів; транскордонне забруднення моря, забруднення моря за межами національної юрисдикції, забруднення моря із суден, обмеження відповідальності за морськими вимогами, а також загальна аварія; відповідальність за ядерну шкоду; дійсність, недійсність або припинення юридичних осіб, об'єднань фізичних або юридичних осіб, а також дійсність рішень їхніх органів; дійсність записів у державних реєстрах; наклеп; недоторканність приватного життя; інтелектуальна власність; діяльність збройних сил, у тому числі дії службових осіб у межах виконання офіційних повноважень; правоохоронна діяльність, у тому числі дії співробітників правоохоронних органів у межах виконання офіційних повноважень; антимонопольні питання (конкурентія), за винятком випадків, коли судові рішення засноване на поведінці, яке являє собою угоду, що обмежує конкуренцію, або практику узгоджених дій фактичних чи потен-

ційних конкурентів щодо фіксації цін, подачі недобросовісних заявок на участь у торгах, встановлення обмежень або квот, розподіл ринків за допомогою розподілу споживачів, постачальників, територій або сфер торгівлі, якщо при цьому така діяльність та її наслідки відбулися в державі, суд якої виніс рішення; реструктуризація суверенного боргу за допомогою односторонніх державних заходів». [6] Крім того, ст. 2 Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. виключає арбітражні та інші альтернативні рішення щодо вирішення спорів зі сфери застосування. Дуже важливим аспектом Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. є те, що конвенція застосовується до цивільних і господарських судових рішень, в яких однією зі сторін є держава, уряд, державна установа або особа, яка діє від імені держави, але за винятком аспектів щодо імунітету та привілеїв держав і міжнародних організацій. [6]

Основну мету Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. можна визначити як є спрощення обігу судових рішень, прийнятих у окремих цивільних та комерційних справах, та створення ефективного механізму транскордонного виконання судових рішень. Під час підготовки тексту Гаазької конвенції також зазначалося, що документ спрямований на сприяння міжнародній торгівлі та інвестиціям за допомогою: можливості визнання та виконання рішень на території будь-якої з Договірних Держав;

зниження необхідності дублюючих розглядів у двох та більше державах; скорочення витрат та строків; збільшення передбачуваності законодавства у сфері визнання та виконання іноземних рішень: сторони зможуть з більшою ймовірністю оцінювати обставини, за яких рішення можуть мати силу в інших державах; забезпечення для позивачів можливості вибору місця ініціювання розгляду, беручи до уваги здатність виконати рішення в інших державах та необхідність забезпечення справедливості стосовно відповідачів.

Варто зауважити, що ч. 2 ст. 4 Гаазької

конвенції про судові рішення 2019 р. визначає, що жодного перегляду судового рішення по суті у запитуваній Державі не допускається. Таким чином, можна стверджувати про довіру до судової системи України з боку інших країн та впевненість у її незалежності та стабільності, адже не тільки на Україні покладається обов'язок визнати та виконати іноземне судове рішення, а й будь-яке судове рішення з України отримає той самий рівень визнання, що мають і локальні суди. Слід не забувати, що будь-який такий документ має містити виключення з цього правила. Відповідно до ст. 7 Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. «інша Договірна держава може відмовити у визнанні та виконанні лише на обмеженій кількості підстав для відмови, викладених у Конвенції». Такими підставами відповідно до Конвенції є якщо позов не був вручений позивачу; якщо позов був вручений відповідачу у запитуваній Державі у спосіб, що є несумісним з основоположними принципами запитуваної Держави; якщо судове рішення було отримане внаслідок обману, визнання або виконання було б очевидно несумісним з публічним порядком запитуваної Держави; якщо провадження в суді ухвалення суперечило угоді або визначенню у документі про створення трасту; якщо судові рішення є несумісним з судовим рішенням, ухваленим судом запитуваної Держави у спорі між тими самими сторонами; якщо судові рішення є несумісним з судовим рішенням, ухваленим раніше судом іншої Держави між тими самими сторонами з того самого предмету. Саме через таку підставу, як «визнання або виконання було б очевидно несумісним з публічним порядком запитуваної Держави» зараз наявні дискусії. Професор О.Д. Крупчан зазначає, що «іноземне арбітражне рішення, що є результатом національних, ідеологічних, моральних, духовних, економічних, політичних та соціальних особливостей конкретного суспільства, не може враховувати відповідний ідеологічний, соціальний, культурний, економічний та моральний базис, на якому

побудовано правову систему іншої держави». На нашу думку слушним є також думка д.ю.н. О.О. Кота, що на сьогодні відсутня нагальна необхідність визначення на законодавчому рівні поняття публічного порядку, оскільки це значно звузить це фундаментальне поняття, на противагу цьому суд не позбавлений можливості самостійно аналізувати цю категорію та чи необхідно на цій підставі відмовляти у визнанні іноземного судового рішення.

Слід також додати, що участь України та її підтримка з боку ЄС на цьому шляху, на нашу думку, є ознакою (або підтвердженням) майбутніх орієнтирів спільноти щодо введення в дію цієї Конвенції, тобто ЄС має на меті створення уніфікованого набору основних правил щодо визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах нового покоління, щоб сприяти ефективному визнанню та виконанню таких судових рішень.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що процеси адаптації національного законодавства України до універсальних та регіональних стандартів є об'єктивно необхідними з точки зору як про-

гресу національної правової системи в цілому, так і виконання взятих на себе зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію зокрема.

Гаазька конвенція про судові рішення 2019 р. як уніфікований набір основних правил може забезпечити більшу передбачуваність і визначеність щодо глобального обігу іноземних судових рішень, на відміну від поточної ситуації, коли сторони стикаються з труднощами через розпорошену правову базу для визнання та виконання судових рішень у міжнародному контексті. Конвенція забезпечує юридичну визначеність і передбачуваність сторонам, залученим у транскордонні операції, забезпечуючи ясність щодо того, чи буде та в якому обсязі судові рішення визнаватися та виконуватись у іншій юрисдикції. Забезпечуючи визнання та виконання іноземних судових рішень, Гаазька конвенція про судові рішення 2019 р. розширює доступ до правосуддя шляхом скорочення юридичних термінів, витрат і ризиків у транскордонних обставинах. Конвенція загалом зміцнює позитивне національне та міжнародне середовище для багатосторонньої торгівлі, інвестицій та мобільності.

Анотація

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу нормативних актів, які регулюють порядок вирішення спорів міжнародним арбітражем. У статті розглянуто сфери застосування основних конвенцій із вирішення спорів міжнародним арбітражем, зокрема Конвенції про виконання іноземних арбітражних рішень від 1958 року, Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж від 1961 року, Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р., Конвенції про угоди про вибір суду 2005 р.

Так, у статті розкриті передумови розробки та затвердження Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р., проаналізовані окремі її положення, визначено юрисдикцію та виключення з неї, проаналізовано підстави для невизнання або невиконання іноземного судового рішення, а також констатовано відсутність потреби у додатковому визначенні поняття «публічного порядку». За результатами проведеного дослідження автором зроблено такі висновки: наразі на міжнародному рівні існують декілька актів універсальної та локальної дії, що регулюють правовідносини, які виникають у зв'язку з арбітражним розглядом; доведено, що Нью-Йоркська і Європейська конвенції, хоча і регулюють дещо різні сфери правовідносин, все ж таки мають схожі предмети регулювання з певними відмінностями в самому регулюванні; зумовлено необхідність існування локальних конвенцій за наявності універсальних, а саме Гаазької конвенції про судові рішення 2019 р. та Конвенції про угоди про вибір суду 2005 р. в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права.

Ключові слова: Гаазька конференція з міжнародного приватного права, міжнародне приватне право, колізійні норми, Гаазька конвенція про судові рішення 2019 р.

Arakelian M. R., Akimenko Yu. Yu., Bielohubova O. O. Accession of Ukraine to the process of unification of international private law acts in the EU

This article is devoted to a comparative legal analysis of normative acts that regulate the procedure for resolving disputes by international arbitration. The article examines the scope of the main conventions on the resolution of disputes by international arbitration, in particular the Convention on the Enforcement of Foreign Arbitral Awards of 1958, the European Convention on Foreign Trade Arbitration of 1961, The Hague Convention on Judgments of 2019, the Convention on Choice of Court Agreements of 2005.

The article reveals the prerequisites for the development and approval of the 2019 Hague Convention on Judgments, analyzes its individual provisions, defines jurisdiction and exclusion from it, analyzes the grounds for non-recognition or non-enforcement of a foreign judgment, and also states that there is no need for an additional definition of the concept of “public order”. Based on the results of the conducted research, the author made the following conclusions: currently, at the international level, there are several acts of universal and local effect that regulate legal relations that arise in connection with arbitration proceedings; it is proved that the New York and European Conventions, although they regulate somewhat different spheres of legal relations, nevertheless have similar subjects of regulation with certain differences in the regulation itself; the necessity of the existence of local conventions in the presence of universal ones, namely the Hague Convention on Judicial Decisions of 2019 and the Convention on Choice of Court Agreements of 2005 within the framework of the Hague Conference on Private International Law.

Key words: Hague Conference on Private International Law, private international law, EU law, Hague Convention on Judgments of 2019.

Список використаних джерел:

1. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, New York, 1958. URL: www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/NYConvention.html.
2. European Convention on International Commercial Arbitration, 1963. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_069
3. Указ президії Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Конвенції про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень» // Відомості Верховної Ради. – 1960. – № 31. – Ст. 368.
4. Указ президії Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж» // Відомості Верховної Ради. – 1963. – № 8. – Ст. 171.
5. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» // *Відомості Верховної Ради України*. – 2014. – № 40. – Ст. 2021.
6. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах» від 1 липня 2022 року № 2342-IX // Офіційний вісник України. – 2022. – № 58. – Ст. 32.
7. Крупчан О.Д. Публічно-правове та приватноправове регулювання підприємництва в Україні // *Адміністративне право*. – 2014. – № 3. – С. 150-157
8. Кот О.О. Суперечність арбітражного рішення публічному порядку України як підстава для відмови у наданні дозволу на його виконання. Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: 60-річна історія успіху. Збірник доповідей і статей до V Міжнародних арбітражних читань пам'яті академіка І. Г. Побірченка. 2019. – С. 82-87.
9. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про угоди про вибір суду» від 15 червня 2021 року № 1544-IX // Офіційний вісник України. – 2021. – № 54. – Ст. 18.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.38>

В. В. Вайда

*аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НАЦІОНАЛЬНА ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЛІСАХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У контексті сучасної євроінтеграції України, адміністративної реформи, подолання екологічних проблем в сучасній Україні, реформування лісового законодавства, потреби збереження лісів, важливе значення має дослідження питання національної інституційної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Дослідження національної інституційної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України, сприятиме пошуку оптимальних рішень для удосконалення сучасного адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України, а також удосконаленню правозастосовної практики уповноважених суб'єктів в цій сфері.

Стан дослідження. Дана проблематика є актуальною і вона є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: Л. Брославського, О. Волкова, О. Сурілової й Н. Хлуденєвої.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в тому, щоби охарактеризувати національну інституційну систему адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Виклад матеріалу дослідження. Проблема сталого господарювання у лісах України є однією з найбільших екологічних проблем, належне вирішення котрої, є запорукою збереження лісових екосистем, флори і фауни,

водних ресурсів, ведення ефективного лісового господарства, сприяння розвитку рекреації, туризму, охорони довкілля, здійснення мисливського господарства, доступу громадян до якісної питної води.

Національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України – це взаємоузгоджена сукупність уповноважених суб'єктів, котрі діють на основі внутрішньодержавного права України, та їхня діяльність щодо забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України включає уповноважених суб'єктів, котрі діють на основі внутрішньодержавного права України, та їхню діяльність щодо забезпечення сталого господарювання у лісах України. До них належать такі уповноважені суб'єкти:

1. Верховна Рада України, зокрема, ухвалює закони із питань забезпечення сталого господарювання у лісах України, а також ратифікує міжнародні договори України.

Відповідно до ст. 26 Лісового кодексу України [1] визначено повноваження Верховної Ради України у сфері лісових відносин. Зокрема, Верховна Рада України у сфері лісових відносин: визначає засади державної політики у сфері лісових відносин; затверджує загальнодержавні програми із охорони, захисту, використання й відтворення лісів;

приймає закони щодо регулювання відносин у цій сфері; вирішує інші питання в сфері лісових відносин у відповідності до Конституції України.

2. Президент України. Важливе значення для розбудови ефективної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України мають нормативно-правові акти Президента України у сфері довкілля, зокрема: Указ Президента «Про Положення про Державну екологічну інспекцію України» від 13.04.2011 р. № 454/2011, Розпорядження Президента України «Про делегацію України для участі в 10-й Конференції Сторін Віденської конвенції про охорону озонного шару і 26-й Нараді Сторін Монреальського протоколу про речовини, які руйнують озонний шар» [2] від 14 листопада 2014 року № 1242/2014-рп.

3. Кабінет Міністрів України. Важливе значення для адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України мають нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України у сфері довкілля, зокрема: Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України» від 25 червня 2020 року № 614, Постанова КМУ «Про затвердження Правил заготівлі живиці в лісах України» від 8 лютого 1996 року № 185.

Згідно зі ст. 27 Лісового кодексу України у сфері лісових відносин визначено повноваження Уряду у сфері лісових відносин, зокрема, він:

- забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм із охорони, захисту, використання й відтворення лісів;
- спрямовує й координує діяльність органів виконавчої влади з питань організації охорони, захисту, використання й відтворення лісів;
- забезпечує реалізацію державної політики в сфері лісових відносин;
- передає у власність і надає в постійне користування для не лісгосподарських

потреб земельні лісові ділянки, які перебувають в державній власності;

- затверджує державні програми із охорони, захисту, використання й відтворення лісів;
- приймає рішення про обмеження або ж тимчасове припинення діяльності підприємств, установ й організацій в разі порушення ними природоохоронного й лісового законодавства;
- вирішує й інші питання в сфері лісових відносин відповідно до чинного законодавства.

Уряд змушений реагувати і на поточні проблеми пов'язані із війною, зокрема під час засідання 25 листопада 2022 року Уряд ухвалив рішення про заборону експорту паливної деревини. Це рішення сприятиме накопиченню її в Україні. Адже у багатьох громадах, особливо у прифронтових, деревина нині основний ресурс для опалення. Атаки росії на енергосистему України лише посилюють її стратегічне значення [3].

3. Суди України, у тому числі, Конституційний Суд України, які вправі відповідні приймати рішення забезпечення сталого господарювання у лісах України. Суди діють в Україні на основі Конституції України [4], Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року [5], інших законів України.

Рішення судів України у справах стосовно забезпечення сталого господарювання у лісах України іноді є суперечливими і неоднозначними. Наприклад, в справі щодо побудови на полонині Боржави вітроелектростанції. Зокрема, Закарпатський окружний адміністративний суд відмовив 24 січня 2020 року в задоволенні позову ГО «Міжнародний інститут людини й глобалістики «Ноосфера» до ДАБІ України, третя особа, яка самостійних вимог не заявляє щодо предмету спору – ТОВ «Атлас Воловець Енерджи» про визнання протиправними дій і анулювання дозволу [6], недовірившись на спротив активній громадськості й численні порушення законодавства у процесі оформлення й видачі відповідних документів.

Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на основі Конституції Укра-

їни й Закону «Про Конституційний Суд України» [7] від 13 липня 2017 р. Важливе значення у практичній діяльності уповноважених суб'єктів у сфері адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України мають Рішення Конституційного Суду України із питань захисту довкілля і екологічних прав людини.

4. Прокуратура України, яка здійснює практичну діяльність, зокрема, щодо розслідування злочинів екоциду. Вона діє на основі Закону України «Про прокуратуру» [8] від 14 жовтня 2014 року.

Зокрема, Прокурори Херсонської обласної прокуратури процесуальне керівництво здійснюють в кримінальному провадженні за фактом екоциду (ст. 441 КК України) у Херсонській області. За даними слідства, в березні 2022 року внаслідок масового обстрілу російською армією населених пунктів Херсонщини, залишилася без електропостачання одна із найбільших та найсучасніших місцевих птахофабрик – Чорнобаївська птахофабрика агрохолдингу «Авангард», яка знаходиться у селищі Східне [9].

Через окупацію підприємство можливо-сті не мало годувати птахів і підтримувати санітарний режим, в результаті чого загинула переважна більшість курей. До початку повномасштабного вторгнення це підприємство мало понад 4 млн. птахів. Враховуючи, що внаслідок дій агресора відбутися могло бактеріальне зараження значної території Херсонщини, правоохоронці провели слідчі дії на підприємстві. В ході огляду на території птахофабрики було виявлено місце захоронення загиблої птиці – котлован глибиною близько 3 метрів і площею 1880 кв.м., виявлено, що частина загиблих курей перебуває в пташниках. Під час огляду зразки відібрано для з'ясування впливу цієї події на довкілля. Досудове розслідування ще триває [10].

5. Центральні та місцеві органи виконавчої влади, котрі мають низку повноважень щодо забезпечення сталого господарювання у лісах України. Основний з них – це Міністерство

захисту довкілля і природних ресурсів України (далі – Міндовкілля). Воно має широкий ряд повноважень, зокрема, Міндовкілля погоджує рішення про встановлення лімітів використання лісових ресурсів під час побічних лісових користувань і лісових ресурсів під час заготівлі другорядних лісових матеріалів; переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель в цілях, пов'язаних із веденням лісового господарства; вирубування дерев й чагарників; встановлення максимальних норм щодо безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, ягід, квітів, горіхів та грибів; затверджує нормативи щодо спеціального використання природних рослинних ресурсів і розрахункові лісосіки заготівлі деревини, погоджує матеріали лісоупорядкування; здійснює погодження щодо поділу лісів на категорії й виділення особливо цінних захисних лісових ділянок.

Міндовкілля у сфері лісового господарства розробляє проекти нормативно-правових актів і видає нормативно-правові акти з наступних питань:

- ведення лісовпорядкування;
 - визначення пріоритетних напрямів і стратегії розвитку у сфері лісових відносин;
 - розроблення й організації виконання державних цільових, галузевих й інших програм охорони, захисту, використання й відтворення лісів;
 - організації та проведення лісової сертифікації;
 - умов ведення лісового господарства, якісних й кількісних показників оцінки діяльності у цій сфері;
 - ведення Державного лісового кадастру та обліку лісів;
 - визначення протипожежних й інших заходів, спрямованих на збереження, охорону й захист лісів, вимог щодо складання планів цих заходів;
 - видачі сертифікатів про походження лісоматеріалів і виготовлених із них пиломатеріалів.
- Міндовкілля визначає також пріоритетні напрями і стратегії розвитку у сфері лісових

відносин, розробляє й організовує виконання державних цільових, галузевих й інших програм охорони, захисту, використання й відтворення лісів бере участь у розробці загальнодержавних, державних й регіональних (місцевих) програм із охорони, захисту, використання й відтворення лісів; визначає зону авіаційної охорони й захисту лісів.

Міндовкілля України затвердило Порядок ведення лісовпорядкування своїм Наказом 15 листопада 2021 року № 749 [11] з метою забезпечення сталого господарювання у лісах України. Цей Порядок визначає єдину систему і умови організації й проведення лісовпорядкування.

Об'єктом лісовпорядкування є всі лісові ділянки та нелісові землі, які надані у користування або власність у встановленому порядку і використовуються для потреб лісового господарства, у тому числі і полезахисні лісові смуги, які розташовані на землях сільськогосподарського призначення, надані в постійне користування державним або ж комунальним спеціалізованим підприємствам чи в оренду фізичним і юридичним особам.

Отже, Міндовкілля України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту довкілля. Міндовкілля України відіграє важливу роль в сфері адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Важливе значення у сфері адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України також має Державне агентство лісових ресурсів України (надалі – Держлісагентство). Згідно відповідного Положення про Державне агентство лісових ресурсів України [12], затвердженого Постановою КМУ від 8 жовтня 2014 року № 521. Держлісагентство – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Урядом України через Міністра захисту довкілля і природних ресурсів й який реалізує державну політику

в сфері лісового й мисливського господарства. Основні завдання Держлісагентства: реалізація державної політики в сфері лісового й мисливського господарства; внесення на розгляд Міністру захисту довкілля й природних ресурсів пропозицій стосовно забезпечення формування державної політики в сфері лісового й мисливського господарства. За 2022 рік у рамках програми Президента «Зелена країна» лісівники ще 182 мільйонів дерев [13].

Важливе значення у цій сфері має також Державна екологічна інспекція України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність котрого спрямовується й координується Урядом через Міністра екології й природних ресурсів України. Основні завдання Державної екологічної інспекції України (надалі – Держекоінспекція України):

- внесення Міністрові екології і природних ресурсів України пропозицій стосовно формування державної політики зі здійснення державного нагляду у сфері охорони довкілля, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів;

- реалізація державної політики зі здійснення державного нагляду за додержанням вимог законодавства в сфері охорони довкілля, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів; додержанням режиму територій й об'єктів природно-заповідного фонду; за екологічною й радіаційною безпекою під час імпорту, експорту і транзиту вантажів й транспортних засобів; біологічною й генетичною безпекою щодо біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі; поводження із відходами, окрім радіоактивних, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами й агрохімікатами.

Держекоінспекція України взяла участь в Міжрегіональному навчально-практичному форумі «Ліси України: євроінтеграція, війна,

зміни клімату й сучасні реформи», котрий відбувся 21-22 лютого 2023 року у м. Києві. Цей Форум було організовано Програмою розвитку ООН в Україні. На цьому Форумі Д.Заруба розповів про діяльність й плани Держекоінспекції щодо фіксації пошкоджень лісів України під час військових дій [14].

Отже, Держекоінспекція України має важливе значення в адміністративно-правовому механізмі забезпечення сталого господарювання у лісах України.

7. Органи місцевого самоврядування, зокрема, районні та обласні ради, сільські, селищні й міські ради.

Органи місцевого самоврядування участь активну беруть в захисті лісів Карпат, зокрема, в рамках ініціативи «Врятуй Боржаву». Комітет Бернської конвенції владі України рекомендував призупинити проект ВЕС на Полонині Боржаві. А 5 лютого 2020 р., Керецьківська ОТГ, на території якої планується, зокрема, цей скандальний проект, звернулася до ДАБІ з проханням анулювати відповідні дозволи на будівництво вітрових електростанцій на Полонині Боржаві, а 4 березня 2020 року – до керівництва Закарпатської області через прокуратуру з проханням оскаржити усі видані дозвільні документи [15].

8. Адвокатура. Адвокати та їх об'єднання можуть надавати правову допомогу клієнтам у сфері забезпечення сталого господарювання у лісах України, а також надавати клієнтам й інші види правової допомоги із метою належного забезпечення захисту лісів, усунення порушень лісового законодавства, відшкодування заподіяної шкоди лісам України, а також забезпечення сталого господарювання у лісах України.

9. Засоби масової інформації, в тому числі і електронні ресурси: веб-сайти, тематичні групи і сторінки в соціальних мережах і месенджерах.

Засоби масової інформації (надалі – ЗМІ) діють в Україні на основі: Закону «Про інформацію» [16] від 2 жовтня 1992 р., Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу)

в Україні» [17] від 16 листопада 1992 р., Закону України «Про телекомунікації» [18] від 18 листопада 2003 року.

З-поміж ЗМІ важливе значення у сфері забезпечення сталого господарювання у лісах України мають сучасні Інтернет ЗМІ, які дають змогу невідкладно оприлюднювати факти про екологічні правопорушення, з метою відповідного реагування на них уповноважених суб'єктів.

10. Неурядові організації, зокрема: екологічні та правозахисні громадські об'єднання, політичні партії, благодійні організації, релігійні організації й інші, що здійснюють практичну діяльність забезпечення сталого господарювання у лісах України, а також здійснюють його моніторинг.

Серед неурядових організацій вагомі здобутки в захисті лісів має Всеукраїнська громадська організація «Товариство лісівників України», що є неприбутковою громадською організацією, котра має всеукраїнський статус. Головними завданнями якої є: привернення уваги і суспільства й органів влади до проблем захисту та збереження лісів України, розробка й реалізація національної лісової політики; сприяння формуванню екологічної свідомості громадян шляхом популяризації знань про ліси, внесення пропозицій до органів влади із питань вдосконалення лісового законодавства, підтримка цікавих лісівничих ініціатив; просвітницька й профорієнтаційна робота серед молоді, одним з напрямків якої є діяльність шкільних лісництв, котрі утворені у більшості лісгоспів України [19].

Лісівники стали одними із перших, хто бачив наступ ворога. Для того, щоби зупинити окупантів, всіма можливими способами діяли. З першого дня війни мобілізована була вся галузь. Вона забезпечила переміщення тисяч людей зі Сходу на Захід України, де вони отримували прихисток, зокрема, і в лісгоспах і лісництвах. Із заходу на схід тоннами перевозили гуманітарні вантажі. Кожен сьомий лісівник захищає нині Україну зі зброєю в руках.

Страшні лісові пожежі охоплювали усі прифронтові території. Постійні вибухи і обстріли знущують буквально все. Точних даних із окупованих територій поки що не маємо, але загальна площа великих пожеж, у порівнянні із 2021 роком, збільшилася майже у 2500 разів. Зараз під окупацією залишається біля 700 тис. га лісів, включаючи і ліси Криму. В якому стані цей ліс, складно нині уявити [20]. Не кожна європейська країна має таку кількість лісу, котру росіяни вже знищили в Україні [21].

Отже, неурядові організації, у першу чергу екологічні й правозахисні громадські об'єднання, відіграють важливу роль у забезпеченні сталого господарювання у лісах України.

11. Юридичні і фізичні особи. Зокрема, згідно ст. 12 Лісового кодексу України громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або ж за плату набувати у власність в складі угідь селянських, фермерських й інших господарств замкнені земельні лісові ділянки площею загальною до 5 гектарів. Така площа може бути збільшена у разі успадкування лісів згідно з законом.

Громадяни і юридичні особи можуть набувати у власність земельні ділянки для лісорозведення, а також можуть мати у власності ліси, які створені шляхом лісорозведення на набутих ними у власність в встановленому законом порядку земельних ділянках, і самозалісені ділянки на набутих у власність земельних ділянках. Ліси, які створені на земельних ділянках громадянами й юридичними особами, що належать їм на праві власності, перебувають в приватній власності цих громадян й юридичних осіб. Право приватної власності на ліси громадян і юри-

дичних осіб України виникає із дня державної реєстрації права власності на відповідну земельну ділянку. Ліси, які отримані в спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства чи іноземними юридичними особами, підлягають протягом одного року відчуженню. Фізичні особи зобов'язані не заподіювати шкоду довкіллю, у тому числі і екосистемам лісів, вони повинні здійснювати раціональне лісокористування.

Висновки. Отже, на основі вищенаведеного, можемо зробити наступні висновки. Національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України – це взаємоузгоджена сукупність уповноважених суб'єктів, котрі діють на основі внутрішньодержавного права України, та їхня діяльність щодо забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Стале ведення лісового господарства вимагає постійного вдосконалення системи управління лісами, впровадження кращих світових практик лісокористування в Україні, а також удосконалення національної інституційної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Існують перспективи і подальших наукових досліджень в даному напрямку, зокрема, щодо: захисту лісів України, міжнародно-правового статусу лісів; транскордонного спіробітництва щодо лісів Карпат.

Отже, ми у даній статті охарактеризували проблематику національної інституційної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Анотація

У даній статті проаналізовано національну інституційну систему адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Зазначено, що проблема сталого господарювання у лісах України є однією з найбільших екологічних проблем, належне вирішення котрої, є запорукою збереження лісових екосистем, флори і фауни, водних ресурсів, ведення ефективного лісового господарства, сприяння роз-

витку рекреації, туризму, охорони довкілля, здійснення мисливського господарства, доступу громадян до якісної питної води.

Вказано, що національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України – це взаємоузгоджена сукупність уповноважених суб'єктів, котрі діють на основі внутрішньодержавного права України, та їхня діяльність щодо забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Відзначається, що національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України включає уповноважених суб'єктів, котрі діють на основі внутрішньодержавного права України, та їхню діяльність щодо забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Вказано, що Міндовкілля України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту довкілля. Міндовкілля України відіграє важливу роль в сфері адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Наголошено, що лісівники стали одними із перших, хто бачив наступ ворога. Для того, щоби зупинити окупантів, всіма можливими способами діяли. З першого дня війни мобілізована була вся галузь. Вона забезпечила переміщення тисяч людей зі Сходу на Захід України, де вони отримували прихисток, зокрема, і в лісгоспах і лісництвах. Із заходу на схід тоннами перевозили гуманітарні вантажі. Кожен сьомий лісівник захищає нині Україну зі зброєю в руках.

Зазначено, що стале ведення лісового господарства вимагає постійного вдосконалення управління лісами, застосування ефективних механізмів і впровадження кращих світових практик лісокористування в Україні.

Ключові слова: ліси України, сталий розвиток, стале господарювання, адміністративно-правовий механізм, національна інституційна система, національна інституційна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Vayda V. V. National institutional system of the administrative and legal mechanism for ensuring of the sustainable management in the forests of Ukraine

In this article the national institutional system of the administrative and legal mechanism for ensuring of the sustainable management in the forests of Ukraine is analyzed.

It is noted that the problem of sustainable management in the forests of Ukraine is one of the biggest environmental problems, the proper solution of which is a guarantee of the preservation of forest ecosystems, flora and fauna, water resources, conducting effective forestry, promoting the development of recreation, tourism, environmental protection, and hunting, citizens' access to high-quality drinking water.

It is indicated that the national institutional system of the administrative-legal mechanism for ensuring sustainable management in the forests of Ukraine is a mutually agreed set of authorized entities acting on the basis of the domestic law of Ukraine, and their activities to ensure sustainable management in the forests of Ukraine.

It is noted that the national institutional system of the administrative-legal mechanism for ensuring sustainable management in the forests of Ukraine includes authorized entities acting on the basis of the domestic law of Ukraine, and their activities to ensure sustainable management in the forests of Ukraine.

It is indicated that the Ministry of Environment of Ukraine is the main body in the system of central bodies of executive power in matters of ensuring the implementation of state policy in the field of environmental protection. The Ministry of Environment of Ukraine plays an important role in the field of the administrative and legal mechanism of ensuring sustainable management in the forests of Ukraine.

It is emphasized that the foresters were among the first to see the enemy's advance. In order to stop the invaders, they acted in all possible ways. From the first day of the war, the entire industry was mobilized. It ensured the movement of thousands of people from the East to the West of Ukraine, where they received shelter, in particular, in forestry farms and forestry. Tons of humanitarian goods were transported from west to east. Today, every seventh forester defends Ukraine with a weapon in hand.

It is noted that sustainable management of forestry requires constant improvement of forest management, the use of effective mechanisms and the implementation of the best world practices of forest use in Ukraine.

Key words: forests of Ukraine, sustainable development, sustainable management, administrative-legal mechanism, national institutional system, national institutional system of the administrative and legal mechanism for ensuring of the sustainable management in the forests of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 10.02.2023).
2. Про делегацію України для участі у 10-й Конференції Сторін Віденської конвенції про охорону озонного шару та 26-й Нараді Сторін Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озонний шар: Розпорядження Президента України від 14 листопада 2014 року № 1242/2014-рп. Офіційний вісник Президента України. 2014 р. № 43. Ст. 1978.
3. Уряд заборонив експорт паливної деревини. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/urjad-zaboroniv-eksport-palivnoji-derevini-premjer-ministr.html> (дата звернення: 10.02.2023).
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529.
6. Суд ухвалив рішення у справі щодо анулювання дозволу на виконання будівельних робіт будівництва вітрової електростанції на Полонині Боржава. URL: <https://court.gov.ua/archive/873349/> (дата звернення: 10.02.2023).
7. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
8. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
9. Вірлич Є. Прокуратура розслідує факт екоциду на Херсонщині: йдеться про масове знищення курей окупантами. URL: <https://kherson.rayon.in.ua/news/559064-prokuratura-rozslidue-fakt-ekotsidu-na-khersonshchini-ydetsya-pro-masove-znishchennya-kurey-okupantami> (дата звернення: 11.02.2023).
10. Масовий мор птахів на Херсонщині – прокуратура зафіксувала чергові наслідки збройної агресії РФ: Офіс Генерального прокурора. URL: https://t.me/pgov_ua/8047 (дата звернення: 11.02.2023).
11. Порядок ведення лісовпорядкування: затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 листопада 2021 року № 749. URL: <https://document.vobu.ua/doc/8778> (дата звернення: 10.02.2023).
12. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521. Офіційний вісник України. 2014 р. № 82. Ст. 2333.

13. Болоховець Ю. За цей рік у рамках програми Президента «Зелена країна» лісівники висадили ще близько 182 мільйонів деревних рослин. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/za-cei-rik-u-ramkakh-programi-prezidenta-zelena-krajina-lisivniki-visadili-shche-blizko-182-milioniv.html> (дата звернення: 12.02.2023).
14. Державна екологічна інспекція України взяла участь у Міжрегіональному навчально-практичному форумі «Ліси України: євроінтеграція, війна, зміни клімату та сучасні реформи», котрий відбувся 21 та 22 лютого. URL: <https://dei.gov.ua/post/2530> (дата звернення: 12.02.2023).
15. 12 березня в Ужгороді – суд у справі скасування «екологічного висновку» щодо будівництва ВЕС на Боржаві. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/200169-12-bereznia-v-Uzhhorodi-%E2%80%93-sud-u-spravi-skasuvannia-ekologichnoho-vysnovku-shchodo-budivnytstva-VES-na-Borzhavi> (дата звернення: 12.02.2023).
16. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
17. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 1. Ст. 1.
18. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.
19. Про Організацію: Товариство лісівників України. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/pro-organizaciju.html>
20. Болоховець Ю. Рік війни. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/rik-viini.html> (дата звернення: 14.02.2023).
21. Водяний А. Вплив війни на природу. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/vpliv-viini-na-prirodu-ne-kozhna-krajina-maje-stilki-lisu-skilki-znishchila-rosija-ministr.html> (дата звернення: 14.02.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.39>

Т. О. Коломоєць

*д.ю.н., професор,
Член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України,
декан юридичного факультету
Запорізький національний університет*

Д. С. Кремова

*PhD, викладач кафедри
конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет*

ВОДНІ РЕСУРСИ ЯК ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЧИ КОРЕКТНИМ Є ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ?

Вступ. Актуальність теми. Перегляд правих засад деліктного регулювання відносин, безпосередньо пов'язаних із використанням всього розмаїття природних ресурсів, серед яких своє місце посідають і водні ресурси, зумовлює потребу зосередження уваги вчених-юристів на проблематиці «якості» таких засад задля ефективності правозастосування у відповідній сфері відносин. З огляду на роль і важливість адміністративно-деліктного регулювання у всьому деліктному напрямку сучасної вітчизняної нормотворчості, актуалізації дискусій стосовно «коректного» суб'єкта адміністративних проступків, пов'язаних із використанням природних і зокрема водних ресурсів, формування релевантних за ресурсністю заходів реагування з боку держави на вчинення адміністративних правопорушень, вдосконалення процедурних засад відповідного різновиду відповідальності, важливості набуває питання «чистоти» «базового» понятійного апарату при формулюванні відповідних нормативних приписів як «стрижневого елементу» для всього масиву адміністративно-деліктних правових положень. Формування зазначеного понятійного ряду здійснюється в умовах поєднання зусиль

представників різних (принаймні декількох) наукових галузевих фахових напрямків, що, з урахуванням специфіки пріоритетності й результативності останніх, вимагає, з одного боку, врахування напрацювань кожного напрямку, водночас, з іншого боку, усунення «штучного міксування» з огляду на галузеву належність нормативно-правових актів, які закріплюють зазначені положення. Саме з огляду на «новаційні» тенденції розвитку вітчизняної правової науки в цілому й окремих її галузей, а також спрямованість на досягнення загального результату сучасної вітчизняної деліктної нормотворчості, і зокрема адміністративно-деліктної нормотворчості, в аспекті «базових» векторів вітчизняної нормотворчості в цілому, важливо, поєднуючи наявні доктринальні результати, запропонувати такий «базовий» понятійний апарат для новітнього адміністративно-деліктного акту (або ж пропозицій для чинного), який би не тільки «підвищив якість» вітчизняних деліктних положень, усунув передумови для різноваріативності їх тлумачення та правозастосування, а й забезпечив їх відповідності європейським аналогам. Чи доцільним є використання визначень, запро-

понованих вченими-представниками науки природоресурсного права, для формування адміністративно-деліктних положень? Чи все ж таки має бути «галузева» «доктринальна галузева чистота» при формуванні наукового базису для сучасної вітчизняної нормотворчості в адміністративно-деліктній сфері? **Метою роботи** є визначення «якості» «базового» понятійного апарату адміністративно-деліктних приписів в сфері використання водних ресурсів у контексті обґрунтування доцільності перегляду засад адміністративної відповідальності у сфері використання природних ресурсів в умовах сучасних правотворчих процесів. **Об'єкт роботи** формують суспільні відносини, які виникають в адміністративно-деліктній сфері й безпосередньо пов'язані із використанням водних ресурсів. **Предметом роботи** є понятійний апарат адміністративно-деліктного законодавства у сфері використання природних ресурсів. **Методологічну основу роботи** формують як загальнонаукові методи дослідження, так і спеціальні (порівняльний аналіз, логічний, спеціально-юридичний, експертних оцінок, прогнозування тощо). **Ступінь дослідження питання.** Проблематика водних ресурсів взагалі привернула увагу представників різних наук (наприклад, організаційно-економічний механізм управління безпекою водних ресурсів України, в роботах О. Добрянського), й безперечно різних галузевих напрямків правової науки, із домінуванням, що є цілком логічним, уваги з боку вчених-представників науки екологічного права, природоресурсного права (наприклад, роботи С. Міненко стосовно проблематики правового регулювання охорони та використання земель водного фонду України, роботи В. Джуган з проблематики правового регулювання використання та охорони вод в Україні, роботи Н. Локтевої – питань правового регулювання комплексного використання водних ресурсів Дніпровського басейну, роботи В. Костицького, А. Гетьмана, О. Вівчаренко, В. Носіка, П. Кулініча тощо), а також вчених-адміністративістів з питань

публічного адміністрування у сфері водних ресурсів та адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів, з акцентом на різний ступінь спеціалізації досліджень (наприклад, роботи О. Світличного, В. Курила, О. Піддубного, О. Ярої, Л. Гбур, Ю. Легези, Т. Губанової, Т. Аверочкиної тощо). Водночас, не зважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, в той же час питання понятійного апарату, і зокрема його «якості», для формування наукового базису для нормотворчої діяльності в деліктній сфері відносин, пов'язаних із водними ресурсами, немає, що й актуалізує поглиблену увагу до цього проблемного питання.

Основний зміст. І. Суміжний понятійний апарат й алгоритм формування «базового» тематичного понятійного ряду для адміністративно-деліктного законодавства в сфері водних ресурсів. Одразу ж варто розпочати з того, що «базовий» адміністративно-деліктний законодавчий акт закріплює декілька статей, які передбачають адміністративну відповідальність за порушення законодавства у сфері використання та охорони водних ресурсів (ст. 59 «Порушення правил охорони водних ресурсів», ст. 59¹ «Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення», ст. 60 «Порушення правил водокористування», ст. 61 «Пошкодження гідротехнічних споруд і пристроїв, порушення встановлених режимів роботи штучних водних об'єктів і водогосподарських систем», ст. 62 «Невиконання обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій з шкідливими речовинами і сумішами» у главі 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини»), що дозволяє вести мову про використання законодавцем одночасно значної кількості понять для формулювання приписів, серед яких: водні ресурси, територіальні і внутрішні морські води, водокористування, штучні

водні об'єкти, водогосподарські системи тощо. При цьому у главі 7 вказівка на водні ресурси відсутня й фактично «поглинається» природними ресурсами з огляду на об'єкти адміністративно-правової охорони, сконцентровані у відповідному елементі кодифікованого адміністративно-деліктного акту, й щодо посилання на які законодавець визначився із своєю позицією стосовно караних проступків й можливих заходів реагування у разі їх вчинення.

Аналіз змісту вищезазначених правових приписів дозволяє стверджувати, що достатньо змістовним, кількісно значним є понятійний апарат, який законодавець використовує при їх формулюванні, - від «водних ресурсів», й аж до «штучних водних об'єктів». З огляду на відсутність офіційних визначень всіх вищезазначених понять у КпАП України, логічним є використання для з'ясування їх визначень, запропонованих в інших нормативно-правових актах й доктринальних положень, й їх переважна більшість характеризується іншою галузевою фаховою належністю. Якщо адміністративне правопорушення у сфері використання й охорони природних ресурсів закріплене у КпАП України й детально проаналізоване у роботах вчених-адміністративістів, тоді як визначення самих видів водних ресурсів запропоноване вже представниками іншого галузевого фахового напрямку, а нормативне визначення закріплене у акті водного законодавства. «Мікс» різногалузових доктринальних та нормативних положень дозволяє врегулювати відносини, пов'язані із використанням ресурсу адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності для охорони предмету регулювання іншої галузі. Має місце «деліктне обслуговування» відносин, пов'язаних із використанням водних ресурсів. Останні в адміністративно-деліктному аспекті розглядаються як предмет можливого протиправного посягання (і на це варто звернути увагу, бо саме предмет, а не об'єкт посягання). З огляду на потребу з'ясування предмету посягання як складової

частини одного із елементів складу адміністративного проступку, правильної кваліфікації відповідних протиправних діянь, а отже й релевантного реагування на вчинення таких проступків, важливо все ж таки визначитися, яке питання дозволяє охопити предмет посягання й є «якісним» для забезпечення ефективної охорони відповідних різновидів природних ресурсів.

Можна зазначити, що як у законодавстві (про це вже зазначалося), так і у наукових роботах спостерігається тенденція до використання різних понять для позначення предмету регулювання в цілому й охорони зокрема. Так, наприклад, О. Міненко, аналізуючи питання охорони земель водного фонду, використовує поняття вода для позначення «земель, які безпосередньо покриті водою», або ж «водопокриті землі» та «водойми» в аспекті земель, які є прилеглими до водойм [1, с. 6]. У подальшому вона ж доповнює свої положення з акцентом на «водні» об'єкти, з якими пов'язані смуги відведення гідротехнічних та інших споруд, а також земельні ділянки, які прилягають до водних об'єктів й призначені для обслуговування та експлуатації водогосподарських споруд [1, С. 7]. Отже, починаючи із узагальненого поняття «вода» й аж до розмаїття «водних об'єктів», «водогосподарських споруд», хоча й без акценту уваги на «водні ресурси». Аналіз її роботи дозволяє стверджувати, що автор припускає існування й інших видів земель, зайнятих водними об'єктами, й детально зупиняється на них, тим самим виокремлюючи поняття «водні об'єкти» [1, С. 11]. Водні ресурси виокремлює й Л. Гбур, зупиняючись саме на деліктному регулюванні відповідних відносин, стверджуючи, що водні ресурси перебувають під «особливою охороною держави» [2, С. 6] й відповідні адміністративні правопорушення, які посягають на сферу використання водних ресурсів, пропонує називати «адміністративними водними правопорушеннями» [2, С. 6], а водні ресурси розглядати в якості безпосереднього предмету посягання [2, С. 11]. «Водно-ресурсну сферу» пропонує виділяти як сфери управління з боку держави у своїх

роботах О. Добрянських [3, С. 6] й уточнює у подальших своїх положеннях, що таке поняття дозволяє виділити унікальну сферу діяльності держави щодо конкретного виду природних ресурсів [3, С. 6]. Навряд чи вдалим можна вважати запропонований доробок, оскільки в адміністративно-деліктному аспекті визначення «водної сфери» буде викликати чимало запитань й особливо щодо з'ясування розуміння складового елементу «сфера». «Водні ресурси» пропонує виокремлювати й Н. Локтева в аспекті унормування відносин та охороною відповідного виду природних ресурсів [4, С. 3], хоча й пропонує їх визначення знову ж таки із використанням словосполучення «водні ресурси» [4, С. 7], що є порушення стандартів формулювання будь-яких понять. Більше того, поряд із використанням «водні ресурси» у визначенні автор використовує одночасно й словосполучення «водні об'єкти», «водогосподарський баланс», «охорона вод» [4, С. 7], тим самим «нагромаджуючи» конструкцію самого визначення й усуваючи ознаку його абсолютної визначеності. Т. Аверочкіна також пропонує понятійний апарат, досліджуючи адміністративну юрисдикцію України в прибережних водах, й зосереджується на «водному просторі», «внутрішніх водах», «водній поверхні портів», «акваторії морського порту» тощо [5, С. 16-17]. Певну зацікавленість в аспекті формування понятійного апарату, співвідношення суміжних понять викликає робота В. Джуган і її положення, присвячені «водним відносинам» як «врегульованим відносинам з приводу використання та охорони вод (водних об'єктів)», «водного об'єкту», до унікальних ознак видів якого пропонується віднести «... відсутність сталої вартості, відсутність постійних меж, рівня та обсягу» [6, С. 3] «водних ресурсів», які пропонується розглядати як «обсяги поверхневих, підземних і морських вод, які використовуються або ж можуть бути використані у перспективі» [6, С. 3] тощо.

Якщо представники науки природоресурсного права демонструють «кількісно завеликі» доробки щодо формування понятійного тематичного ряду, вчені-адміністра-

тивісти все ж таки є більш «стриманими» у цьому напрямку досліджень, хоча й відзначають актуальність проблематики визначення предмету адміністративно-деліктного регулювання. З огляду на це, можна запропонувати понятійний апарат саме для зазначеної сфери адміністративно-деліктної нормотворчості й обґрунтувати доцільність «якісного» понятійного ряду на ефективній адміністративно-правовій охороні відповідної сфери суспільних відносин. Понятійний апарат для адміністративно-деліктної охорони відповідних суспільних відносин може мати вигляд – «вода» – «водні об'єкти» – «водні ресурси», що дозволяє посилити спеціалізацію унормування й охопити безпосередню ту складову природних ресурсів, щодо яких можливі протиправні посягання, й водночас відмежувати від суміжних сфер суспільних відносин, які також пов'язані із використанням й інших різновидів природних ресурсів.

II. «Водні ресурси» як предмет адміністративно-деліктної охорони. З огляду на узагальнене розуміння «води», яка інколи синонімізується із поняттям «водні об'єкти» (наприклад, роботи В. Джуган – «води (водні об'єкти або їх частини)» [6, С. 6]), однак таке ототожнення є помилковим з огляду на наявність унікальних ознак у різних видів водних об'єктів (наприклад, роботи В. Джуган [6, С. 3]), що підтверджує концентрацію уваги законодавця на різних видах видних об'єктів, їх розмежування для впровадження різних режимів використання, а отже й потребу розмежування понять «вода» і «водні об'єкти» як за їх змістом, так і за моделлю унормування їх використання та охорони. І це підтверджують представники науки природоохоронного права, зазначаючи, що «категорія водного об'єкта виходить з більш загального поняття природного об'єкта і, враховуючи специфіку водної сфери, свідчить про те, що до ознак їх належать: природне походження, виконання життєзабезпечувальних функцій, відсутність постійних меж, рівня, обсягу; зв'язок із довкіллям, відсутність сталої вартості» [6, С. 13].

Водночас водні ресурси варто розглядати як невід’ємну складову частину водного об’єкту, як «обсяги відповідних вод, які використовуються або можуть використовуватися» [6, С. 7]. Якщо розгляд водних об’єктів здійснюється у їх «прив’язці» до природних ресурсів, до навколишнього середовища, тоді як для з’ясування предмету адміністративно-деліктної правоохорони важливим є «зв’язок» водних запасів, води із певною місцевістю, звідси й поверхневими, підземними та морськими водами; «зв’язок» із обсягами зазначених вод. Як наслідок запропоноване поняття для позначення адміністративно-деліктної охорони є складним, таким, що охоплює всі частини: «водні», що дозволяє простежити «зв’язок» із водою, із конкретними видами водних об’єктів (з огляду на їх ознаки), а також «ресурси», з огляду на їх обсяги, які можуть бути використані з цих об’єктів. Тобто, предмет адміністративно-деліктної охорони дозволяє уточнити позицію законодавця стосовно того, що охорона зорієнтована не просто на «воду» і «об’єкт води» в цілому, а й обсяги такого об’єкту, із акцентом уваги на три окремі різновиди таких обсягів – поверхневих вод, підземних вод і морських. Унікальність кожного із різновидів враховується й фіксується у різних положеннях КпАП України. З огляду на те, яким може бути обсяг використаного кожного із різновидів види у формі того чи іншого водного об’єкта. «Якість» формулювання будь-якого поняття залежить від зрозумілості, визначеності, простоти формулювання, що усуває підстави для різноваріативності

тлумачення її застосування. Вказівка на різновид зовнішньоіснуючого об’єкту води й на його обсяги дозволяє з’ясувати можливі протиправні діяння, пов’язані із використанням цього елементу природного ресурсу, а отже дозволяє вести мову про «якісносформоване» розуміння й формулювання предмету адміністративно-деліктної охорони, яке варто розглядати як складову наукового базису сучасної вітчизняної адміністративно-деліктної нормотворчості у зазначеній сфері відносин.

Висновки. Не зважаючи на використання у законодавстві різноманітних понять для позначення предметів правової охорони, пов’язаних із використанням різновидів природних ресурсів в цілому, й води зокрема. З огляду на особливість сфери відносин, пов’язаних із використанням води, й поєднанням ресурсу різних галузей права для врегулювання цих відносин в комплексі, адміністративно-деліктне регулювання зосереджене на забезпеченні охорони відповідних відносин із використанням «базових» правових приписів іншої галузевої належності, в т.ч. й класифікації протиправних діянь, предмету їх посягання. Для з’ясування останнього доцільно використовувати поняття «водні ресурси», із відмежуванням його від суміжних правових понять у тематичному понятійному ряду («вода – водні об’єкти – водні ресурси»), із розглядом в якості таких обсягів підземних, поверхневих та морських вод, тим самим усунувши помилкове їх ототожнення із окремими видами водних об’єктів, водною сферою, водними конструкціями тощо.

Анотація

Перегляд правих засад деліктного регулювання відносин, безпосередньо пов’язаних із використанням всього розмаїття природних ресурсів, серед яких своє місце посідають і водні ресурси, зумовлює потребу зосередження уваги вчених-юристів на проблематиці «якості» таких засад задля ефективності правозастосування у відповідній сфері відносин. З огляду на роль і важливість адміністративно-деліктного регулювання у всьому деліктному напрямку сучасної вітчизняної нормотворчості, актуалізації дискусій стосовно «коректного» суб’єкта адміністративних проступків, пов’язаних із використанням природних і зокрема водних ресурсів, формування релевантних за ресурсністю заходів реагування з боку держави на вчинення адміністративних правопорушень, вдосконалення процедурних засад від-

повідного різновиду відповідальності, важливості набуває питання «чистоти» «базового» понятійного апарату при формулюванні відповідних нормативних приписів як «стрижневого елементу» для всього масиву адміністративно-деліктних правових положень. Формування зазначеного понятійного ряду здійснюється в умовах поєднання зусиль представників різних (принаймні декількох) наукових галузевих фахових напрямків, що, з урахуванням специфіки пріоритетності й результативності останніх, вимагає, з одного боку, врахування напрацювань кожного напрямку, водночас, з іншого боку, усунення «штучного міксування» з огляду на галузеву належність нормативно-правових актів, які закріплюють зазначені положення. Не зважаючи на використання у законодавстві різноманітних понять для позначення предметів правової охорони, пов'язаних із використанням різновидів природних ресурсів в цілому, й води зокрема. З огляду на особливість сфери відносин, пов'язаних із використанням води, й поєднанням ресурсу різних галузей права для врегулювання цих відносин в комплексі, адміністративно-деліктне регулювання зосереджене на забезпеченні охорони відповідних відносин із використанням «базових» правових приписів іншої галузевої належності, в т.ч. й класифікації протиправних діянь, предмету їх посягання. Для з'ясування останнього доцільно використовувати поняття «водні ресурси», із відмежуванням його від суміжних правових понять у тематичному понятійному ряду («вода – водні об'єкти – водні ресурси»), із розглядом в якості таких обсягів підземних, поверхневих та морських вод, тим самим усунувши помилкове їх ототожнення із окремими видами водних об'єктів, водною сферою, водними конструкціями тощо.

Ключові слова: водні ресурси, адміністративно-правова охорона, водні об'єкти, адміністративне правопорушення, вода, предмет посягання.

Kolomoiets T. O., Kremova D. S. Water resources as a subject of administrative and tort regulation: is the use of the conceptual series correct?

Revision of legal principles of tort regulation of relations directly related to the use of a variety of natural resources, among which water resources occupy a place, determines the need to focus the attention of legal scholars on the problem of «quality» of such principles for the effectiveness of law enforcement in the relevant area of relations. Given the role and importance of administrative and tort regulation in the whole tort direction of modern domestic rulemaking, actualization of discussions on the «correct» subject of administrative offenses related to the use of natural and water resources, formation of resource-relevant measures of response from the state to administrative offenses, improvement of procedural basis of the relevant varieties of responsibility, the issue of «purity» of «basic Formation of this conceptual range is carried out in the context of a combination of efforts of representatives of different (at least several) scientific sectoral professional directions, which, taking into account the specifics of priority and performance of the latter, requires, on the one hand, taking into account the achievements of each direction, on the other hand, elimination of «artificial mixing» due to the sectorial affiliation of normative-legal acts that enshrine the specified provisions. Despite the use of different concepts in the legislation to designate the objects of legal protection related to the use of varieties of natural resources in general and water in particular. Given the peculiarity of the sphere of relations associated with the use of water and combination of the resource of various branches of law to regulate these relations in a complex, administrative and tort regulation is focused on ensuring the protection of relevant relations with the use of «basic» legal prescriptions of other branch affiliation, including classification of illegal deeds, the subject of their infringement. To clarify the latter, it is advisable to use the concept of «water resources», distinguishing it from related legal concepts in the thematic conceptual series («water - water objects - water resources»), with

consideration of underground, surface and sea waters as such volumes, thereby eliminating their erroneous identification with certain types of water objects, water sphere, water structures, etc.

Key words: water resources, administrative and legal protection, water bodies, administrative offense, water, object of encroachment.

Список використаних джерел:

1. Міненко С.М. Правове регулювання охорони та використання земель водного фонду України: автореф. дис....к.ю.н.: 12.00.06. Київ, 2016, 18 с.
2. Гбур Л.В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері використання та охорони водних ресурсів України: автореф. дис....к.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2020, 17 с.
3. Добрянський О.І. Організаційно-економічний механізм управління безпекою водних ресурсів України: автореф. дис....к.ю.н.: 08.00.03. Львів, 2015, 20 с.
4. Локтева Н.В. Правове регулювання комплексного використання водних ресурсів Дніпровського басейну: автореф. дис... 12.00.06. Київ, 2016, 19 с.
5. Аверочкіна Т.В. Адміністративна юрисдикція України в прибережних водах: автореф. дис....д.ю.н.: 12.00.07. Одеса, 2018, 35 с.
6. Джуган В.О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні: автореф. дис... .к.ю.н.: 12.00.06. Київ, 2009, 20 с.

УДК 340.396

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.40>

Н. В. Аніщук

*доктор юридичних наук, професор
в.о. завідувача кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9857-2485>*

ГЕНДЕРНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ У ДАНІЇ

Актуальність обраної теми полягає у тому, що сучасна Данія докладає багато зусиль щодо проведення гендерно-правових реформ у різних сферах життєдіяльності данського суспільства. Пов'язане це з тим, що одним з пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики Данії є гендерна рівність. Принцип рівноправної участі чоловіків і жінок в політичному, соціальному, культурному та економічному розвитку країни є одним з основоположних принципів життєдіяльності Данії. Експерти вважають, що сучасна Данія досягла повної гендерної рівності. Нещодавнє дослідження Світового банку показало, що лише шість країн із 187 досягли повної гендерної рівності. Експерти оцінювали гендерну ситуацію за 35 критеріями у сферах трудового, майнового і сімейного права, враховуючи відповідні зміни у законодавстві та проведені реформи. Лідерами стали Бельгія, Данія, Латвія, Люксембург, Франція та Швеція – саме ця шістка набрала по 100 балів [13].

Сьогодні данська монархія – одна з найпопулярніших у світі, яка має підтримку понад 80 відсотків данців. Королева Данії Маргрете II в даний час є найстарішим монархом Європи після смерті британської королеви Єлизавети II [8]. Останнім часом у Данії жінки посідають високі посади на державному рівні. Ще 1924 року Ніна Банг (Nina Bang) стала першою у світі жінкою-міністеркою в країні з парламентською демократією. Сьогодні жінки займають 40 % місць у парламенті, а 2011-го вперше датчанка Гелле Торнінг-Шмідт (Helle Thorning-Schmidt) очолила уряд (з 2019 року

данський уряд теж очолює жінка – Метте Фредріксен (Mette Frederiksen) [15].

Обрана тема залишається малодослідженою у вітчизняній гендерній юриспруденції. Віддаючи належне сучасним гендеристам: Н. Гербут, Г. Жуковська, К. Левченко, К. Коваленко, Л. Кормич, Н. Оніщенко, О. Остапенко, О. Сушлова, М. Шевцова, А. Якобчук слід зазначити, що дана проблема у комплексному вигляді не знайшла повного розкриття у науці гендерного права, що вказує на актуальність обраної теми.

Метою дослідження є комплексний та системний аналіз гендерно-правових реформ у Данії, акцентуючи уваги на проблемі прав жінок. Для розкриття цієї мети поставлено такі завдання:

здійснити короткий історичний екскурс розвитку прав жінок у Данії;

проаналізувати закріплення принципу гендерної рівності на конституційному рівні Данії;

дослідити законодавство про гендерну рівність у Данії;

акцентувати увагу на дослідженні гендерно-правових реформ Данії у сфері політичних прав жінок.

висвітлити гендерно-правову реформу Данії щодо одностатевих шлюбів;

проаналізувати розвиток данського законодавства щодо репродуктивних прав людини у контексті проблеми абортів;

дослідити гендерно-правову реформу Данії щодо подолання гендерного насильства у контексті проблеми сексуального насильства;

надати висновки з порушеної проблеми.

Данія протягом багатьох років вважається однією з найбільш благополучних країн світу з точки зору гендерної рівноправності. У 1915 р. Данія опинилася серед перших у світі країн, де жінки отримали повний обсяг політичних прав нарівні з чоловіками – ця норма була прописана в Конституції країни. А на муніципальному рівні данські жінки отримали право голосувати ще у 1908 р.

Данія на загальнодержавному рівні приділяє першочергову увагу реалізації політики гендерної рівності. Необхідно згадати, що ще у 1976 році в країні був прийнятий Закон про рівну заробітну плату. Головна мета цього документа полягала в ліквідації будь-якої дискримінації за ознакою статі. У 1978 році були прийняті ще два закони: Закон про рівні можливості, який проголосив принцип гендерної рівності у всіх сферах життєдіяльності суспільства та Закон про рівний підхід до чоловіків і жінок при прийомі на роботу.

Експерти однастайні у своїх висновках, що Данія в порівнянні з багатьма іншими країнами світу досягла максимально можливого на сьогоднішній день рівня рівності між статями. За статистикою Данія займає одне з перших місць серед країн Євросоюзу за кількістю працюючих жінок. Як відомо, Данія також може похвалитися тим, що в країні децентралізація управління здійснена найбільшою мірою – більшість функцій і повноважень влади передано на місцевий і регіональний рівень. І два Закони країни – про рівність чоловіків і жінок при призначенні їх членами громадських комітетів (був прийнятий у 1985 році) та про рівні можливості чоловіків і жінок щодо заняття виконавчих посад (прийнятий 1990-го року) є основними механізмами забезпечення збалансованого представництва чоловіків і жінок у владних структурах. І в данських місцевих органах самоврядування спостерігається високий відсоток жінок – в середньому вони складають майже 40%.

У 1995 році в Данії була прийнята державна програма з реалізації гендерної політики. Одними з пріоритетних цілей стало досягнення гендерної рівності на ринку

праці, гендерний паритет у владних структурах і вирішення проблеми подвійної зайнятості для жінок, які змушені поєднувати роботу і сімейні обов'язки. Також з того часу в Данії приділяють належну увагу дослідженням, які необхідні для більш ефективної реалізації цілей програм гендерної рівності [6].

Завдяки успішним гендерно-правовим реформам Данія щороку посідає верхні позиції в рейтингах країн, де найкраще бути жінкою. Як і в інших скандинавських країнах, у Данії жінки й чоловіки отримують щедрі відпустки по догляду за дітьми (жінка отримує чотири оплачувані тижні до пологів та 14 одразу після пологів; батько отримує окремі два тижні після пологів партнерки; на додаток пара отримує 32 тижні оплачуваної відпустки, що їх вони можуть розділити так, як самі вирішать). За останніми даними OECD, саме в Данії чоловіки беруть на себе найбільшу частку хатньої роботи (хоча жінки досі працюють удома трохи більше за них). Майже завжди владна коаліція в парламенті Данії передбачає посаду міністра з рівності.

Данія – єдина скандинавська країна, де є не тільки жінки-священнослужительки в християнських храмах, а навіть жінка-імам. Шерін Ханкан (Sherin Khankan) заснувала в Копенгагені першу в Скандинавії мечеть, якою керують жінки (мечеть можуть відвідувати і жінки, і чоловіки, крім п'ятниці, коли вхід дозволено лише жінкам) [15].

Заслужують на увагу гендерно-правові реформи Данії щодо політичних прав жінок. Данія – це країна з достатньо високим рівнем представництва жінок у парламенті. На відміну від багатьох демократичних країн, Данія не має у своєму Законі про виборчі права спеціальних положень щодо надання жінкам певної кількості місць у партійних списках кандидатів. Національна виборча комісія вносила пропозиції щодо впровадження гендерних квот, щоб гарантувати обом статям певний рівень представництва у датському парламенті та органах законодавчої влади регіонального і місцевого рівней, але це супе-

речить Основному закону Данії. Крім того, у Законі про проведення виборчих кампаній говориться, що розподіл депутатських мандатів здійснюється виключно за результатами фактичного голосування. Однак при цьому не існує правових норм, що забороняють партіям запроваджувати добровільні гендерні квоти.

Після ухвалення Закону про гендерну рівність обов'язковою нормою в Данії стало рівне представництво жінок і чоловіків у державних установах, радах, комісіях, комітетах. У 2009 році до цього закону були внесені поправки, що сприяють більш ефективному подоланню гендерної асиметрії в державних установах усіх рівней.

У Данії створені спеціальні державні органи, що займаються реалізацією гендерної політики, зокрема Міністерство з питань гендерної рівності, Департамент з питань гендерної рівності, Рада з питань гендерної рівності, урядовий комітет з дотримання міжнародних домовленостей щодо проблем гендерної рівності. В країні активно працюють недержавні організації, що займаються гендерними питаннями, зокрема Датське жіноче суспільство, «Жінки і розвиток», Жіноча рада Данії, Чоловічий Форум тощо. Державні органи влади підтримують діяльність таких громадських організацій. Наприклад, Міністерство з питань гендерної рівності щорічно виділяє субсидії в розмірі 1 млн. датських крон для Жіночої ради Данії; відбуваються регулярні зустрічі між представниками влади та жіночих неурядових організацій тощо [4].

Однією із дискусійних гендерно-правових реформ Данії стала легалізація у 2012 р. одностатевих шлюбів. Данія стала першою країною в світі, яка у 1989 р. визнала реєстрацію одностатевих пар [1].

У 2014 р. у Данії розпочалася кампанія з боку чоловіків щодо проблеми абортів. У цій країні, де аборт до третього місяця

необмежений, право на аборт почали вимагати чоловіки. Цим способом чоловіки хочуть уникнути необхідності сплати аліментів на дітей, яких не хотіли. Ліві і датські так звані “авторитети” стверджують, що це було б хорошим рішенням з точки зору ... гендерної рівності. “Багато чоловіків стурбовані необхідністю платити аліменти протягом 18 років за єдину помилку”, заявив пан Karen Sjørup, сексолог з Університету Роскільді. На думку Sjørup, введення нового закону буде вигідним і для жінок, оскільки багато з них “не хочуть бути залежними від чоловіків - аліментників”. Якщо неможливо вбити дитину без згоди матері, виключно за бажанням батька, данці будуть вимагати введення інституту “судового абортів”. У перші три місяці життя плоду чоловіки хочуть мати можливість прийняти рішення, а суд повинен допомогти реалізувати на практиці їх волю [5].

Ще одна гендерно-правова реформа Данії, що спрямована на подолання однієї із форм гендерного насильства як секс без взаємної згоди. Данія стала дванадцятотою країною в Європі, що ухвалила поправки до закону, за яким секс без взаємної згоди визнається зґвалтування. 17 грудня 2020 р. уряд Данії вніс правки до закону про кримінальну відповідальність за зґвалтування. Тепер секс без явної згоди обох сторін класифікують як злочин. Тоді як за старим законодавством гвалтівник мав учинити насильство або напасти на когось, хто не зміг би чинити опір [2].

Таким чином, гендерно-правові реформи у Данії охопили різні сфери життєдіяльності данського суспільства. Як уявляється, позитивний досвід Данії, яка є одним із лідерів сучасних країн у сфері забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків, може бути корисним для України, яка обрала шлях на побудову паритетної демократії.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню гендерно-правових реформ у Данії. Ця країна докладає багато зусиль щодо проведення гендерно-правових реформ у різних сферах життєдіяльності данського суспільства. Пов'язане це з тим, що одним з пріоритетів внутрішньої і зовнішньої

політики Данії є гендерна рівність. Проаналізовано закріплення принципу гендерної рівності на конституційному рівні Данії. У 1915 р. Данія опинилася серед перших у світі країн, де жінки отримали повний обсяг політичних прав нарівні з чоловіками – ця норма була прописана в Конституції країни.

Досліджено законодавство про гендерну рівність у Данії. У 1978 році були прийняті два закони: Закон про рівні можливості, який проголосив принцип гендерної рівності у всіх сферах життєдіяльності суспільства та Закон про рівний підхід до чоловіків і жінок при прийомі на роботу.

Акцентовано увагу на дослідженні гендерно-правових реформ Данії у сфері політичних прав жінок. Зазначається, що Данія - це країна з достатньо високим рівнем представництва жінок у парламенті.

Висвітлено гендерно-правову реформу Данії щодо одностатевих шлюбів, легалізація яких сталася у 2012 р. Проаналізовано розвиток данського законодавства щодо репродуктивних прав людини у контексті проблеми абортів. Досліджено гендерно-правову реформу Данії щодо подолання гендерного насильства у контексті проблеми сексуального насильства;

Надано висновки з порушеної проблеми. Зокрема, запропоновано Україні врахувати позитивний досвід Данії при проведенні гендерно-правових реформ.

Ключові слова: Данія, гендер, право, права жінок, гендерна рівність, реформа.

Anischuk N. V. Gender-Legal Reforms in Denmark

The article is devoted to the study of gender legal reforms in Denmark. This country is making a lot of efforts to carry out gender-legal reforms in various spheres of life in Danish society. This is related to the fact that gender equality is one of the priorities of Denmark's domestic and foreign policy. The consolidation of the principle of gender equality at the constitutional level of Denmark is analyzed. In 1915, Denmark was among the first countries in the world where women received full political rights on an equal footing with men - this norm was written into the country's Constitution.

The legislation on gender equality in Denmark is studied. In 1978, two laws were passed: the Law on Equal Opportunities, which proclaimed the principle of gender equality in all spheres of life in society, and the Law on Equal Treatment of Men and Women in Employment.

Attention is focused on the study of gender-legal reforms in Denmark in the field of women's political rights. It is noted that Denmark is a country with a fairly high level of representation of women in parliament.

The gender-legal reform of Denmark regarding same-sex marriages, which were legalized in 2012, is highlighted. The development of Danish legislation on human reproductive rights in the context of the abortion problem is analyzed. The gender-legal reform of Denmark to overcome gender-based violence in the context of the problem of sexual violence is studied;

Conclusions on the raised problem are provided. In particular, it was suggested that Ukraine take into account the positive experience of Denmark when carrying out gender legal reforms.

Key words: Denmark, gender, law, women's rights, gender equality, reform.

Список використаних джерел:

1. В Данії дозволили одностатевим парам брати церковний шлюб. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2012/06/120607_hk_demmark_gay_marriage
2. В Данії прийняли закон щодо кримінальної відповідальності за секс без згоди. URL: <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/equality/3479-v-daniyi-priynyali-zakon-schodo-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-za-seks-bez-zgodi>

3. Гендерна рівність в ЄС: найкраща ситуація в Швеції і Данії, найгірша – в Греції. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/12/7072246/>
4. Гербут Н. Участь жінок у політиці: досвід Данії. URL: <https://blog.liga.net/user/ngerbut/article/19765>
5. Данія: право на аборт вимагають ... чоловіки. URL: https://wcu-network.org.ua/possessing-equal-rights/news/Danja_pravo_na_abort_vimagajut_cholovki
6. Данія та гендерна рівність. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/daniia-ta-henderna-rivnist/>
7. Коваленко К. Дослідження: Данія виявилася найменш феміністичною країною. URL: <https://babel.ua/news/29987-doslidzhennya-daniya-viyavilasya-naumensh-feministichnoyu-krajinoju>
8. Королева Данії стала найстарішим монархом Європи після смерті Єлизавети II. URL: https://ipress.ua/news/koroleva_danii_stala_naystarishym_monarhom_yevropy_pislya_smerti_yelyzavety_ii_333363.html
9. Кузьменко О. Золотий ювілей: королева Данії Маргрете II святкує 50-річчя на троні. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/zolotiy-yuviley-koroleva-daniyi-margrete-ii-svyatkuye-50-richchya-na-troni-1953367.html>
10. 10. Озборн Л. Секс без згоди = зґвалтування. У Данії ухвалили новий закон. URL: <https://www.dw.com/uk/seks-bez-zghody-tse-zgvaltuvannia-u-danii-ukhvalyly-novyj-zakon/a-56012323>
11. Перша жінка - прем'єр-міністр Данії представить програму. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/pervaya-zhenshchina-premer-ministr-danii-predstavit-programmu-03102011062200>
12. Прем'єр-міністром Данії вперше стане жінка. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/denmark-politics-2011-09-16-129957488/244326.html>
13. Савчук І. Гендерна рівність у світі існує лише в шести країнах. URL: <https://uain.press/news/world/genderna-rivnist-u-sviti-isnuye-lyshe-v-shesty-krayinah-1004017>
14. У яких країнах дозволені одностатеві шлюби та союзи. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/29/infografika/svit/yakux-krayinah-dozvoleni-odnostatevi-shlyuby-ta-soyuzu>
15. Шевцова М. Данія: пізній #MeToo та проблеми з фемінізмом. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/daniya-pizniy-metoo-ta-problemi-z-feminizmom.html>
16. Якобчук А. Жінки Данії проти фемінізму. URL: <https://slovoproslovo.info/zhinky-danii-proty-feminizmu/>

Г. С. Буга

*доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3957-7387*

СУЧАСНЕ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. З початком агресії росії проти України відбувається переосмислення підходів до формування системи оборони та безпеки нашої держави з точки зору забезпечення національної стійкості в умовах застосування гібридних методів ведення бойових дій. Так само, як і в країнах ЄС та НАТО, що здійснюють активні кроки з метою створення нових та удосконалення існуючих компонентів безпеки та оборони. Ці кроки гарантуватимуть захист суверенітету та територіальної цілісності і України, і цих держав, враховуючи інструменти, які використовуються росією для досягнення своїх цілей на міжнародній арені [1, с. 6]. Отже, актуальності історичного розвитку Національної гвардії України слід приділяти важливе значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасне становлення Національної гвардії України були предметом наукових досліджень Агапова О.В., Горбач Д.О., Корнієнко Д.М., Приймак В.П. та інших провідних науковців. Однак, низка аспектів сучасного становлення Національної гвардії України, потребують додаткового опрацювання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення сучасного становлення Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. На початку становлення незалежності нашої країни президією Верховної Ради України було прийнято рішення на основі військових частин внутрішніх військ утворити Республіканську гвардію України, керівництво якою покласти на командуючого Республіканською гвардією

України. Планувалося встановити правову норму, що командуючий Республіканською гвардією України затверджується Верховною Радою України і підпорядковується безпосередньо Голові Верховної Ради України [2, с. 36; 3].

Як доводиться в Енциклопедії сучасної України, 11 жовтня 1991 року Верховна рада України ухвалила Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України, згідно з якою було передбачено створити 3 види військ: Сухопутні війська (війська наземної оборони), Військово-повітряні сили і Сили протиповітряної оборони (війська повітряної оборони), Військово-морські сили. До військ наземної оборони віднесено прикордонні війська, Республіканську гвардію України та війська цивільної оборони. Згодом Республіканську гвардію України перейменували у Національну гвардію України, а 4 листопада 1991 року затвердили її організаційну структуру, загальна чисельність, дислокацію з'єднань і установ. Основними завдання Національної гвардії України стало: захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом; участь у підтриманні режиму надзвичайного стану, ліквідації наслідків аварій, техногенних катастроф, стихійних лиха; формування в особливий період частин для охорони та оборони найбільш важливих державних об'єктів; надання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону України; участь у бойових діях із відбиття нападу ззовні та захисту безпеки України; охорона дипломатичних

і консульських представництв іноземних держав на території України; участь в охороні громадського порядку. В 1992 року до складу Національної гвардії України передано Чугуївську мотострілецьку дивізію, окремий вертолітний полк, вертолітну ескадрилью, окремий інженерно-будівельний батальйон та окремий танковий батальйон. Комплектування особовим складом здійснювали за контрактом (строком на 3 роки) і за призовом (строк служби не перевищував строку служби у Збройних Силах України). Безпосереднє керівництво Національною гвардією України здійснював командувач, якого призначала Верховна рада України за поданням Президента строком на 5 років (одна і та ж особа не могла бути командувачем більше 2-х термінів підряд). В 1995 році з метою забезпечення оперативного управління та ефективного використання підрозділів у справі захисту суверенітету України Національну гвардію України передано в оперативне управління Президента України. В 1997 році на неї покладено функцію протидії тероризму (в частинах спецпризначення створені окремі взводи та роти з боротьби з тероризмом). На початку 1992 року чисельність підрозділів Національної гвардії України, дислокованих у 12-ти областях України, становила понад 16 тис., 1998 – 28 тис. осіб. Національна гвардія України брала участь у ліквідації наслідків аварій техногенного характеру, пожеж, повеней; її підрозділи залучали до охорони державного кордону та прикордонної смуги на Чернігівському, Сумському, Харківському, Донецькому, Луганському, Луцькому, Львівському напрямках із метою закриття каналів нелегальної міграції, припинення контрабанди історичних цінностей, зброї та наркотиків [4].

Як зазначає Бересток Б.П., 11 січня 2000 року було оприлюднено Закон України «Про розформування Національної гвардії України», в якому вказувалося: 1. Розформувати Національну гвардію України як військове формування. 2. Особовий

склад, військову техніку, озброєння, фонди та інше майно з'єднань, частин, закладів та установ Національної гвардії України передати у встановленому порядку відповідно до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та Збройних сил України без збільшення їхньої загальної чисельності. 3. Виконання функцій щодо охорони дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України покласти на Міністерство внутрішніх справ України». Отже, у 2000 році завершився перший етап існування Національної гвардії України. За цей час дане військове формування зарекомендувало себе як ефективний важіль у виконанні завдань і функцій, що були на нього покладені [5, с.5]. Особовий склад, військову техніку, озброєння, фонди та інше майно її з'єднань, частин, закладів і установ передано до внутрішніх військ МВС і Збройних Сил України. Командувачі: генерал-лейтенанти В. Кухарець (1991–1995), О. Кузьмук (1995–1996), І. Вальків (1996–1998), О. Чаповський (1998–2000). Національна гвардія України відіграла значну роль у становленні української державності на початку 1990-х рр., але наприкінці свого існування вона практично не мала власної бази, чітко визначених функцій, дублювала майже всі силові структури, тому її розформування було логічним і цілком виправданим. Але Національна гвардія України відновлена відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» від 12 березня 2014 в умовах порушення територіальної цілісності України та захоплення Криму РФ [4].

Як зазначає Берестюк Б.П. на початку ХХІ століття людство почало плекати надію на панування миру і плідну співпрацю між країнами після припинення «холодної війни», розпаду Радянського Союзу, завершення протиборства між НАТО та організацією Варшавського договору. Але ці сподівання виявилися марними, оскільки з'явилися нові перешкоди на шляху до мирного співіснування народів світу, такі, як, конфліктні ситу-

ації на Близькому Сході та Балканах, криваві події в Іраку, Афганістані, Чечні та прояви міжнародного тероризму у США в 2001 році. З огляду на ці події, міжнародні організації, зокрема ОБСЄ, ООН та низка інших впливових асоціацій, мусили подбати про певні запобіжні заходи, які змогли б забезпечити уникнення та усунення загрозливих і небезпечних подій у світовому середовищі сьогодення [5, с. 3].

Демократичні перетворення, що відбуваються у суспільно-політичному житті нашої країни, висувають на перший план пошук адекватних заходів реагування на загрози національній безпеці та територіальній цілісності держави. В умовах проведення на сході України антитерористичної операції в 2014 році та боротьби з внутрішніми загрозами на іншій території України виникла потреба в оптимізації діяльності правоохоронних органів, наданні їм певних воєнізованих повноважень, уніфікації їх структури. Зважаючи на це, навесні 2014 року було створено Національну гвардію України як військове формування з правоохоронними функціями [6, с. 7].

Ускладнення воєнно-політичної ситуації після проведення Революції Гідності у 2014 році в Україні кардинально вплинуло на розвиток та функціонування всіх без винятку правоохоронних органів. Особливо суттєвих змін зазнали положення нормативно-правових актів, які визначають напрями діяльності військових формувань, органів захисту, охорони правопорядку та територіальної цілісності держави. Так, під час проведення Революції Гідності у 2014 році на основі внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України було прийнято рішення створити за європейською моделлю потужне військове формування з правоохоронними функціями – Національну гвардію України (далі – НГУ), здатну виконувати службово-бойові завдання, у тому числі правоохоронні функції, як в умовах мирного часу, так і в умовах запровадження правового

режиму надзвичайного та/або воєнного стану [7; 8, с. 21].

Згідно до Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [9].

З початку діяльності відновленої Національної гвардії України розпочалося її перетворення на сучасний елемент системи безпеки та оборони держави. Цей процес проходить в рамках концептуальних засад, визначених у Стратегічному оборонному бюлетені України. У Стратегічному оборонному бюлетені України визначається, що очікуваним результатом оборонної реформи є створення за принципами та стандартами, прийнятими в державах – членах НАТО, ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою сил оборони зразка 2020 року, здатних гарантовано забезпечити оборону держави та адекватно і гнучко реагувати на воєнні загрози національній безпеці України, раціонально використовуючи при цьому наявний потенціал (спроможності) та ресурси держави [1, с. 11-12].

Важливо усвідомлювати, що саме агресія росії проти України призвела до переосмислення підходів до формування системи оборони та безпеки держави з точки зору забезпечення національної стійкості та врахування передового світового досвіду розбудови воєнізованих формувань, які мають стати резервом основних сил оборони у випадку збройної агресії та виникнення надзвичайних ситуацій. Отже, реформування Національної гвардії України слід розглядати також і в контексті побудови системи ефективної територіальної оборони держави [1, с. 15].

Як зазначає Корнієнко Д.М., Приймак В.П., діяльність підрозділів Національної гвардії України сьогодні є невід'ємним складником забезпечення внутрішньої безпеки держави. Пріоритетним напрямом діяльності підрозділів Національної гвардії України є охорона громадського порядку, а також

забезпечення громадської безпеки. Історія формування підрозділів Національної гвардії є досить актуальною тематикою для науковців і загалом як досвід для вивчення та наведення паралелі з минулим та сьогоденням [10, с. 146].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що сучасне становлення Національної гвардії України почалось з 11 жовтня 1991 року, коли Верховною радою України була ухвалена Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України, згідно з якою було передбачено створення трьох видів військ, а 4 листопада 1991 року було затверджено організаційну структуру, загальну чисельність, дислокацію з'єднань і установ Національної гвардії України. А вже 13 березня 2014 року, було прийнято Закон України «Про Національну гвардію України», який визначає правові засади організації та порядку діяльності Національної гвардії України, її загальну структуру, функції та повноваження.

Анотація

У статті проаналізовано сучасне становлення Національної гвардії України. Доведено, що становлення Національної гвардії України почалось з 11 жовтня 1991 року, коли Верховною радою України була ухвалена Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України, згідно з якою було передбачено створити 3 види військ: Сухопутні війська (війська наземної оборони), Військово-повітряні сили і Сили протиповітряної оборони (війська повітряної оборони), Військово-морські сили. Визначено, що 4 листопада 1991 року було затверджено організаційну структуру, загальну чисельність, дислокацію з'єднань і установ Національної гвардії України. В 1995 році з метою забезпечення оперативного управління та ефективного використання підрозділів у справі захисту суверенітету України Національну гвардію України передано в оперативне управління Президента України. В 1997 році на неї покладено функцію протидії тероризму (в частинах спецпризначення створені окремі взводи та роти з боротьби з тероризмом). Доведено, що відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони

Ключові слова: Національна гвардія України, правове регулювання діяльності Національної гвардії України, становлення Національної гвардії, сучасне становлення Національної гвардії України.

Buha H. S. Modern formation of the national guard of Ukraine

The article analyzes the modern formation of the National Guard of Ukraine. It is proved that the formation of the National Guard of Ukraine began on October 11, 1991, when the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Concept of Defense and Construction of the Armed Forces of Ukraine, according to which it was planned to create 3 types of troops: Ground Forces (ground defense troops), Air Force and Air Defense Forces (air defense troops), Naval Forces. It was determined that on November 4, 1991, the organizational structure, total strength, deployment of formations and institutions of the National Guard of Ukraine was approved. In 1995, in order to ensure operational management and effective use of units to protect the sovereignty of Ukraine, the National Guard of Ukraine was transferred to the operational management of the President of Ukraine. In 1997, it was entrusted with the function of countering terrorism (in special forces units, separate platoons and companies to combat terrorism were created). It is proved that in accordance with the Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine" dated March 13, 2014 No. 876-VII, the National Guard of Ukraine is a military unit with law enforcement functions, which is part of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and is designed to perform tasks of protection and protection life, rights, freedoms and legitimate interests of citizens, society and the state from criminal and other illegal encroachments, protection of public safety and order and ensuring public safety, as well as in cooperation with law enforcement agencies - to ensure state security and protect the state border, stop terrorist activities, activities of illegal paramilitary or armed formations (groups), terrorist organizations, organized groups and criminal organizations, the National Guard of Ukraine participates in accordance with the law in cooperation with the Armed Forces of Ukraine in repelling armed aggression against Ukraine and eliminating the armed conflict by conducting military (combat) operations, as well as the tasks of territorial defense.

Key words: National Guard of Ukraine, legal regulation of the activities of the National Guard of Ukraine, formation of the National Guard, modern formation of the National Guard of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Філіпп Флурі, Валентин Бадрак Національна гвардія України: шляхи розвитку. Женева – Київ, 2017. 50с.
2. Горбач Д.О. Національна гвардія України: історія становлення та сучасний стан (порівняльно-правовий аналіз). *Право і безпека*. 2014. № 3 (54). С. 36-43.
3. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території : Указ Президії Верховної Ради України від 30.08.1991 № 1465-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 44. Ст. 592.
4. Національна гвардія України. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-70801>
5. Бересток Б.П. Історичні аспекти створення та відродження Національної гвардії України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 6(21) том 2, 2017. С.3-6.
6. Горбач Д.О. Адміністративно-правовий статус Національної гвардії України : монографія / за заг. ред. д-ра. юрид. наук, проф. О.І. Безпалової). Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 288 с.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національну гвардію України». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50122.

8. Агапова О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної гвардії України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії). 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; 08 – Право. Харків, 2017. 244 с.
9. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 17. Ст.59.
10. Корнієнко Д.М., Приймак В.П. Історичні передумови формування підрозділів Національної гвардії України в XX столітті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 47 том 2. С. 144-147.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.42>

В. В. Дудченко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВА (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Необхідність і неминучість тлумачення впливає з регулятивної та охоронної функцій права справедливо вирішувати правові проблеми. Зважаючи на це, цілком правильним є визначення, що юриспруденція розпочинається з інтерпретації.

У процесі інтерпретації важливим є урахування компаративного підходу. Щоб пізнати справжню цінність права, треба долати партикуляризм власного національного права, бо останнє не в змозі служити критерієм оцінки себе самого, ця глибока думка є неабияк вагомим аргументом на користь необхідності проведення порівняльно-правових розвідок [4, с. 250-251].

З огляду на сказане, завдання цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати проблеми інтерпретації права в окремих правових системах. Адже існують не лише національно-специфічні правові системи, але і з універсальними загальнолюдськими цінностями, включно і в тлумаченні. Необхідно з'ясувати системні чинники, які обумовлюють необхідність проблеми тлумачення, а також його зв'язок з духовними цінностями.

Проблеми інтерпретації з урахуванням порівняльно-правового підходу розглядалися у працях зарубіжних вчених Е. Аннерса, Дж. Бермана, Р. Леже, Менахема Елона, Р. Давіда, К. Цвайтерта, Х. Кьотца та ін.

Належне слід віддати й українським дослідникам, які присвятили свої праці зазначеній проблемі: Корчевна Л., Лук'янов Д., Цвігун Л., Гартман М., Харитонов Є, Басаури-Зюзіна А. Водночас зазначаючи їх безумовний внесок у вирішенні даної проблеми, її багатозначність спонукає до нових розвідок.

Вельми доцільним вважаємо розпочати дослідження правил тлумачення з єврейського права, оскільки іудейська правова система визнається однією з найдавніших.

Як зазначає Д. Лук'янов, єврейське право поширюється виключно на одну націю – євреїв. Цим єврейське право відрізняється від усіх інших правових систем [6, с. 50].

Науковий пошук слід розпочинати з констатації релігійної квінтесенції єврейського права. Право євреїв від Бога, а не від земного законодавця. І у правах, і у релігії одна фундаментальна норма та одна вища цінність, а саме – божественні веління, як вони прописані у Торі. Тора виражає волю Творця всесвіту. Веління Божі – це єдина вища цінність у Торі, яка була дана Мойсеєм на горі Сінай.

Стверджуючи так, ми полишаємо межі суто юридичних понять і входимо у світ понять історичних, релігійних, філософських тощо.

З історії релігій відомо, що євреї створили монотеїстичну релігію іудаїзму (з VII ст. до н.е.). Засади іудаїзму викладено у Старому Заповіті і Талмуді. Старий Заповіт розпочинається з 5 історичних книг Мойсея (або Тори, або Законів). Тора – це вічна і непорушна Конституція єврейського народу. З неї нічого не можна вилучати. Згідно з Торою Закон, за яким живе єврейський народ – від самого Бога. Бог (Яхва) – справжній і єдиний Цар і Законодавець, тож заперечується необхідність іншої конституції, окрім Тори.

Писана Тора як головна інституція делегує право законодавствувати тим, хто виносить постанови і видає укази. Дослідження заповіді Талмуд-Тори в іудаїзмі є актуальним для

розуміння значення всезагального вивчення Тори, яке включає в себе методи і свободу інтерпретації, та пристосування іудаїзму до мінливих умов сучасності [1, с. 11].

У книзі «Начало» говориться про те, що Бог приписав людям через свого пророка Мойсея десять абсолютних вимог – заповідей. Чотири з них (перша, друга, третя і десята) мали релігійний характер, а шість (з четвертої до десятої) – морально-правовий.

Тору наскрізно пронизує ідея справедливого суду. Ця ідея стала частиною віри. У п'ятій книзі Мойсея відзначається: «І наказав я того часу вашим суддям, говорячи: „Вислуховуйте суперечки між вашими братами, і розсуджуйте справедливо між чоловіком та між братом його, та між приходьком його...». Судді мають бути «мудрі, досвідчені та розсудливі» [2].

Про справедливий суд говориться у книзі премудрості Соломона, у книзі пророка Ісайї, у книзі пророка Ієрамія, у псалтирі пророка і царя Давида.

Сьогодні Верховний суд Ізраїлю має назву Вищого суду справедливості. Справедливість у єврейському праві розуміють як рівність (перед Богом) і як компроміс заради миру. Компроміс – це взаємна, обопільна згода (у римському праві еквівалент – *bona fides* – добра воля).

Поняття справедливості стосується процедури судочинства і того, як застосовується закон. У трактаті Шевуот галахський мудрець Рамбаль наступним чином говорить про «справедливий суд». «Необхідно в усьому зрівнювати обидві сторони, які сперечаються. Неприпустимо, коли один вільно висловлюється, а другому радять говорити стисло. Неприпустимо з одним бути привітним і говорити м'яко, а з другим бути суворим та говорити строго. Якщо на одному з тих, хто сперечається коштовний одяг, а другий в лахміттях, треба сказати першому: «Або вбери його в такий же одяг, як на тобі, і тоді ми будемо розглядати вашу справу, або сам вберися в лахміття, як твій супротивник, і тоді ви будете рівні перед судом».

Неприпустимо, щоб один сидів, а другий стояв – обидва мають стояти. Якщо ж суд того побажає, він може посадити обох. Неприпустимо, щоб один сидів зверху, а другий – знизу, вони мають сидіти поруч» (Трактат Шевуот, 30а).

Через біблійське єврейське поняття «том лев» справедливе судочинство зв'язане з мораллю. «Том лев» – це чистосердечність (у римському праві еквівалент – *boni mores* – добра совість). Слово «том» означає чистоту, цілісність, безхитрісність, непорочність. Термін «том лев» (прямота серця, відвертість, прямодушність, чесність). Зазначені терміни, зокрема, закріплені у законах Ізраїлю про договори.

Історія єврейського релігійного права охоплює більш ніж три тисячі років. Перший етап історії – написання Тори (Писаного Вчення). Другий етап історії – складання Талмуду (IV ст. до н.е. – V ст. до н.е.). Талмуд (давньоєвр., від ламето – навчання, вивчення) – збірник релігійно-етичних і правових законоположень іудаїзму. Талмуд є системою пояснень та інтерпретацій до старозавітних книг, до Тори. Авторитет Талмуду – безперечний. Принципи Талмуду – неспростовні.

Талмуд складається з Галахи і Агади. Галаха – від слова «галах» (йшов, ходив). Звідси існування в єврейському праві концепції «належного шляху» як «праведного шляху». Галаха – це нормативно-правова частина Талмуду. Це норми, які урегульовують стосунки між Богом і людьми, людей між собою. Високу значущість равиністичної літератури як джерела Галахи ізраїльські автори пояснюють тим, що хоча спочатку, згідно із задумом творців іудейського права, воно «повинне було охоплювати і вирішувати усі проблеми, що виникають в житті іудейського суспільства, проте, практика показала, що це неможливо було зробити раз і назавжди» [10, с. 12]. Через це у міру зміни життєвих обставин час від часу виникала необхідність втручання в процес реалізації цього права з метою його відповідного коригування як

зі сторони релігійних діячів, які виконували академічні функції, так і з боку равинів, що застосовували це право. Равинське тлумачення стало об'єктивною необхідністю і життєвою потребою боговірних іудеїв [9, с. 258].

Агада – це нормативно-філософське обґрунтування правових норм Талмуду. Агада – це давні перекази – легенди, повчальні, з точки зору моралі, історії, сказання, перекази, мудрі висловлювання.

Єврейські мудреці усіх поколінь ставилися до Письмової Тори, до Сінайського Одкровення з глибоким благоволінням. Вони бачили в Письмовій Торі слово Бога, досконале і завершене одкровення, яке здатне вирішити будь-яку нову проблему за допомогою свого затаєного змісту, закладеного у віршах і їх тлумачення.

Тож, зрозуміло, що одним з ключових понять єврейського релігійного права є мідраш або як він став називатися пізніше – паршанут. Слово «мідраш» походить від кореня «дараш», тобто поглиблене, а не поверхове, вивчення чого-небудь, знаходження внутрішнього змісту якогось формулювання, тоді як поверхове розуміння прочитаного здатне привести до іншого висновку. Мідраш – це спроба проникнути в дух закону.

У Вченні про мідраш досліджуються принципи, на яких ґрунтуються мідраш Тори і Галахи, сутність і призначення, спільні і своєрідні риси мідраша у різних сферах єврейського права. Встановлені правила регламентують дії коментатора в процесі тлумачення. Мають місце тринадцять правил тлумачення Тори. Ці правила є головним знаряддям в дослідженні і інтерпретації законів Писання.

Ключові, спільні правила мідраша Тори і мідраша Галахи наступні: «від менш складного до складнішого»; «тотожність виразів»; «побудова головного з одного чи двох віршів»; «загальне і особливе»; «часткове і загальне»; «загальне, яке потребує часткового, і часткове, яке потребує загального»; «вичленувати для пояснення»; «вичленувати для приписів іншої категорії»; «прирівню-

вання»; «вичленене судження про певний випадок». Зокрема, останнє встановлює, що вичленення окремого випадку, що підлягає дії загального закону, для судження про виняткову ситуацію не дозволяє підвести його під загальний закон, якщо Біблія не робить цього з достатньою визначеністю (бе-феруш). Це правило протилежне правилу яца леламед і в той же час пояснює, чому Біблія іноді повторює само собою зрозумілий припис. Наприклад, одруження на овдовілій або розведеній дружині брата (левиратний шлюб) вважається кровозмісним шлюбом. Закон, проте, наказує левиратний шлюб у разі, якщо брат помер без потомства. Але інститут левирта є рішенням для виняткової ситуації і не може бути підведений під закон, з якого він виокремлений, хоча згідно з правилом тлумачення яца леламед, це пояснення, виділене особливо, слід було б розповсюдити і на інші випадки кровозмішення при одруженні на бездітній вдові. Так, якщо здвох батів один був одружений на дочці другого, то у разі його смерті без потомства брат, що залишився в живих, повинен був одружитися з власною дочкою. Але це заборонено загальним законом про кровозмішення [10, с. 40]. І даний перелік правил не є вичерпним.

Різні методи тлумачення в змозі привести до різних судових рішень. У єврейському праві мають місце дві різних школи інтерпретації Тори. Їх засновниками були Раббі Ішмаель і Раббі Аківа. За всієї своєрідності цих шкіл, їх об'єднував телеологічний метод тлумачення. Мудреці обох шкіл діяли за фундаментальним принципом: «Нема нічого, на що не було б натяку в Торі». В єврейському праві споконвіку засадничою правовою нормою була визнана морально-релігійна вимога справедливості. На цій підставі реальної зобов'язуючої або нормативної сили здобув принцип «Не за буквою закону».

Приведені вище правила мідраша Тори і мідраша Галахи належать до мідрашів двох типів: пояснюючий мідраш – він роз'яснює вірші Тори і її фрагменти і мідраш-анало-

гія – він зв'язує різні теми з метою розширення єврейського права і вирішення нових проблем. До мідраша першого типу належать всі наведені правила, окрім перших двох. До другого типу – мідраш-аналогія – відносяться правила: «тим більше» і «побудова головного з одного чи двох віршів», а також правило «прирівнювання», яке входить до списку тринадцяти, але вважається в Талмуді окремим прийомом. До названих правил необхідно додати ще одне, яке хоча і не міститься в списку тринадцяти прийомів, але відіграє важливу роль у використанні мідраша в єврейському праві. Йдеться про логічний мідраш. За суттю і спрямованістю логічний мідраш схожий на пояснювальний мідраш. Як перший, так і другий займаються передусім поясненням і коментуванням, щоб надати можливість зрозуміти написане в Торі за допомогою логіки.

Практичне життя іноді породжує питання, на які немає чіткої відповіді в Торі і на які неможливо було дати відповідь за допомогою пояснення чи коментування її законів. У таких ситуаціях від мудреців вимагалось знайти нове рішення на підставі духу законів Тори. Коли пояснюючий і логічний мідраш не давали відповіді, мудреці вдавалися до мідраша аналогії, тобто мідраша, який прирівнює різні теми і контексти; основна мета застосування такого мідраша – створення нової норми, яка вирішить проблему, що виникла. За допомогою правила, «побудова головного з одного чи двох віршів» певний висновок поширюється на один чи декілька других контекстів на підставі схожості, подібності (Менахем Елон).

Для нас очевидно, що приведені правила мідраша Тори і мідраша Галахи, за своєю суттю, є аналогом європейської теорії гештальта. Згідно з цією теорією, якщо явище є частиною цілого, то воно має інші властивості, ніж коли існує відокремлено (від цілого). Тож правила мідраша є інтерпретацією у контексті співвідношення між цілим і частиною. Така інтерпретація телеологічна, тобто

у контексті мети, духу законів, на відміну від дотримання їх букви.

Так, якщо право є часткою єдиного соціального цілого, то воно відображає суспільні духовні цінності, а, відтак, само стає цінністю.

Якщо порівняти тлумачення в єврейській культурі з іншими правовими системами, то побачимо, що і в них мале місце аналогічні явища. Так, наприклад, розвивалося римське право. Римські юристи вважали, що не завжди можна робити з XII таблиць прямі висновки, виходячи тільки зі слів закону, але необхідно проникати і в нятяки, і в затаєнні сенси, які доповнюють прямий сенс формулювання закону.

Весь зміст Дигест Юстиніана наскрізно пронизують етичні формули, такі як *bona fides* – добра воля; *boni mores* – добра совість; *aeguitas* – рівність, справедливість, благородство; *jus est ars boni et aeguitas* – право є мистецтвом реалізовувати добросовісність і рівність; *lex injusta non est lex* – несправедливий закон не є законом; *contra legem* – проти законів; *lex honsensuns* – закон договору тощо.

Посилання на зазначені етичні формули мало правотворчу силу. Підтвердженням цього є право претора (*jus honorarium*) як право честі. Саме завдяки преторському едикту римське право здобуло всесвітнього значення і неминучої цінності для всього людства і всієї юридичної науки.

Про етичні формули права говорять юристи: Павло, Юліан, Цельс, Модестін, Гай та інші. Ось приклади з Дигест: «Тому, що встановлено всупереч сенсу права, ми не в змозі коритися як юридичному правилу». «Знати закони означає сприймати не їх слова, але їх значення». «Чинить в обхід закону той, хто зберігаючи слова закону, обминає його сенс». «Неправильно, коли окрема деталь здобуває перевагу над суттю цілого права» [3].

Одним з основоположних принципів римського права є принцип взаємозв'язку між правом та справедливістю. У титулі I першої книги Дигест під назвою «Пре справедливість і право» міститься ціла низка знаменних визна-

чень права і справедливості. У цьому титулі читаємо: «І. Тому, хто вивчає право, необхідно перш за все взнати, звідки походить слово «право» (jus або juris). Право отримало свою назву від (слова) «справедливість» (justitia), бо згідно з чудовим визначенням Цельса право є мистецтво благого і справедливого» [3].

Видатні римські юристи Павло, Юліан, Цельс і Модестін указували: «...12. Не можуть усі окремі випадки бути передбачені законом... Але коли в якомусь випадку смисл їх ясний, то той, хто здійснює юрисдикцію в змозі застосовувати їх до подібних (обставин) і відповідно до цього прийняти рішення. 14. Те, що сприйнято всупереч сенсу права, не може поширюватися на наслідки цього. 15. Тому, що встановлено всупереч сенсу права, ми в змозі коритися як юридичному правилу... 17. Знати закони – означає сприймати не слова, але їх зміст і значення. 18. Є більш справедливим таке тлумачення законів, за якого зберігається їх воля (сенси, «мета закону» – авт.)... 24. Невірно приймати рішення або давати відповідь на підставі якої-небудь частини закону, без розгляду закону в цілому... 25. Ні в якому разі сенси закону або милість справедливості не припускає, щоб те, що запроваджено для користі людей, ми перетворювали шляхом жорсткого тлумачення в строгість, що суперечить благополуччю людей... 29. Чинить в обхід закону той, хто, зберігаючи слова закону, обминає його сенси» [3].

Таким є вирішення герменевтичної проблеми у Дигестах Юстиніана.

Стосовно преторського права слід зазначити, що його «ввели претори для сприяння цивільному праву чи для його доповнення або виправлення з метою користі для громадян» (Дигести 1.1.7.1.) [3].

Тому важливо кропіткіше проаналізувати діяльність суду претора у Римі і лорда-канцлера в Англії, оскільки у їх діяльності герменевтичний підхід до права здобув свого практичного втілення.

Для здійснення своїх функцій і в межах своєї компетенції претор перед вступом на

посаду видавав едикт, в якому викладав правила судочинства, обов'язкові для всього населення і самого претора протягом року. По закінченні його повноважень зазначені правила втрачали свою силу. Новообраний претор перед вступом на посаду оголошував власний едикт, вивчивши едикти своїх попередників. Правила, що довели свою ефективність у практиці їх застосування і виявлялися придатними для захисту відносин, що виникали, використовувались в новому едикті. Невдалі, нежиттєздатні правила відмирили, не діставши застосування в наступних едиктах. Отже, кожний новообраний претор видавав свій едикт, який був результатом творчості не тільки його автора, а й колективним творінням багатьох попередників, що увібрало в себе їх практичний досвід [7, с. 90-91].

Аналогічно розвивалося й англійське право. Суд лорда-канцлера в Англії, за своєю суттю, це аналог суду претора у Римі. Загальне право за своєю природою є казуїстичним та формалізованим, містить багато колізій та прогалин. Король зберігав повноваження виносити рішення особисто, навіть після делегування ним судам своїх повноважень щодо здійснення правосуддя траплялися випадки, коли приватні особи не досягнувши правосуддя в судах загального права, знову зверталися до короля з проханням втрутитися для того, щоб «по совісті та на ділі вчинити милосердя». Король не повинен був дотримуватися суворих правових норм: він міг виносити рішення по справедливості. Коли ж кількість таких справ стала значною, розгляд справ було доручено лорду-канцлеру [5, с. 30].

Рішення лорда-канцлера виконувалися спочатку з урахуванням «справедливості» у даному випадку, а потім на підставі доктрини «королівської справедливості». При цьому корегувалася процедура діяльності звичайних королівських судів – судів загального права та принципи, які вони застосовували.

Суд лорда-канцлера у своїй діяльності керувався лише своїми власними нормами, уявленнями про справедливість та так званими

«максимами», які були призначені підкреслити «справедливий та природний характер правосуддя, що здійснювалося даним судом».

Протягом першого століття існування «права справедливості» правосуддя лорда-канцлера мало, скоріше, суб'єктивний характер, відображаючи його особисті уявлення про добро і зло, правду і кривду. Гарантією від неправильного тлумачення цих понять лордом-канцлером слугувало лише його духовне звання, що припускало наявність відповідних чеснот у особи, якій воно було присвоєне [8, с. 493].

Стосовно максим слід зазначити, що вони виражають сутність права справедливості. Поміж них варто назвати такі:

- «право справедливості не залишить будь-яку неправильну поведінку без відповідальності»;
- «право справедливості слідує за загальним правом»;
- «до права справедливості може звертатися лише той, хто має чисту совість»;
- «рішення у суді права справедливості приймаються на підставі розсуду суду, а не на підставі абстрактних норм загального права»;
- «хто прагне справедливості, має сам вчиняти справедливо»;
- «адекватність є справедливістю»;
- «право справедливості, передусім, враховує наміри, а не юридичну форму» [8, с. 495].

Сказане з усією очевидністю показує значимість спільної морально-етичної складової єврейської, романо-германської і англо-американської правових систем. І у першому, і у другому випадках право утворюють не тільки спеціальні правила юридичного обґрунтування, але і загальні правила нормативно-етичної аргументації.

Які принципи, методи, правила, цілі тлумачення в розглянутих правових системах є універсальними, а, відтак застосовними і в українському правознавстві?

Насамперед це основоположний принцип «не за буквою, а за духом законів». Цей принцип означає перевагу телеологічного (цільового) тлумачення над методом екзегез. Оскільки функцією норм права є справедливе вирішення правових проблем, то вимога

справедливості впливає і визначає характер методології і теорії права.

Потрібно зважати на роль оціночних рішень у змісті і розвитку права, а не лише на логіку і семантику. Вибір тієї чи іншої нормативної цінності є однією з найважливіших складових частин процесу прийняття рішення, правової аргументації. Цінності є об'єктом світоглядного переконання і визнання, а не позитивної науки.

Застосовним в українському правознавстві є наведені правила тлумачення, що мають місце в досліджених правових системах. Метою цих правил є досягнення «єдності права». Це означає, що загальний сенс не можна вилучати з поля зору тоді, коли встановлюється значення певного окремого елементу системи права чи елементу правової норми. Існує певний взаємний вплив між окремим смисловим взаємозв'язком і більш загальним смисловими конструкціями, у яких цей взаємозв'язок є окремою частиною, елементом. Такий взаємний вплив стосується не тільки окремого слова в законі і загального контексту цього закону, а й співвідношення між різними законами в межах однієї системи права і навіть між законом і основними, провідними ідеями культури, у якій діє той чи інший закон.

Приведені принципи, методи, правила, цілі тлумачення, без сумніву, утворюють фундаментальну перспективу подальшого кропіткого дослідження обраної проблеми.

Будь-яке цивілізоване суспільство неабияк чутливе до проблем моралі, чесності і справедливості. Етичний елемент завжди іманентний праву і є необхідною передумовою і критерієм його тлумачення. Це означає, що розвинута теорія права має бути герменевтичною. Цінність і оцінка – ось найважливіше у діяльності суддів у цивілізованому суспільстві. Телеологічне тлумачення є узагальненістю з етично-правовим чи етично-ціннісним контекстом. Зневага до транснаціональних духовних цінностей є помилкою позитивної юриспруденції. У результаті загальна і юридична освіта має продукувати морально-етичні цінності.

Анотація

У статті проаналізовано роль інтерпретації права, системні чинники, які обумовлюють її необхідність, а також зв'язок з духовними цінностями. Досліджено особливості тлумачення в єврейському праві, римському та англійському праві шляхом аналізу Тори і Талмуду, Дигест Юстиніана, преторського права в Давньому Римі та Англії, окрему увагу приділено «праву справедливості». Виявлено спільні риси, які властиві тлумаченню в названих правових системах, а також ті положення теорії тлумачення, що застосовні і в українському праві. Насамперед це основоположний принцип «не за буквою, а за духом законів». Цей принцип означає перевагу телеологічного (цільового) тлумачення над методом екзегез. Обґрунтовано, що телеологічне тлумачення є узагальненістю з етично-правовим чи етично-ціннісним контекстом. Оскільки функцією норм права є справедливе вирішення правових проблем, то вимога справедливості впливає і визначає характер методології і теорії права. Теорія права має бути герменевтичною: зріла правосвідомість юристів є сферою духовності. Праву має бути іманентний етичний елемент, який є необхідною умовою і критерієм його тлумачення. Функція пошуку справедливості обумовлює необхідність і неминучість проблеми тлумачення. Ідея справедливості має характер регулятивної ідеї у значенні мети, до якої необхідно прагнути. Це є ідеальним виміром правозастосування, що породжує проблему уміння обґрунтовувати.

Потрібно зважати на роль оціночних рішень у змісті і розвитку права, а не лише на логіку і семантику. Вибір тієї чи іншої нормативної цінності є однією з найважливіших складових частин процесу прийняття рішення, правової аргументації. Цінності є об'єктом світоглядного переконання і визнання, а не позитивної науки.

Застосовним в українському правознавстві є й правила тлумачення, що спрямовані на досягнення «єдності права». Це означає, що загальний сенс не можна вилучати з поля зору тоді, коли встановлюється значення певного окремого елементу системи права чи елементу правової норми. Існує певний взаємний вплив між окремим смисловим взаємозв'язком і більш загальним смисловими конструкціями, у яких цей взаємозв'язок є окремою частиною, елементом. Такий взаємний вплив стосується не тільки окремого слова в законі і загального контексту цього закону, а й співвідношення між різними законами в межах однієї системи права і навіть між законом і основними, провідними ідеями культури, у якій діє той чи інший закон.

Ключові слова: інтерпретація права, порівняльно-правовий підхід, правова система, справедливість, право, суд, єврейське право, Тора, Талмуд, римське право, англійське право.

Dudchenko V. V. Interpretation of law (a comparative-legal aspect)

The article analyzes the role of legal interpretation, the systemic factors that determine its necessity, as well as the connection with spiritual values. Peculiarities of interpretation in Jewish law, Roman and English law are studied by analyzing the Torah and Talmud, Justinian's Digest, praetorian law in Ancient Rome and England, special attention is paid to the «law of justice». The common features that are characteristic of interpretation in the mentioned legal systems, as well as those provisions of the theory of interpretation that are applicable in Ukrainian law, are revealed. First of all, this is the fundamental principle «not according to the letter, but according to the spirit of the laws.» This principle means the superiority of teleological (targeted) interpretation over the method of exegesis. It is substantiated that the teleological interpretation is a generalization with an ethical-legal or ethical-value context. Since the function of legal norms is the fair solution of legal problems, the demand for justice affects and determines the nature of the methodology and theory of law. The theory of law must be hermeneutic: the mature legal awareness of lawyers is the sphere of spirituality. The right must have an immanent ethical element, which is a necessary condition and criterion for

its interpretation. The function of seeking justice determines the necessity and inevitability of the problem of interpretation. The idea of justice has the character of a regulative idea in the sense of a goal to which one must strive. This is the ideal dimension of law enforcement, which gives rise to the problem of the ability to justify.

It is necessary to take into account the role of evaluation decisions in the content and development of law, and not only logic and semantics. The choice of one or another normative value is one of the most important components of the decision-making process, legal argumentation. Values are the object of worldview conviction and recognition, not positive science.

The rules of interpretation aimed at achieving «unity of law» are also applicable in Ukrainian jurisprudence. This means that the general meaning cannot be removed from the field of view when the meaning of a certain individual element of the legal system or an element of a legal norm is established. There is a certain mutual influence between a separate semantic relationship and more general semantic constructions, in which this relationship is a separate part, an element. Such mutual influence concerns not only a single word in the law and the general context of this law, but also the relationship between different laws within the same legal system and even between the law and the basic, leading ideas of the culture in which this or that law operates.

Key words: interpretation of law, comparative legal approach, legal system, justice, law, court, Jewish law, Torah, Talmud, Roman law, English law.

Список використаних джерел:

1. Басаури-Зюзіна А.М. Заповідь Талмуд-Тора (вивчення Тори) як фундамент єврейської освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія.* 2009. Вип. 22 (35). С. 11-18.
2. Біблія /Книги Старого Заповіту/П'ята книга Мойсеєва: Буття / пер. І. Огієнко. Вікіджерела : вебсайт. URL: [https://uk.m.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієнко\)/Книги_Старого_Заповіту/Перша_книга_Мойсеєва:_Буття](https://uk.m.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко)/Книги_Старого_Заповіту/Перша_книга_Мойсеєва:_Буття)
3. Дигести Юстиніана. URL : <https://epr.pp.ua/7/71342.html>
4. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : монографія. Одеса, 2006. 302 с.
5. Корчевна Л.О. Співвідношення загального права і права справедливості (на прикладі правової системи Англії). *Держава і право.* 2003. Вип. 22. С. 30-31.
6. Лук'янов Д.В. Загальна характеристика іудейського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2013. Випуск 22. Книга 1. Том 1. С. 50-52.
7. Підпригора О.А., Харитонов Е.О. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2007. С.90-91.
8. Харитонova О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські тенденції. Видання друге, доповнене. Х.: Одисей, 2006. С.495.
9. Цвігун Л.А. Правила тлумачення Галахи (європейського релігійного права). *Актуальні проблеми політики.* 2011. С. 257-267.
10. Neusner J. The Comparative Hermeneutics of Rabbinic Judaism : Seder Moed. Global Academic Publishing. 2000. 412 p.

О. В. Степаненко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Враховуючи «молодий вік» Кримінальний кодекс України ніяк не можна назвати стабільним. Підтвердженням зазначеного є статистичні дані, адже станом на 20 серпня 2020 року до Кодексу було внесено 1088 змін та доповнень, з них – 222 зміни та доповнення до Загальної частини КК і 856 – до Особливої частини. Багато положень Кодексу змінювалися неодноразово, а деякі статті – навіть 8-10 разів [1].

Поряд з цим, розуміємо, що внесення змін до КК України неминуче. Кримінальне законодавство повинно реагувати на зміни, які відбуваються в політичних, соціально-економічних та інших сферах життя суспільства і держави та своєчасно відповідати на нові суспільно небезпечні виклики з боку злочинного середовища [2]. При цьому погоджуємось з Ю.Ю. Коломієць, що український законодавець налаштований дуже серйозно щодо реформування кримінально-правових норм під впливом політики євроінтеграції [3, с. 187].

До 11 січня 2019 року, за домашнє насильство була передбачена лише адміністративна відповідальність відповідно до ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Щоб відповісти на питання про доцільність існування саме кримінально-правової відповідальності за домашнє насильство, варто зупинитися на підставах, сукупність яких має свідчити на користь існування самостійної статті про кримінальну відповідальність за вказане діяння.

Під соціальною обумовленістю криміналізації діяння слід розуміти причинно-на-

слідковий зв'язок між цим діянням та його достатньо істотним негативним впливом на суспільні відносини, у результаті чого законодавець має підстави для включення такого діяння до переліку суспільно небезпечних, тобто для його криміналізації. Криміналізація є соціальною необхідністю та важливою для суспільства в конкретний період його розвитку. У протилежному випадку криміналізація є зловживанням, необдуманим, нічим не обґрунтованим рішенням законодавця, яке додатковий раз обмежує права та свободи своїх громадян [4, с.334].

Питанням підстав криміналізації присвячено чимало досліджень, як вітчизняних так і зарубіжних учених, однак і сьогодні немає єдності серед них як щодо змісту даної категорії, так щодо використовуваної при цьому єдиної термінології.

Традиційно в науковій літературі до підстав кримінально-правової заборони відноситься: «1) суспільна безпека, яка охоплюється наявністю достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіяваної потерпілим; 2) типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня суспільної небезпеки та страху населення перед злочинністю; 3) динаміка суспільно небезпечних діянь із урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому було б бажаним враховувати, що кримінальна репресія – крайня форма протидії найнебезпечнішим формам девіантної поведінки; 5) врахування можливостей сис-

теми кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки, і як їхня складова – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації» [5].

Ключове значення серед підстав займає суспільна небезпечність. Суспільна небезпечність – це властивість, притаманна кримінальному правопорушенню, яка полягає в тому, що таке правопорушення спричиняє тяжку шкоду існуючому в суспільстві правопорядку або ставить правопорядок під загрозу заподіяння такої шкоди [6]. Суспільна небезпека домашнього насильства полягає в тому, що воно має негативний вплив не тільки на потерпілу особу, а також на сім'ю та суспільство в цілому. Потерпілі від домашнього насильства можуть страждати від фізичних та психологічних наслідків таких дій, включаючи травми, страх, депресію, тривогу та низьку самооцінку. Крім того, домашнє насильство може призвести до соціальної ізоляції жертви, втрати робочих місць, проблем зі здоров'ям та злочинності. Крім того, домашнє насильство може поширюватися на дітей, що призводить до порушення їхнього фізичного та емоційного здоров'я, а також до негативних наслідків у майбутньому.

Домашнє насильство також може мати наслідки для суспільства в цілому. Наприклад, воно може призводити до збільшення витрат на охорону здоров'я, правоохоронні органи та соціальну підтримку жертв. Крім того, домашнє насильство може призводити до зменшення продуктивності праці, зростання кримінальності та загальної недовіри до суспільства.

Суспільна небезпека домашнього насильства проявляється на кількох рівнях:

- сімейний рівень: домашнє насильство може викликати фізичну та психологічну травму для всіх членів сім'ї, особливо дітей. Це може вплинути на їх психічний розвиток, самоповагу, може спричинити розлад у родинних відносинах і вплинути на їх соціальну адаптацію.

- міжособистісний рівень: домашнє насильство може призвести до посилення насильства в інших взаємовідносинах. Наприклад, людина, яка є потерпілою від домашнього насильства, може стати агресором у стосунках з іншими людьми.

- соціальний рівень: домашнє насильство може вплинути на соціальну стабільність і зменшити довіру до суспільства. Воно може викликати страх і незахищеність серед жертв і суспільства в цілому.

- економічний рівень: домашнє насильство може призвести до втрати робочих місць, втрати доходу, а також до збільшення витрат на охорону здоров'я та правоохоронні органи.

- юридичний рівень: відсутність ефективної реакції на домашнє насильство може викликати відчуття незахищеності і безправ'я серед потерпілих.

Наступною підставою є відносна поширеність діянь та їх типовість. Характеристика даної підстави полягає в тому, що діяння, які визначаються кримінально-протиправними повинні бути відносно поширеними. Відносність в даному аспекті має важливе значення, адже якщо діяння має небезпечний характер і при цьому є масовим (наприклад, пияцтво, жебрацтво та ін.), криміналізація його буде практично неможливою. Причиною цьому являється якраз і велика поширеність такого діяння.

За офіційними даними Національної поліції України у 2022 році надійшло 244 381 звернення з приводу фактів домашнього насильства, що є на 40% більше, ніж у попередньому році (144 394) та на 15% більше, ніж у 2020 році (208 748) і на 41% більше, ніж у 2019 році (141 814) [7].

Отримана статистика показує, що домашнє насильство в Україні під час воєнного стану не втратило своєї актуальності, немає сумніву щодо поширеності цієї проблеми у суспільстві. Є позиція, що збройний конфлікт загострює проблему насильства, оскільки агресія, зміна звичного ритму життя, необхідність пристосовуватись до нових обставин життя

можуть бути тими факторами, які впливають на вчинення домашнього насильства [7].

За інформацією Національної поліції України, у 2022 році зареєстровано 2080 кримінальних проваджень, що всього лиш на 17% менше від зареєстрованих кримінальних проваджень у 2021 році (2500) та на 32% менше, ніж у 2020 році. Статистика щодо відкритих кримінальних проваджень за ст. 126-1 Кримінального кодексу України у 2022 році докорінно не змінилася у порівнянні з попередніми роками [7].

Директорка департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги цієї громадської організації ГО «Ла Страда-Україна» А.Кривуляк відповідаючи на питання яким чином війна позначається на домашньому насильстві вказує, що «після демобілізації наших військових, які брали участь в АТО/ООС на Донбасі, ми побачили стрімке зростання домашнього насильства в їхніх сім'ях. Такий саме посттравматичний синдром можуть мати і демобілізовані після повномасштабної війни. Психоемоційний стан непростий і в тих українських родинах, члени яких сьогодні не перебувають на передовій, там теж може загостритися домашнє насильство» [8].

Зазначене вище досить пісно пов'язане з наступною досить важливою підставою криміналізації є динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують. Дана підстава являється кримінологічною і в рамках якої, встановлюються причини суспільно небезпечних діянь, що характеризують джерело кримінально-протиправної поведінки. Визначення причин суспільно небезпечних діянь, які підлягають криміналізації, має важливе значення як для правильного встановлення кримінально-правової заборони, так і визначення її меж.

Домашнє насильство є досить серйозним порушенням прав людини та загрозою її життю, здоров'ю та гідності. Існує чимало засобів для запобігання домашнього насильства:

- профілактична робота з сім'ями та запобігання насильства шляхом роз'яснювальної роботи щодо неприпустимості таких дій;
- розробка та впровадження програм з запобігання домашнього насильства в установах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, правоохоронних органах;
- розробка та впровадження механізмів реакції на звернення постраждалих від домашнього насильства;
- забезпечення доступу до кваліфікованої правової та психологічної допомоги потерпілим від домашнього насильства;
- підвищення свідомості суспільства щодо проблеми домашнього насильства через проведення інформаційно-освітньої роботи, медійних компаній та інших заходів.

Всі ці засоби спрямовані на зменшення випадків домашнього насильства та забезпечення захисту потерпілих від домашнього насильства. Однак, як показує попередній досвід, хоча зазначені превентивні заходи є важливими, їх недостатньо для протидії цьому явищу.

Сьогодні виділяють такі чинники, що призводять до прояву домашнього насильства: «– соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві, пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); – економічні (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд із відсутністю умов для працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність, безробіття); – психологічні (стереотипи поведінки); – педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); – соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); – правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості); – політичні (прихильність до

гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, увага до материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства, чоловіків); – соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо); – фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо)»[9]; «військово-політичні – в умовах повномасштабного вторгнення, зміщуються пріоритети щодо першочергових проблем, що потребують термінового реагування, у зв'язку з цим проблеми, пов'язані з домашнім насильством відходять на другий план» [10, с. 64].

Вищезазначені причини мають психологічне спрямування, а от що стосується правових, то тут мова йде про усвідомлення безкарності свої дії та можливості уникнути покарання.

Також науковці зазначають, що «недоліки правозастосовної і правоохоронної діяльності, відсутність чіткого законодавчого регулювання основних питань протидії насильницькій злочинності в сім'ї, сприяють формуванню стійких позицій правового нігілізму» [10, с. 60].

Враховуючи зазначене досить важливим кроком стало встановлення юридичної відповідальності за домашнє насильство 15 травня 2003 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису», яким Кодексу України про адміністративні правопорушення було доповнено статтею 173-2 «Стаття 173-2. Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису». Слід зауважити, що в дану статтю були внесені декілька разів зміни і сьогодні вона має назву «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або

неповідомлення про місце свого тимчасового перебування». Передбачення адміністративної відповідальності за домашнє насильство стало важливим кроком на шляху протидії домашнього насильства, але не достатнім. В науковій літературі з даного приводу зазначається, що особи що вчиняють домашнє насильство можуть бути притягнуті до адміністративної, цивільно-правової чи кримінальної відповідальності, але інколи, нажалевсе частіше, адміністративної чи цивільно-правової відповідальності може бути не достатньо [11, с. 192-193].

Криміналізація домашнього насильства, якраз і є підтвердження того, що в деяких випадках, нічого не залишається, окрім встановлення кримінальної відповідальності до осіб, які вчиняють такі діяння. Адже, як показує практика, застосування інших заходів - моральних, адміністративних та інші, не дають бажаного результату.

Встановлення кримінальної відповідальності передбачає більш серйозні наслідки для винних осіб, що може знизити ризик повторення правопорушення. Також, наявність саме кримінальної відповідальності за домашнє насильство створює ефективний і стримуючий ефект на осіб, які скоюють домашнє насильство, і може допомогти зменшити його поширеність. Також, кримінальна відповідальність дає можливість потерпілим отримати належний захист і компенсацію за заподіяну шкоду. Також, саме кримінальна відповідальність створює можливість для держави застосовувати різноманітні заходи.

При цьому, ми переконані що виключно примусовими заходами неефективно протидіяти проявам домашнього насильства, тільки системне застосування різноманітних заходів, про які вказували вище, може дати ефективні результати.

Ще однією з підстав криміналізації є наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони. При здійсненні криміналізації необхідно враховувати

як правові можливості так і про матеріальні ресурси для успішної реалізації кримінально-правової заборони.

У 2021 році було Кабінетом міністрів України було затверджено «Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року». Відповідно до вказаної програми кожен рік передбачено проходження 125 особами психологічної програми підготовки суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих по реалізації норм права в інтересах постраждалої дитини з урахуванням міжнародних стандартів та рекомендацій. Запроваджено заходи забезпечення індивідуального підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні. Передбачено залучення бізнесу в розбудову системи запобігання та протидії насильству та/або насильству за ознакою статі, в тому числі запобігання насильству в трудових колективах, як частини корпоративної соціальної відповідальності. Планується, що програма забезпечить створення системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях з врахуванням стандартів Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Орієнтовний обсяг видатків, передбачених на реалізацію державної програми протягом 2021–2025 років, становитиме: з державного бюджету – 833 083,7 тис. грн, з місцевих бюджетів – 391 180,9 тис. грн, з інших джерел – 102,0 тис. грн. [12].

Зазначене свідчить про спрямованість державної політики в цьому напрямку. Навіть враховуючи скрутне економічне становище в державі, виділяються значні кошти для запобігання та протидії домашньому насильству.

Також важливо при здійсненні криміналізації враховувати соціально-економічні підстави. Вирішальним при їх аналізі є той факт, що з одного боку кримінально-правові засоби здійснюють сильніший вплив чим засоби, які

передбачені іншими галузями права. Однак, одночасно така «сила» несе в собі і значну небезпеку. З даного аспекту важливо зауважити, що встановлення відповідальності за домашнє насильство не є втручання в особисту сферу життя особи, адже домашнє насильство вже давно перестало бути допустимим явищем. Домашнє насильство не може бути розглянуте як приватна справа, оскільки його наслідки виходять за межі приватної сфери і мають важливі соціальні, правові та етичні аспекти. При цьому, відношення до домашнього насильства як приватної справи може посилювати стереотипи та культурні норми, які толерують насильство в сім'ї, що є неприпустимим.

Важливе значення серед підстав криміналізації відведено соціально-психологічним. Аналізуючи такі підстави П. Л. Фріс пише, що кримінальний закон повинен як найповніше відповідати правовому менталітету народу і враховуватись при вирішенні питання про криміналізацію. Вчений додає, що при не врахуванні підстав даної групи норми кримінального закону не діятимуть або діятимуть тільки завдяки державному примусу, не виконуватимуть свої функції [6].

Н.А. Стасюк визначаючи періоди розвитку криміналізації домашнього насильства зазначає, що починаючи з другої половини XVIII з'являються перші правові норми направлені на захист сімейних, родинних, шлюбних чи близьких відносин від насильства. Наприклад, була передбачена кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з боку дітей по відношенню до батьків, так і з боку батьків по відношенню до своїх дітей. Надалі, в період від створення радянських соціалістичних республік та до 1960 року був зроблений крок назад, адже було вилучено статті, що стосуються кримінальної відповідальності за можливі випадки вчинення насильства по відношенню до вразливих членів сім'ї (жінки, діти, особи похилого віку). Ну і період починаючи з 1960 року і до сьогодення характеризується усвідомленням важливості охо-

рони та захисту сімейно-родинних відносин [10, с. 62-63]. Таким чином криміналізуючи домашнє насильство законодавець врахував історичний чинник та тенденцій розвитку кримінального права. Адже так важливо, щоб норми кримінального закону віддзеркалювали ті закономірності та тенденції, які характерні як для даного часу та місця, та враховували загальний напрямок розвитку кримінального права.

Крім того, кількість громадських організацій та заходів, які присвячені протидії домашньому насильству є свідченням того, що ця тема є досить важливою у сучасному українському суспільстві.

Також в науковій літературі виправдано зазначають про порівняльно-правовий чинник соціальної обумовленості криміналізації, який полягає у встановленні міжнародних зобов'язань України у сфері протидії домашньому насильству та аналізу зарубіжного досвіду у вирішенні даного питання.

Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію 20 червня 2022 року. У Конвенції

наголошується на необхідності криміналізації фізичного, психологічного насильства, переслідування жертви, примушування до вступу в шлюб, каліцтво жіночих статевих органів та ряд інших діянь, скоюваних проти жінок. Важливим є той факт, що Конвенція діє як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту. Таким чином криміналізуючи домашнє насильство Україна виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що існували та існують всі необхідні передумови та підстави для криміналізації домашнього насильства у вітчизняному кримінальному законодавстві, а саме: суспільна небезпечність такого діяння; його типовість і достатня поширеність; необхідність впливу на нього, серед інших, кримінально-правовими заходами; наявні матеріальні ресурси для реалізації кримінально-правової заборони; співвіднесено позитивні і негативні наслідки криміналізації; враховано історичний чинник та тенденцій розвитку кримінального права; виконано міжнародні зобов'язання.

Анотація

Стаття присвячена аналізу соціальної обумовленості криміналізації домашнього насильства. Вказано, що суспільна небезпека домашнього насильства проявляється на кількох рівнях: сімейний рівень (домашнє насильство може викликати фізичну та психологічну травму для всіх членів сім'ї, особливо дітей. Це може вплинути на їх психічний розвиток, самоповагу, може спричинити розлад у родинних відносинах і вплинути на їх соціальну адаптацію); міжособистісний рівень (домашнє насильство може призвести до посилення насильства в інших взаємовідносинах. Наприклад, людина, яка є потерпілою від домашнього насильства, може стати агресором у стосунках з іншими людьми); соціальний рівень (домашнє насильство може вплинути на соціальну стабільність і зменшити довіру до суспільства. Воно може викликати страх і незахищеність серед жертв і суспільства в цілому); економічний рівень (домашнє насильство може призвести до втрати робочих місць, втрати доходу, а також до збільшення витрат на охорону здоров'я та правоохоронні органи); юридичний рівень (відсутність ефективної реакції на домашнє насильство може викликати відчуття незахищеності і безправ'я серед потерпілих). Зроблено висновок, що існували та існують всі необхідні передумови та підстави для криміналізації домашнього насильства у вітчизняному кримінальному законодавстві, а саме: суспільна небезпечність такого діяння; його типовість і достатня поширеність; необхідність впливу на нього, серед інших, кримінально-правовими заходами; наявні матеріальні ресурси для реалізації кримінально-правової заборони; співвіднесено позитивні і негативні наслідки криміналізації; враховано історичний чинник та тенденцій розвитку кримінального права; виконано міжнародні зобов'язання.

Ключові слова: домашнє насильство, криміналізація домашнього насильства, суспільна небезпека домашнього насильства.

Stepanenko O. V. Social condition of domestic violence criminalization

The article analyzes the social conditionality of the criminalization of domestic violence. It is indicated that the public danger of domestic violence manifests itself at several levels: family level (domestic violence can cause physical and psychological trauma for all family members, especially children. This can affect their mental development, self-esteem, can lead to frustration in family relationships and affect their social adaptation); interpersonal level (domestic violence can lead to increased violence in other relationships. For example, a person who has suffered from domestic violence may become an aggressor in relationships with other people); social level (domestic violence can affect social stability and reduce trust in society. It can cause fear and insecurity among victims and society as a whole); economic level (domestic violence can lead to job loss, loss of income, and increased health care and law enforcement costs); legal level (lack of an effective response to domestic violence can cause a feeling of defenselessness and disempowerment among the victims). It is concluded that there were and are all the necessary prerequisites and grounds for the criminalization of domestic violence in domestic criminal law, namely: the public danger of such an act; its typicality and sufficient prevalence; the need to influence it, among other things, by criminal law measures; available material resources for the implementation of the criminal law prohibition; positive and negative consequences of criminalization are correlated; the historical factor and trends in the development of criminal law are taken into account; to fulfill international obligations.

Key words: domestic violence, criminalization of domestic violence, social danger of domestic violence.

Список використаних джерел:

1. Концепція реформування кримінального законодавства України URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept>
2. Тацій В.Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., (13–14 жовт. 2011 р.). Х.: Право, 2011. С. 29-34.
3. Коломієць Ю. Ю. Вплив революційних ідей українського законодавця на зміст та форму кримінального закону. Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса, : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 187–190.
4. Залеська А. С. Соціальна обумовленість криміналізації порушення права на отримання освіти в Україні. *Форум права*. 2012. № 1. С. 334-338.
5. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08. О., 2007. 199 с.
6. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19-28.
7. Чи втратило домашнє насильство свою актуальність в умовах воєнного стану? URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-vtratile-domashne-nasilstvo-svoyu-aktualnist-v-umovah-voennogo-stanu-.html>
8. Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству. Думка експерта. Юридичні новини України. Lexinform. 2022. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiyaty-domashnomu-nasyilstvu/>
9. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброда Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246 с.

10. Стасюк Н.А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00. К., 2022. 173 с.
11. Драгоненко А.О. Соціальна обумовленість норм про кримінальну відповідальність за домашнє насильства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3. 2022. С. 190-193.
12. Уряд затвердив Державну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnu-programu-zapobigannya-ta-protidiyi-domashnomu-nasilstvu-ta-nasilstvu-za-oznakoyu-stati-na-period-do-2025-roku>
13. Чайка В.В. Соціальна обумовленість криміналізації насильства в родині. *Молодий вчений*. 2018. № 4(1). С. 104-107.

В. В. Завальнюк

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЮРИДИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НАУК

У науковій літературі мають місце ряд визначень юридичної антропології, які в принципі не суперечать одне одному. Зазначимо змістовну тотожність термінів «юридична антропологія» та «антропологія права», віддаючи перевагу першому з них.

Юридична антропологія початково формувалась на емпіричному рівні, зокрема, шляхом узагальнення результатів польових досліджень (І. Бахофен, Р. Бенедикт, Л. Морган, Б. Малиновський, Дж. Фрезер тощо). Ми не можемо стверджувати, що юридична антропологія як наука мала своїм витоком, за відомим висловом Нільса Бора, «божевільну ідею». Скоріше, відбувалося переростання кількісних показників у формування якісно нового пояснення давно відомим явищам минулого і сучасного суспільного життя.

У зв'язку з цим постає питання, чи відповідає юридична антропологія критеріям науки взагалі, чи це лише сума, нехай і узагальнена, суто емпіричних відомостей? Тим більше, що розвивають цю науку, як правило, і в наш час не професійні правознавці, а історики, етнологи, етнографи, тобто представники систем знань, для яких властивим є емпірично-індивідуальний підхід. Між тим, наука виявляє закони, відповідно яким розвиваються та змінюються досліджувані нею об'єкти.

На нашу думку, юридична антропологія, по-перше, має бути аполітизована та обґрунтована саме як наука, по-друге, уточнений її предмет (його структура наводиться усіма спеціалістами в цій сфері і має виключно індивідуальний характер, що й ставить його існування під сумнів), по-третє, має бути вияв-

лено місце юридичної антропології в системі сучасного наукового знання.

Сучасна філософія науки пропонує декілька підходів до розв'язання проблеми віднесення будь-якої системи знань до науки. Один з них – пошук критерію, який би відокремлював науку від не-науки. Таким критерієм може стати, наприклад, запропонований Карлом Поппером критерій «спростування», згідно з яким науковою вважається теорія, яка може бути верифікована (в тому числі – й спростована) експериментальним шляхом. Учень і послідовник К. Поппера Імре Лакатош змушений був внести певні корективи до ідеї свого вчителя. І найважливіша з них – уведення категорії часу.

Інший підхід передбачає відокремлення справжньої науки від ненауки не з методологічної, а скоріше із соціологічної точки зору. Згідно із цим підходом, критерієм може служити думка «наукового співтовариства» (Томас Кун, Майкл Поланьї, Роберт Мертон).

Розвиток будь-якої теорії, за словами Т. Куна, починається з того, що попередня теорія наштовхується на проблему, яку не можна розв'язати її засобами. І тоді для пояснення цієї проблеми створюється зовсім нова теорія. Це етап «революційної науки». А потім настає етап «нормальної науки». Нова теорія займається узгодженням нових спостережень і експериментів зі своєю основною ідеєю, або, за Т. Куном, розв'язанням «головоломок». Потім «нормальна наука» знову наштовхується на складну проблему, і настає нова революція.

За Куном критерієм науковості є набір таких цінностей: точність теорії (наслідки тео-

рії мають корелюватися з експериментами та спостереженнями); несуперечливість; сфера застосування, що розширюється (наслідки теорії повинні поширюватися далеко за межі тих об'єктів, на пояснення яких її було спочатку орієнтовано); плідність теорії (вона повинна відкривати нові, раніше не помічені явища і співвідношення) [1, с. 198-199].

Розмірковуючи над проблемою відповідності юридичної антропології критеріям науковості, слід мати на увазі принципову відмінність, відмічену В. Дільтеєм, наук про дух та наук про природу. В. Дільтей, В. Віндельбанд та Г. Ріккерт визначали цю відмінність через протиставлення розуміння та пояснення, індивідуалізації та генералізації, ідеографічного метода (опис унікальних явищ) та номотетичного метода (формулювання об'єктивних законів). Якщо науки про природу оперують законами, що діють інволонтарно, то науки про дух можуть виводити лише закономірні судження [2, с. 188]. Саме тому критерії науковості не є універсальними.

Отже, в підсумку можна зазначити, що для юридичної антропології, якщо прийняти як гіпотезу її належність до суспільних (гуманітарних) наук, система критеріїв її науковості складає таку піраміду:

1) фундаментальні критерії (за Т. Куном): несуперечливість; верифікація; відтворюваність; раціональність; інтерсуб'єктивність; відкритість та новизна;

2) типологічні соціогуманітарні критерії (властиві наукам суспільно-гуманітарного циклу): предметом є, на відміну від природознавства, світ людини, в якому тісно переплітаються матеріальне та ідеальне, об'єктивне та суб'єктивне; інтерпретевізм, тобто метод розуміння, основою якого є діалог (особистостей, текстів, культур, цивілізацій); певний суб'єктивізм отриманих результатів; ціннісні міркування та віднесення до цінностей; через невелику вагу експериментальних методів, властивих природознавству, особливо велику роль відіграє абстракція, а значить – форми, методи, принципи пізнання;

3) галузеві критерії (властиві юридичним наукам): оцінка досліджуваних явищ через призму категорій юриспруденції (юридичних принципів і норм, правовідносин, юридичних фактів тощо); оперування спеціально-науковими методами юридичної науки [1, с. 184].

В науковій літературі мають місце і більш лаконічні визначення юридичної антропології. Це наука, яка вивчає людську природу права, так би мовити, його людяність, досліджує правове буття людини на всіх етапах розвитку цього буття. Антропология права – це наука, що заснована на принципі пізнання взаємодії традиційних та сучасних правових систем, пізнання, яке має своєю метою адекватну уяву про правове буття людини. Це вчення про спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права чи, коротше, – вчення про право як спосіб людського буття [3, с. 184-185].

Вітчизняна юридична антропология сьогодні переживає добу інституціоналізації. Тому не дивно, що висловлені в літературі погляди на її предмет, завдання, структуру (як, втім, і методи, і поняттєвий апарат) багато в чому розходяться. Ключовим у цьому плані видається конструкція предмета науки – філософського поняття, уживане для позначення системи законів матеріального і духовного світу, досліджуваних наукою в цілому або її окремими галузями.

Предметом дослідження сучасної юридичної антропології можна вважати й сучасні правові системи. При цьому юридична антропология дозволяє чітко відтіняти особливості європейського сучасного позитивного права, під яким розуміється, по-перше, право, що виникає на античній (греко-римській) основі і розвивається потім (з різними відгалуженнями) як право християнських народів, по-друге, позитивне право народів європейського континенту [4, с. 48].

Отже, проблема визначення предмета юридичної антропології на сьогодні залишається відкритою; існують різні його трактування, але усі вони так чи інакше відмітні змішуванням предмету юридичної антропології з пред-

метом інших юридичних наук (загальнотеоретичної юриспруденції, науки конституційного права, філософії права тощо). Думається, що не в останню чергу ця проблема не вирішена через невизначеність місця юридико-антропологічного знання в системі науки взагалі. По-перше, не визначено, чи є юридична антропологія системою знань, тобто результатом, чи вона є методологією дослідження правової реальності, тобто способом досягнення результату. А саме від вирішення цього питання залежить визначення предмета юридичної антропології. Очевидно, що за позитивної відповіді на перше запитання предмет науки може бути визначений доволі чітко, а за позитивної відповіді на друге питання очевидним є те, що за допомогою юридичної антропології (яку тепер доведеться називати не наукою, а дослідницькою програмою) можна успішно вивчати усі без винятку правові явища, не виключаючи й державу.

Думається, що діалектичне поєднання юридичної науки як системи знань та антропологічної дослідницької програми у правознавстві дасть на виході те, що можна назвати антропологічною парадигмою права.

У літературі простежуються протилежні позиції стосовно статусу юридичної антропології. У зарубіжній науці юридична антропологія існує як самостійна юридична дисципліна [5, с. 6-10].

У сучасній вітчизняній правовій думці існує точка зору, згідно з якою правова антропологія – це галузь філософії права, яка вивчає співвідношення особистості й права, особистість як об'єкт дії права та її вимоги до права, структуру цінностей особистості та право як засіб утілення цих цінностей у суспільне життя, права людини та їх юридичний захист, тобто в цілому особистісний аспект права.

Нарешті, існує й інша позиція, представники якої наголошують на зв'язку антропології й права, але при цьому вони не виокремлюють юридичну антропологію ані як самостійну дисципліну, ані як складову

філософії права [6, с. 227]. В їх розумінні це, скоріше тема або напрям дослідження.

Відповідь на запитання про те, чи є юридична антропологія самостійною наукою, чи її слід розглядати в статусі складової філософії права, варто шукати у знаному науковцям процесі інституціалізації наук. І якщо початково нові галузі науки формувалися за предметною ознакою, то для сучасного етапу більш характерним є перехід від предметної до проблемної орієнтації, коли нові галузі формуються у зв'язку з появою суттєвої теоретичної і практичної проблеми або комплексу взаємопов'язаних проблем [7].

Очевидно, що юридична антропологія усе ще перебуває на етапі, який характеризується початковим оформленням і розвитком юридико-антропологічних ідей у вітчизняному правознавстві. До того ж цей процес відбувається в межах теорії та філософії права, що є цілком закономірно, оскільки поки що відсутні ґрунтовні вітчизняні юридико-антропологічні дослідження, не окреслилося чітко її проблемне поле. Водночас така потреба як на теоретичному, так і на практичному рівні сформувалася, є навіть певні здобутки. Свідченням цього може бути загальна тенденція антропологізації вітчизняного права, визнання на конституційному рівні того, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, формування системи організаційно-правових гарантій прав і свобод людини, приєднання України до міжнародних угод із захисту прав людини, надання суду права безпосереднього застосування конституційних норм, які захищають права громадян, як норм прямої дії тощо. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що існують тенденції антропологізації вітчизняного права, тобто формування відповідної закономірності [8].

Таким чином, поява юридичної антропології, яка ґрунтується на фундаментальних

здобутках філософської, соціальної (культурної) антропології, етнографії, етнології, історії права, соціології, є закономірним етапом розвитку теоретико-правових наук. Процес її формування пов'язаний з наявністю важливого комплексу правових проблем, для вирішення яких слід звернутися до суміжних соціальних наук, які накопичили вагомий досвід у дослідженні взаємозв'язку права і людини [9].

Виокремлення юридичної антропології з загальної антропології як зарубіжні, так і вітчизняні учені датують другою половиною ХХ століття, зазначаючи при тому заслуги загальної антропології, передусім Ф. Боаса та його школи.[8]. Саме вони першими поставили питання про наявність власної правової культури у сучасних народів, які ведуть традиційний спосіб життя. Сьогодні А. І. Ковлер упевнено говорить про наявність національних шкіл юридичної антропології у США, Великій Британії, Франції, формування таких шкіл в Індії.

З часом, у процесі розвитку юридико-антропологічних знань, визначення його проблемного поля або предмета, методології юридичної антропології, формування понятійного апарату існує реальна ймовірність того, що юридична антропологія і в Україні стане самостійною наукою. При цьому слід ураховувати і той факт, що процес формування юридичної антропології в Україні може відбуватися прискореними темпами завдяки залученню основних здобутків світової юридичної антропології.

Юридична антропологія дозволяє подолати державний монополізм на право, визнати реальність правового плюралізму, що дає можливість людині обрати розумні альтернативи поведінки в різних життєвих ситуаціях, тоді як правовий монізм зациклює людину на вольових настановах державних чиновників, виражених у нормативно-правових актах [5, с. 11].

Використовуючи розробки юридичної антропології, вітчизняне правознавство вийде до нових можливостей пояснення існуючої

правової реальності, глибше проникне у проблематику зв'язку людини і влади, формування правового менталітету, розгляду правової системи і правової культури як продуктів певної (євразійської) цивілізації [10, с. 56].

Якщо говорити про соціальну антропологію, предметом якої є закономірності й механізми взаємодії людини з її соціальним і природним оточенням в умовах конкретної соціокультурної системи, то уявляється, що предмет юридичної антропології є відмінним від предмета соціальної антропології, оскільки юридична антропологія вивчає саму людину як носія юридичних цінностей, суб'єкта реалізації норм, безпосереднього учасника соціальної і правової діяльності, носія певного типу правової культури. Все це дозволяє провести лінію розмежування вказаних наук і визнати, по-перше, відмежування наукового поля юридичної антропології та соціальної антропології, а по-друге, вказати на складнішу будову предмета першої.

Політична антропологія так само, як і юридична антропологія, є молодим науковим напрямом, проте предмет її наукових досліджень не може конкурувати з предметом останньої. По-перше, політична антропологія є субдисципліною в рамках соціальної антропології, по-друге, її предметом є традиційна політична культура, ранні і сучасні форми політичної організації, влада і методи владарювання [8], по-третє, рекомендації і висновки політичної антропології стають важливим чинником політичної поведінки суб'єктів владних відносин [8]. При цьому вчені прагнуть деякі суто політологічні і соціологічні предмети (такі як влада, управління, норми, лідерство, політичний режим тощо) трактувати з позиції класичної етнографії. В результаті перелік важливих питань політичної антропології включає історію етнографічних учень, традиційну політичну культуру, управління тощо. До методів дослідження, характерних для політичної антропології, зараховують роботу з історико-етнографічними джерелами, соціологічні напрями, порівняль-

но-історичний, функціональний, еволюційний діалектичний методи.

Розмежування між цими науковими напрямками засновано на тому, що політичну антропологію, як з'ясувалося, мало цікавить головний інститут політичних відносин – держава і найефективніший інструмент політичного впливу – право. Між предметом її дослідження і предметами соціальної і політичної антропології існує глибокий внутрішній взаємозв'язок. Щоб зрозуміти існуючий взаємозв'язок наук про людину, важливо визнати, що будь-яке наукове знання складається з трьох елементів: об'єктивного змісту, знакових форм і зв'язків між об'єктивним змістом і знаковими формами, які заміщають, фіксують цей об'єктивний зміст. З цієї точки зору, об'єктом усіх антропологічних наук є людина, але оскільки вона має різні властивості і відносини, то вона сама і її властивості підлягають різним науковим дослідницьким операціям із застосуванням різного понятійно-методологічного інструментарію.

Філософська антропологія має особливе значення для юридичної антропології через той факт, що, будучи самостійним напрямом, філософська течія закладає принципи наукового аналізу людини. В даний час філософська антропологія не припиняє спроб створити цілісну концепцію людини, вона намагається узагальнювати і об'єднувати всі ці знання про людину і на цій основі виявити достовірність людини. Цей науковий рух йде, головним чином, у чотирьох напрямках: феноменології, герменевтики, філософської аналітики і постмодернізму.

На думку Л. Поспішила, антропологія права уникає (крім дуже рідкісних винятків) етноцентричних ухилів і має ряд переваг перед такими дисциплінами, як юриспруденція, політологія і соціологія. По-перше, для неї не існує культурних кордонів. Вона вивчає суспільство у порівнянні, незалежно від того, наскільки «примітивним» чи «цивілізованим» воно є, не проводячи дискримінаційного розмежування на користь одного

суспільства проти іншого. По-друге, всупереч деяким іншим соціальним наукам, не вирізає довільно з людської культури такі сегменти, як економіка, політична структура, право, суспільні відносини, але осягає і вивчає людську культуру у взаємозв'язку її компонентів в цілому. Іншими словами, антрополог не повинен, вивчаючи конкретний об'єкт, концентрувати свою увагу виключно на тому, чим, на його думку, має бути право, виключаючи інші, такі, що не вписуються в його уявлення, культури. Право має вивчатися як складова частина культури в цілому, не піклуючись про окремі його інститути. По-третє, сучасна юридична антропологія не повинна зосереджуватися лише на дослідженні «соціальних сил», при цьому виключаючи роль самого індивіда. По-четверте, суспільство вже більше не сприймається як статична соціальна рівновага, яка здригається під впливом деліктів (правопорушень). Навпаки, воно розуміється як динамічний феномен, таким чином, соціальна роль права не обмежується виключно підтриманням статус кво. По-п'яте, юридична антропологія – це наука про право і тому – вона емпірична. Теорії мають бути підтримані всіма відповідними фактами або, врешті-решт, ілюстративними прикладами всіх доступних фактів. Наукові теорії слід виводити з наукових гіпотез і представляти як ідеї, в кінцевому підсумку доведених емпіричними методами. Все це своєю чергою має бути відділено від чистої спекуляції, від інтелектуальних пагод, зведених на основі «бідної логіки» або іноді навіть на емоціях чи повної фантазії [11].

Процес інституціоналізації юридичної антропології як науки, перш за все, потребує вирішення питання про її предмет та статус в системі юриспруденції. До сьогодні не визначено, чи є юридична антропологія системою знань, тобто результатом, чи вона є методологією дослідження правової реальності, тобто способом досягнення результату. Діалектичне поєднання юридичної науки як системи знань та антропологічної дослідницької програми

у правознавстві дасть на виході те, що можна назвати антропологічною парадигмою права.

Для сучасного етапу розвитку науки характерним є перехід від предметної до проблемної орієнтації, коли нові галузі формуються у зв'язку з появою суттєвої теоретичної і практичної проблеми або комплексу взаємопов'язаних проблем. Юридична антропологія усе ще перебуває на етапі, який характеризу-

ється початковим оформленням і розвитком юридико-антропологічних ідей у вітчизняному правознавстві.

Отже, в підсумку можна зазначити, що в системі антропологічного знання юридична антропологія має власний предмет, одночасно і перехресшуваний і відмежований від загальної, філософської, політичної антропології, яким є правове буття людини.

Анотація

Загальна антропологія є відносно новою наукою у сфері соціальних наук. Вона почала самостійно розвиватися у другій половині XIX ст., коли різні вчені та мислителі намагалися охарактеризувати такі поняття, як людство, визначити його природу та походження. Перші антропологи перебували під сильним впливом вже відомих їм наук. Тому вони формували нові питання та шукали стратегії для їх вирішення, виходячи з відомих їм галузей знань.

Звичайно, юридична антропологія вивчає значно багато елементів соціального життя суспільства, які цілком або частково включені в систему дослідницької уваги соціальної і політичної антропології.

У процесі пізнання людини і навколишнього світу права, правової культури і юридично значущої діяльності людини юридична антропологія неминуче стикається з предметом інших антропологій, які в рамках свого предмета вивчають окремі складові соціальної і правової системи або явища, від них похідні, важливі з погляду юридичної антропології. Такими окремими антропологічними дисциплінами є: соціальна антропологія, політична антропологія, філософська антропологія, правова антропологія.

Поява юридичної антропології, яка ґрунтується на фундаментальних здобутках філософської, соціальної (культурної) антропології, етнографії, етнології, історії права, соціології, є закономірним етапом розвитку теоретико-правових наук. У процесі пізнання людини і навколишнього світу права, правової культури і юридично значущої діяльності людини, юридична антропологія неминуче стикається з предметом інших антропологій, які в рамках свого предмету вивчають окремі складові соціальної і правової системи або явища, від них похідні, важливі з погляду юридичної антропології. Такими окремими антропологічними дисциплінами є: соціальна антропологія, політична антропологія, філософська антропологія.

Ключові слова: антропологія, юридична антропологія, соціальна наука, соціальна цінність, соціальна антропологія, політична антропологія, філософська антропологія.

Zavalniuk V. V. Legal anthropology in the system of social sciences

General anthropology is a relatively new science in the field of social sciences. It began to develop independently in the second half of the 19th century, when various scientists and thinkers tried to characterize such concepts as humanity, to determine its nature and origin. The first anthropologists were strongly influenced by the sciences already known to them. Therefore, they formulated new questions and looked for strategies to solve them, based on the fields of knowledge they knew.

Of course, legal anthropology studies many elements of the social life of society, which are fully or partially included in the system of research attention of social and political anthropology.

In the process of learning about a person and the surrounding world of law, legal culture and legally significant human activity, legal anthropology inevitably comes into contact with the subject

of other anthropologies, which, within the framework of their subject, study individual components of the social and legal system or phenomena derived from them, which are important from the point of view of legal anthropology. Such separate anthropological disciplines are: social anthropology, political anthropology, philosophical anthropology, legal anthropology.

The emergence of legal anthropology, which is based on the fundamental achievements of philosophical, social (cultural) anthropology, ethnography, ethnology, legal history, sociology, is a natural stage in the development of theoretical and legal sciences. In the process of learning about a person and the surrounding world of law, legal culture and legally significant human activity, legal anthropology inevitably comes into contact with the subject of other anthropologies, which, within the framework of their subject, study individual components of the social and legal system or phenomena derived from them, which are important from the point of view of legal anthropology. Such separate anthropological disciplines are: social anthropology, political anthropology, philosophical anthropology.

Key words: anthropology, legal anthropology, social science, social value, social anthropology, political anthropology, philosophical anthropology.

Список використаних джерел:

1. Кун Т. Структура наукових революцій. пер. с англ. О. Васильєва. Київ. : Port–Royal, 2001. 228 с.
2. Вільгельм Дільтей і філософія «духовно-наукового» знання : монографія / за заг. ред. М. Марчука. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2011. 231 с.
3. Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. О.Г. Данильяна. Київ. : Юрінком Інтер. 2002. 272 с.
4. Патей–Братасюк М. Антропоцентрична теорія права : навч. посіб. Київ. 2010. 396 с.
5. Завальнюк В. В. Юридична антропологія та типологія сучасного праворозуміння. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 6–10.
6. Завальнюк В. В. Зміст юридичної антропології. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса. : Юрид. л–ра, 2008. Вип. 43. С. 225–229.
7. Завальнюк В. В. Предмет юридичної антропології та теорії держави і права: особливості взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса. : Юрид. л–ра, 2010. Вип. 53. С. 359–363.
8. Завальнюк В. В. Антропологія в системі цінностей права. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О. : Юрид. л–ра, 2012. Вип. 68. С. 31–37.
9. Завальнюк В. В. Еволюція антропологічних знань у правовому вимірі. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О. : Юрид. л–ра, 2011. Вип. 57. С. 17–23.
10. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса. 2003. 379 с.
11. Pospisil L. Anthropology of law. A comparative theory. New Haven : Yale University, HRAF Press. 1974. 385 p.

Н. Є. Хлібороб

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного та фінансового права*

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ІМІГРАНТІВ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ІМІГРАЦІЮ

Постановка проблеми. Імміграція в Україну іноземців та осіб без громадянства є невід'ємною складовою частиною міграційних потоків, навіть, в умовах військової агресії проти України та введення правового режиму воєнного стану, відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 [1], затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 2102-IX [2]. Статистичні дані Державної міграційної служби України засвідчують, що на обліку протягом останніх п'яти років перебуває значна кількість імігрантів, а саме: у 2018 році – 276 352 [3], у 2019 році – 284 799 [4], у 2020 році – 293 614 [5], у 2021 році – 303 115 [6], у 2022 році – 304 969 [7].

При цьому, якщо у довоєнний час імміграція вважалася позитивним явищем передусім з економічних причин, сприяла залученню інвестицій, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків тощо, то на теперішній час ресурс імміграції використовується й для цілей обороноздатності нашої держави. У зв'язку з цим, належне правового регулювання питань, пов'язаних з імміграцією в Україну іноземців та осіб без громадянства, їх легалізації та правосуб'єктності є актуальним напрямом наукових досліджень.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Обраний напрямок наукового пізнання зачіпає одразу декілька блоків предметів наукових досліджень, які представле-

ними різними вченими-адміністративістами. Питанням правосуб'єктності різних категорій фізичних осіб (громадян України, іноземців та осіб без громадянства), їх правовому статусу, присвячували свої доробки В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.Б. Коліушко, Т.О. Коломоєць, П.С. Лютиков, Р.С. Мельник, Г.М. Писаренко, Д.В. Приймаченко, В.П. Тимошук, А.М. Школик та ін. В свою чергу питання процедур надання адміністративних послуг в різних сферах, у тому числі імміграції досліджували О.Г. Власенко [8], О.О. Гапонов [9], Ю.В. Єрмаков [10], Н.П. Тиндик [11], В.В. Юрченко [12], праці яких здебільшого присвячені посутній характеристиці усіх послуг у відповідній сфері. Такий підхід звісно дозволяє дійти важливих результатів, зокрема визначити їх загальні риси, проаналізувати правове регулювання, розглянути загальну процедуру їх надання, що є безперечно позитивним, проте не дозволяє детально охарактеризувати окремі процедури, проаналізувати притаманні лише їм особливості, виявити недоліки та запропонувати способи їх усунення. Крім того, оновлення адміністративного процедурного законодавства також вимагає врахування під час аналізування правосуб'єктності імігрантів в Україні. Через це, **метою** цієї статті є аналіз правосуб'єктності імігрантів в Україні крізь призму процедури надання дозволу на імміграцію.

Виклад основного матеріалу. В чинному законодавстві України імміграцією вважається прибуття в Україну чи залишення в Україні

у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання (абз. 2 ст. 1 Закону України «Про імміграцію» [13]). З метою уникнення та унеможливлення хаотичного прибуття в Україну чи залишення в Україні чинним законодавством визначається порядок та умови імміграції в Україну іноземців та осіб без громадянства.

Виходячи із законодавчого розуміння імміграції, іммігрантом визнається іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання (абз. 3 ст. 1 Закону України «Про імміграцію» [13]).

Принциповим, для цілей цього дослідження, є законодавче встановлення того, що визнання відповідного іноземця чи особи без громадянства іммігрантом безпосередньо пов'язується з отриманням ними дозволу на імміграцію. У зв'язку з цим, іммігрантом може стати особа (іноземець чи особа без громадянства), тобто першочергово набути правосуб'єктності іммігранта, а потім й правового статусу іммігранта в Україні.

Враховуючи це, передумовою отримання правосуб'єктності іммігранта є здійснення процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства. Статистичні дані, опубліковані Державною міграційною службою України, засвідчують затребуваність цієї процедури, зокрема кількість виданих дозволів на імміграцію складала у 2018 році – 14 392 [3], у 2019 році – 14 241 [4], у 2020 році – 11 991 [5], у 2021 році – 12 597 [6], у 2022 році – 5 729 [7].

Загальний огляд процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземцям або особам без громадянства дозволяє виокремити такі особливості.

1. Процедура надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців або осіб без громадянства є адміністративною процедурою, у зв'язку з чим визначається положеннями

адміністративного права. Останнє твердження видається особливо актуальним в розрізі прийняття Верховною Радою України Закону України «Про адміністративну процедуру» [14], який набере чинності 15 грудня 2023 року, та поширення його дії на відносини щодо надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців або осіб без громадянства.

В ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» предмет правового регулювання та сфера його дії визначається максимально широко, зокрема встановлено, що Закон регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Відносини щодо надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців або осіб без громадянства також належать до сфери, на яку поширюються положення Закону України «Про адміністративну процедуру».

Відносини, на які не поширюється дія Закону України «Про адміністративну процедуру» викладено в ч. 2 ст. 1 цього Закону. Дослівний аналіз положень п. 2 ч. 2 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» про те, що дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час, зокрема застосування законодавства про громадянство та надання притулку в Україні, також указує на те, що застосування законодавства про імміграцію в даному випадку не мається на увазі.

2. Врегулювання процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземцям або особам без громадянства положеннями Закону України «Про імміграцію», які деталізовано постановою Кабінету Міністрів України від 26.12.2002 р. № 1983 [15], якою затверджено Порядок формування квоти імміграції та Порядок провадження за заявами про

надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень.

Окремо слід зазначити, що Порядок провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.12.2002 р. № 1983 згідно з п. 1 визначає процедуру провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію іноземцям та особам без громадянства, які іммігрують в Україну. Отже, визначення надання дозволу на імміграцію процедурою є не лише теоретичною позицією, а й офіційно фіксується в законодавстві.

3. Надання дозволу на імміграцію в Україну іноземцям або особам без громадянства є адміністративною послугою, загальні засади надання яких встановлено положеннями Закону України «Про адміністративні послуги» [16].

4. Отримання дозволу на імміграцію в Україну іноземцям або особам без громадянства є платною послугою, яка надається Державною міграційною службою України, згідно з Переліком платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 р. № 795 [17]. При цьому, абз. 2 п. 3 Порядку надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1098 [18] передбачається, що надання послуг здійснюється після підтвердження їх оплати.

Процедура надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства як адміністративна процедура має певну внутрішню структуру. Відповідно до усталеного в теорії адміністративного права підходу структуру будь-якої адміністративної процедури складають стадії, етапи та процедурні

дії, перелік та послідовність яких визначається в залежності від особливостей конкретної адміністративної процедури. При цьому, виокремлення структурних елементів відповідної адміністративної процедури в більшій мірі є теоретичною позицією її автора, навіть, з урахуванням їх засвоєваності на положеннях чинного законодавства. Останнє твердження зумовлює необхідність періодичного перегляду підходів до структури адміністративних процедур після зміни чинного законодавства.

Не є виключенням й адміністративні процедури у сфері міграції, на структуру окремих із них неодноразово зверталась увага в наукових доробках. Наприклад, Ю.В. Єрмаков до стадій здійснення адміністративних процедур у сфері міграції пропонує відносити: 1) звернення фізичної особи і прийняття заяви до розгляду уповноваженим підрозділом органу публічної адміністрації; 2) розгляд справи (від трьох діб до одного року); 3) винесення рішення (про видачу посвідчення, посвідки, паспорта, довідки, запрошення, дозволу тощо); 4) оскарження прийнятого рішення (факультативна стадія) (на практиці передбачено тільки в судовому порядку); 5) виконання рішення [10, с. 13].

Досліджуючи особливості реалізації стадій провадження з надання адміністративних послуг у сфері імміграції О.Г. Власенко виділяє: стадію подачі звернень від юридичних та фізичних осіб та аналіз підстав на оформлення запрошень (включає в себе такі етапи: а) аналіз зафіксованих у перелічених документах всіх обставин у справі; б) реєстрація клопотань і заяв та формування у справу); стадію розгляду звернень про оформлення запрошень (включає в себе такі етапи: підготовка облікової справи до розгляду; аналіз зібраних матеріалів про обставини облікової справи); стадію прийняття рішення щодо оформлення запрошення є третьою стадією провадження щодо оформлення та видачі запрошення (включає в себе такі етапи: прийняття рішення по суті; доведення рішення до відома

зацікавлених осіб); стадію оскарження та опротестування рішень про відмову в оформленні запрошення (включає в себе такі етапи: а) розгляд оскарження та перевірка законності й обґрунтованості винесеного рішення; б) прийняття рішення: залишає рішення без зміни, а оскарження без задоволення; відміння рішення і направляє матеріали на повторний розгляд; приймає на підставі нововиявлених фактів інше рішення; в) доведення результату до відома юридичної або фізичної особи); стадію виконання рішення щодо оформлення запрошення є останньою завершальною стадією провадження щодо оформлення та видачі запрошень [19, с. 99–102].

Як вже зазначалось вище, основним недоліком запропонованих підходів до структури процедур є їх загальність або охоплення ними чи не усіх одразу процедур у сфері міграції. Процедура надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства вимагає більш конкретизованого дослідження, тим більше це підтверджують наведені статистичні дані кількості виданих дозволів на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства.

З урахуванням проведеного аналізу чинного законодавства про імміграцію слід запропонувати та охарактеризувати такі стадії (що включаються відповідні етапи та процедурні дії) процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства.

Стадія ініціювання процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства. Ініціювання процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства здійснюється відповідним іноземцем або особою без громадянства, який бажає отримати дозвіл на імміграцію в України шляхом подання заяви про надання дозволу на імміграцію та відповідних документів до уповноважених суб'єктів (визначаються в залежності від місця перебування заявника, зокрема особи, які постійно проживають за межами України подають до дипломатичних представництв та

консульських установ України за кордоном за місцем їх постійного проживання, а особами, які перебувають в Україні на законних підставах – до Державної міграційної служби України та її територіальних органів). Разом із заявою про надання дозволу на імміграцію подаються відповідні документи, які слід поділити на дві групи: 1) загальні – подаються усіма заявниками незалежно від підстави та квоти імміграції; 2) спеціальні – подаються заявника в залежності від квоти імміграції.

Після цього уповноваженим органом здійснюється реєстрація заяви про надання дозволу на імміграцію та формування справи.

Стадія перевірки особи-заявника, наданих документів та підстав імміграції є центральною та враховуючи кількість органів залучених для здійснення відповідних дій поділяється на певні етапи.

Першим є етап перевірки особи-заявника, наданих документів та підстав імміграції уповноваженим органом під час прийняття заяви про надання дозволу на імміграцію та формування справи. Відповідно до положень п. 12-13 Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень така перевірка здійснюється територіальними підрозділами Державної міграційної служби України та закордонними дипломатичними установами України.

Другий етап – перевірка Міністерства внутрішніх справ України, органів Національної поліції, регіональних органів Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Стадія прийняття рішення за заявою про надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства розпочинається після зібрання усіх документів та матеріалів, у тому числі від інших органів державної влади. На цій стадії Державна міграційна служба України або її територіальних орган аналізують матеріали справи, визначають наявність/ відсутність підстав для відмови у наданні дозволу на імміграцію

(ст. 10 Закону України «Про імміграцію») та здійснює підготовку проєкту рішення.

На підставі зібраної інформації та матеріалів здійснюється прийняття рішення про надання дозволу на імміграцію чи про відмову у наданні такого дозволу, про що повідомляється особа-заявник (відповідний іноземець та особа без громадянства).

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що передумовою отримання правосуб'єктності іммігранта є здійснення процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства, та отримання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства.

Процедура надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства має таку внутрішню структуру: стадія ініціювання процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства (включає такі дії як: подання заяви

про надання дозволу на імміграцію; реєстрація заяви про надання дозволу на імміграцію; формування справи); стадія перевірки особи-заявника, наданих документів та підстав імміграції (включає такі етапи як: перевірки особи-заявника, наданих документів та підстав імміграції уповноваженим органом під час прийняття заяви про надання дозволу на імміграцію та формування справи; перевірка МВС, органів Національної поліції, регіональних органів СБУ та Держприкордонслужби); стадія прийняття рішення за заявою про надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства (включає такі дії як: збір інформації та матеріалів, визначення наявності/відсутності підстав для відмови, підготовка проєкту рішення, прийняття рішення про надання дозволу на імміграцію в Україні чи відмову в наданні дозволу на імміграцію в Україну, доведення рішення до відома заявника).

Анотація

Стаття присвячена дослідженню питань правосуб'єктності іммігрантів в Україні. Встановлено, що передумовою отримання правосуб'єктності іммігранта є здійснення процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства, та отримання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства. Проаналізовано чинне законодавство, що визначає умови і порядок імміграції в Україну іноземців та осіб без громадянства. Зроблено висновок, що на відносини щодо надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців або осіб без громадянства поширюються положення Закону України «Про адміністративну процедуру». Визначено загальні риси процедури надання дозволу на імміграцію, до яких віднесено належність до адміністративних процедур, урегульованість нормами адміністративного права (як на рівні законів, так і підзаконних актів), належність до адміністративних послуг та платність. Запропоновано поділ документів, що подаються разом із заявою про надання дозволу на імміграцію на дві групи: 1) загальні – подаються усіма заявниками незалежно від підстави та квоти імміграції; 2) спеціальні – подаються заявника в залежності від квоти імміграції.

Наведено авторський підхід до внутрішньої структури процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без, яка складається із стадій: ініціювання процедури надання дозволу на імміграцію в Україну іноземців та осіб без громадянства (включає такі дії як: подання заяви про надання дозволу на імміграцію; реєстрація заяви про надання дозволу на імміграцію; формування справи); перевірки особи-заявника, наданих документів та підстав імміграції (включає такі етапи як: перевірки особи-заявника, наданих документів та підстав імміграції уповноваженим органом під час прийняття заяви про надання дозволу на імміграцію та формування справи; перевірка МВС, органів Національної поліції, регіональних органів СБУ та Держприкордонслужби); прийняття рішення за заявою про надання дозволу на іммі-

грацію в Україну іноземців та осіб без громадянства (включає такі дії як: збір інформації та матеріалів, визначення наявності/відсутності підстав для відмови, підготовка проєкту рішення, прийняття рішення про надання дозволу на імміграцію в Україні чи відмову в наданні дозволу на імміграцію в Україну, доведення рішення до відома заявника).

Ключові слова: адміністративна процедура, дозвіл на імміграцію, імміграція, іммігрант, іноземець, особа без громадянства, правосуб'єктність, процедура надання дозволу на імміграцію.

Hliborob N. Ye. The legal personality of immigrants in Ukraine through the lens of the immigration permit procedure

The article is devoted to the study of issues of legal personality of immigrants in Ukraine. It was established that the prerequisite for obtaining the legal personality of an immigrant is the implementation of the procedure for granting a permit for the immigration of foreigners and stateless persons to Ukraine, and obtaining a permit for the immigration of foreigners and stateless persons to Ukraine. The current legislation, which determines the conditions and procedure for immigration to Ukraine of foreigners and stateless persons, has been analyzed. It was concluded that the provisions of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» apply to relations regarding the granting of permission for the immigration of foreigners or stateless persons to Ukraine. The general features of the immigration permit granting procedure are identified, which include compliance with administrative procedures, regulation by administrative law (both at the level of laws and by-laws), compliance with administrative services and payment. It is proposed to divide the documents submitted together with the application for an immigration permit into two groups: 1) general – submitted by all applicants regardless of the basis and immigration quota; 2) special – submitted by the applicant depending on the immigration quota.

The author's approach to the internal structure of the procedure for granting a permit for foreigners and stateless persons to immigrate to Ukraine is presented, which consists of stages: initiation of the procedure for granting a permit for foreigners and stateless persons to immigrate to Ukraine (includes such actions as: submitting an application for granting an immigration permit; registration of an application for an immigration permit; formation of a case); verification of the applicant, submitted documents and grounds for immigration (includes such stages as: verification of the applicant, submitted documents and grounds for immigration by an authorized body when accepting an application for an immigration permit and forming a case; verification of the Ministry of Internal Affairs, the National Police, regional authorities SBU and State Border Service); making a decision on an application for granting a permit to immigrate to Ukraine of foreigners and stateless persons (includes such actions as: gathering information and materials, determining the presence/absence of grounds for refusal, preparing a draft decision, making a decision on granting a permit to immigrate to Ukraine or refusal in granting a permit for immigration to Ukraine, bringing the decision to the attention of the applicant).

Key words: administrative procedure, immigration permit, immigration, immigrant, foreigner, stateless person, legal personality, immigration permit granting procedure.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Дата оновлення: 14.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 05.03.2023).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 05.03.2023).

3. Показники діяльності ДМС за 2018 рік. Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2018_12.pdf (дата звернення 05.03.2023).
4. Показники діяльності ДМС за 2019 рік. Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2019_12.pdf (дата звернення 05.03.2023).
5. Показники діяльності ДМС за 2020 рік. Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2020_12.pdf (дата звернення 05.03.2023).
6. Показники діяльності ДМС за 2021 рік. Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2021_12.pdf (дата звернення 05.03.2023).
7. Показники діяльності ДМС за 2022 рік. Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2022_12.pdf (дата звернення 05.03.2023).
8. Власенко О.Г. Адміністративні послуги у сфері громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб: автореф. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 22 с.
9. Гапонов О.О. Адміністративно-правові послуги, що надаються державною міграційною службою України: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2022. 220 с.
10. Єрмаков, Ю.В. Адміністративні процедури у сфері міграції: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2020. 17 с.
11. Тиндик Н.П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2009. 40 с.
12. Юрченко В.В. Електронні послуги у сфері міграції та громадянства: дис. ... д-ра філософії. Дніпро, 2023. 239 с.
13. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 р. № 2491-III. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text> (дата звернення 05.03.2023).
14. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. Дата оновлення: 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#top> (дата звернення 05.03.2023).
15. Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень: постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2002 р. № 1983. Дата оновлення: 19.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-2002-%D0%BF#top> (дата звернення 05.03.2023).
16. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 05.03.2023).
17. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 р. № 795. Дата оновлення: 24.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#top> (дата звернення 05.03.2023).
18. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1098. Дата оновлення: 28.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2011-%D0%BF#top> (дата звернення 05.03.2023).
19. Власенко О.Г. Особливості реалізації стадій провадження з надання адміністративних послуг у сфері імміграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 37 (2). С. 99–102.

Т. В. Аверочкіна

доктор юридичних наук,

професор кафедри морського та митного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ В МИТНИХ ОРГАНАХ

Належний стан суспільних відносин підтримується за рахунок вироблення загальноприйнятих стандартів та норм, яким мають слідувати учасники визначеного складу суспільних відносин. Дисципліна є узагальненим поняттям, що вказує на те, яким чином мають діяти суб'єкти під час здійснення певного виду діяльності. Адміністрування митної справи потребує формування необхідної, належної та деталізованої правової регламентації дисципліни працівників митних органів, що має бути належним чином апробовано як в національній доктрині, так і практичній реалізації. Українське законодавство не в достатній мірі відповідає вимогам правозастосування у цій сфері, що має прояв у відсутності чинного дисциплінарного статуту митних органів.

На доктринальному рівні проблематика забезпечення дисципліни в цілому, та в окремих державних органах піднімалась рядом провідних вчених, а саме: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, В.В. Васильківська, В.М. Гаращук, Є.В. Додін, Ю.С. Даниленко, І.І. Задоя, С.В. Ківалов, Л.М. Корнута, Г.І. Чанишева та інші. Невідповідність чинного стану наукових розвідок до нововиявлених аспектів дисципліни в митних органах актуалізують зазначену тему дослідження та зумовлюють необхідність теоретичного обґрунтування та внесення науково аргументованих пропозицій, рекомендацій щодо покращення національного законодавства, яким врегульовано забезпечення дисципліни в митних органах.

Тривалий час з моменту отримання незалежності Україною, забезпечення дисциплі-

нарної відповідальності в митних органах відбулось через орієнтування на спеціальні нормативно-правові акти в цій сфері. Йдеться про Закон України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» (визначались засади службової відповідальності посадових осіб митних органів, яким присвоєно спеціальне звання) [1], Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження положення про порядок і умови проходження служби в митних органах України» (визначались порядок проходження служби в митних органах службових осіб, яким присвоєно спеціальне звання) [2]. Втрата чинності вказаних нормативно-правових актів та відсутність оновленого деталізованого правового регулювання, слугуватиме підставою звернення уваги на діючі правила забезпечення дисципліни в митних органах.

Первинно слід звернути увагу на положення Розділу XX Митного кодексу України, якими до митних органів віднесено:

1) центральний орган виконавчої влади, який реалізує політику в сфері митної справи [3]. Виходячи з Положення про Державну митну службу України (п. 14) [4], у ній працюють державні службовці та працівники. Вказівка на виокремлення різних груп службовців, які працюють у цій державній інституції є невід'ємним елементом забезпечення дисципліни в цілому;

2) митниця як митний орган, що є територіальним органом Державної митної служби України;

3) митний пост як митний орган, що входить до складу митниці в статусі її структурного підрозділу [3].

В значенні положень Митного кодексу України (ст. 569), серед працівників митних органів будуть виокремлюватись ті, що є посадовими особами митних органів, тобто: «працівники митних органів, на яких покладено виконання завдань, передбачених митним законодавством, здійснення організаційного, юридичного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення діяльності цих органів» [3]. Вагомим є те, що посадова особа митного органу одночасно володіє статусом державного службовця.

Отже, при визначенні основоположних засад забезпечення дисципліни в митних органах слід враховувати диференціацію працівників митних органів на працівників митних органів та посадових осіб митних органів, які є державними службовцями. Відповідно, залежно від статусу працівника митного органу, до нього будуть застосовані як загальні вимоги дотримання дисципліни, так і спеціальні вимоги, опосередковані статусом службовця митного органу.

Загальні вимоги, що стосуються забезпечення дисципліни під час здійснення визначеного виду трудової діяльності містяться в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України) [5]. Види та загальний порядок накладення дисциплінарних стягнень регламентується ст. ст. 147-152 КЗпП України [5]. Таким чином, працівники митних органів, які не є державними службовцями (посадовими особами) будуть нести дисциплінарну відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх трудових обов'язків, передбачених трудовим договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку. Крім того, трудовим законодавством зобов'язано працівників митних органів працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержуватися трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці тощо.

Забезпечення дисципліни в митних органах щодо посадових осіб таких органів здійс-

нюється відповідно до положень службового законодавства з врахуванням специфіки митної служби. Змістовно дисципліна для посадових осіб митних органів полягатиме саме в службовій дисципліні, яка стосується:

- а) неухильного додержання Присяги державного службовця;
- б) сумлінного виконання службових обов'язків;
- в) дотримання правил внутрішнього службового розпорядку.

Натомість, як слушно відмічено Стець О.М. не лише порушення службової дисципліни є підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності. До причин притягнення до цього виду відповідальності будуть відноситися суспільно-шкідливі діяння, типу, недотримання правил етичної поведінки державними службовцями; виявлення неповаги до держави, державних символів України, Українського народу; невиконання вимог щодо політичної неупередженості; використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб [6, с. 249].

Таким чином, забезпечення дисципліни в митних органах для посадових осіб цих органів полягатиме, крім іншого, в можливості притягнення до дисциплінарної відповідальності як результату вчинення дисциплінарного проступку чи іншого проступку, що несумісний з проходженням служби в митних органах.

Правове забезпечення дисципліни в митних органах щодо посадових осіб засновано на сукупності нормативно-правових актів загального характеру (тобто тих, що стосуються усіх державних службовців) та спеціального характеру (маються на увазі ті, що регулюють виключно статус посадових осіб митних органів).

На державних службовців, включаючи тих що проходять службу в митних органах поширюватиметься дія таких нормативно-правових актів загального характеру: Закону України «Про державну службу» (в

частині визначення сутності дисциплінарної відповідальності, переліку дисциплінарних проступків, виокремлення видів дисциплінарних стягнень, деталізації обставин що обтяжують та пом'якшують дисциплінарну відповідальність і т.д.) [7], Закону України «Про запобігання корупції» (в частині визначення особливостей дотримання доброчесної поведінки посадових осіб митних органів) [8], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження», якою визначено процедуру здійснення дисциплінарними комісіями з розгляду дисциплінарних справ дисциплінарних проваджень стосовно державних службовців [9], наказу Національного агентства з питань державної служби України «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» щодо узагальненого зібрання професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців митних органів, діяльність яких спрямована на служіння народу шляхом забезпечення охорони та сприяння у реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина тощо [10].

До основних напрямів забезпечення службової дисципліни посадових осіб митних органів як державних службовців відносяться:

1) дотримання у службовій діяльності вимог чинного законодавства у сфері державної служби та виконання правил внутрішнього службового розпорядку;

2) формування керівником державної служби у підпорядкованих державних службовців високих професійних якостей, сумлінного ставлення до виконання своїх посадових обов'язків (тобто своєчасне, точне, інтенсивне, ефективне, творче та ініціативне виконання покладених завдань), поваги до прав і свобод людини і громадянина, їхньої честі та гідності, а також до держави, державних символів України (тобто до визначених і закріплених на конституційно-правовому рівні

офіційних знаків держави, які в лаконічній формі відображають її суверенітет та ідеологію, і, як правило, мають етнічно-національне походження);

3) поєднання керівниками усіх рівнів методів переконання, виховання і заохочення із заходами дисциплінарної відповідальності щодо підпорядкованих державних службовців;

4) поєднання повсякденної вимогливості керівників до підпорядкованих державних службовців із постійною турботою про них, виявлення поваги до їхньої честі та гідності, забезпечення гуманізму та справедливості тощо [11, с. 398].

Проходження державної служби в митних органах впливає на обов'язковість врахування положень спеціального законодавства, що стосується виключно сфери проходження державної служби в митних органах. Наприклад, зобов'язання посадових осіб митних органів під час виконання службових обов'язків носити формений одяг з метою дотримання єдиного зовнішнього вигляду [12]; кореляція спеціальних спеціальних звань, які присвоюються посадовим особам митних органів, а також встановлення переліку посад та граничних звань за такими посадами з відповідними службовими обов'язками як міри дотримання дисципліни посадовими особами митних органів [13].

Основними способами забезпечення службової дисципліни посадових осіб митної служби традиційно вважались: створення належних умов проходження митної служби; набуття й підтримання високого рівня професіоналізму; дотримання законності і внутрішнього трудового розпорядку митного органу; поєднання вимогливості керівників до підлеглих із забезпеченням додержання їх прав і свобод; гарантування гласності й об'єктивності при проведенні оцінки результатів службової діяльності, присвоєнні спеціального звання і призначенні на посаду; додержання соціальної справедливості, високого рівня соціального і правового захисту; виховання високих ділових і моральних якостей;

виважене і справедливе поєднання заходів заохочення й дисциплінарних стягнень [14]. Зазначимо, що вказаний перелік має бути підкріплений належними нормативно-правовими актами.

Висновки. Отже, забезпечення дисциплінарної відповідальності в митних органах можна вважати цілісним комплексом нормативно встановлених правил, які спрямовані на дотримання належного стану дисципліни та законності службовцями митних органів,

яких віднесено до державних службовців. Доцільним вбачається прийняття спеціального нормативно-правового акту, яким було б деталізовано такі аспекти забезпечення дисципліни в митних органах як: особливості присяги працівників митних органів, дотримання правил етики посадовими особами митних органів, унормування порядку носіння зброї посадовими особами митних органів, особливості робочого часу посадових осіб митних органів і т.д.

Анотація

У статті на підставі аналізу чинного законодавства України проаналізовано сучасний рівень забезпечення дисципліни в митних органах. Досліджено співвідношення між забезпечення дисципліни в цілому та особливостями цієї сфери в митних органах.

Зазначено, що при визначенні основоположних засад забезпечення дисципліни в митних органах слід враховувати диференціацію працівників митних органів на працівників митних органів та посадових осіб митних органів, які є державними службовцями. Відповідно, залежно від статусу працівника митного органу, до нього будуть застосовані як загальні вимоги дотримання дисципліни, так і спеціальні вимоги, опосередковані статусом службовця митного органу.

Встановлено, що працівники митних органів, які не є державними службовцями (посадовими особами) будуть нести дисциплінарну відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх трудових обов'язків, передбачених трудовим договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку. Акцентовано увагу на тому, що забезпечення дисципліни в митних органах щодо посадових осіб таких органів здійснюється відповідно до положень службового законодавства з врахуванням специфіки митної служби.

Зазначено, що забезпечення дисципліни в митних органах для посадових осіб цих органів полягатиме, крім іншого, в можливості притягнення до дисциплінарної відповідальності як результату вчинення дисциплінарного проступку чи іншого проступку, що несумісний з проходженням служби в митних органах. Правове забезпечення дисципліни в митних органах щодо посадових осіб засновано на сукупності нормативно-правових актів загального характеру (тобто тих, що стосуються усіх державних службовців) та спеціального характеру (тих, що регулюють виключно статус посадових осіб митних органів).

Доцільним визначено прийняття спеціального нормативно-правового акту, яким було б деталізовано такі аспекти забезпечення дисципліни в митних органах як: особливості присяги працівників митних органів, дотримання правил етики посадовими особами митних органів, унормування порядку носіння зброї посадовими особами митних органів, особливості робочого часу посадових осіб митних органів тощо.

Ключові слова: дисципліна, службова дисципліна, забезпечення дисципліни, дисциплінарна відповідальність, митні органи, Дисциплінарний статут, дисциплінарне правопорушення.

Averochkina T. V. Legal support of discipline in customs authorities

The article analyzes the current level of discipline in the customs authorities based on the analysis of the current legislation of Ukraine. The relationship between the provision of discipline in general and the peculiarities of this sphere in the customs authorities has been studied.

It is noted that when determining the fundamental principles of ensuring discipline in customs authorities, the differentiation of customs officials into employees of customs authorities and officials of customs authorities, who are state employees, should be taken into account. Accordingly, depending on the status of the employee of the customs authority, both general requirements for compliance with discipline and special requirements mediated by the status of the employee of the customs authority will be applied to him.

It has been established that employees of customs authorities who are not civil servants (officials) will bear disciplinary responsibility for non-fulfillment or improper fulfillment of their labor duties stipulated by the labor contract and internal labor regulations. Attention is focused on the fact that ensuring discipline in customs bodies regarding officials of such bodies is carried out in accordance with the provisions of official legislation, taking into account the specifics of the customs service.

It is noted that ensuring discipline in the customs authorities for officials of these authorities will consist, among other things, in the possibility of bringing to disciplinary responsibility as a result of committing a disciplinary offense or other offense incompatible with serving in the customs authorities. Legal enforcement of discipline in customs authorities regarding officials is based on a set of normative legal acts of a general nature (that is, those relating to all civil servants) and of a special nature (those regulating exclusively the status of officials of customs authorities).

The adoption of a special normative legal act, which would detail such aspects of ensuring discipline in customs authorities as: peculiarities of the oath of customs officials, compliance with the rules of ethics by officials of customs authorities, normalization of the procedure for carrying weapons by officials of customs authorities, peculiarities of the working hours of officials customs authorities, etc.

Key words: discipline, official discipline, ensuring discipline, disciplinary responsibility, customs authorities, Disciplinary statute, disciplinary offense.

Список використаних джерел:

1. Про Дисциплінарний статут митної служби України: Закон України від 06.09.2005 р. № 2805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-15#Text> (втрата чинності від 11.08.2013 р.) (дата звернення: 10.12.2021).
2. Про затвердження положення про порядок і умови проходження служби в митних органах України: Постанова КМУ від 09.02.1993 р. № 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/97-93-%D0%BF#Text> (втрата чинності від 28.01.2017 р.) (дата звернення: 10.12.2021).
3. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495. URL: (дата звернення: 10.12.2021).
4. Положення про Державну митну службу України: Постанова КМУ від 06.03.2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2021).
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 04.03.2022).
6. Стець О.М. Дисциплінарна комісія як суб'єкт державно-службових відносин. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 17. С. 249–255.
7. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 05.01.2022).

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 05.01.2022).
9. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: Постанова КМУ від 04.12.2019 р. № 1039. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#n8> (дата звернення: 05.01.2021).
10. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ НАДС від 05.08.2016 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 05.01.2022).
11. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навч. посібник. Одеса, 2020. 511 с.
12. Про затвердження опису та зразків форменого одягу посадових осіб Державної митної служби, норм забезпечення форменим одягом і строків його носіння: Постанова КМУ від 03.03.2021 р. № 165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165-2021-%D0%BF#n242> (дата звернення: 05.02.2021).
13. Про спеціальні звання посадових осіб митних органів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 р. № 501. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2022).
14. Кравченко О.О. Дисциплінарна відповідальність посадових осіб митної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Київ, 2012. 19 с.

УДК 328.185

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.47>

К. Л. Бугайчук

*доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності
та якості підготовки кадрів
<https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com*

КЕРІВНИК, ЯК СУБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Постановка проблеми. Проблеми запобігання корупції є предметом багатьох досліджень фахівців із різних наукових сфер та напрямів: юридичного, психологічного, соціального, економічного тощо. Така ситуація є досить зрозумілою, оскільки вітчизняні Євроатлантичні та Євроінтеграційні зобов'язання та прагнення нашої держави можуть зазнати суттєвої шкоди внаслідок неналежного правового та наукового забезпечення цієї діяльності.

Багато наукових праць та досліджень громадських антикорупційних інституцій присвячено питанням побудови державної антикорупційної вертикалі, роботі судової гілки влади, спеціальних антикорупційних державних органів, таких як Національне антикорупційне бюро та Національне агентство з питань запобігання корупції. В той же час, як показує практика, достатньо великий пласт проблем існує саме в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, що згодом має зовнішній вираз у формі вчинення посадовими особами корупційних злочинів та інших, пов'язаних із корупцією правопорушень.

Також необхідно відмітити, що побудова антикорупційної діяльності всередині органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств установ та організацій

є доволі ефективним механізмом протидії цьому явищу і залежить від ефективності публічного адміністрування в якому особливу роль відіграють його суб'єкти – керівники органів державної влади, підприємств, установ та організацій усіх рівнів. Саме від керівного складу будь-якого державного органу залежить ефективність антикорупційної політики та конкретних адміністративно-правових заходів, спрямованих на запобігання корупції. Таким чином, маємо відмітити, що тематика публікації є своєчасною, та такою, що потребує відповідного наукового опрацювання.

Аналіз останніх публікацій. Особливості правового статусу керівників в органах виконавчої влади досліджувалися у працях таких представників адміністративно-правової науки як Ю. Лихач [1], М.І. Ожиганова [2], Л.С. Стельмашук [3], О.А. Шатило [4]. В частині організації діяльності посадових осіб у сфері запобігання корупції слід загадати наукові здобутки Г.Ю. Лук'янової [5], Р. Томми [6], В.М. Трепака [7], М. Хавронюка [8].

В той же час необхідно вказати, що у цих та інших працях із запропонованої тематики роль керівника, як суб'єкта публічного адміністрування та ймовірного лідера свого колективу у заходах із запобігання та протидії корупції майже не розглядалося.

Метою публікації є визначення пріоритетних напрямів роботи керівників в органах державної влади щодо запобігання корупції. Для досягнення зазначеного результату слід вирішити низку завдань: 1) визначити поняття та ознаки керівника; 2) проаналізувати наявні вимоги до керівників в сфері запобігання корупції, які визначені чинним законодавством України та міжнародними нормативними актами; 3) дослідити статус керівника з точки зору лідерства у сфері запобігання корупції; 4) сформулювати організаційні та нормативні напрями удосконалення діяльності керівників щодо протидії корупційним проявам в підлеглих організаціях та колективах.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження слід визначитися із змістом терміну «керівник» з тим, щоб розуміти правовий статус та особливості діяльності цих суб'єктів. Фахівці із соціальної психології визначають керівника, як посадову особу, яка здійснює управління організацією та наділена повноваженнями приймати управлінські рішення щодо розпорядження наявними фінансовими, матеріальними та трудовими ресурсами [9, с. 229]. Юридична енциклопедія говорить, що керівник – це найманий працівник, суб'єкт управління, зайнятий професійною організаторською діяльністю в органах управління підприємства, фірми, установи, наділений необхідними повноваженнями для прийняття рішень та який несе всю повноту відповідальності за результати роботи очолюваного ним колективу. До числа керівників відносять лінійних і функціональних керівників організації та її структурних підрозділів [10]. А.О. Міненок наголошує на офіційному статусі керівника, як особи на яку офіційно покладені функції управління колективом і організації його діяльності. Вчений вказує, що керівник несе юридичну відповідальність за функціонування групи (колективу) перед вищою інстанцією і має певні строги можливості санкціонування – покарання і заохочування підлеглих з метою впливу на їхню виробничу (наукову, творчу тощо) актив-

ність [11, с. 121]. Майже подібно Н.О. Армаш наголошує, що під керівником слід розуміти посадових осіб, наділених адміністративною владою стосовно очолюваного ними певного формально-організованого колективу, які здійснюють внутрішньоорганізаційне управління ним [12, с. 35].

Отже, пристосовано до діяльності органів державної влади ознаками керівника можна встановити наступні:

- посадова особа, що офіційно призначена на відповідну посаду в органи державної влади;
- до його функціональних обов'язків входить організація діяльності підлеглих осіб, він має право втручатися в їх професійну діяльність на робочому місці;
- він наділений адміністративно-владними повноваженнями стосовно інших осіб: має право видавати накази, розпорядження, застосовувати стягнення чи заохочення;
- він представляє відповідний орган або колектив у зовнішніх відносинах або у відносинах із керівництвом державного органу чи інших структурних підрозділів цього ж органу;
- керівник несе відповідальність за результати роботи підлеглого колективу перед вищим керівництвом тощо.

Аналіз положень Закону України «Про запобігання корупції» дозволяє виділити наступні норми, що стосуються діяльності керівників осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування:

- 1) керівник отримує повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, через внутрішні канали отримання інформації;
- 2) керівник отримує припис НАЗК щодо усунення порушень законодавства про запобігання корупції, проведення службового розслідування, притягнення винної особи до встановленої законом відповідальності;
- 3) керівник несе персональну відповідальність за забезпечення виконання заходів державної антикорупційної програми;

4) керівник отримує інформацію про надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка та складає відповідний акт при виявленні такого подарунка чи майна;

5) приймає рішення щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, про що повідомляє відповідну особу у якій є такий конфлікт. В рамках врегулювання конфлікту інтересів приймає рішення про усунення від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті; про обмеження доступу до інформації; про перегляд обсягу службових повноважень; про здійснення повноважень під зовнішнім контролем; про переведення, звільнення особи у зв'язку з наявністю конфлікту інтересів;

6) керівник зобов'язаний під час виконання своїх службових повноважень неухильно додержуватися загальновизнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, іншими керівниками, колегами і підлеглими тощо [13].

Відповідно до Закону України «Про державну службу» забезпечення службової дисципліни досягається шляхом: формування керівником у підпорядкованих державних службовців високих професійних якостей, сумлінного ставлення до виконання своїх посадових обов'язків, поваги до прав і свобод людини і громадянина, їхньої честі та гідності, а також до держави, державних символів України. Керівник який в установленому порядку не вжив заходів для притягнення підпорядкованого йому державного службовця до дисциплінарної відповідальності за вчинений дисциплінарний проступок, а також не подав матеріали про вчинення державним службовцем адміністративного проступку, корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, кримінального правопорушення до органу, уповноваженого розглядати справи про такі правопорушення, несе відповідальність згідно із законом. До того ж як керівники, так і підлеглі зобов'язані повною мірою додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції, запо-

бігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби [14].

Отже, відповідно до чинного законодавства України на керівників покладені завдання щодо здійснення поточного та підсумкового контролю за виконанням в організації антикорупційних заходів, вжиття превентивних та примусових заходів щодо запобігання порушенням антикорупційного законодавства, прийняття управлінських рішень в сфері запобігання корупції, дотримання вимог етичних норм та норм доброчесності при виконанні власних повноважень, вжиття заходів щодо виховання доброчесної поведінки серед підлеглих тощо.

На підставі вищевказаного можна впевнено стверджувати, що керівник виступає суб'єктом публічного адміністрування запобігання корупції в діяльності як органу державної влади, підприємства, установи та організації в цілому, так і підлеглого колективу, зокрема. Ця теза, насамперед, заснована на тім, що адміністрування ми пов'язуємо із діяльністю, яка здійснюється всередині органів державної влади і пов'язана із внутрішніми процесами вироблення управлінських рішень, плануванням та координацією роботи органу або його підрозділів, організацією їх інформаційного, кадрового, документального забезпечення, питаннями побудови оптимальної організаційної структури, раціональним розподілом повноважень між виконавцями тощо [15, с. 162].

Дослідження міжнародних нормативно правових актів дає змогу зробити висновок, що подібні вимоги визначені у якості основоположних правил побудови антикорупційної політики в державі та конкретній організації. Так, відповідно до Конвенції ООН проти корупції держава має заохочувати непідкупність, чесність і відповідальність своїх державних посадових осіб застосовувати кодекси або стандарти поведінки для правильного, добросовісного й належного виконання державних функцій [16]. Відповідно до Міжна-

родного кодексу поведінки посадових осіб вони мають виконувати свої обов'язки і функції у відповідності до законів або адміністративних положень і з повною доброчесністю та не використовувати своє офіційне становище для отримання особистої вигоди [17]. Міжамериканська конвенція проти корупції також оперує тим, що для посадових осіб мають бути створені відповідні норми поведінки для правильного, чесного і належного виконання публічних функцій. Ці норми повинні запобігати конфлікту інтересів і забезпечувати належне збереження і використання державних ресурсів [18].

Резюмуючи наведені правові норми можна дійти висновку, що норми міжнародних актів виступають правовою основою та інституційними правилами створення і функціонування антикорупційної системи. В свою чергу, завданням керівника має бути здійснення реалізації цих положень у власну практичну діяльність, а також забезпечення їх реалізації в діяльності підлеглих осіб, тобто здійснення публічного адміністрування – виконання відповідних організаційних та управлінських дій, прийняття владних рішень, що спрямовані на виконання положень чинного законодавства щодо запобігання корупції.

Дуже дотичними до організації процесу публічного адміністрування щодо протидії корупції в діяльності будь-якої організації є положення стандарту ISO 37001:2016 «Anti-bribery management systems», що визначає основні правила, та принципи діяльності державного органу, підприємства, установи у сфері ефективного запобігання, виявлення та протидії корупції, які мають бути повинні бути впроваджені у внутрішні управлінські та інші організаційні процеси [19]. Зокрема, до обов'язків керівників відповідних органів та установ зазначеним стандартом віднесено: «забезпечення інтеграції системи управління заходами боротьби з корупцією у внутрішні процеси організації; інформування про антикорупційну політику як всередині організації, так і за її межами; доведення до відома все-

редині організації про важливість ефективного управління протидії корупції; сприяння розвитку належної антикорупційної культури всередині організації та її постійне вдосконалення; надання підтримки іншим працівникам на відповідних керівних посадах у тому, щоб вони демонстрували лідерство у запобіганні та виявленні випадків корупції у межах власної компетенції [20].

У розділі, що присвячений ролі та відповідальності керівників щодо адміністрування антикорупційними процесами, стандарт ISO 37001:2016 вказує, що до повної відповідальності вищого керівництва належить створення ефективної системи антикорупційного менеджменту, керівники всіх рівнів мають відповідати за дотримання вимог такої системи менеджменту у власних підрозділах та колективах, кожен член колективу відповідає за розуміння та реалізацію антикорупційних вимог. До того ж стандарт встановлює повноваження та обов'язки керівника щодо постійного моніторингу системи антикорупційного менеджменту, що включає в себе вивчення ефективності проведених заходів, перегляд критеріїв та показників антикорупційної діяльності, облік протиправних корупційних дій, виявлення їх причин та умов, організація документального забезпечення відповідних заходів, удосконалення кадрового забезпечення заходів щодо запобігання корупції тощо.

Але на даний час найбільш релевантним документом, який окреслює сферу діяльності керівників, які працюють в органах державної влади є Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців. Згідно із статтею 25 цього документу державний службовець, який здійснює контроль або керівництво іншими державними службовцями повинен робити це відповідно до політики та завдань державного органу, для якого він чи вона працює. Державний службовець, який здійснює контроль або керівництво іншими державними службовцями повинен вживати доцільні заходи

для попередження корупції серед його чи її працівників щодо його чи її служби. Ці заходи можуть включати заохочення та впровадження правил і інструкцій, забезпечення належного навчання та тренінгів, уважність до ознак фінансових та інших проблем його чи її працівників, і виступати прикладом правильності та чесності [21].

Отже, стандарт ISO 37001:2016 та рекомендації Комітету Міністрів ЄС містять в собі більш конкретні функції та завдання керівників в органах державної влади щодо розробки та реалізації антикорупційної політики у якості суб'єктів публічного адміністрування.

Як справедливо вказує З. Пушкар керівник у своїй діяльності виконує безліч ролей, серед яких найголовнішими є роль лідера, організатора, наставника, вихователя, генератора нових ідей, захисника інтересів працівників. Ефективне виконання зазначених ролей сприятиме повноцінному функціонуванню системи управління та організації загалом [22, с. 190].

В свою чергу ми маємо наголосити, що ключова роль керівника в процесах адміністрування протидії корупції полягає у виконанні ним лідерських функцій. Л.М. Сергєєва наголошує, що лідер чітко бачить мету і згуртовує людей, створює команду, в якій індивідуальності розкриваються і доповнюють одна одну. Отже сутність лідера полягає не так у власному розвитку, як у вмінні надихати людей навколо та переконувати їй у їхніх надзвичайних здібностях та цінностях [23, с. 7].

Таким чином, можна виокремити наступні функції керівника, як лідера у сфері запобігання та протидії корупції:

1) Організаційна. Керівник має організувати діяльність підлеглих відповідно до антикорупційних програм, стандартів, правил та принципів, запроваджених в державних органах, організаціях, установах, раціонально розподілити відповідні повноваження між підлеглими та організувати контроль за виконанням відповідних документів та завдань щодо реалізації антикорупційної політики.

2) Новаторська. В рамках такої функції керівник бачить нові форми та методи запобігання корупції, впроваджує інституційні та інші механізми запобігання корупції, застосовує інноваційні підходи до окремих напрямів протидії корупційним проявам, а також в рамках розвитку культури доброчесності у відповідному органі, пропонує креативні шляхи вирішення проблем.

3) Мотивуюча. Керівник має сформулювати у колективу позитивні причини та підстави добровільного виконання вимог законодавства України про запобігання корупції, дотримуватися внутрішніх норм та стандартів протидії корупційним правопорушенням в організаціях. При роботі із підлеглими керівник має проявляти чуйність, вникати в їх проблеми, застосовувати навички емоційного інтелекту, надихати їх на подальший саморозвиток у досліджуваній сфері.

4) Фахова. Керівник, як лідер має бути фахівцем у сфері запобігання корупції, здатен на високому рівні впроваджувати антикорупційні стандарти, надавати допомогу підлеглим, постійно вдосконалювати свої знання та навички щодо протидії корупції, застосовувати кращі практики у власній діяльності.

На підставі вищевикладеного вважаємо доцільним запропонувати напрями удосконалення чинних нормативних актів з цих питань, оскільки наявні закони України, які стосуються діяльності органів державної влади не містять окремих статей, присвячених завданням та функціям керівників щодо здійснення адміністрування процесами запобігання корупції, зокрема:

1) Закон України «Про державну службу» у статті 1 містить тільки поняття доброчесності - спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень [14]. В той же час окремої статті, яка спрямована на формування цієї компетенції у державних службовців та ролі керівника в цьому процесі немає.

2) Закон України «Про місцеве самоврядування» [24] взагалі не використовує термін «добročесність», а про конфлікт інтересів згадується лише в розрізі участі певних осіб в засіданнях колегіальних органів.

3) Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [25] містить ряд бланкетних норм, що відсилають до Закону України «Про запобігання корупції». Цей та попередні акти не містять положень про побудову належної антикорупційної політики, запровадження міжнародних антикорупційних стандартів чи стандарту ISO 37001:2016.

4) Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» [26] взагалі не містить профільних статей із запобігання корупції в їх структурах, більш того, серед суб'єктів співпраці та сприяння згадується лише Національне антикорупційне бюро, проте Національне агентство з питань запобігання корупції відсутнє.

Висновки. Ефективність запобігання та протидії корупції в органах державної влади, установах та організаціях великою мірою залежить від належного процесу публічного адміністрування, основним суб'єктом якого виступають керівники всіх рівнів.

Чинне законодавство України «Про запобігання корупції» відводить певну частину своїх норм функціям керівників в цій сфері, натомість, здебільшого, мова йде про обов'язок службовців повідомляти керівників про випадки корупційних правопорушень, персональну відповідальність за забезпечення виконання заходів державної антикорупцій-

ної програми, а також обов'язок врегулювати конфлікт інтересів за допомогою законних інструментів та механізмів.

Аналіз норм міжнародних документів та стандартів адміністрування в сфері запобігання корупції дозволяють говорити про те, що в діяльність державних органів та установ доцільно запровадити вимоги стандарту ISO 37001:2016 «Anti-bribery management systems», який містить цілісну та системну методику запобігання корупції в державних органах, установах та організаціях з позицій адміністрування внутрішніх процесів.

Здійснення публічного адміністрування з боку керівників у сфері запобігання та протидії корупції вимагає від керівників виконання ролі лідера, в рамках якої він має виконувати організаційну, фахову, новаторську та мотивуючу функції.

Чинне законодавство України про запобігання корупції, про державну службу, про службу в органах місцевого самоврядування, про військово-цивільні адміністрації потребує суттєвого удосконалення в частині впровадження до змісту відповідних нормативних актів профільних статей та положень про повноваження керівників у побудові антикорупційної політики державного органу, розробки внутрішніх управлінських документів щодо запобігання та протидії корупції, сприяння роботі уповноваженим особам із протидії корупції, запровадження стандартів доброчесності, навчання підлеглих основам доброчесної поведінки, сприяння діяльності щодо викриття корупційних правопорушень.

Анотація

У статті визначено поняття та ознаки керівника пристосовано до діяльності органів державної влади. Доведено, що керівники державних органів, підприємств, установ та організацій виступають суб'єктами публічного адміністрування у сфері запобігання та протидії корупції, що органічно впливає з його правового статусу, основник ознак та функцій. На підставі аналізу національного антикорупційного законодавства визначено, що на керівників покладені завдання щодо здійснення поточного та підсумкового контролю за виконанням в організації антикорупційних заходів, вжиття превентивних та примусових заходів щодо запобігання порушенням антикорупційного законодавства, прийняття управлінських рішень в сфері запобігання корупції, дотримання вимог етичних норм та норм доброчесності при

виконанні власних повноважень, вжиття заходів щодо виховання доброчесної поведінки серед підлеглих тощо.

Проаналізований міжнародний досвід, стандарти та вимоги до керівників у сфері запобігання та протидії корупції та здійснення адміністрування в цій сфері, що дозволило дійти висновку про наявність оптимальних управлінських практик та рекомендацій в цій сфері, які доцільно впровадити в діяльність вітчизняних органів державної влади, підприємств, установ та організацій, зокрема положення стандарту ISO 37001:2016 «Anti-bribery management systems», який містить цілісну та системну методику запобігання корупції в державних органах, установах та організаціях з позицій адміністрування внутрішніх процесів.

Наголошено, організація та здійснення публічного адміністрування з боку керівників у сфері запобігання та протидії корупції вимагає від керівників виконання ролі лідера, в рамках якої він має виконувати організаційну, фахову, новаторську та мотивуючу функції.

Визначені шляхи удосконалення чинного законодавства України щодо визначення повноважень керівників в процесі реалізації антикорупційної політики в державних органах, установах та організаціях, шляхом внесення відповідних змін до Законів України «Про запобігання корупції», «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про військово-цивільні адміністрації».

Ключові слова: публічне адміністрування, державна служба, керівник, посадова особа, стандарти, запобігання корупції, антикорупційна політика, доброчесність.

Buhaichuk K. L. Manager as a subject of public management in the field of corruption prevention and combat

The article defines the concepts and characteristics of a leader adapted to the activities of state authorities. It has been proven that heads of state bodies, enterprises, institutions and organizations act as subjects of public management in the field of preventing and countering corruption, which organically follows from its legal status, main features and functions. On the basis of the analysis of the national anti-corruption legislation, it was determined that managers are assigned the tasks of carrying out current and final control over the implementation of anti-corruption measures in the organization, taking preventive and coercive measures to prevent violations of anti-corruption legislation, making managerial decisions in the field of corruption prevention, compliance with the requirements of ethical norms and norms of integrity in the performance of one's own powers, taking measures to educate virtuous behavior among subordinates, etc.

The international experience, standards and requirements for managers in the field of prevention and counteraction of corruption and implementation of administration in this field were analyzed, which made it possible to reach a conclusion about the existence of optimal management practices and recommendations in this field, which should be implemented in the activities of domestic state authorities, enterprises, institutions and organizations, in particular the provisions of the ISO 37001:2016 "Anti-bribery management systems" standard, which contains a holistic and systematic method of preventing corruption in state bodies, institutions and organizations from the standpoint of the administration of internal processes.

It is emphasized that the organization and implementation of public management by leaders in the field of prevention and countering corruption requires leaders to perform the role of a leader, within the framework of which he must perform organizational, professional, innovative and motivating functions.

The ways of improving the current legislation of Ukraine regarding the determination of the powers of managers in the process of implementing anti-corruption policy in state bodies, institutions

and organizations have been identified, by making appropriate changes to the Laws of Ukraine “On Prevention of Corruption”, “On Public Service”, “On Service in Local Self-Government Bodies”, “On military-civilian administrations”.

Key words: public management, public service, manager, official, standards, prevention of corruption, anti-corruption policy, integrity.

Список використаних джерел:

1. Посібник для керівників державної служби / [Ю. Лихач (кер. авт. колективу), М. Канавець, Р. Попов, А. Малюга, Н. Шамрай, С. Гербеда, А. Мацюкін, Н. Чермошенцева, С. Селіванов, Н. Щербак, В. Дівак, Г. Третьяченко, Ю. Єрченко, М. Постоловська, О. Бутенко, Л. Михалюк; за заг. ред. Н. Алюшиної]. К.: ТОВ «ВІСТКА». 422 с.
2. Управління персоналом: навчальний посібник [Ожиганова М.І., Хорошко В.О., Яремчук Ю.Є., Карпінєць В.В.]. Вінниця : ВНТУ. 2014. 188 с. URL: <https://goo.gl/zLSRUQ> (дата звернення 13.10.2019)
3. Стельмашук Л.С. Повноваження керівника органу державної влади у забезпеченні відкритості державної служби. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 13-14. С. 62-64.
4. Шатило О.А. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів спеціальностей «Менеджмент організацій і адміністрування» та «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»); Житомирський державний технологічний університет. Житомир: Кафедра менеджменту організацій і адміністрування ЖДТУ. 2014. 51 с.
5. Лук'янова Г.Ю. (2020). Сучасні підходи до класифікації суб'єктів протидії корупції в Україні. *Юридична наука*, № 3(105), 2020. С. 211–221. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-105-3.27>
6. Томма Р., Ручка Ю. Особливості організації діяльності суб'єктів запобігання корупції у сфері реалізації антикорупційних заходів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 166–170.
7. Трепак В.М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми: монографія; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; ред. М. Михалюк. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 442 с.
8. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / [О. Калітенко, О. Лемєнов, Б. Малишев, А. Марчук, К. Сердюк, Р. Сівєрс, М. Хавронюк, В. Чумак]; За заг. ред. М. Хавронюка. К.: Мишалов Д. В., 2021. 239 с.
9. Власова О.І., Николенко Ю.В. Соціальна психологія організацій та управління: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 398 с.
10. Керівник // *Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.]* / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія. 2001. Т. 3: К-М. 792 с. URL: <http://leksika.com.ua/15430422/legal/kerivnik> (дата звернення: 25.11.2022)
11. Міненко А.О., Лошак А. Ю. Менеджмент і управлінська діяльність в освіті як психологічне визначення особистості // *Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (11-12 червня 2021 року, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка)*. Чернігів, 2021. С. 120-123.
12. Армаш Н.О. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К. 2005. 200 с.
13. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 15.12.2022)
14. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n671> (дата звернення 15.12.2022)

15. Бугайчук К. Л. Співвідношення публічного адміністрування з іншими управлінськими категоріями. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4 (79). С. 154–165
16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 16.12.2022).
17. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (дата звернення 16.12.2022)
18. Міжамериканська конвенція проти корупції: Міжнародний документ від 29.03.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text (дата звернення 15.12.2022)
19. ISO 37001:2016(en). Anti-bribery management systems — Requirements with guidance for use <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:37001:ed-1:v1:en> (дата звернення 15.12.2022)
20. ISO 37001:2016. Система управління заходами боротьби з корупцією вимоги із рекомендаціями для використання. Офіційний збірник https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/22.-ISO-37001_2016_ukr.pdf (дата звернення 15.12.2022)
21. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf (дата звернення 15.12.2022)
22. Пушкар З. Якісні характеристики керівника та їх вплив на ефективність управління. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Серія: Економіка. Випуск 2 (39). Частина 1. С. 189-193.
23. Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посібн. /за наук. ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ. «Лілея-НВ». 2015. 296 с.
24. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n1145> (дата звернення 15.12.2022)
25. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення 15.12.2022)
26. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення 15.12.2022)

УДК 344.65

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.48>

О. О. Торбас

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу, детективної
та оперативно-розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

СПОСОБИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ПРИКЛАДІ ФУНКЦІОНАЛУ CHATGPT ТА АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЇ «РОЗСУД» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Будь-яка сфера науки повинна бути релевантною та використовувати передові методики проведення досліджень. І хоча такі методики досить суттєво різняться в залежності від сфери дослідження, окремі найбільш прогресивні технології можуть (а інколи і мають) бути застосовані всюди. В цьому аспекті найбільш перспективним і одночасно з цим найменш дослідженим інструментом проведення наукових досліджень може бути використання штучного інтелекту (ШІ).

Ще не так давно сама лише ідея використання ШІ виглядала дещо фантастичною та недосяжною. В той же час стрімкий технологічний розвиток дозволяє вже зараз використовувати передові технології для створення, обробки та рецензування наукових досліджень. Поряд з цим швидкість, з якою ШІ увірвався в наше життя, якщо не лякає, то викликає дуже багато питань та побоювань щодо можливості чи неможливості реалістичного використання таких технологій в релевантних та актуальних наукових дослідженнях. Власне метою даної наукової статті і є спроба надати відповіді на ці нагальні питання. І найкращим інструментом в цьому випадку буде саме ChatGPT з огляду на його неймовірну популярність у всьому світі (вже в березні 2023 року, буквально через чотири місяці після його запуску, ChatGPT потрапив на обкладинку журналу TIME [1]).

В першу чергу необхідно уточнити, чим саме є ChatGPT. ChatGPT (Generative Pre-

trained Transformer – Породжувальний попередньо тренований трансформер) – це чат-бот зі штучним інтелектом, розроблений лабораторією OpenAI. Іншими словами це розмовний інтерфейс ШІ, що використовує зрозумілі мовні конструкції для оцінки текстових запитів та надання відповідей на них. З-поміж інших аналогічних моделей GPT виділяється в першу чергу завдяки своєму величезному масштабу даних, які були використані для його навчання. «Алгоритм, що лежить в основі GPT, має доступ до всього Інтернету, а це означає, що він побудований на мільярдах джерел даних, що робить його однією з найбільших мовних моделей у світі» [2]. Не будучи спеціалістом в сфері ШІ, з того тлумачення, яке надається в інтернеті, автор даної статті робить висновок, що основою ChatGPT є саме аналіз та подальша генерація відповідей на підставі інформації, наявної у відкритих джерелах. Таким чином ChatGPT не генерує нову інформацію, а лине інтерпретує ті джерела, доступ до яких у нього є, та надає відповідь на запит, яка, виходячи з аналітики наявних джерел, найбільше відповідає сутності запиту користувача. Таким чином ChatGPT самостійно та постійно навчається, тим самим покращуючи свої аналітичні можливості. Відповідно в цьому і проявляється унікальність цієї та інших аналогічних моделей ШІ – вони мають майже необмежений доступ до інформації, що дозволяє їм постійно вдосконалюватися. Про-

водячи зв'язки із загальнодоступними текстами ШІ забезпечує генерацію відповіді, яка найбільше відповідає запиту користувача. Іншими словами ChatGPT не створює нові знання та не формулює власну позицію, яка відповідає його унікальному програмному коду. ChatGPT лише аналізує доступну інформацію, яка стосується запиту, та на підставі цього генерує відповідь, яка має бути найбільш прийнятною не з точки зору логіки чи правильності відповіді, а з точки зору відповідей на аналогічні або схожі питання, які можна знайти у відкритому доступі в інтернеті. Цей фактор слід враховувати в процесі використання ChatGPT. І саме такий алгоритм дії даного ШІ вже створює низку загроз. По-перше, вже неодноразово дослідники вказували, що ChatGPT використовує упереджені судження, не маючи змоги надавати їм адекватну оцінку [3; 4]. Кілька досліджень виявили, що інформаційні дані та процес кодування мовних моделей, таких як GPT-3, можуть містити упередження щодо статі, раси, етнічного походження тощо [5; 6]. Також використання саме такого механізму формування відповідей може стати причиною виникнення «ефекту Матвія», що в першу чергу може торкнутися саме наукових досліджень¹.

Існують і інші ризики, пов'язані із застосуванням ChatGPT, про які мова піде нижче. Проте за цими ризиками не можна забувати про величезні переваги, які надає даний інструмент науковцям в процесі проведення власних досліджень. І при правильному використанні ChatGPT можна якщо не спростити роботу, то в значній мірі її пришвидшити. Власне дослідження таких можливостей і є основною метою даної статті. А для забез-

¹ «Ефект Матвія» («Matthew effect») – феномен нерівномірного розподілу переваг, в якому сторона, яка вже ними володіє, продовжує їх накопичувати і примножувати, тоді як інша, спочатку обмежена, виявляється обділена ще сильніше і, отже, має менші шанси на подальший успіх [7]. В якості більш простого формулювання часто використовують наступне «коли багаті стають ще більш багатшими, а бідні – біднішими». «Ефект Матвія» є особливо помітним при аналізі цитування в систему Google Scholar, адже наукові дослідження, які мають високий індекс цитування, будуть частіше з'являтися як результати пошуку в Google, а отже ще більше будуть цитуватися. Відповідно, маловідомі роботи будуть з'являтися в пошуку рідше, що значно знижує шанси на їх цитування. «Як наслідок, більшість людей переглядають лише кілька перших сторінок результатів пошуку, що призводить до замкненого циклу, у якому статті з найбільшою кількістю цитувань продовжують отримувати їх ще більше» [8].

печення відповідної релевантності даного дослідження та через особисті уподобання автора [9] буде проводитися дослідження проблематики розсуду в кримінальному процесі України за допомогою ChatGPT.

Власне дослідивши низку наукових робіт щодо можливостей використання функціоналу ChatGPT при проведенні наукових досліджень [10; 11], а також базуючись на власному досвіді, можна запропонувати наступні форми використання ChatGPT при здійсненні наукових досліджень в сфері кримінального процесу:

1) Генерування унікальних ідей. В статті вже зазначалося, що всі відповіді ChatGPT базуються на інформації, яка наявна у відкритих джерелах, тобто ChatGPT не «придумує» інформацію, а проводить її компіляцію та переробку під конкретний запит користувача. Проте це не означає, що результатом такої переробки не може бути «свіжий» погляд на вже існуючу проблему. Розберемося на прикладі. В дисертаційному дослідженні «Розсуд в кримінальному процесі України» автором всі детермінанти розсуду були поділені на суб'єктивні та об'єктивні. До об'єктивних були віднесені принципи (засади) кримінального процесу, нормативно-правові акти, правозастосовча практика; до суб'єктивних – особистісні якості правозастосувача та його особистий досвід [9, с. 135]. Відповідаючи на питання «Які існують детермінанти розсуду в кримінальному процесі України», ChatGPT надав наступну відповідь «У кримінальному процесі України існує кілька детермінантів розсуду, які впливають на прийняття рішення судом. Основні детермінанти розсуду включають такі елементи:

Законодавство: Суди повинні дотримуватись норм кримінального законодавства України, включаючи Кримінальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс та інші відповідні нормативно-правові акти.

Докази: Суди оцінюють докази, які представлені сторонами у кримінальному процесі. Детермінанти розсуду включають якість, достовірність, релевантність та вагу доказів.

Презумпція невинуватості: Згідно з Конституцією України, кожна особа вважається невинуватою, поки її вину не буде доведено у встановленому порядку. Ця презумпція є важливим детермінантом розсуду.

Незалежність суду: Незалежність суддів від впливу зовнішніх факторів є важливим детермінантом розсуду. Судді повинні вирішувати справи безпристрасно та без будь-яких зовнішніх впливів.

Принципи справедливого судочинства: Суді повинні дотримуватись принципів справедливого судочинства, таких як право на захист, право на виклик та перекриття свідків, право на невідкладний судовий розгляд та інші принципи, які гарантують рівність сторін у кримінальному процесі.

Ці детермінанти розсуду спільно визначають, як суди вирішують кримінальні справи в Україні. Процес прийняття рішення базується на дотриманні законодавства, аналізі доказів і дотриманні принципів справедливого судочинства».

Можна помітити відносну схожість з позицією, яка була викладена в дисертаційному дослідженні. Проте слід звернути увагу одразу на декілька аспектів: а) перелік детермінантів в дисертації було сформовано після опрацювання досить великого масиву інформації, в той час як ChatGPT сформулював відносно повну відповідь менше ніж за 10 секунд; б) чат-бот робить додатковий акцент на презумпцію невинуватості та принцип справедливого судочинства, які є базовими та інколи навіть формуючими засадами в будь-якій кримінальній процесуальній системі. Власне такий акцент є досить логічним, особливо з огляду на прецедентну практику ЄСПЛ, який неодноразово звертав увагу на необхідність дотримання саме цих засад.

Чи вдалося ChatGPT в даному випадку згенерувати нові ідеї? Можливо ні, адже цей перелік детермінантів дещо подібний до переліку тих, які були запропоновані в дисертаційному дослідженні. Проте це лише згенерована відповідь на одне коротке питання. Можна зробити

висновок, що при більш детальному формулюванні питання або шляхом продовження такої бесіди з чат-ботом (в цьому, до речі, також проявляється його зручність – ChatGPT та аналогічні чати не «забувають» попередні питання і з ними можна продовжувати переписку для уточнення запитів) ChatGPT надасть абсолютно нові ідеї або запропонує досліджувати вже відому проблему під іншим кутом. Наприклад, в даному випадку в якості окремої детермінанти було визначено докази, тобто умови конкретного кримінального провадження. В дисертаційному дослідженні автор притримується позиції, до обставини кримінального провадження формують межі, а не детермінанти розсуду. В той же час необхідно погодитись, що саме така позиція була найбільш прийнятною серед більшості науковців, які вивчали цю проблему.

Крім того, навіть ця відповідь ChatGPT вже може наштовхнути дослідників на ідеї, які можна відобразити в дослідженні. Наприклад, в цьому конкретному випадку можливо було б доцільно в дисертаційному дослідженні окремо дослідити проблематику незалежності суду (хоча доцільно вести мову про всіх суб'єктів, які можуть реалізовувати розсуд) та зв'язок такої незалежності з особистісними детермінантами розсуду. Навіть цього вже достатньо для написання тез для доповіді конференції або навіть статті у фаховому виданні. Що це, якщо не генерація нової ідеї?

2) Перевірка аргументації власних ідей. Будь-яке наукове дослідження повинно бути актуальним та містити певну новизну. Проте особливо складні проблеми та шляхи їх вирішення потребують обговорення з колегами-спеціалістами з відповідної галузі, які можуть дати об'єктивну оцінку ідеї автора та/або відповідної аргументації. В силу тих чи інших причин проведення такої апробації далеко не завжди можливе і саме для цього також може бути використаний ШІ. З попереднього прикладу можна помітити, що ChatGPT, на відміну від автора, не виділяє в якості окремих детермінантів особистісні

характеристики правозастосувача. І якщо його прямо про це запитати («*Чи відносяться до детермінантів розсуду в кримінальному процесі особистісні якості правозастосувача та його особистий досвід?*»), то він надасть наступну відповідь: «*Так, особистісні якості правозастосувача та його особистий досвід можуть впливати на розсуд у кримінальному процесі. Однак, важливо зазначити, що ці фактори можуть мати певний вплив на розсуд, але повинні дотримуватись принципу незалежності та об'єктивності судді або іншого правозастосувача. Особистісні якості правозастосувача, такі як чесність, інтегритет, знання закону, моральні принципи та етичні стандарти, можуть впливати на його спроможність аналізувати докази, зробити об'єктивний висновок і прийняти справедливе рішення. Наприклад, суддя з високою моральною культурою може бути більш схильним до дотримання принципів справедливості і захисту прав людини. Особистий досвід також може впливати на розсуд. Правозастосувачі з більшим досвідом можуть мати глибше розуміння закону, кримінального процесу та практики судових рішень. Вони можуть бути здатні здійснювати більш обґрунтовані оцінки доказів та розуміти складність справ. Однак, важливо, щоб особистісні якості та досвід правозастосувача не впливали на незалежність судді або об'єктивність розсуду. Процес прийняття рішення повинен базуватись на законодавстві, доказах та принципах справедливого судочинства*».

Таким чином ChatGPT не підтримує позицію автора, при цьому надаючи досить слушну аргументацію щодо того, що будь-які особистісні якості правозастосувача залежать виключно від законодавства, доказів та засад кримінального провадження. І хоча така позиція є також дещо спірною, в даному випадку ChatGPT сформував найбільш типову аргументацію проти висловленої позиції автора. Таким чином фактично протягом 10-15 секунд відбулося обговорення наукової ідеї,

що в інших умовах зайняло б набагато більше часу та зусиль. Очевидно, що якщо запропонувати додаткову аргументацію та продовжити таке обговорення з ChatGPT, то це ще краще дозволить розібратися в проблемі. Також очевидним є те, що далеко не завжди аргументація ChatGPT буде релевантною, логічною або навіть такою, на яку необхідно зважати. Проте легкість, з якою ChatGPT може аналізувати інформацію, а також наявність погляду «зі сторони» на окрему проблему може бути вкрай цінним інструментом при проведенні будь-яких досліджень (особливо якщо на ранніх етапах дослідник ще не сформував кінцеву позицію або навіть через побоювання розповідати свою унікальну ідею іншим колегам, які можуть її використати у власних дослідженнях).

3) Допомога в пошуку літератури для дослідження. Якщо ChatGPT має доступ до всіх відкритих баз даних в інтернеті, то було б цілком логічним зробити припущення, що даний бот може допомогти у формуванні списку літератури для дослідження. Проте саме на цьому етапі починаються досить цікаві проблеми. На запит «*Надай рекомендації української наукової літератури «Розсуд в кримінальному процесі»*», ChatGPT надав такі три джерела: «Розсуд у кримінальному процесі: теорія і практика» - автор Ігор Каракаєв; «Суддя в кримінальному процесі: проблеми та перспективи» - авторка Вікторія Мельничук; «Кримінальний процес України: проблеми розсуду» - автор Ірина Доценко. Проблема полягає в тому, що жодну з цих трьох робіт неможливо знайти в інтернеті. Більше того, такі роботи не відображаються електронних наукових каталогах, так саме як немає інформації про зазначених авторів. І хоча однозначно стверджувати в даному випадку неможливо, складається відчуття, що це вигадані роботи, яких насправді не існує (для порівняння – серед англійських джерел ChatGPT знаходить справжні роботи, які дійсно стосуються розсуду). Власне така ситуація викликає одразу декілька побоювань.

По-перше, ChatGPT досить легко вигадав назви наукових робіт, які просто найбільше відповідають запиту користувача (тобто виконав завдання, не аналізуючи правильність результату). Таким чином ChatGPT (на даний момент) не може якісно надавати не узагальнену, а конкретну інформацію. По-друге, ChatGPT навіть не повідомив, що інформація є вигаданою. На пряме питання, чому він презентував вигадану інформацію як справжню, ChatGPT відповів *«Ви праві, я вибачаюся за попереднє неправильне повідомлення. Однак, варто відзначити, що я, як модель мови, не маю прямого доступу до актуальних списків літератури або можливості перевірити конкретні книги в режимі реального часу. Я надаю рекомендації на основі загального знання та типових джерел інформації»*. В той дещо лякає впевненість, з якою ChatGPT запропонував (ймовірно) неіснуючі джерела як справжні. Відповідь ChatGPT в даному випадку була однозначною, він не повідомив, що таких джерел в інтернеті особисто він не знаходив. Таким чином використання ChatGPT для надання конкретної інформації (в даному випадку – списку рекомендованої літератури) є вкрай обмеженим.

4) Генерування тексту дослідження. Очевидно, що саме генерація тексту за допомогою ChatGPT є найбільш популярною формою використання цього боту на даний момент. Ми вже переконалися, що ChatGPT може досить непогано формулювати ідеї та викладати їх мовним стилем, який є максимально наближеним до людського. Це може створити спокусу для науковців використовувати ChatGPT не стільки як помічник у проведенні досліджень, а і як генератора унікального наукового тексту. Власне такі можливості ChatGPT породжують низку загроз щодо етичності наукових досліджень, особливо враховуючи проблему плагіату. Саме проблема плагіату при використанні ШІ першою почала хвилювати всіх дослідників, адже якість згенерованого тексту є досить високою, а механізми та інструменти виявлення такого плагіату

на даний момент відсутні. У зв'язку з цим необхідно зробити уточнення. Об'єктивно науковців хвилює не плагіат в дослідженнях, а саме неможливість виявлення такого плагіату. Проблема плагіату в першу чергу стосується не якості програмного забезпечення для його виявлення, а високого рівня наукової та академічної доброчесності. Ризик неетичного використання ШІ відсутній серед тих науковців, які системно дотримуються засади академічної доброчесності. Тобто в першу чергу необхідно вести мову саме про певний внутрішній етичний рівень при проведенні будь-якого наукового дослідження, що також буде стосуватися і застосування ШІ.

Проте автор статті чудово розуміє, що така позиція є дещо популістською та не вирішує власне проблему виявлення плагіату при використанні ChatGPT. Саме у зв'язку з цим в соціальних мережах науковці активно обговорюють можливість використання самого ChatGPT для виявлення тексту, який було ним і згенеровано. Сам ChatGPT наступним чином відповідає на це питання: *«Хоча я розроблений для генерації природних мовних висловів, іноді мої відповіді можуть мати певні ознаки, які вказують на моє штучне походження»*. В той же час цей механізм важко назвати ідеальним.

Наприклад, у висновках авторського дисертаційного дослідження було написано, що «Межі розсуду в кримінальному процесі можна визначити як обмеження повноважень суб'єктів кримінального процесу при застосуванні розсуду, при порушенні яких не виконуються основні завдання розсуду, а сам розсуд може бути визнаний незаконним. При цьому обсяг повноважень у процесі реалізації розсуду залежить від детермінантів розсуду, якими можна вважати певні фактори (ознаки), що визначають межі розсуду в конкретній правовій ситуації» [9, с. 408]. Якщо скопіювати цей текст в чат та прямо запитати, хто його написав, ChatGPT відповість *«Цей текст виглядає як авторський вислів, який може бути написаний людиною. Я, як штучний інтелект, навчений на основі*

широкого спектру текстових матеріалів, але не маю докладної інформації про кожен окремий авторський внесок або дисертацію. Тому я не можу підтвердити, що конкретна людина або я сам написали цей текст». Тобто в даному випадку ChatGPT виконав поставлене перед ним завдання та зміг виявити немашинний текст. Проте з цим завданням він справляється далеко не завжди.

Наприклад, на питання «Дай тлумачення поняття «розсуд в кримінальному процесі», яке б включало в себе всі детермінанти такого розсуду» ChatGPT відповів «Розсуд в кримінальному процесі - це процес обґрунтованого та об'єктивного прийняття рішення судом на підставі аналізу всіх детермінантів, що впливають на нього, з метою досягнення справедливості та захисту прав учасників процесу». В дисертаційному дослідженні автором було запропоноване наступне визначення розсуду: «розсуд у кримінальному процесі – це можливість реалізації повноважень, яка полягає в прийнятті за допомогою інтелектуально-вольового механізму одного обов'язкового для виконання юридично значущого законного рішення з декількох запропонованих кримінальним процесуальним законодавством альтернатив відповідно до обставин конкретного кримінального провадження з урахуванням засад кримінального процесу, професійного досвіду правозастосувача, судової та слідчої практики, моральних та етичних характеристик суб'єкта правозастосування задля найбільш повного забезпечення приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні» [9, с. 56].

Проблема полягає в тому, що і перше, і друге визначення ChatGPT оцінив як свої власні. На заперечення проти того, що друге визначення є авторським (а воно точно авторське та унікальне, адже на момент його написання ChatGPT ще не діяв), бот відповів: «Виправдуйте за попереднє невірне повідомлення. Як модель штучного інтелекту, я не можу мати прямого доступу до інформації про вашу дисертацію або будь-які інші авторські тек-

стові матеріали, які ви створили. Я надаю відповіді на питання на основі загальних знань та текстів, з якими мене навчено. Я можу надати загальне визначення розсуду у кримінальному процесі, але це не враховує конкретності вашого авторського визначення». Таким чином маємо досить неприємну ситуацію: інколи ChatGPT присвоює собі авторство інших науковців. Така ситуація є навіть дещо іронічною, адже фактично ChatGPT «завдає удар у відповідь» - приписує собі авторство реальних дослідників, а не навпаки. В будь-якому випадку на даний момент необхідно констатувати, що навіть сам чат-бот не може з 100-відсотковою вірогідністю відрізнити штучний та справжній текст, що дійсно може бути приводом для низки побоювань.

5) Вдосконалення стилю написаного тексту. Цей напрям використання ШІ дещо переплітається з попереднім, проте направлений не стільки на створення нового тексту, скільки на вдосконалення вже написаного. Наприклад, в авторефераті дисертацій «Розсуд в кримінальному процесі України» в якості обґрунтування вибору теми дослідження було зазначено, що «розсуд є однією з фундаментальних правових категорій, адже він дозволяє правозастосувачам використовувати нормативні положення відповідно до обставин, які склалися в конкретній правовій ситуації. Без можливості застосування розсуду законодавець не міг би створювати універсальні нормативно-правові акти, адже будь-який акт нормотворення вимагав би прогнозування всіх можливих ситуацій та способів взаємодії учасників правовідносин. Розсуд є дієвим механізмом для спрощення нормативного масиву та забезпечення індивідуалізованого підходу в процесі правозастосування у нормативно-визначених межах» [12, с. 1]. На прохання зробити текст більш «науковим» ChatGPT запропонував наступну редакцію «розсуд є однією з фундаментальних правових категорій, оскільки він відкриває можливість правозастосувачам застосовувати нормативні положення відповідно до обставин, що склалися в конкретній правовій ситуації. Без

можливості використання розсуду законодавець не зміг би створювати універсальні нормативно-правові акти, оскільки кожен акт нормотворення потребував би прогнозування всіх можливих ситуацій та способів взаємодії учасників правовідносин. Розсуд є ефективним механізмом для спрощення нормативного масиву та забезпечення індивідуалізованого підходу в процесі правозастосування, у межах визначених нормативами». Якщо попросити ChatGPT зробити текст «більш зрозумілим» для осіб, які не мають юридичної освіти, то буде запропонована така редакція *«розсуд - це одна з основних правових ідей, оскільки він дозволяє правозастосувачам застосовувати правила відповідно до конкретних обставин у справі. Без можливості використовувати розсуд, законодавцеві було б неможливо створювати універсальні закони, оскільки це вимагало б прогнозування всіх можливих ситуацій та способів взаємодії між людьми. Розсуд є корисним інструментом, який спрощує законодавчий матеріал та забезпечує індивідуальний підхід до виконання права в межах встановлених норм*». На останньому прикладі можна побачити, що чат-бот в першу чергу намагався замінити юридичну термінологію іншими аналогами, які мають бути більш зрозумілими для людей без юридичної освіти. В даному випадку можна помітити, що такі заміни далеко не завжди були вдалимими. І хоча на даний момент ChatGPT не може повністю замінити собою філолога, необхідно брати до уваги той факт, що він постійно навчається, тобто з кожним разом зміни стилю будуть більш помітними та вдалимими. Вже навіть на цьому етапі ChatGPT можна використовувати якщо не для зміни стилю, то для перефразування певного тексту для кращої відповідності певного наукового напрямку.

6) Узагальнення написаного тексту. На даний момент максимальна кількість символів для одного запиту ChatGPT становить 2048 (близько 220-250 слів). Проте будь-який текст можна розбити на частини та зробити декілька запитів (головне лише повідомити ChatGPT про необхідність об'єднання цих частин в один

текст). Після цього можна створити запит про узагальнення написаного або навіть створення анотації відповідно до встановлених вимог.

Цікавий факт: анотація для цієї статті була повністю згенерована ChatGPT. При створенні цієї анотації автор стикнувся з низкою труднощів та витратив близько 20 хвилин. По-перше, через обмеження в обсязі одного запиту стаття була поділена на багато частин, кожна з яких копіювалася в чат. По-друге, ChatGPT, отримавши завдання скласти анотацію обсягом 2000 символів, постійно робив її занадто короткою. Можливо проблема полягає у специфіці програмного тлумачення слова «символ», проте потрібний обсяг анотації було отримано лише після того, як було чітко уточнено, що необхідно отримати мінімум 250 слів.

Власне якість такої анотації є дещо сумнівною. ChatGPT досить влучно їх структурував, правильно визначивши основні напрями, які досліджувалися в статті. Також анотація побудована стилістично та граматично правильно, а лише ознайомлення з її змістом недостатньо для того, щоб робити судження про її штучну генерацію. Проте привертають увагу два специфічні аспекти. По-перше, ChatGPT в анотації вдався до повторювання одних і тих самих позицій, таким чином збільшуючи обсяг. По-друге, дана стаття в першу чергу аналізує можливості ChatGPT при проведенні наукових досліджень в сфері кримінального процесу. Проте в анотації на це акцент не було зроблено, а сама анотація виявилася відносно загальною та «знеособленою». Дійсно, лише автор статті може сказати, на що саме необхідно зробити акцент, проте в даному конкретному випадку анотація виявилася занадто загальною.

7) Допомога у оформленні списку літератури. ChatGPT не лише знає вимоги стилю APA, а і може самостійно переробити ваші джерела під цей стиль. Наприклад, «Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації: монографія. Одеса: Юридична література, 2020. 284 с.» за секунду було конвертовано у «Торбас, О.О. (2020). Розсуд

у кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації: монографія. Одеса: Юридична література», а статтю «Торбас О. Застосування розсуду прокурором у процесі істотної зміни обвинувачення в суді. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 338-342. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/59.pdf>» - у «Торбас, О. (2020). Застосування розсуду прокурором у процесі істотної зміни обвинувачення в суді. Підприємництво, господарство і право, № 7, 338-342. Отримано з <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/59.pdf>». Кожен з нас чудово розуміє, наскільки цей функціонал спрощує життя будь-якого науковця та пришвидшує роботу над оформленням наукового дослідження. Сам ChatGPT повідомляє, що знає наступні стилі, з оформленням яких може допомогти: «*APA (American Psychological Association) - використовується головним чином в галузі соціальних наук, психології і освіти; MLA (Modern Language Association) - застосовується в галузі гуманітарних наук, мовознавства і літератури; Chicago (Chicago Manual of Style) - широко використовується в академічних публікаціях і гуманітарних дисциплінах; Harvard - використовується в багатьох галузях наук, особливо в британському академічному середовищі*». На жаль в цьому переліку немає потрібного нам ДСТУ 8302:2015, проте сам ChatGPT повідомляє, що «якщо у вас є конкретні вимоги до стилю оформлення або ви хочете використати інший стиль, ви можете надати мені необхідну інформацію, і я намагатимусь оформити літературу відповідно до ваших вказівок». Таким чином ChatGPT може вивчити ваш специфічний запит та допомогти в оформленні літератури відповідно до визначених вимог. В той же час

таке навчання потребуватиме часу, що може вказати на доцільність оформлення списку літератури самостійно.

8) Переклад. Незважаючи на гегемонію Google.Translate в сфері здійснення перекладу, ChatGPT може запропонувати і такий функціонал. Цікавий факт № 2: англійський варіант анотації для цієї статті було також повністю сформовано за допомогою ChatGPT. Оцінити якість такого перекладу можуть в першу чергу філологи. Власне автор цієї статті не помітив стилістичних чи змістовних недоліків і абсолютно не може стверджувати, що авторський переклад анотації був би кращим, ніж той, який запропонував ChatGPT. Крім того, на відміну від Google.Translate, ChatGPT, здійснюючи переклад, краще розуміє контекст, а тому переклад є більш точним до української версії анотації.

Висновки. ШІ загалом та ChatGPT зокрема надають дуже широкий інструментарій науковцям, спрощуючи будь-яке дослідження та дозволяючи сконцентруватися на його ключових аспектах. Очевидно, що такий функціонал може бути використано і з порушенням академічної доброчесності, і на даний момент ми повинні констатувати відсутність будь-яких дієвих механізмів його виявлення. Однак навіть такі ризики не можуть применшити потенційну та реальну користь від ШІ в сфері наукових досліджень. В даній статті в якості прикладів були надані лише декілька напрямів застосування ШІ, проте з впевненістю можна стверджувати, що таких напрямів буде ставати тільки більше. Прогрес зупинити неможливо, а тому ChatGPT повинен стати для нас таким самим звичайним інструментом, як Word чи Excel, який не підміняє собою сутність наукового дослідження, проте значно спрощує процес його реалізації.

Анотація

Будь-яка сфера науки повинна бути релевантною та використовувати передові методи проведення досліджень. У цій статті розглядається вплив штучного інтелекту (ШІ), зокрема моделі ChatGPT, на наукове дослідження. Досліджуються потенційні переваги та виклики, пов'язані з використанням ШІ, такі як швидке збирання та обробка інформації, автоматичне генерування

тексту, допомога у форматуванні літератури та переклади. Аналізується функціонал ChatGPT, який сприяє науковим дослідженням, включаючи генерацію тексту, перетворення джерел у відповідний стиль (наприклад, APA) та переклади.

Один з основних аспектів, який розглядається, - це можливість ChatGPT генерувати текст, що відкриває широкі можливості для дослідників. ШІ допомагає науковцям швидко зібрати та систематизувати великі обсяги інформації, звільняючи їх від необхідності тратити час на ручну обробку даних. Він може бути використаний для автоматичного генерування тексту, включаючи доповіді, статті та презентації, що забезпечує науковцям більшу продуктивність та ефективність в роботі.

Крім того, ChatGPT має функціонал, що допомагає у форматуванні літератури відповідно до встановлених стандартів, таких як APA, MLA, Chicago та Harvard. Це важливо для наукових публікацій, оскільки правильне оформлення літературних джерел є важливою частиною наукового дослідження.

Незважаючи на потенційні переваги, використання ШІ в наукових дослідженнях також викликає питання щодо академічної доброчесності. Є ризик некоректного використання та плагіату, коли деякі дослідники можуть використовувати ШІ для автоматичного генерування контенту без належного зазначення джерел. Це вимагає розвитку етичних норм та механізмів перевірки авторства та оригінальності.

Висновки: ШІ загалом та модель ChatGPT зокрема надають широкий інструментарій для науковців, що спрощує процес наукових досліджень. Використання ШІ має потенціал зробити дослідження більш швидким, ефективним та продуктивним, проте необхідно дотримуватися принципів академічної доброчесності. ChatGPT повинен стати звичайним інструментом для науковців, що допомагає їм у їх роботі, однак контроль за етичним використанням та перевірка оригінальності є необхідними елементами розвитку ШІ у сфері наукових досліджень.

Ключові слова: штучний інтелект, дослідження в кримінальному процесі, розсуд в кримінальному процесі

Torbas O. O. Methods of using artificial intelligence when conducting scientific research in the field of criminal proceedings on the example of ChatGPT and the analysis of discretion in criminal proceedings

Every scientific field should strive to be relevant and utilize state-of-the-art research methodologies. This article explores the impact of artificial intelligence (AI), specifically the ChatGPT model, on scientific research. Potential advantages and challenges associated with AI adoption, such as rapid information gathering and processing, automated text generation, assistance in reference formatting, and translations, are discussed. The functionalities of ChatGPT that support scientific inquiry, including text generation, transforming sources into appropriate styles (e.g., APA), and translations, are analyzed.

One of the key aspects examined is ChatGPT's ability to generate text, which opens up broad possibilities for researchers. AI aids researchers in swiftly collecting and organizing vast amounts of information, relieving them from the need to manually process data. It can be used for automated text generation, including reports, articles, and presentations, enhancing researchers' productivity and efficiency.

Furthermore, ChatGPT features functionality that assists in formatting literature according to established standards such as APA, MLA, Chicago, and Harvard. This is crucial for scientific publications, as proper citation formatting is an integral part of research.

Despite the potential benefits, the use of AI in scientific research also raises concerns regarding academic integrity. There is a risk of misuse and plagiarism, where some researchers may employ

AI to automatically generate content without proper attribution. This necessitates the development of ethical norms and mechanisms for verifying authorship and originality.

Conclusion: AI in general and the ChatGPT model, in particular, provide a versatile toolkit for researchers, streamlining the process of scientific inquiry. The use of AI has the potential to make research faster, more efficient, and productive, but adherence to principles of academic integrity is crucial. ChatGPT should become a common tool for researchers, aiding them in their work; however, ensuring ethical use and verifying originality are essential aspects of AI development in the realm of scientific research.

Key words: artificial intelligence, research in the criminal process, discretion in the criminal process

Список використаних джерел:

1. The AI Arms Race Is Changing Everything. *TIME*. URL: <https://time.com/6255952/ai-impact-chatgpt-microsoft-google/>
2. Floridi L., Chiriatti, M. GPT-3: Its nature, scope, limits, and consequences. *Minds and Machines*. 2020. 30(4). P. 681-694. URL: <https://doi.org/10.1007/s11023-020-09548-1>
3. Asare J.G. The Dark Side Of ChatGPT. *Forbes*: Jersey City, NJ, USA, 2023. URL: <https://www.forbes.com/sites/janicegassam/2023/01/28/the-dark-side-of-chatgpt/?sh=31f2e08a4799>.
4. Getahun H. ChatGPT Could Be Used for Good, But Like Many Other AI Models, It's Rife with Racist and Discriminatory Bias; *Insider*. 2023. URL: <https://www.insider.com/chatgpt-is-like-many-other-ai-models-rife-with-bias-023-1>
5. Basta C., Costa-jussà M. R., Casas, N. Evaluating the Underlying Gender Bias in Contextualized Word Embeddings. *Proceedings of the Workshop on Gender Bias in Natural Language Processing*. 2019. 1. P. 33–39. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/W19-3805>
6. Hutchinson B., Prabhakaran V., Denton E., Webster K., Zhong Y., Denuyl S. Social Biases in NLP Models as Barriers for Persons with Disabilities. *Proceedings of the Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. 2020. 58. P. 5491–5501. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/2020.acl-main.487>
7. Ефект Матвія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ефект_Матвія
8. Perc M. The Matthew effect in empirical data. *Journal of the Royal Society Interface*. 2014.11(98). URL: <https://doi.org/10.1098/rsif.2014.0378>
9. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 454 с.
10. Jingshan Huang, Ming Tan. The role of ChatGPT in scientific communication: writing better scientific review articles. *American Journal of Cancer Research*. 2023. 13 (4). P. 1148-1154. URL: <https://e-century.us/files/ajcr/13/4/ajcr0150104.pdf>
11. Jada Jones. How to use ChatGPT to summarize a book, article, or research paper. *ZDNET*. 2023. URL: <https://www.zdnet.com/article/how-to-use-chatgpt-to-summarize-a-book-article-or-research-paper/>
12. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 38 с.

І. І. Чугуніков

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СЕКСУАЛЬНІЙ СФЕРІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНЕ ПОРОЗУМІННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Аналіз змін та доповнень чинного Кримінального кодексу (далі КК) України щодо відповідальності за посягання статевого характеру, які були внесені протягом останніх років, а також тенденції розвитку вітчизняного законодавства у зазначеній сфері, що знайшли відображення у проекті нового КК України, свідчить, що чітких уявлень щодо порозуміння статевої свободи і статевої недоторканості, з одного боку, та статевої моральності – з іншого, поки що не склалося.

Огляд останніх досліджень і публікацій теж дозволяє укласти, що проблема визначення об'єкта статевих кримінальних правопорушень вирішується вкрай неоднозначно.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження генезису об'єкта кримінальних правопорушень в сексуальній сфері, доведення тези щодо узагальнюючого характеру цього поняття та обґрунтованості диференціації кримінально-правової охорони його складових, з позиціонуванням їх як самостійних родових об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Перша в історії національної кримінальної правотворчості спроба виокремити посягання в статевій сфері була здійснена в КК УРСР 1922 р. Цей законодавчий акт передбачав самостійний розділ 4 «Злочини в галузі статевих відносин», який був складовою глави V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи». Проте, питання щодо спрямованості зазначених діянь залишалося відкритим. Виходячи зі структури згаданої глави

та змісту розташованих тут статей можна припустити, що у якості об'єкту злочинів в галузі статевих відносин законодавець розглядав гідність особи. Ймовірно, мова йшла про «статеву гідність», коли шкода власній самооцінці потерпілої особи та оцінці її з боку суспільства, соціальної групи чи окремих громадян заподіювалася винним шляхом насильницьких дій статевого характеру, оскільки у розділі 5 глави V передбачалася відповідальність за інші посягання на особу та її гідність, зокрема, такі діяння як образа, наклеп, хуліганство (бешкетні, безцільні дії, поєднані з явною неповагою до окремих громадян чи суспільства в цілому), завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочинного діяння чи завідомо неправдиве показання.

Однак, при цьому було не зовсім зрозуміло, як саме заподіюється шкода гідності особи при вчиненні таких діянь, як звідництво, утримання притонів розпусти та затягання жінок до проституції. Вони мали суто добровільний характер, у зв'язку з чим не могли позиціонуватися як посягання на гідність особи, як, до речі, й інші діяння, що вчинялися за згодою потерпілої (потерпілого), зокрема статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості та розбещення малолітніх чи неповнолітніх. Такі діяння були спрямовані на заподіяння шкоди моральним засадам суспільства у статевій сфері. Проте, такого об'єкту кримінально-правової охорони КК УРСР 1922 р. не виокремлював, вірогідно розглядаючи його як складову гідності особи.

Як посягання на гідність особи («статеву гідність»), розглядалися злочини, що аналізуються і за КК УРСР 1927 р. Норми щодо відповідальності за ці діяння теж передбачалися главою VI «Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи», проте окремого розділу про злочини в галузі статевих відносин цей законодавчий акт вже не містив.

Слід зазначити, що кримінально-правова теорія періоду дії КК УРСР 1927 р. при систематизації статевих посягань акцент робила переважно на суб'єкті задоволення сексуальних потреб, фактично ігноруючи об'єкт. За цією ознакою, посягання в галузі статевих відносин традиційно поділяли на: 1) безпосередньо пов'язані із задоволенням сексуальних потреб самим винним (статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, розбещення малолітніх чи неповнолітніх, спонукання жінки до злягання з особою, від якої жінка матеріально або службово залежить, зґвалтування, добровільне та насильницьке мужолозтво) та 2) безпосередньо з цим не пов'язані (примушування до зайняття проституцією, звідництво, утримання притонів розпусти, а також затягання жінок до проституції).

Такому вирішенню питання, скоріше за все, сприяв вплив кримінально-правової доктрини попередніх часів, яка теж не пропонувала чітких критеріїв розмежування злочинів проти моральності у статевій сфері та злочинів «проти честі та цнотливості жінок» і яка моральнісне падіння та фізичну шкоду найчастіше розглядала у якості прямих наслідків будь-якого статевого злочину, хоча на нормативному рівні така диференціація подекуди все ж таки здійснювалася [1, с. 330-331].

На відмінну від попередніх, КК УРСР 1960 р. запропонував дещо інший підхід до систематизації статевих злочинів. Як і раніше, норми щодо відповідальності за них були розташовані у розділі III «Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи». Однак, законодавець об'єднав у цьому розділі лише ті статеві злочини, які були безпосередньо пов'язані із задоволенням статевої пристра-

сті самим винним, та мали насильницький (зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, спонукання жінки до статевого зв'язку, насильницьке мужолозтво) або ненасильницький (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх та добровільне мужолозтво) характер. Що ж стосується статевих злочинів, які не були безпосередньо пов'язані із задоволенням статевої пристрасті самим винним, то законодавець змінив їх кримінально-правову природу, розташувавши у розділі X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я». Тут передбачалася відповідальність за держання домів розпусти і звідництво та введення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Примушування до заняття проституцією, а також затягання жінок до проституції КК УРСР 1960 р. злочинами не визнавав.

Виходячи з запропонованого рішення логічно було припустити, що, як і раніше, родовим об'єктом статевих діянь, передбачених розділом III, законодавець вважає гідність («статеву гідність») особи. Проте, у кримінально-правовій теорії остаточно укорінюється інший підхід, відповідно до якого об'єктом таких діянь слід вважати встановлений у суспільстві уклад статевих відносин.

При характеристиці цього укладу, увага, насамперед, акцентувалася на тому, що статеві відносини допускаються між особами різної статі, кожна з яких досягла певного віку та фізичної і психологічної зрілості та виникають і ґрунтуються на підставах взаємної поваги, добровільності і рівноправності.

Таким чином, уклад статевих відносин, як родовий об'єкт статевих злочинів, охоплював особою посягання на такі його складові, як: 1) добровільність статевих відносин (зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, спонукання жінки до вступу в статевий зв'язок, насильницьке мужолозтво); 2) належна суб'єктність статевих партнерів (статеві зносини з особою,

яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх); 3) виключна гетеросексуальність статевих контактів (добровільне мужолозтво).

Слід підкреслити, що не дивлячись на принципово інший підхід законодавця до систематизації статевих злочинів, багато хто з фахівців вважав правомірним включати до системи таких діянь і утримання притонів розпусти, звідництво та виготовлення або розповсюдження порнографії, що було цілком обґрунтованим, оскільки мова йшла теж про посягання в сексуальній сфері. У цьому разі пропонувалося дещо розширити поняття укладу статевих відносин за рахунок включення до нього такої складової, як основні принципи статевої моральності. Пропонувалося також виокремити ще одну складову – умови нормального розвитку неповнолітніх, у чому, напевно, не було сенсу, оскільки вона повністю охоплювалася іншими складовими, такими, як добровільність статевих відносин, належна суб'єктність статевих партнерів та статева моральність.

Необхідно зазначити, що поняття існуючого укладу статевих відносин є доволі мінливим. Сучасне демократичне суспільство досить толерантно ставиться і до статевих відносин між особами однієї статі, і до одноставних шлюбів. Тому така складова укладу статевих відносин, як виключна гетеросексуальність статевих контактів втратила свою актуальність, що у підсумку призвело до скасування кримінальної відповідальності за добровільне мужолозтво у грудні 1991 року. Однак, як і раніше, уклад статевих відносин продовжував охоплювати собою дві складові: 1) добровільність статевих відносин та належну суб'єктність статевих партнерів, тобто інтереси особи в сексуальній сфері та 2) статева моральність, тобто інтереси суспільства в зазначеній сфері людських стосунків.

Саме ці складові існуючого у суспільстві укладу статевих відносин і виступили у якості системоутворюючої ознаки при систематизації статевих злочинів у чинному КК України

(що поза сумнівів, є більш вдалим рішенням у порівнянні з КК 1960 р.), де зазначені складові розглядаються як самостійні родові об'єкти, охороні яких присвячені окремі розділи Особливої частини.

Охорона інтересів особи у сексуальній сфері передбачається розділом IV Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Під статевою свободою тут розумівся такий соціальний порядок, за якого особа може без фізичного або психічного примусу обирати собі партнера для статевих зносин, а під статевою недоторканістю – соціальний порядок, за якого реалізується абсолютна заборона вступати в статеві контакти з особою, яка через певні обставини не є носієм статевої свободи. Оскільки норми цього розділу спрямовані, перш за все, на охорону інтересів особи у статевої сфері, ініціатива кримінального переслідування належить переважно саме їй. Згідно ст. 477 КПК України кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ст. 154, може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілої особи. Що ж стосується другої складової укладу статевих відносин, а саме інтересів суспільства в сексуальній сфері, то про її охорону йдеться у розділі XII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності». Інтереси суспільства у зазначеній сфері людських стосунків – це такий порядок взаємовідносин між членами соціуму, завдяки якому відбувається трансформація прийнятих у суспільстві норм та принципів статевої моральності у свідомість кожної конкретної (насамперед, неповнолітньої) особи, внаслідок чого формується високоморальна особистість. Такі діяння як ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301), одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження (ст. 301¹), проведення видовищного заходу сексуального характеру

за участю неповнолітньої особи (ст. 301²), створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302), сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією (ст. 303) порушують цей порядок та сприяють формуванню іншої особистості, яка характеризується статевою розпущістю (безладним статевим спілкуванням) та низьким моральним рівнем поведінки чи відносин. Зрозуміло, що суспільство в цілому аж ніяк не зацікавлено у збільшенні кількості таких членів, хоча конкретній особі шкода, як правило, не заподіюється. Тому, кримінальне провадження щодо цих правопорушень відбувається виключно у формі публічного обвинувачення.

Отже, чинний КК, як і попередній, на відміну від КК 1922 та 1927 р.р., диференціює кримінальну відповідальність за посягання на ту чи іншу складову укладу статевих відносин, встановлюючи її не тільки різними статтями, а й різними розділами Особливої частини. У зв'язку з цим, виникає питання щодо обґрунтованості такого кроку та необхідності передбачати відповідальність за посягання на уклад статевих відносин у межах одного розділу КК.

Аналіз питань регламентації відповідальності за статеві злочини у порівняльно-правовій площині свідчить, що такий досвід закордонному законодавцю відомий, хоча, природно, термін «уклад статевих відносин» він не вживає. Тут можливі декілька варіантів: 1) посягання на статеву моральність, поряд із злочинами проти статевої недоторканості та статевої свободи, розглядаються як злочини проти особи, але на відміну від КК УРСР 1922 та 1927 р.р. робиться це за рахунок конститування такого різновиду здоров'я особи, як духовно-моральнісне здоров'я. Так, наприклад, глава 26 «Злочини проти духовно-моральнісного здоров'я особи» розділу VI «Злочини проти особи» КК Киргизької Республіки охоплює собою дії сексуального характеру з особою, що не досягла 16-річного віку, розпусні дії, втягнення в заняття проституцією, сприяння проституції і розпусти та втягнення

неповнолітнього у порнобізнес; 2) статеві посягання виокремлюються у окремий розділ, але при цьому абсолютизується одна із складових укладу статевих відносин, яка повністю поглинає собою іншу. Так, наприклад, розділ XIII КК ФРН «Карані діяння проти статевого самовизначення» охоплює собою все від зґвалтування до порушення норм громадської моралі шляхом вчинення сексуальних дій. Такий підхід притаманний і КК Швейцарії, у розділі V якого «Злочинні діяння проти статевої недоторканості» йдеться як про зґвалтування та сексуальне примушування, так і про сприяння заняттю проституцією та порнографією. Розділ X КК Австрії, навпаки, йменується «Злочинні діяння проти моральності» і передбачає відповідальність як за зґвалтування, так і за звідництво, сутенерство тощо; 3) статеві посягання об'єднуються в окремий розділ і при цьому законодавець у його назві намагається використати узагальнюючий термін, який міг би охопити обидві складові укладу статевих відносин. Так, наприклад, глава XIX Загальногромадянського КК Норвегії йменується «Злочини сексуального характеру» і охоплює собою все від зґвалтування до виготовлення та розповсюдження порнографії.

Наведені позиції, як і позиції КК УРСР 1922 та 1927 р.р., передбачаючи охорону укладу статевих відносин у межах одного розділу КК, містять доволі серйозне внутрішнє протиріччя. По суті вони виходять з того, що інтереси особи і інтереси суспільства в сексуальній сфері завжди збігаються, а тому можуть розглядатися як один інтегрований об'єкт. Насправді цього не відбувається і зазначені інтереси можуть суперечити один одному. Так, наприклад, цілком очевидно, що створення або утримання місць розпусти чи звідництва з метою наживи повністю відповідають інтересам особи, але аж ніяк не погоджуються з інтересами суспільства, оскільки спрямовані проти його моральних засад. Таким чином, статевий уклад є надродовим поняттям і він не може виконувати

функцію родового об'єкта, під яким у вітчизняній теорії традиційно розуміють певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин. Таку функцію може виконувати лише його певна складова – добровільність статевих відносин та належна суб'єктність статевих партнерів, які в чинному КК України йменуються статевою свободою та статевою недоторканістю і статева моральність, яка охоплюється більш загальним поняттям моральності, про яку йдеться у розділі XII Особливої частини, хоча у вітчизняній літературі навіть 21 століття стверджується, що родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом IV Особливої частини КК України є чинний у демократичному суспільстві уклад у сфері статевих відносин [2, с. 17].

Слід також додати, що тріада «особа-суспільство-держава» є основною системоутворюючою ознакою при побудові Особливої частини КК майже усіх країн світу, незалежно від принципів такої побудови (блоковий, лінійний тощо), що зайвий раз свідчить про необхідність чіткої диференціації згаданих інтересів. У зазначеній площині, рішення вітчизняного законодавця щодо диференціації кримінально-правової охорони двох складових укладу статевих відносин є абсолютно обґрунтованим. На аналогічних позиціях стоять КК Республіки Вірменія, КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова тощо.

Як вже зазначалося, поняття існуючого укладу статевих відносин є доволі мінливим. Це, насамперед, стосується такої його складової, як статева моральність. Так, наприклад, якщо у суспільстві культивується традиція виключної гетеро сексуальності статевих контактів, підтримується теза щодо шлюбу, як єдиної форми задоволення статевих потреб, пропагується нетерпимість до проституції та пов'язаних з нею діянь – це суттєво розширює уявлення щодо статевої моральності та створює підґрунття для криміналізації гомосексуальних зв'язків, скотолозтва, подружньої зради, проституції, сутенерства тощо.

І, навпаки, терпимість до зазначених явищ з боку суспільства або навіть сприйняття подібних видів поведінки як правомірних призводить до зворотніх процесів – об'єм такого поняття, як статева моральність суттєво звужується.

Проте, подібні процеси притаманні й іншій складовій укладу статевих відносин – статевій свободі та статевій недоторканості особи.

Вітчизняній теорії відомі періоди, коли добровільність статевих відносин усували не тільки фізичне чи психічне насильство, а й інші фактори, зокрема, обман, зловживання довірою («спокуса жінки обіцянкою одружитися з нею») тощо. Поступово теорія та практика прийшли до висновку щодо необхідності розширення поняття добровільності статевих відносин, яку усувають лише фізичний або психічний примус. Але останнім часом, цей підхід знов було піддано певній ревізії.

Законом України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального Кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набув чинності 12 січня 2019 р., поняття статевої свободи, як об'єкту кримінально-правової охорони, було знов дещо змінено. Статева свобода стала розумітися як право особи обирати собі статевого партнера не тільки за відсутності фізичного або психічного примусу, а й за відсутності будь-яких інших обставин, які унеможливають її вільне волевиявлення. Таким чином, замість презумпції згоди особи на статевий контакт, яка спростовувалася наявністю фізичного чи психічного насильства, законодавець впроваджує презумпцію незгоди потерпілої особи, для спростування якої одного факту відсутності такого насильства вже замало, оскільки вільне волевиявлення може виключатися і завдяки іншим факторам, які охоплюються таким оціночним поняттям як «супутні обставини».

Змінені були і межі статевої недоторканості. По-перше, відповідно до Закону України від 6 грудня 2017 р. тепер статеву недоторканість може і не пов'язуватися з неусвідомленням потерпілою особою характеру вчинюваних з нею дій. На відмінну від попереднього підходу, де критерієм розмежування добровільних та недобровільних статевих зносин виступав факт адекватного сприйняття (несприйняття) потерпілою особою того, що відбувається (саме за цим критерієм розмежовувалося зґвалтування та статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості) законодавець вводить нове правило, згідно з яким посяганням на статеву недоторканість є дії сексуального характеру, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди, тобто незалежно від факту усвідомлення чи неусвідомлення характеру та наслідків вчинюваних з нею дій.

По-друге, Законом України від 14 березня 2018 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуального зловживання та сексуальної експлуатації», межі статевої недоторканості були додатково розсунуті за рахунок фактичного встановлення віку сексуальної згоди (16 років), після досягнення якого особа може надати добровільну згоду на вчинення щодо неї дій сексуального характеру, яка виключає кримінальну відповідальність (до цього, вік сексуальної згоди пов'язувався з досягненням особою статевої зрілості і міг дорівнювати 14-ти рокам).

Запроваджені законодавцем зміни щодо «нового» порозуміння статевої свободи суттєво ускладнюють вирішення проблеми розмежування діянь, передбачених розділом IV Особливої частини КК, між собою, зокрема зґвалтування та сексуального насильства, з одного боку, та примушування до вступу в статевий зв'язок – з іншого, а новий підхід до визначення статевої недоторканості не дозволяє відповісти на питання, чому саме особи віком від 14 до 16 років не є носіями статевої свободи, якщо вони повністю усвідомлюють

характер вчинюваних щодо них дій і, загалом, є такими, що досягли статевої зрілості. Цікавим є також питання, чому вчинення дій, передбачених ст. 155 КК, сімнадцятирічним суб'єктом, посягання на статеву недоторканість особи не утворює, а проникнення в тіло п'ятнадцятирічної особи, яка через вади розумового розвитку не усвідомлювала характеру вчинюваних щодо неї дій, вчинене чотирнадцятирічним суб'єктом, цілком може розглядатися як посягання на статеву недоторканість (зґвалтування). Очевидно, що наявність чи відсутність об'єкта не може залежати від такої ознаки суб'єкта, як його вік. Звідси постає, що у випадку вчинення дій сексуального характеру щодо особи, яка за своїм розвитком та психічним станом розуміє характеру і наслідки такий дій та добровільно погоджується на це, ані статевої свободи, ані статевої недоторканості шкода не заподіюється. Зрозуміло, що Законом України від 14 березня 2018 р. законодавець намагався посилити захист неповнолітніх від сексуальних зловживань з боку дорослих осіб. Однак, таке посилення знаходиться поза межами інтересів особи і торкається інтересів суспільства, яке не зацікавлене в зростанні кількості ранніх сексуальних контактів. Інакше кажучи, дії винного, при вчиненні діянь, передбачених ст.ст. 155 та 156 КК, спрямовані на заподіяння шкоди статевої моральності, на що автором цієї публікації увага зверталася і раніше [1, с. 326-331].

Диференціація кримінально-правової охорони складових існуючого у суспільстві укладу статевих відносин, що, як зазначалося вище, є цілком обґрунтованим рішенням, зумовлює необхідність однозначного порозуміння кримінально-правової природи діянь, розташованих у розділах IV та XII Особливої частини КК України.

У протилежному випадку вони набувають статусу безоб'єктних, що означає відсутність складу кримінального правопорушення і, як наслідок, підстави кримінальної відповідальності взагалі.

Зазначена проблема ще більше загострилася після прийняття Закону України від 18 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства», яким чинний КК України був доповнений низкою нових статей. Так, у межах розділу IV Особливої частини з'явилась ст. 156¹ («Домагання дитини для сексуальних цілей»), яка передбачає відповідальність за дії, що за логікою речей, мають бути спрямовані на заподіяння шкоди статевої недоторканості дитини. Втім, у ч. 2 цієї статті мова йде про пропозицію зустрічі неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії. Однак, неповнолітніми є також і особи, які досягли 16-ти, але не досягли 18-ти річного віку. Очевидно, що у тому разі, коли пропозиція зустрічі зроблена особі, яка досягла 16-ти річного віку, посягання на статеву недоторканість не відбувається, оскільки навіть з позицій оновленого поняття останньої згадана особа вже досягла віку сексуальної згоди. Отже, зазначений різновид домагання дитини може розглядатися лише як посягання на статеву моральність, хоч у світлі викладеного вище, позиціонування домагання дитини для сексуальних цілей, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 156¹, як злочинів проти статевої недоторканості, загалом викликає певні сумніви. Кримінально-правовій природі злочину проти статевої недоторканості відповідає лише домагання для сексуальних цілей малолітньої особи (ч. 3 ст. 156¹).

Після набуття чинності згаданим вище Законом України від 6 грудня 2017 р. деякими фахівцями був зроблений висновок, що «проблематизована раніше в національній доктрині і практиці концепція поділу сексуальних злочинів на насильницькі та ненасильницькі втрачає свою актуальність» [3, с. 53]. Аргументується це тим, що насильство має тлумачитися більш широко – як посягання на статеву автономію потерпілої особи у зв'язку з відсутністю її добровільних і консенсуальних дій.

Одна, як не тлумачилося би насильство, воно за ніяких обставин не може бути позбавлено свого основного складника – фізичного та психічного примусу. Більш того, наявність цього складника, насамперед і свідчить про те, що відбувається посягання саме на статеву свободу, коли вільне волевиявлення особи щодо дій сексуального характеру фактично унеможливлується. Таким чином, наявність примушування при вчиненні діянь у сексуальній сфері, завжди свідчить про їх спрямованість, передусім, на статеву свободу. З цих позицій навряд чи відповідають кримінально-правовій природі посягань проти статевої моральності такі діяння, як примушування особи до зайняття проституцією із застосуванням чи погрозою застосування насильства (ст. 303), примушування особи (повнолітньої чи малолітньої) до участі у створенні дитячої порнографії (ч. 3 та ч. 4 ст. 301¹), примушування повнолітньої чи малолітньої особи із застосуванням чи погрозою застосування насильства до участі у видовищному заході сексуального характеру (ч. 3 та ч. 4 ст. 301²). Оновлене поняття статевої недоторканості (про це йшлося вище) не дозволяє розглядати як злочини проти моральності і створення або утримання місця розпусти, а також звідництво для розпусти, вчинені із залученням малолітньої особи (ч. 4 ст. 302) та втягнення в заняття проституцією малолітньої особи (ч. 4 ст. 303).

Визначаючи тенденції розвитку кримінально-правової охорони укладу статевого відносин в Україні, що в концентрованому вигляді відображені у проекті нового КК, підготовленого Робочою групою з питань розвитку кримінального права [4], можна зазначити наступне. По-перше, підхід, відповідно до якого складові укладу статевого відносин розглядаються як самостійні родові об'єкти, зберігається. Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості (розділ 4.5) позиціонуються як посягання проти людини (книга четверта), а кримінальні правопорушення проти моральності (розділ 7.6) – як посягання проти суспільства (книга сьома).

При побудові Особливої частини, розробники проекту замість лінійної схеми використали блокову, що заслуговує на підтримку, оскільки ще більше очевидним стає той факт, що інтереси особи та інтереси суспільства в сексуальній сфері не збігаються.

По-друге, замість терміну «статева» в найменуванні розділу 4.5 розробники використали термін «сексуальна». По суті це нічого не змінює, оскільки у перекладі з латинської *sexus* – це теж стать, однак більше погоджується із змістом розташованих тут статей, де мова йде саме про дії сексуального характеру, а не про статеві зносини. По-третє, здійснюється спроба знов дещо розширити поняття сексуальної свободи за рахунок: 1) криміналізації сексуального домагання особи, яка досягла віку сексуальної згоди (16 років); 2) криміналізації схиляння до дії сексуального характеру; 3) криміналізації примушування до каліцтва жіночих геніталій, а також спонукування до цього неповнолітньої жінки. По-четверте, суттєво звужується поняття статевої (сексуальної) моральності за рахунок декриміналізації: 1) ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів. Кримінально-караними визнаються лише дії, пов'язані з предметом дитячої порнографії а також залучення дитини до виготовлення дитячої порнографії; 2) створення або утримання місць розпусти і звідництва, втягнення особи в заняття проституцією або примушування до цього та сутенерства. Злочинами визнаються лише дії, пов'язані з дитячою проституцією.

Оцінюючі запропоновані розробниками проекту кроки щодо розширення поняття сексуальної свободи та звуження поняття сексуальної моральності слід звернути увагу на таке.

Відповідно до ст. 4.5.12 проекту, сексуальне домагання визначається як здійснення вербальної (словесної), невербальної або фізичної дії сексуального характеру, поєднаної з порушенням гідності іншої людини шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого чи образливого середовища. Тобто, на думку роз-

робників, такі дії, як непристойні зауваження, доторкання, поплескування тощо, насамперед, спрямовані на заподіяння шкоди сексуальній свободі і лише поєднуються з порушенням гідності людини, тоді як відповідно до ст. 40 Стамбульської Конвенції сексуальні домагання вчиняються з метою або мають наслідком заподіяння шкоди саме гідності особи, а не її сексуальній свободі.

Підхід Конвенції є більш обґрунтованим, оскільки цілком очевидно, що створення певного негативного середовища ніяк не пов'язано із впливом на добровільність статевих відносин. До того ж, про пропозицію вчинити дії сексуального характеру у ст. 4.5.12 проекту на відміну від ст. 4.5.10 (тут передбачена відповідальність за сексуальне домагання дитини віком від 14 до 16 років, яке вчиняється шляхом пропозиції здійснити дії сексуального характеру, що актуалізує питання щодо правомірності існування двох однакових понять з різним змістом), не йдеться. Таким чином, сексуальні домагання, про які згадує ст. 40 Стамбульської Конвенції, логічніше розглядати як кримінальне правопорушення проти гідності людини (розділ 4.4 проекту).

Ст. 4.5.7 проекту встановлює відповідальність повнолітньої особи, яка схилила неповнолітню дитину до дії сексуального характеру з третьою особою. Ст. 4.5.6 злочинном визнає дії особи, яка примушувала іншу людину до дії сексуального характеру з третьою особою. Примушування, як вже зазначалося, охоплює собою фізичний або психічний примус, а схиляння полягає у вчиненні умисних ненасильницьких дій (умовляння, пропозиції, поради, переконування тощо), спрямованих на збудження у особи бажання до певної поведінки, у якій зацікавлений винний. Таким чином, кримінальна відповідальність за ст. 4.5.7, на відміну від ст. 4.5.6, має наставати й тоді, коли примушування не застосовувалося. Неповнолітньою дитиною, згідно ст. 14.1 проекту, є особа, яка досягла 14 річного, але не досягла 18-річного віку. Тобто, до кола потерпілих за ст. 4.5.7 належать

й особи, які досягли віку сексуальної згоди (16 років). Очевидно, що при схиланні воля особи не пригнічується, вона лише спрямовується у необхідне винному русло, а бажання діяти певним чином виникає у потерпілої особи суто добровільно. І якщо вона досягла віку сексуальної згоди посягання на її сексуальну свободу виключається. До того ж, абсолютно не зрозуміло, чому схилання дитини (це поняття охоплює осіб, які не досягли 18-річного віку) до проституції (ст. 7.6.4) є посяганням проти моральності, а схилання неповнолітньої дитини до дій сексуального характеру з третьою особою - посяганням на статеву свободу. Як уявляється, схилання до дій сексуального характеру має розглядатися як кримінальне правопорушення проти сексуальної моральності. У цьому випадку, така ознака потерпілої особи, як її неповнолітність цілком може бути збережена.

Відверто невдалою є й спроба розробників нового КК розширити поняття сексуальної свободи за рахунок криміналізації примушування до каліцтва жіночих геніталій. Каліцтво статевому органу, як і стерилізація, чи примушування до неї, що за чинним КК, що за проектом розглядаються як посягання на здоров'я особи. З кримінальними правопорушеннями проти сексуальної свободи їх пов'язує тільки те, що вони теж мають «справу» із статевими органами. Криміналізації примушування або надання жінки чи дівчини для того, щоб вони були піддані операціям, що призводять до каліцтва жіночих геніталій, вимагає Стамбульська Конвенція (ст. 38). Але, з чого саме виходили розробники проекту, визначаючи кримінально-правову природу примушування до каліцтва жіночих геніталій як посягання на сексуальну свободу чи сексуальну недоторканість (у п. 2 ч. 1 ст. 4.5.11 проекту мова йде про неповнолітню потерпілу), залишається незрозумілим.

Не зовсім мотивованим виглядає і рішення розробників проекту щодо радикального звуження такої складової укладу статевих відносин, як статева (сексуальна) моральність. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми

і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 р., до якої Україна приєдналася у 1954 р., залишається чинною і вимагає надавати покаранню кожного, хто зводить, схиляє, спонукає з метою проституції іншу особу, навіть за її згодою чи експлуатує проституцію іншої особи, а також утримує дім розпусти, керує ним або фінансує його чи здає в оренду або знімає будівлю чи інше місце для використання з метою проституції третіми особами (ст.ст. 1 та 2 Конвенції). Немає й підстав стверджувати, що ставлення до проституції та її експлуатації третіми особами у суспільстві докорінно змінилося у бік беззастережної позитивної оцінки цих явищ. Навіть заняття проституцією залишається адміністративним правопорушенням (ст. 181¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення). Проте, у будь-якому випадку, з'ясування справжніх мотивів запропонованого розробниками проекту рішення явно виходить за межі даної публікації. Хотілося б лише зауважити, що позиціонування примушування дитини до проституції, виготовлення продукту дитячої порнографії чи до участі у порнографічному показі чи порнографічному видовищному заході як кримінальних правопорушень проти моральності мало узгоджується з принципом диференціації кримінально-правової охорони (він підтримується й самими розробниками) двох складових існуючого у суспільні укладу статевих відносин.

Висновок. Викладене дозволяє укласти, що не дивлячись на існуючу понад двадцять років законодавчу диференціацію кримінально-правової охорони існуючого у суспільстві укладу статевих відносин (що, поза сумнівів, є позитивним кроком), чітких уявлень щодо критеріїв розмежування діянь, передбачених розділом IV та XII Особливої частини КК України, й досі не склалося. Аналіз сучасних тенденцій розвитку вітчизняного кримінального законодавства свідчить про те, що зазначена проблема лише загострюється, що потребує активізації наукових досліджень з метою її вирішення.

Анотація

У статті, в історичній та порівняльно-правовій площині, аналізується об'єкт кримінальних правопорушень в сексуальній сфері, з'ясовуються сучасні підходи до його визначення та виявляються тенденції розвитку вітчизняного кримінального законодавства щодо відповідальності за посягання статевого характеру. Доводиться, що поняття об'єкта статевих злочинів у національній кримінально-правовій доктрині пройшло доволі тривалу еволюцію – від порозуміння цих діянь, як спрямованих на гідність особи до їх визначення, як посягання на існуючий у суспільстві уклад статевих відносин.

Аргументується висновок, що запропонована чинним КК України диференціація кримінально-правової охорони двох складових укладу статевих відносин (статевої свободи та статевої недоторканості, з одного боку, та статевої моральності – з іншого) є цілком слушним рішенням та у подальшому має зберігатися. Разом з тим, підкреслюється, що така диференціація зумовлює необхідність однозначного порозуміння кримінально-правової природи діянь, передбачених розділом IV та XII Особливої частини КК України, оскільки йдеться про цілком самостійні родові об'єкти. Доводиться, що при вчиненні дій сексуального характеру щодо особи, яка за своїм розвитком та психічним станом розуміє характер і наслідки таких дій та добровільно погоджується на це, ані статевої свободі, ані статевої недоторканості шкода не заподіюється, і навпаки, саме вони виступають об'єктом кримінально-правової охорони у разі примушування особи до участі у створенні порнографічних предметів, примушуванні неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії чи видовищному заході сексуального характеру, примушування до зайняття проституцією, примушування до участі у створенні дитячої порнографії чи видовищному заході сексуального характеру малолітньої особи. Обґрунтовується висновок, що оновлене поняття статевої недоторканості не дозволяє розглядати як кримінальні правопорушення проти моральності й випадки залучення до дій сексуального характеру малолітньої особи навіть тоді, коли воно відбувається без застосування примушування.

Доводиться, що у проекті нового КК України проблема розмежування посягань на сексуальну свободу і сексуальну недоторканість та посягань на сексуальну моральність суттєво загострюється, хоча диференціація кримінально-правової охорони двох складових існуючого у суспільстві укладу сексуальних відносин зберігається. Робиться висновок щодо необхідності активізації наукових досліджень з метою вирішення зазначеної проблеми.

Ключові слова: об'єкт кримінальних правопорушень в сексуальній сфері, гідність особи, уклад статевих відносин, статевая свобода, статевая недоторканість, статевая моральність.

Chugunikov I. I. The object of criminal offenses in the sexual sphere: history, modern understanding and development trends

The article, in the historical and comparative legal plane, analyzes the object of criminal offenses in the sexual sphere, elucidates modern approaches to its definition, and reveals trends in the development of domestic criminal legislation regarding liability for sexual offenses. It has to be. that the concept of the object of sexual crimes in the national criminal law doctrine has undergone a rather long evolution - from the understanding of these acts as aimed at the dignity of a person to their definition as an encroachment on the existing order of sexual relations in society.

The conclusion is argued that the differentiation of the criminal law protection of the two components of sexual relations (sexual freedom and sexual integrity, on the one hand, and sexual morality, on the other) proposed by the current Criminal Code of Ukraine is a completely valid decision and should be maintained in the future. At the same time, it is emphasized that such a differentiation necessitates a clear understanding of the criminal-legal nature of the acts provided for in Chapters IV and XII of the

Special Part of the Criminal Code of Ukraine, since they are completely independent generic objects. It is proven that when sexual acts are committed against a person who, based on their development and mental state, understands the nature and consequences of such actions and voluntarily agrees to it, neither sexual freedom nor sexual integrity is harmed, and on the contrary, they are the object criminal law protection in case of forcing a person to participate in the creation of pornographic objects, forcing a minor to participate in the creation of child pornography or a spectacular event of a sexual nature, forcing to engage in prostitution, forcing a minor to participate in the creation of child pornography or a spectacular event of a sexual nature. The conclusion is substantiated that the updated concept of sexual integrity does not allow to consider as criminal offenses against morality the cases of involvement of a minor in sexual acts, even when it occurs without the use of coercion.

It is proven that in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, the problem of distinguishing violations of sexual freedom and sexual inviolability and violations of sexual morality is significantly aggravated, although the differentiation of criminal protection of the two components of the existing structure of sexual relations in society remains. A conclusion is made regarding the need to intensify scientific research in order to solve the specified problem.

Key words: the object of criminal offenses in the sexual sphere, the dignity of the person, the structure of sexual relations, sexual freedom, sexual integrity, sexual morality.

Список використаних джерел:

1. Чугуніков І.І. Система статевих злочинів за кримінальним законодавством України: проблеми вдосконалення. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси: монографія/ За ред. Н.А. Мірошніченко, Є.Л. Стрельцова. Одеса: Юридична література, 2017. С. 323-348.
2. Шеремет А.П. Злочини проти статевої свободи: монографія. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 216 с.
3. Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. наук.-практ. посібн. Харків: «Видавництво права людини», 2018. 344 с.
4. Проект Кримінального кодексу України (станом на 30.01.2022), підготовлений Робочою групою з питань розвитку кримінального права URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

УДК 343.1(477)(043.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.50>

О. С. Смірнов

*прокурор першого відділу процесуального керівництва
Управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях
слідчих територіального управління Державного бюро розслідувань
Київської міської прокуратури*

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБШУКУ ОСОБИ

Постановка проблеми. Окремим видом обшуку є особистий обшук або обшук особи. Окремої статті, яка б визначала підстави та порядок проведення особистого обшуку у чинному КПК України, на відміну від КПК України 1960 року, не визначено. Це суттєво впливає на неоднозначність право тлумачення норм, які регулюють порядок проведення такого виду обшуку. Слід зауважити і на відсутності єдності судової практики.

Під час особистого обшуку істотно обмежуються права особи, натомість можуть бути втрачені або у подальшому визнані недопустимими і важливі докази, отримання яких є реальним виключно під час затримання чи проведення обшуку особи в житлі чи іншому володінні при реалізації порядку, передбаченого ст. 236 КПК України.

Питання проведення особистого обшуку досліджувалися у роботах О. В. Баганця, І. В. Гловюк, О. В. Капліної, О. Комарницької, Д. В. Лазаревої, А. М. Мельник, І. І. Татарина, Л. Д. Удалової, А. Я. Хитри, Д. О. Шумейка та багатьох інших вчених.

Попри значні напрацювання вчених та численні пропозиції щодо вдосконалення цього інституту правова невизначеність багатьох аспектів обшуку особи залишає поле для наукової дискусії.

Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо особистого обшуку та вдосконалення на їх основі чинного кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У ч. 3 ст. 208 КПК України вказується: «Уповноважена

службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 цього Кодексу» [1]. У ч. 5 ст. 208 КПК України зазначається, що під час про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обов'язково складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 КПК України, зокрема, зазначаються і результати особистого обшуку.

У ч. 5 ст. 236 КПК України вказано: «За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі» [1]. Про особистий обшук також зазначається у ч. 6 ст. 208 КПК України. Таким чином, законодавцем без відповідних роз'яснень використовуються два терміни – обшук особи та особистий обшук. Науковці акцентують увагу на тому, що фактично законодавець здійснює формальне розрізнення цих видів обшуку за об'єктом внаслідок непослідовності та несистемності, таким чином, зазначена прогалина має бути усунена [2, с. 33; 3].

Специфіка затримання та «особистого обшуку» визначена й у ст. ст. 298-2, 298-3 КПК України. Відповідно до ч. 6 ст. 298-2 КПК України уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, здійснює особистий обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 статті 223 КПК України. А у ч. 1 ст. 298-3 КПК України «Вилучення речей і документів» йдеться про те, що *речі і документи, що є знаряддям та/або засобом вчинення кримінального проступку чи безпосереднім предметом посягання, виявлені під час затримання, особистого обшуку затриманої особи або огляду речей*, вилучаються уповноваженою службовою особою Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України [1] (виділено О.С.). Як видно з наведеного формулювання, законодавець досить неоднозначно прописує норму. По-перше, її назва «Вилучення речей і документів» умовно конкурує із зазначеними у загальних нормах КПК України способами вилучення речей і документів: тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна та відповідні процесуальні дії, під час яких цей захід забезпечення кримінального провадження може бути застосований. По-друге, законодавцем передбачається відповідно до цитованої норми, що речі і документи можуть бути виявлені та вилучені 1) під час затримання; 2) під час особистого обшуку особи, що вже нелогічно контекстуально вказує на можливість нібито вилучити у особи речі і документи під час затримання без проведення особистого обшуку. По-третє, у формулюванні використовується термін «особистий обшук», хоча у ст. 208 КПК України йдеться про «обшук особи». На нашу думку, логічнішим було б внесення змін до ст. 208 КПК України, з урахуванням підстав затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального проступку. Привертає увагу ще один аспект: так відповідно до ч. 3 ст. 208

КПК України уповноважена службова особа, слідчий, прокурор *може* здійснити обшук затриманої особи *з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 та ст. 236 КПК України* [1] (виділено О.С.). Натомість у ч. 6 ст. 298-2 КПК України уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, уже не «може», тобто має право на здійснення особистого обшуку, а *здійснює особистий обшук* затриманої особи *з дотриманням правил, передбачених ч. 7 статті 223 КПК України* [1] (виділено О.С.). Як видно, в останньому випадку законодавець зазначає лише про необхідність відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України залучення понятих. Хоча вимоги ст. 236 КПК України в частині обшуку особи містять й низку інших додаткових гарантій.

У ч. 1 ст. 168 КПК України визначається: «Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208, 298² цього Кодексу. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно» [1]. У цій нормі привертає увагу той факт, що прямо у ст. 207 КПК України не передбачено право проведення обшуку особи у випадку її законного затримання, механізму фіксування тимчасового вилучення такого майна. Більш того, у ч. 3 ст. 168 КПК України зазначається, що саме *слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа* під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику [1] (виділено О.С.). Натомість про інших осіб у нормі не йдеться. Таким чином, наведені положення підлягають унормуванню згідно з іншими нормами, які визначають підстави проведення обшуку особи та тимчасового вилучення майна.

Вчені справедливо звертають увагу на те, що загальні підстави проведення обшуку на

практиці призводять до різного тлумачення та застосування цих норм саме під час обшуку особи, що впливає на законність проведення обшуку особи та його наслідки як для самої особи, так і для кримінального провадження [4, с. 43; 5, с. 133].

Слід констатувати, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві не достатньо визначені підстави проведення обшуку особи у разі її затримання. Відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК України обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, проводиться, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Однак, як зазначалося вище, у разі затримання особи в порядку ст. 208 КПК України відокремлено підстав проведення обшуку особи не передбачено. Так само, як і у разі затримання в порядку ст. 298-2 КПК України.

Щодо можливості проведення обшуку особи під час законного затримання висловлюється у дисертації А. М. Мельник, пропонуючи визначити ст. 207 КПК України як «Громадянське затримання», чітко регламентувати його порядок та наділити особу, яка здійснює затримання, правом на вилучення у затриманого зброї (за наявності) та право на обшук затриманого, якщо є достатні підстави вважати, що затримана особа має при собі небезпечні предмети [6, с. 192]. Крім того, дослідниця зазначає, що обшук особи під час затримання є слідчою (розшуковою) дією (далі – СРД), відтак необхідно передбачити окремий протокол особистого обшуку, адже кожна СРД має індивідуальну форму закріплення [6, с.119].

Аргументи вчених про те, що особи, які здійснюють законне затримання та уповноважені службові особи повинні мати повноваження, права на проведення обшуку особи під час її затримання є логічними, як з урахуванням міркувань безпеки, так і з урахуванням того, що затриманий може позбутися речей і документів, що можуть мати значення

для кримінального провадження. Водночас концепція КПК України передбачає право збирати докази, тимчасово вилучати речі та документи лише визначеними у кодексі суб'єктами.

У питанні визначення мети та підстав обшуку особи, у випадку затримання важливою є позиція Кримінального касаційного суду Верховного Суду (далі – ККС ВС), який у постанові від 14.03.2023 у справі № 135/638/21, надаючи правову оцінку законності обшуку особи, вказав наступне: «Колегія суддів зазначає, що особистий обшук є складовою процесу затримання і, таким чином, законне затримання саме собою дає підстави для проведення особистого обшуку....Затримання в порядку статей 207 або 208 КПК України, за визначенням, є несподіваною для його учасників подією. Оскільки закон надає органам правопорядку повноваження за певних умов проводити затримання без попереднього судового дозволу, це означає, що законодавець визнає непередбачуваність обставин, які зумовлюють таке затримання» [7]. ВС вкотре у цьому рішенні підкреслив відсутність необхідності отримувати ухвалу слідчого судді для обшуку особи у випадках її затримання. Більш того, справедливим і логічним, на наше переконання, є висновок суду щодо завдань, які вирішуються під час обшуку особи у випадках її затримання: «Більше того, слід взяти до уваги, що **особистий обшук затриманої особи є необхідним, крім фіксації доказів правопорушення, також для забезпечення безпеки як осіб, що затримують, так і інших осіб, включаючи саму затриману особу.** Тому особистий обшук, як правило, проводиться невідкладно після затримання» [7]. (виділено О.С.).

Така позиція ВС підтверджує, що обшук особи під час затримання внаслідок його правової природи як складової цього заходу забезпечення кримінального провадження має на меті не тільки вилучення доказів, а й направлений на забезпечення безпеки осіб, які проводять затримання, а також ото-

чуючих, включаючи самого затриманого. Відтак можливість проведення обшуку з урахуванням цієї мети також має бути передбачена і чітко врегульована кримінальним процесуальним законодавством з метою недопущення необґрунтованого обмеження прав особи, що затримується.

Щодо процедури проведення особистого обшуку, то у ч. 3 ст. 208 КПК України визначається, що він здійснюється з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 та ст. 236 КПК України. Тобто обов'язковим є залучення понятих, а також проведення обшуку особами однієї статі із затриманим.

Розуміючи важливість цієї гарантії, слід звернути увагу на проблематичність залучення понятих в окремих умовах, в яких здійснюється затримання. Наприклад, в умовах антитерористичних заходів складно залучити понятих, адже це може бути пов'язано із небезпекою для життя та здоров'я цих осіб. Аналогічною є ситуація у разі здійснення затримання в умовах воєнного стану. Коли воно, наприклад, проводиться на території активних бойових дій або взагалі з урахуванням вимог правового режиму воєнного стану – комендантської години, евакуаційних заходів тощо. Усе це впливає на складність відшукування понятих, тим більше у такій раптовій ситуації, як затримання без ухвали слідчого судді, а також забезпечення їх безпеки. Для випадків проведення обшуку особи в умовах воєнного стану відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, така СРД проводиться без залучення понятих. При цьому хід і результати проведення обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

На нашу думку, перелік випадків, у яких залучити понятих під час особистого обшуку особи неможливо з об'єктивних причин, зазначеними випадками не вичерпується.

Відтак, на наш погляд, слушною є пропозиція щодо розмежування таких СРД як невідкладний особистий обшук затриманої особи в порядку ст. 208 КПК України та особистий обшук особи в загальному порядку згідно ч. 7 ст. 223 КПК України та ст. 236 КПК України [8]. На нашу думку, у КПК України в окремій статті, присвяченій безпосередньо обшуку особи, необхідно визначити частину, у якій буде зазначено підстави, умови та порядок проведення невідкладного особистого обшуку. У цій нормі має бути визначена можливість проведення такої СРД без залучення понятих із здійсненням фіксування доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Висновки. На нашу думку, досліджувані питання мають бути вирішені, у першу чергу, шляхом системного опрацювання норм щодо підстав обшуку особи, повноважень осіб, які мають право затримувати особи у порядку ст.ст. 207, 208 КПК України, оформлення особистого обшуку, процесуального статусу та доказового значення таких вилучених речей і документів, з відповідним внесенням змін до КПК України.

У КПК України 1960 р. містилася стаття 184. «Обшук особи та виїмка у неї предметів і документів» На нашу думку, у цій нормі були досить зрозуміло передбачені підстави, умови, випадки проведення особистого обшуку.

Пропонуємо у чинному КПК України передбачити статтю 236-2 «Обшук особи (особистий обшук)» у наступній редакції:

«За наявності підстав, передбачених частиною першою статті 234 цього Кодексу, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, якщо є достатні підстави вважати, що вони перебувають при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження, а також забезпечення безпеки як осіб,

що затримують, інших осіб, включаючи саму затриману особу, може бути проведений особистий обшук

1) при здійсненні законного затримання, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих та/або себе самого. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до дізнавача, слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт та обставини вилучення такого майна мають бути зафіксовані у відповідному протоколі;

2) при затриманні уповноваженою службовою особою, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих та/або себе самого, чи намагається знищити, спотворити, позбутися від речей і документів, що мають значення для кримінального провадження. Факт та обставини вилучення такого майна, його передача дізнавачу, слідчому, прокурору мають бути зафіксовані у відповідному протоколі;

3) при затриманні особи на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання, якщо є достатні підстави вважати, що затриманий має при собі зброю або інші предмети, які становлять загрозу для оточуючих та/або себе самого, чи намагається знищити, спотворити, позбутися від речей і документів, що мають значення для кримінального провадження. Факт та обставини вилучення такого майна, його передача дізнавачу, слідчому, прокурору мають бути зафіксовані у відповідному протоколі;

4) за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка перебуває в житлі чи іншому

володінні, у якому проводиться обшук, переховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження.

Особи, які проводять у виконанні цих слідчих дій, повинні бути однієї статі з особою, яку обшуковують.

Обшук особи проводиться з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 цього Кодексу, крім випадків проведення невідкладного обшуку особи.

У невідкладних випадках, пов'язаних з об'єктивною неможливістю залучення понять внаслідок об'єктивних обставин, що створюють загрозу для їх життя та здоров'я, а також життя та здоров'я особи, що здійснює затримання з підстав, передбачених ст.ст. 207, 208, 298-2 цього Кодексу обшук особи може бути проведено невідкладно без залучення понять. У такому випадку хід і результати проведення обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

У випадках затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків, пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу».

Необхідними також є нормативні вдосконалення в частині термінологічної узгодженості «обшуку особи» та «особистого обшуку». Крім того, у контексті предмета дослідження актуальними вбачаються подальші наукові розвідки з питань проведення особистого обшуку в умовах воєнного стану, затримання особи за ухвалою слідчого судді, превентивного затримання, врахування досвіду зарубіжних держав у регулюванні цього інституту.

Анотація

У статті досліджені питання нормативного регулювання обшуку особи. Проаналізовані норми Кримінального процесуального кодексу, які передбачають обшук особи під час затримання, а також виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Автором звертається увага на нормативній недосконалості та розрізненості норм, що регламен-

тують порядок обшуку під час затримання уповноваженою службовою особою, затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок, законного затримання. Вказано на неповну їх кореляцію з підставами тимчасового вилучення майна.

Практика Верховного Суду та правозастосовна практика вказують, що обшук особи є необхідним, крім фіксації доказів правопорушення, також для забезпечення безпеки як осіб, що затримують, так і інших осіб, включаючи саму затриману особу. Відтак можливість проведення обшуку з урахуванням цієї мети також має бути передбачена і чітко врегульована кримінальним процесуальним законодавством з метою недопущення необґрунтованого обмеження прав особи, що затримується.

Аргументується, що для екстремальних умов (антитерористичної операції, воєнного стану, евакуаційних заходів тощо) необхідно передбачити порядок невідкладного обшуку особи без залучення понятих. Гарантією законності при його проведенні може стати відеозапис ходу та результатів доступними технічними засобами.

Зазначається, що досліджувані питання мають бути вирішені, у першу чергу, шляхом системного опрацювання норм щодо підстав обшуку особи, повноважень осіб, які мають право затримувати особи у порядку ст.ст. 207, 208 КПК України, оформлення особистого обшуку, процесуального статусу та доказового значення таких вилучених речей і документів, з відповідним внесенням змін до КПК України.

Запропонована авторська редакція статті 236-2 «Обшук особи (особистий обшук)».

Ключові слова: обшук особи, особистий обшук, підстави, слідча (розшукова) дія, кримінальне провадження, затримання, поняті.

Smirnov O. S. Normative regulation of person searches

The article examines issues of normative regulation of person searches. The norms of the Criminal Procedure Code, which provide for the search of a person during detention, as well as the execution of the decision of the investigating judge on permission to search the home or other possessions of the person, have been analyzed. The author draws attention to the normative imperfection and disparity of norms regulating the procedure of search during detention by an authorized official, detention by an authorized official of a person who has committed a criminal offense, legal detention. Their incomplete correlation with the grounds for temporary seizure of property is indicated.

The practice of the Supreme Court and law enforcement practice indicate that a search of a person is necessary, in addition to recording evidence of a crime, also to ensure the safety of both the detainers and other persons, including the detained person. Therefore, the possibility of conducting a search with this goal in mind should also be provided for and clearly regulated by the criminal procedural legislation in order to prevent unjustified restriction of the rights of the detained person.

It is argued that for extreme conditions (anti-terrorist operation, martial law, evacuation measures, etc.) it is necessary to provide for a procedure for an urgent search of a person without the involvement of witnesses. A video recording of the process and results using available technical means can be a guarantee of legality when conducting it.

It is noted that the investigated issues should be resolved, first of all, by systematically working out the norms regarding the grounds for searching a person, the powers of persons who have the right to detain persons in accordance with Art. 207, 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, registration of personal search, procedural status and evidentiary value of such seized items and documents, with corresponding amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The proposed author's version of Article 236-2 «Search of a person (personal search)».

Key words: search of a person, personal search, grounds, investigative (search) action, criminal proceedings, detention, witnesses.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Удалова Л.Д. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства. *Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України*. Збір. матер. міжвуз. наук. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.). Національна академія прокуратури України. К. Правова єдність. 2013. С. 33 – 44.
3. Хитра А.Я., Татарин І.І. Обшук особи як слідча (розшукова) дія, яка потребує невідкладності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 1. С. 157 – 161.
4. Комарницька О. Особистий обшук: сучасний стан та перспектива. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 2 (23). С. 41 – 46.
5. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2015. 263 с.
6. Мельник А.М. Забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 229 с.
7. Постанова Кримінального касаційного суду Верховного суду від 14.03.2023 у справі № 135/638/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109592913>.
8. Маленко О. Особистий обшук до внесення відомостей в ЄРДР: процесуальний закон vs судова практика. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/osobystyj-obshuk-do-vnesennya-vidomostej-v-yerdr-protse-sualnyj-zakon-vs-sudova-praktyka/>.

Д. М. Цехан

*доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

С. П. Чумак

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ТА ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЦИДИВІСТІВ

Постановка проблеми. Значну питому вагу у структурі діяльності із розслідування злочинів, займає проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих розшукових дій, які виступають ключовими процесуальними інструментами отримання фактичних даних з метою їх подальшого використання у доказуванні. Зважаючи на це, невід'ємним елементом криміналістичної методики розслідування злочинів є виокремлення та обґрунтування тактичних особливостей проведення слідчих дій, зважаючи на специфіку конкретних видів злочинної діяльності та особливих умов, у який відбувається процес розслідування злочинів. Більше того, вдосконалення відомих методів розслідування і пошук нових завжди були ключовими завданнями криміналістичної науки, а не лише такого її розділу як криміналістична методика розслідування окремих видів злочинів. Принагідно зазначимо, що у порівнянні із раніше чинним кримінальним процесуальним законодавством, сьогодні відповідний інструментарій слідчого щодо формування доказів у кримінальному провадженні значно розширено шляхом формування розгалуженої системи слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які мають своє функціональне призначення та спрямовані на отримання доказової інформації у різних проце-

суальних та організаційно-тактичних умовах. Необхідно зауважити, що незважаючи на відносну традиційність розслідування злочинів вчинених рецидивістами, організаційно-тактичні особливості реалізації слідчими відповідного процесуального інструментарію не знайшли детального висвітлення у наукових джерелах, хоча особа рецидивіста зумовлює суттєві особливості у тактиці проведення звичних для працівників поліції слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх років питання проведення обшуку та огляду досліджувались такими вченими як: О.А. Антонюк, О.В. Батюк, О.Л. Дульський, Д.В. Деревняк, М.А. Грига, Д.А. Морозов, А.В. Макашов, В.В. Тіщенко, О.В. Швидкова, В.Ю. Шепітько та іншими науковцями. Водночас, особливості проведення таких слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, які вчиняються рецидивістами не знайшло детального висвітлення у наукових джерелах останніх років.

Мета статті. Метою статті є визначення та характеристика організаційно-тактичних особливостей проведення обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених рецидивістами.

Викладення основного матеріалу. Опрацювання матеріалів практики розслідування

злочинів, вчинених рецидивістами дозволяє відзначити, що слідчі (розшукові) дій, які проводяться під час розслідування умовно можуть бути розподілені на чотири групи у відповідності до свого функціонального призначення: а) слідчі дій пошукового характеру, які спрямовані на встановлення особи невідомого рецидивіста та виявлення фактичних даних щодо обставин кримінального правопорушення; б) слідчі дії перевірконого та уточнюючого характеру, які спрямовані на перевірку та деталізацію окремих обставин, які стосуються кримінального правопорушення. Необхідно зауважити, що такі дії є особливо актуальними у слідчій ситуації, коли інформація щодо злочинної діяльності рецидивіста отримана з місць позбавлення волі, наприклад у випадку можливої причетності останнього до нерозкритого злочину минулих років; в) слідчі дій, спрямовані на перевірку причетності рецидивіста до вчинення інших злочинів, які залишились латентними, або щодо який інформація про особу злочинця відсутня; г) слідчі дії спрямовані на нейтралізацію протидії розслідуванню з боку рецидивіста та системи його зв'язків.

Безумовно, необхідно відзначити, що вказана класифікація не є безапеляційною, оскільки неможливо виокремити лише вузьке функціональне призначення тієї чи іншої слідчої дії.

Перш за все необхідно звернути увагу на проведення огляду, який є ключовим засобом отримання фактичних даних та орієнтуючої інформації на початковому етапі розслідування. Акцентуючи увагу на тактичному боці слідчого огляду, слушно підтримати позицію В.К. Весельського, який зауважує, що слідчий огляд, з гносеологічної точки зору, здійснюється шляхом застосування комплексу пізнавальних методів, процедур, прийомів. Домінуючим виступає такий загальнонауковий метод пізнання, як спостереження. Цей метод поєднується з іншими такими методами: вимірюванням, порівнянням, описом, а за необхідності – з експериментом, але резуль-

тати їх застосування реалізуються в процесі огляду по-різному [1, с. 152-153].

Вивчення кримінальних проваджень щодо розслідування злочинів, вказаної категорії свідчить, що незалежно від виду вчиненого злочину загальнокримінальної спрямованості проведення огляду передбачає обов'язкову участь окрім слідчого таких осіб: а) дільничного офіцера поліції, на території обслуговування якого вчинено злочин; б) оперативного уповноваженого підрозділу карного розшуку; в) експерта-криміналіста відповідного профілю (залежить від класу та видової належності предметів виявлених на місці вчинення злочину); г) слідчого, у провадженні якого знаходяться кримінальні провадження щодо аналогічних злочинів, вчинених на території обслуговування, якщо є підстави вважати, що вони вчинені однією особою чи групою осіб, а також висувається версія щодо серійності злочинної діяльності.

При цьому під час проведення огляду в кожного з наведених суб'єктів є відповідна система завдань, на виконання яких і спрямовується їхня діяльність. У контексті цього, особливу увагу необхідно звернути на функціональну спрямованість діяльності іншого слідчого на місці вчинення злочину, зокрема, як правило, його завданням є: а) базуючись на досвіді проведення огляду за аналогічними злочинами, локалізація місця проведення огляду та визначення додаткових місць, які потребують огляду (наприклад, у випадках коли рецидивіст перед вчинення розбійного нападу спостерігав за жертвою із конкретного місця чи очікував її підходу до безпосереднього місця вчинення злочину); б) конкретизувати механізм вчинення злочину, використовуючи виявленні сліди та метод аналогії із раніше вчиненими злочинами; в) надати допомогу у висуненні початкової робочої версії та орієнтуванні працівників оперативних підрозділів на відпрацювання конкретних осіб чи об'єктів; г) обґрунтувати версію щодо можливої серійності злочинної діяльності.

Безумовно, що у даному випадку так, як під час проведення огляду за іншими катего-

ріями злочинів перед слідчим постає відповідна система завдань, які потребують вирішення ключовим із яких є:

визначення окремих елементів технології злочинної діяльності, зокрема алгоритму дій та поведінки особи злочинця на місці вчинення злочину. Успішне виконання цього завдання передбачає послідовну реалізацію типового алгоритму під час проведення огляду, зокрема: а) виявлення та локалізація слідів, вчинення злочину, які забезпечують висунення логічного припущення за схемою: особливості способу вчинення > ймовірна характеристика особи злочинця; б) виявлення слідів, які свідчать про вчинення злочину рецидивістом.

Іншим важливим учасником огляду місця події під час отримання інформації про вчинення злочину рецидивістом є працівник карного розшуку. У контексті розслідування справ досліджуваної категорії діяльність на місці події спрямовується на:

огляд прилеглої до місця злочину території з метою:

- виявлення можливих місць засідки рецидивіста, спостереження за об'єктом, тимчасового розміщення об'єктів, які не використовували безпосередньо під час вчинення злочину;
- виявлення знарядь учинення злочину та окремих предметів викрадених із місця вчинення злочину. Особливої актуальності такі заходи набувають у разі вчинення злочинів ситуативними рецидивістами, які здійснюють злочинну діяльність для задоволення власних побутових потреб, оскільки останні: залишають знаряддя вчинення злочину неподалік від місця його вчинення; розпочинають вживання викраденого майна, наприклад алкогольних напоїв неподалік місця вчинення злочину, залишаючи порожні пляшки та інші матеріальні сліди, зокрема втрачаючи пильність у результаті алкогольного сп'яніння тощо.

огляд виявлених на місці злочину знарядь із метою:

- визначення класифікаційної групи знарядь учинення злочину;
- висунення оперативної версії щодо мож-

ливого місця виготовлення використаних знарядь та її перевірка за допомогою наявних у розпорядженні оперативного працівника можливостей;

– порівняння виявлених на місці вчинення злочину предметів із предметами, використаними під час вчинення інших злочинів, із метою перевірки версії щодо серійності злочинної діяльності.

Крім того, проаналізовані нами кримінальні провадження дозволяють стверджувати, що в окремих випадках до огляду місця події залучається потерпілий із метою:

- деталізації механізму вчинення злочину;
- орієнтування учасників огляду щодо напрямку залишення злочинцем місця події та місця початку вчинення злочину у випадку, якщо вони не збігаються.

Продовжуючи, необхідно також звернути увагу й на організаційно-тактичні особливості проведення обшуку під час розслідування злочинної діяльності рецидивістів.

Принагідно зауважити, що незважаючи на закріплення у КПК України широкого спектру слідчих (розшукових) дій як засобів збирання доказів, під час розслідування злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості обшук залишається однією із найбільш ефективних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз практики розслідування злочинів, вчинених рецидивістами свідчить, що у залежності від етапу розслідування, повноти матеріалів, які містяться у кримінальному провадженні та вихідної слідчої ситуації у конкретний момент розслідування, обшук як слідча дія може мати різну функціональну спрямованість, зокрема: *пошуковий* або *розшуково-фіксуєчий характер*. Безумовно, що такий розподіл є доволі умовним оскільки у практичній площині чітке розмежування таких функцій є ускладненим. Водночас, для наукового пізнання такий поділ має відповідне методологічне значення оскільки дозволяє детальніше окреслити організаційно-тактичні особливості проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Опрацювання матеріалів кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених рецидивістами, свідчить, що обшук, функціонально спрямованістю якого є пошук фактичних даних, які мають значення для доказування у кримінальному провадженні, як правило, проводиться на початковому етапі розслідування та характеризується відповідними організаційно-тактичними особливостями, зокрема:

по-перше, типовість об'єктів на які спрямована така слідча (розшукова) дія. У контексті цього, необхідно відзначити, що у даному випадку обшуки проводяться за відсутності деталізованої інформації, а місцями таких обшуків можуть бути:

а) місця проживання осіб, які нещодавно звільнились із місць позбавлення волі, не стали на шлях виправлення, можуть продовжувати злочинну діяльність та прибули на територію оперативного обслуговування відповідного підрозділу;

б) місця проживання осіб, які знаходяться під адміністративним наглядом та притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічних чи дотичних злочинів щодо злочинної діяльності за фактом вчинення якої розпочато кримінальне провадження;

в) місця проживання та систематичного знаходження осіб, які можуть бути причетними до такої злочинної діяльності, зокрема: по-перше, особи, які могли виготовити специфічні знаряддя для здійснення злочинної діяльності, якщо останні з високим ступенем ймовірності ідентифіковані у результаті проведення інших слідчих (розшукових) дій; по-друге, особи, які систематично забезпечують обіг майна, здобутого у результаті злочинної діяльності на відповідній адміністративно-територіальній одиниці; по-третє, осіб, які повністю асоціюють себе із кримінальним середовищем та могли сприяти тимчасовому переховуванню злочинця, знарядь вчинення злочину та майна, здобутого за результатами злочинної діяльності;

по-друге, необхідність одночасного проведення обшуків у різних місцях, що потребує залучення додаткових сил чи засобів.

Дещо інші організаційно-тактичні особливості характеризують обшук, який проводиться на подальшому етапі розслідування, що зумовлюється такими чинниками: а) наявність у розпорядженні слідчого інформації щодо особи злочинця-рецидивіста; б) попереднє проведення відповідної системи слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою інформаційного забезпечення проведення обшуку; в) необхідність планування проведення обшуку; г) наявність інформації щодо конкретних об'єктів на які спрямований обшук. Необхідно також відзначити, що, додатково, тактика проведення таких обшуків зумовлюється тим чи затриманий рецидивіст, оскільки в інших випадках обшуки, як правило, проводяться у комплексі із процесуальними та тактичними заходами, спрямованими на затримання особи, що впливає на організаційно-тактичні особливості проведення слідчої (розшукової) дії.

Так, перш за все необхідно звернути увагу на особливості підготовки до проведення обшуку, оскільки злочинці-рецидивісти мають тривалий досвід злочинної діяльності та детально ознайомлені із прийомами та методами слідчої та оперативно-розшукової діяльності. На нашу думку, можна виокремити такі етапи підготовки до проведення обшуку з метою його ефективної реалізації:

по-перше, аналіз архівних кримінальних проваджень щодо особи за наявності такої можливості без значної витрати часового ресурсу. Цей напрям підготовки до проведення обшуку дозволяє: а) визначити типові моделі поведінки особи після вчинення кримінального правопорушення щодо розпорядження знаряддями вчинення злочину та майном, отриманим за результатами злочинної діяльності; б) встановити зв'язки особи, які невідомі слідчому під час розслідування конкретного кримінального провадження, які можуть забезпечувати переховування особи, знарядь вчинення злочину чи майна отриманого у результаті злочинної діяльності; в) визначити типову модель поведінки особи

під час проведення обшуку та вжити необхідних заходів щодо забезпечення нейтралізації протидії проведенню обшуку;

по-друге, аналіз соціально корисних та кримінальних зв'язків рецидивіста з метою визначення основних та додаткових об'єктів обшуку;

по-третьє, визначення кола осіб, які потребують залучення під час безпосереднього проведення обшуку, зокрема оцінки можливості збройного опору працівникам поліції під час проведення такої слідчої дії;

по-четверте, визначення необхідності та проведення за потреби агентурно-оперативних заходів та слідчих (розшукових) дій з метою: а) конкретизації об'єктів обшуку, шляхом встановлення візуального спостереження за окремими зв'язками рецидивіста; б) постановка працівником оперативного підрозділу відповідних задач негласним працівникам щодо додаткового вивчення об'єкта, де планується проведення обшуку.

Необхідно зауважити, що у випадку коли затриманий рецидивіст буде вертикальну

кримінальну кар'єру та є суб'єктом злочинного впливу, проведення системи агентурно-оперативних заходів під час підготовки до обшуку є обов'язковим. Безумовно, що з організаційно-тактичного боку підготовка до проведення обшуку включає й інші структурні елементи, які є обов'язковими у разі проведення такої слідчої дії під час розслідування будь-якого кримінального провадження і тому нами не аналізуються.

Висновки. Підсумовуючи, звернімо увагу, що незважаючи на традиційність злочинної діяльності рецидивістів (вчинення злочинів загально кримінальної спрямованості), специфіка особи злочинця, зокрема: а) наявність тривалого досвіду злочинної діяльності; б) обізнаність щодо форм та методів роботи оперативних та слідчих підрозділів; в) наявність стійкої мотивації щодо ведення протиправного способу життя та широка система зв'язків у злочинному середовищі тощо здійснює значний вплив на вибір конкретних організаційно-тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Анотація

У статті звернута увага, що серед усіх кримінальних процесуальних засобів, основним інструментом формування доказової бази є відповідна система слідчих (розшукових) дій організація і тактика проведення яких прямо залежить від особливостей механізму злочинної діяльності щодо якої здійснюється досудове розслідування. Звернута увага на те, що особливості організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених рецидивістами недостатньо досліджена у сучасних наукових джерелах.

Залежно від функціональної спрямованості під час розслідування, слідчі (розшукові) дії класифіковано на чотири групи. Сформульований перелік осіб, які обов'язково залучаються до проведення огляду під час розслідування злочинів цієї категорії. Крім того, визначено та охарактеризовано функціональну спрямованість кожного з учасників огляду. Детально охарактеризовані завдання, які вирішуються слідчим під час проведення огляду. Також, виокремлені завдання, які вирішуються працівником оперативного підрозділу під час проведення огляду. Охарактеризовані завдання, які вирішуються під час огляду прилеглої до місця вчинення злочину території та знарядь вчинення кримінального правопорушення. Звернута увага на випадки необхідності залучення потерпілого під час проведення огляду.

Охарактеризовані організаційно-тактичні особливості проведення обшуку на початковому та подальшому етапах розслідування. Особлива увага звернута на необхідність опрацювання матеріалів архівних кримінальних проваджень під час проведення обшуку та визначена система завдань, які вирішуються у процесі такого аналізу. Виокремлено форми та напрями

негласної роботи оперативних підрозділів під час підготовки до проведення обшуку, зокрема охарактеризовані завдання, що вирішуються до допомогою негласних працівників.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; слідчі (розшукові) дії; огляд; обшук; організація і планування обшуку; завдання обшуку.

Tsekhan D. M., Chumak S. P. Organizational and tactical features of inspection and search during the investigation of the criminal activity of recidivists

The article draws attention to the fact that among all criminal procedural means, the main tool for forming the evidential base is the appropriate system of investigative (search) actions, the organization and tactics of which directly depend on the features of the mechanism of criminal activity in relation to which the pre-trial investigation is carried out. Attention is drawn to the fact that the peculiarities of the organization and tactics of conducting investigative (search) actions during the investigation of crimes committed by recidivists are not sufficiently researched in modern scientific sources.

Depending on the functional orientation during the investigation, investigative (search) actions are classified into four groups. Formulated list of persons who must be involved in the inspection during the investigation of crimes of this category. In addition, the functional orientation of each of the review participants was defined and characterized. The tasks to be solved by the investigator during the inspection are described in detail. Also, the tasks that are solved by the employee of the operative unit during the inspection are highlighted. The tasks that are solved during the inspection of the territory adjacent to the crime scene and the tools of the criminal offense are characterized. Attention is drawn to cases of the need to involve the victim during the examination.

The organizational and tactical features of the search at the initial and subsequent stages of the investigation are characterized. Special attention is paid to the need to process the materials of archival criminal proceedings during the search, and a system of tasks to be solved in the process of such analysis is defined. The forms and directions of clandestine work of operative units during the preparation for the search are highlighted, in particular, the tasks solved with the help of clandestine workers are characterized.

Key words: criminal proceedings; pre-trial investigation; investigative (search) actions; review; search; organization and planning of the search; search task

Список використаних джерел:

1. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.52>

А. І. Берlach

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
заслужений юрист України*

РЕАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану надзвичайно зростає соціальна роль, що виконується медичними працівниками із забезпечення порятунку життя людини. Ефективність виконання такого стратегічного завдання, як охорона життя та здоров'я людини, перебуває у кореляційних зв'язках із належністю забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників. Попри важливість забезпечення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників спостерігається практика домінування відомчого нормативного регулювання їх діяльності, що знижує «якість» медичного законодавства та підкреслює його ситуативність та відсутність комплексного науково обґрунтованого підходу до розроблення та впровадження державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні. Таким чином, не втрачає актуальності звернення дослідницької уваги на встановлення проблематики реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників та означення напрямів їх подолання.

Метою наукової статті є визначення окремих особливостей реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників в Україні в умовах сьогодення.

Стан наукової розробки проблеми. Встановлення змісту реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників в межах даної публікації ґрунтується на врахуванні здобутків праць таких вчених, як О.Ф. Адамчук, Р.Ю. Гревцова, С.В. Книш,

Т.О. Коломоєць, Ю.О. Легеза, Б.О. Логвиненко, Г.М. Сарibaєва, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, О.Г. Стрельченко та інших.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Основ законодавства про охорону здоров'я обов'язками лікуючого лікаря є своєчасне і кваліфіковане обстеження та лікування пацієнта (ч. 2 ст. 34). Згідно із ст. 78 встановлюється, що медичні працівники мають «сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу» (п. «а» ст. 78) [1]. Надання медичної допомоги та медичних послуг має відповідати встановленим чинним законодавством стандартам якості. У разі неналежності надання медичних послуг, а також у разі необґрунтованої відмови у наданні медичної допомоги до медичного працівника може бути застосовано заходи юридичної відповідальності, в тому числі може бути активізований механізм кримінальної відповідальності (ст. 139 КК України) [2]. Зміст адміністративно-правового статусу медичних працівників полягає не лише у впровадженні заходів із надання медичної допомоги, але і у створенні інформаційної та консультаційної допомоги із висвітлення знань про здоровий спосіб життя. Так, відповідно до ч.1 ст.32 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного

і фізичного виховання, здійснення заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення [3]. Отже, реалізуючи обов'язок із пропаганди здорового способу життя медичний працівник фактично виконує стратегічно важливе завдання для суспільного розвитку та благополуччя населення, таким чином виконується функція держави із забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності.

Медичні працівники закладів охорони здоров'я мають: пропагувати медичні знання з питань профілактики захворювань, спричинених курінням тютюнових виробів чи іншим* способом їх вживання, і запобігати їх вживанню серед населення, насамперед серед дітей та молоді; надавати практичні поради щодо здорового способу життя та рекомендувати не починати курити чи іншим способом вживати тютюнові вироби або припинити їх вживання [3]. Відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» передбачає обов'язок працівників дитячого закладу оздоровлення пропагувати також дітям здоровий спосіб життя [4].

Надання медичних послуг, як зазначає В. О. Савченко, характеризується: спеціальним суб'єктним складом учасників правовідносин; встановленням ознак публічності договору про надання медичних послуг; дотриманням спеціальної мети здійснення – забезпечення належного рівня охорони здоров'я населення; переважним нематеріальним змістом результативності медичної діяльності, що полягає у розумінні успішності лікування як умовного складника надання медичних послуг [5].

Ще однією специфічною характеристикою реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників є вплив на такі процеси корпоративних моральних та службово-етичних норм соціального регулювання суспільних відносин у сфері охорони здоров'я. Поведінка медичних працівників має розглядатися як гарантія забезпечення права особи на повагу до її приватного життя. Дотримання

етичних стандартів діяльності медичних працівників безпосередньо пов'язується із реалізацією ними обов'язку із підвищення рівня їх професійних знань та майстерності. Відповідно до Етичного кодексу лікаря України лікар зобов'язаний систематично удосконалювати свій професійний рівень, використовуючи у своїй діяльності найбільш ефективні відомі раніше і новітні досягнення медичної науки в порядку, встановленому законодавством [6].

Вимога дотримання етичних стандартів медичними працівниками закріплюється не лише законодавством України, а і світовою практикою. Наприклад, відповідно до законодавства Республіки Польща закріплено, що медичні працівники мають виконувати морально-етичні обов'язки лікарів, а також надавати медичну допомогу на належному професійному рівні [7]. До обов'язків лікарів відповідно до чинного законодавства Республіки Польща встановлюються обов'язки із надання медичної допомоги хворому негайно, включаючи висунення вимоги про належність повідомлення пацієнту інформації про стан його здоров'я та визначення доцільних для його хвороби процедур та протоколів лікування, з дотриманням вимог конфіденційності та лікарської таємниці [7].

Але в умовах воєнного стану реалізація адміністративно-правового статусу медичних працівників підлягає певному обмеженню із міркувань дотримання вимог національної безпеки та оборони. Законом України від 15 березня 2022 року № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8] встановлюються обмеження реалізації права медичного працівника на щорічну відпустку, а також встановлюється повноваження керівника медичного закладу із відмови щодо її надання, якщо його діяльність пов'язана із функціонуванням об'єктів критичної інфраструктури.

Крім того згідно з Наказом МОЗ України «Про особливості атестації працівників сфери охорони здоров'я та продовження терміну дії

сертифікатів спеціаліста, посвідчень про кваліфікаційну категорію в період дії воєнного стану» у редакції від 04.08.2022 року [9] встановлюється зупинення проведення атестації, що обумовлюється необхідністю забезпечення вимог безперервності та оперативності надання медичної допомоги та медичних послуг в умовах воєнного стану.

Виходячи із міркувань дотримання публічного інтересу, що полягає у забезпеченні потреб національної оборони в Україні запроваджена спеціальна процедура мобілізації медичних працівників. Специфікою здійснення мобілізації в Україні є призов на військову службу не лише чоловіків-військовозобов'язаних, але і жінок, які є медичними працівниками. Відповідно до ч. 11 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. та Наказу Міністерства оборони України від 11.10.2021 року №313 визначається перелік спеціальностей та професій, що підлягає призову як відносно чоловіків медичних працівників, так і жінок [10; 11].

Надання медичної допомоги в умовах воєнного стану має відповідати вимогам Наказу МОЗ України від 24.02.2022 № 368 «Про затвердження Стандарту екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі» [12], де встановлюється обов'язок лікаря, оцінити їх стан здоров'я (що має тривати не більше 30 секунд); забезпечити контакт з пацієнтами чи його близькими; вживати заходів із дотримання правил медичної етики; надання пацієнту екстреної медичної допомоги [12]. Саме у такий спосіб досягається виконання завдання із забезпечення реалізації вимог негайності та оперативності надання медичної допомоги,

як складової адміністративної дієздатності медичного працівника.

До змісту адміністративної дієздатності відносять обов'язок медичного працівника дотримуватися лікарської таємниці. Порушення режиму лікарської таємниці може бути підставою для застосування заходів юридичної відповідальності до медичних працівників. Обіг інформації про стан здоров'я пацієнта регламентується вимогами ч.2 ст. 21 Закону «Про інформацію» [13], ч. 1 ст. 285 Цивільного кодексу України [14], ч.6 ст. 163 КПК України) [15], ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» [16], а також згідно із положеннями ряду спеціальних законодавчих актів, що встановлюють підстави звільнення від імперативу збереження лікарської таємниці (ч. 4 ст. 13 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [17]; ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу» [18]; ч. 5 ст. 14 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [19]).

Висновок. Таким чином, в умовах воєнного стану реалізація адміністративно-правового статусу медичних працівників обумовлюється потребами національної оборони. При цьому спостерігається збереження негативної тенденції із практики застосування обмежень прав медичних працівників на рівні відомчого нормативно-правового регулювання, що, в цілому, виправдовується особливостями адміністративно-правового режиму воєнного стану, однак при цьому створює негативну практику опосередкованого протиріччя вимогам Конституції України.

Анотація

Метою наукової статті є визначення окремих особливостей реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників в Україні в умовах сьогодення, що обумовлюється специфікою правового режиму воєнного стану. Автором акцентовано увагу на важливості забезпечення ефективності реалізації адміністративно-правового статусу медичних працівників як критерію забезпечення «якості» медичного законодавства. Визначено, що надання

медичної допомоги та медичних послуг має відповідати встановленим чинним законодавством стандартам якості. Автором встановлено, що зміст адміністративно-правового статусу медичних працівників полягає не лише у впровадженні заходів із надання медичної допомоги, але і у створенні інформаційної та консультаційної допомоги із впровадження знань про здоровий спосіб життя. Зроблено висновок, що, медичний працівник, реалізуючи обов'язок із пропаганди здорового способу життя, фактично виконує стратегічно важливе завдання для суспільного розвитку та благополуччя населення, таким чином виконується функція держави із забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. Автором визначено, що в умовах воєнного стану реалізація адміністративно-правового статусу медичних працівників підлягає певному обмеженню задля дотримання вимог національної безпеки та оборони. Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану реалізація адміністративно-правового статусу медичних працівників обумовлюється потребами національної оборони. Наголошено, що наявна негативна тенденція із практики застосування обмежень прав медичних працівників на рівні відомчого нормативно-правового регулювання, обумовлюється особливостями адміністративно-правового режиму воєнного стану, однак при цьому створює негативну практику опосередкованого протиріччя вимогам Конституції України.

Ключові слова: адміністративно-правовий режим, захист, медичний працівник, медичне законодавство, медичні послуги, медична практика, медична допомога, правореалізація, публічний інтерес, право на охорону здоров'я.

Berlach A. I. Implementation of the administrative and legal status of medical workers in Ukraine: challenges of the present

The purpose of the scientific article is to characterize certain features of the implementation of the administrative-legal status of medical workers in Ukraine in today's conditions, which is determined by the specifics of the legal regime of martial law. The author emphasized the importance of ensuring the effectiveness of the implementation of the administrative and legal status of medical workers as a criterion for ensuring the "quality" of medical legislation. The author determined that the provision of medical care and medical services must meet the quality standards established by current legislation. The author established that the content of the administrative-legal status of medical workers consists not only in the implementation of measures for the provision of medical assistance, but also in the creation of informational and consulting assistance for highlighting knowledge about a healthy lifestyle. The author concluded that a medical worker, fulfilling the duty to promote a healthy lifestyle, actually fulfills a strategically important task for social development and the well-being of the population, thus fulfilling the function of the state to ensure human rights and freedoms as the highest social value. The author determined that in the conditions of martial law, the implementation of the administrative and legal status of medical workers is subject to certain restrictions in order to comply with the requirements of national security and defense. It was concluded that in the conditions of martial law, the implementation of the administrative and legal status of medical workers is determined by the needs of national defense. It is emphasized that there is a negative trend in the practice of applying restrictions on the rights of medical workers at the level of departmental regulatory and legal regulation, due to the peculiarities of the administrative-legal regime of martial law, but at the same time it creates a negative practice of indirect contradiction to the requirements of the Constitution of Ukraine.

Key words: administrative and legal regime, protection, medical worker, medical legislation, medical services, medical practice, medical assistance, law enforcement, public interest, right to health care.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22 вересня 2005 року № 2899-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>
4. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 4 вересня 2008 року № 375-VI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text>
5. Савченко В.О. Характерні правові ознаки медичних послуг. <https://core.ac.uk/download/pdf/46592979.pdf>
6. Етичний кодекс лікаря України, прийнятий і підписаний на Всеукраїнському з'їзді лікарських організацій та X З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства від 27.09.2009 р. [п. 2.3].
7. Jakie są obowiązki lekarza. URL.: <https://pacjent.gov.pl/artukul/jakie-sa-obowiazki-lekarza>
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
9. Про особливості атестації працівників сфери охорони здоров'я та продовження терміну дії сертифікатів спеціаліста, посвідчень про кваліфікаційну категорію в період дії воєнного стану: Наказ МОЗ України від 04.08.2022 року №1415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0888-22#Text>
10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. №2232-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#>
11. Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовооблікованих та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військовообліковими спеціальностями: Наказ Міністерства оборони України від 11.10.2021 року №313. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>
12. Про затвердження Стандарту екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 24 лютого 2022 року № 368. URL.: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/2022_368_ms_.pdf
13. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
16. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
17. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1972-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text>
18. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
19. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 року № 62/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-вр#Text>

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.53>

А. А. Бутирський

*доктор юридичних наук, професор,
суддя Господарського суду Чернівецької області*

І. А. Бутирська

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Постановка проблеми. Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави (ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)). Результатом вирішення господарського спору є прийняття судового рішення, яке є обов'язковим для виконання на всій території України.

ГПК України визначає певні вимоги для судових рішень. Так, ч. 1 ст. 236 ГПК України передбачає, що судові рішення повинні ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Зокрема, законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права, а обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи (ч. ч. 2, 5 ст. 236 ГПК України).

Разом з тим, існують вимоги до судового рішення, які прямо не визначені у ГПК України, проте вони прослідковуються через зміст

процесуального кодексу. Наприклад, зміст судового рішення повинен бути зрозумілим для сторін та інших учасників судового процесу, рішення суду має бути вмотивованим тощо.

ГПК України не містить наряду такої вимоги до судового рішення, як вмотивованість, на відміну від Кримінального процесуального кодексу України, який у ст. 370 передбачає, що судові рішення повинні бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Проте відсутність нормативного закріплення у ст. 236 ГПК України прямої вказівки вимоги щодо вмотивованості судового рішення господарського суду в жодному разі не означає фактичну відсутність такої вимоги. Таким чином, актуальним видається дослідження вмотивованості судового рішення у господарському судочинстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика вмотивованості судових рішень у різних видах судочинства була предметом досліджень таких науковців, як: П. Гуїван, О. Калачова, Р. Куїбіда, Р. Майданік, О. Сироїд, Т. Цувіна тощо. Проте доводиться констатувати, що питанням вмотивованості судових рішень господарських судів приділено недостатньо уваги, що і вплинуло на вибір тематики даного дослідження.

Метою статті є розкриття такої властивості судового рішення господарського суду, як вмотивованість, а також вироблення авторських критеріїв класифікації вмотивованості судових рішень господарських судів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ГПК України показує, що побічно на вимогу вмотивованості судових рішень вказує чимало положень даного кодексу, які знаходимо у різних статтях:

– Учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну (ч. 5 ст. 99);

– Висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 86 цього Кодексу. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні (ч. 1 ст. 104);

– Суд розглядає зауваження щодо технічного запису судового процесу та протоколу судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання і за результатами розгляду постановляє ухвалу, якою враховує зауваження або мотивовано відхиляє їх (ч. 2 ст. 224);

– У мотивувальній частині рішення зазначаються: ... 3) висновок суду про те, яка обставина, що є предметом доказування у справі, визнається судом встановленою або спростованою з огляду на більшу вірогідність відповідних доказів; 4) мотиви визнання доказів більш вірогідними щодо кожної обставини, яка є предметом доказування у справі; 5) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику (ч. 4 ст. 238);

– Ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження підписується всім складом суду

і повинна містити мотиви, з яких суд дійшов висновку про відсутність підстав для відкриття касаційного провадження (ч. 3 ст. 293) тощо.

Таким чином, господарський суд зобов'язаний наводити у своїх судових рішеннях мотиви, з яких він дійшов до того чи іншого висновку, що свідчить про вимогу вмотивованості судового рішення. У широкому розумінні вмотивованість судового рішення означає, що суд, вирішуючи господарський спір, повинен вказати, чому саме він прийшов до певного висновку у справі.

Автори посібника з написання судових рішень для суддів наголошують, що наявність у судовому рішенні мотивувальної частини ще не означає, що судові рішення є вмотивованими. Мотивуючи судові рішення, автори посібника радять суддям прагнути дати відповідь на кожен важливий і доречний аргумент сторін та вказати доводи, що лежать в основі рішення [1, с. 46]. Д. Черкез зазначає, що мотив судового рішення завжди логічно пов'язаний з аргументацією висновків суду, покладених у його основу. Кажучи, якщо господарський суд доходить до переконання про наявність підстав для задоволення позову про стягнення грошової суми, то підставою такого рішення буде висновок про наявність матеріально-правових правовідносин між сторонами, а мотивом буде виступати наступна конструкція – «відповідач мав виконати правомірно покладене на нього зобов'язання, але не виконав його». І навпаки, якщо суд відмовляє у позові, підставою для такого рішення буде висновок про відсутність правовідносин, а мотивом – «зобов'язок відповідача сплатити грошову суму відсутній у зв'язку з недоведеністю, або у зв'язку з відсутністю факту порушення права позивача» [2, с. 192].

П. Гуйван, оцінюючи вмотивованість судового рішення під час проголошення лише його вступної та резолютивної частини, вказує, що результативність та ефективність для учасників процесу визначеності судового вердикту, в тому числі і з огляду на його обґрунтованість та мотивованість, є важливою, передовсім,

для усвідомлення його змісту та належного оскарження рішення. Зрештою, вони отримують повний текст і невизначеність, в якій сторони перебували від часу проголошення вступної та резолютивної частин, усувається за наявності належного мотивування рішення суду. Недоступність же повного тексту для інших осіб, які приймали участь у справі, невідомість мотивів рішення для громадськості можуть також містити елементи порушення права на справедливе судочинство, але вже в аспекті європейських вимог до відкритості процесу [3, с. 113].

Термін «судове рішення» закористовується у господарському судочинстві для ухвал, рішень, постанов та судових наказів. Зміст наведених судових рішень є різним, вони використовуються для досягнення різних процесуальних задач і відповідно ступінь вмотивованості таких рішень буде різним. Зокрема, у судовому наказі суд лише констатує наявність заборгованості у боржника без з'ясування думки останнього і відповідно вмотивованість у такому судовому рішенні є найменш присутньою у порівнянні з іншими судовими рішеннями (у судовому наказі вказуються, серед іншого, посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги, сума грошових коштів, які підлягають стягненню, повідомлення про те, що під час розгляду вимог в порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті).

У свою чергу, процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених ГПК України, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал. Вмотивованість ухвал залежить від їх виду, проте мотивація судового рішення у цьому випадку носить обмежений характер.

Приймаючи рішення або постанову, суд повинен здійснити мотивацію у повному обсязі, наводячи і даючи оцінку не лише обставинам справи, а і аргументам сторін.

З урахуванням наведеного, можна визначити такий критерій класифікації вмотивованості судових рішень, як за видом судового рішення.

Так, на думку Т. Цувіної, яка свого часу досліджувала вмотивованість судових рішень у цивільному процесі, умотивованість рішень суду – показник ефективності цивільного судочинства, що прямо пов'язаний з можливістю їх оскарження, причому тут існує двосторонній зв'язок. З одного боку, вмотивоване рішення суду дозволяє стороні правильно аргументувати апеляційну або касаційну скаргу, а з другого – вмотивованість надає йому переконливості з точки зору потенційних суб'єктів оскарження, а тому сприяє зменшенню необґрунтованих оскаржень судових рішень [4, с. 218].

Вмотивованість судового рішення залежить також від суб'єкта прийняття такого рішення. Так, у постанові суду апеляційної інстанції, крім того, що вказується у рішенні суду першої інстанції, зазначається про встановлені судом першої інстанції та неоспорені обставини, а також обставини, встановлені судом апеляційної інстанції, і визначені відповідно до них правовідносини, доводи, щодо оцінки яких суд апеляційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої інстанції, мотиви прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного учасниками справи в апеляційній скарзі та відзиві на апеляційну скаргу. У постанові ж касаційної інстанції, серед іншого, вказується про мотиви прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного в касаційній скарзі та відзиві на касаційну скаргу, доводи, за якими суд касаційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої та (або) апеляційної інстанції.

Наведене дає змогу визначити такий критерій класифікації вмотивованості судових

рішень як за суб'єктом прийняття судового рішення.

Умотивованість судового рішення, на думку В. Григор'євої, залежить від того, як надані міркування суду, тобто від того, у який спосіб аргументована та логічно викладена позиція суду [5, с. 142]. Недостатня вмотивованість судового рішення може слугувати підставою для скасування або зміни такого рішення судом вищої інстанції.

Наприклад, скасовуючи ухвалу суду апеляційної інстанції про зупинення провадження у справі, Касаційний господарський суд Верховного Суду вказав, що всупереч вимог законодавства, суд апеляційної інстанції в оскаржуваній ухвалі не навів мотивів, на підставі яких він дійшов висновку про об'єктивну неможливість розгляду даної справи, неможливість встановити та оцінити певні конкретні обставини (факти), що мають суттєве значення для вирішення цього спору на підставі наявних у матеріалах справи доказів, неможливість здійснення ним перевірки законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції відповідно до викладених у ньому висновків [6].

Хоча ГПК України напряду і не передбачає вимоги щодо вмотивованості судового рішення, проте і практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить про наявність такої вимоги у контексті права на справедливий суд. Так, відповідно до п. 58 Рішення ЄСПЛ по справі «Серявін та інші проти України» (Заява N 4909/04) від 10 лютого 2010 року визначено, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру

рішення (див. рішення у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» (Ruiz Torija v. Spain) від 9 грудня 1994 року, серія А, N 303-А, п. 29). Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень (див. рішення у справі «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland), N 37801/97, п. 36, від 1 липня 2003 року) [7].

Підсумовуючи прецедентну практику Європейського суду, О. Калачова доходить висновків що судові рішення є вмотивованими за наступних умов.

1. У рішенні вмотивовано питання факту та права, проте обсяг умотивування може варіюватися залежно від характеру рішення та обставин справи.

2. У рішенні містяться відповіді на головні аргументи сторін.

3. У рішенні чітко та доступно зазначені доводи і мотиви, на підставі яких обґрунтовано позицію суду, що дає змогу стороні правильно аргументувати апеляційну або касаційну скаргу.

4. Рішення є підтвердженням того, що сторони були почуті судом.

5. Рішення є результатом неупередженого вивчення судом зауважень, доводів та доказів, що представлені сторонами.

6. У рішенні обґрунтовано дії суду щодо вибору аргументів та прийняття доказів сторін [8, с. 82]

Ще за часі дії попередніх редакцій ГПК України та Цивільного процесуального кодексу України Р. Майданик пропонував закріпити на законодавчому рівні поняття вмотивованості судового рішення: судові рішення слід визнати мотивованими, якщо в ньому містяться вичерпно або достатньо аргументовані висновки з кожного питання, яке підлягає в силу закону вирішенню під час прийняття рішення [9, с. 103].

Висновки. Таким чином, вмотивованість судового рішення господарського суду є важ-

ливою гарантією законності такого рішення та забезпечення права особи на справедливий суд, забезпечуючи усвідомлення учасниками справи змісту такого судового акту та можливість апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадку,

якщо сторони не погоджуються з висновками, яких дійшов суд. Пропонується визначати такі критерії класифікації вмотивованості судових рішень, як: за видом судового рішення; за суб'єктом прийняття судового рішення.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню вмотивованості судових рішень господарських судів. Результатом вирішення господарського спору є прийняття судового рішення, яке є обов'язковим для виконання на всій території України. Господарський процесуальний кодекс України визначає певні вимоги для судових рішень (законність, обґрунтованість). Проте, відсутність у кодексі наряду такої вимоги до судового рішення, як вмотивованість, в жодному разі не означає фактичну відсутність такої вимоги. Аналіз Господарського процесуального кодексу України показує, що побічно на вимогу вмотивованості судових рішень вказує чимало положень даного кодексу, які розміщені у різних статтях.

За результатами проведеного дослідження автори доходять висновку, що вмотивованість судового рішення господарського суду є важливою гарантією законності такого рішення та забезпечення права особи на справедливий суд, забезпечуючи усвідомлення учасниками справи змісту такого судового акту та можливість апеляційного та касаційного оскарження судового рішення у випадку, якщо сторони не погоджуються з висновками, яких дійшов суд. Пропонується визначати такі критерії класифікації вмотивованості судових рішень, як: за видом судового рішення; за суб'єктом прийняття судового рішення. Зокрема, у постанові суду апеляційної інстанції, крім того, що вказується у рішенні суду першої інстанції, зазначається про встановлені судом першої інстанції та неоспорені обставини, а також обставини, встановлені судом апеляційної інстанції, і визначені відповідно до них правовідносини, доводи, щодо оцінки яких суд апеляційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої інстанції, мотиви прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного учасниками справи в апеляційній скарзі та відзиві на апеляційну скаргу. У постанові ж касаційної інстанції, серед іншого, вказується про мотиви прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного в касаційній скарзі та відзиві на касаційну скаргу, доводи, за якими суд касаційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої та (або) апеляційної інстанції.

Ключові слова: правосуддя, господарське судочинство, судові рішення, мотив, мотивувальна частина судового рішення, господарський суд, вмотивованість судового рішення.

Butyrskyi A. A., Butyrskaya I. A. Motivation of court decisions of economic courts

The article is devoted to the study of the motivation of court decisions of economic courts. The result of the resolution of the economic dispute is the adoption of a court decision, which is mandatory for execution throughout the territory of Ukraine. The Economic Procedural Code of Ukraine defines certain requirements for court decisions (legality, reasonableness). However, the absence in the code of such a requirement for a court decision, such as motivation, in no way means the actual absence of such a requirement. The analysis of the Economic Procedural Code of Ukraine shows that many provisions of this code, which are placed in various articles, indirectly indicate the requirement of the motivation of court decisions.

Based on the results of the research, the authors come to the conclusion that the justification of the court decision of the commercial court is an important guarantee of the legality of such a decision

and ensuring the right of a person to a fair trial, ensuring that the participants in the case are aware of the content of such a court act and the possibility of appeal and cassation of the court decision in the event that the parties do not agree with the conclusions reached by the court. It is proposed to determine the following criteria for the classification of the motivation of court decisions, such as: by type of court decision; by the subject of making a court decision. In particular, in the decision of the appellate instance, in addition to what is indicated in the decision of the court of first instance, it is noted about the circumstances established by the court of first instance and undisputed, as well as the circumstances established by the court of appeal, and the legal relations determined in accordance with them, the arguments regarding the assessment of which the court of the appellate instance agreed or disagreed with the conclusions of the court of first instance, the reasons for accepting or rejecting each argument presented by the parties in the appeal and the response to the appeal. The decision of the cassation instance, among other things, indicates the reasons for accepting or rejecting each argument set forth in the cassation appeal and the response to the cassation appeal, the arguments based on which the court of cassation agreed or disagreed with the conclusions of the court of first instance and (or) the appellate instance.

Key words: justice, economic litigation, court decision, motive, motivational part of the court decision, economic court, motivation of the court decision.

Список використаних джерел:

1. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К. : «Дрім Арт», 2013. 224 с.
2. Черкез Д. Л. Поняття та класифікація мотивів судового рішення у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 72. Ч. 1. С. 190–196.
3. Гуйван П. Д. Проблеми мотивованості судових вердиктів у світлі вимог європейської прецедентної практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2017. № 30. С. 110–114.
4. Цувіна Т. А. Умотивованість рішень суду та право на суд у цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. 2013. № 121. С. 215–224.
5. Григор'єва В. В. Аргументація судового рішення як умова забезпечення його стабільності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 141–143.
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 квітня 2022 року у справі № 902/591/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103906292> (дата звернення: 30.01.2023).
7. Серявін та інші проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2010 року, заява № 4909/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text (дата звернення: 30.01.2023).
8. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 78–84.
9. Майданик Р. Основи аргументації рішення суду в цивільному судочинстві України. *Право України*. 2016. № 10. С. 95–107.

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Г. З. Цулаія

здобувач

Закладу вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»

Вступ. Безпека країни формується за рахунок поєднання багатьох факторів, які мають різну природу походження. Одним із таких факторів виступає енергетика, а енергетична безпека стає однією із основних критичних сфер впливу та маніпуляцій в міждержавних відносинах. З моменту введення на території України воєнного стану 24 лютого 2022 року збереження енергетичної сфери повинно бути додатково забезпечене інструментами та механізмами державної політики, основною метою реалізації якої є забезпечення національної безпеки держави.

Питання енергетичної безпеки перебуває у динамічному процесі адаптації до сучасних реалій та потребує додаткового дослідження для подальшого вирішення нових суперечностей та проблем енергетичної сфери. Більше того, стратегічні та тактичні плани з управління енергетичною безпекою повинні бути переглянуті з урахування критичної ситуації із збереження національної безпеки, розвитку економіки, стабільності соціальної сфери нашої держави, які перебувають у тісному зв'язку з досліджуваним поняттям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем енергетичної безпеки приділяли увагу учені-правники, серед яких варто виділити таких, як Денисюк С. П., Діак І. В., Дорошевич А. З., Євтушевський В., Земляний М. Г., Кадермеєва Д. С., Ковалик М. П., Ковалко М. В., Кочедикова А., Куденко Г. Е., Макогон Ю. В., Халатов А. А., Шевцов А. І., Шмандій М. В., Шмандій О. В. та інші. Окремо слід зазначити науковців, які займалися дослідженнями питання формування та реалізації державної політики, в тому числі

і в енергетичній сфері: Ващенко Ю. В., Кириленко О. В., Прокопенко В. В., Стогній Б. С., Якименко Ю. І., Ярчак В. та інші.

Незважаючи на наявність значного масиву обґрунтованих наукових праць, додатково в межах запропонованого дослідження вбачається необхідність обґрунтування енергетичної безпеки як особливого об'єкту енергетичних відносин, які формуються у процесі здійснення управлінської діяльності енергетичною сферою, що пояснює адміністративний аспект предмету дослідження.

Метою статті є теоретичне дослідження нормативного та наукового забезпечення поточного стану енергетичної безпеки країни, виявлення перспектив вдосконалення її розуміння та визначення.

Наукова новизна публікації полягає у теоретичному обґрунтуванні енергетичної безпеки як особливого об'єкту енергетичних відносин та складової енергетичної політики держави, а також у сформульованих висновках.

Методи дослідження. Методологія дослідження складається із сукупності загальноюридичних (аналіз, синтез, системний, індукція) та спеціальноюридичних методів наукового пізнання (порівняльно-правовий, формально-юридичний, сукупність методів наукового пізнання (аналізу, порівняльно-правовий, формально-догматичний).

Виклад основного матеріалу. Для повноцінного розкриття предмету дослідження варто навести декілька наукових підходів до визначення поняття енергетичної безпеки. Наприклад, Сухін Є. І. наводить таке визначення енергетичної безпеки: спроможність держави забезпечити максимально надійне,

технічно безпечне, екологічно прийнятне та обґрунтовано достатнє енергозабезпечення економіки й населення, а також гарантоване забезпечення можливостей керівництва держави у формуванні і здійсненні політики захисту національних інтересів у сфері енергетики без надмірного зовнішнього та внутрішнього тиску в сучасних та прогнозованих умовах [1, с. 9]. На думку Микитенка В. В., енергетична безпека – система поєднання потенціалів – економічного, політичного, техніко-технологічного, ресурсного і, власне, енергетичного, а також факторів наукового, географічного, організаційного, управлінського тощо, без урахування яких аналіз будь-якої безпеки неможливий [2, с. 41]. А. К. Шидловський і М. П. Ковалко визначають енергетичну безпеку, як одну із найважливіших складових економічної безпеки та яка проявляється, по-перше, як стан забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами, що гарантують її повноцінну життєдіяльність або як стан безпеки енергетичного комплексу та здатність енергетики забезпечити нормальне функціонування економіки, енергетичну незалежність країни [3, с. 370].

Згідно з пунктом 5 Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану [4].

В Енергетичній стратегії України на період до 2030 року визначено, що енергетична безпека України – це спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити оптимальну диверсифікацію джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення

та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та стану війни, попередити різкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси, або ж створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси на світових ринках. Енергетична безпека передбачає досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери держави. Енергетична безпека є невід’ємною складовою національної безпеки держави, а ефективна політика забезпечення енергетичної безпеки через покращення стану об’єктів енергетики здійснює позитивний вплив на ситуацію в економіці держави [5]. Варто зауважити, що розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р, яким схвалено Енергетичну стратегію на період до 2030 року, втратило чинність, а Енергетичною стратегією на період до 2035 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р визначено, що нова енергетична стратегія спрямована на вирішення проблем енергетичної безпеки в умовах нагальної потреби забезпечення суверенітету держави за обставин зовнішньої агресії із застосуванням як новітніх видів озброєнь (у тому числі інформаційних та гібридних методів ведення війни), так і невійськових впливів. Документ пропонує механізми трансформаційного характеру на період до 2020 року та визначає стратегічні орієнтири розвитку до 2035 року [6].

Таким чином, енергетична безпека є складовою національної безпеки держави та має безпосередній зв’язок з її економічним зростанням та благополуччям, що пояснюється природою енергетики та енергії як об’єкту економічних відносин і предмету торгівлі.

Такий, що вже втратив чинність Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР, містив наступне визначення енергетичної безпеки:

стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища [7]. Натомість чинний Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII містить визначення безпеки постачання електричної енергії як спроможності електроенергетичної галузі забезпечувати потреби споживачів в електричній енергії відповідно до вимог цього Закону [8]. Тобто, чинний закон № 2019-VIII основну складову безпеки визначає постачання електроенергії споживачу, але ні попередній ні поточний закони не передбачають адміністрування та управління енергетичною сферою як складовою безпекового компоненту.

Підтримуємо позицію, відповідно до якої енергетичною безпекою є економічна незалежність у забезпеченні паливно-енергетичними ресурсами за умови ефективної взаємодії всіх підсистем, елементів та компонентів в межах певного механізму щодо усунення внутрішніх та зовнішніх загроз в енергетичній сфері. Енергетична безпека – це симбіоз глобальної енергетичної безпеки, національної, регіональної і локальної, який створюється нейтралізацією або усуненням загроз в енергетичній сфері щодо забезпечення паливно-енергетичними ресурсами потреб соціально-економічного розвитку [9, с. 306].

Тобто, поняття енергетичної безпеки проявляється та втілюється у життя на різних рівнях: міжнародному, національному, регіональному, місцевому. Забезпечення сталого функціонування енергетичної безпеки на нижчих рівнях гарантує сталий розвиток країни та підтримку міждержавних відносин, а отже сприяє підтримці безпеки світу.

Енергетичну безпеку також можна визначити як стан безпечного функціонування енергетики, що в свою чергу наводить на роздуми про безпеку як об'єкт управління та адміністрування. Разом з тим, енергетична безпека виступає і об'єктом правовідносин, які Бара-

нов О. А. визначає як матеріальні та нематеріальні блага, що задовольняють потреби та інтереси, як суб'єктів даного правовідношення, що діють в рамках своїх юридичних прав та обов'язків, так і інших суб'єктів, та виступають у вигляді: речей, документів, продуктів духовної творчості, особистого нематеріального блага, послуг або робіт та їх результатів, результатів поведінки та дії [10]. В даному випадку, енергетична безпека може розглядатися як комплексний об'єкт правовідносин, які формуються та виникають у процесі забезпечення сталості національної безпеки держави, підтримки її економічного зростання, гарантування функціонування усіх інститутів та інструментів соціальної сфери, включаючи рівень задоволення потреб споживачів.

Об'єкт впливу (в даному випадку – енергетична безпека) є складовим елементом публічного управління та адміністрування. Оскільки публічне управління – цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив суб'єктів (державних і недержавних інституцій) на об'єкт (сфери суспільної життєдіяльності), який здійснюється як безпосередньо (у формах самоуправління), так і за допомогою спеціально створених структур (державного апарату, органів місцевого самоврядування, партій, спілок, асоціацій, фірм, громадських об'єднань та ін.), що пов'язаний із реалізацією влади та зумовлює зміну стану об'єкта, а також налагодження із ним зворотного зв'язку [11, с. 4], енергетична безпека держави повністю відповідає характеристикам об'єкту.

Наведене формує логічний зв'язок між адміністрування сфери енергетики, формування її легальних основ, визначення пріоритетів та потреб та процесом формування державної політики, оскільки формування та реалізація державної політики як процес є складовою публічного адміністрування та управління, оскільки виражається у прийнятті суспільно значимих та корисних рішень з метою впливу на конкретну сферу суспільного життя.

Виходячи з цього, варто зазначити деякі наукові позиції щодо визначення змісту державної політики. О. Валевський пропонує під державною політикою розуміти такі дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства та діяльність, націлену на вирішення проблем суспільного розвитку [12, с. 21].

В. Романов, О. Рудік, Т. Брус, вважають, що «державна політика – це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми або предмета розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства» [13, с. 12].

Державну політику також можна розглядати як систему цілеспрямованих заходів, які ставлять за мету розв'язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни... специфікою якої є те, що вона реалізовується через владні структури, які мають повноваження монопольного права держави на законний примус [14, с. 35].

В. Тертичка визначає державну політику, як сукупність специфічних, неординарних дій, заходів та інститутів, за допомогою яких відбувається задоволення різноманітних інтересів диференційованого суспільства. Особливу увагу науковець звертає на взаємозалежність соціально-економічних, політичних, культурних та інших суспільних детермінант і державної політики [15, с. 133-135].

Виходячи із складності предмету енергетичної безпеки та новітніх соціогуманістичних та демократичних настроїв розвитку людства, погоджуємося, що спроби обґрунтувати державну політику як певну систему координаційно-управлінської діяльності владних інституцій, а не як об'єкт впливів людських спільнот, великих соціальних груп і політичних об'єднань не зовсім вірно, тому що з'ясовано, що саме вони є базовими елементами процесу формування державної політики

в сучасному демократичному суспільстві [16].

Енергетична безпека є перманентною потребою країни, а отже і її громадян та усіх осіб, які проживають на її території. Це в свою чергу означає, що енергетична безпека виступає об'єктом публічного адміністрування та управління, об'єктом державної політики, проте, саме цей об'єкт є непорушним та таким, що повинен бути забезпечений на усіх рівнях за будь-яких умов політичного, економічного чи соціального розвитку країни. Це робить енергетичну безпеку абсолютно особливим об'єктом державної політики та наводить на роздуми про потребу у передбаченні особливого порядку формування державної політики та особливого порядку здійснення контролю за її реалізацією.

Останні роки питання енергетичної безпеки України залишається вирішальним на порядку денному збереження її незалежності та територіальної цілісності. Незважаючи на значні показники енергетичного потенціалу України, енергетична система залишається уразливою для незаконних дій ворога. Саме тому, національним суб'єктам управління та адміністрування необхідно повноцінно акумулювати власні ресурси та ініціативу для забезпечення сталого розвитку енергосистеми України. Основними вразливими «точками» залишаються недостатній рівень розвитку сектору відновлювальної енергетики та невиконання обіцянок Уряду, формування повної геополітичної незалежності України в питаннях енергоресурсів та зупинення олігархічного лобіювання власних інтересів окремими категоріями громадян, налагодження системи експорту електроенергії до країн Європи (відповідно до умов приєднання України до ENTSO-E), модернізація атомних електростанцій та стимулювання гравців ринку та незалежних інвесторів до модифікацій та побудови нових видів станцій виробництва електроенергії, відновлення видобутку сланцевого газу, забезпечення енергетичної незалежності, нарощування ресурсної бази тощо. Основною перешкодою до повноцінного

розвитку адміністрування питанням енергетичної безпеки є військова агресія російської федерації проти України, а повоєнне відновлення потребуватиме нових рішень та інструментів впливу на енергетичний сектор.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що енергетична безпека є особливим об'єктом державної політики України, що пояснюється:

- перманентною актуальністю проблематики забезпечення енергетичної безпеки;
- особливою сферою державного управління та адміністрування специфічним об'єктом – сферою енергетики;
- значним залученням недержавного сектору до формування державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки.

Визначення енергетичної безпеки як особливого об'єкту державної політики також свідчить про необхідність окремого передбачення та закріплення на рівні Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII енергетичної компоненти відновлення та роз-

витку України, що на даний момент відсутнє.

На жаль, останні роки підтверджують, що політична складова управління та адміністрування енергетичною сферою залишається. Формування основ та завдань енергетичної стратегії на період до 2050 року повинно бути здійснене з урахуванням тих наявних проблем енергетичної безпеки та з урахуванням запобігання перспективних проблем та загроз.

Основними завданнями суб'єктів формування та реалізації державної політики залишаються прийняття таких управлінських та політичних рішень, які б відповідали загальним інтересам та потребам громадян України, а отже створення та формування таких нових механізмів їх прийняття, які б унеможливили вплив олігархічних структур, лобіювання інтересів окремих представників бізнесу. Розвиток енергетичної сфери безпосередньо пов'язаний із ідеями сталого розвитку країни, які в свою чергу формують основи її національної безпеки, а отже впливають на міжнародне визнання та статус учасника України як члена європейського співтовариства.

Анотація

У даній статті досліджується природа та зміст поняття енергетичної безпеки, аналізуються його складові та особливості. Аналізуються аспекти енергетичної безпеки як складової більш загального поняття – національної безпеки, наводяться зв'язки та пояснення їх залежності. З'ясовано, що енергетична безпека також безпосередньо впливає на економічний потенціал розвитку країни, тому є складовим та співзалежним поняттям економічної безпеки. Також з'ясовано, що чинне нормативно-правове регулювання не містить досконалого та уніфікованого визначення енергетичної безпеки, що впливає на визначення її місця у системі енергетичних та безпекових відносин в Україні.

Проаналізовано, що енергетичну безпеку також можна визначити як стан безпечного функціонування енергетики, що в свою чергу наводить на роздуми про безпеку як об'єкт управління та адміністрування, а отже підкреслює зв'язок предмету дослідження з адміністративним правом. Визначено, що зазначене також підтверджує зв'язок між адмініструванням (управлінням) сферою енергетики, формування її легальних основ, визначення пріоритетів та потреб та процесом формування державної політики як складової публічного адміністрування та управління, що виражається у прийнятті суспільно значимих та корисних рішень з метою впливу на конкретну сферу суспільного життя.

Окремо проаналізовано зміст поняття державної політики в контексті формування завдань, які забезпечують дотримання енергетичної безпеки. Зроблено висновки, що енергетична безпека є перманентною потребою країни, а отже і її громадян та усіх осіб, які проживають на її території, а тому виступає непорушним та таким, що повинен бути забезпечений на усіх рівнях

за будь-яких умов політичного, економічного чи соціального розвитку країни об'єктом публічного адміністрування та управління, що робить енергетичну безпеку особливим об'єктом державної політики та наводить на роздуми про потребу у передбаченні особливого порядку формування державної політики та особливого порядку здійснення контролю за її реалізацією.

Ключові слова: енергетична безпека, національна безпека, енергетична сфера, об'єкт публічного управління та адміністрування, державна політика.

Tsulaia H. Z. Energy security as an object state policy of Ukraine

This article examines the nature and content of the concept of energy security, analyzes its components and features. Aspects of energy security as a component of a more general concept – national security are analyzed, connections and explanations of their dependence are given. It was found that energy security also directly affects the economic potential of the country's development, therefore it is a component and interdependent concept of economic security. It was also found that the current legal regulation does not contain a perfect and unified definition of energy security, which affects the determination of its place in the system of energy and security relations in Ukraine.

It is analyzed that energy security can also be defined as a state of safe functioning of the energy industry, which in turn leads to thinking about security as an object of management and administration, and therefore emphasizes the connection of the subject of research with administrative law. It was determined that the above also confirms the connection between the administration (management) of the energy sector, the formation of its legal foundations, the determination of priorities and needs, and the process of forming state policy as a component of public administration and management, which is expressed in the adoption of socially significant and useful decisions with the aim of influencing a specific sphere of social life.

The content of the concept of state policy was separately analyzed in the context of the relationship between the formation of tasks that ensure compliance with energy security. Conclusions were made that energy security is a permanent need of the country, and therefore of its citizens and all persons living on its territory, and therefore is inviolable and must be ensured at all levels under any conditions of political, economic or social development of the country as an object of public administration and management, which makes energy security a special object of state policy and prompts reflection on the need to foresee a special procedure for the formation of state policy and a special procedure for monitoring its implementation.

Key words: energy security, national security, energy sphere, object of public management and administration, state policy.

Список використаних джерел:

1. Сухін Є.І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави: автореф. дис...д-ра екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави». Рада національної безпеки та оборони України; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ, 2005. 38 с.
2. Микитенко В.В. На чому базується енергетична безпека держави. *Вісник НАН України*. 2005. № 3. С.41-47.
3. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / під заг. ред. А. К. Шидловського, М. П. Ковалка, Київ : ЕЗ , 2001. 400 с.
4. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 29.10.2013 №1277). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

5. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2017 року № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text>
6. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p#Text>
7. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 року № 575/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр>
8. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 року № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
9. Мазур І. М. Дефініція поняття «енергетична безпека»: денотативний підхід. *Науково-інформаційний вісник. Економіка*. № 8/2013. С. 302-314.
10. Баранов О. А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві. URL ПРАВОВІДНОСИН В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРАВІ. https://shron1.chtyvo.org.ua/Baranov_Oleksandr/Obiekt_pravovidnosyn_v_informatsiinomu_pravi.pdf
11. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування : конспект лекцій / Укладач А.Л. Помаза-Пономаренко. Харків : НУЦЗУ, 2020. 54 с.
12. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.
13. Романов В. Є. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження / В. Є. Романов, О. М. Рудік, Т. М. Брус. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
14. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: до 15-ї річниці незалежності України / Кресіна І.О., Матвієнко А.С., Оніщенко Н.М., Перегуда Є.В., Скрипнюк О.В., Балан С.В., Стойко О.М. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.
15. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.
16. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. №9, 2013. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=626>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.55>

В. К. Колпаков

д.ю.н., професор,

завідувач кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізький національний університет

Є. В. Курінний

д.ю.н., професор,

професор кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізький національний університет

А. А. Шарая

д.ю.н., доцент,

професор кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізький національний університет

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Створення системи високоефективної державної служби органічно пов'язується з усіма ланками публічного адміністрування і є необхідною умовою зміцнення української державності, підвищення авторитету, престижу та дієвості державної влади. На сьогоднішній день перешкодами на шляху становлення якісної моделі вітчизняної державної служби можуть бути прогалини службового законодавства; рівень професіоналізму, етичних, моральних і ділових якостей державних службовців; прояви корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією; превалювання приватного інтересу над публічним тощо. Одним з найважливіших завдань держави в сучасних умовах стратегічного євроінтеграційного курсу є удосконалення нових підходів до формування висококваліфікованих професійних державних службовців, здатних дотримуватись принципів державної служби, а також забезпечити якісне виконання посадових обов'язків, стабільність і розвиток державної служби, реалізацію функцій держави.

Реформування системи публічної служби загалом, і державної служби зокрема, вима-

гає якісного нормативно-правового підґрунтя із закріпленням фундаментальних засад її функціонування. На нормативному рівні, у Законі України від 10.12.2015 р. «Про державну службу» закріплено перелік принципів, з неухильним дотриманням яких здійснюється державна служба. Вони становлять «каркас», «базис», «основу» відносин, формують модель належної поведінки державних службовців. Серед інших важливих, основоположних ідей, передбачено принцип доброчесності та його легальне визначення: це «спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень» (п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України від 10.12.2015 р. «Про державну службу») [1]. Це зумовлює важливість та необхідність дослідження сутності і змісту такого принципу з урахуванням нормативних положень задля чіткого розуміння його значення та дотримання під час реалізації функцій і завдань держави.

Л.Р. Біла-Тіунова зауважує, що «принцип доброчесності є новітнім для державної

служби і його буквальне значення становлять моральна якість і чеснота. Однак його змістовне навантаження є суттєво ширшим і в узагальненому вигляді це: патріотизм, шанобливість, сумлінність, працьовитість, дисциплінованість, гідність, вдячність, милосердя, щирість, відповідальність. Щодо державної служби і державних службовців цей принцип полягає, насамперед, у тому, що основним змістом діяльності державних службовців є служіння суспільним інтересам, інтересам народу. Зазначене дозволяє визначити доброчесність як спрямованість дій державного службовця виключно на захист публічного інтересу та його відмову від приватних інтересів при здійсненні своїх службових повноважень. Принцип доброчесності знайшов своє відображення у змісті Присяги державного службовця. Саме принцип доброчесності обумовлений необхідністю викорінення із сфери державної служби як конфлікту інтересів, так і проявів корупції» [2, с. 66]. Таким чином, у змісті принципу доброчесності слід вбачати істотний вплив і взаємозв'язок морально-етичних якостей особи на ефективне, законне, неупереджене виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків.

Н.М. Корчак та О.І. Пархоменко-Куцевіл зазначають, що «доброчесність державного службовця – це морально-етична складова діяльності державного службовця, яка визначає «червоні» кордони його поведінки. Доброчесність у поведінці державного службовця передбачає не тільки відповідальне ставлення до виконання службових чи представницьких повноважень, але і здатність на основі аналізу та самокритичного оцінювання своєї діяльності (беручи до уваги і моральну свідомість) відповідати за її результат, бути відповідальним і обов'язковим у загально-життєвих і ділових стосунках» [3, с. 81]. Слід погодитись із важливим значенням принципу доброчесності як для діяльності публічного службовця, так і для держави в цілому, для громадськості та суспільного інтересу. Однак

вагомого значення набуває саме належне нормативно-правове підґрунтя для закріплення і реалізації такого принципу.

Варто зазначити, що ще до прийняття Закону України від 10.12.2015 р. «Про державну службу» положення щодо доброчесності знаходили своє відображення в окремих нормативно-правових актах, наприклад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.07.1997 р. № 368-р «Про проведення семінару «На шляху до доброчесності» [4], Указ Президента України від 11.09.2006 р. № 742/2006 «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» (втратив чинність 21.10.2011 р.) [5], Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2007 р. № 657 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.08.2009 р. № 1013-р) «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» та державної антикорупційної політики на період до 2011 року» (втратило чинність 02.11.2011 р.) [6] тощо.

На питаннях доброчесності було зосереджено увагу і у Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474 (в редакції Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1102-р) [7], зокрема зазначалося, що «створення професійної державної служби має виключне значення для держави з перехідною економікою. Досягнення мети, визначеної Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5, не може бути здійснено без професійних, доброчесних та етичних державних службовців»; «принципи, на основі яких створюється державна служба, відображені у Принципах державного управління, а саме: [...] здійснення заходів для сприяння доброчесності, запобігання корупції та забезпечення дисципліни на державній службі»; «метою Стратегії є побудова професійної,

добросовісної, політично нейтральної і орієнтованої на громадян державної служби». Такі положення свідчать про фокус уваги на питаннях закріплення і реалізації принципу добросовісності у державній службі на рівні стратегічних документів.

У свою чергу, Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р [8] також закріплює основні питання добросовісності публічної служби, зокрема: «відповідно до Європейських принципів державна служба повинна бути професійною, добросовісною, політично нейтральною, базуватися на заслугах, бути орієнтованою на громадян. Згідно з висновками експертів Програми SIGMA, Україна відповідає багатьом Європейським принципам, зокрема в частині повноти та чіткості законодавчого регулювання державної служби, розмежування посад державної служби, політичних посад та інших посад в державних органах»; «метою Стратегії є продовження розбудови професійної, добросовісної, політично нейтральної державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, діяльність якої спрямована на захист інтересів громадян»; «однією з основних умов для успішного розвитку державної служби є забезпечення добросовісності державних службовців». Окрім того, наводяться пропозиції щодо продовження розроблення і впровадження сучасних інструментів, які допомагають мінімізувати ризики, що пов'язані з неетичною поведінкою державних службовців і зловживанням службовим становищем, і включають такі компоненти:

- надання державним службовцям можливості отримання консультацій у складних етичних ситуаціях та подання скарг у разі виявлення фактів недобросовісної поведінки;
- проведення навчання щодо практичних аспектів добросовісності та включення питань, які стосуються етичної поведінки державних службовців, у програми професійного розвитку;

– проведення тестувань та опитувань щодо проявів недобросовісної поведінки серед державних службовців;

– декларування інтересів державного службовця, що засвідчує відсутність конфлікту між особистими інтересами державного службовця, членів його родини та його повноваженнями на посаді державної служби (особливо щодо посад державної служби категорії «А»). Таким чином, можна помітити у подальших (оновлених) стратегічних документах конкретні пропозиції щодо утвердження принципу добросовісності у державній службі.

Аналізуючи положення Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, ухваленої Верховною Радою України 20.06.2022 р. [9], можна серед принципів антикорупційної політики виокремити «формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури добросовісності та поваги до верховенства права», що також свідчить про особливе значення відповідного принципу державної служби. Через нерозривний зв'язок антикорупційної політики і вимог щодо дотримання принципу добросовісності у публічній службі, положення про добросовісність містить і Закон України від 14.10.2014 р. «Про запобігання корупції».

Визначаючи зміст поняття «добросовісність» Н.Г. Сорокіна стверджує, що «добросовісність є таким моральним поняттям, яке, поряд з обов'язком і відповідальністю, вказує на форми індивідуального освоєння моральних цінностей. Категорія «добросовісність» належить до фундаментальних категорій науки етики, відображає суб'єктивну форму моралі й означає результат виявлення в поведінці особистості певних стійких позитивних моральних якостей» [10, с. 40]. Саме тому цілком логічним є закріплення принципу добросовісності у етичних правилах і стандартах. Наприклад, у Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджених Наказом Національного агент-

ства України з питань державної служби 05.08.2016 р. № 158 (у редакції наказу Національного агентства України з питань державної служби від 28.04.2021 р. № 72-21) [11] є окремий розділ (розділ III) з назвою «добročесність», де закріплено обов'язок державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування виконувати свої посадові обов'язки якнайкраще, чесно і неупереджено, незважаючи на особисті ідеологічні, релігійні або інші погляди, не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильності до окремих фізичних чи юридичних осіб, громадських, політичних, релігійних організацій, а також не допускати ухилення від прийняття рішень та відповідальності за свої дії (бездіяльність) та рішення. Окрім того, визначено, що означає обов'язок діяти доброчесно, а саме:

- спрямовувати свої дії на захист публічних інтересів та недопущення конфлікту між приватними та публічними інтересами, уникати виникнення реального та потенційного конфлікту інтересів у своїй діяльності;

- не використовувати службове становище в приватних інтересах чи в неправомірних приватних інтересах інших осіб, у тому числі не використовувати свій статус та інформацію про місце роботи з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб;

- не розголошувати інформацію, що стала йому (їй) відома у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, зокрема персональні дані фізичних осіб, конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом, режим якої встановлено Законами України «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про захист персональних даних» та «Про доступ до публічної інформації», крім випадків, установлених законом. Вимоги щодо доброчесності встановлені і у інших актах з питань етичних стандартів, зокрема: Наказ Міністерства юстиції України від 21.09.2017 р. № 2952/5 «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів»; Наказ Міністерства регіонального

розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12.09.2018 р. № 240 «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України»; Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.11.2018 р. № 932 «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління»; Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 17.05.2019 р. № 1382 «Про затвердження Кодексу етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції»; Наказ Міністерства інфраструктури України від 11.10.2022 р. № 770 «Про затвердження Кодексу етичної поведінки працівників Міністерства інфраструктури України»; Наказ Міністерства соціальної політики України від 22.02.2023 р. № 77 «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства соціальної політики України» тощо.

З огляду на зазначене, можна узагальнити, що в наявності велика кількість нормативно-правових актів, які містять у своєму змісті вимогу щодо обов'язкового дотримання принципу доброчесності. З цього приводу Л.О. Шапенко та М.М. Лавренчук зауважують, що «сучасний стан українського законодавства потребує єдиного підходу до визначення поняття доброчесності, а також до виховання публічного службовця з урахуванням політичної, соціальної й економічної ситуації, а також формування його морально-етичного світогляду» [12, с. 101], із чим варто погодитись.

Окрім того, слід звернути увагу, що Національне агентство з питань державної служби постійно впроваджує освітні проекти, які направлені на визначення змісту і сутності принципу доброчесності, який закріплений нормативно, а також на практику його засто-

сування, з метою недопущення порушень. З 2017 р. спільно з Гаазькою академією місцевого самоврядування впроваджується проєкт «Сприяння доброчесності та належному врядуванню в Україні» (MATRA). Підсумком спільної роботи стала низка реалізованих відповідних програм підвищення кваліфікації у публічному секторі. Ідеться про навчання за програмами: «Доброчесність державних службовців», «Сприяння доброчесності та запобігання корупції в Україні», «Публічні закупівлі», «Децентралізація та участь громадян». Наразі завершується підготовка нової навчальної програми з питань доброчесності для держслужбовців, яка буде реалізовуватись Вищою школою публічного управління, про що стверджує Наказ Національного агентства з питань державної служби від 04.05.2023 р. № 66-23 «Про утворення робочої групи щодо розроблення проєкту типової загальної професійної (сертифікатної) програми підвищення кваліфікації з питань запобігання корупції та впровадження стандартів доброчесності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування» [13].

Таким чином, слід підсумувати, що питання дотримання принципу доброчесності (як одного із принципів державної служби) публічними посадовими особами останнім часом викликає увагу та інтерес представників різних галузевих наук. Утвердження принципу доброчесності вимагає консолідованих зусиль не лише зазначених посадових осіб, а і громадськості, і законодавця. Якісне законодавство є основою закріплення принципу доброчесності і передумовою його дотримання і виконання. З урахуванням положень нормативно-правових актів, можна запропонувати виокремлювати такі специфічні особливості доброчесності як принципу державної служби:

1) сферою реалізації цього принципу є державна служба, тобто публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави;

2) підґрунтям доброчесності є сукупність морально-етичних стандартів і правил особи, які впливають на реалізацію державним службовцем своїх повноважень і встановлюють межі для його діяльності;

3) наявний безпосередній зв'язок між доброчесністю і антикорупційною політикою, тобто запобіганням вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією;

4) для цього принципу характерною є його нормативна врегульованість. Зміст поняття «нормативна врегульованість» включає в себе закріплення або відображення принципу в нормах права. До моменту такого закріплення основоположна ідея, яка перебуває у статусі «претендента» на роль принципу, і ще не закріплена в законі, вона не може вважатися принципом, вона залишається лише теоретичною, науковою ідеєю, яка належить до системи розробок правової науки. Дана ознака обумовлює загальнообов'язковість, державну гарантованість та підвищену правову стабільність певної правової ідеї, що не допускає її порушення. Безперечно передусь унормуванню принципу ґрунтовне доктринальне дослідження його, формулювання наукового базису для цього, проте ознаки принципу формуються вже під час його нормативного закріплення саме в аспекті отримання форми;

5) це універсальний принцип, який має реалізовуватись всіма державними службовцями, різних державних органів усіх рівнів без винятку;

6) цей принцип має соціальну обумовленість, адже він відповідає соціально-економічним умовам розвитку суспільства, а також політичним, ідеологічним та іншим процесам, які відбуваються у державі;

7) принцип відображає спрямованість дій державного службовця виключно на захист публічного інтересу та його відмову від приватних інтересів під час здійснення своїх службових повноважень.

Варто зауважити, що закріплення доброчесності як принципу державної служби

в нормативно-правових актах, перетворює такий етичний стандарт, правило, у юридичний обов'язок для державних службовців,

якого необхідно дотримуватись, а його порушення є підставою для притягнення до юридичної відповідальності.

Анотація

У статті проаналізовано особливості нормативно-правового закріплення положень про доброчесність як принцип державної служби. Визначено, що реформування системи публічної служби (в тому числі і державної служби) вимагає якісного нормативно-правового підґрунтя із легальним визначенням її фундаментальних засад. Доведено важливість дослідження сутності і змісту принципу доброчесності з урахуванням нормативних положень задля чіткого розуміння його значення та дотримання під час реалізації функцій і завдань держави. Проаналізовано положення стратегічних документів з питань розвитку публічної служби та антикорупційної політики, нормативно-правові акти, які містять засади етичної поведінки публічних службовців для демонстрації фокусу уваги на спробі унормувати питання доброчесності державної служби.

Підсумовано, що питання дотримання принципу доброчесності (як одного із принципів державної служби) публічними посадовими особами останнім часом викликає увагу та інтерес представників різних галузевих наук. Якісне законодавство є основою закріплення принципу доброчесності і передумовою його дотримання і виконання. З урахуванням положень нормативно-правових актів запропоновано низку специфічних особливостей доброчесності як принципу державної служби. Доведено, що легальне визначення доброчесності як принципу державної служби в нормативно-правових актах, перетворює такий етичний стандарт, правило, у юридичний обов'язок для державних службовців, якого необхідно дотримуватись, а його порушення є підставою для притягнення до юридичної відповідальності.

Ключові слова: доброчесність, принцип, державна служба, публічна служба, етичні стандарти.

Kolpakov V. K., Kurinnyi Ye. V., Sharaia A. A. Honesty as a principle of public service: nutrition of regulations

The article analyzes the peculiarities of the normative and legal consolidation of the provisions on integrity as a principle of public service. It was determined that the reform of the public service system (including the civil service) requires a high-quality regulatory and legal basis with a legal definition of its fundamental principles. The importance of researching the essence and content of the principle of integrity, taking into account the normative provisions, in order to clearly understand its meaning and compliance during the implementation of the functions and tasks of the state, is proven. The provisions of strategic documents on the development of public service and anti-corruption policy, legal acts containing the principles of ethical behavior of public servants are analyzed to demonstrate the focus of attention on the attempt to normalize the issue of civil service integrity.

It is summarized that the issue of compliance with the principle of integrity (as one of the principles of public service) by public officials has recently attracted the attention and interest of representatives of various branches of science. Quality legislation is the basis for establishing the principle of integrity and a prerequisite for its observance and implementation. Taking into account the provisions of normative legal acts, a number of specific features of integrity as a principle of public service are proposed. It has been proven that the legal definition of integrity as a principle of public service in normative legal acts turns such an ethical standard, as a rule, into a legal obligation for public servants, which must be observed, and its violation is the basis for bringing legal responsibility.

Key words: integrity, principle, public service, public service, ethical standards.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
2. Біла-Тіунова Л.Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. Одеса, 2020. 511 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo_DERZHSLUZHBAA--L.R.Bila-Tiunova.pdf
3. Корчак Н.М., Пархоменко-Купеців О.І. Добросесність державного службовця: етичний та юридичний виміри. *Юридичний вісник*. 2021. № 2 (59). С. 78-84.
4. Про проведення семінару «На шляху до добросесності»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.07.1997 р. № 368-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-97-%D1%80#Text>.
5. Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до добросесності»: Указ Президента України від 11.09.2006 р. № 742/2006 (втратив чинність 21.10.2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text>.
6. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до добросесності» та державної антикорупційної політики на період до 2011 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2007 р. № 657 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.08.2009 р. № 1013-р) (втратило чинність 02.11.2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2007-%D1%80#Text>.
7. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474 (в редакції Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1102-р). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/01_strategy_ukr.pdf.
8. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>.
9. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки, ухвалена Верховною Радою України 20.06.2022 р. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykorrupsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>.
10. Сорокіна Н.Г. Добросесність як необхідний морально-етичний складник діяльності публічного службовця. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 5(27). С. 39-42.
11. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 р. № 158 (у редакції наказу Національного агентства України з питань державної служби від 28.04. 2021 р. № 72-21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>.
12. Шапенко Л.О., Лавренчук М.М. Правові засади добросесної державної служби в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2021. № 2 (17). С. 100-105.
13. Про утворення робочої групи щодо розроблення проекту типової загальної професійної (сертифікатної) програми підвищення кваліфікації з питань запобігання корупції та впровадження стандартів добросесності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства з питань державної служби від 04.05.2023 р. № 66-23. URL: <https://nads.gov.ua/npas/pro-utvorennia-robochoi-hrupy-shchodo-rozroblennia-proiektu-typovoi-zahalnoi-profesiinoi-sertyifikatnoi-prohramy-pidvyshchennia-kvalifikatsii-z-pytan-zapobihannia-korrupsii-ta-vprovadzhennia-s>.

А. А. Албу

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та адміністративного права
Навчально-науковий Юридичний інститут
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Договір є найконкретнішою та зрозумілішою формою висловлювання угоди, яку укладають різні суб'єкти міжнародно-правових відносин для створення юридично зобов'язуючих для цих учасників правил – тобто міжнародно-правових норм, що стосуються появи, перегляду чи припинення взаємних прав та обов'язків цих суб'єктів. Саме договірний характер має переважну частину існуючих норм міжнародного права. Такий нормативний акт, будучи джерелом міжнародного права, визначає загальні норми, які призначені для багаторазового застосування, в інших ситуаціях індивідуальні, створені для певної приватної ситуації.

В механізмі правового регулювання міжнародних відносин самостійне місце займає діяльність, яка спрямована на осмислення міжнародних права і розуміння його істинного змісту. Однією із таких видів діяльності є тлумачення міжнародно-правових норм. У статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року «Загальне правило тлумачення» зазначено, що договір має тлумачитися сумлінно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкта та мети договору [1].

Тлумачення міжнародних норм порівняно з тлумаченням норм національного права є ускладнене мовною проблемою. З цього приводу, науковці зазначають, що розходження текстів міжнародних договорів, складених різними мовами, є неминучим, адже

воно пов'язане з тим, що кожна мова обслуговує свою правову систему із властивою їй специфікою і відповідно не зможе обслуговувати правову систему інших держав. Оскільки тлумачення положень міжнародного договору є одним із різновидів тлумачення юридичної норми, то до нього мають бути застосовані всі засоби тлумачення, які відомі юридичній доктрині та практиці. В такому випадку дослідження категорії тлумачення, виділення особливостей тлумачення міжнародних договорів та їх аналіз є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі правові аспекти тлумачення міжнародних договорів викладені у працях Л. Роєнко, О. Горлатова, В. С. Бігун, В. Кампо, С. Редько, М. В. Буроменського.

Мета статті. Дослідити категорію тлумачення, виділити особливості тлумачення міжнародних договорів та здійснити їх аналіз.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення забезпечує збалансоване застосування традиційних підходів і принципів тлумачення права, здійснює баланс між обмеженням і розширенням іншого права, між динамікою тлумачення і відповідністю цілям міжнародно-правових документів у сфері захисту прав людини. Щодо принципів тлумачення, то основним є те, що договір потрібно тлумачити добросовісно. Крім того, текст необхідно тлумачити у зв'язку з преамбулою та додатками, а також будь-якими угодами, що належать до певного договору. Будь-який документ, створений однією або кількома сторонами, вважається

договірним документом. Тлумачення має брати до уваги будь-які пізніші домовленості щодо тлумачення застосування договору, пізнішу практику застосування договору та будь-які норми міжнародного права, що діють між договірними сторонами.

У юриспруденції термін «тлумачення міжнародного договору» розуміється як діяльність, спрямована на роз'яснення, розуміння фактичного змісту міжнародного законодавства з метою сприяння його практичній реалізації, а також як результат такої діяльності, яка в основному виражається в тлумачному міжнародно-правовому акті [2, с. 215].

Тлумачення міжнародно-правових норм як діяльність складається з двох основних елементів, а саме роз'яснення змісту і роз'яснення міжнародно-правових норм. Пояснення є першим і обов'язковим елементом тлумачення міжнародного права, що полягає у роз'ясненні суб'єктом тлумачення змісту міжнародних правових норм «для себе». Це внутрішній творчий процес, який відбувається у свідомості суб'єкта інтерпретації і не містить зовнішніх форм вираження. Роз'яснення міжнародного законодавства є необхідною умовою для належного виконання закону у всіх його формах, а саме дотримання, реалізації, використання та забезпечення дотримання. В окремих випадках, тлумачення міжнародного права може включати в себе тільки етап роз'яснення, наприклад, коли мова йде про розуміння суб'єктом фактичного змісту міжнародно-правових норм.

Юридичне тлумачення в повній мірі проявляється в тому, як міжнародне законодавство роз'яснює, що є наступною частиною процесу тлумачення. Роз'яснення здійснюється вже не «для себе», а для інших учасників суспільних відносин, коли суб'єкт тлумачення висловлює усно або письмово своє розуміння дійсного значення відповідних міжнародних правових норм. Результати декларації об'єктивуються в основному ззовні, у відповідних міжнародних правових актах, наукових і практичних коментарях,

рекомендаціях тощо (наприклад, постанови Пленуму Верховного Суду України, рекомендації Вищого господарського суду України, наукові та практичні коментарі до кодексів або інших законодавчих актів) [3, с. 155]. Тлумачення міжнародно-правових актів здійснюється уповноваженими державними органами або посадовими особами і часто є одним із основних видів їх діяльності.

Слід зауважити, що необхідно проводити відмінність між об'єктом тлумачення і безпосереднім суб'єктом тлумачення міжнародного права. Предметом юридичного тлумачення є верховенство міжнародного закону. Кінцевою метою тлумачення міжнародного права є розкриття фактичного значення міжнародно-правових норм і роз'яснення змісту правил поведінки, які їх складають. Оскільки норми міжнародного права закріплені і виражені зовні в правових актах та інших джерелах права, юридичний текст, що міститься у відповідних джерелах права (юридичні договори), є безпосереднім предметом тлумачення міжнародного права. Безпосереднім предметом тлумачення можуть бути як нормативні так і інші правові форми в цілому, а також окремі правові норми (статті, абзаци, параграфи нормативного правового акта і т.д.).

У деяких випадках предметом юридичного тлумачення також є відповідні матеріали, пов'язані з публікацією та функціонуванням певних правових форм (законопроекти, програми політичних партій, стенограми засідань, на яких були прийняті відповідні правові акти, практичні матеріали тощо). Вони дозволяють прийти до розумного висновку про фактичний зміст міжнародно-правових норм, втілених у відповідному юридичному тексті, які визначають не тільки «букву», а й «дух» міжнародного закону або іншого акту, що підлягає тлумаченню [4, с. 105].

«Буква» міжнародного закону означає буквальне значення юридичного тексту, що містить міжнародно-правові норми. «Дух» міжнародного закону передає фактичний зміст міжнародних правових норм, що міс-

тяться у відповідному документі, з урахуванням правових принципів, на яких вони засновані, в їх підпорядкуванні один до одного.

Розгляд «духу» міжнародного закону дозволяє точніше побачити сенс його «букви», його змісту, яке може бути ширше або вужче, ніж буквальный текстовий вираз міжнародної норми [4, с. 106]. Наприклад, розкриваючи реальне значення поняття верховенства права, яке формулюється як «судді незалежні і підкоряються тільки закону», слід розуміти, що термін «закон» тут використовується в широкому сенсі як синонім законодавства, для всього законодавства України.

Протягом терміну дії міжнародно-правових положень їх «буква» може залишатися незмінною, але «дух» може зазнавати значних змін. При визначенні фактичного значення міжнародно-правової норми в даному випадку необхідно враховувати дві тенденції в правовому тлумаченні: статичну і динамічну. В рамках статичного підходу фактичне значення міжнародно-правової норми визнається незмінним в часі з моменту її прийняття і впродовж всього періоду дії. При такому підході «воля історичного законодавця» або «воля закону», тобто значення міжнародно-правового порядку, встановленого органом, що приймає відповідну міжнародно-правову норму, на момент прийняття відповідного договору [4, с. 107].

При динамічному підході в теорії інтерпретації міжнародного права (телеологічна школа, еволюційна інтерпретація) реальне значення міжнародно-правових норм може змінюватися з часом. Юридичне тлумачення спрямоване на роз'яснення «волі фактичного законодавця», тобто значення, яке суспільство надає правовій нормі на відповідному етапі розвитку з урахуванням потреб суспільства та мінливих умов суспільного життя [5, с. 78]. При розкритті фактичного значення міжнародно-правових актів необхідно враховувати соціально-політичні зміни, які відбулися з моменту прийняття міжнародно-правових актів і розкривати їх зміст відповідно до вимог даного міжнародного договору.

Типовим прикладом такого підходу є тлумачення Європейським судом з прав людини положень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема статті 2 Конвенції «Право на життя». Відповідно до статті 2 «право кожної людини на життя захищене законом. Ніхто не може бути навмисне позбавлений життя, за винятком рішення суду, який визнав винним у скоєнні кримінального правопорушення, за який за законом передбачено таке покарання, і який визнав його винним, навмисне позбавив його життя [6].

Впродовж багатьох років це положення трактувалося як обов'язок держави не зазіхати на людське життя і забороняти незаконне позбавлення життя, тобто обов'язок «не вбивати». В останнє десятиліття новітня судова практика Європейського суду висунула ідею про обов'язок держави захищати право людини на життя, в тому числі від посягань третіх осіб. Суд постановив, що від держави може знадобитися вжити певних заходів для забезпечення ефективного здійснення права на життя, зокрема провести ефективне офіційне розслідування всіх випадків, коли особа була вбита в результаті застосування сили, незалежно від того, чи несуть за це відповідальність урядовці.

І статичний, і динамічний підходи мають свою теоретичну цінність: перший спрямований на забезпечення максимальної правової стабільності, безпеки і передбачуваності рішень правоохоронних органів, другий спрямований на досягнення максимальної відповідності між чинним міжнародним законодавством і суспільним життям, що складається під впливом політичних, економічних, культурних та економічних факторів. Інші фактори змінюються швидше, ніж позитивний закон.

При цьому слід зазначити, що основний зміст міжнародно-правового акта, що є предметом тлумачення, визначається правовим органом при прийнятті відповідного правового акта і виражається в його «букві».

Отже, фактичний зміст інтерпретованої міжнародно-правової норми повинен виходити з тексту міжнародно-правового акта як форми його існування і не може бути повністю відокремлений від його текстового вираження.

Розкриття «духу» міжнародного закону можливо тільки в рамках його

«букви». В іншому випадку тлумачення міжнародних договорів може стати прямим порушенням відповідного договору і розмити межі між різними міжнародно-правовими формами державної діяльності та юрисдикцією відповідних державних органів і установ [3, с. 156].

Водночас «дух» міжнародного закону не може залишатися незмінним в умовах значних змін у суспільно-політичному житті країни, тому тлумачення міжнародно-правових норм на різних етапах може бути різним. Врахування динаміки суспільного життя при уточненні тлумачення міжнародно-правових норм є необхідною умовою реалізації основної

функції міжнародного права, а саме забезпечення оптимального регулювання міжнародних суспільних відносин на відповідному етапі їх розвитку.

Висновки. Враховуючи все вищенаведене можна сформулювати визначення тлумачення міжнародних договорів, як процес розумової діяльності суб'єкта який у своїй професійній діяльності для вирішення тих чи інших практичних питань застосовує та інтерпретує положення міжнародного договору. Важливо, що така інтерпретація не повинна бути суто формальною. Тобто не можна підкріплювати певні нормативні положення в своїй професійній діяльності просто зазначивши тлумачення наприклад ЄСПЛ якогось питання. Це не можна визнати як тлумачення, скоріш як запозичення. Оскільки, тлумаченням суб'єкт правозастосування буде займатись в тому випадку, коли саме він буде здійснювати тлумачення міжнародного договору через інститут букви та духу відповідного міжнародно-правового акту.

Анотація

У статті досліджується категорія тлумачення, визначено її предмет та проведено аналіз особливості тлумачення міжнародних договорів. Виконання міжнародного договору безпосередньо пов'язане із його тлумаченням. Без правильного тлумачення міжнародного договору неможливе правильне його здійснення.

Тлумачення міжнародного договору – це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його зміст) з метою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення. Тлумачення договорів потрібно здійснювати насамперед відповідно до основних принципів міжнародного права. Тлумачення мусить бути добросовісним, чесним, мати здоровий глузд. Головним об'єктом тлумачення є текст договору, включаючи всі його частини, тобто преамбулу, додатки, а також будь-яку угоду, що стосується договору, якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору.

Предметом тлумачення є основний зміст міжнародно-правового акта, який визначається правовим органом при прийнятті відповідного правового акта і виражається в його «букві». «Буква» міжнародного закону означає буквальне значення юридичного тексту, що містить міжнародно-правові норми. «Дух» міжнародного закону передає фактичний зміст міжнародних правових норм, що містяться у відповідному документі, з урахуванням правових принципів, на яких вони засновані, в їх підпорядкуванні один до одного. Фактичний зміст інтерпретованої міжнародно-правової норми повинен виходити з тексту міжнародно-правового акта як форми його існування і не може бути повністю відокремлений від його текстового вираження. Відповідно, тлумаченням суб'єкт правозастосування буде займатись в тому випадку, коли саме він буде здійснювати тлумачення міжнародного договору через інститут букви та духу відпо-

відного міжнародно-правового акту. На основі проведеного дослідження зроблено висновки щодо питання аналізу категорії тлумачення.

Ключові слова: категорія тлумачення, міжнародний договір, предмет тлумачення, принципи тлумачення, «буква» міжнародного договору, «дух» міжнародного договору.

Albu A. A. Interpretation of international treaties: legal aspect

The article examines the category of interpretation, defines its subject, and conducts an analysis of the peculiarities of the interpretation of international treaties. The implementation of an international agreement is directly related to its interpretation. Without the correct interpretation of an international agreement, its correct implementation is impossible.

The interpretation of an international agreement is the clarification and clarification of the true essence of the agreement (its content) with the aim of applying it as correctly as possible, and therefore its implementation. The interpretation of treaties should be carried out primarily in accordance with the basic principles of international law. The interpretation must be conscientious, honest, and have common sense. The main object of interpretation is the text of the contract, including all its parts, that is, the preamble, annexes, as well as any agreement related to the contract, which was reached between all participants in connection with the conclusion of the contract.

The subject of interpretation is the main content of the international legal act, which is determined by the legal body when adopting the corresponding legal act and is expressed in its “letter”. “Letter” of international law means the literal meaning of a legal text containing international legal norms. The “spirit” of international law conveys the actual content of international legal norms contained in the relevant document, taking into account the legal principles on which they are based, in their subordination to each other. The actual content of the interpreted international legal norm must come from the text of the international legal act as a form of its existence and cannot be completely separated from its textual expression. Accordingly, the subject of law enforcement will be engaged in interpretation in the event that he will interpret the international treaty through the institution of the letter and spirit of the corresponding international legal act. On the basis of the conducted research, conclusions were made regarding the issue of analysis of the category of interpretation.

Key words: category of interpretation, international agreement, subject of interpretation, principles of interpretation, “letter” of an international agreement, “spirit” of an international agreement.

Список використаних джерел:

1. Віденської конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
2. Анцелевич Г. О. Міжнародне право. К.: Алерта, 2003. 410 с.
3. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. К., 2011. 303 с.
4. Кампо В. Європейська конвенція 1950 року та проблеми захисту прав громадян у діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4-5. 2011. С. 104-113
5. Білозьоров Є. В. Проблеми тлумачення норм чинного законодавства України. Матеріали наукової конференції 23- 24 квітня 2009 року. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 77-80
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року [Електронний ресурс] Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.57>

О. І. Миколенко

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та господарського права
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

М. І. Лазарєва

*ст. викладач кафедри адміністративного та господарського права
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО І ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Актуальність теми. Традиційно в науковій літературі пропонують періодизацію розвитку національного законодавства в певній сфері суспільних відносин. Такі дослідження допомагають не тільки прослідкувати динаміку, наприклад, адміністративно-правового чи цивільно-правового регулювання, а й виявити тенденції його розвитку у майбутньому. Втім, важливим для розуміння генези розвитку доктрин адміністративного чи цивільного права є дослідження періодів розвитку наукової думки про якесь правове явище. Такі дослідження допомагають, по-перше, відстежити вплив наукових ідей на розвиток національного законодавства та, навпаки, відслідкувати вплив новел національного законодавства на подальший розвиток наукових ідей, по-друге, у відриві від положень національного законодавства прослідкувати підстави та особливості формування окремих наукових теорій, концепцій і вчень у, так званому, інтелектуальному середовищі. Часто наукові ідеї, які були висловлені та обґрунтовані в один період функціонування держави і суспільства, набувають своєї реальної підтримки на рівні законодавства набагато пізніше – через тридцять, п'ятдесят чи, навіть, сто років після відповідної фіксації у наукових джерелах. Отже, періодизація наукової думки стосовно правових явищ чи процесів є важливим показником зрі-

лості відповідної юридичної науки та професійності осіб, що здійснюють наукову діяльність у відповідній сфері.

Останні сімдесят років суттєвого розвитку набули медичні правовідносини, спочатку у зв'язку з розвитком трансплантології, генетики, технологій клонування, тощо, а пізніше, у зв'язку, з розвитком законодавства щодо: медичної профілактики; юридичної відповідальності медичних працівників; організації охорони здоров'я як з боку органів публічного управління, так і на рівні приватноправових відносин.

У зв'язку з цим, актуальним бачиться аналіз періодизації наукової думки щодо адміністративно-правового і цивільно-правового регулювання охорони здоров'я.

Огляд останніх досліджень. Окремі аспекти розвитку наукової думки стосовно охорони здоров'я як об'єкту адміністративно-правового чи цивільно-правового регулювання розглядалися в працях таких вчених, як: С. Булеца, Т. Волинець, А. Герц, З. Гладун, А. Головащук, Д. Гомон, В. Карлаш, О. Крилова, Р. Майданик, Г. Миронова, Г. Муляр, І. Пташник, І. Сенюта, О. Смотров, С. Стеценко, В. Стеценко, В. Теремецький та ін. Втім, більшість із запропонованих періодизацій пов'язані із соціально-політичними подіями у державі, а не з реальними досягненнями у юридичній науці.

Метою статті є аналіз періодизації наукової думки щодо адміністративно-правового і цивільно-правового регулювання охорони здоров'я.

Виклад основних положень. Охорона здоров'я є сферою суспільних відносин, яка має публічно-правове та приватноправове регулювання. Тому в спеціальній літературі можна зустріти різні періодизації правового регулювання сфери охорони здоров'я, адже публічно-правове регулювання не обмежується тільки адміністративно-правовим регулюванням, а приватноправове – не тільки цивільно-правовим. Втім, хочемо зупинитись на характеристиці тих періодизацій, які пропонувалися представниками адміністративного, цивільного та медичного права.

Наприклад, В.В. Воробйов, на нашу думку, занадто занурився у сиву давнину, адже для правознавців важлива не скільки власне «історія» норм права, стільки вплив історичних фактів на сучасні події (тенденції) в праві, в правовому регулюванні, в правовідносинах, тощо. Такий аналіз потрібен, щоб показати динаміку розвитку або самого правового явища, або ж думок фахівців про нього. В.В. Воробйов же аналізує етапи розвитку норм права у сфері охорони здоров'я як історик, а тому пропонує періодизацію, яка відірвана від сучасності і більше зосереджена на характеристиці історичних фактів, що були у минулому і ніяк не впливають на формування сучасного правового регулювання в Україні у сфері охорони здоров'я. Зокрема, до першого етапу регулювання охорони здоров'я України вчений відніс період родо-племінного устрою слов'ян (IX – XIV століття), до другого – період нормативного регулювання діяльності органів державної влади у сфері охорони здоров'я (XV – XVIII століття), до третього – період розробки великої кількості адміністративно-правових норм, які, на думку В.В. Воробйова, вимагали систематизації (XIX – XX століття), до четвертого – період становлення медичного права як галузі права (кінець XX – XXI століття) [1, с. 28].

Отже, запропонована В.В. Воробйовим періодизація:

по-перше, лише частково відображає тенденції правового регулювання охорони здоров'я і взагалі не відображає тенденції розвитку наукової думки щодо адміністративно-правового регулювання охорони здоров'я;

по-друге, період становлення медичного права як частини системи національного права слід було розбити на окремі етапи, адже за роки незалежності України національне адміністративне законодавство мало свої віхи розвитку у сфері охорони здоров'я, а наука адміністративного права розвивалась за своїми правилами та тенденціями. На жаль, ці особливості генези наукової думки про адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я так і не були розкриті в комплексному дослідженні В.В. Воробйова.

Цікаву періодизацію змін у системі охорони здоров'я за роки незалежності України запропонував Г.М. Токарєв. Вчений виділяє чотири періоди: 1) кризовий (1991-1994 рр.); 2) перехідний (1995-2000 рр.); 3) відносно ринковий (2001-2008 рр.); 4) період глобалізаційних макроекономічних викликів (2009 по сьогодні) [2, с. 120-122]. Однак, всі перелічені періоди мають не правову, а політичну чи соціально-економічну характеристику. Дійсно, політичні чи соціально-економічні чинники обумовлюють необхідність проведення реформ у сфері охорони здоров'я, але не розкривають особливості «адміністративно-правового регулювання реформування охорони здоров'я». Наприклад, перехідний період Г.М. Токарєв характеризує наступним чином: «На тлі зниження демографічних показників, підвищення захворюваності за окремими соціально значущими хворобами (туберкульоз, СНІД) і низьких загальних показників здоров'я населення спостерігається певна стабілізація політичної та соціально-економічної обстановки в країні, зокрема і в охороні здоров'я» [2, с. 121].

На нашу думку, періодизація наукових ідей чи правового регулювання повинна базувати

тись не на соціально-економічних чи політичних чинниках, а виключно на правових. Наприклад, мова може йти: 1) про прийняття нормативно-правового акту, який вперше врегулював в сфері охорони здоров'я якість правовідносин, які до цього взагалі не мали правового закріплення; 2) про виникнення нової наукової концепції, яка була обґрунтована на рівні монографії чи дисертаційного дослідження, тощо.

А.Б. Віленський, досліджуючи особливості державного управління та правового регулювання у сфері медичного забезпечення дітей, пропонує виділити всього два етапи: 1) відбувається нормотворче забезпечення всієї системи охорони здоров'я (1990-2000 рр.); 2) відбуваються спроби реформувати існуючу систему охорони здоров'я (2001 по наш час) [3, с. 39]. Тобто періодизація пропонується вченим, але вона позбавлена будь-якого науково-методологічного сенсу. До того ж, другий етап періодизації не можливий без належного нормативного забезпечення системи охорони здоров'я, а перший – без вираженої державної політики, яку держава впроваджує у суспільство, в тому числі, і через реформи.

Представлені вище періодизації дозволяють зробити наступні невтішні висновки:

1) лише у поодиноких працях розкривається специфіка розвитку адміністративно-правового регулювання охорони здоров'я шляхом визначення періодів такого розвитку та із характеристикою кожного із них. При цьому, більшість періодизацій мають безліч вад: а) захоплення автором історією, яка не має виходу на сучасність; б) критерієм виділення періодів є не правові чинники, а соціально-економічні чи політичні; в) періодизація позбавлена науково-методологічного підґрунтя.

2) повністю відсутня періодизація наукової думки про адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я, хоча по цій та близькій до неї тематиці є багато комплексних праць таких вчених, як Л.В. Андрущенко, Я.М. Бугдан, Л.О. Буравльов, З.С. Гладун, О.Є. Губар,

Н.П. Кризина, В. В. Лещенко, П.Є. Лівак, В.Ю. Стеценко, С.Г. Стеценко, Т.О. Тихомирова, Я.М. Шатковський та багато інших.

Інша ситуація склалась у науці цивільного права. Вчені не тільки пропонують свої періодизації розвитку цивільно-правового регулювання охорони здоров'я, медичних послуг, медичного страхування і ін., а й періодизації розвитку наукової думки у цій сфері. Взірцем в цьому сенсі можна назвати комплексну працю І. Сенюти, яка в монографії «Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики» (2018 р.) [4, с. 43-62] запропонувала періодизацію цивілістичної думки стосовно правовідносин у сфері надання медичної допомоги. До того ж, вона теж, як і ми, наголошує: «Наукове вивчення будь-якого правового явища потребує з'ясування основних етапів становлення наукової думки з певної проблематики» [4, с. 43].

Взявши за основу періодизацію, де цивілістична думка поділяється на три класичні періоди – дореволюційний, радянський, сучасний, І. Сенюта підкреслює, що такий підхід дозволяє врахувати і тенденції розвитку окремих цивілістичних шкіл [4, с. 43]. Зокрема, дореволюційний етап характеризується тим, що в цей період не проводились комплексні дослідження цивільно-правового регулювання охорони здоров'я. Вважалось, що весь спектр такого правового регулювання відноситься до публічного права. Перші ж ґрунтовні та комплексні дослідження цивільно-правового регулювання сфери охорони здоров'я з'являються в радянський період. Спочатку вони були присвячені специфічним напрямам, наприклад, питанням відповідальності за неналежне надання медичної допомоги, а потім були запропоновані цілісні наукові концепції щодо правової природи правовідносин у сфері охорони здоров'я і надання медичної допомоги, а також підстав їх виникнення (В.Л. Суховерхий, А.М. Савицька та ін.).

Сучасний період цивільно-правових досліджень в сфері охорони здоров'я, на

думку І. Сенюти, мав «поганий старт», адже в 90-х роках ХХ століття жодних досліджень не проводилось і лише з 2000 року з'являються перші праці у сфері охорони здоров'я і медичних послуг. Вчена підкреслює, що сучасні дослідження цивільно-правового регулювання охорони здоров'я і медичних послуг можна додатково розбити по окремим напрямам: 1) визначення та обґрунтування правової природи таких відносин; 2) визначення цивільно-правових ознак, що притаманні цим відносинам; 3) виявлення підстав, що породжують такі правовідносини; 4) уточнення об'єкту і предмету такого роду цивільно-правових відносин; 5) з'ясування особливостей цивільно-правової відповідальності у цій сфері [4, с. 50-51].

Останнім часом відбувається поєднання зусиль представників адміністративного та цивільного права щодо обґрунтування особливостей правового регулювання медичних відносин. Наприклад, С.Г. Стеценко і В.Ю. Стеценко, які є представниками науки адміністративного права, та І.Я. Сенюта, яка є представником науки цивільного права, спільно розробили підручник «Медичне право України» (2008 р.) [5]. В ньому вони обґрунтовують необхідність визнання медичного права як галузі права України та, відповідно, закономірність об'єднання зусиль науковців адміністративного, цивільного, конституційного, фінансового, кримінального та інших галузей права щодо правового регулювання медичних відносин [5]. Автори підручника запропонували періодизацію розвитку наукової думки про правове регулювання охорони здоров'я з позицій представників медичного права, як комплексної галузі права (щоправда назвали його періодизацією видання літературних джерел з проблем медичного права). Пропонується виділяти три періоди:

– перший період (60-ті та середина 70-х років ХХ століття), коли розвиток певних напрямів в медицині (наприклад, реаніма-тологія, трансплантологія, тощо) автоматично породив дискусії у суспільстві щодо їх

моральності і етичності, а це, в свою чергу, призвело до розвитку законодавств цивілізованих країн світу

– другий період (з кінця 70-х до початку 90-х років ХХ століття), коли правове регулювання охорони здоров'я обмежувалось питаннями організації державної системи охорони здоров'я, правовим статусом та юридичною відповідальністю медичних працівників і ін.

– третій період (з початку 90-х років ХХ століття і по сьогодні), коли суттєві зміни в соціально-економічному та політичному житті України призвели до змін у сфері охорони здоров'я, зокрема, з'явилась приватна медицина, отримало подальший розвиток добровільне медичне страхування, тощо [5].

Як бачимо, періодизація розвитку наукової думки про правове регулювання охорони здоров'я з позицій представників медичного права теж обумовлена науково-технічним прогресом та соціальними, економічними або політичними чинниками. Якщо медичне право претендує на статус комплексної галузі права, яка має свою відповідну галузеву науку, то є необхідність систематизації розрізнених наукових знань, які більше 70-ти років напрацьовувались представниками інших галузевих наук, серед яких не останнє місце займають наука адміністративного та цивільного права. І в цьому сенсі, ще раз хочемо процитувати слова І.Я. Сенюти, яка наголошує: «Наукове вивчення будь-якого правового явища потребує з'ясування основних етапів становлення наукової думки з певної проблематики» [4, с. 43].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Представники адміністративного права, що досліджують особливості адміністративно-правового регулювання в сфері охорони здоров'я, на жаль ігнорують таку важливу річ у будь-якій науці як «наступність ідей», яка яскраво розкривається через періодизацію наукової думки про адміністративно-правові явища. Тому в науці адміністративного права (попри наявності комплексних досліджень)

відсутнє цілісне уявлення про особливості адміністративно-правового регулювання охорони здоров'я.

Представники цивільного права, що досліджують особливості цивільно-правового регулювання в сфері охорони здоров'я (особливо за останні двадцять років), не тільки пропо-

нують періодизацію відповідних досліджень, а й розробили та запропонували науковій спільноті обґрунтовані концепції щодо необхідності визнання існування цивільно-правових відносин у сфері охорони здоров'я, щодо правових підстав їх виникнення, щодо об'єкту і предмету такого роду цивільно-правових відносин і ін.

Анотація

У статті здійснено аналіз періодизацій наукової думки щодо адміністративно-правового і цивільно-правового регулювання охорони здоров'я, які представлені в спеціальній літературі. З'ясовано, що для розуміння генези розвитку доктрин адміністративного чи цивільного права важливим є дослідження періодів розвитку наукової думки про якесь правове явище. Такі дослідження допомагають, по-перше, відстежити вплив наукових ідей на розвиток національного законодавства та, навпаки, відслідкувати вплив новел національного законодавства на подальший розвиток наукових ідей, по-друге, у відриві від положень національного законодавства прослідкувати підстави та особливості формування окремих наукових теорій, концепцій і вчень у, так званому, інтелектуальному середовищі. Доведено, що періодизація наукових ідей чи правового регулювання повинна базуватись не на соціально-економічних чи політичних чинниках, а виключно на правових. Наприклад, мова може йти: 1) про прийняття нормативно-правового акту, який вперше врегулював в сфері охорони здоров'я якість правовідносини, які до цього взагалі не мали правового закріплення; 2) про виникнення нової наукової концепції, яка була обґрунтована на рівні монографії чи дисертаційного дослідження, тощо. Зроблено висновок, що представники адміністративного права, які досліджують особливості адміністративно-правового регулювання в сфері охорони здоров'я, на жаль ігнорують таку важливу річ у будь-якій науці як «наступність ідей», яка яскраво розкривається через періодизацію наукової думки про адміністративно-правові явища. Тому в науці адміністративного права (попри наявності комплексних досліджень) відсутнє цілісне уявлення про особливості адміністративно-правового регулювання охорони здоров'я. З'ясовано, що представники цивільного права, які досліджують особливості цивільно-правового регулювання в сфері охорони здоров'я (особливо за останні двадцять років), не тільки пропонують періодизацію відповідних досліджень, а й розробили та запропонували науковій спільноті обґрунтовані концепції щодо необхідності визнання існування цивільно-правових відносин у сфері охорони здоров'я, щодо правових підстав їх виникнення, щодо об'єкту і предмету такого роду цивільно-правових відносин і ін.

Ключові слова: періодизація наукової думки, охорона здоров'я, медичне право, медична послуга, медичне страхування, адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я, цивільно-правове регулювання охорони здоров'я.

Mykolenko O. I., Lazareva M. I. Periodization of scientific opinion regarding administrative-legal and civil-legal regulation of health care

Summary

The article analyzes the periodizations of scientific opinion regarding the administrative-legal and civil-legal regulation of health care, which are presented in the special literature. It was found that for understanding the genesis of the development of the doctrines of administrative or civil law, it is important to study the periods of development of scientific opinion about some legal phenomenon.

Such studies help, firstly, to trace the influence of scientific ideas on the development of national legislation and, conversely, to trace the influence of novel national legislation on the further development of scientific ideas, and secondly, to trace the grounds and peculiarities of the formation of individual scientific theories, apart from the provisions of national legislation, concepts and teachings in the so-called intellectual environment. It has been proven that the periodization of scientific ideas or legal regulation should not be based on socio-economic or political factors, but exclusively on legal ones. For example, we can talk about: 1) the adoption of a normative-legal act, which for the first time regulated the quality of legal relations in the field of health care, which before that had no legal consolidation at all; 2) about the emergence of a new scientific concept, which was substantiated at the level of a monograph or dissertation research, etc. It was concluded that the representatives of administrative law, who study the peculiarities of administrative-legal regulation in the field of health care, unfortunately ignore such an important thing in any science as “succession of ideas”, which is clearly revealed through the periodization of scientific opinion about administrative-legal phenomena. Therefore, in the science of administrative law (despite the presence of complex studies), there is no holistic idea of the peculiarities of administrative and legal regulation of health care. It has been found that representatives of civil law, who research the peculiarities of civil law regulation in the field of health care (especially over the last twenty years), not only propose the periodization of relevant research, but also developed and offered the scientific community well-founded concepts regarding the need to recognize the existence civil-law relations in the field of health care, regarding the legal grounds for their occurrence, regarding the object and subject of such civil-law relations, etc.

Key words: periodization of scientific opinion, health care, medical law, medical service, medical insurance, administrative and legal regulation of health care, civil and legal regulation of health care.

Список використаних джерел:

1. Воробійов В.В. Адміністративно-правове регулювання сфери охорони здоров'я: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2012. 218 с.
2. Токарєв Г.М. Адміністративно-правове регулювання реформування охорони здоров'я в умовах запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07; Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Київ, 2012. 201 с.
3. Віленський А.Б. Державне регулювання медичного забезпечення дітей в Україні: організаційні та правові аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2013. 219 с.
4. Сенюта І.Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
5. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України: підручник. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/medpravo2008.pdf

М. Р. Іванців

здобувач

Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»

ІНСТИТУЦІЙНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ

Актуальність теми дослідження. Конституція України, проголошуючи державу демократичною та правовою (ст. 1), встановлює способи реалізації, забезпечення та захисту конституційних прав і свобод, декларує панування принципу верховенства права в суспільстві, який, між іншого, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу (ст. 8), гарантує право людини і громадянина на звернення до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8), а також право на отримання професійної правничої допомоги (ст. 131²), яке в сучасних умовах набуває особливої значимості [3].

Практичне ж втілення конституційних приписів щодо права на професійну правничу допомогу залежить від ефективності механізмів захисту прав людини і громадянина, якості організації та діяльності адвокатури як безпосереднього суб'єкта надання професійної правничої допомоги в Україні [3, ст. 59, ст. 131²] та дієвості основних засад судочинства [3, ст. 129], передбачених положеннями Основного Закону України. Актуалізації проблематики особливостей інституційно-змістовної складової професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні сприяють і процеси трансформації соціального, економічного, правового й культурного розвитку українського суспільства як важливі чинники розвитку демократії та підвищення якості життя громадян України, що вимагає значного оновлення норматив-

них приписів, а також визначення специфіки суспільних відносин, які виникають у процесі реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу в Україні як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Вказане обґрунтовує необхідність з'ясування особливостей інституційно-змістовної складової професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ, інтерес стосовно якої є актуальним та назрілим у сучасних умовах державотворення.

Стан наукового дослідження питання. Окремі аспекти проблематики надання професійної правничої допомоги у судовому процесі та ролі адвоката у ньому було висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: І.О. Головацького, І.М. Долгова, А.І. Єфремова, В.Л. Кудрявцева, М.В. Лотоцького, Т.М. Ніцаєвої, В.Ю. Панченко, В.В. Печерського, С.В. Прилуцького, О.В. Синеокого, Г.О. Смагіна, Д.В. Таланова, Б.А. Филимонова та інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, проблематика надання професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні є малодослідженою у науці, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є опрацювання інституційно-змістовної характеристики професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу

допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [3]. При цьому, положеннями ст. 131² Конституції України передбачено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [3].

Як видається, Конституція України встановлює, що саме адвокатура є компетентним органом для надання професійної правничої допомоги в Україні, а будь-які інші органи не наділені таким правом. Адже лише адвокатська діяльність базується на перевірці професійних знань, дотриманні Правил адвокатської етики, дисциплінарній відповідальності. Надаючи можливість іншим фахівцям права здійснювати захист, можна лише знизити його кваліфікованість та якість. Таким чином, тільки адвокатів наділено правом здійснювати кваліфікований захист прав та свобод людини і громадянина.

Відзначимо, що Конституційний Суд України, розглядаючи конституційне звернення громадянина Голованя Ігоря, прийшов до висновку, що у контексті положень ст. 59 Конституції України право на правничу допомогу має «кожен», що охоплює усіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. При цьому, Конституційний Суд України акцентує увагу на тому, що здійснення права на правничу допомогу засновано на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [3, ст. 21, ст. 24]. У той же час, гарантування «кожному» права на правничу допомогу в контексті ч. 2 ст. 3 та ст. 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правничою допомогою належного рівня [3]. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших право-

вих актах порядку, умов та способів надання цієї допомоги. Проте, на жаль, не всі галузеві закони України містять приписи, яких спрямовано на реалізацію вказаного права, що може призвести до обмеження чи звуження змісту та обсягу «права кожного» на професійну правничу допомогу [7].

При цьому, в абз. 3 п. 5 мотивувальної частини вказаного Рішення Конституційного суду України відзначено, що системний аналіз положень ст. 59 Конституції України та Закону України «Про адвокатуру» дає підстави для висновку, що положення ст. 131² Конституції України «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура» є однією із конституційних гарантій, а держава у такий спосіб бере на себе обов'язок забезпечувати можливість надання кваліфікованої правничої допомоги особам у правовідносинах з державними органами [7].

Між тим, відповідно до ст. 131² Конституції України, незалежність адвокатури гарантується. При цьому, виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, що узгоджується із положеннями ст. 59 Конституції України стосовно «права кожного» на професійну правничу допомогу [3].

Враховуючи ж положення ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність за своїм змістом визначається як незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту переважно на оплатній основі [6]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що саме адвокат має необхідний професійний рівень та можливість забезпечити реалізацію права особи на захист та представництво її інтересів у суді при вирішенні спорів у сфері публічно-правових відносин. У той же час, кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав серед адвокатів.

Таким чином, саме вказівка у положеннях ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та

адвокатську діяльність» на представництво та захист у контексті надання інших видів правничої допомоги дає підставу визнати представництво та захист окремими видами правничої допомоги при вирішенні спорів у сфері публічно-правових відносин, а їх здійснення (у сукупності із іншими видами правничої допомоги) – наданням та забезпеченням правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні.

У той же час, згідно положень п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6]. Враховуючи ж зміст діяльності адвоката із розглянутих позицій надання правничої допомоги, можна вказати, що адвокатом є фізична особа, яка здійснює правничу допомогу як незалежну професійну діяльність.

Синтезувавши стійкі наукові доробки вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців, підтримуємо позицію Н.В. Хмелевської, яка здійснює групування правової допомоги за сферами її надання в контексті змісту адвокатської діяльності, ґрунтуючись на законодавчому виділенні її видів, у результаті чого відмічає три основні сфери надання адвокатом правової допомоги, які мають наступний зміст: 1) захист – вид правової допомоги як адвокатської діяльності, який полягає у забезпеченні захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), особи, яка притягається до адміністративної відповідальності при розгляді справи про адміністративні правопорушення; 2) представництво – вид правової допомоги як адво-

катської діяльності, якого спрямовано на забезпечення реалізації процесуальних прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, прав та обов'язків потерпілого при розгляді справ про адміністративні правопорушення, прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; 3) інші види правової допомоги – види правової допомоги як адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також сприяння їх відновленню у разі порушення [9].

Також необхідно акцентувати увагу на тому, що відповідно до положень ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [7], адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правничої допомоги. При цьому, документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правничої допомоги також є довіреність, ордер чи доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги. Серед іншого, договір про надання правничої допомоги, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правничої допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правничої допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору [7].

Між тим, особливостями певної категорії справ, правовідносин чи статусу особи, права, свободи чи інтереси якої підлягають захисту, обумовлено встановлення

на законодавчому рівні винятків щодо представництва в суді іншими, ніж адвокат, особами. Так, відповідно до положень ст. 131² Конституції України, законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [3]. Вбачається, відповідне правове регулювання щодо представництва такої особи в суді має сприяти ефективному захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Як відомо, соціальна значимість конституційного права на професійну правничу допомогу за своєю сутністю проявляється у тому, що вказане право виступає гарантією охорони, реалізації та захисту всіх інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. При цьому, говорячи про функціональний аспект реалізації права на професійну правничу допомогу у суспільстві, варто не забувати про превентивну складову, адже реалізація конституційного права на професійну правничу допомогу є не тільки основною конституційною гарантією права на доступ до правосуддя як невід'ємної складової права на судовий захист, а й превентивним засобом недопущення порушення або ж протиправного обмеження прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб з боку суб'єктів владних повноважень, їх посадових чи службових осіб.

Слід поставити наголос на тому, що автори Науково-практичного коментаря до Цивільного процесуального кодексу України (за ред. Н.Ю. Голубевої) акцентують увагу на тому, що право на професійну правничу допомогу є гарантованою державою можливістю кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. При цьому, за змістом, обсягом та формами професійна правнича

допомога є багатоаспектною та може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо [10]. Виходячи із цитованих суджень, право на професійну правничу допомогу у процесі вирішення адміністративних справ в Україні є гарантованою Конституцією України можливістю особи отримати високоякісні правничі послуги. Видається, надати такі послуги може не будь-яка особа, а лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку.

Наголосимо, що автори Науково-практичного коментаря до Цивільного процесуального кодексу України (за ред. Н.Ю. Голубевої) справедливо зазначають: «конституційна реформа 2016 року запровадила в Україні так звану адвокатську монополію». І в цьому аспекті слід звернути увагу на те, що положення щодо здійснення представництва в суді виключно адвокатом застосовуються з урахуванням абз. 3 пп. 11 п. 161 Перехідних положень Конституції України, згідно з якою представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. ст. 131¹, 131² Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 1 січня 2020 року (абз. 2). Також представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню [10].

Говорячи ж про механізм застосовування норми перехідних положень до Конституції щодо представництва органів державної

влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами з 1 січня 2020 року, вчені вказують, що його роз'яснено Вищим адміністративним судом України у постанові від 13.03.2017 р. № 5 – представництво певного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування в судах здійснюється через прокурора з 30 вересня 2016 року. Якщо ж прокурор не вбачатиме, що інтереси держави вимагають захисту прав певного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, то представництво інтересів такого органу до 1 січня 2020 року можливе через будь-яку іншу особу, яка за законом має право на надання правової допомоги. А вже з 1 січня 2020 року представляти інтереси державного органу може лише адвокат [5; 10].

Разом із тим, синтезувавши стійкі наукові доробки Н.В. Хмелевської, яка здійснила групування правової допомоги за сферами її надання в контексті змісту адвокатської діяльності, ґрунтуючись на законодавчому виділенні її видів, вважаємо за можливе виокремити три основні сфери надання адвокатом правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні, які мають наступний зміст: 1) захист – вид правничої допомоги як адвокатської діяльності, який полягає у забезпеченні захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, прав, свобод та інтересів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності при розгляді справи про адміністративні правопорушення; 2) представництво – вид правничої допомоги як адвокатської діяльності, якого спрямовано на забезпечення реалізації процесуальних прав та обов'язків клієнта в адміністративному судочинстві, прав та обов'язків потерпілого при розгляді справ про адміністративні правопорушення; 3) інші види правничої допомоги – види правничої допомоги як адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових

питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, недопущення їх порушень, а також сприяння їх відновленню у разі порушення [9].

Як видається, розуміння сутності поняття «правнича допомога» корелюється із наявними підходами щодо визначення кола суб'єктів її надання. Так, наприклад, І.І Сіліч, взявши за основу такий класифікаційний критерій як коло надавачів, відстоює позицію, згідно якої серед видів правової допомоги необхідно виокремлювати правову допомогу, яка надається: 1) згідно зі службовими обов'язками працівниками державних органів; 2) спеціалістами-правниками, якої спрямовано на роз'яснення положень законодавства у формі консультування, складання звернень громадян до органів держави; 3) студентами вищих юридичних навчальних закладів у юридичних клініках під безпосереднім керівництвом спеціалістів-юристів, які є викладачами цих навчальних закладів; 4) адвокатами і включає в себе весь спектр послуг правового характеру, у тому числі, захист і представництво інтересів особи в суді; 5) фахівцями у галузі права, які не є адвокатами [8].

Разом із тим, поглиблений аналіз наукових розробок та чинного законодавства України, положення якого тим чи іншим чином стосуються проблематики надання правничої допомоги, серед суб'єктів її надання дозволяє виокремити: державні органи України (наприклад, Міністерство юстиції України, нотаріат), до компетенції яких віднесено повноваження щодо надання правничої допомоги; адвокатуру України як недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі (ст. 131² Конституції України [3]; ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6]).

Акцентуючи свою увагу на суб'єктах надання правничої допомоги, наголосимо, А.Г. Осіпов вважає, що чинне законодавство України недостатньо чітко формулює вимоги до осіб, які можуть її надавати [4].

Так, відповідно до положень ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України, представником у суді може бути адвокат або законний представник. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України. Органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Разом із тим, одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [11].

Статтею 57 Кодексу адміністративного судочинства України визначено, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. У справах незначної складності та в інших випадках, визначених Кодексом адміністративного судочинства України, представником може бути фізична особа, яка відповідно до ч. 2 ст. 43 Кодексу адміністративного судочинства України має адміністративну процесуальну дієздатність. Органи або інші особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. При цьому, одна й та сама особа може бути одночасно

представником або декількох позивачів, або декількох відповідачів, або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [2].

Представниками в господарському процесі, відповідно до положень ст. 58 Господарського процесуального кодексу України, є адвокат або законний представник. При розгляді справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених ст. 59 Господарського процесуального кодексу України. Органи та інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Разом із тим, одна й та сама особа може бути одночасно представником декількох позивачів або декількох відповідачів або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними [1].

Звернемо увагу на те, що відповідно до положень ст. 56 Господарського процесуального кодексу України, юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника [1].

Висновки. В цілому, проаналізувавши викладене, можна зробити висновок, що на теперішній час значні трансформації правових інститутів стають все більш помітними. Однак розвиток та становлення незалежної професійної правничої допомоги триває. Видається, подальший динамічний розвиток інституційно-змістовної складової професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні можливо

гарантувати лише через удосконалення відповідного нормативно-правового поля, яке має чітко врегульовувати питання розмежування таких категорій як правова допомога, юридична допомога, правнича допомога та професійна правнича допомога. І хоча у наукових колах є як прихильники, так і противники запровадження нових термінів, важливість

забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб при вирішенні спорів у сфері публічно-правових відносин, з одного боку, та необхідність підвищення ефективності організації та функціонування інституту професійної правничої допомоги – з іншого, опосередковують потребу здійснення подальших наукових досліджень.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей інституційно-змістовної складової професійної правничої допомоги у процесі вирішення адміністративних справ в Україні. Акцентовано увагу на тому, що практичне втілення конституційних приписів щодо права на професійну правничу допомогу залежить від ефективності механізмів захисту прав людини і громадянина, якості організації та діяльності адвокатури як безпосереднього суб'єкта надання професійної правничої допомоги в Україні.

З'ясовано, що гарантування «кожному» права на правничу допомогу в контексті ч. 2 ст. 3 та ст. 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правничою допомогою належного рівня.

Визначено, що встановлення на законодавчому рівні винятків щодо представництва в суді іншими, ніж адвокат, особами, обумовлено особливостями певної категорії справ, правовідносин чи статусу особи, права, свободи чи інтереси якої підлягають захисту.

Встановлено три основні сфери надання адвокатом правничої допомоги, які мають наступний зміст: 1) захист – вид правничої допомоги як адвокатської діяльності, який полягає у забезпеченні захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), особи, яка притягається до адміністративної відповідальності при розгляді справи про адміністративні правопорушення; 2) представництво – вид правничої допомоги як адвокатської діяльності, якого спрямовано на забезпечення реалізації процесуальних прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, прав та обов'язків потерпілого при розгляді справ про адміністративні правопорушення, прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; 3) інші види правової допомоги – види правничої допомоги як адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод та інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також сприяння їх відновленню у разі порушення.

Ключові слова: адвокат, адміністративне судочинство, правнича допомога, право на професійну правничу допомогу, професійна правнича допомога, суб'єкти надання професійної правничої допомоги.

Ivantsiv M. R. Institutional and substantive characteristics of professional legal aid in the process of administrative case resolution

Summary

The article delves into the features of professional legal aid during the resolution of administrative cases in Ukraine, both in terms of its institutional and substantive components. The author stresses that the effective implementation of constitutional provisions regarding the right to professional legal aid is dependent on the mechanisms in place to safeguard human and civil rights, as well as the quality of organization and activities of the Bar as a direct agent of professional legal aid in the country.

Furthermore, it is established that the State is obligated to provide legal assistance of an appropriate level to all individuals, as guaranteed by Part 2 of Article 3 and Article 59 of the Constitution of Ukraine.

Additionally, the article notes that exceptions to representation in court by persons other than an attorney-at-law are established at the legislative level due to the unique nature of certain cases, legal relationships, or the status of the person in question whose rights, freedoms, or interests require protection.

Three main areas of legal aid provision by an attorney-at-law are defined as follows: 1) defense – this involves protecting the rights, freedoms, and legitimate interests of a suspect, accused, convicted, or acquitted person, a person for whom compulsory medical or educational measures are being considered in criminal proceedings, a person who may be extradited to a foreign state, or a person who is being held administratively liable for administrative offenses; 2) representation refers to legal assistance provided by an attorney to help clients exercise their procedural rights and fulfill their obligations in civil, commercial, and administrative proceedings. Additionally, representation also includes supporting the rights and obligations of victims in cases of administrative offenses, civil plaintiffs, and defendants in criminal proceedings; 3) other types of legal aid – these include advocacy services to offer legal information, advice, and clarification on legal issues. Additionally, legal support is provided to assist clients with their legal activities, drafting legal documents to protect their rights, freedoms, and interests. The aim is to prevent any violation of their rights and facilitate their restoration in the event of a violation.

Keywords: attorney-at-law, administrative proceedings, legal aid, right to professional legal aid, professional legal aid, subjects of provision of professional legal aid.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Осіпов А.Г. Що таке правова допомога? URL: <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=3159>
5. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.03.2017 року № 5 «Про правовий висновок щодо порядку здійснення представництва органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах, запровадженого Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»
URL: <https://lex.activelex.com/#/act/17242900>
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2509.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>
8. Сіліч І.І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 21 с.
9. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 143–149.
10. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6476>

УДК 343. 364

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.59>

О. В. Фелик

*аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права
Національний університет «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-0862-1453>*

СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ В СЬОМОМУ ПЕРІОДІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, а також всебічне її дослідження вимагають з'ясування такої відповідальності на теренах України з огляду її становлення. Такий підхід дозволить використати історичні надбання для вдосконалення чинної кримінально-правової норми (ст. 384 КК України) та практики її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу в сьомому періоді розвитку суспільства, держави та права на теренах України фрагментарно досліджували такі науковці, як: М.І. Мельниченко, В.М. Нікітенко, Л.М. Палюх, П.С. Берзін, М.В. Шепітько, М.Ю. Шуп'яна. Проте значного розвитку цей правовий напрям не здобув, зокрема в аналізі об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочину.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

- з'ясування становлення законодавства про кримінальну відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу в сьомому періоді розвитку суспільства, держави та права на теренах України;
- критичний аналіз існуючих поглядів на становлення кримінальної відповідальності за предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою з'ясування проблеми, яка сформульована як предмет нашого дослідження в цій статті, важливо критично поста-

витися до помилок минулого у реформуванні законодавства про кримінальну відповідальність в зазначеному нами аспекті й водночас запозичити звідти все раціональне. Історико-правовий метод увійшов до методологічного спектру вітчизняної кримінально-правової науки, а отже й до встановлення кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК). Значимість його використання була визначена в перших підручниках з кримінального права. Ще на початках науки кримінального права завданням такого вивчення має бути не лише догматичне з'ясування та викладання основ чинного права, але й їх критична оцінка на підставі відомостей практики та даних історії права. Так, зокрема, А.Ф. Кістяковський, зокрема наголошував, що «тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права так і стану в його попередні періоди» [1, с. 10]. У цьому сенсі є виправданим твердження В.К. Грищука про те, що «історія української кримінально-правової науки (а в нашому випадку – історія кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) залишається зовсім не вивченою» [2, с. 8].

У цій статті нас цікавить сьомий період – це віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях до 1860-х років включно, а також останні десятиліття української історії з 1870-х років до початку XX століття [3, с. 34]. На територію

України продовжували поширюватися попередні джерела права. Слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «цей принцип не піддавався змінам до початку XVIII ст., а тому ліквідація в Україні особливого правового режиму відбулася лише на початку XIX ст.» [4, с. 231]. У цей час на теренах України отримало поширення російське законодавство, зокрема Соборне уложення 1649 року. Норми матеріального і процесуального права були об'єднані у Главу X «Про суд» цього документа [5, с. 128-129]. Соборне уложення 1649 року містило значну кількість кримінально-правових норм, спрямованих на здійснення справедливого правосуддя. Так, тут встановлювалась відповідальність за неправдиві показання свідків при проведенні «повального обшуку» (масове опитування свідків) (стст. 162-166). У цих статтях йдеться про порядок оспорування результатів повального обшуку. Обшукуванні люди, що дали неправдиві показання, підлягали кримінальній, цивільній відповідальності, тобто за неправдиві показання свідки, при проведенні «повального обшуку», притягувались до кримінальної відповідальності [5, с. 309]. Покарання визначалося в залежності від соціального становища і штраф був тим вище, чим вище був соціальний статус особи [5, с. 309]. Виходячи з названого складу злочину, проведемо його аналіз. Об'єктом цього злочину були суспільні відносини, які забезпечували умови з належного отримання правдивих показань свідків (обшукуваних людей) при проведенні повального обшуку. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася активними діями свідків (обшукуваними людьми) та часом вчинення цього злочину – під час проведення «повального обшуку». Суб'єктом цього злочину були свідки (обшукуванні люди). Суб'єктивна сторона злочину характеризувалася прямим умислом (зважаючи на діяння з формальним складом).

За ст. 29 Глави XI «Суд про селян» заборонялося давати неправдиві показання в суді

стосовно втікачів (якщо відповідач обманював з одного питання, то йому не вірили по-іншому) [5, с. 156]. Об'єктом цього злочину були суспільні відносини, які забезпечували умови з надання правдивих показань стосовно втікачів. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася активними діями свідка, який давав неправдиві показання стосовно втікачів в якості свідка. Крім того обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього діяння був час вчинення цього злочину, тобто під час суду. Суб'єктом цього злочину був свідок. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом (зважаючи, що це діяння було з формальним складом). У статті 55 Глави XXI «Про розбій і про тативні справи» йшлося про підкладання речей з метою затримання особи та звинувачення її в крадіжці [5, с. 174]. Такі дії за ч. 2 ст. 384 КК 2001 р. трактуються як штучне створення доказів обвинувачення чи захисту [6]. Таким чином, в Соборному Уложення 1649 року на відміну від попередніх історичних пам'яток містилося більше норм про відповідальність з давання неправдивих показань [5, с. 238-423].

Під час правління Петра I певною мірою відбувалися реформи у сфері судочинства. Так Іменним указом від 21 лютого 1697 року «Об отмене в судных делах очных ставок, о бытии вместо оных распросу и розыску, о свидетелях, об отводе оных, о присяге, о наказании лжесвидетелей и о пошлинных деньгах» [7, с. 394-460]. У відповідності до ст. 5 цього нормативного акта зазначається, що «характерний випадок відповідальності за неправдиві показання відомий в принципі й в попередньому законодавстві, який показує формалізм феодального процесу: якщо буде встановлено, що між відповідачем і свідком, якому заявлено відвід, немає ніякої «вражди», то відповідач програє справу...» [7, с. 402]. Згідно зі ст. 10 цього Указу «за неправдиві показання вводиться смертна кара» [7, с. 403]. Важливо звернути увагу на те, що «Соборне уложення 1649 р. не знало загальної норми

про неправдиві показання, але в окремих конкретних випадках передбачало за нього побиття «кнутом» і тюремне ув'язнення» [7, с. 403]. Цей Указ вперше вводить сучасний термін «свідок», який прийшов на зміну попередньому «послуху» і ще більш ранньому «видоку» [7, с. 403].

Слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «на підставі систематизації таких джерел права, як імені укази, маніфести, регламенти, усні акти, вперше в історії права був виданий у 1715 році Кодекс – Артикул військовий, який існував водночас із Соборним Уложением 1649 року» [8, с. 53]. Артикул військовий 1715 року встановлював кримінальну відповідальність за брехливу (неправдиву) присягу (арт. 196), брехливі (неправдиві) свідчення (арт. 198) [8, с. 363]. Свідок приводиться до присяги, тобто виконувалася процесуальна процедура попередження свідка давати правдиві показання: «Кто лживую присягу учинит, и в том явственным свидетельством обличен будет, оному надлежит два пальца, которыми он присягал, отсечь, а его послать на каторгу...» [8, с. 363]. Це діяння мало бути умисним.

Проте, в цьому дослідженні викликає інтерес положення артикулу 198, де йдеться: «Також и с таковыми клятвoprеступниками и свидетелями поступать должно, которые по учиненной присяге, ложно свидетельствовали, и невинному учинят вред... И все сии, которые найдены будут во лживой присяге, могут сверх других наказаний явным церковным покаянием наказаны быть» [8, с. 363]. У цьому артиклі видно, що об'єктом цього злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони правосуддя із забезпечення давання неправдивих показань свідка. З об'єктивної сторони цей злочин характеризувався активними діями – давання неправдивих показань свідка. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом. Суб'єктом цього злочину був свідок – повнолітній християнин, добра людина що заслуговує довіри.

Важливо звернути увагу на те, що в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року встановлювалась кримінальна відповідальність за цілу низку посягань, які стосувалися давання суду неправдивих показань. Так, в главі 5-й цього Уложення, яка мала назву «Про лжеприсягу» йшлося про давання суду неправдивих показань, присяги [9, с. 231-232]. За ст. 259 цієї глави значилося: «Если кто, равномерно съ обдуманымъ намерениемъ или умысломъ, учинитъ лживую присягу въ подтверждение такого своего по уголовному дѣлу свидетельства, въ слѣдствие коего обвиняемый долженъ неправильно понести уголовное наказание, то сей злостный клятвенпреступникъ, по изобличении его, подвергается: лишению всехъ правъ...» [9, с. 232]. Безпосереднім об'єктом цього злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з належного отримання правдивих показань свідка. Об'єктивна сторона цього злочину характеризувалася активними діями особи, яка давала «неправдиву» присягу у підтвердження своїх показань. Суб'єктом цього діяння був свідок. Суб'єктивна сторона виражалася в умисному злочині. Крім того ст. 258 цієї глави передбачала, що цей злочин був без обтяжуючих обставин [9, с. 231], а за ст. 263 описується злочин за брехливу присягу «без обдуманого наміру... у важких обставинах» [9, с. 232]. Крім того необхідно звернути увагу на те, що І.М. Мельниченко при спробі аналізу неправдивої присяги та неправдивих показань свідка помилково посилався на статті 236, 237, та 238, які стосувалися злочинів «О нарушении благочиния во время священнослужения внѣ церкви» [10, с. 40].

Наше дослідження знаходить підтвердження в дисертації В.М. Нікітенка, де цей фахівець стверджує, що «за неправдиве показання свідка, надане в ході слідства або в суді під присягою, передбачалась відповідальність за статтями 258- 262 Глави 5 «Про лжеприсягу» Розділу 2 «Про злочини проти віри і порушення постанов» [11, с. 56]. Крім того, Л. М. Палюх також запевняє, що Глава

5-та Уложення 1845 р. мала назву «Про лжеприсягу», передбачала відповідальність за давання суду неправдивих показань, присяги [12, с. 53].

У 1903 році було затверджене Кримінальне Уложення. Лише одна глава цього Уложення була визнана чинною – це глава про державні злочини. Інші питання врегульовувалися Уложенням 1845 року [9, с. 168]. Слід погодитися з твердженням Л.М. Палюх, яке було зроблене на підставі аналізу норм Кримінального Уложення 1903 р., що «в ньому вже більшою мірою, ніж в Уложенні 1845 року, було відособлено групу норм, що передбачали кримінальну відповідальність за посягання на встановлений порядок судочинства, виконання судових рішень» [12, с. 54-55]. Як свідчить аналіз статей Кримінального Уложення 1903 року, більшість норм досліджуваної категорії були зосереджені у главі 7-й, яка мала назву «Про протидію правосуддю» [13, с. 310-312], серед яких ст. 158 було передбачено відповідальність за давання завідомо неправдивих показань при провадженні слідства або в суді, в якості свідка, очевидця або перекладача, або при здійсненні через «окольних» людей – каралися: ув'язненням в тюрмі [13, с. 310]. Якщо ж неправдиві показання вчинено: 1) внаслідок підкупу; 2) допитаний під присягою чи з нагадуванням чи з обіцянкою, що замінюють присягу, то винний карався ув'язненням у виправному будинку [13, с. 311]. Неправдиві показання, вчинені на користь обвинуваченого особою, що мала по закону право відмовитися від показань в якості свідка, не визнавалися злочином, якщо про таке право свідок не був попереджений владою, що віддавала накази [13, с. 312].

Здійснення аналізу складу злочину, передбаченого ст. 158 цього Уложення, свідчить: 1) що його об'єктом були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині отримання правдивих показань від свідка, очевидця або перекладача при провадженні слідства або суду, або при дізнанні через «окольних людей» [13, с. 311];

2) об'єктивна сторона цього діяння характеризувалася такими діями, як: давання свідком, очевидцем завідомо неправдивих показань; 3) давання перекладачем завідомо неправдивих показань. Крім того, об'єктивна сторона цього злочину відбувалася в обставинах часу, коли такі показання відбувалися під час слідства, суду або дізнання. Суб'єктом цього злочину могла бути фізична осудна особа, свідок, очевидець, перекладач, які досягли повноліття, в тому числі, що отримали відомості про злочин не безпосередньо, а від інших «окольних» людей. Під терміном «очевидець» слід розуміти «... той, хто був безпосереднім свідком...» [14, с. 871].

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 158 Уложення 1903 року характеризувалася умисною виною у виді прямого умислу. На прямий умисел указує термін ст. 158 «завідомо», а також віднесення цього злочину до дій з формальним складом [13, с. 311]. На завідомість давання неправдивих показань вказують і приписи ч. 2 ст. 158, де передбачені такі дії, як: 1) давання неправдивих показань унаслідок підкупу; 2) давання неправдивих показань допитаних, зазначених вище осіб під присягою чи процедури, що її замінює [13, с. 312]. За ч. 3 ст. 158 цього Уложення передбачалися умови звільнення від кримінальної відповідальності свідка за неправдиві показання, вчинення на користь обвинуваченого особою, що мала за законом право відмовитися від показань в якості свідка, якщо про таке право свідок не був попереджений владою, що відбирала показання [13, с. 312].

Слід звернути увагу на те, що М.І. Мельниченко помилково стверджує, що «в ч.1 ст. 158... передбачалося покарання винного в свідомому помилковому, на шкоду правосуддю, показані при здійсненні слідства або суду, як свідка, обізнаної особи або перекладача, або при дізнанні через окольних людей, якщо лжесвідчення вчинено: 1) наслідок підкупу; 2) допитано під присягою або з нагадуванням або обіцянками, які замінюють присягу» [10, с. 42].

На початку XIX століття на території Галичини, Буковини, які на той час були під зверхністю Австрійської а потім Австро-Угорської імперії (1804-1867 рр.) застосовувалося Карне Уложення 1803 року в редакції 1852 року [12, с. 55]. Слід погодитися з твердженням П.С. Берзіна, яке ґрунтується на проведеному ним дослідженні, що «його дія поширювалася лише на землі Австрії, до складу яких входили Галичина та Буковина» [16, с. 215-216]. Кримінальний кодекс 1852 року застосовувався до злочинів проти суспільної безпеки, серед інших груп діянь містив злочини проти суду (76) [16, с. 55]. Таку ж позицію займає М.В. Шепітько, який запевняє, що «в системі Карного уложення 1852 року містилася низка посягань на відносини в сфері правосуддя» [17, с. 70-71]. У цьому Уложенні, зокрема в §§ 209 та 301 йшлося про посягання на суспільні відносини щодо здійснення судочинства іншими учасниками цих відносин, зокрема: обмова, неправдиве повідомлення про вчинення злочину тощо [12, с. 55], але не передбачалося такого злочину, як давання

завідомо неправдивих показань свідком. У той час важливо знати, що «Кримінальний закон про тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки» 1852 року був чинним у Галичині і Буковині в період їхнього перебування у складі Австрії та Австро-Угорщини, а після припинення Австро-Угорської монархії у 1918 році цей Кодекс був основним законом про кримінальну відповідальність у Західноукраїнській Народній Республіці впродовж листопада 1918 року – липня 1919 року (після приєднання Західної України до складу Польщі у 1921 році Кримінальний кодекс 1852 року застосовувався у Галичині до 1932 року до введення та дію польського Кримінального кодексу) [18, с. 49].

На Закарпатті, яке в XIX столітті було під зверхністю Угорщини, діяло Карне уложення про тяжкі та менш тяжкі злочини 1878 року, яке вступило в законну силу в 1880 році [17, с. 137]. У розділі XII, який мав назву «Неправдиві свідчення та неправдива присяга» був передбачений злочин за давання неправдивих показань свідка [18, с. 142].

Анотація

Дана стаття передбачає дослідження становлення кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу в сьомому періоді розвитку суспільства, держави та права на теренах України. Проведено аналіз чинного на той час законодавства в цій сфері, з'ясовані погляди авторів стосовно досліджуваної проблеми та здійснений аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів за предметом дослідження.

У статті обґрунтовано використання історико-правового методу вказаного наукового дослідження, який увійшов до методологічного спектру науки кримінального права, звертається увага на значимість його використання в даній роботі, яка була визначена в перших підручниках з кримінального права. Ще на початках науки кримінального права завданням такого вивчення має бути не лише догматичне з'ясування та викладання основ чинного права, але й їх критична оцінка на підставі відомостей практики та даних історії права.

Напрямки дослідження охоплюють кримінальну відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу: в Соборному уложенні 1649 р.; Артикулі військовому 1715 р.; Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р.; Уложенні про тяжкі та менш тяжкі злочини 1878 р.; Кримінальному уложенні 1903 р.

Оцінено важливість генезису об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу в ретроспективі для подальшого дослідження.

Ключові слова: встановлення кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, історико-правовий метод, об'єктивні і суб'єктивні ознаки, злочин.

Felyk O. V. Establishment of criminal responsibility for misleading the court or another authorized body in the seventh period of development of society, state and law in Ukraine

This article aims at studying the formation of criminal responsibility for misleading a court or other authorized body in the seventh period of the development of society, state and law in Ukraine. The author analyzes the legislation in force at that time in this area, elucidates the authors' views on the issue under study, and analyzes the objective and subjective features of the crimes under the subject matter of the study.

The article substantiates the use of the historical and legal method of this scientific research, which is included in the methodological spectrum of criminal law science, attention is drawn to the significance of its use in this work, which was defined in the first textbooks on criminal law. Even at the beginning of the science of criminal law, the task of such a study should be not only the dogmatic clarification and teaching of the foundations of current law, but also their critical assessment based on the knowledge of practice and the data of the history of law.

The areas of research include criminal responsibility for misleading a court or other authorized body: in the Council Statute of 1649; the Articles of War of 1715; the Code of Criminal and Correctional Punishments of 1845; the Code of Serious and Lesser Crimes of 1878; and the Criminal Code of 1903.

The author assesses the importance of the genesis of objective and subjective features of crimes for misleading a court or other authorized body in retrospect for further research.

Key words: establishment of criminal responsibility for misleading a court or other authorized body, historical and legal method, objective and subjective features, crime.

Список використаних джерел:

1. Кистяковский, А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев : Университетская типография, 1875. Том 1. Общая часть. 438 с.
2. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України : проблемим теорії і методології. Львів : «Світ», 1992. 165 с.
3. Харь І.О. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів, моря від забруднення, засмічення та виснаження як глобальна, соціальна і правова проблема сучасності : монографія / за заг. ред. Матвійчука В.К. Київ : Видавництво «Ліра-К». 2022. К. : 660 с.
4. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2011. 368 с.
5. Соборное Уложение 1649 г. Российское Законодательство X–XX веков. в 9 томах / под ред. О.И. Чистякова . Т.3: Акты Земских соборов. М. : Юрид. лит., 1985. 512 с.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Именной указ «Об отмене в судных делах очных ставок, о бытии вместо оных расспросу и розыску, о свидетелях, об отводе оных, о присяге, о наказании лжесвидетелей и о пошлинных деньгах». Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах; отв. ред. тома докт. юрид. наук А. Г. Маньков. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М. : Юрид. лит., 1986. С. 394–460.
8. Артикул воинский 1715 г. апреля 26. Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах; отв. ред. тома докт. юрид. наук А. Г. Маньков. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М. : Юрид. лит., 1986. С. 154–165.

9. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 6. : Законодательство первой половины XIX века. М. : Юрид. лит., 1988. С. 160-410.
10. Мельниченко М.І. Кримінально-правова охорона порядку одержання доказів у кримінальному провадженні : Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. / Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ, 2016. 241 с.
11. Нікітенко В.М. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів : Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2018. 255 с.
12. Палюх Л.М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя : Дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. : за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. / МВС України, Харків. нац.ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 387 с.
13. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 9. М. : Юрид. лит., 1994. С. 240-330.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : «Перун», 2005. 1728 с.
15. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: у 3- ч. Т.1. Київ : ВД «Дакор», 2018. Загальні засади, 404 с.
16. Шепітько М.В. Злочини у сфері правосуддя : еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія. Харків : Право. 2018. 408 с.
17. Шуп'яна М.Ю. Кодифікація австрійського кримінального законодавства у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 37. Т. 1. С. 47- 50.

О. О. Закаль

*аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів та природокристування України
ORCID: 0000-0003-4231-1299*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ КЛІМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Питання опанування й використання міжнародного досвіду правового регулювання суспільних відносин традиційно порушується або в тих випадках, коли йдеться про «нестачу» наявних нормативних ресурсів національної правової бази, її нерелевантність сучасним викликам та актуальним проблемам, що вимагають нагального правового втручання, або ж тоді, коли досвід такого правового регулювання, напрацьований в інших країнах, з усієї очевидністю може виступити в ролі нормативної «моделі» (зразка) або джерела відповідних правових запозичень, здатних не лише актуалізувати функціонування національної правової системи в напрямі задоволення суспільної потреби в урегулюванні нових суспільних відносин, але й гармонізувати відповідні правові підходи і практики. У цьому сенсі варто вказати на те, що у сфері юридичного регулювання захисту кліматичних прав людини обидві вказані тенденції успішно перетинаються і цілком можуть бути використані для загальної транспозиції стану кліматичного законодавства України, яке лише стає на «рейки» праволюдного підходу, поза яким твердити про феноменологію кліматичних прав у системі національного права взагалі не доводиться.

Проте самі по собі формулювання кліматичних прав людини, навіть на нормативному рівні, де вони фіксуються, проголошуються, закріплюються, не можуть замінити ефективно законодавство щодо зміни клімату [1, 244]. Адже саме в рамках останнього фіксу-

ються правові інститути гарантування цих прав, юридичної відповідальності за їх порушення, а також засади міжнародного співробітництва щодо наднаціонального забезпечення і захисту таких прав.

Пріоритетність уваги до міжнародного закріплення кліматичних прав людини пояснюється й тим, що саме «міжнародні норми з прав людини вважаються критерієм, якому мають відповідати законодавство й відповідна юридична практика всіх держав міжнародної спільноти» [2, 105-106]. Тобто вони є своєрідним зразком, правовим еталоном, що одночасно виступає в ролі критерію відповідності національного праволюдного підходу до міжнародним вимогам утілення концепту прав людини в національному позитивному праві. При цьому головна мета договорів та інших міжнародних актів у системі забезпечення кліматичних прав людини полягає не в дублюванні національного законодавства, а у встановленні чітких загальних стандартів діяльності держав, у забезпеченні їх усебічного визнання й однакового застосування [3].

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є науково-правовий аналіз міжнародно-правових проблем захисту кліматичних прав людини в контексті набутого протягом останніх десятиліть міжнародного правового досвіду.

Стан дослідженості проблеми. Дослідження проблематики міжнародно-правових проблем захисту кліматичних прав людини є новачинним напрямом розвитку сучасної еколого-правової науки. В Україні відповідні

розробки провадили Г. Анісімова, Г. Балюк, А. Гетьман, Т. Демчук, Д. Зубко, Н. Кобецька, В. Костицький, М. Краснова, Ю. Краснова, Н. Мехед, В. Музика, С. Муравйова, Т. Оверковська, Я. Павко, В. Полич, Г. Потапчук, К. Прохоренко, С. Романко, О. Сушик, Д. Фелонюк, Ю. Шемшученко та ін.

Значно більшим є внесок у розробку цієї проблеми з боку зарубіжних науковців, зокрема: С. Адельмана, С. Атапатту, Д. Белла, А.К. Бергмана, Д. Боданського, А. Бойла, С. Болдіна, С. Борраса, Е. Браншtedта, С. Вандерхейдена, Дж. Вілсона, К. Вогана, Дж. Гупти, Е. Дейлі, С. Дессая, Дж. Джарайа-Манцано, А.О. Джегеде, Дж.М. Джорді, Д.В. де Карвайо, Г. Келлера, Е. Кіми, С. Кормана, Л. Котце, В. Краусса, Дж. Мей, Дж. Нокса, Р. О'Гормана, Дж. Оденбауха, Г. Ософські, К. Перселла, Дж. Піл, Е. Поснера, Б. Престона, А. Саваресі, Дж. Сетцер, М. Тігре, В. Фіц-Патріка, С.Р. Фостера, П. Харріса, М. Херлберта, Р. Хікса, О. Чепмена, К. Чесса, Д. Шелтона, Г. фон Шторха та ін.

У зв'язку з триваючою інституціоналізацією кліматичних прав людини в національному законодавстві України питання з'ясування та врахування наявного зарубіжного правового досвіду їх захисту постає як актуальне наукове та практичне завдання сучасної вітчизняної еколого-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Як переко­нує аналіз зарубіжного досвіду еколого-правового розвитку, на сьогодні превалюючою формою закріплення і захисту кліматичних прав людини залишається саме міжнародно-договірна форма, зумовлена транснаціональним характером зміни клімату та початковим пріоритетним науково-теоретичним осмисленням й усвідомленням специфіки впливу кліматичної кризи на права людини саме на міжнародному рівні.

Основним джерелом формування системи кліматичних прав людини є новітня (сформована упродовж останніх 30 років і така, що все ще перебуває в стані активного формування) міжнародно-правова договірна база.

Ключовими в її структурі є такі базові для регулювання сфери кліматичних праводносин акти, що були прийняті, починаючи з 1990-х років: Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату 1992 року [4], Кіотський протокол 1997 року [5], Паризька кліматична угода 2015 року [6] та ін.

На основі аналізу положень Рамкової конвенції ООН про зміну клімату можна виокремити такі кліматичні права людини: 1) право на захист кліматичної системи на благо нинішнього і майбутніх поколінь людства; 2) право на обмеження антропогенних викидів парникових газів, захист та підвищення якості поглиначів і накопичувачів парникових газів; 3) право на інформування з проблем зміни клімату і її наслідків; 4) право участі у розгляді питань зміни клімату та їх наслідків і в розробці відповідних заходів реагування [7]. Їх констатація на рівні Рамкової конвенції ООН мала фундаментальне значення, кліматичні права були визнані на рівні найавторитетнішої міжнародної організації, що відкрило шлях їх закріпленню у кліматичному законодавстві країн – членів ООН та для розвитку правозастосовної судової практики.

Паризька кліматична угода містить прямі відсилання до трьох ключових кліматичних прав, які фіксуються як права громадськості: право на інформування щодо змін клімату, право участі у заходах з пом'якшення наслідків зміни клімату, право доступу до інформації про зміни клімату та право співробітництва на всіх рівнях щодо зміни клімату [8]. Із цього переліку випливає, що кліматичними можуть визнаватися не лише певні суб'єктивні права, але й права колективного характеру: права корінних народів, місцевих громад, мігрантів, дітей, осіб з обмеженими можливостями, осіб, які знаходяться у вразливих обставинах, права у сфері гендерної рівності, права нинішнього та майбутніх поколінь, права громадськості.

Саме на міжнародно-правовому рівні безпечний клімат було вперше концептуалізовано й конституційовано в якості окремого

«блага нинішнього і прийдешнього покоління людства» [9, 72], а тому й самостійного об'єкта еколого-правової охорони.

Відбувається поступове конституційне закріплення кліматичних прав, 11 зі 197 держав світу вже включили до своїх національних конституцій відправні правові норми щодо змін клімату (Алжир [10], Болівія [11], Кот-д'Івуар [12], Куба [13], Домініканська Республіка [14], Еквадор [15], Таїланд [16], Туніс [17], Венесуела [18], В'єтнам [19], Замбія [20]. Крім того, у проектах конституцій Гамбії та Йємену також містяться посилення на заходи з протидії зміні клімату [21; 22]. Таким чином, з регіональної точки зору, на Латинську Америку припадає приблизно 45%, на Африку – приблизно 36% від загальної кількості країн із кліматичними конституційними нормами, тоді як Європа та Північна Америка не мають жодної, що вказує на особливо значиму проблему зміни клімату саме для «глобального Півдня», що відображає перехід екологічного конституціоналізму до наступної фази – кліматичного конституціоналізму [23; 24].

Більшість кліматичних конституційних положень містять, принаймні в загальних рисах, зобов'язання держав боротися зі зміною клімату або досягти бажаного кліматичного сценарію, тобто мають, умовно кажучи, конституційно-консервативний або конституційно-адаптивний характер. Такими є конституційні норми основних законів Алжиру, Кот-д'Івуару, Куби, Еквадору, Гамбії та В'єтнаму. Наприклад, положення преамбули Конституції Кот-д'Івуару виражає зобов'язання країни сприяти захисту клімату [25], а Конституція Алжиру (також преамбула) визнає занепокоєння щодо наслідків зміни клімату, а також містить зобов'язання вжити заходів, виражене голосом народу [26]. Конституція Куби є більш деталізованою, спираючись на її соціалістичну спадщину та зобов'язання щодо антиімперіалізму та інтернаціоналізму для сприяння кліматичним діям через призму принципів диференціації та справедливості

Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, а також містить імператив встановлення більш справедливого і рівноправного міжнародного економічного порядку та «викорінення нераціональних моделей виробництва і споживання» (стаття 16) [27].

Важливим напрямом правового регулювання у сфері зміни клімату є законодавче закріплення кліматичних прав людини. Кожна зі 197 країн – сторін Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату прийняла щонайменше один закон, присвячений зміні клімату, загалом, у світі нараховується понад 1800 кліматичних законів [30].

У цьому сенсі особливо важливим для України є досвід Європейського Союзу щодо визнання та нормативного закріплення кліматичних прав людини як пріоритетної цінності у сфері протидії зміні клімату. Так, на підставі аналізу змісту європейського кліматичного законодавства виокремлені такі кліматичні права громадян ЄС: 1) право на кліматично нейтральне суспільство; 2) право на передбачуваність і впевненість для всіх суб'єктів господарювання, включаючи підприємства, працівників, інвесторів і споживачів, у здійсненні заходів, спрямованих на відвернення та/або подолання негативних наслідків зміни клімату; 3) право на поступове зменшення викидів парникових газів; 4) право на інформування щодо зміни клімату; 5) адаптивна «тріада» прав (право на адаптацію до зміни клімату, право на посилення стійкості до зміни клімату, право на зменшення вразливості до зміни клімату); 6) право на забезпечення справедливих умов адаптації до кліматичної політики; 7) права на участь громадськості у формуванні кліматичної політики [31].

Водночас, законодавчому закріпленню кліматичних прав людини в окремих країнах (Великобританія [32], Португалія [33], Перу [34], Мексика [35]) на сьогодні властиві такі риси: закріплення цих прав є напрямом формування і реалізації державної кліматичної політики в різних країнах і відбувається через прийняття спеціальних законів про зміни

клімату, що мають характер рамкових або узагальнюючих нормативно-правових актів; законодавче закріплення кліматичних прав супроводжується деталізацією зобов'язань держави, бізнесу, громадянського суспільства (неурядових організацій) у сфері забезпечення кліматичних прав; важливе значення в законодавчому закріпленні мають процедурні кліматичні права людини, які є найбільш важливими з точки зору забезпеченості їх правореалізаційним механізмом, зокрема з точки зору можливостей їх судового захисту.

Реалізація кліматичних прав у більшості з них пов'язана з планомірним скороченням викидів парникових газів, адже планування обмеження таких викидів супроводжується встановленням юридично обов'язкових обмежень на такі викиди, прийняттям відповідних програм та зростання бюджетного фінансування. Так, 12 держав (Бенін, Канада, Чехія, Фіджі, Франція, Німеччина, Японія, Маршаллові острови, Мексика, Україна, Велика Британія та США) подали до ООН довгострокові плани декарбонізації, як це запропоновано Паризькою кліматичною угодою. Такі закони, прийняті передусім із метою скорочення викидів парникових газів, менш популярні серед країн, що розвиваються, адже там законодавцям доводиться намагатися збалансувати необхідність скорочення викидів парникових газів із цілями забезпечення прискорення економічного розвитку [36].

Механізм захисту кліматичних прав людини посилюється долученням до цих процесів органів правосуддя. У різних країнах поступово поширення набуває термін «кліматичні судові процеси», що зазвичай використовується для позначення судових позовів, поданих до міжнародних або національних судових або квазісудових органів, що порушують питання права чи фактів щодо кліматознавства, пом'якшення наслідків зміни клімату або адаптації до такої зміни [37; 38].

Зарубіжні науковці помітили цю нову тенденцію, описавши її як «поворот до прав людини» у судових процесах, пов'язаних із

кліматом. Цей «поворот», який вперше описали в 2018 році відомі зарубіжні дослідники Ж. Піл та Г. Ософські, відтоді значно посилюється [39].

Суди розглядали скарги щодо прав людини *proprio motu*, тобто з власної ініціативи або за заявами, а Відповідачами в кліматичних справах, заснованих на правах людини, зазвичай є держави та органи державної влади [40]. В останні роки зростає визнання прав людини корпоративними суб'єктами на міжнародному, регіональному та національному рівнях було пов'язане зі збільшенням кількості судових процесів і щодо корпоративних порушень прав людини у сфері зміни клімату [41].

Поряд із судовим захистом кліматичних прав людини, що впливають із позитивних обов'язків держави, виокремлюється також і такий напрям судового захисту, що ґрунтується на негативному обов'язку держав запобігати порушенням прав людини у сфері зміни клімату [42]. У ході судових процесів не лише знаходять захист традиційні права людини, що перебувають під впливом кліматичних змін, але й набувають захисту власне кліматичні права (права на стабільний клімат, належні кліматичні умови життя, доступ до кліматичної інформації, доступ до правосуддя у кліматичних справах, право на забезпечення державою зменшення викидів парникових газів, право на участь у формуванні та/або здійсненні кліматичної політики, право на додатковий захист вразливих верств суспільства, обумовлений кліматичними змінами, та ін.).

Висновки. Міжнародний досвід правового регулювання та забезпечення захисту кліматичних прав людини проаналізований у контексті диференціації кількох правових «зрізів», а саме: міжнародно-договірного, міжнародно-конституційного, міжнародно-законодавчого та міжнародно-судового рівнів. Вони мають взаємопов'язаний та взаємозумовлюючий характер.

Домінантною формою захисту кліматичних прав людини залишається саме міжнарод-

но-договірна форма. Проте вона на сьогодні не має завершеного характеру; розвиток цієї бази характеризується відсутністю єдиного уніфікованого й систематизуючого договору, який би передбачав чіткий перелік кліматичних прав людини та засобів їх захисту.

Конституційне і законодавче закріплення кліматичних прав людини є окремим важли-

вим напрямом їх правового захисту, набуває дедалі вагомішої ролі судовий механізм захисту кліматичних прав людини, що обумовило появу терміну «кліматичні судові процеси». У межах судової юриспруденції помітне формування нових кліматичних прав людини та обов'язків держав і суб'єктів господарювання щодо сприяння в їх реалізації та захистові.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню міжнародно-правових проблем захисту кліматичних прав людини в контексті набутого протягом останніх десятиліть міжнародного правового досвіду. Міжнародний досвід правового регулювання та забезпечення захисту кліматичних прав людини проаналізований у контексті диференціації кількох правових «зрізів», а саме: міжнародно-договірного, міжнародно-конституційного, міжнародно-законодавчого та міжнародно-судового рівнів. Виявлено, що домінантною формою захисту кліматичних прав людини залишається саме міжнародно-договірна форма. Вона не має завершеного характеру; розвиток цієї бази характеризується відсутністю єдиного уніфікованого договору, який би передбачав чіткий перелік кліматичних прав людини та засобів їх захисту; кліматичні права людини виникають поряд із формулюванням нових зобов'язань національних держав-учасниць відповідних договорів; посилюється наголос у формулюванні переліку цих прав на колективних правах вразливих верст суспільства. Початковий характер має конституційна форма захисту кліматичних прав людини: лише в 11 країнах наявні відповідні конституційні положення, що не мають розгорнутого характеру (Алжир, Болівія, Кот-д'Івуар, Куба, Домініканська Республіка, Еквадор, Таїланд, Туніс, Венесуела, В'єтнам, Замбія). Водночас конституційний захист кліматичних прав людини відкриває шлях формулюванню відповідних законодавчих положень та сприяє формуванню феномену кліматичного конституціоналізму в сучасному світі. Законодавче закріплення кліматичних прав людини є окремим важливим напрямом їх правового захисту. На цьому правовому рівні набувають захисту такі кліматичні права людини: 1) право на кліматично нейтральне суспільство; 2) право на передбачуваність і впевненість для всіх суб'єктів господарювання у здійсненні заходів, спрямованих на відвернення та/або подолання негативних наслідків зміни клімату; 3) право на поступове зменшення викидів парникових газів; 4) право на інформування щодо зміни клімату; 5) адаптивна «тріада» прав (право на адаптацію до зміни клімату, право на посилення стійкості до зміни клімату, право на зменшення вразливості до зміни клімату); 6) право на забезпечення справедливих умов адаптації до кліматичної політики; 7) права на участь громадськості у формуванні кліматичної політики. Набуває дедалі вагомішої ролі судовий механізм захисту кліматичних прав людини. У багатьох країнах кліматичні судові процеси охоплюють судові позови, подані до міжнародних або національних судових або квазісудових органів, що порушують питання права чи фактів щодо кліматознавства, пом'якшення наслідків зміни клімату або адаптації до такої зміни. У межах судової юриспруденції помітне формулювання нових кліматичних прав людини та обов'язків держав і суб'єктів господарювання щодо сприяння в їх реалізації та захистові.

Ключові слова: права людини, покоління прав людини, екологічні права людини, кліматичні права, захист кліматичних прав, міжнародно-правові договори, сталий розвиток.

Zakal O. O. International legal problems of protection climate human rights

Summary

The article is devoted to the study of international legal problems of protection of climate human rights in the context of the international legal experience gained over the last decades. The international experience of legal regulation and ensuring the protection of climate human rights is analyzed in the context of the differentiation of several legal «slices», namely: international treaty, international constitutional, international legislative and international judicial levels. It was revealed that the dominant form of protection of human climate rights remains precisely the international contractual form. It does not have a complete character; the development of this base is characterized by the absence of a single unified agreement that would provide for a clear list of climate-related human rights and means of their protection; human climate rights arise along with the formulation of new obligations of national states that are parties to the relevant treaties; the emphasis in formulating the list of these rights on the collective rights of vulnerable sections of society is increasing. The constitutional form of protection of climate human rights is of a rudimentary nature: only 11 countries have relevant constitutional provisions that do not have a detailed character (Algeria, Bolivia, Cote d'Ivoire, Cuba, Dominican Republic, Ecuador, Thailand, Tunisia, Venezuela, Etnam, Zambia). At the same time, constitutional protection of human climate rights paves the way for the formulation of relevant legislative provisions and contributes to the formation of the phenomenon of climate constitutionalism in the modern world. Legislative consolidation of human climate rights is a separate important area of their legal protection. At this legal level, the following climate rights are protected: 1) the right to a climate-neutral society; 2) the right to predictability and confidence for all business entities in the implementation of measures aimed at averting and/or overcoming the negative consequences of climate change; 3) the right to a gradual reduction of greenhouse gas emissions; 4) the right to information about climate change; 5) the adaptive “triad” of rights (the right to adapt to climate change, the right to increase resilience to climate change, the right to reduce vulnerability to climate change); 6) the right to ensure fair conditions for adaptation to climate policy; 7) the right to public participation in the formation of climate policy. The judicial mechanism for the protection of climate human rights is gaining an increasingly important role. In many countries, climate litigation encompasses legal actions brought before international or national judicial or quasi-judicial bodies that raise questions of law or fact regarding climate science, climate change mitigation, or adaptation to such change. Within the framework of judicial jurisprudence, the formulation of new climate human rights and the obligations of states and business entities to assist in their implementation and protection is noticeable.

Key words: human rights, generation of human rights, ecological human rights, climate rights, protection of climate rights, international legal treaties, sustainable development.

Список використаних джерел:

1. Savaresi A. Human rights and the impacts of climate change : Revisiting the assumptions. *Oñati socio-legal series*. 2021. Volume 11. Issue 1. P.
2. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. *Праці Львів. лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України. Серія I. Дослідження та реферати*. Львів : Астрон, 2006. Вип. 10. 120 с.
3. Пушкар О. В. Реалізація європейських стандартів публічного управління щодо забезпечення прав людини та напрямів їх упровадження в Україні. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik>.
4. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату : ратифіковано Законом України № 435/96-ВР від 29.10.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.
5. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text.

6. Паризька угода 2015 року : Угоду ратифіковано Законом № 1469-VIII від 14.07.2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text.
7. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : ратифіковано Законом України № 435/96-ВР від 29.10.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.
8. Паризька угода 2015 року : Угоду ратифіковано Законом № 1469-VIII від 14.07.2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text.
9. Прохоренко К. Аксіологічні питання об'єктивації клімату в екологічному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Юридичні науки*. 2011. Вип. 87. С. 71-73.
10. Algeria's Constitution of 2020. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2020.pdf?lang=en.
11. Bolivia (Plurinational State of)'s Constitution of 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf.
12. Côte d'Ivoire's Constitution of 2016. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cote_DIvoire_2016.pdf?lang=en.
13. Cuba's Constitution of 2019. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019.pdf?lang=en.
14. Dominican Republic's Constitution of 2015. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015.pdf.
15. Ecuador 2008 (rev. 2021). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2021?lang=en.
16. Constitution of the Kingdom of Thailand. URL: [https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-05/CONSTITUTION+OF+THE+KINGDOM+OF+THAILAND+\(B.E.+2560+\(2017\)\).pdf](https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-05/CONSTITUTION+OF+THE+KINGDOM+OF+THAILAND+(B.E.+2560+(2017)).pdf).
17. Tunisia's Constitution of 2014. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf.
18. Venezuela (Bolivarian Republic of)'s Constitution of 1999 with Amendments through 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en.
19. The Constitution of the Socialist Republic of Vietnam (2013). URL: https://constitutionnet.org/sites/default/files/tranlation_of_vietnams_new_constitution_enuk_2.pdf.
20. An Act to amend the Constitution of Zambia. URL: [https://www.parliament.gov.zm/sites/default/files/documents/amendment_act/Constitution%20of%20Zambia%20%20\(Amendment\),%202016-Act%20No.%202_0.pdf](https://www.parliament.gov.zm/sites/default/files/documents/amendment_act/Constitution%20of%20Zambia%20%20(Amendment),%202016-Act%20No.%202_0.pdf).
21. Gambia (The) 2020 – Draft of 29 Mar 2020. URL: https://constituteproject.org/constitution/Gambia_2020D.pdf?lang=en.
22. The 2015 Draft Yemeni Constitution. URL: [https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-07/2015%20-%20Draft%20constitution%20\(English\).pdf](https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-07/2015%20-%20Draft%20constitution%20(English).pdf).
23. Research Handbook on Global Climate Constitutionalism / Edited by Jordi Jaria-Manzano and Susana Borrás. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing 2019. 352 p.
24. Navraj Singh, Ghaleigh Joana, Setzer Asanga Welikala. The Complexities of Comparative Climate Constitutionalism. *Journal of Environmental Law*, Volume 34, Issue 3, November 2022. P. 517–528.
25. Côte d'Ivoire's Constitution of 2016. https://www.constituteproject.org/constitution/Cote_DIvoire_2016.pdf?lang=en.
26. Algeria's Constitution of 2020. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2020.pdf?lang=en.

27. Cuba's Constitution of 2019. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Cuba_2019.pdf?lang=en.
28. Tunisia's Constitution of 2014. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf.
29. Venezuela (Bolivarian Republic of)'s Constitution of 1999 with Amendments through 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en.
30. Policy brief Global trends in climate change legislation and litigation : 2018 snapshot. URL: <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2018/04/Global-trends-in-climate-change-legislation-and-litigation-2018-snapshot-3.pdf>.
31. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>.
32. Climate change act. 2008. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents>.
33. Lei de Bases do Clima. URL: <https://files.dre.pt/1s/2021/12/25300/0000500032.pdf>.
34. Ley Marco Sobre Cambio Climático. URL: <https://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2018/04/1638161-1.pdf>.
35. Mexican General Law on Climate Change. URL: <https://storage.googleapis.com/cclow-staging/7yljtu8fvqrbvgvgq3dvkmh76tb66?GoogleAccessId=laws-and-pathways-staging%40soy-truth-247515.iam.gserviceaccount.com&Expires=1678960751&Signature=dWb9L%2BCwv9E BYRkcH9cXu4RbJcqL%2FpXUhwxtHaHh7Tc8m6IZun7gso7Pox%2BNXCj2slNBkKIVtfCgkIUssGSSriSFeFoYKe9SnnMILJZjC9gYMiRu%2F8FAKIFuhI0V6AtL82pgDD4ANXMIpgrqsZbr3wvpqzrziiIacUs36IX8dZOZtEgeN8YqGSU52v8hvgPxUZufNv5XPqdWwZy19zBKgn8mjKvv2DGoAysWPZW%2FhSJOX71%2FhoPvsz1C56UOIw%2FIWwgTWVcT0uxHeYRuizex82MYHOETMFQMV0WTjAjL%2BZbiCAHEmBHudhsGRporgPvMXrm%2FIWFAtd2aDsm0uxWig%3D%3D&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D%22f%22%3B+filename%2A%3DUTF-8%27%27f&response-content-type=application%2Fpdf>.
36. A safe climate : good practices. Note by the Secretary-General Supplementary information on the report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. A/74/161 Annex. URL: <http://srenvironment.org/sites/default/files/Reports/2019/CC%20Good%20Practices%20Annex.pdf>
37. Markell D., Ruhl J.B. An Empirical Assessment of Climate Change in the Courts : A New Jurisprudence or Business As Usual? *Florida Law Review*. 2012. V. 64. Iss. 1. P. 14-72.
38. De Vilchez P. and Savaresi A. The Right to a Healthy Environment and Climate Litigation : A Game Changer? *Yearbook of International Environmental Law*. 2021. 32. P. 3-19.
39. Peel J. and Osofsky H.M. A Rights Turn in Climate Change Litigation. *Transnational Environmental*. 2018. Vol. 7. P. 37-67.
40. Hartmann J. and Savaresi A. Corporate Actors, Environmental Harms and the Draft UN Treaty on Business and Human Rights : History in the Making? [2021] QIL QDI. URL: <http://www.qil-qdi.org/corporate-actors-environmental-harms-and-the-draft-un-treaty-on-business-and-human-rights-history-in-the-making/>
41. Savaresi A. and Setzer J. Rights-Based Litigation in the Climate Emergency : Mapping the Landscape and New Knowledge Frontiers. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2022. Vol. 13. № 1. P. 7-34.
42. Council of Europe. Manual on Human Rights and the Environment. Principles Emerging from the Case-Law of the European Court of Human Rights' (2012). URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/dh_dev_manual_environment_eng.

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.61>

O. P. Bondarchuk

*Candidate of Economic Sciences, doctoral student of the department of private and public law
University of Customs and Finance*

THE CONCEPT OF SOCIAL DIALOGUE AS A PERSPECTIVE FOR THE DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS

Formulation of the problem. According to Art. 1 The Law of Ukraine “On Social Dialogue in Ukraine” dated December 23, 2010 No. 2862-VI defines that social dialogue is “the process of identifying and bringing together positions, reaching common agreements and making agreed decisions by the parties to the social dialogue representing the interests of workers, employers and executive authorities and local governments on the formation and implementation of state social and economic policy, regulation of labor, social, economic relations” [1].

Principles for the implementation of social dialogue in accordance with the current legislation of Ukraine: the principle of legality and the rule of law; the principle of representativeness and competence of the parties and their representatives; the principle of independence and equality of parties; the principle of constructiveness and interaction; the principle of voluntariness and the acceptance of real obligations; the principle of mutual respect and search for compromise solutions; the principle of mandatory consideration of proposals from the parties; the principle of priority of conciliation procedures; the principle of openness and transparency; the principle of obligatory compliance with the agreements reached; the principle of responsibility for the fulfillment of accepted obligations.

This determines the relevance of searching for answers to the questions of establishing the content and essence of the category “social dialogue” from the point of view of building administrative-legal relations.

The purpose of the article is to characterize social dialogue as a principle for constructing administrative legal relations.

The state of scientific development of the problem. Establishing the content of the category “social dialogue” as a principle for building administrative-legal relations is a relatively new issue of scientific research, despite the adoption of a special legislative act more than 10 years ago. But the search for effective ways to ensure social rights through the use of administrative and legal means to influence legal relations was also a fairly common request from both representatives of the practical component of the legal profession and from representatives of the scientific community. Issues of implementation of social rights within the framework of labor relations were studied in the publications of N.B. Bolotina [2], I.V. Venediktova [3], L.F. Kupina [4] and others; in the field of administrative and legal relations - in the works of Yu.O. Leheza, L.O. Zolotukhina [5] and other scientists. From the point of view of constitutional and legal regulation, the issue of regulating social dialogue was addressed in the publications of N.V. Mishina [6], O.M. Baymuratov [7] and others. Within the framework of the science of civil law, the issue of normative regulation of social dialogue was considered in the studies of I.E. Berestova, Z.I. Romovskaya, M.I. Stefan and other authors. But at the same time, the issue of normative regulation of establishing social dialogue from the point of view through administrative and legal methods of influence and instruments of public administration is carried out fragmentarily, in particular, at the level of individual publications

of such scientists as A.V. Miskevich [8], A.V. Oleinik [9], I.M. Tkachenko and others.

However, at the same time, the establishment of the content of social dialogue as a principle for building administrative-legal relations has been studied fragmentarily, at the level of individual sectoral studies of the specifics of the implementation and protection of social rights in administrative proceedings or administrative procedures. Thus, this determines the relevance of researching the concept and essence of “social dialogue” as a principle for building administrative-legal relations.

The idea of social dialogue follows in the temporary dimension of the normative consolidation of the concept of administrative reform in Ukraine. On this score A.V. Maslova determines that the idea of social dialogue should be built in correlation with the introduction of the concept of “human-centrism”, which is the basis of administrative reform [10, p. 117]. The concept of “human-centrism” is considered as an established new ideological strategy of social development, focused primarily not on the mastery of material values and benefits, but on spiritual and cultural values, moral and humanistic ideals as a prospect for the development of humanity. Although it should be emphasized that the idea of “human-centrism” did not appear at the end of the 20th century; its origins occurred in philosophical teachings, in particular, in the teachings of “philosophy of the heart” [10, p. 471–472]. In the light of understanding the category of “social state”, the concept of human-centrism as a set of tendencies to humanize the normative regulation of social relations should be relied upon [11].

So, the concept of human-centrism gravitates toward humanistic ideas, but at the same time it acts as an independent ideal for the development of society. As S. Yu. Tsygulev correctly notes, the understanding of human-centrism should proceed from the recognition of the individual as the highest social value; man should be recognized

as the center of the universe, government activity and interaction of society. As noted by S.Yu. Tsygulev’s human-centrism is the only possible and at the same time positive content of the development of society [11]. Human-centrism can be realized due to social empathy [12, p. 102].

Thus, the concept of human-centrism is becoming increasingly popular and is recognized as an ideology for the development of society and the state. And it is the idea of human-centrism that is the basis for the successful establishment of social dialogue in the state.

However, unfortunately, the ongoing social crisis, caused by various external and internal factors of influence, including those related to the military situation in Ukraine, determines the growth of social despondency in the efficiency and transparency of the functioning of the administrative and legal mechanism for ensuring human rights and freedoms [13, p. 31].

The idea of human-centrism and social dialogue, according to E.V. Kurinny is the “litmus” test that is an incentive for the implementation of administrative reform in Ukraine, which should be implemented taking into account national traditions and experience of the leading countries of the world [14, p. 6]. But at the same time, scientists note that the idea of human-centrism is quite difficult to implement in practice, which requires the search for optimal models of interaction “person – society – state”, which the model of “social dialogue” can and should become.

Conclusions. Thus, the idea of social dialogue lies in the need to establish social values, the implementation of which depends not only on the state and government entities, but also on the person himself, the level of his legal consciousness and activity, on his ability to bear responsibility for his actions before current and future generations. Thus, we should talk about a certain transformation of the concept of human-centrism into the concept of sociocentrism as a concept of development and development of administrative-legal relations.

Summary

The author established that the implementation of the tasks of the social state is connected with the achievement of social dialogue not only between the employer and the employee, but also primarily between the state and the person. It was found that the principles of social dialogue in accordance with the current legislation of Ukraine are: the principle of legality and the rule of law; the principle of representativeness and authority of the parties and their representatives; the principle of independence and equality of parties; the principle of constructiveness and interaction; the principle of voluntariness and acceptance of real obligations; the principle of mutual respect and finding compromise solutions; the principle of obligation to consider the proposals of the parties; principle of priority of coordination procedures; the principle of openness and transparency; the principle of mandatory compliance with the agreements reached; the principle of responsibility for the fulfillment of accepted obligations. The author concluded that the achievement of the principles of building social dialogue defined in Art. 3 of the Law of Ukraine dated December 23, 2010 No. 2862-VI, requires a review of the subject of administrative and legal relations, and requires its understanding as a certain set of social relations between the state and the individual, where the basis is the introduction of the idea of understanding a person as the highest social value, which has to be a vector for determining community development vectors. It is emphasized that the achievement of social dialogue is correlated with the implementation of the concept of «human-centeredness», which results from the recognition of the individual as the highest social value, and the person should be recognized as the center of the universe, state activity and social interaction. The author supports the conclusion that the introduction of the concept of people-centrism requires the development of the state on the basis of service and service to society. The author substantiates that the review of the subject and content of administrative-legal and administrative-procedural legal relations requires to be based not only on the comprehensive implementation of the concept of «people-centeredness», but also on its symbiosis with the concept of social dialogue as a concept of mutual social responsibility and support of the state, man and society. The author proved the direction of the development of administrative and legal relations towards the formation and gradual introduction of the concept of sociocentrism.

Key words: administrative-legal relations, administrative-procedural relations, state, concept, people-centeredness, principles, social state, social dialogue, sociocentrism, value of law.

Бондарчук О. П. Концепція соціального діалогу як перспектива розвитку адміністративно-правових відносин

Автором встановлено, що реалізація задач соціальної держави пов'язується із досягненням соціального діалогу не лише між роботодавцем та працівником, але і передусім між державою і людиною. З'ясовано, що принципами здійснення соціального діалогу відповідно до чинного законодавства України є: принцип законності та верховенства права; принцип репрезентативності і правоможності сторін та їх представників; принцип незалежності та рівноправності сторін; принцип конструктивності та взаємодії; принцип добровільності та прийняття реальних зобов'язань; принцип взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; принцип обов'язковості розгляду пропозицій сторін; принцип пріоритету узгоджувальних процедур; принцип відкритості та гласності; принцип обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей; принцип відповідальності за виконання прийнятих зобов'язань. Автором зроблено висновок, що досягнення принципів побудови соціального діалогу, визначених у ст. 3 Закону України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI, вимагає перегляду предмету адміністративно-правових відносин, і вимагає його розуміння як певної сукупності суспільних відносин між державою та особою, де базисом є запровадження ідеї розуміння людини як найвищої соціальної цінності, що і має бути вектором для визначення векторів розвитку спільноти. Підкреслено, що досягнення соціального

діалогу перебуває у кореляційних зв'язках із реалізацією концепції «людиноцентризму», що виходить із визнання особи найвищою соціальною цінністю, людина має визнаватися центром всесвіту, державної діяльності та взаємодії суспільства. Автором підтримано висновок про те, що запровадження концепції людиноцентризму вимагає розбудови держави на засадах сервісності та служінням суспільству. Автором обґрунтовано, що перегляд предмету та змісту адміністративно-правових та адміністративно-процесуальних правовідносин вимагає базуватися не лише на всебічному впровадженні концепції «людиноцентризму», але і на її симбіозі із концепцією соціального діалогу як концепції взаємної соціальної відповідальності та підтримки держави, людини та суспільства. Автором доведено спрямування розвитку адміністративно-правових відносин у бік формування та поступового запровадження концепції соціоцентризму.

Ключові слова: адміністративно-правові відносини, адміністративно-процесуальні відносини, держава, концепція, людиноцентризм, принципи, соціальна держава, соціальний діалог, соціоцентризм, цінність права.

References:

1. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text>
2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. К.: Знання, 2005.
3. Венедіктова І.В. Цивільно-правовий захист прав особистості при здійсненні медичної діяльності. Матеріали наук.-практ. конф. Харків : ХМАПО, 2006. С. 5–7
4. Купіна Л.Ф. Соціальні та економічні чинники, які формують умови ефективності норм трудового права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. Вип. 2. С. 93-96
5. Легеза Ю.О., Золотухіна Л.О. Досягнення балансу публічного та приватного інтересів у сфері соціального забезпечення населення України: реалії та перспективи правового регулювання. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. №2. С. 85-91.
6. Mishyna N. V. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. Т. 32. С. 94-99. <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom32/11.pdf>
7. Баймуратов М.О. До питання про вибір національної моделі місцевого самоврядування. *Публічне право*. 2015. №3. С. 57-65.
8. Міськевич А. В. Співвідношення соціальних та адміністративних послуг у сфері соціального захисту населення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : право. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. С. 136–138
9. Олійник А. В. Сутність відносин, пов'язаних із реалізацією соціально-економічних прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. Т. 2. С. 105–108.
10. Маслова А.В. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ • НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА • NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE*. 2020. August. С. 115-124.
11. Цигульов С. Ю. Філософія людиноцентризму – парадигмальний шлях розвитку суспільства. URL: <http://nauka.zinet.info/17/tsygulyov.php>
12. Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини: філософський аспект нової ідеології адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 41. Т. 3. С. 96-102
13. Гладкая О. В. Передумови реалізації адміністративно- правової доктрини людиноцентризму. *LEX PORTUS*. № 1. 2017. С. 64–73
14. Курінний Є. В. Реформування українського адміністративного права: декілька тез про сутність процесу. *Адміністративне право та процес*. 2013. № 2. С. 5-15

Є. В. Жадан

*кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри публічного права та приватного права
Університет митної справи та фінансів*

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: НОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. В умовах триваючого повномасштабне вторгнення негативно позначилось на стані охорони навколишнього природного середовища. За попередніми оцінками стан навколишнього середовища визначається як загрозливий на більше, ніж третині території України, і розмір екологічної шкоди перевищує понад 9 млрд дол США. В наслідок наявності забрудненого довкілля щорічно помирає 30000–35000 людей, а також заподіюється економічна шкода складає не менше від 10 % від вартості внутрішнього валового продукту. Вказані статистичні дані про стан довкілля та природних ресурсів свідчать, що заходи з охорони довкілля не є достатньо ефективними. Збереження природи та раціональне використання ресурсів важливі для забезпечення сталого розвитку і збереження здоров'я громадян. Це підкреслює важливість прийняття заходів для зменшення забруднення та покращення стану довкілля. Для покращення ситуації необхідно приймати невідкладні заходи з охорони довкілля, зменшення забруднення та раціонального використання природних ресурсів. Це може включати в себе впровадження суворих стандартів екологічної безпеки, підтримку відновлювальних джерел енергії, стимулювання ефективного використання ресурсів та залучення громадськості до охорони довкілля. Зазначені обставини посилюють актуальність даної публікації.

Стан наукової розробки проблеми визначається як такий, що не містить комплексного підходу до встановлення змісту регіональної екологічної політики, характеристики нор-

мативних засад її здійснення. Але при цьому питання забезпечення раціональності використання природних ресурсів постійно проводяться та є актуальними. Варто виокремити публікації Р. С. Кіріна [1], В. В. Костицького [2], В. А. Зуєва [3], Ю.О. Легези [4] та ін..

Але відсутніми є комплексні дослідження сучасного стану регіональної екологічної політики та виклики сьогодення, що обумовило мету даної публікації.

Отже, метою статті є визначення поняття екологічна безпека як складової регіональної екологічної політики.

Виклад основного матеріалу. Здійснення екологічної політики передбачається шляхом реалізації заходів із охорони навколишнього середовища та заходів із забезпечення раціонального використання природних ресурсів.

Ефективність здійснення регіональної політики у сфері охорони навколишнього середовища та заходів із забезпечення раціонального використання природних ресурсів є індикатором належності функціонування системи екологічних прав особи. Одним із головних екологічних прав особи є встановлене ст. 50 Конституції України є право кожного на безпечне довкілля [5].

Реалізація права особи на безпечне довкілля вимагає від держави дотримання вимог національної екологічної безпеки, що пов'язується із запобігання проявам надзвичайних екологічних ситуацій та їх наслідків, профілактики екологічних правопорушень та екологічних злочинів, що є у складній сукупності критеріями ефективності здійснення

як регіональної, так і загальнонаціональних політик.

Дійсно, питання встановлення змісту категорії «екологічна безпека» відноситься до складних міжгалузевих конструкцій, що вимагають здійснення наукового пошуку не лише в межах науки екологічного права, але і таких галузей права як конституційне, адміністративне, господарське, цивільне.

Основоположні фундаментальні засади розуміння категорії «екологічна безпека» викладено було у наукових розробках академіка В.І. Андрейцева [6, с. 24-26; 7, с. 8-11], де вченим обґрунтовується, що основним завданням забезпечення вимог екологічної безпеки є подолання наявних екологічних ризиків, а також сприяння уникненню ситуацій їх виникнення.

Одним із перших пошук напрямів оптимізації системи забезпечення вимог екологічної безпеки було здійснено у дослідженнях Ю.С. Шемшученка, В.Ф. Погорілка, де окрему увагу було приділено питанням гарантування належності здійснення в тому числі і суб'єктивних прав людини [8]. Зокрема, У наукових працях Ю.С. Шемшученка робиться наголос, що саме забезпечення та гарантування суб'єктивних прав особи на безпечне довкілля є унікальним індикатором досягнення ефективності державної та регіональної екологічної політик [8, с. 56-60].

Втім хотілось б зазначити, що попри публікування вище вказаних наукових праць ще у 70-х роках, побудова державної політики у сфері використання природних ресурсів на характеризувалась як політика екологізації виробництва. Тривалий час залишається пріоритетним розуміння раціональність природокористування як прибутковість господарювання, що пов'язується із використанням природних ресурсів, в тому числі шляхом забруднення довкілля.

Лише з початку 2000-х років особливо гостро постає питання щодо створення та запровадження дієвих механізмів запровадження адміністративно-правового забезпе-

чення належності здійснення суб'єктивних екологічних прав, що пов'язується із задоволенням публічного інтересу у раціональному використанні природних ресурсів, що має розумітися як гарантування виснаження та деградації довкілля. Такий механізм має сприяти збалансуванню екологічних та економічних інтересів суспільства, гарантуванням здійснення суб'єктивних прав соціальної особи на безпечне для життя навколишнє природне середовище [4, с. 95-101].

Питання екологічного інтересу досліджувалось у наукових працях В. С. Шахова. Вченим екологічний інтерес як обумовлені зовнішніми факторами впливу потреби соціальної особи, так і в цілому суспільства, що гарантує якісне фізичне буття людини. Спрямування реалізації екологічних інтересів пов'язується з подоланням проявів інтенсифікації природокористування у бік впровадження концепції сталого розвитку [9, с. 214].

У дослідженнях В.О. Богачової визначається екологічний інтерес як результат об'єктивізації суб'єктивного права на безпечне довкілля. Право на безпечне довкілля – це не лише право на безпеку природокористування, а і забезпечення якості довкілля як базису довкілля [10, с. 15].

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до системи суб'єктивних екологічних прав особи відноситься право особи на доступ до публічної інформації про стан довкілля, право на створення природоохоронних об'єднань та участь в їх діяльності; право на екологічну освіту тощо [11].

Таким чином, суб'єктивні екологічні права об'єктивізуються у публічному екологічному інтересі, який визначає зміст державної та регіональної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Під суб'єктивним екологічним правом необхідно розуміти нормативно закріплену можливість реалізації участі соціальної особи у здійсненні природоохоронної функції держави.

Висновок. Таким чином, реалізація суб'єктивного екологічного права має відбуватися із дотриманням вимог національної безпеки, що розуміється як своєчасне та оперативне подолання негативних наслідків надзвичайних ситуацій, в тому числі, пов'язаних із російською агресією на території України.

Анотація

Метою статті є визначення поняття екологічна безпека як складової регіональної екологічної політики. Методологія дослідження полягає у використанні системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, де основним методом дослідження виокремлено метод філософської діалектики. Визначено, що важливою частиною здійснення регіональної екологічної політики є забезпечення раціонального підходу із використання природних ресурсів, варто дослідницьку увагу зосередити на встановленню змісту такого міжгалузевого науково-практичного інституту. Підкреслено, що тривалий час спостерігався підхід, що раціональність означає економічну прибутковість господарської діяльності у сфері природокористування. Зроблено висновок, що в умовах сьогодення викликами здійснення регіональної екологічної політики є питанням досягнення обґрунтованого співвідношення між екологічними, економічними, соціальними та іншими потребами людини, суспільства та держави в контексті раціонального використання природних ресурсів. Наголошено, що співвідношення між раціональним використанням природних ресурсів і забезпеченням охорони навколишнього природного середовища дійсно є неоднозначним і складним завданням. Обґрунтовано, що основні аспекти цього співвідношення мають включати: економічні аспекти; екологічні аспекти; соціальні аспекти; законодавчі та нормативні аспекти; інновації і технології. Акцентовано, що у сучасних умовах дійсно неможливо розглядати раціональне використання природних ресурсів як відокремлену категорію від охорони навколишнього природного середовища, що вимагає комплексності підходів, які здатні забезпечити баланс між потребами сьогодення та майбутніх поколінь, а також між розвитком суспільства і збереженням природи.

Ключові слова: екологізація виробництва, екологічна шкода, нормативно-правове регулювання, правові відносини, раціональне використання природних ресурсів, регіональна екологічна політика, сталий розвиток.

Zhadan Ye. V. Environmental safety as a component of regional policy: normative aspect

The purpose of the article is to characterize the subjective right to a safe environment and the features of its implementation in the process of implementing regional environmental policy. The research methodology consists of using a system of general philosophical, general scientific and special scientific methods of cognition, where the main research method is the method of philosophical dialectics. It has been determined that an important part of the implementation of regional environmental policy is to ensure a rational approach to the use of natural resources; research attention should be focused on establishing the content of such an intersectoral scientific and practical institute. It is emphasized that for a long time there has been an approach that rationality means the economic profitability of economic activity in the field of environmental management. It is concluded that in today's conditions the challenge of implementing regional environmental policy is the question of achieving a reasonable balance between the environmental, economic, social and other needs of man, society and the state in the context of the rational use of natural resources. It is noted that the relationship between the rational use of natural resources and ensuring the protection of the natural environment is indeed an ambiguous and complex task. It is substantiated that the main aspects of this relationship should include:

economic aspects; environmental aspects; social aspects; legislative and regulatory aspects; innovation and technology. It is emphasized that in modern conditions it is indeed impossible to consider the rational use of natural resources as a separate category from environmental protection, which requires comprehensive approaches that can ensure a balance between the needs of today and future generations, as well as between the development of society and the conservation of nature.

Key words: greening of production, environmental harm, legal regulation, legal relations, rational use of natural resources, regional environmental policy, sustainable development.

Список використаних джерел:

1. Кірін Р. С. Кодифікація законодавства про надра : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ : Нац. Академія наук України, Ін-т економіко-правових досліджень, 2016. 374 с.
2. Костицький В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права / КНУ ім. Тараса Шевченка*. 2010. Число 5. Правова відповідальність. С. 312–322.
3. Зуєв В. А. Організаційно-правові аспекти природокористування та охорони навколишнього природного середовища : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ : НУВС, 2002. 215 с.
4. Лебеза Ю. О. Визначення змісту екологічної функції держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 95–101.
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Андрейцев В.І. Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення. *Право України*. 2001. №4. С.8-11.
7. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
8. Шемшученко Ю. С., Погорілко В. Ф. Адміністративно-правова охорона природи Української РСР. Київ : Наук. думка, 1973. 128 с.
9. Шахов В. С. Екологічні інтереси і права людини. Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези допов. та наук. повідом. республ. наук.-практ. конфер., 9-11 листоп. 1995 р. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. С. 214-215.
10. Богачов В. Необхідність підвищення екологічної безпеки в Україні. *Економіст*. 2008. № 9. С. 12–14
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 41. Ст.546. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

Д. П. Калаянов

*доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеський державний університет внутрішніх справ*

М. А. Слободянюк

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Актуальність дослідження. Удосконалення способів забезпечення дотримання законності в діяльності органів державної влади є умовою демократизації публічних інститутів у векторі європейських стандартів. Потреба урахування локальних відмінностей, соціально-економічних, культурних, географічних, демографічних, інших особливостей опосередкували зрушення у правовому регулюванні служби окремих публічних службовців. Не виключенням є діяльність працівників органів поліції. Одночасно, особливістю служби в органах поліції є важливість дотримання службової дисципліни поліцейськими. Безумовно, належний стан службової дисципліни в поліції та ефективний механізм притягнення до дисциплінарної відповідальності, впливатимуть на сприйняття цього органу громадськістю та визнання міжнародною спільнотою.

Дослідження питання дисциплінарної відповідальності в правоохоронних органах досліджувалось такими вченими, як: В.Б. Авер'янов, Л.Р. Біла-Тіунова, Т.І. Білоус-Осінь, Ю.П. Битяк, Л.І. Гасюк, В.М. Гарашук, І.І. Задоя, С.В. Ківалов, Л.М. Корнута, Л.М. Мозолюк-Боднар, Ю.С. Назар, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші. При цьому, детермінація наявного стану правового регулювання притягнення до дисциплі-

нарної відповідальності працівників поліції з огляду постійного удосконалення правозастосування та законодавства потребує доктринального переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Інститут дисциплінарної відповідальності поліцейських є відокремленою сферою суспільних відносин, що має відповідне правове регулювання. В цілому нормативно-правові засади є сукупністю правових норм та заходів, що регулюють відповідні суспільні відносини [1, с. 343; 2]. Для цілей цього дослідження, це суспільні відносини в сфері притягнення до дисциплінарної відповідальності окремої групи службовців – працівників органів поліції. Вихідним вважатимемо розуміння цього виду відповідальності як правової оцінки уповноваженими особами дій чи бездіяльності поліцейських, що можуть кваліфікуватись як дисциплінарне правопорушення, що передбачено Дисциплінарним статутом Національної поліції.

Таким чином, правові засади дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції можна тлумачити як сукупність правових норм, що містять своє вираження у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують:

а) підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських;

б) здійснення дисциплінарного провадження;

в) накладення дисциплінарних стягнення для забезпечення дотримання службової дисципліни, запобігання вчиненню дисциплінарних проступків, виховання в поліцейських свідомого ставлення до служби і створення необхідних умов для ефективної діяльності поліцейських підрозділів.

Систематизація правових засад є необхідною при здійсненні цього дослідження для виявлення як специфіки правового закріплення засад дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції, так і наявних у ньому пробілів.

Векторна спрямованість правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції відображає змістовну складову нормативно-правових засад. Щодо формального зовнішнього вираження норм права, що регулюють притягнення до відповідальності працівників органів поліції, станом на теперішній, обґрунтованим видається підхід віднесення до правових засад тих положень, які містяться й у положеннях модельного законодавства, рішеннях неурядових міжнародних організацій рекомендаційного характеру та положення міжнародних договорів [3;4].

Отже, до нормативно-правових засад дисциплінарної відповідальності службовців органів поліції віднесемо ті норми, які містяться в: а) законах України; б) підзаконних нормативно-правових актах; в) міжнародних договорах; г) нормах м'якого права.

Серед законів України чільне місце відведено Конституції України, якою встановлено основоположні засади діяльності органів державної влади. До прикладу, вагомими є положення щодо: вказівки на межі діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, яких встановлених Конституцією та законами України; зобов'язання утримання від вчинення дій та прийняття рішень, яких не передбачено законодавством; зобов'язання суворого дотримання законодавства України,

включаючи визначені повноваження та визначений спосіб їх реалізації тощо [5].

Профільними законами, що регулюють статус органів поліції в цілому та специфіку дисциплінарної відповідальності службовців органів поліції є Закони України «Про Національну поліцію» [6] та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» [7]. Виокремимо основні їх положення: органи поліції призначені для служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію»); службовець органів поліції підлягає відстороненню від виконання службових обов'язків у межах дисциплінарного провадження (ст. 70 Закону України «Про Національну поліцію»); поліцейський підлягає звільненню у зв'язку із реалізацією дисциплінарного стягнення відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України (ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію») [6].

Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» включає такі структурні елементи, що стосуються дисциплінарної відповідальності:

загальні питання, які охоплюють визначення основоположних понять, що використовуються при детермінації дисциплінарного провадження (наприклад, «службова дисципліна», «дисциплінарний поступок», «накази») та порядок обліку дисциплінарних стягнень;

зобов'язання поліцейських щодо дотримання службової дисципліни, що включає: виконання статутів і наказів начальників; захист і охорону від протиправних посягань життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, довкілля, інтереси суспільства і держави; повагу до людської гідності, вияв турботу до громадян і готовність у будь-який час надати їм допомогу; дотримання норм професійної та службової етики; збереження державної таємниці; постійне підвищення свого професійного та культурного рівня;

сприяння начальникам у зміцненні службової дисципліни, забезпеченні законності та статутного порядку; виявлення поваги до колег по службі та інших громадян, ввічливість, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, носіння встановленої форми одягу, вітання та етикету; збереження та підтримання в належному стані переданої в користування вогнепальної зброї, спеціальних засобів, майна і техніки;

виокремлений перелік дисциплінарних стягнень, а саме: усне зауваження, зауваження, догану, сувору догану, попередження про неповну посадову відповідність, звільнення з посади, пониження в спеціальному званні на один ступінь, звільнення з органів внутрішніх справ;

загальні засади проведення службового розслідування та накладення дисциплінарних стягнень, а також їх темпоральні межі;

порядок оскарження накладених дисциплінарних стягнень поліцейськими в усній чи письмовій формі до старшого прямого начальника, включаючи можливість звернення до міністра внутрішніх справ України або до суду [7].

Окремо виділимо положення Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), а саме Глави 15 «Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень». Унаслідок запровадження воєнного стану її було доповнено абзацом такого змісту: «За вчинення військових адміністративних правопорушень поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях, несуть відповідальність, передбачену статтями 172-10 і 172-19 глави 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. До поліцейських не може бути застосовано арешт з утриманням на гауптвахті») [8]. Таким чином, поліцейські є спеціальним суб'єктом адміні-

стративної відповідальності, проте притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, за яке він несе адміністративну відповідальність на загальних підставах, не є обставиною, яка унеможливає його відповідальність у дисциплінарному порядку. При цьому, адміністративна відповідальність фактично настає за вчинення дисциплінарних правопорушень.

Серед підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють дисциплінарну відповідальність працівників органів поліції чільне місце відведено наказам Міністерства внутрішніх справ України. Наприклад, наказ Міністерства внутрішніх справ України, яким затверджено «Порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України» [9] чи «Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України» [10].

Відповідно, службове розслідування щодо встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку полягає в: «діяльності дисциплінарної комісії із збирання, перевірки та оцінки матеріалів і відомостей про дисциплінарний проступок поліцейського з метою своєчасного, повного та об'єктивного з'ясування всіх обставин його вчинення, установлення причин і умов учинення дисциплінарного проступку, вини поліцейського, ступеня тяжкості дисциплінарного проступку, розміру заподіяної шкоди та для підготовки пропозицій щодо усунення причин учинення дисциплінарних проступків» [9]. Службове розслідування проводиться спеціально утвореним суб'єктом – дисциплінарною комісією, склад якої формують особи із числа поліцейських та інших працівників органу (підрозділу) поліції, у яких призначено службове розслідування, або працівники інших органів (підрозділів) поліції за наявності згоди їхніх керівників, які мають відповідні знання та досвід служби (роботи) в поліції або відповідну фахову підготовку щодо предмета проведення службового розслідування [10].

Таким чином, дисциплінарна відповідальність щодо працівників органів Національної

поліції підкріплюється сукупністю обов'язкових правил нормативного характеру, які забезпечуються можливістю застосування державного примусу та накладенням санкцій обмежувального характеру на працівників органів поліції.

Щодо положень модельного законодавства, які стосуються дисциплінарної відповідальності поліцейських, вони містяться у міжнародних документах, типу: Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку [11] чи Європейського кодексу поліцейської етики [12]. Виходячи зі змісту зазначених міжнародно-правових документів, основними цілями поліції є: забезпечення громадського спокою, дотримання законності та порядку в суспільстві; захист і дотримання основних прав і свобод людини, попередження і виявлення злочинності та боротьба з нею, надання допомоги і послуг населенню.

Підсумовуючи приходимо до висновку, що правові засади дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції є сукупністю правових норм, що містяться у системі нормативно-правових актів, модельному законодавстві, рішеннях неурядових міжнародних організацій рекомендаційного характеру та положеннях міжнародних договорів, що регламентують підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських, здійснення дисциплінарного провадження, а також умови накладення дисциплінарних стягнень. Доцільним є подальше вивчення зарубіжного досвіду правового врегулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції та запозичення найкращих практик як основи удосконалення національного законодавства в означеній сфері.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правових засад притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції. Правові засади дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції визначено як сукупність правових норм, що містять своє вираження у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили та регламентують: а) підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських; б) здійснення дисциплінарного провадження; в) накладення дисциплінарних стягнень для забезпечення дотримання службової дисципліни, запобігання вчиненню дисциплінарних проступків, виховання в поліцейських свідомого ставлення до служби і створення необхідних умов для ефективної діяльності поліцейських підрозділів.

Зазначено, що векторна спрямованість правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів поліції відображає змістовну складову нормативно-правових засад, а формальне зовнішнє вираження норм права, що регулюють притягнення до відповідальності працівників органів поліції включає положення нормативно-правових актів, норми модельного законодавства, рішення неурядових міжнародних організацій рекомендаційного характеру та положення міжнародних договорів.

Обґрунтовано можливість віднесення до нормативно-правових засад дисциплінарної відповідальності службовців органів поліції тих норм, які містяться в: а) законах України; б) підзаконних нормативно-правових актах; в) міжнародних договорах; г) нормах м'якого права.

Виокремлено положення профільного законодавства про дисциплінарну відповідальність працівників органів поліції, а саме: загальні питання, які охоплюють визначення основоположних понять, що використовуються при детермінації дисциплінарного провадження та порядок обліку дисциплінарних стягнень; зобов'язання поліцейських щодо дотримання службової дисципліни; виокремлений перелік дисциплінарних стягнень; загальні засади проведення службового розслідування та накладення дисциплінарних стягнень, оскарження накладених дисциплінарних стягнень. Звернуто увагу на те, що серед підзаконних нормативно-правових

актів, які регулюють дисциплінарну відповідальність працівників органів поліції чільне місце відведено наказам Міністерства внутрішніх справ України.

Ключові слова: правове регулювання, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисципліна, службова дисципліна, дисциплінарне правопорушення, органи поліції.

Kalaianov D. P., Slobodianiuk M. A. Regulatory and legal basis for disciplinary responsibility of police officers

The article is devoted to the research of the regulatory and legal bases of bringing police officers to disciplinary responsibility. The legal basis of disciplinary responsibility of police officers is defined as a set of legal norms that are expressed in the system of normative legal acts of different legal force and regulate: a) grounds for bringing police officers to disciplinary responsibility; b) implementation of disciplinary proceedings; c) imposition of disciplinary sanctions to ensure compliance with official discipline, prevention of disciplinary offenses, education of policemen's conscious attitude to service and creation of necessary conditions for effective operation of police units.

It is noted that the vector orientation of the legal regulation of the disciplinary responsibility of police officers reflects the substantive component of the legal framework, and the formal external expression of the legal norms regulating the prosecution of police officers includes the provisions of normative legal acts, norms of model legislation, decisions of non-governmental international organizations advisory nature and provisions of international treaties.

The possibility of assigning to the normative and legal bases of disciplinary responsibility of police officers those norms that are contained in: a) laws of Ukraine is substantiated; b) subordinate legal acts; c) international agreements; d) norms of soft law.

The provisions of the relevant legislation on the disciplinary responsibility of police officers are singled out, namely: general issues that cover the definition of fundamental concepts used in the determination of disciplinary proceedings and the procedure for accounting for disciplinary penalties; obligations of police officers to observe official discipline; a separate list of disciplinary sanctions; general principles of official investigation and imposition of disciplinary sanctions, appeal of imposed disciplinary sanctions. Attention was drawn to the fact that among the subordinate legal acts regulating the disciplinary responsibility of police officers, a prominent place is given to the orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: legal regulation, disciplinary responsibility, disciplinary offense, discipline, official discipline, disciplinary offense, police bodies.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба / наук.-ред. колегія : С.М. Серьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.
2. Історія та практика державного управління і місцевого самоврядування в Україні : у 2-х т. : навч. посіб. / М. О. Багмет, Г. В. Коваль; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2012. 143 с.
3. Ківалов С. В. Адміністративне право: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / С. В. Ківалова, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь. Одеса: Фенікс, 2019. 136 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12119> (дата звернення: 04.07.2022).

4. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 20.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.09.2022).
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. №580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.04.2023).
7. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 р. № 2337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення: 21.04.2022).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1987 р. № 8073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1082> (дата звернення: 21.04.2022).
9. Порядок проведення службових розслідувань у Національній поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2018 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1355-18#n17> (дата звернення: 21.04.2022).
10. Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2018 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1356-18#n4> (дата звернення: 21.04.2022).
11. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 21.07.2022).
12. Рекомендація Рес (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалена Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення: 21.07.2022).

УДК 343.541(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.64>

Д. М. Тичина

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>*

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Вітчизняна кримінологічна наука сьогодні опинилась у непростій ситуації, пов'язаній не лише з необхідністю пошуку адекватних відповідей на зростаючі кримінальні загрози, що негативно змінюються, але і з потребою оновлення усталених і традиційних дослідницьких схем та аналітичних принципів. Кримінологія зараз перебуває на складному етапі свого розвитку, обумовленому утвердженням плюралізму методологічних позицій і пошуком адекватної сучасним реаліям наукової парадигми аналізу таких соціальних феноменів, як злочинність та боротьба з нею.

Водночас, на сучасному етапі розвитку суспільства, держави в цілому і правоохоронних органів зокрема, необхідний інтегрований системний аналіз соціального розвитку, що дозволить простежити віктимологічні тенденції й динаміку віктимологічних процесів, Віктимологічне прогнозування та запобігання злочинам, заради якого варто здійснювати віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації, – одне з головних завдань правоохоронних органів загалом й Національної поліції України зокрема [1].

У зв'язку з процесом розвитку і ущільнення структури злочинності та посилення віктимності громадян, сьогодні необхідно враховувати виникаючі нові особливості злочинності і віктимності, своєчасно уточнюючи програмні цілі та завдання [2]. Відповідно до розвитку країни та регіонів різко зростає потреба в програмуванні віктимологічного запобігання злочинності.

Відповідно до системного підходу для ефективного програмування віктимологічного запобігання злочинності важливим є розуміння і облік наступних факторів: досягнення конкретних цілей запобігання кримінальним правопорушенням; підвищення рівня віктимологічної безпеки за допомогою координації та оптимального використання ресурсів правоохоронних органів.

Процес створення моделі віктимологічного запобігання злочинності є основою програмування віктимологічного запобігання злочинності. А віктимологічне запобігання злочинності, в свою чергу, це діяльність з виявлення об'єктивних і суб'єктивних детермінантів віктимності та їх нейтралізація, зниження рівня віктимізації суспільства [3; 4].

Заходи, що застосовуються без урахування дихотомії «злочинець-жертва», віктимологічних ситуацій і детермінантів, малоефективні. Низька ефективність запобіжної діяльності є результатом недоліку кримінологічного аналізу злочинності без її віктимологічних особливостей [5, с. 301].

Здійснення комплексного впливу на злочинність необхідно розглядати в симбіозі з програмуванням віктимологічного запобігання, оскільки запобігання злочинності – частина програми соціально-економічного розвитку будь-якої територіальної громади. Отже програмування віктимологічного запобігання домашньому насильству в першу чергу повинно враховувати віктимологічні явища і процеси, що детермінують його на певній території, у певних сім'ях та за певний період часу.

Провідну роль у віктимологічному запобіганні домашньому насильству має відігравати запобіжний вплив на потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів кримінальних правопорушень до їх вчинення.

Програма віктимологічного запобігання домашньому насильству передбачає три основні частини: аналітичну, прогностичну та контрольну. Очікуваний результат програмування віктимологічного запобігання домашньому насильству – установка соціального контролю над процесами віктимізації і мінімізація його соціальних наслідків.

Загалом, програмування віктимологічного запобігання злочинності – важлива теоретична і практична проблема. Її моделювання [6, с. 14–17] і реалізація дозволяє створити механізм організації ефективного впливу координації суб'єктів, що беруть участь в реалізації програм, а також виділити мету і завдання програми віктимологічного запобігання кримінальних правопорушень, підвищивши результативність запобігання злочинності в цілому і забезпечивши віктимологічну безпеку зокрема.

Урахування всіх даних, навіть самих незначних на перший погляд обставин віктимологічного характеру стає особливо важливим у випадках, коли можливо реально запобігти кримінальному правопорушенню. Звідси випливає необхідність, ґрунтуючись на класифікації жертв залежно від кримінальних правопорушень, від яких вони постраждали, з включенням даних інших класифікацій, розробляти методики запобігання окремим видам кримінальних правопорушень з використанням віктимологічних факторів [7, с. 134; 8, с. 186]. Це не самостійні віктимологічні методики, але в них повинні бути максимально враховані віктимологічні можливості запобіжної роботи. Створення таких методик повинні ґрунтуватися на аналізі детермінантичних чинників можливо більшого числа кримінальних правопорушень однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуацій,

поведінки злочинців, потерпілих та інших компонентів механізму кримінального правопорушення.

Залежно від форми домашнього насильства і характеру шкоди, яка може бути заподіяна потерпілому, передбачаються заходи забезпечення його безпеки і нейтралізації злочинця. Природно, найбільш детально повинні бути відпрацьовані варіанти забезпечення безпеки в ситуаціях, коли можливе заподіяння шкоди життю і здоров'ю. Таким чином, методика повинна враховувати не тільки типову, а й конкретне, індивідуальне, тобто особливості поведінки людини (в якій би ролі вона не виступала), що характеризується різноманітністю, широкою варіантністю, значною ймовірністю відхилення від середніх норм, інакше кажучи, містити альтернативні плани дій [9, с. 19–20].

Водночас, ми погоджуємося із А. Б. Благою в частині того, що важливим є визнання та дотримання наступних відправних конституційних положень при створенні системи поводження з жертвами домашнього насильства:

– право на інформацію (всі жертви домашнього насильства мають право на отримання чіткої інформації про розвиток їх справи і прийняті рішення;

– захист (жертви, які відчувають страх перед помстою з боку злочинців, їхніх родичів і знайомих, повинні мати право на надійний захист, у виняткових випадках включаючи зміну прізвища, місця проживання, фізичну охорону, право на забезпечення безпеки в суді при наданні показань та накладення додаткових правообмежень на злочинців);

– компенсація (жертви домашнього насильства повинні бути впевнені у отриманні компенсації за заподіяні кримінальним правопорушенням фізичні і психічні травми, емоційний збиток, втрату доходу, компенсацію лікування, не компенсовані системою соціальної допомоги, прийнятою в державі) [10].

Структура соціально-правового механізму захисту жертви домашнього насильства є єдиною системою функціонування, складається із

правових засад, які закріплюють права і свободи (юридичний статус особи), юридичних засобів (правові гарантії) та соціальних умов, які у своїй сукупності створюють реальні можливості для повноцінного захисту своїх прав та свобод від протиправних посягань. При цьому механізм соціально-правового захисту жертви домашнього насильства повинен постійно діяти, адже пасивність і бездіяльність можуть призвести до суспільно небезпечних наслідків, які виявляються в масових порушеннях прав і свобод, у занепаді загальнолюдських цінностей, у зростанні правового нігілізму, що призводить до порушення принципів рівності, гуманізму, соціальної справедливості, законності та панування права. Крім цього, призначення механізму захисту жертв кримінальних правопорушень полягає у створенні умов для вільного і всебічного розвитку особи та її самовизначення, зростання поваги до людської гідності, безперечного і невідкладного вжиття відповідних заходів у випадках порушення гідності особи, її прав і свобод. Саме тому механізм захисту жертви домашнього насильства повинен розглядатися під кутом зору його діяльної сторони, тобто функціонування.

Організація віктимологічного моніторингу потребує поглибленого аналізу з урахуванням не тільки кримінологічної ситуації, але й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного кримінального правопорушення і злочинності загалом [1].

Вчені досить давно застосовують систему моніторингу злочинності, накопичуючи досвід прогнозування вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, і стану злочинності в цілому [11–13].

Віктимологічний моніторинг – спеціально організоване систематичне спостереження за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності та віктимологічного прогнозування кримінологічної ситуації [1, с. 53].

Аналіз кримінологічної літератури та

матеріалів кримінальних проваджень дозволяє визначити, що до об'єктивних ознак, які дають змогу з досить високим ступенем імовірності визначити можливу жертву домашнього насильства, належать: 1) зловживання алкоголем чи наркотиками; 2) систематичні побутові конфлікти; 3) ухилення від суспільно корисної праці, безцільного проведення часу; 4) схильність до скандалів, бійок; 5) факти погроз застосування сили; 6) невчасне реагування працівників поліції на повідомлення про конфлікти; 7) відсутність належного обліку осіб, які, з огляду на їхню поведінку, можуть стати жертвами; 9) слабка професійна та психологічна підготовленість осіб, які здійснюють віктимологічну профілактику.

Зміст планування системи віктимологічного моніторингу полягає у створенні функціональної моделі чи у плануванні усього технологічного процесу отримання віктимологічної інформації. Оскільки усі етапи отримання віктимологічної інформації тісно пов'язані між собою, недостатня увага щодо розробки якого-небудь етапу неминує призведе до різкого зниження достовірності (цінності) усієї отримуваної інформації. На підставі аналізу правоохоронної практики, варто наголосити, що якісна побудова національної системи віктимологічного моніторингу повинна включати такі етапи, зокрема:

1) постановка завдань віктимологічного моніторингу кримінологічної ситуації і вимог до віктимологічної інформації. Для окреслення вимог до віктимологічної інформації необхідна велика деталізація поставлених завдань. Важливу роль при цьому відіграє формулювання чіткого уявлення про віктимологічні показники та детермінанти злочинності, про способи кримінологічної оцінки. На підставі чітко сформульованих завдань, а також з урахуванням раніше отриманих віктимологічних показників щодо кримінологічної ситуації, визначаються вимоги до віктимологічної інформації, включаючи форму та терміни її надання населенню, особливо найбільш віктимним соціальним групам. На першому етапі

повинні бути обрані основні методи обробки віктимологічних показників (абстрагування, узагальнення, формалізація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, історичний і логічний, структурно-функціональний аналіз та інші), оскільки від них значною мірою залежать частота і терміни віктимологічних спостережень, а також вимоги до повноти отримуваних віктимологічних відомостей;

2) створення структури віктимологічного спостереження та визначення принципів її здійснення. Це основний і найбільш складний етап, під час якого з урахуванням поставлених завдань та наявного досвіду функціонування системи віктимологічного моніторингу визначаються основні суб'єкти віктимологічних спостережень, у тому числі центральні і регіональні; вирішується питання про доцільність і масштаби використання системи віктимологічного моніторингу кримінологічної ситуації;

3) побудова мережі віктимологічного моніторингу з використанням віктимологічної служби. Такий етап передбачає реалізацію на основі запропонованої структури віктимологічного моніторингу принципів віктимологічного спостереження з урахуванням специфіки регіональних аспектів кримінологічної ситуації. Деталізується співвідношення кримінологічного та віктимологічного спостережень, визначається територія найбільш інтенсивних віктимологічних спостережень, помічається періодичність таких спостережень кримінологічної ситуації. Складаються конкретні віктимологічні програми регіональних спостережень, що регламентують перелік віктимологічних показників, частоту та терміни спостереження;

4) розробка системи отримання віктимологічних даних та надання інформації працівникам правоохоронних органів й громадськості. На цьому етапі визначаються особливості ієрархічної структури отримання і збору віктимологічної інформації; планується розробка віктимологічних банків даних; визначаються умови надання віктимологічних інфор-

маційних послуг, які виконуються з їхньою допомогою; контроль точності й достовірності отримання віктимологічних показників на всіх етапах віктимологічного моніторингу сучасної кримінологічної ситуації;

5) оцінка отриманої віктимологічної інформації та прийняття рішення щодо розробки та упровадження заходів віктимологічного запобігання. На завершальному етапі надається детальна віктимологічна характеристика кримінологічної ситуації, яка подається у засоби масової інформації у вигляді доповідей, звітів, оглядів, у яких викладено стан злочинності на території країни (регіону) за певний період часу. Після створення системи віктимологічного моніторингу та початку її функціонування з'являється необхідність перевірити, чи відповідає отримана віктимологічна інформація кримінологічної ситуації початковим вимогам до неї, чи можливо на її основі ефективно реалізовувати заходи віктимологічного запобігання злочинам. Для цього необхідно налагодити взаємодію правоохоронних органів з громадськими організаціями, які надають допомогу жертвам кримінальних правопорушень [1, с. 54].

Якщо отримана віктимологічна інформація не перевищує встановлених вимог, які ставляться державними чи регіональними програмами, то систему віктимологічного моніторингу можливо залишити без змін. Якщо ж ці вимоги не виконуються, а також при появі нових задач, система віктимологічного моніторингу потребує перегляду.

Однак, якщо віктимологічні прогнози свідчать, що віктимність у майбутньому зростатиме, то видається за необхідне організувати її утримання на початковому рівні розвитку віктимогенних процесів [6].

У зв'язку з цим, уявляється за необхідне створення «ситуаційних віктимологічних центрів» на базі Національної поліції України. Завдання таких центрів – узагальнення зібраної віктимологічної інформації та її аналіз, накопичення заходів віктимологічного прогнозування й побудова можливих вікти-

мологічних моделей розвитку злочинності та її запобігання. Головна їх функція – динамічне моделювання, яке дозволить прогнозувати можливі віктимологічні наслідки різних варіантів розвитку окремих видів кримінальних правопорушень (зокрема, домашнього насильства) та злочинності загалом.

Віктимологічний аналіз та прогноз, які можуть бути надані ситуаційним віктимологічним центром, допоможуть правоохоронним органам всебічно володіти складною кримінологічною ситуацією, створити умови щодо майбутнього ефективнішого віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

Оскільки віктимологічний прогноз ґрунтується на певних припущеннях, необхідно вивчити віктимологічні детермінанти, що впливають на злочинність, зокрема: віктимогенні та антивіктимогенні; масову та індивідуальну віктимність; віктимологічні феномени, а саме – десоціалізацію особи злочинця та інстинкт самозбереження. Після дослідження віктимологічних детермінантів кримінальних правопорушень на визначеній території, або у конкретній сім'ї (на прикладі домашнього насильства), можна формулювати прогноз про віктимологічні заходи запобігання [14, с. 13].

Практичне призначення віктимологічного прогнозування полягає у підготовці віктимологічних пропозицій, рекомендацій і програм віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням; оцінці того, у якому напрямі необхідно розвивати об'єкти віктимологічного прогнозування та які конкретні напрями запобігання віктимізації необхідно застосовувати [14, с. 14].

Специфічним методом прогнозування є сценарний прогноз – своєрідний метод опису логічно послідовного процесу, події, виходячи з ситуації яка склалася. Ефективність та надійність віктимологічних прогнозів визначаються багатьма чинниками, до яких відносяться: вибір основних віктимологічних детермінантів, визначення їх ролі та значимості у соціумі;

виявлення головних тенденцій досліджуваних віктимологічних явищ та процесів; екстраполяція отриманих закономірностей на майбутнє; складання комплексного багаторівневого віктимологічного прогнозу як в цілому щодо віктимності, так і за окремими її видами; глибина та об'єктивність віктимологічного аналізу початкової інформації.

Головною позицією побудови віктимологічного прогнозування є рух від мети до віктимологічних засобів (нормативне віктимологічне прогнозування), або від віктимологічних засобів до оптимального варіанту досягнення мети (пошукове віктимологічне прогнозування). Як правило, у процесі прогнозування великих соціальних систем використовуються обидві позиції, що і забезпечує їх результативність та взаємодію у системі «віктимність – злочинність».

Варто також зупинитися і на елементарних практичних рекомендаціях, які можуть служити з метою самозахисту від домашнього насильства. Вихідним при цьому є положення про те, що кожен потенційний потерпілий в принципі здатний передбачити можливість несприятливого розвитку кримінальної ситуації і вживати необхідних дій, щоб її уникнути. Завдання полягає в тому, щоб кожна особа могла дати правильну оцінку можливої кримінальної небезпеки і на цій основі будувати тактику своєї поведінки. Причому мається на увазі не тільки особиста безпека громадянина, а його дітей і близьких. Основним елементом всіх рекомендацій завжди буде необхідність уникнення дій, що провокують злочинця на вчинення домашнього насильства.

Незалежно від специфіки окремих кримінальних правопорушень такого роду вказаний імператив поведінки особливо важливий стосовно розвитку конфліктів на побутовому ґрунті. Зрозуміло, для кожної з ситуацій такі рекомендації, на перший погляд, надзвичайно прості, але вони виходять з досвіду кримінологів, досліджень психіки і психології злочинців і, звичайно, базуються на елементарному здоровому глузді, який, на жаль, частіше за

все і порушується. Важливо, наприклад, щоб обидві сторони домашніх конфліктів постаралися зрозуміти один одного, подивитися на ситуацію з протилежного боку, правильно її зрозуміти і оцінити, визнати помилковість своїх претензій і дій. І вже тим більше уникати придушення і приниження один одного, що ніяк не сприяє вирішенню сімейних конфліктів. З огляду на, те що у випадках домашнього насильства та інших пов'язаних із ним кримінальних правопорушень важливим фактором розвитку кримінальної ситуації є алкоголізм, першочергового значення набуває наркологічне лікування і своєчасне звернення до спеціалістів психологів і психіатрів.

Таким чином, провідну роль у віктимологічному запобіганні домашньому насильству має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів. Теорія віктимологічного моделювання є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на створення моделей віктимності жертв з метою розроблення заходів з надання їм своєчасної віктимологічної допомоги. Меті віктимологічного запобігання домашньому насильству можливо досягнути шляхом розробки й реалізації довгострокових державних програм такого запобігання. Моделювання і реалізація цих

програм дозволить створити механізм організації ефективного віктимологічного запобігання, підвищити ефективність кримінологічної безпеки й забезпечити віктимологічну безпеку громадян й суспільства в цілому.

Підсумовуючи вищевикладене, наголосимо на тому, що у загальному вимірі, передбачена у статті система заходів запобігання домашньому насильству буде ефективною лише за умови консолідації, а саме: зусиль суспільства і держави (лише шляхом об'єднання суспільних і державних інститутів можливий ефективний вплив на причини, що породжують протиправність (причини ж перебувають в економічній, духовній, політичній і соціальних сферах)); правоохоронців (у цьому консолідованому об'єднанні кожен правоохоронний орган чи підрозділ повинен чітко знати і виконувати свої функції, а також взаємодіяти з іншим, за схемою дільничні офіцери поліції – патрульні – інспектори дозвільної системи, а так само і, превенція – органи досудового розслідування – прокуратура тощо); наукової спільноти, і спеціалізованих інститутів для підготовки спеціальної літератури, присвяченій цій проблемі); усіх ЗМІ для формування громадської думки в дусі неприйняття домашнього насильства та сприяння правоохоронним органам у боротьбі з злочинними проявами у сімейно-побутовій сфері.

Анотація

У статті констатовано, що провідну роль у віктимологічному запобіганні домашнього насильства має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів. Теорія віктимологічного планування та прогнозування є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на передбачення моделей віктимності жертв різних видів кримінальних правопорушень на основі аналізу ситуації у минулому, в умовах сьогодення й про якісні й кількісні характеристики у майбутньому.

Грунтуючись на таких основоположних ідеях, з урахуванням стратегічних цілей кримінологічної політики охорони сім'ї, а також реформування органів правопорядку на основі застосування ризик-орієнтованих підходів та інформаційно-аналітичної діяльності, задля вирішення основних завдань відповідної політики запропоновано методичні основи віктимологічного прогнозування, що полягає в оцінці тенденцій змін криміногенної обстановки на основі системного аналізу стану злочинності у сімейно-побутовій сфері та перспектив її розвитку під впливом військових, політичних, економічних і соціальних процесів та з урахуванням інших

глобальних подій, які можуть виникнути у XXI ст., а також з огляду на досвід наукового осмислення правових і соціальних засобів впливу на злочинність та мінімізації її наслідків, з визначенням завдань гілок влади щодо усунення чинників віктимізації суспільства, профілактики злочинності та запобігання домашньому насильству, запропоновано створити систему віктимологічного моніторингу жертв домашнього насильства, спрямовану як на зменшення впливу негативних соціальних чинників віктимізації, так і активізацію захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень (зменшення рівня віктимності).

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, віктимологія, жертва, потерпілий, кримінологія, запобігання, правоохоронні органи, поліція.

Tychyna D. M. Victimology measures to prevent domestic violence

The article states that the leading role in victimological prevention of domestic violence should be played by preventive activities against potential victims, i.e. neutralization of victimogenic determinants. The theory of victimological planning and forecasting is a natural result of the development of victimological thought in criminology, which is aimed at predicting patterns of victimization of victims of various types of criminal offenses based on the analysis of the situation in the past, in the conditions of the present, and about qualitative and quantitative characteristics in the future.

Based on such fundamental ideas, taking into account the strategic goals of the criminological policy of family protection, as well as the reform of law enforcement agencies based on the application of risk-oriented approaches and information-analytical activities, in order to solve the main tasks of the relevant policy, methodological foundations of victimological forecasting are proposed, which consists in assessment of trends in changes in the criminogenic situation based on a systematic analysis of the state of crime in the family and household sphere and prospects for its development under the influence of military, political, economic and social processes and taking into account other global events that may arise in the 21st century, as well as taking into account the experience of scientific understanding of legal and social means of influencing crime and minimizing its consequences, with the determination of the tasks of the branches of government to eliminate the factors of victimization of society, prevention of crime and prevention of domestic violence, it is proposed to create a system of victimological monitoring of victims of domestic violence, aimed at reducing the impact of negative social factors victimization, as well as activation of the protective capabilities of potential victims of criminal offenses (reduction of the level of victimization).

Key words: domestic violence, family, victimology, victim, victim, criminology, prevention, law enforcement agencies, police

Список використаних джерел:

1. Тичина Д. М., Джужа А. О. Віктимологічний моніторинг сучасної кримінологічної ситуації. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 28 трав. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.
2. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
3. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 2 (15). С. 93–96.
4. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33

5. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с.
6. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства: монографія. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. 219 с.
7. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.
8. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
9. Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
10. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків: ФОП Макаренко. 2014. 360 с.
11. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 370 с.
12. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.
13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.
14. Джужа О. М., Тичина Д. М. Віктимологічне прогнозування криміногенної ситуації. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)* : матеріали наук.-практ. кругл. столу (Київ, 07 верес. 2022 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2022. С. 11–15.

Г. І. Черненко

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0008-5604-9707

ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ ЗА «ЗЕЛЕНИМ» ТАРИФОМ ПРИВАТНИМ ДОМОГОСПОДАРСТВОМ

Вступ. Відновлювані джерела енергії, відомі як альтернативні джерела енергії, включають енергію сонця, вітру, землі (геотермальну), води (гідротермальну, аеротермальну та гідроенергію), а також енергію хвиль та припливів, енергію біомаси, газ з органічних відходів, газ з очищення стічних вод, біогази, а також вторинні енергетичні ресурси, такі як доменний та коксовий гази, газ метану вугільних родовищ та енергія від переробки скидного енергопотенціалу технологічних процесів [1].

А «зеленим», визначено як спеціальний тариф, за яким закупається електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії - лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) [2].

Для стимулювання економіки країни у державному бюджеті України Кабінету Міністрів надано можливість врахувати видатки для фінансової підтримки учасників ринку електричної енергії, яким покладено специфічні обов'язки щодо збільшення частки виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії. Це відбувається на основі бюджетних запитів центрального органу виконавчої влади, який формує та реалізує державну політику в електроенергетичному комплексі. Рішення з цього питання ґрунтується на розрахунках, наданих Національною комісією, що відповідає за державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Держава також забезпечує закріплення на рівні закону на весь термін дії «зеленого» тарифу для об'єктів електроенергетики, які вийшли з балансової групи гарантованого покупця за заявою суб'єкта господарювання. Цей суб'єкт виробляє електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксового газу, та за умови використання гідроенергії - лише мікро-, міні- та малі гідроелектростанції). Це стосується об'єктів електроенергетики, з якими укладено договір про надання послуг за механізмом ринкової премії. Також це стосується терміну дії підтримки суб'єктів господарювання, які здобули право на підтримку в результаті аукціону. Забезпечуються вимоги щодо оплати таким суб'єктам господарювання вартості послуг за механізмом ринкової премії в обсягах та порядку, визначених у статті 65 Закону України «Про ринок електричної енергії». [2]

Проблеми відновлюваної енергетики та методи стимулювання її розвитку в Україні досліджували Т. Бортнок, І. Гайдаєнко, Г. Гелетуха, Т. Желєзна, А. Рахівник, В. Масло, Є. Борщук, А. Долінський, В. Чудовська, Б. Савенко, І. Клопов, Г. Півняк, Ф. Шкрабець та інші.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням, вказаним у Правилах роздрібного ринку електричної енергії (ПРРЕЕ), приватне домогосподарство визначається як земельна ділянка, на якій розташовані один або декілька житлових будинків або котеджів (та, в разі наявності господарських (приса-

дибних) будівель, які є наземними та/або підземними комунікаціями), належить індивідуальному побутовому споживачу на правах власності [3].

Для приватного домогосподарства притаманний такий механізм внутрішнього виробництва як система підтримки активних споживачів, яка призначена для використання власної електричної енергії. Згідно з цією системою, відбувається взаєморозрахунок за вартістю обсягу передачі електричної енергії до електричної мережі генеруючими установками таких споживачів та вартістю електричної енергії, яку вони відбирають з електричної мережі, з урахуванням вартості послуг з передачі та/або розподілу електричної енергії.

Державна підтримка активних споживачів за механізмом самовиробництва здійснюється через гарантований викуп обсягу електричної енергії, який був вироблений з альтернативних джерел енергії та переданий цими активними споживачами на підставі укладеного договору купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва. Цей договір є додатком до договору про постачання електричної енергії споживачу.

Якщо активний споживач укладає договір купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва, то вартість послуг з розподілу та/або передачі електричної енергії, спожитої активним споживачем, сплачується електропостачальнику або постачальнику універсальних послуг.

Отже активні споживачі укладають угоду купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва з постачальником універсальних послуг або електропостачальником у випадках, передбачених даним Законом.

Активні споживачі, яким надано право на купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом згідно з правилами, визначеними статтею 91 цього Закону, мають можливість укласти угоду купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва в рамках підключеної потужності їхніх генеруючих установок.

Угода купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва укладається згідно зі стандартною формою, затвердженою Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Угода про купівлю-продаж електричної енергії за механізмом самовиробництва включає проведення розрахунків між електропостачальником або постачальником універсальних послуг та активним споживачем з урахуванням погодинного балансування вартості обсягу передачі електричної енергії в електричну мережу та обсягу спожитої електричної енергії з електричної мережі протягом відповідного розрахункового періоду (місяця).

Відповідно до умов угоди купівлі-продажу електричної енергії за механізмом самовиробництва, електропостачальник або постачальник універсальних послуг в односторонньому порядку проводить взаємний розрахунок вартості постачання та споживання електричної енергії, враховуючи вартість послуг з передачі та/або розподілу електричної енергії станом на перше число календарного місяця після закінчення розрахункового періоду.

У випадку, якщо вартість спожитої електричної енергії з мережі перевищує вартість постачаної електричної енергії за розрахунковий період (місяць), різниця у вартості між спожитою та постачаною електричною енергією повинна бути оплачена активним споживачем на користь постачальника. У разі, якщо вартість постачаної електричної енергії перевищує вартість спожитої електричної енергії за розрахунковий період (місяць), різниця у вартості між постачаною та спожитою електричною енергією повинна бути оплачена постачальником на користь активного споживача у наступному місяці.

Активні споживачі, які користуються механізмом самовиробництва, мають право змінити свого електропостачальника відповідно до умов, встановлених Законом України «Про ринок електричної енергії» та правилами роз-

дрібного ринку. Зміна електропостачальника відбувається з першого дня наступного календарного місяця. [2,3]

Взаємовідносини між особою, яка використовує послуги у сфері побутового споживання, та постачальником універсальних послуг пов'язані з продажем та обліком електричної енергії, яка була згенерована з використанням альтернативних джерел енергії приватними господарствами та об'єктами електроенергетики (генеруючими установками). Розрахунки за цю енергію та її продаж керуються Правилами та угодою про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватного господарства. Ця угода є додатком 2 до головної угоди про надання послуг у сфері електропостачання між споживачем та постачальником універсальних послуг, відповідно до Цивільного та Господарського кодексів України [4,5].

Останні рекомендації щодо «зеленого» тарифу для приватних домогосподарств, генеруючі установки яких введені в експлуатацію з 1 січня 2024 року, встановлюється та діють за умови наявності у межах приватного домогосподарства будівель та інших капітальних споруд, споживання електричної енергії приватним домогосподарством. [6]

Суть угоди про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватним домогосподарством полягає в тому, щоб укласти угоду на обсяг електричної енергії, що перевищує середнє щомісячне споживання електроенергії приватним домогосподарством. Це означає, що якщо споживач не використовує електричну енергію для своїх власних потреб і не споживає її, то немає відмінностей між обсягами виробленої та спожитої електричної енергії у цього приватного домогосподарства. Отже, в цьому випадку відсутній об'єкт угоди про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом для приватного домогосподарства.

У випадку, якщо щомісячне споживання приватного домогосподарства дорівнює нулю, постачальник універсальних послуг повинен

діяти згідно наступних вказівок. Після отримання від адміністратора комерційного обліку (на даний момент оператора системи розподілу) даних щодо місячних обсягів споживання, які дорівнюють нулю на певній обліковій площадці, постачальник універсальних послуг має внести в Акт купівлі-продажу обсяги виробленої та прийнятої ним електричної енергії. Однак сума до оплати повинна бути вказана як нуль, і має бути внесено відповідне зазначення з посиланням на Правила роздрібного ринку електричної енергії. Крім того, обсяг електроенергії, який був згенерований цим домогосподарством (за який постачальник не нараховує оплату), не має бути включений до загального обсягу електричної енергії, яку надав оператор системи передачі, щоб сприяти збільшенню частки виробництва електроенергії з альтернативних джерел. [7]

Споживач зобов'язаний протягом 15 календарних днів з дня отримання від оператора системи копію паспорта точки розподілу (передачі) електричної енергії надати цю копію постачальнику універсальних послуг, з яким у нього укладена угода про надання електричної енергії. Ця дія повинна бути виконана не пізніше кінця календарного місяця.

Копія паспорта точки розподілу (передачі) електричної енергії є необхідною складовою частиною угоди про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватного господарства (пункт 11.3.6 Правил роздрібного ринку електричної енергії) [].

Постачальники універсальних послуг мають розміщувати та оновлювати інформацію про величину «зеленого» тарифу для приватних господарств, встановленого НКРЕКП, на своїх веб-сайтах кожні місяці.

Величини «зеленого» тарифу затверджуються Регулятором та використовуються постачальником універсальних послуг відповідно до дати подачі та реєстрації заяви-повідомлення про встановлення генеруючої установки споживачем.

Умови та порядок оплати електричної енергії, виробленої генеруючою установкою (гене-

руючими установками) приватного господарства, визначені Правилами роздрібного ринку електричної енергії і зазначені в угоді про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватного господарства.

Відповідальність за порушення умов та порядку оплати встановлюється угодою про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватного господарства згідно з законодавством.

Споживання електричної енергії ґрунтується на договорі про користування електричною енергією між споживачем та електропостачальником, який розробляється електропостачальником. Цей договір повинен чітко визначати всі права та обов'язки як постачальника, так і споживача.

У випадку порушення умов договору електропостачальником, споживач може запросити представника енергопостачальника для складання та підписання акта-претензії, у якому будуть зазначені терміни, види порушень та інші деталі.

Після отримання запиту споживача про виклик представника енергопостачальника для складання акта-претензії, начальник дільниці повинен забезпечити складання акта-претензії за місцем споживання електричної енергії протягом 3 днів у містах та протягом 7 днів у сільській місцевості.

Спори, які виникають між споживачем та постачальником універсальних послуг під час укладення угоди та купівлі-продажу електричної енергії, що була вироблена з використанням альтернативних джерел енергії генеруючими установками приватного господарства, вирішуються відповідно до законодавства.

У випадку зміни власника приватних домогосподарств, загальна потужність генеруючих установок, встановлених у цих домогосподарствах, яка перевищує 30 кВт на одну особу, споживач повинен обрати одне або кілька приватних домогосподарств в межах дозволеної потужності (30 кВт, або, якщо генеруюча установка була запущена в експлуатацію

у період з 01.01.2019 по 31.12.2019 року, - 50 кВт), для реалізації свого права продажу електричної енергії постачальнику універсальних послуг за «зеленим» тарифом. Це може бути зроблено в обсязі, що перевищує щомісячне споживання електричної енергії цим приватним домогосподарством. Щодо генеруючих установок інших приватних домогосподарств, наразі НКРЕКП розглядає питання внесення змін до нормативних документів з метою надання таким споживачам можливості продажу виробленої електричної енергії за вільними цінами на основі угод з постачальниками.

Також всі розбіжності, конфлікти та вимоги між сторонами, що можуть виникнути з умов чи в зв'язку з угодою РРА ((Power Purchase Agreements)), будуть намагатися вирішуватися шляхом переговорів. Однак умови типової РРА розширили можливості для вирішення суперечок між сторонами. Додано право обирати суд та включено положення про можливість одночасного звернення до арбітражу та господарського суду. Також передбачена можливість звернення до Центру з вирішення спорів та переговорів Секретаріату Енергетичного співтовариства для сприяння мирному врегулюванню таких суперечок, до арбітражу (розглядаються Міжнародним арбітражним судом Міжнародної торгової палати (ICC) за Арбітражним регламентом Міжнародної торгової палати) або господарського суду України.

Положення примірного РРА та його додатків (якщо потрібно) можна змінювати лише у випадку зміни законодавства. РРА передбачає, що зміни не повинні обмежувати сферу прав виробника за «зеленим» тарифом. Угода також встановлює порядок та строки для внесення змін. У цьому випадку Гарантований покупець повинен опублікувати їх на веб-сайті та надіслати Виробнику нову версію РРА. [8]

Висновки. Купівля-продаж електроенергії між виробником, якому встановлено «зелений» тариф та гарантованим покупцем здійснюється на підставі типового договору купівлі-продажу.

Враховуючи важливість впливу держави на формування договірних відносин у галузі відновлюваної енергетики, слід відзначити, що при розробці типових і примірних договорів необхідно передбачити можливість участі науковців та інших зацікавлених сторін у формуванні їх змісту. Автор пояснює це тим, що залучення цих осіб до обговорення деталей договорів через тематичні круглі столи та інші подібні заходи може призвести до отримання корисних рекомендацій з покращення конкретних типових або примірних договорів.

Стимулювання купівлі-продажу електроенергії за зеленим тарифом приватними домогосподарствами сприяє розвитку зеленої енергетики та сталому розвитку. Це допомагає зменшити викиди парникових газів, покращити стан навколишнього середовища, забезпечити енергетичну незалежність та створити нові робочі місця в галузі відновлювальної енергетики.

Купівля та продаж електроенергії за зеленим тарифом приватними домогосподарствами має великий потенціал для подальшого розвитку та поширення. Зелена енергетика стає все більш привабливою як для держав та корпорацій, так і для звичайних громадян. При-

ватні домогосподарства грають важливу роль у стимулюванні переходу до сталої енергетики та досягненні кліматичних цілей.

Сучасне законодавство повинно забезпечувати стабільні та чіткі правила для зелених тарифів та продажу електроенергії. Керівництво для приватних домогосподарств щодо процедур сертифікації, установки та підключення до мережі має бути доступним та зрозумілим.

Зростаючий інтерес до сталої енергетики та позитивний вплив на навколишнє середовище роблять купівлю-продаж електроенергії за зеленим тарифом приватними домогосподарствами важливим і перспективним напрямком.

Питання, що наразі потребує вдосконалення це приведення у відповідність законодавства щодо правового регулювання не тільки процедури припинення або розірвання договору купівлі-продажу енергії за «зеленим» тарифом, а й подальша робота щодо впровадження якісного і дієвого механізму функціонування ринку альтернативної енергії, що орієнтований на пересічного громадянина як потенційного споживача, оскільки наразі досі виникають невирішені проблеми.

Анотація

У запропонованій статті досліджуються особливості припинення договору купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом приватним домогосподарством за законодавством України.

Визначено, що предметом договору про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом приватним домогосподарством є саме обсяг, що перевищує місячне споживання електричної енергії приватним домогосподарством. При цьому держава гарантує викуп електроенергії, виробленої з використанням альтернативних джерел, за зеленим тарифом. Такий механізм забезпечує стабільність доходів для виробників зеленої енергії та стимулює їх інвестиції в дану галузь.

Встановлюється «зелений» тариф Національною комісією з регулювання енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) для кожного суб'єкта господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, за кожним видом альтернативної енергії та для кожного об'єкта електроенергетики (або для кожної черги будівництва електростанції (пускового комплексу)).

В статті акцентовано увагу на тому, що для забезпечення прозорості та виключення можливості зловживань, існують спеціальні органи, що контролюють дотримання умов отримання зеленого тарифу. Такі органи здійснюють моніторинг виробництва та продажу електроенергії, перевіряють фінансову звітність та дотримання екологічних стандартів.

Зазначається, що спори, які виникають між споживачем та постачальником універсальних послуг під час укладення угоди та купівлі-продажу електричної енергії, що була вироблена

з використанням альтернативних джерел енергії генеруючими установками приватного господарства, вирішуються відповідно до законодавства.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, договір купівлі-продажу, електрична енергія, зелений тариф, приватне домогосподарство.

Chernenko H. I. Termination of the agreement on feed-in-tariff electricity purchase and sale by a private household

The present article studies the particularities of terminating the agreement on feed-in-tariff electricity purchase and sale by a private household under the legislation of Ukraine.

It was established that an object of the agreement on feed-in-tariff electricity purchase and sale by a private household is the very amount that exceeds the monthly consumption of electricity by a private household. At the same time, the state guarantees the purchase of renewable energy under a feed-in-tariff. Such a mechanism ensures income stability for green energy producers and stimulates their investment in the industry.

The National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities sets a feed-in-tariff for every household producing renewable energy, for each type of alternative energy, and for each electric power facility (or for each stage of construction of a power plant (start-up complex).

The article focuses on the fact that in order to ensure transparency and prevent abuse, there are specific bodies monitoring compliance with the conditions for obtaining a feed-in-tariff. Such bodies control the production and sale of electricity, conduct audit and check compliance with environmental standards.

It was determined that all conflicts arising between a household consumer and a universal electricity service provider during the conclusion of a contract and the purchase and sale of renewable energy generated by a private household are resolved under legislation.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual obligations, civil contract, purchase and sale agreement, electricity, feed-in-tariff, private household.

Список використаних джерел:

1. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст.155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/555-15#Text>
2. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
3. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії: Постанова від 14.03.2018р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#n28>
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Господарський кодекс України від 16.01 2003р. 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 № 3220-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-20#Text>
7. Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств: Постанова від 30 червня 2023 р. № 1216. URL: <https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-vstanovlennya-zelenih-tarifiv-na-elektrichnu-energiyu-viroblenu-generuyuchimi-ustanovkami-privatnih-domogospodarstv-5>
8. Про затвердження Примірних договорів, які укладаються із суб'єктами господарювання, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії: постанова НКРЕКП від 11.10.2012 р. № 1314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1314862-12/>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.66>

О. І. Миколенко

*докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та господарського права,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
ORCID ID: 0000-0002-9755-9454*

А. А. Манжула

*докт. юрид. наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0003-4662-9376*

КОНЦЕПТ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» визначено вектор розвитку країни – проведення структурних реформ, забезпечення економічного зростання екологічно невиснажливим способом, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності та інше передбачено законодавством [1].

У сучасному науковому дискурсі, вивчаючи інтегровані процеси державної податкової політики, необхідно наголосити на важливість суб'єктів у цьому складному механізмі. Суб'єкти цієї політики відіграють ключову роль у вдосконаленні податкового середовища і спільно з платниками податків впливають на ефективність податкового адміністрування. Однією із актуальних завдань сучасної юридичної науки є визначення основних характеристик адміністративно-правового статусу органів податкового адміністрування, особливо враховуючи відповідне законодавство. Це питання має важливе значення для наукової спільноти і законодавчого процесу, і дослідження може сприяти нормативному регулюванню цієї сфери, що сприяє розвитку

правової системи та забезпеченню правової визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Науково-теоретичний фундамент вивчення адміністративно-правового статусу суб'єкта реалізації державної податкової політики налічує велику кількість видатних дослідників у галузі адміністративного права, теорії держави та права, фінансового і податкового права та інших спеціалізованих правових наук. Їхні наукові внески стали неоціненними при формуванні наукового підґрунтя цієї теми. Зокрема, видатні науковці, такі як В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, І. Голосніченко, Н. Гончарук, О. Джафарова, Т. Коломоєць, Р. Калюжний, М. Ковалів, А. Колодій, В. Колпакова, А. Комзюк, О. Кузьменко, С. Мельник, О. М. Музичук, І. Мироненко, О. Миколенко, С. Стеценко, А. Пухтецька, М. Тищенко, В. Терещук, Х. Ярмачі та інші вітчизняні науковці, здійснили вагомий внесок у розвиток цієї наукової галузі. Їхні дослідження, публікації та наукові праці стали джерелом інсайтів та референційною точкою для подальших досліджень в сфері адміністративного та податкового права.

Досягненнями цих дослідників стало значне розширення нашого розуміння адміністративно-правового статусу суб'єкта реалізації державної податкової політики та розуміння особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в податкових правовідносинах.

Висновки та теоретичні підходи цих вчених слугують цінними внесками у скарбницю науково-правового простору, сприяючи подальшому розвитку і вдосконаленню правових норм і практики в даній галузі. Відзначаючи сучасну ситуацію, важливо зазначити, що стан правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в рамках європейської адміністративно-правової концепції «public administration» залишається недостатньо дослідженим.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Актуалізація й узагальнення наукової думки про змістовну трансформацію правового статусу суб'єктів публічного адміністрування щодо перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податків, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та військового збору в Україні, що потребує додаткового системного дослідження є метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податкова система є необхідною складовою успішного розвитку будь-якої країни, оскільки вона виступає одним із основних джерел фінансування і суттєво впливає на всі сфери суспільного життя. В Україні ця система постійно піддається змінам і модернізаціям, що сприяє створенню надійного підґрунтя фінансової стабільності. Проте ключовою ознакою її функціонування стає не тільки стійкість, а здатність адаптуватися та оптимізуватися відповідно до потреб держави і суспільства завдяки використанню широкого спектру інструментів, передбачених законодавством. Забезпечує функціонування цієї системи – Державна податкова служба України (далі – ДПС). Відповідно до п.1 Поло-

ження про Державну податкову службу України від 06.03.2019 р. № 227, «ДПС відіграє важливу роль у забезпеченні цієї гнучкості й сприяє сталому економічному та фінансовому розвитку України і це обумовлено тим, що – це « центральний орган виконавчої влади, ...і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2].

Кожен орган публічного адміністрування, який діє від імені та за дорученням держави, має особливий правовий статус, і він виступає як носій важливих повноважень юридично-владного характеру. Ці повноваження є необхідним інструментом для реалізації основної мети виконавчо-розпорядчої діяльності, якою є забезпечення функціонування держави та досягнення її стратегічних цілей. Роль та відповідальність кожного органу виконавчої влади визначаються законами та конституційними нормами, що забезпечує стабільність та ефективність владних органів у здійсненні своїх обов'язків перед суспільством і державою.

«Органи виконавчої влади наділені необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах віддання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного органу окремо» [3].

О.О. Долженков висловлює думку, що «у сучасних умовах публічне управління та адміністрування виокремлюється у відносно самостійну сферу діяльності, що регламентується окремою нормативно-правовою базою і потребує відповідного кадрового і наукового потенціалу. Здійснення публічного управління є спеціальним напрямом у фундаментальних і прикладних суспільних науках. Таким чином, професіоналізація публічного управління і публічної служби зараз є глобальною світовою тенденцією» [4, с. 4]. В контексті зазначеного, привертає увагу питання щодо сучасного наповнення категорії «правовий статус» та розуміння основних векторів трансформації зазначеної категорії.

В.В. Терещук наголошує на існування позиції в науці, що в адміністративно-правовому статусі органів виконавчої влади слід виокремити три панівні блоки: 1) цільовий; 2) структурно-організаційний; 3) компетенційний (компетенцію) [5].

М. К. Золотарьова доповнює цю позицію, деталізуючи змістовне наповнення адміністративно-правового статусу і науковець зазначає, що «перший блок адміністративно-правового статусу – цільовий, включає елементи, зокрема: цілі, завдання та функції. Другий блок – це організаційно-структурний компонент правового статусу, який охоплює нормативне регулювання порядку створення, легалізації, реорганізації, ліквідації суб'єктів їх підзвітності, встановлення та зміни їх організаційних структур, права та організаційне самовизначення, процедури діяльності та права на офіційні символи» [6, с. 25].

Наприклад, із урахуванням Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179, Плану заходів щодо реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову політику, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 липня 2019 року № 542-р, та інших стратегічних документів вищого рівня та Наказу Державної податкової служби України від 22.11.2021 № 965 «Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2022 – 2024 роки» була визначена місія ДПС.

Зокрема, за ДПС України закріплюється «місія» – створити « повністю транспарентну, сучасну та технологічну податкову службу, яка надає якісні та зручні послуги платникам, ефективно адмініструє податки, збори та платежі і виявляє нетерпимість до корупції» [7].

Транспарентність – це фундамент, на якому ґрунтується довіра до влади. Відкритість та доступність інформації виступають не лише механізмом подолання корупції, але й потужним каталізатором у налагодженні співпраці

між владою і громадянами. В сучасному світі транспарентна діяльність – це ключовий елемент в сучасному управлінні і суспільстві. Вона не лише забезпечує публічний контроль над владою, але і підвищує ефективність управління, сприяє розвитку ринкових механізмів та боротьбі з корупцією. Важливо розуміти, що транспарентність – це не просто обов'язок влади перед суспільством, це стратегічний інструмент для досягнення успіху та стабільності в сучасному світі.

Тому, враховуючи реалії сьогодення та вимоги законодавства, в цільовий блок, доцільно замість цілей включити такий елемент, як «місія органу».

В.Б. Авер'янов зазначав, що компетенція суб'єкта, як його права й обов'язки, є базовим елементом змісту правового статусу кожного органу, що доповнюється завданнями та функціями цього суб'єкта, а також характером його взаємозв'язків з іншими органами тощо [8, с. 247].

О.І. Лавренова висловлює думку щодо розширення «області інтерпретації поняття «компетенція» до нового змісту, на думку вченої, компетенція – «це складна правова категорія, зміст якої становлять предмети відання, а також права й обов'язки суб'єкта владних повноважень» [9].

В.В. Терещук обґрунтовує позицію про недоцільність розширеного трактування поняття «компетенція».

О.І. Лавренова звертає увагу, що «функції не можуть бути включеними як елемент до поняття «компетенція», оскільки «функції встановлюють частину тієї діяльності, котру має здійснювати орган державного управління у рамках свого статусу в державному апараті (загальний напрямок діяльності), а компетенція визначає, що «може» і «має» здійснити орган на виконання такої діяльності (конкретні владні дії у межах загального напрямку державно-владної діяльності)». Завдання також не входять до поняття «компетенція», оскільки вони «розкривають мету діяльності державної служби та зумовлюють

компетенцію лише в загальних рисах, а не визначають її зміст». У цьому контексті такі поняття, як «функції» та «завдання» не входять до поняття «компетенція», а зумовлюють її [9, с. 11].

На думку В.В. Терещенко, «поняття «компетенція» в науці адміністративного права України є двоелементною юридичною конструкцією, якою змістовним і сутнісним чином поєднані предмет відання та повноваження суб'єкта адміністративного права. Саме поняття «повноваження» також є двоелементним юридичним конструктом, котрим охоплено такі складові його елементи, як права й обов'язки, які в контексті публічного права відображають відповідно можливості обирати варіанти дії та імперативну вимогу діяти певним чином у конкретних ситуаціях практичної дійсності» [5, с. 21].

Правовий статус суб'єктів публічного адміністрування у контексті податкових правовідносин є невід'ємною складовою сучасної податкової системи. Ці особливості відображають специфіку функцій та обов'язків, які покладені на такі суб'єкти та регулюють їхні відносини з іншими учасниками податкового процесу. Основні аспекти цього статусу включають наступне:

1. Публічний характер. Суб'єкти публічного адміністрування у податкових правовідносинах представляють виступають в інтересах держави та суспільства та здійснюють нагляд, контроль, адміністрування та збір податків.

2. Повноваження і обов'язки. Суб'єкти публічного адміністрування мають спеціальні повноваження для здійснення податкових функцій, такі як облік, збір, контроль та виконання податкових обов'язків. Їхні дії і рішення можуть мати вагому правову та фінансову відповідальність перед державою та платниками податків.

3. Конфіденційність і обмеження. Суб'єкти публічного адміністрування зобов'язані дотримуватися принципу конфіденційності відомостей, що стосуються платників подат-

ків. Вони також підлягають обмеженням та обов'язкам, які регулюють їхню поведінку у відносинах з платниками податків та іншими учасниками податкового процесу.

4. Відповідальність і захист прав платників. Суб'єкти публічного адміністрування несуть відповідальність за неправомірне здійснення своїх функцій, перевищення своїх повноважень та інше. Вони повинні гарантувати захист прав платників податків, забезпечуючи їм можливість оскарження неправомірних рішень та дій.

5. Співпраця з іншими суб'єктами публічної адміністрації. Суб'єкти публічного адміністрування часто взаємодіють з іншими суб'єктами публічної влади, такими як органи місцевого самоврядування та інші учасники податкового процесу, для досягнення спільних цілей та виконання завдань, покладених на них законодавством. Наприклад, на рівні взаємодії ДПС з Верховною Радою України, «ДПС протягом січня-червня 2022 року було проведено попередню експертизу 585 законопроектів ... з них 70 стосуються повноважень ДПС. ... Всі законопроекти, що стосуються повноважень ДПС, опрацьовуються фахівцями податкової служби та готуються пропозиції ДПС щодо кожного законопроекту з формуванням позиції ... Позиція ДПС за результатами опрацювання законопроектів направляється до Міністерства фінансів України та вноситься до Модуля взаємодії з Верховною Радою України, що створений Секретаріатом Кабінету Міністрів України на базі автоматизованої системи документообігу «АСКОД», а також направляється до Верховної Ради України у відповідь на запитовану інформацію. Представники та керівництво ДПС приймають участь у засіданнях комітетів Верховної Ради України та на постійній основі співпрацюють з профільним Комітетом з питань фінансів, податкової та митної політики» [10].

Отже, правовий статус суб'єктів публічного адміністрування в податкових правовідносинах визначається їх роллю у забезпеченні

функціонування ефективної та справедливої податкової системи, а також взаємодію з іншими учасниками податкового процесу.

М.О. Демидова наголошує про потребу у застосуванні новаторського підходу до комунікації між державою та суспільством, і цей шлях передбачає зміну правил «правил гри», що вимагає «пошуку нових форм взаємодії, де людина, її права та свободи, потреби та можливості поряд із іншими суспільними цінностями посідають провідне місце» [11, с. 171].

О. Дніпров висловлює думку, що результативність публічного адміністрування в межах Європейського Союзу обумовлена застосуванням принципів публічного адміністрування і «зумовлена наявністю, перш за все, якісного громадського контролю, а також контролю з боку органів судової та законодавчої влади» [12, с.118]. Також науковець наголошує, що «використання принципів належного урядування на території України має бути тісно пов'язане з триваючою адміністративною реформою та відповідним реформуванням публічного адміністрування та системи його органів» [12, с.118].

М. Демидова висловлює гіпотезу, що «правове регулювання статусу суб'єктів публічного адміністрування потребує змін, які відповідають меті та завданням сучасного публічного управління. Уточнюється, що процес запровадження означених змін в Україні потребує врахування вже напрацьованих зарубіжних методик формування й розвитку правового статусу суб'єктів публічного адміністрування» [11, с. 171].

Останні роки характеризуються збільшенням кількості е-послуг, особливо в галузі оподаткування. Спостерігається суттєве зростання кількості послуг, які надаються у віртуальному середовищі, онлайн. Один із яскравих прикладів цього розвитку – Електронний кабінет платника податків, що є новим е-сервісом веб-порталу ДПС України.

Електронний кабінет платника податків відкриває перед користувачем багато

можливостей завдяки спеціальному інструменту доступу, такому як електронна картка платника податків. Використовуючи електронно-цифровий підпис, платник податків отримує можливість взаємодіяти з органами податкової служби в режимі реального часу. Це дозволяє значно спростити і прискорити процеси спілкування з податковими органами і вирішення податкових питань. Такий розвиток електронних сервісів у сфері оподаткування є частиною глобального тренду до цифровізації та спрощення взаємодії між державними органами та громадянами. Це сприяє підвищенню доступності та зручності оподаткування, а також сприяє зменшенню бюрократичних процедур для платників податків. Значну роль у реалізації діджиталізації податкового адміністрування відіграють безпосередньо цифрові технології, а саме – Технологія Великих даних (Big Data).

Як вказує Н. Пантелєєва, «аналітика на основі Big Data дозволяє податковим органам з високою точністю будувати поведінковий профіль платників податків, прогнозувати і швидко реагувати на зміни в їх діяльності. Позитивні результати підтвердили необхідність упровадження Big Data для податкового адміністрування за умови набуття нових компетенцій, посилення зв'язків взаємодії і формування нової культури прийняття рішень на основі даних. При цьому для отримання зворотного зв'язку доцільним є відкритість і залучення до процесів цифровізації самих платників податків» [13, с. 405-406].

На сучасному етапі свого розвитку Україна робить певні кроки в напрямку регулювання справ оподаткування в умовах активного розвитку цифрової економіки. Важливо відзначити, що вже зараз функціонує Єдиний портал державних послуг під назвою «Дія», на якому представлено широкий спектр послуг, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з оподаткуванням: реєстрація фізичних осіб-підприємців, надання одноразової допомоги фізичним особам-підприємцям та видача довідок про доходи та інші.

Крім того, в найближчому майбутньому планується впровадження концепції електронного резидентства, створення віртуальних активів і формування віртуальної економічної зони «Дія. Сіті». Зокрема, Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» передбачено створення «Дія.Сіті» – це екосистема, яка буде сприяти активному розвитку цифрової економіки, роботи над передовими технологіями з високою доданою вартістю і формуванню економіки, базованої на знаннях [14]. Ці ініціативи свідчать про готовність України адаптуватися до вимог сучасного світу та активно впроваджувати інноваційні рішення в галузі цифрової економіки, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності та розвитку країни в цілому.

Д. Гетманцев вказав на основні нововведення в роботі ДПС у 2023 році: « е-акциз - рух товару під спеціальним QR кодом від виробника до постачальника; е-аудит - коли платник, одним кліком подаючи декларацію, може перед поданням її перевірити через ПЗ податкової, встановити ризики та їх виправити, а ДПС після цього не може пред'явити жодних інших ризиків, ніяких виїзних перевірок; перед заповнення податкової декларації за платників фізосіб, в тому числі ФОП, податковою; смарт-ФОП або повне адміністрування податків за ФОП банком за його бажанням» [15].

Все це є свідченням змін у повноваженнях ДПС. У результаті оптимізації діяльності ДПС, послідовного аналізу ситуації та вмілого і своєчасного застосування управлінських рішень упродовж 2022 року органами ДПС в умовах війни вдалося забезпечити надходження (сальдо) до Зведеного бюджету України – 1,1 трлн. гривень. Це на 98,2 млрд. грн., або на 9,9 %, більше ніж 2021 року. ...У 2022 році надійшло 420,7 млрд. грн. податку на доходи фізичних осіб та військового збору, це на 70,9 млрд. грн. більше ніж за довоєнний 2021 рік. Зросли також надходження єдиного внеску на загальнообов'язкове дер-

жавне соціальне страхування на 76,2 млрд. грн. і наразі становлять 425,3 млрд. гривень» [16]. З кожним роком збільшується кількість адміністративних послуг які надаються ДПС. «Упродовж 2022 року ДПС надало 3,6 млн. адмінпослуг» [16].

Висновки. Потреба сучасного розуміння правового статусу ДПС обумовлена гострою потребою забезпечення стабільного розвитку країни та забезпечення її фінансової спроможності в умовах непередбачуваних викликів. Діяльність Державної податкової служби України є невід'ємною складовою виконання державної податкової політики, і цій діяльності притаманний постійний характер у податкових і адміністративних правовідносинах під час виконання правозастосовчої виконавчо-розпорядчої функції. Органи, які мають повноваження здійснювати державну політику у галузі оподаткування та адміністрування податків, можна розглядати як колективного суб'єкта права, і, водночас, як органи публічної адміністрації. Розуміння їх правового статусу базується на розгляді їхньої структури, що включає, у відміну від приватних суб'єктів, місію, завдання, компетенцію та повноваження із урахуванням норм законодавства. В сучасних умовах гострих викликів, ДПС перетворюється на сучасний та технологічний орган публічної адміністрації, що надає якісні та зручні послуги платникам податків і зборів. Вона сприяє ефективному адмініструванню податків, зборів та платежів, а також виявляє нульову толерантність до корупції із урахуванням принципу транспарентності. Ця специфіка правового статусу обумовлена постійною діяльністю стосовно адміністрування, перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та військового збору та обов'язку створювати відповідні організаційно-правові умови для належного виконання податкових обов'язків платниками і підтримувати їх у цьому процесі. Крім того, податкові органи створюють умови для належного виконання

податкових обов'язків платниками, включаючи обчислення і сплату податків та інших обов'язкових платежів фіскального характеру, а також відповідного звітування про них – з цим і пов'язано збільшення кількості наданих адміністративних послуг в зазначеній сфері.

Анотація

Здійснено аналіз особливостей адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в податкових правовідносинах. Визначено, що розуміння адміністративно-правового статусу юридичних осіб публічного права є ключовим завданням, яке вимагає уваги і ретельного вивчення з боку вчених і законодавців, щоб забезпечити правову стабільність і якість державного управління. Саме в цьому контексті виникає необхідність збалансувати процеси інституціонального оновлення, які сприяють розвитку взаємовідносин між платниками податків і суб'єктами публічного адміністрування, що відповідає потребам суспільства й сприяє економічному розвитку країни. У зв'язку з цим, актуальним бачиться дослідження особливостей правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в податкових правовідносинах в сучасних умовах. Ці суб'єкти виступають ключовими суб'єктами в механізмі вдосконалення і розвитку інституціонального податкового середовища. Наголошено, що один із надзвичайно важливих напрямків в сучасній юридичній науці полягає у визначенні ключових характеристик адміністративно-правового статусу юридичних осіб публічного права. Досягнення чіткого розуміння та визначення цих ключових ознак адміністративно-правового статусу має важливе значення як для наукової спільноти, так і для законодавчого процесу. Дослідження і аналіз цього питання відкривають шляхи для подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання цього питання, що є важливим в контексті розвитку правової системи та забезпечення правової визначеності. Доведено, що правовий статус суб'єктів публічного адміністрування у податкових правовідносинах є складним і специфічним, і він визначається рядом особливостей, які відділяють їх від інших учасників цих відносин, а саме: а) ці суб'єкти мають особливий статус; б) користуються імунітетом або особливими правами та привілеями; в) зазвичай зобов'язані виконувати специфічні податкові обов'язки, що є фундаментальним завданням держави; г) їхні дії і рішення у сфері податків можуть бути предметом особливого нагляду і контролю, включаючи аудити та перевірки. Зазначено, що ДПС перетворюється на сучасний та технологічний орган публічної адміністрації, що надає якісні та зручні послуги платникам податків і зборів із урахуванням принципу транспарентності.

Ключові слова: адміністративні послуги, принцип транспарентності, адміністративно-правове регулювання, адміністрування податків, відносини між платниками податків та суб'єктами публічного адміністрування, інструменти публічного адміністрування, компетенція, платники податків, податкове регулювання, податок, правовий статус суб'єктів, публічна адміністрація, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування.

Mykolenko O. I., Manzhula A. A. Concept regarding the peculiarities of the administrative and legal status of public administration subjects in tax legal relations

An analysis of the peculiarities of the administrative and legal status of public administration subjects in tax legal relations was carried out. It was determined that understanding the administrative-legal status of legal entities under public law is a key task that requires attention and careful study by scientists and legislators in order to ensure legal stability and quality of public administration. It is in this context that there is a need to balance the processes of institutional renewal, which contribute to the development of relations between taxpayers and subjects of public administration, which meets the needs of society and contributes to the economic development of the country. In this regard, the

study of the peculiarities of the legal status of subjects of public administration in tax legal relations in modern conditions is considered relevant. These subjects are key subjects in the mechanism of improvement and development of the institutional tax environment. It is emphasized that one of the extremely important directions in modern legal science consists in determining the key characteristics of the administrative-legal status of legal entities under public law. Achieving a clear understanding and definition of these key features of administrative-legal status is important for both the scientific community and the legislative process. Research and analysis of this issue open the way for further improvement of the legal regulation of this issue, which is important in the context of the development of the legal system and ensuring legal certainty. It has been proven that the legal status of public administration subjects in tax legal relations is complex and specific, and it is determined by a number of features that separate them from other participants in these relations, namely: a) these subjects have a special status; b) enjoy immunity or special rights and privileges; c) are usually required to fulfill specific tax obligations, which is a fundamental task of the state; d) their actions and decisions in the field of taxes may be subject to special supervision and control, including audits and inspections. It is noted that the State Tax Service of Ukraine is turning into a modern and technological public administration body that provides high-quality and convenient services to tax and fee payers, taking into account the principle of transparency.

Key words: administrative services, the principle of transparency, administrative and legal regulation, tax administration, relations between taxpayers and subjects of public administration, tools of public administration, competence, taxpayers, tax regulation, tax, legal status of subjects, public administration, public administration, subjects of public administration.

Список використаних джерел:

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року :Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
2. Положення про Державну податкову службу: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 227-2019-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>
3. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
4. Долженков О.О. Публічне управління та адміністрування: вступ до спеціальності : навч. посіб. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 190 с.
5. Терещук В.В. Компетенція суб'єкта публічного адміністрування в Україні та її структура. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Т. 3. С. 19–22.
6. Золотарьова М.К. Адміністративно-правовий статус державних податкових інспекцій : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. С. В. Петкова ; Клас. приват. ун-т. Запоріжжя : КПУ, 2010. 164 с.
7. Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2022 – 2024 роки : Наказ Державної податкової служби України від 22.11.2021 № 965 URL:<https://tax.gov.ua/data/files/295053.pdf>.
8. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Ін Юре, 2002. 668 с.
9. Лавренова О. І. Адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с. URI: <http://hdl.handle.net/11300/2041>

10. Інформація щодо взаємодії Державної податкової служби України з Верховною Радою України IX скликання по законопроєктах у січні-червні 2022 року. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/vzaemodiya-z-verhovnoyu-radoyu-ukraini/vzaemodiya-z-verhovnoyu-radoyu-ukraini-/arhiv/pershe-pivrichchya-2022-roku>
11. Демидова М.О. Європейські принципи належного урядування як фактор модернізації правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2019. Вип. 2(28). С.171-178.
12. Дніпров О. Принципи належного урядування в сучасній системі адміністративного права України. *Підприємництво, господарство і право*. Вип. №1(2021). С.114-118. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/20.pdf> DOI URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.19>
13. Пантелєєва Н. Цифрова трансформація податкового адміністрування. : зб. матер. доп. учасн. II Міжнародний податковий конгрес, 26.11. 2021 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 404 - 405. URL: https://congress.tax/wp-content/uploads/2021/12/2021_II_International_Tax_Congress_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.
14. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.
15. У 2023 році роботу податкової служби повністю діджиталізують URL: <https://landlord.ua/news/u-2023-rotsi-robotu-podatkovoi-sluzhby-povnistiu-didzhytalizuiut/#:~:text=%D0%A0%D0%BE%D0%...>
16. Публічний звіт в. о. Голови Державної податкової служби України Тетяни Кірієнко за 2022 рік. URL : <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/657704.html>

Є. О. Бокови́кова

аспірантка кафедри податкового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СУБВЕНЦІЇ У СКЛАДІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Постановка проблеми. Правове регулювання субвенцій, що входять до складу доходів місцевих бюджетів, характеризується багаторівневістю і складністю. При цьому кошти субвенцій повністю або частково спрямовуються на фінансування повноважень органів місцевого самоврядування. Зважаючи на те, що перелік субвенцій, що входять до складу доходів місцевих бюджетів не є вичерпним і щорічно змінюється залежно від потреб у фінансуванні на місцевому рівні, постає проблема у виокремленні і систематизації сфер надання таких субвенцій. Відсутність належної систематизації, відповідно, унеможливорює прогностичний аналіз складу субвенцій на наступні роки і ускладнює формування такого проекту Закону «Про Державний бюджет України», який максимально відповідає нагальним потребам територіальних громад у фінансуванні. Відтак, питання класифікації субвенцій у складі доходів місцевих бюджетів набуває особливої актуальності.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми класифікації міжбюджетних трансфертів стали предметом досліджень А. Герреро-Алкаде, Дж. Печей, Р. Масгрейва, Г. Макдональда, С. Цайкате, Дж. Мартінеса-Васкеса. При цьому запропоновані вченими класифікації не у повному обсязі охоплюють надання коштів місцевим бюджетам за рахунок субвенцій, зокрема спираючись на повноваження органів місцевого самоврядування, реалізація яких фінансується за рахунок таких коштів.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті здійснення класифікації субвенцій, що впливають на формування доходів

місцевих бюджетів, на основі співвіднесення сфер надання субвенцій зі сферами повноважень органів місцевого самоврядування, на виконання яких спрямовуються кошти субвенцій.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжних державах у тому чи іншому вигляді представлені класифікації міжбюджетних трансфертів. Зокрема, трансферти, що не мають вирівнюючої спрямованості (в Україні до трансфертів такого виду і належать субвенції), класифікують залежно від їх спрямованості на фінансування тих чи інших суспільних потреб: трансферти на фінансування освіти, охорони здоров'я, інфраструктури, сфери соціального захисту, культури тощо. Вичерпний перелік сфер фінансування, що здійснюється за рахунок міжбюджетних трансфертів в Україні, вбачається неможливим через динамічність бюджетного законодавства і закріплення деяких трансфертів виключно законом України про Державний бюджет України на відповідний рік. Міжнародний досвід, в свою чергу, серед сфер фінансування за рахунок трансфертів передбачає соціальне страхування, охорону здоров'я, освіту, будівництво об'єктів суспільної інфраструктури тощо [1, с. 7].

Зарубіжний досвід свідчить про те, що надання цільових трансфертів до місцевих бюджетів можливе у декількох варіантах: трансферти надаються на чітко визначені потреби без окреслення очікуваного результату їх надання або з вимогою досягнення таких результатів (обумовленість на основі результатів). Законодавче регулювання

надання цільових трансфертів може передбачати обов'язок одержувача трансферту фінансувати певну частину витрат за власні кошти. Другий тип цільових трансфертів, надання яких включає вимогу досягнення за рахунок їх надання конкретних результатів, вбачається більш ефективним, адже водночас забезпечується і досягнення цілей держави щодо розвитку окремих галузей, і зберігається місцева автономія [2, с. 48-49].

Однак за запропонованими підходами зарубіжних науковців здійснити класифікацію субвенцій, що впливають на доходи місцевих бюджетів, можливо лише частково. Правове регулювання субвенцій, що входять до складу доходів місцевих бюджетів, дає підстави стверджувати, що у законодавстві відсутня єдина логіка надання таких коштів місцевим бюджетам. Відтак, пропонуємо субвенції у складі доходів місцевого самоврядування розглядати у межах їх класифікації залежно від сфер повноважень органів місцевого самоврядування, на виконання яких спрямовуються кошти. Наведено обумовлено тим, що 1) вичерпний перелік субвенцій законодавством України не встановлено; 2) субвенції належать до джерел доходів місцевих бюджетів; 3) групи повноважень органів місцевого самоврядування чітко закріплено законодавством; 4) реалізація не кожної з груп повноважень органів місцевого самоврядування, визначених законодавством, забезпечується фінансуванням за рахунок субвенцій.

Порівняльний аналіз нормативного закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» і субвенцій, встановлених Бюджетним кодексом України, Законами України «Про Державний бюджет України», а також рішень місцевих рад дає підстави стверджувати, що відсутність вичерпного переліку субвенцій унеможливає змогу їх системної класифікації без кореляції зі сферами повноважень органів місцевого самоврядування, на реалізацію яких спрямовані такі кошти.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає нормативне закріплення повноважень органів місцевого самоврядування. Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад відповідним нормативно-правовим актом згруповані на повноваження у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку; галузі бюджету, фінансів і цін; щодо управління комунальною власністю; в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку; у галузі будівництва; у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, молодіжної політики, фізкультури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності; у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища; у сфері соціального захисту населення; в галузі зовнішньоекономічної діяльності; в галузі оборонної роботи; щодо організації та забезпечення цивільного захисту щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою; у сфері реєстрації місця проживання фізичних осіб; щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги; щодо відзначення державними нагородами України; інші повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад [3].

Таким чином, до субвенцій, що безпосередньо впливають на доходи місцевих бюджетів і реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, доцільно віднести субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій, субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у соціальній сфері та субвенції, спрямовані на реалізацію інших повноважень органів місцевого самоврядування. Варто зазначити, що реалізація не кожної з груп

повноважень органів місцевого самоврядування, визначених законодавством, забезпечується фінансуванням за рахунок субвенцій, що, у тому числі, стало причиною теоретичного узагальнення сфер надання субвенцій.

Проте реалізація не кожної з груп повноважень забезпечується фінансуванням за рахунок субвенцій. Системний аналіз Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у частині повноважень органів місцевого самоврядування, Законів України про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети свідчить, що субвенції, за рахунок яких повністю або частково забезпечується здійснення повноважень органів місцевого самоврядування, можна класифікувати за сферами надання таких субвенцій. Так, субвенції, що безпосередньо впливають на доходи місцевих бюджетів і реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, на наш погляд, доцільно віднести субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій, субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у соціальній сфері та субвенції, спрямовані на реалізацію інших повноважень органів місцевого самоврядування.

Така класифікація безпосередньо охоплює усі повноваження органів, закріплені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», реалізація яких забезпечується у тому числі коштами міжбюджетних трансфертів, зокрема субвенцій.

Окремі повноваження в бюджетній сфері мають також районні і обласні ради, зокрема одне з таких повноважень полягає у розгляді та затвердженні прогнозів відповідних районних та обласних бюджетів. Виконавчі органи також вносять зміни до цих бюджетів і затверджують звіти про їх виконання, забезпечуючи відповідну фінансову звітність (п. 17 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Крім того, вони займаються розподілом коштів, які передаються

з державного бюджету у вигляді дотацій та субвенцій. Кошти розподіляються між районними бюджетами, місцевими бюджетами міст обласного значення, сіл, селищ та міст районного значення (п. 18 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [3].

Варто зауважити, що, з одного боку, повноваження районних і обласних ради опосередковано пов'язані з фінансуванням за рахунок міжбюджетних трансфертів, проте їх реалізація впливає на подальший розподіл бюджетних коштів, відтак, безумовно районні і обласні ради також є учасниками міжбюджетних відносин. Їх компетенція в галузі міжбюджетних відносин є ширшою за компетенцію інших органів місцевого самоврядування, адже вони одночасно є і одержувачами субвенцій, і здійснюють їх подальший розподіл.

Аналіз нормативно-правової бази надання субвенцій з державного бюджету, спрямованих на виконання повноважень місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій (далі – інфраструктурні субвенції), дає змогу класифікувати їх за певними критеріями. Традиційно, як і інші міжбюджетні трансферти, інфраструктурні субвенції можна класифікувати за напрямом руху грошових коштів: з Державного бюджету України до місцевих бюджетів (вертикальні) і між місцевими бюджетами (горизонтальні). Вертикальні інфраструктурні субвенції, в свою чергу поділяються на ті, що надаються з загального і спеціального фонду бюджету. Крім того, дослідження Законів України про Державний бюджет України дає підстави стверджувати, що субвенції із загального і спеціального фондів можуть бути загального характеру, тобто такими, що надаються переважній більшості місцевих бюджетів, і адресними – спрямованими до чітко визначеного місцевого бюджету на покриття необхідних видатків.

Інфраструктурні субвенції, крім іншого, включають декілька сфер, які фінансуються за їх рахунок. До таких сфер належать фінансування власне інфраструктурних проєктів,

інвестиційних проектів і спрямовані на підвищення економічного розвитку регіонів. Водночас аналіз правового регулювання субвенцій, спрямованих на фінансування інвестиційних програм (проектів) свідчить, що цієї категорії належать субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на: виконання інвестиційних проектів, передбачена п. 5 ч. 1 ст. 97 Бюджетного кодексу України, субвенція на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України згідно з відповідним Порядком, що затверджується Постановою Кабінету Міністрів України № 1324, субвенція для реалізації проектів в рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України, субвенція на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2» [4, 5]. Між місцевими бюджетами в рамках цієї категорії можуть передбачатись субвенції на виконання інвестиційних проектів і на співфінансування інвестиційних проектів. Інвестиційні проекти, фінансуються за рахунок коштів таких субвенцій, мають переважно інфраструктурний характер. Наприклад, субвенція, надана в рамках Програми з відновлення України, спрямована на забезпечення реалізації проектів, які сприяють відновленню соціальної та житлової інфраструктури на територіях, де органи державної влади функціонують у повному обсязі (території, що перебувають під контролем України). Ці заходи спрямовані на подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації. Це дає змогу стверджувати, що у сучасних реаліях субвенції на виконання інвестиційних проектів доцільно відносити до підвиду власне інфраструктурних субвенцій, проте такий розподіл не є сталим.

Слід зауважити, що запропонована класифікація, яка передбачає розподіл субвенцій на такі, що спрямовані на фінансування власне інфраструктурних проектів (у тому числі інвестиційних проектів) і спрямовані на підвищення економічного розвитку регі-

онів, є досить умовною зважаючи на те, що перелік субвенцій є невичерпним і може встановлюватись Законом про Державний бюджет України і рішеннями про місцеві бюджети. Відповідно можливим є розширення переліку видів інфраструктурних субвенцій залежно від конкретних обставин. Зазначена класифікація підлягає застосуванню як щодо вертикальних, так і горизонтальних субвенцій.

Звернемось до правового регулювання інфраструктурних субвенцій, спрямованих на фінансування власне інфраструктурних проектів. Одним із найбільш вагомих джерел бюджетів об'єднаних територіальних громад стала субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Погоджуємося з думкою Ю. Бойко, що при створенні взаємопосилюючого ефекту, об'єднання громадян отримують можливість для покращення соціально-економічних умов. Основними при цьому є сумарний ефект знань, реальної можливості використання об'єктів інфраструктури і зниження витрат [6, с. 4].

Аналіз інформації щодо показників міжбюджетних трансфертів, які надавались у 2020-2022 рр. свідчить про тенденцію до скорочення кількості інфраструктурних субвенцій з загального фонду державного бюджету і кількісну їх стабільність зі спеціального фонду бюджету. Так, у 2021 році кількість інфраструктурних субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам скоротилась майже втричі порівняно з попереднім роком, а у 2022 році – зросла на 50% порівняно з 2021 роком, проте залишалась вдвічі меншою за аналогічний показник в 2020 році [7, 8, 9].

Субвенції, спрямовані на економічний розвиток територій, зокрема на створення центрів креативної економіки (2022 р.), справедливую трансформацію вугільних регіонів України (2022 р.) є новими у моделі міжбюджетних відносин. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22. 09. 2021 р.

№ 1024 «Про схвалення Концепції Державної цільової програми справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року» модель розвитку регіону, що базується на справедливій трансформації, має на меті забезпечити гідне життя та достатній дохід всім мешканцям, включаючи працівників, які відчують вплив процесу відмови від викопного палива (це включає ліквідацію виробничих потужностей, закриття вугледобувних підприємств та інші заходи) [10].

Однак, темпи реалізації такої Державної цільової програми сповільнилися з огляду на непередбачувані обставини – початок повномасштабних воєнних дій на території України – тому відповідної субвенції у 2023 році Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» передбачено не було. Аналогічною є ситуація і щодо субвенції на створення центрів креативної економіки.

Аналіз нормативного закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» дає підстави стверджувати, що сфера компетенції органів місцевого самоврядування є досить широкою і не обмежується виключно соціальною і інфраструктурною спрямованістю. Згідно з положеннями гл. 2 р. 2 відповідного законодавчого акту, повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, крім інших, включають повноваження у сфері регулювання земельних відносин та охорони природи, реєстрації місця проживання фізичних осіб, щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги, щодо відзначення державними нагородами України та інші повноваження [3].

Отже, субвенції, за рахунок яких повністю або частково забезпечується здійснення повноважень органів місцевого самоврядування, пропонується класифікувати за сферами їх надання. Так, до субвенцій, що безпосередньо впливають на доходи місцевих бюджетів

і реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, на наш погляд, доцільно віднести субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій, субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у соціальній сфері та субвенції, спрямовані на реалізацію інших повноважень органів місцевого самоврядування. Така класифікація безпосередньо охоплює усі повноваження органів, закріплені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», реалізація яких забезпечується у тому числі коштами міжбюджетних трансфертів, зокрема субвенцій. Субвенції, спрямовані на виконання повноважень місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій (інфраструктурні субвенції) можна розглядати в межах запропонованого їх розподілу на такі, що спрямовані на фінансування власне інфраструктурних проектів (у тому числі інвестиційних проектів) і спрямовані на підвищення економічного розвитку регіонів. При цьому більша частка субвенцій, як вертикальних, так і горизонтальних, спрямована на фінансування власне інфраструктурних проектів, а підвищення економічного розвитку регіонів на рівні міжбюджетних відносин тимчасово загальмовано за рахунок виключення відповідних субвенцій з дохідної частини місцевих бюджетів (не передбачення їх на державному рівні). Горизонтальні інфраструктурні субвенції хоч і характеризуються однаковим напрямком руху коштів, проте субвенції із загального і спеціального фондів можуть бути як загального характеру, тобто такими, що надаються переважній більшості місцевих бюджетів, так і адресними – спрямованими до чітко визначеного місцевого бюджету на покриття необхідних видатків.

Висновки. Класифікація, побудована на основі поділу субвенцій на сферами їх надання відповідно до визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», покликана

також встановити місце районних і обласних рад у системі міжбюджетних відносин. Їх повноваження опосередковано пов'язані з фінансуванням за рахунок міжбюджетних трансфертів, проте реалізація таких повноважень впливає на подальший розподіл бюджетних коштів. Компетенція районних і обласних рад у галузі міжбюджетних відносин є ширшою за компетенцію інших органів місцевого самоврядування, адже вони одночасно є і одержувачами субвенцій, і здійснюють їх подальший розподіл.

Запропонована класифікація дає можливість систематизувати актуальні вектори фінансування потреб територіальних громад за рахунок субвенцій з горизонтальним і вертикальним напрямком руху коштів. Більше того, розроблена модель поділу субвенцій є найбільш загальною щодо інших, визначених у роботі, класифікацій: залежно від джерела закріплення, напряму руху грошових коштів, порядку перерахування грошових коштів та ін.

Анотація

Наукова робота присвячена науковим підходам до класифікації субвенцій у складі доходів місцевих бюджетів. Запропоновано класифікацію субвенцій у складі доходів місцевих бюджетів залежно від сфери повноважень органів місцевого самоврядування. До видів субвенцій належать такі, що спрямовані на виконання повноважень органів місцевого самоврядування: у соціальній сфері; у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій; на виконання повноважень в інших сферах. Визначено, що субвенції, спрямовані на реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, характеризуються і горизонтальним, і вертикальним рухом коштів у випадку їх однакового призначення. В такому випадку кошти надходять з Державного бюджету України до обласних бюджетів як вертикальна субвенція і перерозподіляються між відповідними місцевими бюджетами як горизонтальна. Порядок розподілу таких субвенцій між місцевими бюджетами визначається окремо. Надано теоретичне обґрунтування поділу субвенцій із загального і спеціального фондів бюджету на субвенції загального характеру, тобто такі, що надаються переважній більшості місцевих бюджетів, так і адресні – спрямовані до чітко визначеного місцевого бюджету на покриття необхідних видатків. Встановлено, що субвенції, які забезпечують реалізацію повноважень місцевого самоврядування у соціальній сфері, можуть бути спрямовані на освіту, охорону здоров'я та забезпечення соціального захисту. Найбільшим блоком у складі соціальних субвенцій є власне субвенції на здійснення соціального забезпечення. Субвенції, спрямовані на виконання повноважень місцевого самоврядування у сфері економічного розвитку територій, інфраструктури та інвестицій (інфраструктурні субвенції) запропоновано розглядати як такі, що спрямовані на фінансування власне інфраструктурних проектів (у тому числі інвестиційних проектів) і спрямовані на підвищення економічного розвитку регіонів. Визначено тенденцію до скорочення кількості інфраструктурних субвенцій з загального фонду державного бюджету і кількісну їх стабільність зі спеціального фонду бюджету.

Ключові слова: міжбюджетні трансферти, міжбюджетні відносини, місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, субвенції, повноваження органів місцевого самоврядування.

Bokovykova Ye. O. Subventions as part of local budget' revenues: legal regulation and classification

The research paper is devoted to scientific approaches to the classification of subventions in the revenues of local budgets. The author proposes a classification of subventions as part of local budget revenues depending on the scope of powers of local self-government bodies. The types of subventions include those aimed at exercising the powers of local self-government bodies: in the social sphere;

in the sphere of economic development of territories, infrastructure and investments; and in other spheres. It is determined that subventions aimed at exercising the powers of local self-government bodies are characterised by both horizontal and vertical movement of funds in the case of their equal purpose. In this case, funds are transferred from the State Budget of Ukraine to oblast budgets as a vertical subvention and redistributed between the respective local budgets as a horizontal subvention. The procedure for distributing such subventions between local budgets is determined separately. The author provides a theoretical justification for the division of subventions from the general and special funds of the budget into general subventions, i.e. those provided to the vast majority of local budgets, and targeted subventions, i.e. those directed to a clearly defined local budget to cover the necessary expenditures. It is established that subventions that ensure the implementation of local government powers in the social sphere can be directed to education, healthcare and social protection. The largest block in the composition of social subventions is actually subventions for social security. Subventions aimed at fulfilling the powers of local self-government in the field of economic development of territories, infrastructure and investments (infrastructure subventions) are proposed to be considered as those aimed at financing infrastructure projects (including investment projects) and aimed at increasing the economic development of regions. The author identifies a tendency to reduce the number of infrastructure subventions from the general fund of the State budget and their quantitative stability from the special fund of the budget.

Key words: interbudgetary transfers, interbudgetary relations, local budgets, local budget revenues, subventions, powers of local self-government bodies.

Список використаних джерел:

1. Bokovykova Yu., Bokovykova Ye. Approaches to the classification of interbudget transfers in Ukraine and abroad. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. № 3. 2022. С. 4-10.
2. Intergovernmental fiscal transfers: principles and practice/ edited by R. Boadway and A. Shah. Washington, D.C, 2007. 538 p.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.02.2023).
4. Бюджетний кодекс: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 23.02.2023).
5. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проєктів у рамках Програми з відновлення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.21.2021 р. № 1324. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2023).
6. Бойко Ю. І. Синергетичний ефект як ключовий аспект діяльності об'єднаних територіальних громад. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. Вип. 1 (39). 2018 С. 3-8.
7. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14. 11. 2019 р. № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення 01. 02. 2023).
8. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення 09.03.2023).
9. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 09.03.2023).

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.68>

В. В. Дем'янов

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету*

ПРО СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Сучасний стан боротьби з екологічною злочинністю потребує використання нових, нетрадиційних джерел інформації про порушення правил екологічної безпеки. Усе це висуває нові часткові завдання перед кримінологією, яка, використовуючи останні досягнення науки та техніки, пристосовує ці досягнення для розв'язання проблем спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки, упроваджує їх у практику правоохоронних органів України.

Теорія і практика розробки і реалізації методів та заходів запобігання злочинам чи криміногенному потенціалу суспільства у виді порушення правил екологічної безпеки (екологічних вимог до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію і експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів; охорона навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин та інших препаратів; охорона навколишнього природного середовища від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами; екологічна безпека транспортних засобів тощо), а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки (на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на злочин), називається спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності: система організаційно-правових, економічних, технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів екологічного характеру. Воно розуміється як синтезована кримінологічна

теорія і практика власної організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей знань (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо). Отже, спеціальнокримінологічне запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Тому зазначений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища й процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [5, с. 23]. Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямками, за якими розробляють і реалізують заходи: кримінологічна профілактика, відвернення, припинення злочинів [6, с. 360].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми розглядали

багато вчених та науковців з різних галузей науки, зокрема, Алфьоров М. А., Андрейцев Ю. І., Бандажевський Ю. І., Барановський В. А., Білявський Г. О., Бойко М. Ф., Бондар О. І., Вишневський О. С., Гродзинський Д. М., Гуцал В. О., Данилишин Б. М., Денищик О. Ю., Дмитрук О. Ю., Дорогунцов С. І., Драпиковський О. І., Єгорова Т. М., Ісаєв С. Д., Карамушка В. І., Карпюк О. Т., Кобак Т. І., Ковальчук О. З., Ляшенко В. І., Левіна Г. М., Матус С. А., Мислива Т. М., М'ягченко О. П., Назарова О. В., Ободовський О. Г., Олійник Я. Б., Палієнко Е. Т., Підкамінний І. М., Пригула А. М., Приходько М. М., Радченко В. Г., Романчук С. П., Руденко Л. Г., Рудько Г. І., Сасов О. П., Сергеев Т. Л., Сердюк А. М., Сілецький Ю. А., Скворцова О. В., Стецюк В. В., Стусь В. П., Тацій В. Я., Тихий В. П., Трембицький В. А., Хільчевський В. К., Чорний С. Г., Чумаченко М. Г., Шевченко В. Г., Шемшученко Ю. С., Шищенко П. Г., Щур Ю. В., Юрченко А. А. та інші. Однак складність і багатоаспектність зазначеної проблеми потребують подальшого розгляду комплексу аспектів спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки. Отже, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю узагальнення положень щодо спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки.

Метою статті є дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року виділено окремий розділ „Екологічна безпека”. В ньому зазначено, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молоде покоління, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій й інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці. В значній мірі вирішення даного питання визначено Конституцією України [1; 2].

Разом з тим, відповідальність за екологічні злочини є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля. По-перше, ми погоджуємося з думкою, що запобігання злочинам складається з комплексу функцій відповідних органів, сукупності правоохоронних видів діяльності, які забезпечують контроль і нагляд за організацією та здійсненням запобіжної діяльності в ході розкриття, розслідування кримінальних проваджень та судового розгляду справ, а також заходи профілактичного характеру [8, с. 655].

Чим ефективніше проваджуватимуться правоохоронна діяльність і вивчення ефективності діяльності правоохоронних органів (бо наскільки адекватні тому, як ці органи будуть протидіяти злочинності), залежить зменшення або збільшення її рівня, поліпшення або погіршення її якісних показників, стан спокою або, навпаки, занепокоєння населення через несприятливу ситуацію зі станом злочинності і ризиками пов'язаними з активними бойовими діями у країні, місцем країни на міжнародній арені та її авторитет в цілому тощо – тим реальніше зменшення рівня даного виду злочинності.

Запобігання екологічній злочинності передбачає вживання низки заходів щодо нейтралізації та усунення причин і умов. Запобігання злочинам у сфері екології передбачає застосування загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів. Якщо на загальносоціальному рівні для цього необхідно підняти рівень добробуту населення й звести до мінімуму існуюче на сьогоднішній момент розшарування суспільства; максимально використовувати досягнення науково-технічного прогресу як засіб запобігання екологічній злочинності тощо, то у культурно-виховній сфері необхідно проводити загальну просвітницьку роботу з екології і безпеки життєдіяльності, формуючи в громадян особливу екологічну правосвідомість; правову пропаганду, інформаційною забезпеченістю

норм, які встановлюють відповідальність за екологічні злочини, зростанням соціальної активності громадян, їх нетерпимості і протидії даним правопорушенням і т.ін.

Виходячи з основоположного принципу, що спеціальне запобігання екологічній злочинності повинне доповнювати й конкретизувати загальне. Сюди можна віднести вдосконалення природоохоронного та кримінального законодавства, нормативну заборону здійснення певних екологічно шкідливих дій. Є необхідністю уведення кримінологічної експертизи екологічного законодавства поряд із правовою та екологічною експертизами.

Заходи запобігання екологічній злочинності повинні відповідати таким принципам, як реальність, наукова обґрунтованість, синтез кримінологічних і екологічних знань, принцип екологічного реалізму; координація політико-правових дій органів влади і керування в центрі й на місцях; чітка взаємодія правоохоронних і контролюючих органів у галузі екології; а також відповідність загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання екологічній злочинності загальній концепції розвитку світового співтовариства.

Суттєвий внесок у протидію екологічній злочинності повинні вносити і різноманітні об'єднання громадян, партія «зелених», green rease, Інтернет, ЗМІ тощо. До основних напрямів щодо екологічної безпеки України можна віднести: запобігання і мінімізацію наслідків надзвичайних ситуацій з урахуванням ризику виникнення таких ситуацій, наслідків воєнного стану в цілому. Це положення є особливо актуальним сьогодні, коли дуже часто трапляються надзвичайні екологічні ситуації, викликані насильством, неможливістю потрапити на низку територій чи навпаки вчасно покинути, застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів, дестабілізація обстановки, інших терористичних проявів та дій тощо. Важливим є перехід на нові джерела сировини та енергії, які можуть знизити шкідливий вплив на навколишнє середовище. Велике значення мають проведення наукових досліджень

у галузі охорони природи, відмова від виробництва, що забруднює природу та запровадження нових безпечних технологій. Ефективна реалізація вказаних заходів допоможе знизити рівень екологічної злочинності і тим самим поліпшити якість життя у суспільстві. Основними детермінантами злочинів проти правил екологічної безпеки є науково-технічний прогрес, війна (в тому числі війна інновацій), її наслідки, урбанізація (або «цивілізація споживання», тобто зростання необов'язкових потреб людей та суспільства, задоволення яких призводить до появи надлишкового техногенного навантаження на довкілля, яке наближає біосферу до межі стійкості), проведення проектувань, розміщення, будівництва, реконструкцій, введення в експлуатацію та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, недосконалість законодавства тощо. Найефективнішими, на наш погляд, видами запобіжної діяльності цих злочинів будуть:

– ті, які будуть адекватні тим явищам і процесам, на боротьбу з якими їх спрямовано; а також будуть відповідати видам злочинів [3];

– ті, що спираються на вимоги норм міжнародного та вітчизняного права (так наприклад, у Стратегії сталого розвитку визначаються мета, вектори руху, дорожня карта, індикатори та пріоритетні напрями поступального розвитку українського суспільства на шляху забезпечення збалансованості економічних, соціальних та екологічних чинників) [4];

– системність впливу на таку злочинність системи взаємодії державних і недержавних установ, організацій, активістів, волонтерів та волонтерських об'єднань, спрямовані виявляти чинники, які породжують злочини проти довкілля, їх ефективно запобігання, з метою реагування на вчиненні діяння: взаємне інформування про стан злочинності та судимості по злочинам проти довкілля; використання відомостей судової статистики і матеріалів судової практики при розробці запобіжних заходів; аналіз ефективності заходів щодо усунення причин та умов, виявлених

під час судового розгляду кримінальних справ зазначеної категорії; проведення спільних семінарів і конференцій з питань природоохоронної діяльності; підготовка і направлення відповідним органам довідок, інформаційних листів; більшу координованість та узгодженість слідчо-прокурорських дій в регіонах, що охоплюють декілька адміністративно-територіальних одиниць;

- посилення взаємодії з правоохоронними та контролюючими органами у забезпеченні виконання природоохоронного законодавства; участь відповідних спеціалістів у роботі з підвищення кваліфікації правоохоронних і контролюючих органів;

- підвищення компетентності та якості прокурорського нагляду за рахунок цілеспрямованої спеціалізації кадрів (які володіють екологічними, правовими, економічними знаннями та належного матеріально-технічного забезпечення);

- об'єднання зусиль та активізація роботи правоохоронних і контролюючих органів у запобіганні злочинам проти довкілля;

- усунення дублювання й паралелізму в їх діяльності;

- зведення до мінімуму відомчих інтересів при вирішенні загальнодержавних завдань;

- розробка і здійснення ними узгоджених заходів щодо своєчасного виявлення, розкриття, розслідування і припинення злочинів та інших правопорушень в цій сфері;

- усунення причин і умов, які сприяють їх вчиненню;

- обмеження чи зупинення виробничої діяльності, що стає загрозою для здоров'я людей і стану довкілля.

Таким чином, для ефективного впровадження запобіжної діяльності проти порушень правил екологічної безпеки, потрібні аналіз і оцінка екологічного стану в державі та аналіз і оцінка стану законності у сфері екології; вирішення низки питань законодавчого, організаційного, кадрового та фінансового забезпечення; або навіть створення окремого органу; все ще залишається нагальним

узагальнення міжнародного досвіду з цього приводу тощо.

Попередження екологічних злочинів передбачає застосування заходів як загального, так і спеціального характеру. До останніх, зокрема, належать: удосконалення контролю за екологічно значимою поведінкою, включаючи дотримання кримінально-правових заборон; інформування відповідних інстанцій (адресатів) про виявлені факти екологічних правопорушень та обставини, що їм сприяють; встановлення спеціальних режимів природокористування; нормативна заборона здійснення певних екологічно шкідливих дій тощо. Об'єктами спеціальної профілактики виступають окремі природні комплекси, території, водойми, атмосферне повітря, тваринний світ, лісові масиви та ін. Крім того, контроль потрібно здійснювати за поведінкою окремих громадян, наприклад, браконьєрів. Суб'єктами профілактики є: правоохоронні органи, природоохоронні інспекції; громадські організації, відомчі органи контролю тощо. Методи контролю охоплюють: безпосередній практичний нагляд за станом природних об'єктів шляхом обходів, патрулювання, проведення рейдів, перевірок; охорона об'єктів від несанкційованого доступу до них; встановлення пропускнуго режиму; вилучення знарядь вчинення екологічних правопорушень; припинення протиправних дій. Особлива роль у цьому належить державному контролю за дотриманням правових норм, що регламентують екологічні правовідносини (прокурорський нагляд за виконанням природоохоронного законодавства, діяльність дозвільної системи (правила обігу зброї і вибухових речовин), адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, та ін.[7, с. 46].

Висновки і пропозиції. Сама природа утворює наше зовнішнє середовище. Це сукупність умов, які складають природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання. Взаємодія суспільства

з природою завжди була і є найголовнішою умовою існування людства. Усе те, що виробляє і споживає людина, створюється шляхом використання природних ресурсів. Тому роль природи в житті людей постійно зростає. Не випадково її охорона є конституційною вимогою, що зафіксовано в Основному законі України.

Незважаючи на всі заходи, що вживалися і вживаються, загроза екологічній безпеці не зменшується. Сьогодні практично не можливо назвати такі явища та процеси навколишнього середовища на яких не позначилася злочинна діяльність. Злочини проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтвер-

джується офіційними статистичними даними, а ґрунтується переважно на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати (деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля), на авторитетних експертних оцінках тощо.

Підсумовуючи, можна зауважити, що вплив на криміногенні фактори, що обумовлюють існування екологічної злочинності, має бути комплексним, системним, адекватним, а діяльність всіх причетних до цього (держави, органів, організацій, осіб тощо) – скоординованою. Що сприятиме контролюваності та керованості процесів, що породжують злочини та інші правопорушення у сфері охорони довкілля.

Анотація

Статтю присвячено аналізу спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки. У ній досліджено сучасний стан боротьби з екологічною злочинністю, що потребує використання нових, нетрадиційних джерел інформації про порушення правил екологічної безпеки. Усе це висуває нові часткові завдання перед кримінологією, яка, використовуючи останні досягнення науки та техніки, пристосовує ці досягнення для розв'язання проблем спеціально-кримінологічних заходів запобігання порушенням правил екологічної безпеки, упроваджує їх у практику правоохоронних органів України.

У статті наведено систему цих заходів та пропозиції, щодо її наповнення зараз та у перспективі (ті, які будуть адекватні тим явищам і процесам, на боротьбу з якими їх спрямовано; що спираються на вимоги норм міжнародного та вітчизняного права; системність впливу на таку злочинність; підвищення компетентності кадрів; усунення дублювання й паралелізму в їх діяльності; усунення причин і умов, які сприяють їх вчиненню та обмеження чи зупинення виробничої діяльності тощо). Проаналізовано також діюче законодавство та стан його реалізації й охорони. Вказуються шляхи відповідності загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів запобігання екологічній злочинності загальній концепції розвитку світового співтовариства.

Зазначено, що для ефективного впровадження запобіжної діяльності проти порушень правил екологічної безпеки, потрібні аналіз і оцінка екологічного стану в державі та аналіз і оцінка стану законності у сфері екології; вирішення низки питань законодавчого, організаційного, кадрового та фінансового забезпечення; або навіть створення окремого органу; все ще залишається нагальним узагальнення міжнародного досвіду з цього приводу тощо.

Отже, у висновках підкреслюється, що сама природа утворює наше зовнішнє середовище. Це сукупність умов, які складають природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання. Взаємодія суспільства з природою завжди була і є найголовнішою умовою існування людства. Усе те, що виробляє і споживає людина, створюється шляхом використання природних ресурсів. Тому роль природи в житті людей постійно зростає. Не випадково її охорона є конституційною вимогою, що зафіксовано

в Основному законі України. Незважаючи на всі заходи, що вживалися і вживаються, загроза екологічній безпеці не зменшується. Сьогодні практично не можливо назвати такі явища та процеси навколишнього середовища, на яких не позначилася злочинна діяльність. Злочини проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а ґрунтується переважно на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати (деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля), на авторитетних експертних оцінках тощо.

Підсумовуючи, ми зауважили, що вплив на криміногенні фактори, що обумовлюють існування екологічної злочинності, має бути комплексним, системним, адекватним, а діяльність всіх причетних до цього (держави, органів, організацій, осіб тощо) – скоординованою. Що сприятиме контролюваності та керованості процесів, що породжують злочини та інші правопорушення у сфері охорони довкілля.

Ключові слова: відвернення злочинів, екологічна безпека, екологічна злочинність, запобігання злочинам, припинення злочинів, профілактика злочинів.

Demianov V. V. On special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules

The article is devoted to the analysis of special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules. It examines the current state of combating environmental crime, which requires the use of new, non-traditional sources of information on violations of environmental safety rules. All this poses new partial tasks for criminology, which, using the latest achievements of science and technology, adapts these achievements to solve the problems of special criminological measures to prevent violations of environmental safety rules, implements them into the practice of law enforcement agencies of Ukraine.

The article provides a system of these measures and proposals regarding their implementation now and in the future (those that will be adequate to the phenomena and processes they are aimed at combating; that are based on the requirements of the norms of international and domestic law; the systemic impact on such crime; increasing the competence of personnel; eliminating duplication and parallelism in their activities; eliminating the causes and conditions that contribute to their occurrence and limiting or stopping production activities, etc.). The current legislation and the state of its implementation and protection are also analyzed. The ways of compliance of general social and special criminological measures to prevent environmental crime with the general concept of development of the world community are indicated.

It is noted that for the effective implementation of preventive activities against violations of environmental safety rules, an analysis and assessment of the state of the environment in the state and an analysis and assessment of the state of legality in the field of ecology are required; solving a number of issues of legislative, organizational, personnel and financial support; or even the creation of a separate body; it is still urgent to generalize the international experience in this regard, etc.

So, the conclusions emphasize that nature itself forms our external environment. This is a set of conditions that make up the natural basis, the sphere of existence of humanity, being at the same time the source of human life, its well-being and prosperity. The interaction of society with nature has always been and is the most important condition for the existence of mankind. Everything that man produces and consumes is created through the use of natural resources. Therefore, the role of nature in people's lives is constantly growing. It is no accident that its protection is a constitutional requirement, which is recorded in the Basic Law of Ukraine. Despite all the measures that have been taken and are being

taken, the threat to environmental safety does not decrease. Today, it is practically impossible to name such environmental phenomena and processes that have not been affected by criminal activity. Crimes against the natural environment belong to the category of criminal offenses, the social dangerousness of which, as a rule, is not confirmed by official statistical data, but is based mainly on such objective indicators that cannot be overlooked or hidden (degradation of the natural environment, destruction of ecosystems, pollution environment), on authoritative expert assessments, etc.

Summing up, we noted that the impact on criminogenic factors that determine the existence of environmental crime should be complex, systematic, adequate, and the activities of all those involved in this (state, bodies, organizations, individuals, etc.) should be coordinated. What will contribute to the controllability and management of the processes that generate crimes and other offenses in the field of environmental protection.

Key words: averting crimes, ecological safety, ecological crime, crime prevention, stopping crimes, prevention of crimes.

Список використаних джерел:

1. Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року № 55-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2143-ІІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
5. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика, запобігання та припинення злочинів : навч. посібник. Київ : УМК ВО при Мінвузі УРСР, 1989. 72 с.
6. Голіна В. В. Поняття і структура спеціальнокримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5-ти т. Т.5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. С. 357–400.*
7. Джужа О. М. Курс кримінології : особлива частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
8. Черкасов О. М. Поняття і структура механізму запобігання злочинам. *Форум права*. 2009. № 3. С. 652-656.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.69>

І. В. Яромій

кандидат юридичних наук

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В МИТНИХ ОРГАНАХ

Постановка проблеми. Ефективне функціонування митних органів є важливим для економічної безпеки держави, наповнення бюджету та забезпечення належного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Однак, незважаючи на постійні реформи, кадрове забезпечення в митних органах України стикається з низкою системних проблем. Серед них – відтік кваліфікованих кадрів через низький рівень заробітних плат порівняно з приватним сектором, неконкурентні умови праці та високі корупційні ризики. Існуючі механізми добору та підвищення кваліфікації не завжди забезпечують прихід та утримання достатньої кількості високопрофесійних та доброчесних фахівців, що в свою чергу призводить до зниження рівня експертизи, ефективності контролю та створює підґрунтя для зловживань, підриваючи довіру суспільства до митної системи.

Крім того, значною проблемою є недостатня прозорість та об'єктивність кадрових процесів, таких як конкурсний відбір, просування по службі та система оцінки результативності, що призводить до призначення на посади не за професійними якостями, а за іншими, нерелевантними критеріями. Така ситуація негативно впливає на мотивацію добросовісних працівників та загальну ефективність служби. Відсутність чітких кар'єрних перспектив, ефективної системи матеріального та нематеріального стимулювання, а також недостатня увага до постійного професійного розвитку та підвищення кваліфікації персоналу поглиблюють існуючі кадрові виклики, що безпосередньо відбивається на якості виконання митних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кадрового забезпечення митних орга-

нів завжди перебувало в центрі уваги українських науковців, і попри значну кількість проведених досліджень, воно залишається надзвичайно актуальним, особливо в умовах реформування митної служби, її адаптації до європейських стандартів та викликів воєнного часу.

Серед провідних науковців, які активно досліджували кадрові питання в митній службі, можна виділити: Андрощука М., Білак Н., Березовського В., Веремеєнко В., Єрмолаєва О., Кириленка О., Ковальчука В., Козака В., Онищенко В., Рябцеву Л., Самілик М., Ткаченка В., Федорова В. та ін. Зазначені дослідники аналізували різні аспекти, починаючи від формування кадрової політики та професійної підготовки митників, до питань мотивації, соціального захисту та боротьби з корупцією серед персоналу, кадрового елементу в інституційній спроможності митних органів. Актуальність теми зумовлена постійною необхідністю у залученні висококваліфікованих та доброчесних фахівців, їхньому утриманні та розвитку в умовах високих навантажень та трансформаційних процесів, що безперервно відбуваються в митній системі України.

Виклад основного матеріалу. Кадрове забезпечення в митних органах України є фундаментальним чинником для ефективного функціонування всієї митної системи.

Поняття кадрового забезпечення можна розглядати в широкому та вузькому розумінні. У широкому – це діяльність, що спрямована на забезпечення органів державної влади персоналом з необхідним рівнем кваліфікації, професійних та особистих якостей, здатних вирішувати поставлені завдання. У вузькому

розумінні кадрове забезпечення – це нормативно закріплена та цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених державних органів (посадових осіб) щодо процесів професійної орієнтації, прогнозування і планування кадрових потреб, відбору, підготовки, розстановки та вивільнення персоналу [1, с.175; 2].

Досліджуючи підходи до визначення категорії «кадрове забезпечення» слід також звернутись до положень Програми кадрового забезпечення державної служби, затвердженої Указом Президента України від 10 листопада 1995 року № 1035/95 [3], в якій хоч не наведено її визначення, втім розкриваються інші важливі сутнісні-змістові ознаки. Зокрема, вказується, що правові засади кадрового забезпечення державної служби ґрунтуються: на Конституції України [4], Законі України «Про державну службу»[5], Кодексі законів про працю України [6], інших нормативних актах з питань державної служби.

Окрім цього вказано, що в основу кадрового забезпечення мають бути покладені принципи демократичного добору, просування по службі за діловими якостями, постійного навчання державних службовців, заохочення їх до службової кар'єри, систематичного оновлення кадрів та здійснення контролю за їх діяльністю [3].

Беручи за основу положення Програми кадрового забезпечення державної служби [3] та адаптуючи їх до специфіки митної сфери, можна сформулювати визначення терміну «кадрове забезпечення митних органів» як комплексної системи заходів, спрямованої на формування, розвиток та ефективне використання висококваліфікованого, професійного та добросовісного персоналу, здатного виконувати завдання, покладені на митну службу.

Окрім цього, важливо відмітити, що комплексна система заходів в сучасних умовах, окрім формування, розвитку та ефективного використання висококваліфікованого, професійного та добросовісного персоналу, повинна бути спрямована ще й на мотивацію працівників та їх «утримання» в митних органах.

Цікавими в даному контексті є висновки Л. М. Ганас, О. І. Дорош, Л. В. Білець, які відзначають, що система мотивування працівників митних органів доволі широка, оскільки активно застосовуються матеріальні та нематеріальні стимули праці, а також процес демотивування працівників. Водночас наявна система є недосконалою, що пояснюється не приділенням належної уваги саморозвитку працівників митниці, реалізації їхніх творчих здібностей та особистих якостей. Авторами відмічається на важливості надання можливості працівникам митних органів навчатися, прогресувати, заохочувати та розвивати їхній творчий потенціал. В тому числі шляхом проведення спеціальних навчальних семінарів, курсів підвищення кваліфікації, спортивних годин, тимбілдингу тощо [7, с 14].

Кадрове забезпечення митних органів як система повинна охоплювати всі етапи роботи з персоналом, серед яких: планування потреби в кадрах шляхом визначення кількості та якості необхідних фахівців відповідно до поточних та майбутніх завдань митного органу; залучення кандидатів та відбір компетентних і добросовісних осіб на вакантні посади через прозорі конкурсні процедури; забезпечення швидкої інтеграції нових співробітників у колектив та надання їм необхідних знань і навичок для ефективної роботи; систематичне оновлення та поглиблення знань, умінь і навичок працівників митниці протягом усієї їхньої кар'єри, а також їхнє кар'єрне зростання; регулярна оцінка індивідуальної та колективної ефективності роботи персоналу; застосування системи матеріальних і нематеріальних заохочень для підвищення продуктивності та лояльності працівників; формування кадрового резерву шляхом підготовки перспективних співробітників для заміщення керівних та ключових посад; впровадження антикорупційних механізмів, етичних норм та регулярних перевірок для запобігання недобросовісній поведінці; забезпечення належних умов праці, соціального захисту та підтримки для співробітників.

Розглядаючи поточний стан справ щодо кадрового забезпечення в митних органах, слід відмітити на важливість формування стабільного, компетентного, професійного, добросовісного та мотивованого кадрового складу для забезпечення економічної безпеки держави та належного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Втім, кадрове забезпечення митних органів зіштовхується з низкою системних викликів. Основним проблемним питанням десятки років залишається низький розмір заробітної плати працівників митних органів. Попри велику кількість премій, надбавок та доплат заробітна платня за сучасними мірками залишається доволі низькою, належно не заохочує працівників до якісного виконання своїх обов'язків та підвищення результативності, а навпаки, змушує думати про зміну роботи чи спонукає до корупційних дій. Саме тому насамперед державі та керівництву Державної митної служби України варто переглянути систему оплати праці та забезпечити працівників заробітною платою на одному рівні із провідними спеціалістами приватної сфери [7, с. 14].

Низький рівень заробітної плати та відсутністю конкурентних умов праці порівняно з приватним сектором зумовлюють відтік кваліфікованих фахівців, що в свою чергу призводить до зниження загального рівня експертизи та ефективності контрольних функцій, створюючи передумови для потенційних зловживань.

Окрім цього, із впровадженням з 2020 року контрактної форми проходження служби в митних органах [8] особливу увагу слід приділити проблемі недостатньої прозорості та об'єктивності кадрових процесів, включаючи кадрові призначення та механізми просування по службі. Контракт з однієї сторони дозволив оперативно вирішувати кадрові питання, а з іншої – часто використовується як інструмент кадрових «чисток», позбавляючи посадових осіб митних органів гарантій на захист від незаконного звільнення.

На рівні Митного кодексу України визначено, що з особами, які призначаються на службу до митних органів на посади державної служби, можуть укладатися контракти про проходження державної служби відповідно до законодавства про державну службу [5] з урахуванням особливостей, передбачених цим кодексом. Строк укладення - до трьох років, з правом продовження на той самий або більший строк, але не більше ніж на три роки шляхом підписання сторонами відповідних змін до контракту. При цьому, контракти про проходження державної служби укладаються з особами у разі необхідності забезпечення організації та виконання завдань, що мають як тимчасовий, так і постійний характер без обмеження чисельності посад, на які здійснюється призначення з укладанням контракту про проходження державної служби [9].

Втім такі положення щодо проходження служби в митних органах за контрактом не в повній мірі відповідають загальному законодавству про державну службу та створюють нерівні умови в порівнянні із іншими категоріями державних службовців та поле для зловживань з боку кадрових служб та роботодавця. Також не вироблено методики або єдиного підходу до того, на який час заключати контракти, з огляду на що, в одному випадку контракти укладаються на три роки, а в іншому – на три місяці. Окремого врегулювання потребує й порядок пролонгації контрактів після його закінчення.

Загалом недосконалість кадрових процедур призводить до суб'єктивних рішень, призначення на посади осіб, які не завжди відповідають високим професійним та етичним стандартам, що негативно впливає на мотивацію добросовісних працівників митниці.

Висновки. Таким чином на основі проведеного аналізу можна сформулювати висновки щодо необхідності впровадження комплексного підходу до вирішення кадрових проблем, серед яких виокремлено: відтік кваліфікованих кадрів, відсутність ефективних систем мотивації для працівників, низький

рівень матеріального забезпечення, маніпуляції із впровадженням контрактної форми проходження служби, корупційні ризики. Виявлені проблеми є глибоко вкоріненими та потребують комплексних рішень. Для подолання корупційних ризиків та підвищення довіри суспільства, ключовим критерієм кадрової політики має стати пріоритет професійних якостей та доброчесності.

Водночас слід враховувати, що успішність реформ у митній сфері безпосередньо залежить від здатності залучати, «утримувати» та розвивати висококваліфікований персонал. З огляду на що, пріоритетом має стати орієнтація на професіоналізм та доброчесність як основні критерії кадрової політики в митних органах.

У якості практичних пропозицій пропонується:

1) запровадження конкурентної системи оплати праці шляхом перегляду та підвищення рівня заробітної плати працівникам митних органів, наблизивши їх до ринкових стандартів та забезпечивши конкурентоспроможність у порівнянні з приватним сектором, що допоможе зупинити відтік цінних фахівців та залучити нові таланти; підвищення рівня оплати праці;

2) створення системи безперервного професійного розвитку працівників митниці, включаючи регулярні тренінги з питань митного законодавства, міжнародних стандартів, боротьби з корупцією, цифрових технологій

та soft skills. Забезпечити можливості для міжнародного стажування та обміну досвідом працівників митниці;

3) розроблення чітких та прозорих критеріїв оцінки ефективності роботи кожного співробітника, пов'язавши їх з можливостями кар'єрного зростання та преміювання, що створить мотивацію для доброчесної та продуктивної праці;

4) впровадження обов'язкових перевірок на доброчесність під час прийому на роботу та просування по службі. Забезпечити невідворотність відповідальності за корупційні правопорушення для працівників митниці усіх рівнів;

5) створення позитивного іміджу професії митника шляхом проведення інформаційних кампаній для підвищення престижу професії митника, привернення уваги молодих та талановитих фахівців до можливостей кар'єри у митних органах, що сприятиме покращенню якості кадрового резерву;

6) відміна контрактної форми проходження служби в митних органах, що забезпечить дотримання принципу рівності з іншими державними службовцями, сталість, захист від незаконного звільнення або необґрунтованості подальшого проходження служби в митних органах при закінченні строку дії контракту.

Успіх реформ у митній сфері та загалом підвищення ефективності Державної митної служби України прямо залежить від якості її кадрового забезпечення.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню ключових аспектів кадрового забезпечення в митних органах України, що є фундаментальним чинником для ефективного функціонування всієї митної системи. Розглядається поточний стан справ у цій сфері, акцентуючи увагу на важливості формування професійного, доброчесного та мотивованого кадрового складу для забезпечення економічної безпеки держави та належного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Встановлено, що сучасне кадрове забезпечення митних органів стикається з низкою системних викликів. Серед них виділяється відтік кваліфікованих фахівців, спричинений низьким рівнем заробітних плат та відсутністю конкурентних умов праці порівняно з приватним сектором. Зазначене призводить до зниження загального рівня експертизи та ефективності контрольних функцій, створюючи передумови для потенційних зловживань.

Особлива увага приділяється проблемі недостатньої прозорості та об'єктивності кадро-

вих процесів, включаючи механізми просування по службі. Відмічається, що недосконалість кадрових процедур може призводити до суб'єктивних рішень, призначення на посади осіб, які не відповідають високим професійним та етичним стандартам, що негативно впливатиме на мотивацію добросовісних працівників митниці.

На основі проведеного аналізу сформульовано висновки щодо необхідності комплексного підходу до вирішення кадрових проблем. Підкреслюється, що успішність реформ у митній сфері безпосередньо залежить від здатності залучати, мотивувати та розвивати висококваліфікований персонал. Пріоритетом має стати орієнтація на професіоналізм та доброчесність як основні критерії кадрової політики.

У якості практичних пропозицій висуваються ініціативи щодо підвищення рівня оплати праці, розробки та впровадження ефективних програм навчання та розвитку, створення дієвої системи оцінки результативності та кар'єрного зростання. Також наголошується на необхідності посилення антикорупційних механізмів у кадровій політиці та формування позитивного іміджу професії митника.

Ключові слова: кадрове забезпечення, митні органи, державна служба, професіоналізм, доброчесність, конкурсний відбір, навчання, розвиток, мотивація.

Yaromii I. V. Staffing in customs authorities

Summary

The article is devoted to the study of key aspects of staffing in the customs authorities of Ukraine, which is a fundamental factor for the effective functioning of the entire customs system. The current state of affairs in this area is considered, focusing on the importance of forming a professional, honest and motivated staff to ensure the economic security of the state and proper regulation of foreign economic activity.

It is established that modern staffing of customs authorities faces a number of systemic challenges. Among them, the outflow of qualified specialists is highlighted, caused by the low level of salaries and the lack of competitive working conditions compared to the private sector. This leads to a decrease in the overall level of expertise and effectiveness of control functions, creating the prerequisites for potential abuses.

Particular attention is paid to the problem of insufficient transparency and objectivity of personnel processes, including promotion mechanisms. It is noted that the imperfection of personnel procedures can lead to subjective decisions, the appointment of persons who do not meet high professional and ethical standards, which will negatively affect the motivation of conscientious customs employees.

Based on the analysis, conclusions are formulated on the need for a comprehensive approach to solving personnel problems. It is emphasized that the success of reforms in the customs sector directly depends on the ability to attract, motivate and develop highly qualified personnel. The priority should be an orientation towards professionalism and integrity as the main criteria of personnel policy.

As practical proposals, initiatives are put forward to increase the level of remuneration, develop and implement effective training and development programs, create an effective system of performance assessment and career growth. The need to strengthen anti-corruption mechanisms in personnel policy and form a positive image of the customs profession is also emphasized.

Key words: human resources, customs authorities, civil service, professionalism, integrity, competitive selection, training, development, motivation.

Список використаних джерел:

1. Венедіктов В. С., Іншин М. І. Сутність та основні напрямки кадрової політики в сфері державної служби. *Форум права*. 2005. № 1. С. 4–8. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2005-1/05vvssds.pdf>.
2. Ключко А.М., Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ: порядок та основні елементи. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/db23395e-8da4-488e-8a5c-a2fe03c8d113/content>
3. Програми кадрового забезпечення державної служби: Указ Президента України від 10 листопада 1995 року № 1035/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035/95#Text>
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20231224>
6. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed20230615>
7. Ганас Л. М., Дорош О. І., Білець Л. В. Особливості мотивування працівників митних органів. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 1. 2020. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/jun/21852/st2.pdf>
8. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 14.01.2020 р. № 440-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-20/ed20231231#n111>
9. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20230729#n4122>

Т. Г. Цибулін
кандидат юридичних наук

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕТИ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КОМПЕТЕНЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Існування кожного суб'єкта публічно-владної діяльності в механізмі публічного управління завжди обумовлено цілями його створення і функціонування. З цих позицій зрозумілим стає механізм розподілу державної влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову. Одна гілка розробляє та встановлює загальнообов'язкові правила (мета – впровадити єдині стандарти поведінки), друга – здійснює їх виконання (мета – забезпечити непримусовий порядок виконання встановлених правил), третя – захищає встановлені правом стандарти поведінки (мета – вирішити правовий конфлікт, зберігаючи розумний баланс між публічним та приватним інтересом).

Не є виключення в цьому сенсі і Міністерство юстиції України, мета створення та функціонування якого обумовлена, по-перше, місцем в механізм розподілу державної влади (це орган виконавчої влади), по-друге, місцем в системі органів виконавчої влади (це центральний орган виконавчої влади), по-третє, місцем в системі центральних органів виконавчої влади (це одне із чисельних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, компетенція якого не повинна дублюватись та перетинатись з іншими публічно-владними суб'єктами).

Втім, мета (ціль) функціонування органу виконавчої влади, яка, наприклад, формулюється у свідомості людини, та мета (ціль), яка відображена в нормативно-правовому акті, що закріплює його компетенцію, не завжди збігаються. До того ж, ціль є важливим елементом

компетенції органу виконавчої влади, порушення якої є фактом, який свідчить про те, що рішення, дії чи бездіяльність відповідного органу були вчиненні у незаконний спосіб.

У зв'язку із цим, особливої актуальності набуває дослідження нормативного забезпечення мети як елементу компетенції Міністерства юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Теоретичною основою дослідження компетенції органів публічного управління є праці таких вчених як О. Крупчан, Л. Кузенко, Ю. Мельник, В. Мельченко, Т. Мехтієва, О. Миколенко, О. Моргунов, Ю. Мосенко, О. Музичук, Н. Новицька, Т. Рекуненко, Д. Семир'янов, С. Сенік, О. Сировой, І. Стаценко-Сургучова, Н. Сугоняко, М. Танчинець, А. Царук та ін.

Втім, слід зазначити, що мета, як елемент компетенції органу публічного управління, залишається малодослідженим явищем в сфері адміністративного права.

Постановка завдань. Метою написання статті є аналіз особливостей нормативного забезпечення мети як елементу компетенції Міністерства юстиції України.

Виклад основного матеріалу. Розкриття нормативного забезпечення компетенції Міністерства юстиції України є важливим з наступних причин.

По-перше, в науковій літературі зазвичай розкриваються теоретичні питання розуміння компетенції органів публічної влади як суб'єктів публічного адміністрування та

визначаються позитивні і негативні аспекти щодо використання відповідних теоретичних конструкцій до діяльності, яку здійснює Міністерства юстиції України. Це важливі тенденції для розвитку науки адміністративного права і зрозуміння місця і значення діяльності Міністерства юстиції України в рамках повноважень органів виконавчої влади та у межах компетенцію центральних органів виконавчої влади. Втім, є необхідність перенесення теоретичних підходів до компетенції органів виконавчої влади у площину практики, яка теж є неоднорідною, адже є нормотворча практика, а є правозастосовна практика.

По-друге, необхідність дослідження нормативного забезпечення компетенції Міністерства юстиції України обумовлена і тим, як чинне законодавство забезпечує його функціонування. Тобто який масив нормативно-правових актів спрямований на регулювання діяльності міністерства та чи є він достатнім для здійснення ефективної публічно-владної діяльності.

По-третє, виходячи із першої та другої причин необхідності дослідження нормативного забезпечення компетенції Міністерства юстиції України виникає третя – необхідність аналізу кожного елементу компетенції Міністерства юстиції України з точки зору її належного відображення у положеннях чинного законодавства. У зв'язку із цим, хочемо звернути увагу на ч. 2 ст. 2 КАС України, яка наголошує: «У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано ...» [1, ст. 2]. Тобто, адміністративні суди при розгляді спорів, що пов'язані із оскарженням рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень (до яких відноситься і Міністерство юстиції України), звертають увагу: 1) на дотримання принципу

законності у діяльності публічно-владного суб'єкта; 2) на його функціонування в межах передбачених законодавством повноважень; 3) на функціонування публічно-владного суб'єкта у відповідності до мети його створення, яка теж повинна фіксуватись у чинному законодавстві. В той же час, положення КАС України свідчать про те, що теорія компетенції органів публічної влади у нас не розвинена в достатній мірі, а тому в положеннях кодифікованого акту були відображені лише два елемента компетенції – мета і повноваження.

Розрив між теорією та нормативним забезпеченням компетенції публічно-владних суб'єктів величезний, що стає помітним при аналізі як законів, які передбачають повноваження суб'єктів владних повноважень (наприклад, Закон України «Про Антимонопольний комітет України» [2]), так і підзаконних актів у цій сфері (наприклад, Положення про Міністерство юстиції України [3], Положення про Уповноваженого у справах ЄСПЛ [4]). Тобто, виникає потреба аналізу змісту Положення про Міністерство юстиції України [3] з точки зору наявності чи відсутності в ньому нормативного закріплення відповідних елементів компетенції.

Поєднуючи всі три озвучені вище причини необхідності дослідження функціонування Міністерства юстиції України хочемо зосередити свою увагу на особливостях нормативного закріплення мети, як елементу компетенції органів публічної влади, у Положенні про Міністерство юстиції України [3].

Як вже зверталась увага, КАС України при характеристиці компетенції суб'єктів владних повноважень оперує терміном «мета» і взагалі не використовує термін «завдання» [1, ст. 2]. Переважна ж більшість нормативно-правових актів, які закріплюють компетенцію суб'єктів публічної влади, навпаки оперують терміном «завдання» і не використовують термін «мета». Відбувається це у двох випадках:

а) коли повноваження суб'єкта публічної влади є настільки вузько спеціалізованими, що

немає сенсу виділяти при характеристиці його компетенції окремо виділяти «мету» і одразу ж конкретизувати її через перелік «завдань». Тому «мета» і «завдання» в компетенції таких публічно-владних суб'єктів за змістом збігаються, а слова використовуються як синоніми. Так, Центральна виборча комісія була створена для «організації підготовки і проведення виборів» [5], а тому організацію підготовки і проведення виборів можна характеризувати і як «мету», і як «завдання» даного публічно-владного суб'єкта. З метою забезпечення якості освіти було створене в Україні Національне агентство із забезпечення якості освіти [6]. У зв'язку із тим, що «мета» і «завдання» функціонування даного органу публічної влади зафіксовані в його назві, то в нормативно-правовому акті, який встановлює компетенцію Національного агентства із забезпечення якості освіти, відсутні норми, які б фіксували мету і завдання його діяльності;

б) коли повноваження органу настільки різноманітні, що охарактеризувати загальну мету його діяльності стає майже неможливо. В таких випадках законодавець не використовує термін «мета», а одразу переходить до характеристики «завдань» органу публічного управління. Наприклад, в Законі України «Про Вищу раду правосуддя» [7] пропонується лише перелік завдань: «1) забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством; 2) формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів; 3) додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів» [7, ст. 1]. При цьому, перелічені нами «завдання» в нормативно-правовому акті власне так не називаються. Тобто пропонується перелік певних «орієнтирів» діяльності Вищої ради правосуддя, які не ідентифікуються самим законом як «цілі» чи «завдання». В Законі України «Про місцеві державні адміністрації» [8] теж відсутнє визначення «мети», але окрема стаття присвячена переліку завдань, що стоять перед місце-

вими державними адміністраціями, зокрема, забезпечення «законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян, звітів про виконання відповідних бюджетів та програм тощо» [8, ст. 2].

Бувають випадки, коли законодавець взагалі не використовує термін «завдання» при характеристиці органів публічного управління, а замінює їх поняттям «функції», виправдовуючи такий підхід тим, що зміст функцій як елементів компетенції суб'єктів публічного управління, одночасно поєднують в собі і «мету», і «завдання». Тому в Законі України «Про прокуратуру» [9] є:

– «мета» – «захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [9, ст. 1];

– «функції» – «підтримання державного обвинувачення в суді, представництво інтересів у суді і ін.» [9, ст. 2].

Хочемо навести і інші приклади неправильного використання термінів «мета» і «завдання» в нормативно-правових актах при характеристиці компетенції суб'єктів владних повноважень.

Так, інколи в нормативно-правовому акті закріплені і «мета», і «завдання», але змістове наповнення цих понять свідчить про те, що законодавець переплутав їх співвідношення та мету охарактеризував як «завдання», а завдання як «мету». Наприклад, Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [10]:

– у частині 1 закріплює «мету» антикорупційного органу – «попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових» [10, ст. 1];

– у частині 2 фіксує «завдання» – «протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці,

а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції» [10, ст. 1].

Якщо в одній сфері знань одночасно використовується два поняття «мета» і «завдання», то виникає необхідність їх змістовного співвідношення. Зазвичай «завдання» це те конкретне, що, по-перше, деталізує «мету» та, по-друге, виступає частиною загального, тобто частиною «мети» (її «міні-ціллю»). Відповідно, в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» [10] поняття «протидія корупційним правопорушенням» виступає загальним поняттям по відношенню до понять «попередження», «виявлення», «припинення», «розслідування» та «розкриття» корупційних правопорушень. Відповідно, «протидія корупційним правопорушенням» це мета, а не завдання, як це визначає національне законодавство. І навпаки, «виявлення», «припинення» та «розслідування» корупційних правопорушень це завдання, а не мета.

Отже, якщо «мета» та «завдання» визначаються в законодавстві як елементи компетенції органу публічної влади, то обов'язково повинно використовуватись правило, що «завдання» це міні-цілі, які деталізують (конкретизують) зміст мети (загальної мети, метамети).

Також хочемо навести декілька позитивних, з нашої точки зору, прикладів, коли нормативно-правовий акт не тільки одночасно фіксує в своїх положеннях «мету» і «завдання» суб'єкта владних повноважень, а й правильно їх змістовно характеризує. Так, Закон України «Про Антимонопольний комітет України» в ст. 1 фіксує мету створення центрального органу виконавчої влади – «забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель» [11, ст. 1], а в ст. 3 закріплює його завдання – «сприяння розвитку добросовісної конкуренції, методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції ...» [11, ст. 1]. Закон України «Про Національну поліцію» [12] в ст. 1 фіксує мету органу державної влади – «служіння суспільству» шляхом виконання поставлених завдань, а в ст. 2 перераховує «завдання» – «1)

забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [12, ст. 2].

В нормативно-правових актах, які фіксують об'єм компетенції публічно-владного суб'єкта, «мета» завжди має вичерпний характер, тоді як «завдання» – не завжди. Коли всі «завдання» з об'єктивних причин важко перерахувати в нормативно-правовому акті, то законодавець використовує поняття «основні завдання». Власне перелік «основних завдань» і буде вичерпним у нормативно-правовому акті. В той же час, в законодавстві іноді зустрічаються формулювання, які породжують сумніви щодо вірності висловленої нами тези. Наприклад, в Законі України «Про місцеві державні адміністрації» [13] в одній із статей пропонується перелік основних завдань органу виконавчої влади, де наприкінці зазначається, що місцеві державні адміністрації забезпечують «реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень» [13, ст. 2]. Тобто зміст додаткових «завдань» місцевих державних адміністрацій розкривається через використання терміну «повноваження». Відповідно, може виникнути питання щодо співвідношення понять «завдання» та «повноваження» в структурі компетенції органу публічної влади. Справа в тому, що місцеві державні адміністрації є органами загальної компетенції, а тому об'єм їх компетенції нестабільний (постійно збільшується або зменшується в залежності від потреб держави на регіональному і місцевому рівнях), а тому у вигляді «основного завдання» акцентується увага на реалізації інших повноважень, що були надані державою або делеговані відповідними радами.

Узагальнюючи попередній аналіз, коротко хочемо наголосити на правилах, яких бажано дотримуватись при нормуванні «мети» та «завдань» як елементів компетенції:

1) якщо орган має вузько направлену діяльність, то, по-перше, немає сенсу в нормативно-правовому акті окремо визначати його мету і завдання, по-друге, терміни «мета» і «завдання» використовуються як слова синоніми;

2) якщо орган має широкий спектр діяльності, то в національному законодавстві необхідно закріплювати як загальну мету його функціонування, так і завдання його повсякденної діяльності;

3) при необхідності закріплення в національному законодавстві мети і завдань як елементів компетенції суб'єкта публічної влади, слід співвідносити їх як загальне (мета) та частина (завдання);

4) «мета» і «завдання» завжди мають вичерпний характер в нормативно-правовому регулюванні, якщо ж з об'єктивних причин всі «завдання» неможливо перерахувати в нормативно-правовому акті, то використовується термін «основні завдання», який пропонує вичерпний їх перелік.

Висновки та перспективи подальших розробок. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. В Положенні про Міністерство юстиції України (далі – Положення) [3] окремо визначені завдання міністерства, зокрема, вони перелічені у пункті 3 підзаконного акту, тоді як мета частково прослідковується в межах пункту 1 Положення, де пропонується визначення Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади;

2) частково відбулося співпадіння у формулюванні цілей та завдань Міністерства юстиції України, що вважаємо некоректним нормативним регулюванням, адже, якщо цілі та завдання окремо визначені в нормативно-правовому акті, який закріплює правовий статус суб'єкта владних повноважень, то їх формулювання повинно різнитись. В Положенні ж виникла ситуація, коли, по-перше, цілі представлені через повторювання деяких завдань Міністерства юстиції України, по-друге, об'єм цільового спрямування діяльності органу державної влади набагато менший між об'єм виконуваних ним завдань.

Отже пропонуємо, мету функціонування Міністерства юстиції України визначити наступним чином – «формування та реалізація державної правової політики і державної політики у сфері юстиції».

Сферу юстиції, у свою чергу, пропонуємо визначити наступним чином. Сфера юстиції охоплює суспільні відносини, що пов'язані із: «1) банкрутством та запобіганням неплатоспроможності боржників; 2) архівною справою і діловодством та функціонуванням державної системи страхового фонду документації; 3) державною реєстрацією актів цивільного стану, державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державною реєстрацією обтяжень рухомого майна, державною реєстрацією юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб – підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи; 4) організації примусового та не примусового виконання рішень, включаючи виконання та відбування кримінальних покарань та пробації; 5) правовою освітою, правовою обізнаністю, інформуванням населення, доступом громадян до джерел правової інформації; 6) здійснення загального управління у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги та безоплатної вторинної правничої допомоги; 7) самопредставництвом міністерства у судах України; забезпеченням захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини через Уповноваженого у справах ЄСПЛ; 8) експертного забезпечення правосуддя; 9) організації роботи нотаріату; 10) запобіганням та протидією легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; 11) здійснення міжнародно-правового співробітництва, забезпечення дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з правових питань» [1].

На нашу думку, таке визначення мети Міністерства юстиції України та сфери юстиції, як предмета відання даного органу, дозволяє запропонувати логічний та обумовлений іншими елементами компетенції перелік завдань міністерства.

¹ Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>

Анотація

В статті розкрито особливості нормативного забезпечення мети як елементу компетенції Міністерства юстиції України. Констатовано, що мета, як елемент компетенції органу публічного управління, залишається малодослідженим явищем в сфері адміністративного права. На підставі аналізу норм чинного законодавства були визначені правила, якими слід користуватись при нормуванні «мети» та «завдань» як елементів компетенції: 1) якщо орган має вузько направлену діяльність, то, по-перше, немає сенсу в нормативно-правовому акті окремо визначати його мету і завдання, по-друге, терміни «мета» і «завдання» використовуються як слова синоніми; 2) якщо орган має широкий спектр діяльності, то в національному законодавстві необхідно закріплювати як загальну мету його функціонування, так і завдання його повсякденної діяльності; 3) при необхідності закріплення в національному законодавстві мети і завдань як елементів компетенції суб'єкта публічної влади, слід співвідносити їх як загальне (мета) та частина (завдання); 4) «мета» і «завдання» завжди мають вичерпний характер в нормативно-правовому регулюванні, якщо ж з об'єктивних причин всі «завдання» неможливо перерахувати в нормативно-правовому акті, то використовується термін «основні завдання», який пропонує вичерпний їх перелік. З'ясовано, що в національному законодавстві окремо визначені завдання Міністерства юстиції України, тоді як мета лише частково прослідковується в його положеннях. Наголошено на тому, що в національному законодавстві відбулося часткове співпадіння цілей та завдань Міністерства юстиції України. Виникла ситуація, коли об'єм цільового спрямування діяльності органу державної влади набагато менший між об'єм виконуваних ним завдань. Запропоновано, мету функціонування Міністерства юстиції України визначити наступним чином – «формування та реалізація державної правової політики і державної політики у сфері юстиції». Таке визначення мети Міністерства юстиції України та сфери юстиції, як предмета відання даного органу, на думку автора, дозволяє запропонувати в законодавстві логічний та обумовлений іншими елементами компетенції перелік завдань міністерства.

Ключові слова: нормативне забезпечення, мета, ціль, завдання, компетенція, елементи компетенції, орган виконавчої влади, Міністерство юстиції України.

Tsybulin T. G. Regulatory provision of the goal as an element of the competence of the Ministry of Justice of Ukraine

Summary

The article reveals the features of the regulatory provision of the goal as an element of the competence of the Ministry of Justice of Ukraine. It is stated that the goal, as an element of the competence of a public administration body, remains a poorly studied phenomenon in the field of administrative law. Based on the analysis of the norms of current legislation, the rules that should be used when regulating “goal” and “tasks” as elements of competence were determined: 1) if the body has a narrowly focused activity, then, firstly, it makes no sense to separately define its goal and tasks in a regulatory legal act, secondly, the terms “goal” and “task” are used as synonyms; 2) if the body has a wide range of activities, then in national legislation it is necessary to fix both the general goal of its functioning and the tasks of its daily activities; 3) if it is necessary to fix in national legislation the goal and tasks as elements of the competence of a public authority subject, they should be correlated as general (goal) and part (task); 4) “goal” and “task” are always exhaustive in regulatory and legal regulation, but if for objective reasons it is impossible to list all “tasks” in a regulatory and legal act, then the term “main tasks” is used, which offers an exhaustive list of them. It was found that the tasks of the Ministry of Justice of Ukraine are separately defined in the national legislation, while the goal is only partially traced in its provisions. It was emphasized that in the national legislation there

was a partial coincidence of the goals and tasks of the Ministry of Justice of Ukraine. A situation arose when the volume of the targeted direction of the activity of a state authority is much smaller than the volume of tasks performed by it. It was proposed to define the purpose of the functioning of the Ministry of Justice of Ukraine as follows – “formation and implementation of state legal policy and state policy in the field of justice”. Such a definition of the purpose of the Ministry of Justice of Ukraine and the sphere of justice as the subject of this body’s jurisdiction, in the author’s opinion, allows us to propose in the legislation a logical and conditioned by other elements of competence list of the ministry’s tasks.

Key words: regulatory framework, goal, objective, task, competence, elements of competence, executive body, Ministry of Justice of Ukraine.

Список використаної літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
2. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.
3. Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
4. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF#Text>
5. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.
6. Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-%D0%BF#n15>
7. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 7-8. Ст. 50.
8. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.
9. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
10. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 47. Ст. 2051.
11. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.
12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
13. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 19/2023

Науковий юридичний журнал

Коректура: Чудеснова І.М.

Верстка: Марєєва А.О.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 21,62.
Замов. № 0323/190. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.